

AL LIAMM 60

AL LIAMM

Tir na n-òg

NIVERENN 60

Genver - C'hwevrer 1957

13 ved BLOAVEZH

PROFOU

1955 : 121.770 lur

1956 : 153.500 lur

KOUMANANTERIEN :

1953 : 385

1954 : 456

1955 : 465

1956 : 487

TAOLENN

Embannadurioù, gant Ronan Huon	3
Geotenn ar Werc'hez, gant Jakez Riou	
Kentskrid	7
Geotenn ar Werc'hez	11
Ur barr-avel	17
Prometheus Ereet	23
Yun	28
Mona	38
Gouel ar Sakramant	46
Ar Run-Heol	59
Anna Tregidi	68
Ar Goulenn	76
Lan, embanner al ludu	84
Tan war c'horre Kemenez	99
Pec'hed Marvel Gregor Kogan	102
Notennoù	105
Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ (kendalc'h) gant Abeozen	109
Notennoù	128
Pajenn ar re Yaouank	141

EMBANNADURIOU

Ugent vloaz 'zo e varve Jakez Riou.

Da geñver deiz-ha-bloaz e varv hon eus soñjet lakaat war e vez, evel boked-eñvor, un adembannadur eus e zanevelloù. Amañ da heul e vo kavet eta, strollet asamblez, kontadennoù « Geotenn ar Werc'hez » kerkoulz hag ar re all bet embannet war Sav ha Gwalarn.

Gant al levr-se eo e krogomp ivez embannadurioù ar bloavezh. Tennet hon eus un embannadur distag eus « Geotenn ar Werc'hez », gant aotre an Itron Riou a drugarekaomp a-greiz kalon.

Dindan ar wask emañ ivez un oberenn bouezus all : « Amañ hag a-hont », trede leur eñvorennoù Jan Priel, tost da 300 pajenn ennañ. An trede levr o tont er-maez a vo Istor al Lennegezh gant Abeozen, al levr-mañ en devo 220 pajenn ha war-dro 40 luc'hskeudenn.

Tri leur bugale skeudennet e liv a zeuio er-maez er miz-mañ.

Eveljust an holl embannadurioù-se ne vezont ket graet hep arc'hant. N'hon eus nemet hoc'h hini c'hwi koumananterien Al Liamm ha profourien. Spi hon eus e vo kavet mat ganeoc'h an implij a reomp anezhañ hag e kendalc'hot d' hor skoazellañ evit derc'hel bev ha lakaat da vevañ hol lennegezh hag he spered broadel.

Goulenn a reomp diganeoc'h profourien 200.000 lur. N' eo ket kalz rannet etre 500 den. Met kement-se a zo trawalc'h evidomp d' ober traoù bras.

Ronan HUON.

Geotenn ar Werc'hez

ha danevelloù all

7

KENTSKRID

savet evit embannadur SKRID HA SKEUDENN (1934)

E-touez skrivagnerien Vreizh n' eo ket Jakez Riou eus ar re o deus skrivet ar muiañ. Bez ez eo evelato ken brudet hag ar re vrudetañ. Ha karet ouzhpenn, pezh a zo disheñvel diouzh bezañ brudet, ha gwelloc'h. Nag a wech, er bloavezhioù-mañ, eo bet goulennet ouzhin : ha Jakez Riou ? Petra a ra Jakez Riou ? Pegoulz e skrivo adarre ? Seurt goulennoù ne vezont ket graet diwar-benn holl genlabourerien « Gwalarn ». Ne vezont graet nemet diwar-benn ar re a gaver en o oberoù un elfenn dibar a zudi.

An elfenn-se eo da gentañ ar yezh. Na truilhek evel brezhoneg darn eus ar skrivagnerien bobl ; na reut evel brezhoneg darn eus ar skrivagnerien « uhel ». Ur yezh dezhi hec'h-unan, stag-mat ouzh yezh ar werin, adstummet avat gant ijin nerzhus an arzour. Gerioù ha lavaroù an dud vunut opaota enni, dibabet avat hag urzhiet ha bevaet hervez youl an den. Ur wir yezh lennegel eta : ur benveg d' ar skrivagner da livañ e ene, ha tamm ebet ar sac'had lavarennoù boutin a dalv d' ar re all da fistilhañ.

8

Evel hogozik holl hor skrivagnerien yaouank, savet en deus Jakez Riou marvailhoù ha barzhonegoù. Marvailhoù ha barzhonegoù seurt n' hor boa lennet biskoazh, hag i o skeudennañ ur spered tarzhet eus an diabarzh kentoc'h eget kenaozet eus an diavaez. Ar c'hontrol bev a ra Jakez Riou diouzh skrivagnerien all. Ne glask ket bezañ disheñvel. Ne glask ket kutuilh e pep lec'h livioù ha stummoù nevez. A-walc'h dezhañ ober tro e galon. Pep skrivagner, evit gwir, a vez atav dirak « e zaoulagad diabarzh » un dremmweliad muiañ-karet, ennañ arvestoù gweledvaoù, tud, menozioù, dastumet a-hed e vuhez, ar re garetañ alies adalek amzer e vugaleerezh. Graet a garo, ar goskoriad-se e vez ouzh e zaremprediñ ken lies gwech ha ma krog en e bluenn. Int eo a ra danvez e faltazi, boued e awen. Neb a lenno aketus ar marvailhoù-mañ a c'hello adsevel dre vras dremmweliad Jakez Riou : traoniennoù gleb, geoteier glas, stêrioù bihan, poullou-tro eonnenek, pantennoù serz, an dour o strilhañ war c'horre ar roc'h pe dindan al leton hag ar raden : hep mar, ar vro goant ha garv koulskoude, tro-war-dro Kastellin. Hag o tremen eno, war hentoù digenvez ar peuznoz, tud iskis, paotred dreist o nerzh ha merc'hed marzhus o c'hened, pep unan avat o tougen ur vallozh. Ha ma tamaller d' an taolennoù livet gant Jakez Riou (na rouez ar skrivagnerien vrezhonek a oar livañ taolennoù ! hag o livañ eveltañ !) bezañ un tammig unton, e ranker anzav ez eo an dra-se end-eeun, an difonnder-se a livioù hag a linennoù, a ra o c'hreñvder hag o donder dispar.

Hag ouzhpenn, ne zispleg Jakez Riou en e gontadennoù nemet un tu eus e spered, un talbenn hepken eus e di, an hini a zo troet davet ar c'hornog moarvat. Ma fell deoc'h gwelout an hini a sell ouzh ar c'hreisteiz, lennit e bezhioù-c'hoari, rust ha drant, hag a chomo en istor hol lennegezh evel testeni ar skiant-vat a-enep fouge, sotoni ha strizhder-spered Bretoned hon amzer.

9

E gontadennoù ivez a chom evel un testeni all. Ouzh o c'heñveriañ gant ar pezh graet a-raok, e c'heller merzout adsavidigezh arzel ha speredel Breizh. Un dra vras eo soñjal e tiwan seurt oberoù e-touez ur bobl a oa bet kemeret kement a boan da vougañ enni pep emskiant ha pep broadelezh.

« Beziet eo Jakez Riou ahont war uhelenn Ploare, dindan un oabl ec'hon-meurbet, ha dizolo. Diwar-dro e vez, ez arvester, e-harz an treid gwagennadoù toennoù Douarnenez, tachenn dispar ar bae gant e vagoù, ar menez-Hom war an dorn dehou, ha, war an dorn kleiz, stankennoù Treboul gozh o sevel flour war-du koadoù Izis.

A-dreñv ar c'hein, etre daou di, emañ gwintet uhel en oabl tour iliz Ploare, unan eus kenedusañ mestr-oberoù kizellerien-vein ar vro...

...Gwenvañ 'ray ar bleunioù ; merglañ 'ray orjalennoù perlez ar c'hurunennoù. Eñvor ha keuz d' ar c'hariad, tennet diganimp, ne ray ket. »

Youenn DREZEN.
Genver 1938.

GEOTENN AR WERC'HEZ

Bep mintin e tarzhe broñsoù hag e tigore bleunioù nevez.

An tommheolig a varelle ar peurvanoù ha letonnenoù an hent ; ar glizin, ar penn-glas a ziwane er gwasked, e diribin ar c'hleuzioù troet ouzh ar c'hreisteiz, hag ar velionenn en em andore e geot al lezennoù. Er foenneier e krene beskennoùigoù ar c'hilked-broan ha kurunenn wenn an dro-heol. Ar valafenn hedro o fismige hag a floure o bleud gant hec'h eskell voulouz-seiz. Hag er girzhier, an drask, ar rujodenn, an tinter, ar golvan a richane d' an heol ; ar voualc'h a c'hwibane er strouezh, eilet a-bennadoù gant ar borzevelleg louet. Kemenn a raent an eil d' egile e livrine brulu an torgennoù hag e kammigelle an nadoz-aer a-hed ar stivelloù, ken mibin hag he skeud en dour.

An nevez-amzer a oa deut abred.

Edo Lotea o pignat gant ar c'harr-hent, bet o kerc'hat, er gêr dostañ, ur gazeliad geot ar Werc'hez da vleuniañ dor he zi. Mousc'hoarzhin a reas din gant ur mousc'hoarzh trist ha stummet diheverz. Azezañ 'reas ouzh man ar c'hleuz evit kemer anal. Un aezenn glouar a hiboude a-us dezhi e troellennoù al lavrig hag ar gwezvoud.

12

Divougenn ha muzelloù Lotea a oa savet warno bleunioù, livrin e-giz ar brulu ; ha sklaeraet e kavis he daoulagad, a liv gant an oabl boull.

Goude debret gantañ e damm bara a zek eur, an tad a vutune, helmoet ouzh taol, e chik war balm e zorn, ha garenn e gorn e skalf e vizied evit skorañ e garvanoù dizant. Bep un eil sachadenn ha bep un eil mogedenn, e stoue e benn evit tufañ etre e zivesker, hag e lakae a-nevez e chik war ar palm kaledet. Ur roufenn don a oa war e dal. Edo dilavar hag alvaonet ouzh ar porzh.

Ar vamm a droidelle dre an ti.

- Petra a vezo graet ? Emezi.

An hini kozh ne fiñvas ket e vuzelloù ha ne zistroas ket e benn.

- Petra vezo graet ? emezañ, goude ur pennad, heu !... heu !... Ar gwinizh a zo aet gant ar rev ; ar c'herc'h n' eo ket diwanet stank... heu !...

Skeud Lotea a dremenas war werenn ar prenestr..

- ...gortoz.

Sevel a reas evit mont d' e labour.

Ar vamm a stouas he fenn.

An nevez-amzer a vleunie ar gwez, ar girzhier, ar peurvanoù, ar foenneier ha leton an hentoù ; al laboused a gane d' an heol ha d' o c'harantezioù nevez.

Lotea ne gavas boked mae ebet o vleuniañ dor he zi.

An tad en doa lavaret : ...nann.

13

Ar mammoù a wilioudas ha bugaligoù nevez a vleunias en tiez. Bleunienn a c'hoanag ebet ne zigoras e kalon Lotea.

An tad na vire outo digeriñ.

Hag ar vugaligoù, krouet war-lerc'h al labourioù tenn, en amzer klouar ar peurzorn er bloavezh tremenet, a richanas e-giz laboused. Bleunioù ar gwez a c'holoas al leton.

Hag, er mare-se, an tad a lavaras ur wech c'hoazh e oa ret gortoz ur pennadig.

Ar vamm a hejas he fenn ha ne lavaras ger.

An dornerezed a voudas. C'hoarzhadeg ar yaouankizoù a skiltras war al leurioù dornañ. Lotea ne c'hoarzhas nag er poultrenn nag er pell ha ne skiltras ket he mouezh e boud an dornerez ; den n' he c'halvas, den n' he choupas, den ne bokas dezhi. Edo war he gwele pa oa dornadeg e ti he zad.

E-pad ur c'hornad butun, un dorner a c'houlenas digant an ozhac'h :

- Ha da verc'h, penaos emañ-hi ?

- Gwelloc'h eget ne gav dit, emezañ, krenn. Daou zorner all, bet o tanañ ur c'horn en ti a oa dres o lavarout en ur zistreiñ d' al leur :

- Lotea he deus skopet gwad.

- An dornerez en-dro ! a lavaras an tad. Hag eñ d' an ti.

Lotea, morlivet war he gwele, a vouc'hoarzhas dezhañ.

- N' eus droug ebet, emezi.

An tad a zistroas d' al leur.

14

- Ne grede ket din, e soñje, edo hi ken fall. Petra a vo graet dezhi ?... Pelec'h e vo soursiet outi kerkoulz hag e ti he zad hag he mamm, ha pelec'h e kavo un aer yac'haus evel aer ar c'hoad, amañ ? Ret e vo din evelato... evit bezañ direbech... pa vo divrazet labourioù an eost, he c'has... Mont a ra falloc'h fall. Ma vo dispign, sentiñ ouzh ar wreg a vo bet graet...

Ne c'hoarzhas ket a-hed an deiz.

Koaniet e oa.

- Ha bremañ, yaouankizoù, ur ganaouenn hag un abadenn goroll, a gemennas ar vestrez.

Den ne reas an asvan da glevout.

- Kanañ 'reot an taol-mañ, emezi, en ur hejañ ur voutailhad rom plouz. Kemer ar werenn 'ta, va mab kaer.

Ar paotr yaouank a ruzias.

- N' em eus ket ezhom, emezañ.

- Nag a c'heizoù gant ar baotred en amzer hiziv ! Kavout a ri an dibab eus ar merc'hed.

Ur paotr yaouank all a nac'has ; un trede a nac'has evelto.

Hep mar ez oant en em glevet.

- Piv a gemero ? a c'houlennas ar wreg.

- Kas ar rom-se ganit, eme an ozhac'h, na pa vefe nemet gant ar vezh. Pec'hed ober fae war rom ken ker.

Per, lesanvet an Trilonk, a astennas e zorn en ur grenañ. Ne oa ket krenerezh anoued na krenerezh kozhni : ha pa ne veze ket a-walc'h da evañ e-lec'h e laboure, Per a rae ur c'houisk e-tal ar bern plouz hag a zistroe d' ar gêr.

- Va merc'h-me, eme Ber, en ur dostaat ar werenn ouzh e c'henou, va merc'h-me... a zo bet... klañv. Prenet em eus... he buhez, en ur werzhañ... ur park... va jav... va jav... hag ober tri... tri devezh falc'hat. Da rom ?... da rom, dal ! flaeriañ 'ra.

15

Ha Per a strinkas ar werenn ouzh ar voger.

An ozhac'h a c'hlazas.

Paotred yaouank a gasas panto Per er-maez hag a serras dor an ti war o lerc'h.

Ne oa bet d' ar peurzorn na kanaouenn na koroll, ar pezh a zo un dismegañs evit un tiegezh a zoare.

Ha d' an diskar-amzer pa grene an delioù melenet e lein ar skourroù, ha pa gweñve war ar c'hleuz ar bleunioù diwezhañ, e serras Lotea he daoulagad e ti he zad hag he mamm. Ar marv a bokas dezhi, hag a gutuilhas bleunioù re livrin he divougenn un deiz ma tremene war an oabl boull ur goumoulenn wenn.

Eus pep kêr, eus pep ti e teuas tud d' an douaridigezh. Eizh plac'h yaouank, peder ha peder, a zougas ar c'horf dre garrhent ar gwezvoud. Ar vamm, ur strafuilh ouzh he c'hlevout, a ouele a bouez penn hag a semplas dirak dor ar vered. An tad a chome simudet, prenet e javedoù, hag an diskiantegezh o skediñ en e zaoulagad. Hogen, pa welas lakaat ar fun dindan an arched, ha daou zen o tibradañ ar c'horf evit e ziskenn en toull, e tennas eus e askre ur vlejadenñ vraouac'hus. Dirak ur seurt kalonad, gwazed zoken a stagas da ouelañ.

An ozhac'h kozh en em stleje d' ar gêr, mall warnañ degouezhout gant aon mankout en hent. Daeroù a zalle e zaoulagad hep gallout ruilhañ dreist ar malvennoù. Sellout a reas en-dro dezhañ, hag e kredas edo en un hent dianav. Ar gwez a oa uhelaet o ment, krommet o gwaregoù, kresket o skodennoù ha koshaet o oad, hag eñ en em gavas, en ur spontadenn, dizeriet ha diamzeret. Delioù kras a fiñvas etre e dreid. En tu all d' ar c'hleuz un aneval a zaoulammas e strouezh ar foz hag a drouzas er c'helenn.

16

- Pemoch ! a lavaras ur vouezh.

Kefioù an targosoù a dridas war an oabl.

- Pemoc'h ! a hope an targosoù.

An avel a c'hwitellas en-dro dezhañ.

- Pemoc'h ! a c'hwitelle an avel

Ar vein kizidik a skrijas da bep kammed dindan e dreid.

- Pemoc'h ! a skrije ar vein.

An hini kozh a yeas buanoc'h. Ar mouezhioù euzhus a rede d' e heul, a greske, a dregerne er parkeier, er c'hoadoù, a damalle, a vrude...

- Pemoc'h ! a c'harmas ur vouezh all.

An tad a zisac'has eus e sav e kreiz an hent. Klevet en doa fraezh e poull e galon mouezh e verch Lotea o tamall he marv d' e bizhoni.

Nann. Ene Lotea a oa pell diouzh ar safaroù douarel, pell diouzh hor c'harrhentoù...

Evelato, pa dremenan e karrhent ar gwezvoud, poan am eus krediñ n' emañ ket anal Lotea e frond ar bleunioù hag he mouezh e boud an aezenn pa glevan bep gwech ar c'homzoù a lavare din, p' edo harpet ouzh man ar c'hleuz, en he hent diwezhañ : Ne zigor ket bleunioù e geot ar Werc'hez.

UR BARR-AVEL

Yann ar C'herneis a dorras skouarn an alar bras en ur dreiñ douar-lann. Ar gontell a dalmas war ur wrizienn hag ar souc'h a risklas dindani. An alar a reas ur giladenn. Yann eus an haeloù a hope : ho ! paotr ar c'hezeg a hope : hei ! Gant c'hwec'h jav o reudañ ouzh ar sparl, ar skouarn a lammas a dammoù eus an erv hanter-c'hraet.

- Hag adarre ! a lavaras Yann ar C'herneis.

Ar wazed a zistagas o c'hezeg.

Harpañ 'reas al labour e gwaremm ar menez, ha n' edo ket c'hoazh savet uhel an heol.

An noz a oa tost. Yann ar C'herneis a zistroe eus ar foeneg gant ur c'harrad melchon glas. Ar c'harr storloket war an hent digompez, a zraskas en ur skoasell. An ahel a dorras. Ar c'harr, en ur gouezhañ a reas skilhoù gant ar rod.

Yann a zisternas ar gazeg eus al loc'hennoù hep distagañ komz.

Rummadoù tud a zo war ar maez. Perc'hened pinvidik dreist-goñvor ha morse diezhomm. Ezhec'h hag a vev gant o feadra hep chal na tregas. Kouerien paour-razh, re zienek evit magañ fiziañs, re voazet ouzh ar baourentez evit en em glemm, ha kalonek bepred en o labourioù tenn.

18

Yann ar C'herneis a oa bet darbet dezhañ, ur wech pe ziv, pignat eus an trede rumm d' an eil. Ar c'hleñved war al loened pe war an dud ; ar glav, ar sec'hor pe ar skorn o doa miret outañ cheñch stad. Hag hiziv, evit ma vezo rodet e garr ha troet ar waremm penn-da-benn, ez eo deut da foar Gastellin da werzhañ e ebeul.

Evit an trede gwech ar marc'hadour a c'hoarias an dro d' al loen.

- N' eus ket distaol ?

- N' eus ket.

- Distaol kant lur.

- Daouzek kant em eus lavaret.

Ar marc'hadour a hejas e benn, hag a reas an asvan da bellaat.

- Unnek kant, emezañ en ur zistreiñ.

- Kant ouzhpenn.

- Disteurel a ri... Unnek kant hanter ?

- Boued a zo dezhañ er gêr.

Ar marc'hadour a dremenas e zorn war gein al loen, a-c'hin d' ar blev.

- Gra dezhañ redek un tregont kammed, emezañ.

An ebeul a rede skouer.

- Derc'hel a rez da briz ?

- Ya.

- Kerik mat eo. Prez a zo warnon. Dao.

19

Palv o dorn dehou a stlakas an eil ouzh egile, div wech.

Graet e oa marc'had.

- Stag al loen, aze, ouzh tal an ti, ha deomp da evañ ur banne ha da renkañ ar gont.

Yann a selle ouzh ar bilhedoù o tarzhañ dirak e zaoulagad, displeget unan hag unan. Pa gontas : daouzek, e santas e galon skañvaet.

Evit mil lur en dije roet e loen.

Yann ar C'herneis a ziskenne eus marc'had ar c'hezeg. E galon a lamme taeroc'h eget kustum, ha, da heul lammoù e galon, priz ar marc'had tonket.

Lakaat a reas e zorn en e c'hodell evit meudañ ar bilhedoù ha klevout kan ar paper kras :

... Ar skouarn... Ar rod... An ahel.....

- Echu ar foar, Yann ?

- Echu, Herve. Ha ganit ?

- Ne rin ket foar hiziv. Edon e soñj prenañ ur vuoc'h... Keraouez a zo war ar saout. Eus ur vuoc'hig e c'houlenner eizh kant lur. Ken din bezañ deut d' ar foar diwezhañ !... Evit ar priz-se em bije bet an dibab...

- N' em eus ket d' en em glemm. Koulskoude, gant ur miz all er c'hraou...

...Ar c'harr a vezo rodet hag ahelet, hag an alar en devo ur skouarn nevez.

20

An abardaez oa klouar. Frond an nevez-amzer dastumet gant an avel en ur dremen dre ar parkoù, a nije a-dreuz kêr, a gaouadoù skañv. Ne bare mui an heol er straedoù. Harpet edo e sklerijenn gant turumell serz ar C'hastell. Bannoù en em sile e gwez al lein ; an delioù, heoliet, a denne da laboused aour.

Tuf an tornaod gozh a voukae. Tren peder eur a c'hwitellas war bont Kerlobred. Gweturioù ar marc'had a rede etre ar plataned dizeil war-du Sant-Kouli ha war-du Meilhvern. Skeud an abardaez a c'hounenze koad menez Bann-Nin, hag an heol o tiskenn, a enaoue war an diribin enep, aour al lann ha tan ar brug.

Pe soñj a zeuas da Yann ar C'herneis ? peseurt menoz diboell a reas dezhañ arsaviñ war bont Kastellin ? peseurt planedenn yud a grogas en e zorn hag a reas dezhañ kemer e vilhedoù bank, hag o dispakañ war an aspled ?... A-boan ma edont dispaket, ur barr-avel a c'hwezhas hag o skubas er stêr.

Izeloc'hik e trouze ar skluz...

Dizaon ouzh treid ar c'hezeg, ouzh kerniel ar saout, ouzh rodoù ar c'hirri, Yann a dreuz ar pont en ur redadenn, hag a vount kement den a ziwar e

hent. Ur gwaz a grog en e chupenn hag a glask e harpañ. Yann e wint ouzh ur maen benerezh.

Emañ dreist !...

N' emañ ket. Yann a c'hourvez ouzh moger ar stêr, evel taget gant ur pistig. E arc'hant a zo aet dreist ar skluz, hag e spered da heul.

E-harz ar skluz an dour a verv hag a eonenn ouzh ar c'herreg ; pelloc'h e tiskenn lizidour gant paper distrempet, roget, divalvoud, war-du ar mor tost.

Yann ar C'herneis a chome da alvaoniñ ouzh an dour. O welout an dud oc'h en em vodañ a-dreñv e gein, e teuas mezhañ dezhañ. Brallañ 'reas war e dreid ; e gorf a gostezas war-du ar gêr.

21

Heuliañ 'reas hent ar stêr vras gant kas ouzh an hentoù darempredet. An dour a oa glas ha don. Aezenn ebet n' he c'hrize d' ar mare. Skeud an elo hag ar pupli gant o bodoù uhelvarr a oa difiñv. Koumoulennoù gwenn a dremene e don an dour. A-boan ma fiche war ar gorre ur bod elestr ha klogorennoù spoum.

En tu dehou, war an hent bras, un diaoul a stleje ur wezenn en istribilh ouzh an ahel. Ar rodoù a storloke hag a zraske war ar vein.

Ahel ha rodoù an diaoul ne dorrint ket.

Gweturioù ar foar a ya d' ar gêr d' an drot. Ur wetur a dremen skañv ha dillo. Un ebeul a zo staget ouzh al lost. Ne glever war an hent bras nemet hern marc'h al loc'henoù. Saprennoù menez Bann-Nin a zo dilusk ha du.

En tu kleiz, 'harz e dreid, ar stêr a zo skedus ha moredet. An dour a zo touellus hag a sach. Ar c'hoabrennoù a dremen goustadikoc'h er strad ec'honaet.

Dre ma kerzh gant e hent, boud ur skluz all a dosta...

An dour a gan e bouilh an eonenn.

Hegas eo kan ar skluz.

Dre hentoù kozh ha meinek, Yann a dec'h e-giz ul laer.

Tennañ 'ra e dog en ur vont e-biou d'ar groaz.

Tavet eo kan ar skluz.

Ur barr-avel a dremen er gwez kistin...

Pa zegouezhas Yann ar C'herneis er gêr, edo ar wreg er stivell. Yann a ziwiskas e zilhad foar evit bouetañ al loened. Da c'hortoz ur rod nevez, e oa ret choukata bec'hioù geot eus al liorzha-dreñv.

Yann a gemeras ur gordenn hag e falc'h.

22

Ar gwez avaloù a oa en o bleuñv. Ar frond tanav skignet el liorzha a oa heskinus en abardaez-noz.

Ar falc'h a skrijas er geot.

- Graet hoc'h eus foar, Yann ? eme ur vouezh a-bell.

Yann a reas ul lamm.

- Ya, emezañ.

Ha Mari, o tiskuizhañ e toull ar gloued, a sammas adarre he boutegad dilhad kannet.

C'hwiled a safrone er serr-noz. Un askell-groc'hen a dremenas didrouz war an oabl. Ar girzhier a oa moredet. Ar bokedoù-laezh e tislive o delioù melen er gwrimennoù sin. Ur vogedenn a save eus ar siminal iliavek.

Fronde ar geot, fronde ar bleunioù, fronde ar sev, fronde an douar frouezhus a vouskane el liorz...

Yann ar C'herneis a dennas un alanad hir, a leunias e skevent gant c'hwezoù an nevez-amzer, hag en em stagas ouzh ar groug.

PROMETHEUS EREET

Dihun a reas d' ar pellgent, blaz ar gwad war e deod. Klačvourien a doc'helle dre o c'houk. Genel a reas, e gouzoug ur c'hlañvour, ur glemmadenn izil. Gouyender en em sile er sal, dre ar prenestroù digor-frank. Ar stered a zaskrene en noz skedus. Ar menezioù euskarek a oa du war an oabl. Ar mor a vouboue...

Sellout a rae ouzh ar menezioù du, heñvel ouzh ar menezioù dizarempred, ma voe ereet war o lein, a-hed kantvedoù, Prometheus, Laer an Tan.

Hag e selle ouzh ar stered divarvel, hag e selaoue o vourskañ, en noz ec'hon, anal c'halloudek ar mor.

Nerzh nevez en em sile en e wad. E ene a dride.

Un nozvezh, war ar menezioù, ahont, e oa deredet ar c'houmoul ; o doa lufret al luc'hed ; ha talmet ar gurun. Deut e oa tan an neñv da zeskiñ dezhañ skeudennaouiñ an drama doueel. Antronoz e stagas da engraviñ er c'hoad an Titan alouber.

C'hoant a zeas dezhañ sevel ha distreiñ da Vreizh, da gizellañ, diouzh e vicher ; da dennañ eus kalon ar maen Prometheus Aesc'hulos.

Un arzour yaouank a oa anezhañ, diazezet war e ijin ul lodenn vras eus goanag ur vro nevez. Siwazh ! tan ar vuhez ne vez ket aloubet.

24

Edo ar stered o vervel. Ur ruzell a lezenne dremmwel ar reter hag a vorlive liñserioù gwenn ar gweleoù. Ar sklerijenn a c'houneze an oabl. War lein ar menezioù e skedas mousc'hoarzh kentañ an heol. Ar c'hudoned e trouze o eskell en traoniennoù moredet.

« O Aether doueel, Avelioù prim hoc'h eskell, Doureier ar stêrioù, Mousc'hoarzh diniver an tonnoù mor ; ha te, Douar, mamm pep tra ; ha te hag a dizh gant da lagad kelc'h ar bed, o Heol... »

Ar glañvourien a zihun. An hini en em glemme, a zo staget da ganañ.

- Agur ! Asteorgi, a lavar un Euskarad.

- Ata ! Jorj, hag ar yec'hed ? Huñvreet em eus edos o vont kuit... war livenn da gein, ha da dreid a-raok. Ha ! Ha !

- Ha me am eus huñvreet, a lavaras unan all, edo diereet Prometheus.

- Diereet Prometheus !...

An doktor a zo tremenet er sal, ha, goude harpañ e skouarn ouzh e skevent, ha selaou roc'h e anal en eil hag egile, en deus lavaret dezhañ :

- Gwellaat a rit.

Gwellaat ? Ha n' eo ket bet morse ken morlivet !... Gwellaat ? Hag aner eo bet d' ar vedisined klask disec'hañ unan eus e skevent ha lazhañ ar c'hleñved !. Gwellaat ! pa en deus skopet gwad, a-hed an noz, ha p' emañ e galon o lammat en ur c'horf dizeriet...

An arzour yaouank, karour ar furmoù kenedus, ne gredas ket krediñ.

25

An heol a bar war leurenn ar sal. Hogen, difenn a zo dezhañ sevel ; ne welo mui lagad an heol. A-boan ma klev ar mor ; ne welo mui mousc'hoarzh diniver an tonnoù.

« ...ma ne glevi mouezh, ma ne weli dremm gour ebet, ma kolli flourenn da groc'hen... »

Digeriñ a ra ul lizher. Emañ e geneiled o c'hortoz skeudennoù Prometheus.

Echu int. Emañ aze, war an daol-noz, ar c'hoadoù engravet enno an Titan ereet.

Eñ avat, gant e gontell, o foeltras unan hag unan, hag en em lakaas da engraviñ, war an tu gin anezho, engravadurioù all.

« ...ma ne glevi mouezh, ma ne weli dremm gour ebet, ma kolli flourenn da groc'hen... »

Ur mouch-avel a bourmen frondoù tomm ar maezioù en-dro d' ar gweleoù gwenn. Ar menezioù heoliet a zo seder. Delioù ledan ar maiz a c'hlanz an diribinoù. An oabl-hañv a zo re skedus evit e zaoulagad kizidik. An aer a zo ken boull ha ken sklentin, ma klev du-hont, pell, pell, mouezhioù lirezhin o c'hervel. Ur gup a c'hournij. Spurmantiñ a ra, war an uhel, takadoù gwenn : deñved dieub noz ha deiz, o vevañ el laezioù.

Deizioù a dremenas, ha nozioù kenedus. Edo peurechu an engravadurioù.

« Kresket en deus danvez mab-den. »

26

E geneiled, avat, a chomas souezhet o welout an engravadurioù teñval, sklerijennet a-boan gant un dorn ankeniet : ur Prometheus yaouankik, dinerzh ha dilevenez, pa edont o c'hortoz ar Prometheus ramzel a lavare da vestr an Doueed : Netra n' am lakaio da blegañ.

Ael ar Marv a lavaras din :

Arvestit Tonkadur estrenvanus an arzour yaouank, displeget e levr Prometheus.

Evit e garidi en deus garanet er c'hoad e c'hoant hag e venoz diwezhañ. Gwelit taolenoù e blanedenn griz, re bar da blanedenn Prometheus.

I

« Prometheus a laer tan ar vuhez a zivar an Doue Meur. Hogen, krenañ 'ra e zivrec'h. Re zinerzh eo e zargreiz, re strizh e vruched ; askornek eo e gorf hag aet da relegenn. Aon a zo en e sell. Anken en e gerzhed. »

II

« Ereet ouzh ar roc'h gant dek ere an Tonkadur. An tan en deus laeret ne dalvezo ket dezhañ. Prometheus a bleg d' e Blanedenn. Disac'het eo war e zivesker ; e benn a zo dinerzh, e zaoulagad serret. Ne harz mui ouzh ar Marv. »

III

Astennet eo difiñv war an douar. Ar gup du a grign goustad - amzer en deus - naren avu an Titan, hogen skevent ho kariad.

27

« Diframmet on bet diganin va-unan. »

Ael ar Marv a lavaras c'hoazh :

« Ho kariad a anaveze e Donkadur ; ne harzas ket outañ. Edo ouzh va gortoz pa ziskennis d' e gavout, un abardaevezh-hañv. »

Hag e sentis ouzh Ael ar Marv.

N' anavezis ket er skeudennoù stumm ramzel Laer an Tan, enebour Zeus. Dremm hor c'hariad marv, ne lavaran ket.

Dirazon e kane ar mor divarvel. Arouez arnev e oa. Ar wennili a nije war-du an aberioù.

Da garidi a leñv war da varv, Prometheus Ereet.

YUN

Yun a veve gant e vamm-gozh en un ti paour, war gorre un dorgenn dizarempred. Gwelet e veze o hedañ ar c'hleuzioù, o tastum bodoù sec'h diwar an douar, pe, azezet er gwasked, o tommheoliañ.

Yun a veve pell diouzh an dud. Tremena a rae an diskar-amzer hag ar goañv hep diskenn zoken en draonienn, betek ar stêr. A-wechoù koulskoude, pa glañve ar vamm-gozh, ha ret dezhi chom war he gwele gant ar remm, Yun a yae, bep lun, d' ar vorc'h, da gerc'hat ur bara a bemp lur. Mont a rae, avat, dre wenodenoù pe a-dreuz an douaroù, gant aon en em gavout, en hent, gant unan bennak. Melegan, mentet kaer, daoulagad dilufr dezhañ, ur varodenn rouez war gorre e vuzell, ha, war e elgez, ur vlevenn pe ziv, Yun a oa diskiant ha lent. Oadet e oa a dregont vloaz, ha n' en doa graet anaoudegezh nemet gant an avel arnev ha gant heol an torgennoù. D' an noz e selaoue kan ar garmelod.

Un abardaez hañv, edo azezet el liorz. An heol, o tiskenn a-dreñv Koad Luzeg, a ruzie ar soulegoù. Mogedenn wenn an abardaezioù tomm a c'holoe ar stêr. Edo difiñv an amzer. Er gwez, al laboused a roe peoc'h.

29

War dorgenn an tu-all e safrone un dornerez. Poultrenn ha pell alaouret a nije dreist an evlec'h. Paotred bagol a youc'he.

Yun a selaoue.

Ur vodenn gelenn a drouzas a-dreñv e gein. Yuna savas trumm. Seza a oa dilammet dre ar riboul hag a oa dirazañ.

- A 'ta ! Yun, tizhet out bet ganin !

Yun a sellas outi.

- E piv edos o soñjal ? a c'houlennas ar plac'h yaouank. En ur bennhêrez, moarvat.

Daoulagad Yun a skedas.

- Sell ! Yun, ha dont a ri da zornañ warc'hoazh, e-lec'h chom amañ, war beg an duchenn, da zigeriñ da c'henou ?

Yun ne respontas ket... Ur plac'h yaouank a gomze outañ hep ober goap.

- Berr e kavi da amzer. Selaou du-hont... Yun a bare e zaoulagad war an dorgenn. Lavarout a reas :

- N' ouzon ket dornañ.

- Deskiñ a ri, eme Seza. N' eo ket diaes dibellañ pe skubañ leur.

- Ha c'hwi a vezo ivez o tornañ ? a c'houlennas Yun.

- Sur e vezin : an dornadeg a vezo e ti va zad. Dont a ri neuze.

- Ma ! eme Yun.

Hag e tistroas e benn.

Seza, mall warni, a ziskennas dre ar wenodenn da-vont da glask dornerien

all.

Yun a selle outi.

Seza a bedas gwazed, a bedas merc'hed.

30

- Yun a zeuio da zornañ, emezi, en ur c'hoarzhin.

Har ar baotred hag ar merc'hed yaouank dizalc'h a lavaras dezhi e vijent aet ivez.

Pa voe tavet an dornerezed, Yun a zistroas d' an ti. Ar boan ma pismigas e voued. Ne gouskas ket mat. Pedet e oa bet da vont war zevezh, evel ur gwaz all...

Abred e savas, ha d' e vamm-gozh o c'houlenn digantan da belec'h edo o vont, e lavaras :

- Da zornañ !...

War al leur e oa tregas.

- N' emañ ket skouer ar warenn.

- Re izel.

- Lak sav dindani.

- Laoskait an tousegi.

- Uheloc'hik.

- Aze ! Mat emañ.

- Piv a vo paotr an horzh ?

Paotred a dostaas.

Brumenn c'hlas ar mintin a save diouzh al liorzhoù, hag, etre div wrac'hell, e paras an heol. Lan ar C'hor, perc'henn an dornerez, a lavaras :

- Bremaik e vo tomm dimp.

D' an ampoent, edo Yun o tegouezhout.

Yun a oa savet dezhañ c'hoant labourat ! Degemeret e voe gant c'hoarzhadeg an holl. Div skubelenn, unan vezv hag unan gelenn a oa gantañ war e skoaz. Den ne glevas Seza o c'hervel d' an dijuni.

- Ha ! ha ! Yun, eme Lan ar C'hor, ne vanke nemedout. Ar strapennoù a chom da blantañ hag e oa ezhomm ur paotr start. Mar n' out ket mogn, troad ar morzhol a zo diberc'henn.

31

- Yun n' eo ket deut amañ da labourat, te !

N' eo ket deut da labourat ! Yun a ya war e lent. Chom a ra a-sav, e-kreiz al leur.

- N' emañ ket en imor hiziv, eme unan.

- Ret eo dezhañ diskuizhañ eus e bourmenadenn, a lavaras un dorner all.

Yun a daolas war an douar e ziv skubelenn hag a dostaas. Kregiñ a reas en horzh. Sevel a reas ar benveg a-us d' e benn hag e skoas gant e holl nerzh. Ha torret ar strapenn !

- Ur gwaz out, Yun, eme Seza, en ur zont war al leur.

- Arabat skeiñ muioc'h, eme Lan ar C'hor, pe e rankimp mont d' ar c'hoad, da gerc'hat strapennoù all. Kerzh da zebriñ da voued, Yun, naon a zo deut dit pelloc'h.

Yun a ziskrogas diouzh an horzh. Sellout a reas ouzh ar C'hor gant daoulagad leun a zour. Ranngalon pe kasoni.

An dornerien a zo debret ganto o dijuni. Staget eo ar c'hezeg. Mirc'hed ar c'hirri a c'hwirin ouzh ar c'hezekened. Paotred ar skol a youc'h war lein ar wrac'hell ha drammoù a ruilh d' an traoñ ; an diereerien a daol war an daol. Lan ar C'hor, boueter an dornerez, a laka ur malan dindan e dreid evit kaout muioc'h a sav.

- Tro dezhi ! Emezañ.

Paotr ar c'hezeg a denn tennoù gant e skourjez. An dornerez a roc'h. Kerkent ma eo dornet an drammoù kentañ, Lan ar C'hor da hopal :

32

- Hôôô !... N' emañ ket kompez an dornerez.

Neuze, e kreiz al leur, ur skubelenn vezv gantañ war e skoaz, Yun a ziroll da c'hoarzhin, da c'hoarzhin da vougañ.

Yun a ra kement a vez lavaret dezhañ ober : dibellañ, ober skoilh gant e droad d' an dougerien plouz, sammañ o sac'hadoù d' an dougerien greun, treiñ an hejerez, a bennadoù ; dieren, teurel war an daol, tennañ digant an dornerez ha rozellañ war ar bern. An dour-c'hwez a ver puilh diouzh e dal.

Seza a lavar dezhañ

- Re e labourez, Yun ; arabat labezañ da gorf, evel-se.

- Yun a zo ur marc'h, eme ar Saliou.

- N' eus ket ur gwaz par dezhañ war al leur, eme ar Jaouen.

Ha Lan ar C'hor :

- Yun !... Deus amañ da deurel war an daol ! Ha Yun a daol war an daol, hag eñ e-unan o tieren.

- Skourjez d'ar c'hezeg, mallozh ruz ! a c'harm Lan ar C'hor.

An dornerez a groz, ar greun a skrij ouzh ar potin, ar siminal a zislonk poultrenn ; kanastelloù an hejerez leun a blouz a zo start da dreiñ ; an dougerien a c'houlenn dougerien all.

Yun a daol war an daol... Hogen, kerkent dispaket ur malan emañ sachet gant an daboulin. Dramm ha dramm ez a ar c'herc'h er c'houfr, ha, goude pep dram, e tregern, goullo, an dornerez.

- Hei ! eme ar C'hor.

Yun a dorr an ereoù, gant e zaouarn, a daolioù treid.

33

Ar Saliou a sil un dra bennak e skouarn ar boueter.

- Va dornerez a zo nevez, a zo respontet dezhañ.

Ha daou zramm e genou an dornerez, ken e term.

Ar c'hezeg a eonenn gant ar wakol hag ar sugelloù. Un dorner a hop :

- Kerc'h d'ar c'hezeg, ha da evañ d'ar baotred !... An ozhac'h a gemer un dornad plouz diouzh an hejerez hag a vrall e benn.

- Drailhañ plouz nemetken !

Ar wreg a zegouezh gant ur voutailhad hini kreñv. Yun a azez. An dour-c'hwez a roudenn e zremm poultrennek. Seza a zeu d' e gavout:

- Skuizh out, emezi.

- Ya, eme Yun.

- Arabat labourat re. Bremaik e teui ganin da hejañ plouz.

Ha d' ar c'hrogad all, Yun a gemeras ar forc'h koad hag a hejas plouz gant ar bennhêrez.. Hag ar bennhêrez a gane:

*Me am eus kavet, ur mintin,
Un durzhunell eus ar bloaz-mañ...*

An dornerez a droe ingal. Paotred ar rozelloù a eilbike merc'hed ar restell ; troer kozh ar wenterez a rae outo luchadennoù hag a c'hoarzhe gant e c'henou dizant:

- Hi! Hi!

34

An dornerez a zo tavet, ar baotred a zisparl o c'hezeg ha, goude o dourañ, o stag dindan an avalennoù gant o bec'h melchon dirazo. Paotred ha merc'hed a zo chomet da zibellañ, da verniañ ar greun ha da zistlabezañ al leur. Lan ar C'hor a lard rod vras an dornerez.

- Yun, emezañ, lard melen a lakfe barv da ziwanañ dit.

An dornerien o deus debret o lein. Darn er porzh, a zebr un tamm bara gant un drailhenn gig, darn all a zo gourvezet a-c'hwen o c'hein pe war o c'hof, e disheol ar gwrac'helloù. Ar c'helien a flemm, gwenan a safron er bodoù skav, gwesped a nij el liorz, en dro d' an avaloù bleudek.

Yun en deus lonket buan e damm bara ; emañ azezet war ur piler-maen, ouzh harp an ti ; n' en deus ket kredet mont d' ober ur gourvez. Seza, azezet en e gichen, a zo kroget da varvailhat gantañ.

- Petra e kanin dit, an taol-mañ ? Emezi.

- Ar son hoc'h eus kanet din bremaik, a respont Yun.

Ha Seza a ganas :

*Me am eus kavet, ur mintin,
Un durzhunell eus ar bloaz-mañ,
Ha bremañ, bemdez e kan din,
An durzhunellig a garan...*

Pa voe echuet ganti, Yun a lavaras :

- Brav eo ! Me a garfe gouzout kanañ ivez.

- Ma karez e vo desket dit. Deus warc'hoazh d' abardaez da foenneg ar stêr ; pa 'z in da gerc'hat ar saout e teskin dit :

*Me am eus kavet, ur mintin,
Un durzhunell eus ar bloaz-mañ...*

35

- O ! paotred, debret o deus ar c'hezeg o c'herc'h.

- Sell ! Yun ne ra ket e gousk ae ?

- Chomet eo d' ober chiboud war e biler.

- Penaos e teufe ar c'housked dezhañ pa ne zihun ket ? eme Lan ar C'hor.

Hag adarre ! An teodad ne blijas ket da Yun. Kinnig a reas sevel.

- Re abred, eme ar C'hor ; arabat kregiñ a-raok ma vo staget ar c'hezeg. Ma karez e teui ganin da lardañ dent ar rodoù !

- Ha, ma karit, da voueta, a lavaras Yun.

Hogen, ne loc'has ket, rak Seza he doa lavaret dezhañ :

- Na respont ket Lan ; douget eo d' ober goap ha prim eo.

Seza a gredas dezhi klevout Yun o c'hoarzhin.

Ar merc'hed a sav ; skoulmet o deus ul lien war o fenn evit diwall o blev diouzh ar boultrenn. Hern ar c'hezeg a stok ouzh ar barrennoù houarn, melloù ar chadennoù a sklint, kraponoù ar sugelloù a sko ouzh kraponoù ar sparloù ; ur plac'h hag ur paotr en em dag war zigarez ur mouchouer.

Yun a sav ivez. Sellout a ra ouzh e di, war an dorgenn. Echu eo e zevezh gantañ.

Nemet, war al leur, un den a hop :

- Pelec'h emañ Yun ?

Mouezh ar C'hor an hini eo.

Ne daio ket Yun d' ar gêr.

Da gavout ar C'hor ez a ha goulenn a ra digantañ :

- Petra 'zo ?

Ar C'hor a chom souezhet.

36

- Ar c'hezeg, emezañ, n' o dije ket kroget, mar ne vijez ket bet aze.

- Te... te ...

Besteodiñ a ra Yun.

- Te... te... a zo... un hejer plouz, eme Lan arC'hor, o taneal.

Ne lavar ket hiroc'h. Yun en deus graet warnañ ul lamm bleiz hag e zibradet ha taolet war an daol, e benn en a-raok.

- Hei ! eme Yun.

Ar c'hezeg a ra ur frapadenn ; an daboulin a loc'h.. ..: Gwazed a zo dilammet hag o deus miret ouzh an darvoud.

Yun a ziver ar gwad diouzh e zorn. Gouelañ 'ra. Seza a zo deut war e dro :

- Deus d' an ti, emezi, ma vo lienet da zorn.

Yun a ya d' he heul, mezhek. A-dreñv e gein, ar C'hor a razailh ; tri gwaz o herzel outañ lakaat e zorn en e c'hodell.

Yun en deus c'hoant dont war e giz.

- Daonet !... a yud ar C'hor.

Ha Seza a lavare da Yun :

- Petra a oas o vont d' ober ? An dra-se n' eo ket mat.

Yun a stouas e benn hag a lavaras :

- Mont a ran d' ar gêr.

- Gwell eo dit chom en ti...

- N' em eus ket aon, eme Yun.

Graet en deus anaoudegezh gant e nerzh.

Yun a bigne gant ar wenodenn... En traoñ, un dornerez a voude dizingal. Skuizh bras e oa. Azezañ a reas hag e sellas ouzh ar stankenn. Pateriñ a reas un dra bennak :

37

- Seza..

Antronoz, d' ar mare eus an abardaez ma vez kerc'het ar saout d' ar gêr, Yun a ziskennas d' an draonienn.

...Me am eus kavet, ur mintin...

Hedañ a reas ar stêr ur pennad, hag ec'h azezas war ar geot, eus tu an dour. Er foeneg a-dreñv e taskirie buoc'hed ; un ebeul a zaoulamme en dro d' e vamm.

En tu all d' ar stêr, an heol a oa diskennet izeloc'h eget skourroù izelañ ar gwez pupli. Klouar e oa an amzer. Du-hont... kruz ar skluz. Marv e oa tizh an dour ha ne dremene daskren ebet war ar gorre. Un nadoz-aer a oa moredet war ar c'hegid. En ur vodenn haleg, ur vilfig a c'houlenne glav.

Ha bep ur mare, Yun a droe e benn.

Me am eus kavet...

Ur mevel a zigoras kloued ar prad. Ar buoc'hed, unan hag unan, ar gazeg, an ebeul a gemeras hent ar c'hraou, en noz o tont.

.

Ar skluz hepken a drouze en draonienn. Etre delioù ar c'hegid, Yun a welas ar stêr o wennaat, o lugerniñ. Al loar a baras en dour.

Yun a en em gavas genaouek.

Digarez da c'hoapaat a vezo kavet adarre.

Sevel a reas.

- Me 'lazho an den-se, emezañ.

MONA

Un heol gwenn a bare etre targosioù diskourret ar c'hleuz. Ur voualc'h a biklamme dirazomp penn-da-benn gwrinnenn ar waremm. An amzer a oa skornet ha difiñv war an uhel.

- Selaou ! eme Alan.

Edo ur c'harr o pignat du-hont gant an hent. Draskadennoù ar rodoù o storlokat er skoaselloù, a zassone en aer yen, evel ma vije bet an hent tost tre, en tu all d' ar c'hleuz. Ar paotr-karr a gane.

- Ar portezour ! eme Alan. Bloaz 'zo n' em boa ket klevet e ganaouenn.

Alan a dride e galon o kavout hep kemm e vro c'henidik.

Dre ma kerzhemp, e tisplege din :

- Bep lun, en ur vont da gas bleud da gêrioù ar menez, e kan ar portezour, abaoe bloavezhioù, ar ganaouenn a glevez. N' eus ket par, war e veno, d' an diskan-se da lakaat ar jav da vont ingal gant an hent.

Ne oa kemm ebet er vro, en amzer o vont e-biou.

Edomp degouezhet e penn pellañ ar waremm. Ul lamm a rejomp war ar c'hleuz gant nerzh hon arzelloù yaouank. Etre div wezenn-bin e tarzhas an draonienn, gant koadoù ha brouskoadoù ruz war an holl diribinoù, Pradoù glas er goueled, hag, er c'hroaz-hent, du-hont, un ti a-zoare, nevez-razet, gwenn-kann.

39

En ur c'hoarzhin, Alan a astennas e zorn :

Ar Gelvezeg Vihan !

Ti Mona.

Un hent kaer a oa da ziskenn.

Ne oa den en ostaleri. Ur gastolodennad dour a oa war an trebez, e-kreiz an oaled, ha, dindani, daou pe dri etev tan, o vogediñ.

- N' emañ ket pell, a soñje Alan ; n' eo ket distaliet c'hoazh an daol ha dour skaotañ a zo war an tan.

Hag e oa diwezhat.

- O ! n' eus den ?

Azezañ 'reas Alan e-barzh an oaled, war ur piler koad, ha me er c'hogn all, war un dorchenn vroenn. Alan, gant ur skilhenn, a dabac'he ar glaou hag al ludu. Pignat a reas ur fulenn bennak er siminal.

- Kentañ gwech he gwelis, emezañ, e oa e pardon an Neñv. Fichet e oa, evel ma tle ur bennêrez bezañ fichet : voulouz betek he diskoaz, he brozh aour-neudennet, un davanjer seiz gwenn. Hep dale emichañs e vi pedet da vezañ paotr-enor...

An nor a zigoras war he fouez. Ur boutad avel a leunias an ti.

Alan a savas.

Ur paour-kaezh kozh, krommet war e vazh, a zeuas tre, hag a azezas war ar gador dostañ.

- 'M eus aon n' emañ ket Mona er gêr, a lavare Alan, o vont hag o tont dre an ti.

An hini kozh a savas e Benn. C'hoant en devoe lavarout un dra bennak. Hogen, ne reas nemet toc'hellat. Skopañ 'reas etre e zivesker. Ur wech ar mare ec'h anale hir hep krediñ klemm.

40

Ar yenijenn a c'houneze an oaled.

An horolaj a skoas un taol. Alan a sellas ouzh an eur :

- Ne vo ket pell ken, a lavaras an hini kozh.

Daou vunud goude, e trouzas botoù koad, er porzh.

Mamm Mona a zeuas en ti gant ur vriad vleñchoù.

- A ! salud ! Moereb.

- Sell, 'ta ! ha c'hwi a zo aze ?

- Ni eo!

- Ha pe vare oc'h degouezhet er vro ?

- Ar mintin-mañ.

- Hag emac'h pell 'zo en ti ?

- Ur pennad 'zo. Edomp o vont skuizh ha warnes riellañ, a lavaras Alan, en ur farsellat.

- Gwir eo, pell on bet gant va zroad. Hag a nevez 'ta, yaouankizoù ?

Mamm Mona a c'houlenne diganimp petra a oa nevez !...

- N' eus e Kêr-Iz nemet traoù kozh...

- An ti amañ, d' an nebeutañ, a zo bet gwisket kaer, emeve ; 'm eus aon eo evit eured ar verc'h ?

- Feiz, va Doue, hag ez eo, ya !

- A !... eme Alan.

- Ya ! nevez dimezet eo Mona. Ne ouiec'h ket ? Feiz ! pemzek deiz dres. Ret e oa ober d' an ti ur c'hempenn en diavaez, hag ur fich en diabarzh. Koulskoude...

- Pemzek devezh 'zo ?...

- O ! ur friko dister, ur friko paour...

- Evelato...

41

- Ya ! Mona ne vourre mui er Gelvezeg Vihan. Alies e komze diwar da benn... Pell 'zo e lavare e vije aet da labourat e kêr. Ur bennhêrez !... Ma n' eo ket un druez !... An tad ez eas droug ennañ. Aner avat, eo bet dezhañ dialiañ Mona. Mont a reas da Vontroulez daoust d' he zad ha d' he mamm. Daou viz goude,

e timeze gant ur martolod eus Kameled... An tad n' eo ket bet en eured.

- Na c'hwi ?

- O ! ar mammoù !.. Daou zevezh on bet e Montroulez. Hogen, mall a oa ganin dont en-dro. Bremañ emañ an daou gozh o-unan er c'hroaz-hent. Ne zeu den amañ abaoe m' eo aet kuit ar verc'h ; den. Pep hini, avat, a sent ouzh e blanedenn, ha kavout a ra din e vezo eürus.

- Ha gwaz Mona a ya d' ar mor ?...

Alan a glaske glaou bev el ludu, a daole warno tammoùigoù skolp, hag a c'hwezhe.

- Diwall, Alan, ma leugnin ar gastolodenn : an dour a zo war an tan a zo aet da aezenn. Ha tan dindan, ma vezo prest ar rouzig bremaik.

- N' ouzon ket hag amzer hon eus, a lavaras Alan.

- Emichañs n' oc'h ket deut d' ar gêr da labourat ?

Hag an ostizez a lakaas keuneud sec'h dindan an trebez. Mont ha dont a reas dre an ti. Skaotañ 'reas ar skudilli, hag un taol skub a reas d' an daol ha d' al leur-di.

- Ha te, Kaou, emezi, te a zo deut ivez d' ober ur weladenn dimp ?

- Ya, siwazh ! a huanadas an hini kozh. Ne oan ket evit chom ken skornet e oan, ha va bizied a oa marv ouzhin. War an hent-se e c'hwezh un avel fall. A-boan ma em eus torret, er mintin-mañ, ur banerad vein.

42

- N' out ket yac'h, neuze ?

- Ha ne vezin ket ken ! Emañ an derzhienn warnon. Ur pistig a vir ouzhin plegañ va c'hein.

- Arabat dit dont d' az labour dre un amzer ken kriz.

- Dre amzer glouar ha dre amzer fall, e renko ar re baour labourat dalc'hmat.

Hag e skopas etre e zivesker. Ober a reas ur sell ouzh ar boutailhoù :

- Kalz arc'hant a vankan deoc'h, pelloc'h, emezañ, lentik.

- Feiz ! Kaou, ne ran ket bemdez ar gont. Bez dichal, avat : ne vez lakaet war ar c'hozh nemet an dud onest. Petra gemeri ?

- . . .

- O ! moereb, a hopas Alan, emañ an dour o virviñ. Aozit dimp buan bep a vanne rouzig tomm, ha lakait e-barzh ar gwellañ lip-e-bav a gavot war stal ar romoù. Marteze an tad kozh a gemero ivez un dra bennak ?

Kaou ne savas ket e benn.

- Ar baotred yaouank a bae ur banne dit, Kaou, a lavaras dezhañ e pleg e skouarn an ostizez. Petra. 'vo lakaet dit ?

- M' em bo neuze ur banne odivi.

Hag an torrered-mein a stouas e benn gant ar joa.

An torrered-mein a oa bet, hep mar, p' edo en e vrud, ur c'haer a zen. Evit

d' e zremm bezañ livet kalet ha roufennet don, en ur labourat en avel hag en heol, e zaoulagad glas, damguzhet gant mourennoù stank, a oa glan ha sioul. E zivesker, evel divesker an dorrerien-mein, a oa gwaskedet, betek an daoulin, en heuzoù plouz stardet gant ul las kanab. Bep ur mare e toc'helle gant ar paz krign staget outañ.

43

- Dremm un denjentil, emeve da Alan.

Hag Alan am respontas :

- Gouenn ar menez.

Ar c'hafe a vogede e bolennoù, hag, en o c'hichen, e lugerne gwerennadoùigoù laouen. An torreren-mein a zourenne e zaoulagad.

Alan, gaoliet gantañ ur penn eus ar skabell, a vouskane hag a gemere plijadur o wintañ hag o tiwintañ ar penn all :

- Ba ! Lan, a lavaras ar vestrez, taol dimp ur ganaouenn, ha n' eo ket mouskanañ an hini eo.

Alan a lezas penn ar skabell da gouezhañ herr war daolennoù mein glas al leur-di.

- N' eo ket torret, emezañ, en ur sevel. *Tralaladeridonra-tralalalalenna.*

- Asa ! Lan, te a zo un eostig pe ur goapaer.

- Ma ! setu amañ sonioù all, war donioù anavezet.

Alan a dennas e dog, a droñsas milginoù e chupenn betek an ilinoù. Reutaat a reas e gorf, reutaat a reas e vouezh, hag e tistagas e ganaouennoù farsusañ, annezet en e eñvor abaoe bloavezhioù.

Mann Mona, kement ha ma c'hoarzhe, a oa bet ret dezhi mont er-maez, el liorzh, e-pad un abadenn, da dennañ war hec'h anal.

An torreren-mein a sune e gafe loaiad ha loaiad. E zaoulagad a oa sklerijennet gant goulaouig al levenez.

- N' eo ket gwir, tad kozh, emeve, ar re yaouank a dle lammat ha kanañ ?

- O oad eo.

- Alo ! yec'hed, neuze !

- Yec'hed !

44

Pep hini a stokas e werenn. An devezhour kozh a grene e vrec'h. Ne dae ket ar mousc'hoarzh - ur paour-kaezh mousc'hoarzh dister - diwar gorn e vuzell. Pelloc'h e vije chomet ouzh taol, nemet mamm Mona a lavaras dezhañ :

- Bremañ, Kaou, ez eo ret dit mont d' ar gêr, a-raok ma vo kollet ganit nerzh da vanne. Ul lev hanter dre amzer skornet a zo ur pennad mat a hent.

- Ober a rin an bent, a lavaras Kaou, mao an tamm anezhañ.

Hag e savas.

- Bennozh Doue, deoc'h ho-taou, emezañ.

Hag eñ er-maez, daougrommet ha dillo.

Alan, azezet war ar skabell, a skarzhe gant laonenn e goñtell, ar gramenn

galetaet e garanou golo an daol.

Lavarout a reas a-greiz-holl :

- N' eo ket tomm en ho ti, moereb.

Distreiñ a rejomp dre an hevelep hent, goustad. An delioù staget gant ar skorn ouzh al leton, hag ar bodoù sec'h kouezhet e-pad ar goañv, a zraske dindan hon treid. Ar c'hoad a oa difiñv. E tu ar stankenn, dindan ar c'helvez hag ar bezo, ur c'hi a harzhe er ribouloù, e fri ouzh an douar, o redek ar c'had. Labousedigoù a nije diouzh o c'hud. Ar c'hi a lamm dreist ar c'hleuz, a gammigellas dre ar foeneg, betek ar stêr Arc'hant, a yudas d' al laez div pe deir gwech, hag a redas davet ur paotr saout e gwasked ar c'hleuz.

Treiñ a rejomp er c'hoad, goude treizhañ ar stêrig e Sant-Mikael. An hent a oa goudoret gant bodennoù kelvez ha gwez kelenn. Heoligennoù an diribin a oa gwisket a van ha bleuniet a vrug limestra. Dour sklaer a verade diouzh ar roc'h, penn-da-benn an hent, eus eienennoù sklentin kuzhet er raden-bleiz, pe a neudenne diouzh geotennoù hir, hag a vilbilhe war grouan an naozioù.

45

Hag e pignemp. El laez, Alan a chomas a-sav. Distreiñ a reas e benn, ha, goude ur sell ouzh an oabl :

- Henozh, emezañ, e vezo skorn du.

En draonienn e lufre glaster ar pradoù. Ar paotr saout a oa kludet en ur goudor all, souchet en e groc'hen dañvad. War an dorgenn enep, ur vaouez a rastelle delioù sec'h. Er c'hroaz-hent, ti Mona a oa gwenn-kann e-tal ar saprennoù du.

Alan a gasas ur sell war-du an ti gwisket a raz nevez.

- Un abadenn c'hoarzhin ac'h eus aozet dimp, bremaik, emeve.

- Ya ! An hini kozh en deus bet e walc'h a nerzh-kalon 'vit mont en-dro d' ar gêr.

C'hwitelladenn diamen an tren a dregernas penn-da-benn ar stankenn. Dre un hent all, ar portezour, echuet gantañ e zevezh, a zistroe d' ar vilin, ha diskan an hevelep kanaouenn a c'hournije a gaouadoù dre ar gwaremnoù skornet.

En ur vouc'hoarzhin, Alan a lavaras din :

- N' eus kemm ebet er vro.

GOUEL AR SAKRAMANT

An hañv nevez ganet a dride a gaouadoù e liorzhoù Breizh-Izel. An avel a drouze er gwez. Porzh Pennavern a oa moredet en heol klouar. E gwasked ar skiber, ur vamm-yar, puchet er bouldrenn, a c'houde un torrad labousedigoù dindan he eskell c'hwezhet. Bep ar mare ur poñsin a zic'houzouge a zindan un askell, hag a c'hoarzh d' an heol gant perlez e zaoulagad yaouank. An hini gozh a gloche, ha, kerkent, ar pennig melen a zistroe d' ar goudor, e baradoz ar pluñv.

Ar c'hleier a sone ar gousperoù, gousperoù gouel ar Sakramant.

Herve Bogion, mab Pennavern, en doa douret e gezeg, ha lakaet foenn en o restell. Gant palm e zorn e floure blevenn skrivellet ar gazeg c'hell.

Ar c'hleier a davas ; ar c'hloc'h bihan a dintas daou daol. An eil son.

- Poent eo din, a soñjas Herve.

Dastum a reas un dornad foenn strewet dindan al laouer, hag e serras an nor war e lerc'h.

Daou baotrig, gant bep a vriad brulu, a c'hortoze, er porzh.

- Ni a zo bet o kerc'hat brulu evit ho c'hoar, a lavaras an hini brasañ, war e bouez.

- Sell aze daou baotrig koant, eme Anna, o tont, d' an ampoent, diouzh al liorz, ur boutegad bleunioù roz dindan he c'hazel. Brulu kaer avat, hoc'h eus kavet.

47

- O ! er waremm, du-se, ez eus c'hoazh re hir, hir.

- Mat ! lakait ar brulu war ar bleunioù roz-mañ, kemerit unan e pep dorn d' ar baner, ha dougit anezho diouzhtu d' ar groaz. C'hwi a zeuio en-dro, goude se, da gerc'hat bep a zaou wenneg.

Ar baotred a sammas ar boutegad. Kerzhout a raent buan ken na redent, hag e c'hoarzhent gant ar blijadur.

- 'M eus aon, Anna, eme Herve, hoc'h eus kutuilhet kement boket a oa el liorz.

- Warc'hoazh, Herve, e tigor bleunioù all. Ne vo ket re fichet ar groaz.

Herve a yeas d' en em gempenn evit ar gousperoù. Bruzunachoù geot kras a roe krafign dezhañ, en e gerc'henn. Kelorn ha chadenn a ziskennas er puñs en ur strakal, ken na lamme an ahel.

Herve a skuilhas dour fresk en nev-vaen. Diwiskañ 'reas e chupenn hag e roched.

A ! nann, n' edo mui liv ar c'hleñved war gorf Herve Bogion. Ouzh e welout korfet-kaer dindan heol mezheven, n' en dije kredet den e oa bet war e wele adalek ar foennoù, warlene, betek an diskar, bet nouennet div wech, ha chomet mizioù ha mizioù etre gwellaenn ha fallaenn. Gant mizioù o tremen edo tremenet ar c'hleñved, ha paret en doa adarre ar yec'hed gant an hañv o c'horiñ. N' oa ket bet an tomm ha yen evit e yaouankiz. D' ar falc'hadegoù ez aio adarre, hag e teuo gantañ ar reutañ tenn ; d' an eost e youc'ho war al leurioù-dornañ, hag e

winto forc'hadoù plouz d' ar bern, ker sonn hag ar reutañ douger. Bagol eo da zegas avi d' un den yac'h.

48

Anvet eo bet, en oferenn-bred, da zougen banniel bras sant Tei, ha plijadur a ra dezhañ soñjal eo bet lakaet Mari Vazele da zougen ar Werc'hez. Diwar o fenn, o deus merc'hed Landremel kavet da abegiñ. Hervezo evelato, e kendereont o-daou, an eil ouzh egile.

Ur vaouez gozh avat, a gav sklaer ha gwall-gizidik daoulagad Herve Bogion.

Herve, stouet a-us d' an nev, a daole dour dreist e choug.

...Keit ha ma oa chomet war e wele, klañv ha klañvidik, e oa bet Mari aketus da zont da gerc'hat eus e geloù. Alies e teue d' an abardaez, hag e sikoure Anna Bogion da wriat pe da ferñ ar c'hoefoù, digarez da chom pelloc'h. Ur wech zoken, e oa bet en ti ur penn-devezh leun, hag he doa skoazellet da vugadiñ. Pa gemere he stamm, e veze azezet war ar skaoñ, harp ouzh e wele. Flour ha sioul e oa he mouezh pa c'houlenne digantañ pe naon pe sec'hed en doa, ha petra a c'hoantae, evel ma vije bet e c'hoar.

...Hag Herve a skuilhe dour war e benn, a vozadoù.

- 'M eus aon e plij deoc'h an dour, eme Anna, diwar dreuzoù an ti.

- Vad a ra ! Emezañ.

Hag e kemeras an toailhon a-dre daouarn e c'hoar, en ur strilhañ e bennad blev.

Edo e vamm o vont d' ar vorc'h.

- Sec'hit mat ho plev, Herve. Blev gleb n' int ket yac'hus.

- Ba ! eme Herve en ur c'hoarzhin.

Hag ez eas d' en em wiskañ.

Kreskiñ a reas lammoù e galon yaouankaet ; klevet em doa e c'hoar, er porzh, o lavarout :

49

- Emaoc'h o vont, Mari ?

- Ya ; amañ eo aet an dud ?

- Mamm a zo aet, hag Herve a zo oc'h en em wiskañ. Poent eo hastout ; pelloc'h e vo ar son diwezhañ.

- Goloiñ a ra an oabl...

- Gant ma ne ray ket glav ?

- Glav ne vo ket gant an avel a c'hwezh war ar menez.

Herve, dre brenestr e gambr, a daolas ur sell er porzh. A-benn neuze avat, Mari Vazele a oa aet e-biou.

Ur vargedenn a guzhas an heol, hag a bourmenas he skeud, goustad, war borzh Pennavern. Ar yar gozh, gant he labousedigoù, a ziskrape e poultrenn ar skiber ; ar polezi, kludet war rod an drailherez-lann ha war dalioù an tumporelloù, o doa souchet o fenn dindan o eskell, hag, arneuet o gwad, a vorede, o c'hortoz ar glav.

Herve a stardas e c'houriz glas en-dro d' e zargreiz, hag a wiskas e chupenn zu neudennet. He c'hoar a zegasas dezhañ e dog nevez, a roas tro d' ar

vlevenn hag e tispilhennas ar voulouzenn uhel, stardet a-dreñv gant ur bloug aour.

- Kaer e viot, emezi.

Ya, edo adarre deut da waz. Mezheven en doa degaset dezhañ an nerzh diframmet digantañ e mezheven warlene. Par-eeun en em gave d' ar barrekañ Lotead.

...Ne welas ket Mari Vazele o vont gant an hent, dirazañ. Mari, aon ganti emichañs degouezhout diwezhat er gousperoù, he doa astennet he c'hammedoù.

50

E Landremel, e-tal an ostalirioù, ar wazed a vutune hag a zivize diwar-benn an amzer hag an ed.

- A ! salud, Herve, deut oc'h ! eme Jakez, mevel bras ar Runigoù.

- Ya ; pelloc'h e vo an taol diwezhañ...

Mouezh ar c'hleier a yeas war e gomzoù.

Dre ma tostaent ouzh an iliz, Jakez a lavare da Herve :

- Klevit !.. deut oc'h da zen en-dro... N' hoc'h eus ket soñj ?... P' hor boa gonezet ar banniel diwar re Bleiben, da zeiz an tenn ? Tud reut e oamp. Bremañ, pa oc'h pare, paotred an tenn o deus plijadur. Hag ez omp en em glevet. Ar c'hleier, d' ar brosesion, a vo brallet gant paotred ar c'hlaz. Ne bigno den all en tour. Hiziv a vo devezh bras.

Herve a vousc'hoarzhas.

- Mat, emezañ, en em gavit holl, goude ar gousperoù, en ostaliri ar Saliou. Hiziv ar sonerien a ranko distreiñ mezv d'ar gêr... Ha brall d'ar c'hleier, ken na vrallo an tour !

Hag e tennas e dog war dreuzoù an iliz.

Anna Bogion a gare he breur gant karantez ur vamm. Evit ober plijadur dezhañ he doa kutuilhet bokedoù bravañ al liorzhañ da vleuniañ ar groaz hag aoter ar c'hroazhent. Karantez evit he breur savet a varv da vev. Karantez he ugent vloaz.

Ar baotred o doa plantet, neizheur, saprennoù yaouank en-dro d' ar groaz. Matezh an aotrou person, skoazellet gant dimezelled pinvidik ar vorc'h, a wiske korf ar groaz a giñvi, hag a spilhenne enni bleunioù roz, ker ruz ha gwad ar Salver. Stummet o doa war al leurenn, gant geotoù ar Werc'hez, ur steredenn c'hlas-wenn, ha merc'hedigoù, gant brulu hag elestr, e ballenne an hent.

51

Ar c'hleier a sonas. Echu e oa ar vleuniadeg.

- Biskoazh n' eo bet ker fichet ar groaz, eme unan eus dimezelled pinvidik Landremel.

Merc'hed a lavaras, goude gouel ar Sakramant, en doa Herve Bogion taolet ur sell ouzh Mari Vazele, p' edont o tostaat ouzh an aspled evit mont da zegemer ar Werc'hez ha banniel bras sant Tei a dre daouarn ar c'hloc'her. Nemet n' eo ket bet gouezet hag e lavaras ur gerig dezhi, na merzet he doa stouet he daoulagad d' an douar.

Ar c'hleier, kaset taer en-dro gant paotred an tenn, a strew war ar barrez o galvadennoù drantañ. Nijal a ra o mouezh d' ar menez, a-dreuz rozioù ha

gwarimier, diskenn a ra d' an draonienn dre girnier gwaskedet, heuliañ 'ra an hent bras, er c'hroazhent e kildro, hag e trid er gwezigoù ha war iliaev an targosioù, hag en em sil er mengleuzioù, el liorzhoù, e leurioù tommheoliet ar c'hêriadennoù, ken habask d' ar sulvezhioù d' abardaez. Ar c'hleier a voud er foennzier touz, hag e kanont a-gor gant ar stivelloù ha gant skluz an Avon, evit distreiñ hag adpignat gant an avel d' an torgennoù, a-dreuz ar balanegoù ha dreist ar c'hleuzioù, kribennet a raden yaouank, evit mevel e menez Krulo, war gorre ar segal glas.

War blasenn Landremel e skedas ur barr-heol. Al lid-ambroug a oa deut er-maez. Ar bannieloù, seiz an tavañjerioù, voulouz ar c'horfennoù, ar c'hoefoù gwenn-kann, pluñv an del, ar Sakramant a daolas o luf. Merc'hed ha gwazed a gane :

52

D' hor mamm santez Anna...

Mouezh ar varchigoded a skiltre dreist an holl mouezhioù. An aotrou kure a roe an ton ; e zivrec'hr, savet d' an nec'h, a heje milginoù ledan e sourpiliz gwenn, evel eskell digoret.

Evel ar varchigoded, ar c'hleier ne oa ket berr a anal. O bazoulennoù a skoe ouzh an arem gant imor ha levenez. Er c'hirnier, mammoù o vont d' ar groaz, ur bugel war o brec'h, hag ur paotrig tri bloaz, o sunañ e viz meud, krog ouzh o zavañjer, a gerzhas buanoc'h.

- Dalc'h 'ta ! eme Jakez ar Runigoù, en ur sachañ war gordenn ar c'hloc'h bras.

Ur c'hwezenn gaer da baotred ar c'hleier. Paotred ar c'hloc'h bras a gane :

- Binbaon d' al laez !

Paotred ar c'hloc'h bihan a ziskane :

- Binbaon d' an traoñ !

Hag holl :

- Sa...a...ach... 'ta !

Brall d' ar c'hleier ! Ar sonerien hiziv a ranko mont mezev d' ar gêr.

- Brall dezho ! Oc'ho !

Biskoazh n' en doa krozet kement tour nevez Landremel, ha biskoazh n' en doa gwelet en e solier kement a yaouankizoù bagol.

Lorañsig, niz da Jakez ar Rungoù, a rae ivez « binbaon ! oc'ho ! » en ur bignat d' an tour. En em laeret en doa diouzh al lid-ambroug o vont dre an nor dal, hep gouzout dare d' an aotrou kure. Astenn a reas e fri dre an nor damzigor, hag e sellas gant daoulagad bev.

- Amañ ! Lorañsig.

53

Lorañsig a lammas war ar plancheiz, hag en em istribilhas ouzh kordenn ar c'hloc'h bihan. Ar soner a lezas ar gordenn da vont, ha setu Lorañsig sachet d' al laez. Al lakepod, paket genaouek, a ziskrogas trumm hag a gouezhas war e benn adreñv. Ar sonerien a zirollas da c'hoarzhin.

- Binbaon d' al laez ! binbaon d' an traoñ !

- Emañ ar vicher o sankañ don, eme unan. Aet e oa al lid-ambroug a ziwar

weled. Ar c'hleier a davas. Ne gleved mui diouzh an tour nemet mouezh ar varchigoded.

E hanter hent, e-tal park melchon ar Joleg, banniel bras sant Tei a chomas a-sav. Herve Bogion he degemere digant Renan Kerhoaz, an douger kentañ.

...Biskoazh ne oa bet banniel bras sant Tei douget ken uhel war hent bras Landremel.

Ur vaouez gozh, ur baourez, penndaoulinet e-kichen ur gloued, a reas sin ar groaz pa dremenas Herve. Marteze e oa degouezhet dezhi, er goañv tremenet, astenn he dorn ha goulenn un tamm bara e toull dor ar Bogion, hag he doa, goude he aluzen, lavaret ur bater hag un ave evit tud an ti. Hag Herve a oa deut yac'h en-dro.

- N' eo ket re bonner, Herve ? a c'houlennas Ronan Kerhoaz.

- Ponner, emañ-me, a respontas Herve. Ma oa ponner ar banniel, eñ a oa kreñv. Eo, skuizh ez eas a-raok m' en devoe graet dek metrad zoken. Ur pistig a santas en e gostez. Barradoù avel a skoe a gaouadoù war ar seiz ledan, ma ranke Herve chom a-sav bep ar mare, reutaat e izili, ha treiñ ar banniel war e gant evit mont a-skoaz gant an avel.

54

An aotrou person a selle gant nec'h ouzh sant Tei hag ouzh an oabl, bep un eil tro. N' oa ket avat gant aon ouzh ar glav ; keuz ennañ da vezañ anvet Herve da zougen ar banniel ne lavaran ket. Anna Bogion he doa anken ivez, ha bep barravel a skoe war he c'halon.

- Gwall avel ez eus, eme Renan Kerhoaz, evit divankañ e gomzoù kentañ.

- E c'hell c'hwezhañ, a respontas Herve, gant ur genou prenet.

Ha banniel bras sant Tei a yae gant an hent, sonnec'h eget an holl vannielloù all. A-dreñv, Mari Vazele, o tougen ar Werc'hez, a oa he daoulagad o parañ warnañ.

Al lid-ambroug a dostae goustad.

Ave, maris Stella...

Andorennet e oa bremañ an hent ouzh ar c'haouadoù avel gant ar c'hleuzioù uhel hag ar c'hreskoù derv nevez. Herve a oa mall gantañ degouezhout ha harpañ fust ar banniel ouzh mein an hent. Ar mammoù, war o daoulin dirak ar groaz, a ziskabellas o bugaligoù.

- Peoc'h ! bugale. An Aotrou Doue !

Neuze avel ar menez, war e api er parkeier, a lammas er c'hroaz-hent, a hejas an tavañjeroù seiz, a skoas ouzh ar brozhioù ponner, a ziframmas ar bannielloù koton gwenn a dre daouarn merc'hedigoù ar skol, a vrallas an del, a sarac'has er gwez, a razailhas, fuloret, a ankelc'hias ar bannielloù, ha, p' edo ar Sakramant, meulet ra vezo, o tegouezhout er groaz, a stlapas d' an traoñ, war vein an hent, banniel bras sant Tei.

55

P' en devoe ar beleg graet sin ar groaz a-us d' an dud penndaoulinet war an hent, e loc'has adarre al lid-ambroug war-du Landremel. Ar merc'hed, bodet a-dreñv ar wazed, a gilias d' al lezoù evit rein frankiz, o c'hortoz o zro. Ar groaz wenn a dremenas, ha goude ar groaz aour, banniel ar Galon Sakr, banniel an Itron-Varia, banniel bras sant Tei, ar Werc'hez, Santez Anna, ar Sakramant, meulet ra vezo, ar barrezianiz.

Renan Kerhoaz a zouge banniel sant Tei.

An avel a grogas adarre da c'hoari e benn fall dreist ar c'hleuzioù izel ha dizolo. An aotrou person avat, a gerzhe dianken.

- Herve, eme Renan, arabat mont ken buan.

Herve a glaskas ingalañ e gammedoù ha kerzhout gorrekoc'h, hag e oa atav e gerzhed dizingal. Mall en doa tremen e-biou d' ar merc'hed ha bezañ erru en iliz. Glas e oa e liv. En aner e klaske gwiskañ un dremm dizeblant ; edo krizet ha roufennet e dal. Ne sellas nag a-zehou nag a-gleiz, e-doug ma tremene e-biou d' ar barrezianiz. N' ouie ket petra ober gant e zaouarn, ha keuz en doa da vezañ lezet e dog en iliz. Hep gouzout dare dezhañ e valee adarre buanoc'h.

En tour ar sonerien a gane :

- Sa...a...ach... 'ta ! O...c'ho !

- Binbaon d' an traoñ !

- Binbaon d' an laez !

- Oc'ho !

Lorañsig, puchet ouzh aspled ar solier, a selle ouzh ar brosesion o tremen dre an nor dal, hag a doc'helle en-dra ma c'helle, evit bezañ gwelet gant paotred ar skol.

56

Pa voe echu ar gousperoù, matezh an aotrou person ha dimezelled pinvidik Landremel, deut da zivleuniañ ar groaz, a lodas ar bokedoù etre ar vugaligoù. Tiez, war ar maez, ne vezont bleuniet nemet ur wech ar bloaz da heul gouel ar Sakramant, hag e vez ar bleunioù miret betek gweñviñ, ha miret delioù roz etre pajennoù al levrioù oferenn. Bleunioù ar groaz o deus ur frond santel dreist da frond an holl vleunioù all.

Herve a zistroe d' ar gêr. Ur pennad dirazañ ez ae Mari Vazele gant ur vignonez ha gant Ronan Kerhoaz. Anna he doa lavaret da Herve chom d' he gortoz ; respontet en doa e kave gwelloc'h mont d'ar gêr, diouzhtu. Ken dezhañ bezañ sentet ouzh e c'hoar !

A-raok kuitaat Landremel en doa tremenet dre ostaliri ar Saliou, hag en doa gourc'hemennet da Ber reiñ d' ar sonerien ar pep gwellañ a oa en e gav, ha kement ha ma karent.

Er c'hroazhent, paotredigoù a en em dage a-zivout ar bokedoù taolet dezho diwar an aoter gant an dimezelled.

- Me ! me ! ur boked din !

- O roit unan din ivez !

- Amañ !

- Piv n' en deus ket bet ? a c'houlennas, en ur c'hoarzhin, unan eus an dimezelled.

An holl vugaligoù a hopas :

- Me!

- Maivon, en tu-mañ n' eus ket bet stlapet ! Maivon a vannas bokedoù diouzh o zu.

En ur dremen, Renan Kerhoaz a bakas ur rozenn hag he c'hinnigas da Vari

Vazele.

57

Ar sonerien a zeuas d' an ostaliri.

- Hiziv, eme Ber Saliou, an ostiz, ez eus bet ton bras gant ar c'hleier.

- N' oc'h ket aet bouzar, Per ?

- Feiz ! bet darbet din.

- Ha bet darbet d' ar c'hloc'h bras kouezhañ en traoñ a dammoù !

- A 'ta ! paotred, petra 'vo evet ?

- Gortozomp, eme Tin Ar Gouerou. N' eo ket degouezhet Herve.

- Herve ne zeuio ket, eme Ber Saliou. Tremenet eo dre an ti, ha lavaret en deus din diskargañ deoc'h, diouzh ho c'hoant. Aet eo d' ar gêr, war-eeun.

Tin Ar Gouerou a hejas e benn.

- D' ar gêr ! Gwir, n' en em gav ket c'hoazh gwall yac'h. Er groaz, bremaik...

Mari Bogion a zeuas en ti da brenañ holen. Ne reas nemet mont ha dont.

- ...Ar reutañ den a oa e Pleiben, da zeiz an tenn, a lavaras Tin.

- Ba ! evelse emañ ar bed, eme Jakez ar Runigoù. Un den o sevel diwar gleñved n' en do morse nerzh un den yac'h. Evomp atav, ha yec'hed dezhañ !

- Petra a gemero pep hini ? a c'houlennas an ostiz.

- Ar gwellañ eo lakaat dimp eizh gwerenn hag un hanter boutailhad rom.

- Nann, dek kwerenn, Per ; unan evidoc'h hag unan all evit Lorañsig. Gounezet en deus ul lipadenn. Bremaik, en ur glask pignat d' ar c'hleier, ez eo kouezhet war e reor, ken en deus graet bek en ur gouezhañ.

Lorañsig a c'hoarzhas dre zindan.

58

- Alo ! eme mevel bras ar Runigoù, ar sonerien hiziv, a ranko mont mezv d' ar gêr.

Tin Ar Gouerou a dufas, war daroù al leurdi, e zaou wennegad butun sunet.

Anna, o tegouezhout er gêr, a welas war skaoñ ar gwele, hanter bleget, dilhad mezer he breur, ha, war an daol, an tog nevez gant e voulouzenn uhel hag ar bloug aour plaen.

Didrouz e oa porzh Pennavern. Er skiber hag el liorzhoù, e sarac'he an avel ; ar gwez evlec'h a vrançigelle o skourroù uhel, melenet gant ar c'huzh-heol.

War-dro serr-noz, e tistroas Herve d' ar gêr.

- Oc'h ober un droad oc'h bet ? a c'houlennas he c'hoar digantañ.

- Ya ! Ar Mokaer en do ed brav, ar bloaz-mañ.

Herve a azezas ouzh taol.

Klevet e voe un den o vont e-biou en ur ganañ. Tin ar Gouerou, meyv, war hent ar gêr.

- Skuizh oc'h, Herve ? eme Anna.

- A! Oah!

Mouezh Tin ar Gouerou a chomas berr e-kreiz un diskan.

.

Anna, bleunioù ez eus en ti ?

- N' eus ket, Herve ; perak ?

A ! Me grede din e kleven en ti c'hwez vat bokedoù ar groaz.

Anna a sellas outañ.

- Gouelañ 'rit ? Emezi.

Hag, evit ar wech kentañ en he buhez, Anna Bogion a bokas d' he breur.

AR RUN-HEOL

Brumenn wenn ar beure a deuze e goueled an draonienn gant heol mezheven o c'horriñ.

Rivanon, o pignat gant diribin an dorgenn, goustad, evel gwall sammet, a chomas harpet e hanter hent. Teurel a reas ur sell a-dreñv e gein, hag e welas e oa kaer an draonienn gant ar glizh war ar c'hlanzenn hag an heol o parañ enni penn-da-benn. Alanat a reas, evel huanadiñ, hag, e-kreiz-holl, en em gavas skuizh. Hogen ne oa ket skuizh e gorf. E galon avat, ne lavaran ket.

Didrouz e oa an draonienn ha ne fiñve enni nemet lufr an heol war ar c'hlanzenn c'hleb.

Rivanon a sellas en-dro dezhañ ha ne welas hent-karr e nep lec'h. Hogen ne glaskas ket gouzout ha dont a rae kouerien da zastum eno ar geot hir. Ne soñjas nemet en un dra : an draonienn a oa gwerc'h ha dizarempred.

Arvestiñ an draonienn didrouz ha dizarempred a oa dudi da galon Rivanon. Merzout a reas e oa ar c'hlanzenn, e-kreiz an draonienn, drusoc'h eget er gwrimennoù. Eno, e brizheol ar geot hir hag an elestr, e piltrote moarvat ur wazhig, hag he dour, en ur ziskenn, a c'hoarzhe en he lammouigoù d' ar gleskeri o tihun e freskadurezh ar prad.

60

C'hoant a zeuas da Rivanon diskenn betek goueled an draonienn evit selaou mouskan ar wazhig en he lammouigoù ha sellout ouzh ar balafenned hag an nadozioù-aer o c'hoari er bleunioù o tigeriñ.

Treiñ a reas kein d' an draonienn hag e kendalc'has da dostaat, goustad, ouzh laez uhelañ an dorgenn. Evit arvestiñ an draonienn gwelloc'h, gant ar glizh war ar c'hlanzenn ha mousc'hoarzh an heol o parañ enni penn-da-benn.

Tost d' al lein ec'h azezas. C'hoant a savas dezhañ rannañ ur gomz gant unan bennak. En-dro dezhañ ne welas den ebet. Ar golveni, ar boc'hruzged hag ar sidaned a razailhe e strouezh ar c'hleuzioù hag er brouskoad. E-harz e dreid, ar raden tener, nevez savet diouzh an douar skañv, a reutae da wrez an deiz o dantelezhioù kildroet, hag ar gwenan aketus a dremene e-biou dezhañ gant ur sardon skiltr.

Rivanon a selle... Ne wele ha ne gleve. Chom a reas lent e spered en e brederioù, morzet ma oa ennañ e-unan e holl c'hoantoù gourel.

Liver e oa dre vicher, ha brudet e anv e meur a vro. Steuet en doa poltredoù priñsezed ha rouanezed, hag eus ar broioù estren e teue dezhañ ar vrasañ meuleudi. E boltredoù a oa dreist, a bell, da re an arzourien vrudetañ, kement a wirionez ha kement a vuhez virvidik a lakae enno. Hogen, na brud na meuleudi ne gavas degemer e kalon an arzour. Livet en doa, e gwirionez, poltredoù priñsezed en o c'hened, ha rouanezed en o gloar... O sellout outo, avat, goude ma oant peurechu, Rivanon en em gave doaniet, rak e daoulagad ar priñsezed e luc'he atav pe ar vrasoni pe an hudurniezh pe an techoù all. Ne gavas morse poltred disi e-touez e oberoù. Hag eñ en doa klasket atav livañ ar wirionez kaer, ar gened kenedus hag ar c'hlanded c'hlan...

Neuze, digalonakaet, e kuitaas ar gêrbenn. Dont a reas da gornog e yaouankiz, da gestañ ha da gavout marteze, war ar maez, er glaster hag en heol, un disterañ eus ar vuhez c'hlan en doa klasket betek-hen, e lec'h all, en aner.

Rivanon a arveste an draonienn heoliet. Gant gwrez an deiz e save diouti

frondoù ar geot hag ar bleunioù, hag e pep tu e vousekane ar sev nevez a-us d' an douar o strujañ. Saouzanet e chomas, hag al levnez a waskas e galon a oa burzhud hag estrenvan.

An heol a oa uhel ha kreisteiz tremenet. Rivanon a oa azezet bepred en hevelep lec'h.

Bolc'het-mat e oa an abardaez ha skeud ar gwez, en tu all d' an draonienn, a voukae en amc'houlou. Sevel a reas hag e kendalc'has da vont war-raok, en arvar, e c'hwez vat ar maezioù didrouz.

En em gavout a reas gant ur c'houer o tont eus ar brouskoad gant ur gazeliad aozilh.

- Emaoc'h o pourmen, aotrou ?

Ar ger aotrou ne blijas ket da Rivanon. N' en doa mui, e feson, dremm un den eus e vro ?

- O pourmen emeon.

- Ar c'haerañ mare eus ar bloaz hag eus an deiz evit an hini en deus amzer d' ober baleadennoù war ar maez. Me a ro bet o troc'hañ aozilh er brouskoad, aze, rak ar paneroù never a zeu da vezañ, goude ur bloavezh labour, paneroù kozh ha didalvez.

- Klevit, va eontr, daoust hag ez eus un hent da vont betek an draonienn ?

62

- Feiz, n' eus hini ebet, va den. Ar foenneg dourennek-se ne ziwan enni nemet broenn hag elestr, hag he geot ne dalvez nag an troc'h, nag an doug. A viskoazh eo bet dizarempred.

Ar respont-se a reas plijadur da Rivanon. Sellout a reas outi ur wech c'hoazh a-raok ober hent gant an den.

Goude ur pennadig bale a-dreuz ar parkeier, e welas Rivanon war laez an dorgenn un ti gwaskedet el liorzhoù. Diouzh ar siminal, kuzhet a-dreñv ar gwez avaloù, e save ur vogedenn, o pignat evel ur seizhenn c'hlas war aour ar c'huzh-heol.

- Da bell ez it ? a c'houlennas ar c'houer.

- D' an Ilvern ez an, ha, 'm eus aon, en em gavan dihentet.

- Hent hir hoc'h eus d' ober c'hoazh. Ma karit, me 'gaso ar mevel bihan d' hoc'h ambrougañ. Setu emamp degouezhet. Deuit betek an ti hag e tañvaot sistr ar vro.

Rivanon a heulias an den. A-dreuz ar bodennoù kelvez, an heol a sile e sklerijenn velen e skoaselloù an hent ha war man ar riblenn. El liorz, ar c'hegined a ragache en avalenned, hag ar mouilc'hi kludet e kelenn ar c'hleuzioù, a c'hwitelle diehan en abardaez blot.

E oant tost ouzh an ti pa zilammes ur plac'h yaouank eus al liorz. He fennad-blev kazugel a oa paket e div vailhadenn war he divskoaz, hag ul lien gwenn a gelc'hie he zal, evel ur gurunenn. Treuziñ a reas an hent en ur redadenn, evel en ur dec'hout en he spont. Hervez ur gweled, e oa dremmet-kaer, hag he c'horf, stardet en he c'houc'heledenn, a oa ivez direbech.

Ne gredas ket Rivanon goulenn un disterañ diwar he fouez.

63

- Deuit tre, eme an den.

Rivanon a yeas en ti. Ar plac'h yaouank, he fennad-blev kazugel paket e div vailhadenn hag ul lien gwenn en-dro d' he zal, a oa azezet e-tal an oaled hag a domme he zreid ouzh an tan.

- Mari, ha deut eo ar mevel bihan eus ar c'hovel ?

- Ne gredan ket, a respontas ar wreg stouet he fenn a-us d' he filligoù.

- Ne zaleo ket, emichañs. Pa vo deut en-dro, c'hwi a gaso anezhañ da ziskouez hent an Ilvern d' an aotrou-mañ.

Mari a savas he fenn hag a saludas an den.

- Azezit, aotrou, emezi, hag en ur c'hortoz, e tebrot marteze ur grampouezhenn, gant ma kavit mat ar c'hrampouezh aozet war ar maez ?

- Ar c'hrampouezh aozet war ar maez a zo ar re wellañ, moereb.

- N' eus nemet sistr, eme an ozhac'h, ha kalet eo moarvat da staon an hini n' eo ket boazet outañ. Gant ma tiskennno...

Ma tiskenne ?... Ne grede ket an arzour anzav e oa hep tamm abaoe ar beure, chomet ma oa da c'henaouegiñ war an dorgenn... Debriñ a reas a youl vat ar grampouezhenn amanennet servijet dezhañ war ur plad, hag ar sistr a floure en ur ziskenn.

- Gwelout a ran, emezañ, n' eo ket kollet holl c'hizioù mat ar vro, hag e kaver c'hoazh maouezed dispar da vezañ an toaz.

An ozhac'h a azezas ivez ouzh taol dirazañ evit debriñ ur grampouezhenn a-raok mont da voueta e loened.

- O! emezañ en ur respont, ne vez ket graet mui, en amzer hiziv, kalz krampouezh war ar maez, hag amañ, evel e lec'h all, ez eo kollet ar c'hiz. Nemet evit ar verc'h an hini eo...

64

Evit ar verc'h azezet e-tal an tan...

Rivanon a droas e selloù ouzh he zu. Kerkent avat, ar plac'h yaouank he daoulagad paret warnañ abaoe ma oa deut en ti, a zistroas he fenn hag a sellas ouzh ar flammoù a c'hoarie dindan ar pilligoù etre ar skiriennoù kistin o strakal.

Alvaonet e chomas... Gwelet en doa er c'hêrioù bras merc'hed kaer, merc'hed kenedus ; biskoazh avat ne gavas par da gened ar bennhêrez. Ne oa ket evit distagañ he daoulagad diwarni, ma voe ret da vestrez an ti lavarout dezhañ : sachit war ar c'hrampouezh ; ha d' an ozhac'h : ne ziskenn ket ar sistr ?

Rivanon a oa aet kuit e naon. Ar verc'h ne rae ivez nemet pismigañ gant he bizied gwenn ar grampouezhenn ledet dezhi war he barlenn.

- Levenez ne zebro ket adarre, eme ar vamm en ur huanadiñ. Petra 'vo aozet dezhi 'benn ar fin ? Netra ne blij dezhi, ha koulskoude e vez graet bepred diouzh he c'hoant. En abardaez-mañ he deus c'hoantaet krampouezh amanennet, ha, pa o gwel, e kav re un tañva. Bemdez e vez gwasket he c'halon.

Merzout a reas Rivanon e klaske ar bennhêrez sellout outañ hep gouzout dare dezhañ, evel ma vije lent ha mezhus.

An heol o tiskenn a baras dre ar prenestr hag a sklerijennas he dremm. Sellout a reas hi ouzh an heol a glouare he zal morlivet, hag e voe darbet d' ur

mousc'hoarzh skediñ en he daoulagad glas ha leun a hiraezh.

Ar vestrez a oa o tont gant ur grampouezhenn all.

- Bennozh Doue, moereb. O tont eus debriñ e oan.

Hag e chomas dilavar. Goude ur pennad :

65

Karout a rasen gouzout anv ar gêr-mañ.

- Ar Run-Heol a vez graet anezhi, aotrou.

- An anv kaer, hag e tere kement ouzh anv ho merc'h.

Ar vamm a sachas herr war hec'h alan.

Hag an tad :

- Levenez a zo bouzar ha mut.

Ar vamm a gendalc'has :

- Ur wall blanedenn houezhet warni d' he femp bloaz. Ur blanedenn griz penn-da-benn, siwazh ! Rak bremañ, d' he zriwec'h bloaz, emañ taget gant ur c'hleñved langiz.

Levenez, ul lien leizh war he zal morlivet ha lufre an heol war he blev kazugel, ne oa mui ar bennhêrez a domme he gwad divi ouzh tan oaled he zi... Rivanon a wele dirazañ, disi, skeudenn ar gened ganet en e huñvreoù.

Ur c'hwitelladenn drant a dregernas er porzh.

- Ar moñsig o tont eus ar c'hovel.

Mestr an ti a savas eus taol. Rivanon a savas ivez da heul. Kimiadiñ a reas diouzh ar vestrez, hag edo o vont da lavarout kenavo d' ar verc'h pa zeuas soñj dezhañ e oa ar bennhêrez bouzar ha mut.

Levenez a serras he malvennoù war he daoulagad kaer. Ar malvennoù, avat, a zigoras adarre pa gerzhe Rivanon dirak prenestr an ti. Ar bennhêrez a droas he fenn. Hogen, ne welas den er porzh, en amc'houlou, gant mibien he daoulagad o tourenniñ. Merzout a reas evelato war he barlenn skeud an arzour o tremen...

66

Ar gouerien a oa diskennet Rivanon en o zi a lavaras ne vije ket chomet mui gwall bell an arzour en o bro. Trist e oa deut da vezañ, hervezo, ha ne gare mui an darempred. Pe oa trist pe laouen e galon, Rivanon ne ouie ket mat a-walc'h e-unan. En e valeadennoù pemdeziek, a-dreuz ar parkeier, e kave atav an tu da bignat war ur grec'hienn bennak evit gwelout, war an dorgenn all, ur siminal o vogediñ el liorzhoù glas.

Ar Run-Heol... Levenez...

- Poltred ar Gened.

Hag un abardaez, en ur zistreiñ d' an Ilvern d' an eur ma tave al laboused er girzhier, Rivanon a voe souezhet o selaou lammoù e galon : karout a rae ar plac'h yaouank bouzar ha mut, Levenez ar Run-Heol.

Diskenn a reas dre ar wenodenn, laouen hag ankeniet, e c'hwez vat ar serrnoz o tostaat.

Ar c'hloc'h a dintas e tour an iliz-parrez. An añjeluz o seniñ, a soñjas

an arzour. Pa zilamme, avat, dreist ar c'hleuz en hent bras, e klevas div vaouez o komz etrezo, hag unan a lavare :

- An Aotrou Doue en deus roet dezhi ar parlant hag ar c'hlevoud.

Rivanon a voe ret dezhañ azezañ ouzh ar c'hleuz.

Ya, gwir o doa lavaret ar gouerien pa anzavent ne vije ket chomet mui gwall bell Rivanon en o bro.

Antronoz vintin, an arzour a oa aet kuit. Ne c'hellas ket padout hiroc'h en Ilvern, gant ar c'hloc'h o tintal e kañv, en draonienn. D' ar gêrbenn e tistroas, mantret ha gloazet.

Ne c'hello biken livañ poltred ar Gened.

E vignoned ouzh e welout a voe laouen-bras. Rivanon avat, ne oa en galon nemet melkoni hag hirnez.

67

Devezhioù a dremenas hag an arzourien a glaskas gouzout petra oa deut adarre o mignon da vezañ. Ne veze gwelet e nep lec'h, nag en ostalerioù war an deiz, nag, en noz, er c'hoarioù pe er festoù darempredet.

Rivanon en doa prenet dor e di, hag e laboure hep astal ; ha pa zeue unan bennak da c'houlenn digor, ne veze respont ebet.

Ar vuhez a darzhas war al lien e daoulagad hiraezhus gwerc'hez ar Run-Heol.

Ne ziskouezas Rivanon ar poltred-se da zen, na zoken d' e vrasañ mignoned. Bemdez avat, e selle outañ, pe gwelloc'h, e selle outi, rak e gwirionez e oa Levenez hec'h-unan adsavet d' ar vuhez.

Adalek neuze e teuas Rivanon da vezañ laouen. Pa c'houlenne, avat, e vignoned digantañ perak ne live mui e tarzhe ur mousc'hoarzh trist war e vuzelloù ha ne responte ket.

ANNA TREGIDI

Al laboused a oa aet d' o c'h lud er roziou, hag an eskell-kroc'hen a gammigelle el liorzhoù o teñvalaat. An avel c'hoañv a c'hwezhe en draonienn skarnilet. Kildreiñ a rae en ur voudal e kevioù an mengleuzioù dilabour, hag, ur wech an amzer, e trouze du-mañ du-hont, e-tal an toulloù, atredoù o tisac'hañ.

Eus an draonienn, an avel a bigne a gaouadoù dre an hent don betek Kerunkun, hag a groze er gwez ivin a waskede war an dorgenn ti Berc'hed Tregidi.

Berc'hed, azezet e-tal an oaled, a oa o tebriñ he c'hoan. Kavout a rae divlaz an avaloù-douar poazhet en dour, hag, etre daou vegad, ec'h astenne 'us d' an tan o vervel he daouarn pistiget gant ar gozhni, ha kroget enno ar gurud. Gant ur skirienn e pismige an tan el ludu, ha gant elfennoù o sevel e lugerne war ur biz gwalenn arc'hant an intañvez.

Berc'hed Tregidi a baskas an aval-douar diwezhañ d' he c'hazh louet, a oa o rodal hag o viaoual en he c'hichen, hag a leunias a zour ar gastolodenn gramennet. Ne oa ket en imor da adc'hwezhañ an tan na da skaotañ, en noz-se. Sellout a rae ouzh un etev-tan o vervel hag oc'h adkregiñ tro-ha-tro gant ar c'haouadoù avel o tiskenn dre ar siminal, hag e selaoue. Hogen, ne selaoue ket an avel o yudal er gwez ivin pe o roc'hal er siminal, hag ingal oa dezhi gwelout an tan o vervel goustad war an oaled. N' edo ket he soñj e Kerunkun ; en he merc'h Annae ne lavaran ket.

69

Yaouankizoù o doa c'hoarzhet er-maez. Berc'hed a roas buan un taol skub d' an oaled hag a savas.

- Deuit tre ! emezi, pa glevas e voe skoet war werenn ar prenestr.

An nor a droas gant storlok war he mudurun goad. Ur paotrig hag ur plac'h yaouank a zeuas e-barzh an ti.

- Noz vat, moereb ! emezo, laouen.

- Noz vat ! Ne oan ket ouzh ho kortoz henozh, gant ur seurt amzer fall.

- O, moereb, eme an nizez, yac'h omp dre c'hras Doue, hag an amzer fall ne ra ket aon dimp. Ken buan avat, ne vijemp ket deut, pe gentoc'h, n' hor bije ket gallet dont. Uheloc'hik, du-se, e red an dour en hent evel ur stêr. Ret eo bet dimp dont a-dreuz prad ar stivell, hag eno Jobig a zo bet darbet dezhañ bezañ sebeliet el lagenn.

Jobig a c'hoarzhazas.

- Betek va c'hof-kar, moereb, on aet e-kreiz ar flibouz.

- Paour-kaezh Jobig ! Diwall da gouezhañ klañv en ur bakañ yenijenn gant an amzer galet-se.

- Eürusamant Jobig a zo kalet ivez ouzh ar c'hleñved, eme e c'hoar. Nemet furoc'h e vefe dezhañ, memes tra, diwiskañ e loeroù ha tommañ e dreid ouzh an tan.

- Un tan dister, va bugaligoù. Me a zo o vont da adc'hwezhañ anezhañ ha d'ober un tantad gant treujennoù lann.

- Ne dalvez ket ar boan, moereb. Jobig a dommo brav-tre e dreid hag a

sec'ho e loeroù ouzh mein klouar an oaled. Gouzout a rit, Jobig n'eo ket kizidik.

70

- Gwell a se !... gwell a se !... ha chañs dezhañ da chom atav yac'h... Kemend-all a dud klañv a zo war an douar !

- D' an nebeutañ, moereb, c'hwi n' oc'h ket gwall-glañv hag ho pistigoù hag ho remm a dremenno pa dremenno ar goañv.

- Emichañs e tremenint pa zeuio an amzer gaer ? Nemet Anna an hini eo a zo kouezhet klañv !...

- A!

- Ya, Anna a zo klañv, ha marteze gwall-glañv. Ul lizher am eus bet, daou zevezh zo, digant ur vignonez dezhi evit degas din ar c'heloù. C'hoant am boa skrivañ da Anna diouzhtu ha lavarout dezhi dont d' ar gêr, nemet, dalc'het gant ar remm, ne oan ket evit mont d' ho kavout da Bennavern. Eürusamant, en abardaez-mañ on diskennet betek ar vengleuz vras hag on degouezhet gant ho mamm a oa eno o kannañ. Lavarout a ris dezhi em boa ezhomm skrivañ ul lizher. Diaes avat e kaven reiñ da c'houzout d' ar c'hannerezed all da biv ha da belec'h.

- Anna an hini a zo klañv !.. a lavaras an nizez.

- Siwazh !

- Anna, va brasañ kamaladez !

- O ! ya, Anna a oa ur verc'h vat ! Hag he doa ur galon ken tener !

- Gwall-glañv eo, moereb ?

- Ne oar ket unan. Ne oa ket displeget war al lizher. Aon am eus evelato... Kemend-all a glenvedoù a zo en amzer hiziv er c'hêrioù bras ! Hag hi aet eus ar gêr, un nebeut bloavezhioù zo, ken yac'h ha ken livrin !

E-pad m' edo e c'hoar o skrivañ al lizher, Jobig a domme e dreid hag a floure gant palv e zorn blevenn ar c'hazh louet moredet war an oaled klouar.

- Petra vo lakaet dezhi, moereb ?

71

- Va merc'hig, c'hwi oar kenkoulz ha me. Livirit dezhi dont d' ar gêr diouzhtu... Petra vo lakaet dezhi c'hoazh, peogwir en em gavo dizale en-dro ?... Eo, un dra ouzhpenn. C'hwi oar moarvat pegement e koust an tren ?...

Hep gortoz ar respont an intañvez a savas eus taol en ur gammañ hag en ur glemm gant ar remm, hag a zigoras hec'h armel. Lakaat a reas un nebeut bilhedoù el lizher.

- Emichañs ne gusto ket muioc'h, emezi war he fouez.

Skrivet e oa al lizher. Ar plac'h yaouank hag he breurig o doa kemeret en-dro hent Pennavern. An noz a oa teñval hag en hent don a ziskenn betek ar mengleuzioù ne wele ket unan ur berad. Ne c'hoarzhent mui evel p' edont o tont da Gerunkun. Nizez Verc'hed a oa bet doaniet gant ar c'heloù fall. Kerzhout a rae, aonik ha dilavar, he dorn krog e dorn he breur. D' an disterañ trouz tost dezhi, en hent pe war ar c'hleuz gant ar boutadoù avel, e rae ul lamm he c'halon hag e krene evel ma kleve sinadoù... En draonienn, ur sklerijennig a zaskrene war dour morlivet ar vengleuz vras gant al loar o parañ etre div goumoulenn. Ur vilzig a nijas diouzh an halegoù gant ur c'hwitelladenn skiltr, hag a bignas er c'hoad. He skeud a dremenno war an dour sklerijennet.

- Greomp tro ! a lavaras ar c'hoar.

Ha kentoc'h eget tremen e-biou d' ar vengleuz vras evit kemer ar wenodenn e prad ar stivell, e kavas gwelloc'h ober un dro bell dre waremmeier Penn-an-Aod.

72

Berc'hed Tregidi a oa azezet dirak hec'h oaled. Serret e oa he daoulagad ha kroaziet he daouarn war he barlenn. He muzelloù a fiñve. Abaoe ur sizhun ne c'helle mui Berc'hed penndaoulinañ evit he fedennoù noz.

Devezhioù goude, e tegouezhas Anna Tregidi er gêr. Gwall-livet e oa, ha kastizet ma oa un druez he gwelout, hag ur paz divalav he c'hrigne hep ehan, ma rae droug he c'hlevout.

- 'M eus aon oc'h gwall-glañv, a lavaras dezhi he mamm. Penaos n' hoc'h eus ket soñjet dont abretoc'h d' ar gêr ?

- N' on ket klañv, a responte Anna, nemet skuizh marteze.

- N' oc'h ket klañv ? Siwazh ! N' it ket da lavarout an dra-se, va merc'hig paour ! Kollet eo ho liv hag ho korf a zo aet da relegenn ! Hag ouzhpenn ne rit nemet pasaat.

- Ar paz a dremenno, mamm.

- N' em eus ket fiziañs.

- Pa lavaran deoc'h n' on ket klañv ha ne santan droug ebet.

- Sur oc'h dalc'het en un tu bennak en ho korf.

- Asa, mamm.

Berc'hed Tregidi, dirak imor fall he merc'h pa veze komzet dezhi eus kleñvedoù, a dave hag a waske war he glac'har.

Devezhioù, sizhunvezhioù a dremenno... Anna a yae bemdez war semplaat.

Ar vamm a alie he merc'h.

- Ret e vefe mont da welout ar medisin, Anna.

- Bet on ouzh e welout e Pariz.

- Ha petra en deus lavaret deoc'h ?

- Lavaret en deus din ne oan ket klañv, nemet skuizh ha dinerzhet, hag em boa ezhommoù repoziñ..

73

- Hennezh n' oa ket neuze ur medisin mat.

- Hennezh, mamm, a zo ur medisin bras.

- Ar vedisined vras, va merc'h, ne sellont ket spis ouzh kleñvedoù ar re baour.

- Kement-se, mamm, pa lavaran deoc'h n' on ket klañv, hag ar medisin...

Anna e chomas berr war he c'homzoù gant ar paz o washaat.

Ar goañv a oa tremenet hag an nevez-amzer a vleunias el liorzhoù en-dro da Gerunkun. Yec'hed ar verc'h ne wellae ket.

Anna Tregidi ne oa ket evit labourat na zoken skoazellañ he mamm war-dro an ti. Un deiz, p' oa aet da walc'hiñ er vengleuz vras, e-kreiz ledañ he dilhad kannet, e voe savet ar gwad en he fenn hag e kouezhas war ar c'hlazenn, semplet.

Hogen ne blije ket dezhi chom en ti penn-ouzh-penn gant he mamm. Ober a rae baleadennoù el liorzhoù. Buan avat en em gave skuizh, hag ec'h azeze en ur c'horn bennak war al leton e diavaez an holl zarempredoù. Berc'hed, o treuziñ al liorz, a zegouezhas dezhi, un deiz, gwelout anezhi o ouelañ.

Anna a chomas war he gwele.

Ur voereb deut d' he gwelout a lavaras da Verc'hed :

- Pec'hed eo chom hep mont da glask ar medisin.

Berc'hed Tregidi a santas neuze ur samm war he c'houstiañs.

Antronoz, goude he darempredoù mintin war-dro an ti, Berc'hed, diboaniet eus he remm, a wiskas he dilhad-sul. Anna, o tivorediñ, a sellas dre werzhidoù he gwele.

74

- Da belec'h ez it hiziv, mamm ?

- Da Gastellin, Anna.

- Da Gastellin ?

- Da glask ar medisin.

- O ! n' it ket, mamm. N' it ket ! N' it ket !... Me bareo... Ne fell ket din kaout medisin war va zro. Me a bareo, mamm. N' it ket !...

- Ar medisin, Anna, a zegaso ar pare buanoc'h.

- Mamm !... Mamm !...

Berc'hed ne sentas ket ouzh he merc'h.

War he gwele, Anna a zifronke.

Estrenvanet ha laouen e oa kalon Berc'hed Tregidi en ur vont da Gastellin. Biskoazh moarvat n' he doa gwelet ken kaer an heol o parañ war letonenn an hent, hag e kave e oa ar wech kentañ dezhi klevout al laboused o kanañ. Dirak koad al Luzeg, e chomas ur pennadig da gomz gant ar miliner diwar-benn an amzer glouar hag ar mintin glas...

Ne oa ket aet c'hoazh he mamm betek Sant Kouli ma savas Anna diwar he gwele. Gwiskañ a reas ivez he dilhad-sul, hag e tiskennas dre an hent don a gas d' ar vengleuz vras.

Ur mintinvezh, e savas ur c'horf war c'horre an dour, er penn pellañ eus ar vengleuz vras. Ar mouilc'hi a c'hwitelle, e-kichen, er bodennoù haleg, ha falc'herien a dregerne o youc'hadennoù e foenneg ar stivell.

75

Hogen, maouezed Kerunkun a lavare o doa gwelet Anna Tregidi o lammat er stêr Avon evit en em zistrujañ. Hini ebet avat ne gredas rannañ komz diwar-benn he c'hleñved, gant aon da bec'hiñ dirak Doue.

AR GOULENN

Gwashañ tra a reas biskoazh pennehêrez ar Gili a voe, un abardaez hañv, pa lavaras da Izidor Lanuzel, eus Kerevel, en doa dent gwenn ha blev melen rodellet-kaer.

Izidor a oa - evel ma vez lavaret - ganet e penn diwezhañ ar sizhun, ha war meur a dra dister e chome dalc'het e spered, ha ma ne oa ket gwenn e zent na rodellet-kaer e vlev, komzoù ar bennhêrez evelato a flouras e galon evel allazigoù.

Antronoz vintin eta, Izidor, war zigarez pourmen, a yeas betek ar Gili. Ne oa den er porzh d' ar mare-se eus an deiz. An dud a oa aet d' o labour hag an holl zorioù a oa serret kloz. O welout ur mevel o tont eus al leur gant ur bec'hiad plouz, Izidor a reas tro. Adkemeret en doe hent Kerevel pa zegouezhas gantañ Mari Buorzh, pennehêrez ar Gili, a oa o tont eus ar bourk.

Izidor a ruzias e zivougenn. Bale a reas war lez an hent.

- Te a zo bet o pourmen, Izidor ?

Izidor a vousc'hoarzhaz hag a stouas e benn. E vuzelloù a lavaras Ya, goustadig. Chomet e oa a-sav, troet ouzh he zu.

- Hag a nevez hiziv ? a c'houlennas pennehêrez ar Gili.

77

- Traoù nevez ganin, emezañ.

Mari Buorzh a vousc'hoarzhaz.

Ha gwir eo, Mari, em eus dent gwenn ha blev melen rodellet-kaer ?

- Te oar mat, Izidor, p' em eus lavaret dit.

- Perak hoc'h eus lavaret an dra-se din ?

- Peogwir out ur paotr koant, ur paotr mat, hag e plijez din. Alo ! Kenavo, Izidor. Poent tostaat ouzh lein.

Hag hi kuit.

M' he dije distroet he fenn, he dije gwelet Izidor azezet war letonenn an hent.

Eizh deiz goude e oa deut Lorañs ar Gerdevez, eus Penn-ar-Pont, ur gêrig souchet er gwez, en tu all d' ar stêr, da c'houlenn Mari Buorzh da zimeziñ. Gouel ha chervat a oa er Gili d' ar sadorn da noz. Rost leue a vogede war greiz an daol. An ozhac'h a ziskarge gwin d' an dud, hag ar c'hemener en doa graet bazh-valan a oa kroget da ganañ :

« Pa ganas ar goukoug e koadoù ar Gili... »

pa voe klevet unan bennak o skeiñ war werenn ar prenestr.

- Deuit tre ! a lavaras 'ar vamm.

- Me 'bari eo ar voereb kozh, eme Vari...

Izidor a zeuas en ti. Gwisket en doa e zilhad-sul, chupenn mezher du hag ur roched plaket. Ur bara a zek lur a oa gantañ dindan ur gazel ha, dindan ur gazel all, ur voutailhad gwin-ardant. An evaj hag an debriñ, ar pep retañ en un tiegezh. Gouzout a rae Izidor gizioù ar vro, rak, hep mar, e oa deut da c'houlenn ar bennhêrez da zimeziñ.

O welout ar gerent bodet ouzh taol, Izidor a chomas alvaonet e-kreiz an ti, ha ne grede ket tostaat.

78

- Deuit tre, Izidor, ha kemerit perzh er gouel ! Izidor a dostaas, a daolas war an daol e voutailhad gwin-ardant hag e vara a zek lur, hag, hep rannañ komz, a droas kein hag en em dennas, goustad.

Ar Buorzh kozh a zirollas da c'hoarzhin.

- Un inosant deut da c'houlenn va merc'h ! Ha ! Ha ! Biskoazh kemend-all ! Kemener, setu aze ur chañson nevez da sevel war e vlev melen rodellet.

Mari, avat, a lavaras dezhañ :

- Tad, arabat c'hoarzhin.

Klevout a rejont botoù-koad Izidor o tasseniñ ur wech c'hoazh, pell, war vein an hent...

Miz goude, klouar an amzer ha laouen an oabl, Izidor, o tiwall ar saout e foeneg an hent bras, a welas tud an eured o tremen daou-ha-daou e-biou d' an toull-karr. Er penn kentañ, kazel ha kazel gant ar paotr-enor, Mari Buorzh a gerzhe seder ha dibikous.

Den ebet ne daolas ur sell er foeneg.

Ur pennadig goude, mouezh drant ar c'hleier a dregernas a-us da barkeier Kerevel, hag a skignas dre an oabl levez hag eürusted an dud nevez.

Goude ma voe debret lein, Izidor a voe lavaret dezhañ gant e vamm mont d' ar bourk, Landremel, da brenañ ul lur kafe hag ur voutailhad hini kreñv kenkas e vije deut kerent, pedet d' an eured, da rentañ ur gweled dezho war an abardaez.

79

- Nemet arabat deoc'h, Izidor, chom re bell da sellout ouzh an dud o tañsal.

Izidor a reas sin ne vije ket gwall-bell gant e dro. Lakaat a reas en e c'hodell ur bilhed hanter-kant lur, hag e kerzhas gant gwenodenn al liorz en ur vale difonn.

Evit mont eus Kerevel da Landremel n' eus nemet daou bark da dreuziñ.

Ar vombard hag ar biniou a viaoue war ar blasenn, a-dreñv an iliz parrez.

Izidor a chomas a-sav evit selaou. Ne gredas ket ober ul lamm dreist ar c'hleuz diwezhañ. Treuziñ Landremel ! En em ziskouez war ar blasenn !... Pebezh c'hoarzhadeg, va Doue !...

Hogen ouzhpenn mezh, Izidor a vage kasoni. Pignat a reas war ar c'hleuz. Azezañ a reas a-dreñv ur vodenn gelvez war an delioù sec'h hag ar c'hinvi melenet.

Eno e selle hag e selaoue.

Tost dezhañ e govel ar Vuzid, ur morzhol a skoe hep ehan war an annev. Eñ avat, ne gleve nag ar morzhol o skeiñ war an annev, nag ar c'hezeg degaset da

houarnañ o c'hrizinkal an eil d' egile. Ar vombard hag ar biniou o sutal drant war ar blasenn ne lavaran ket.

Mouezh ar biniou a dosta. Ar gorollerien o deus kuitaet ar blasenn evit ober, hervez ar c'hiz, un dañs dirak pep ostaleri. Izidor a c'hourvez, gant aon da vezañ gwelet. Bremaik en em gayo tud an eured e-tal ostaleri ar Vuzid. Emaint o tont daou-ha-daou, kazel-ha-kazel, gant ur bale kompez, evel ma tere ouzh tud pinvidik. Mari Buorzh, ar bennhêrez tonius, a zo er penn kentañ gant he gwaz. Skedus eo en he c'horkenn neudennet-aour ha gant he zavañjer seiz perlennet. Ar sonerien a zistag ur gavotenn, ha pennhêrez ar Gili a goroll laouen en he gloar. Izidor a astenn e benn er vodenn gelvez evit gwelout gwelloc'h.

80

Ar gorollerien a zo aet adarre er penn all d' ar bourk war ar blasenn, hag Izidor a chome gourvezet war ar c'hleuz hag astennet e benn er vodenn gelvez, o sellout hag o selaou. Ar morzhol, ehanet ur pennadig, a zeraouas adarre da lopañ war an annev, e govel ar Vuzid. Izidor, avat, ne gleve ket al lopadennoù war an annev. Un dra bennak a drouzas a-dreñv e gein, er foz. Ober a reas ul lamm. Edo ur yarig o tiskrabat an delioù sec'h... Kemer a reas ur maen hag hen bannas outi... Ha c'hoarzhin a reas outañ e-unan o welout ar yarig gloazet o c'hournijar gant ur jilgamm.

An abardaez a oa deut. Izidor n' en doa ket graet e gefridi. Chomet e oa re bell da selaou ar biniou ha da sellout ouzh an dañs...

Noz e oa, ha koaniet o doa tud an eured e Landremel, hag eñ a chome bepred kludet war e gleuz... Ar yaouankizoù a dremenas e-biou dezhañ evit mont da Benn-ar-Pont da ambrougañ an dud nevez. Kanañ a raent en hent don. An noz a oa klouar ha sklaer gant al loar en he c'hann.

Izidor a ziskennas neuze eus e gleuz evit mont da brenañ kafe hag odivi war ar blasenn. Nemet prestik e teuas soñj dezhañ e oa diwezhat ober e gefridi ha ne oa mui ezhomm er gêr eus ar varc'hadourezh kemennet. Treiñ a reas en ostaleri ar Vuzid.

81

- Te an hini eo, Izidor ? 'M eus aon out deut da glask ar restachoù ?

- N' on ket, a respontas-eñ.

Teurel a reas e vilhed hanter-kant lur war an daol.

- Lakait din ur banne rom, emezañ.

Kerkent ha ma voe servijet e voe lonket ar banne.

- Diskenn a ra, Izidor.

- Lakait din ur banne all, emezañ, ur banne brasoc'h...

Un nozvezh, aet an holl da gousket ha didrouz Kerevel, Izidor Lanuzel, gourvezet dilhad hag all war e wele, e kraou ar c'hezeg, a savas hep gouzout dare da zen. Teurel a reas evezh gant aon he dije gwigouret an nor vras en ur zigeriñ pe en ur serriñ. Ar c'hi a zeredas d' ober orbidoù d' e vestr pa dremene er porzh. Izidor a savas e vazh 'us d' e benn, hag al loen gant ur c'hlemm a lammas en e logell.

Izidor a gemeras hent ar Gili. Al loar a sklerijenne an hent evel ma vije bet penn-deiz. Bale a reas war letonenn ar riblenn, chouket hag aonik. Dirak ar Gili e chomas harpet ur pennadig, c'hoant dezhañ marteze mont betek an ti ha goulenn digor... En traoñ, e-tal Penn-ar-Pont, dour bras ar stêr a voude en e

lamm dreist ar skluz.

Diskenn a reas dre zindan ar saprennoù teñval betek ar prad, hag e heulias ar wenodenn a gase dre greiz ar peuriñ betek ar stêr Avon. Azezañ a reas, e gein sko ouzh ur wezenn-bupli, hag e selaouas an dour bras o vourbouilhat en oufoùigoù ar ribl, e-mesk ar c'hegidoù. Bep ar mare e taole ur sell war ar wenodenn a hede ar stêr, hag e c'hortoze.

Goude un abadenn, e welas un den o tont penn-da-benn gant ar stêr. En em guzhat a reas a-dreñv ur wezenn. Pa zegouezhas an den en e gichen, en em ziskoachas trumm.

82

- Te, amañ, d' ar mare-mañ ? a lavaras dezhañ Lorañs ar Gerdevez.

- Me eo Izidor Lanuzel, eus Kerevel, a voe hopet dezhañ.

- Gouzout a ran. Ha n' eo ket skornet c'hoazh da benn a-dreñv war ar c'hlazenn c'hleb ?

- Me eo Izidor Lanuzel, a hopas ar paotr evit an eil gwech.

Lorañs ar Gerdevez a droas kein evit kemer gwenodenn ar Gili.

- Lorañs !... a hopas Izidor, dianket.

Mab-kaer ar Gili a zistroas. Kerkent avat, e kouezhas a-c'hin, e-harz ar wezenn-bupli, faoutet e benn gant un taol keuneudenn.

Izidor a sammas ar c'horf semplet hag a vannas anezhañ er stêr.

Dre ma heulie gwenodenn ar Gili, e skeudenn a gerzhe dirazañ war al letonenn, ha boud ar skluz a leunias an noz difiñv. Dindan ar saprennoù e chomas a-sav... Klevet en doa, souezhet, tost dezhañ, evel trouz ur vilin o vont en-dro. Selaou a reas... Ne oa nemet lammoù e galon en e greiz.

Treiñ a reas e porzh ar Gili. Ne oa ket aet c'hoazh an dud da gousket, rak er gegin e oa goulou war enaou. Teurel a reas ur sell dre ar prenestr. Mari a oa e-tal an tan, o vorediñ.

Hep goulenn digor e reas ur vountadenn d' an nor.

- Diwezhat emhout o tont, eme ar wreg yaouank.

- Me eo ! a lavaras Izidor.

- Te amañ, Izidor, d' ar mare-mañ eus an noz ?

- Me amañ, d' ar mare-mañ eus an noz...

83

Daoulagad Izidor a oa leun a spont... Mari a grenas he mouezh :

- Izidor ?...

- Mari, arabat deoc'h dimeziñ en-dro.

LAN, EMBANNER AL LUDU

Evit dezhañ kaout danvez ha leve, perc'henn ma oa e dad war an douarou strujusañ er barrez, Lan Ofret, mab pennhêr Kerunkun, a zeuas, ar bloavezh-se, da dantad Sant Yann, dizamm e ziskoaz ha goull e zaou zorn, pa oa dleet dezhañ dont, evel e dad, gant daou pe dri bec'h war beg ur forc'h houarn. Ma oa dre bizhoni e oa un dra vezhus ; ma oa evit ober goap ouzh ar sant, e oa gwashoc'h c'hoazh.

Uhel e oa savet gwrac'hell an tantad, pa dostae Lan Ofret ; rak Kerunkun a zo ur gêr vras, gant dek familh gaer o vevañ enni diwar ar mengleuzioù mein-glas ; ha kement hini eus kement familh a oa deut gantañ e lodig : ar baotred, un duilhad sperndu kalet ar c'hoad anezhañ, ha dispar d' ober tan padus ; ar merc'hed, ur gazeliad bleñchoù ; ar grennarded, ur geuneudenn, ur vriad wrizioù ; hag ar vugaligoù, krog c'hoazh, evit bale, e tavañjer o mamm, ur skolpenn pe ur ruskennig bennak ; rak, hervez ar c'hiz, e tle pep hini degas, hervez e oad hag e vadoù, e lodenn d' an tantad. Pe ma ne ra ket, e tevo er bed all, keit ha m' en devo padet an tantad. Souezhet eta e oa bet an dud bodet en-dro d' ar wrac'hell, o welout Lan Ofret o tont d' ar bedenn, e zaouarn a-dreñv e gein, hag o c'hwitellat en noz, evel ur foeter-hent. Mantret e oant bet ouzhpenn rak ur seurt gwall-zismegañs e-keñver ar sant a c'hellfe, en amzer da zont, degas gwall-blanedenn war o ziegezhioù.

85

- Daoust hag eo deut an holl d' an tantad ? a c'houlennas Yann Arc'hant, a-raok enaouiñ an tan er bleñchoù gwrac'hellet.

Bep bloaz e veze enaouet an tantad gant Yann Arc'hant, ar mengleuzier kozh, doujet e Kerunkun, abalamour d' e oad ; ha, bep bloaz, e rae ar c'hozhiad, en ur deurel ur sell en-dro dezhañ, an hevelep goulenn.

- Ya ! o doa respontet an holl.

Neuze Yann Arc'hant a reas, evel ma rae bep bloaz, un eil goulenn :

- Daoust hag en deus pep hini ac'hanomp degaset e lodenn d' an tantad ?

Darbet e oa bet d' ar re o doa degaset keuneud pe bleñchoù respont : « Ya ! » Hogen ar ger a vije bet gaou war o zeod, rak deut e oa soñj dezho e oa unan anezho hag a oa deut d' an tantad, divec'h e ziskoaz, e zaouarn a-dreñv e gein, hag en ur c'hwitellat en noz, evel ur foeter-hent. An holl eta a chomas mudet, ur prenn war o genou.

An Ofret kozh a sellas gant kas ouzh e vab. Yann Arc'hant ne c'houlennas ket div wech ha deut e oa e samm gant pep hini, gant aon en dije respontet unan bennak : « Nann ! Unan ac'hanomp n' en deus degaset tra ! » Hag ar c'homzoù-se en noz, dirak al loar hag ar stered, gwall-ziougan e vijent bet.

Penndaoulinañ 'reas Yann Arc'hant, en ur c'hrozmolat ; c'hwezhañ 'reas an herrañ ma c'hellas war ar glaou bev degaset gantañ en ur votez kozh. Flaminouigoù a savas, hag ar mengleuzier a vountas ar votez en un toullig, e-touez ur forc'had brug sec'h, lakaet dindan ar bern ; ha dizale e save ar flammoù en noz, ken uhel, ma rostent skourroù ur wezenn evlec'h.

86

Laboused a nije, spontet, diwar o c'hilud, hag an eskell-kroc'hen a gammigelle, dallet.

Ar mengleuzier kozh a gilas, laouen an tamm anezhañ ; kroaziet e zivrec'h

war e beultrin, sachañ 'rae war e vogedenn, o welout an tan o traskal en drammoù spern-du hag el lann kras, hag o welout ar flamm o pignat d' al laez, gant elfennoù aour.

Hogen, dilavar e chome an dud en o sav en-dro d' an tantad. Den ne grede komz, gwasket ma oa kalon pep hini gant estrenvan nevez-c'hanet. Goude un abadenn, evelato, e klevet maouezed, o selloù chomet paret war an tan, o rannañ etrezo, goustad, war o fouez, komzoùigoù berr ha sioulik, evel ma vije bet pec'hed komz a vouezh uhel, en noz-se, e-tal an tantad. Mont a reas ar gaoz en-dro, keit ha ma traskas ar spern en tan, ha ma savas ar flammoù uhel d' al laez, a gaouadoù, evel gant an avel o c'hwezhañ dindano. Pa vihanaas ar flammoù, hag ar wrac'hell o tisac'hañ en ur bern glaou bev, Seza a benndaoulinas evit lenn buhez ar sant ha lavarout ar grasoù : « En em lakaomp war hon daoulin dirak an Aotrou Doue, pehini hor c'hlev hag hor gwel... »

Yann Arc'hant a skarzhas ludu diouzh e gorn, en ur stekiñ anezhañ ouzh palm e zorn. Edo o plegañ ur glin evit ar bedenn, pa welas e oa penndaoulinet Lan Ofret en e gichen. Sevel a reas hep lavarout ger hag e reas ur c'hammed pelloc'h, evit mont da benndaoulinañ. Ne oa den e-kichen Lan Ofret, e-pad ma lavared ar grasoù.

87

Goude ar grasoù, e savas an dud, ha, goude teir dro d' an tantad, evel ar c'hiz, Yann Arc'hant a gemeras peg er forc'h houarn, m' en doa douget ganti, daoust d' e oad, daou vell duilhad bleñchoù, hag a grogas da verniañ ar glaou bev ledet e-kreiz al leur, evel ur bladenn ruz.

An tan a drouzas adarre, hag elfennoù, evel balafenned aour, a nijas en ur gornigellat, betek skourroù uhelañ ar gwez.

E Kerunkun emañ ar c'hiz d' ober ul lamm dreist an tan, a-raok ma vo marvet ar flammoù. Gwazed ha krennarded a glask lammat uhel ha pell, hag an hini kentañ a lamm dreist pe a-dreuz ar flammoù a vez meulet gant ar merc'hed nerzh e zivesker, hag ivez e nerzh kalon. Ar merc'hed a vez aotreet da chom da sellout ; ne c'hellent ket lammat avat, rak, en o lamm kentañ, e lakafe an diaoul an tan en o brozh, ha neuze, n' eo ket bet graet o c'horf evit se. Ar re gozh kennebeut, ha ne c'hellent mui lammat evel ar baotred yaouank, a chome da sellout ivez, hag e lavarent dalc'hmat e lamment reutoc'h en amzer o yaouankiz.

Yann Arc'hant, hep selaou na rannañ komz, a droe en-dro d' an tantad, en ur verniañ gant e forc'h ar glaou bev, dre ma peurzeve ar c'heuneud diwezhañ. Ne reas ket un dro leun, rak chom a reas a-sav en tu enep da Lan Ofret ; hag e selle ar mengleuzier ouzh ar mab pennhêr, deut d' an tantad hep un dram, hep un dornad koad, e zaouarn a-dreñv e gein, hag en ur c'hwitellat, evel ur foeter-hent.

- Pa ne lamm mui den dreist an tan, a lavaras Yann Arc'hant, piv a bigno er wezenn da embann al ludu ?

88

- N' am eus ket lammet c'hoazh, a lavaras Lan Ofret gant fae. Gortozit ma rin ul lamm dañvad evel ar re all.

Hag en doa kilet ha kemeret tizh, hag e oa o vont da lammat dreist an tan, pa welas en tu all bizied forc'h Yann Arc'hant, troet ouzh e du ha prest d' e doullgofañ. Ne c'hellas ket gant e dizh chom krenn a-sav, hag e lammas eta e-kreiz an tan en ur bec'hiñ evel mil diaoul. Devet mat e oa bet e dreid, daoust ma oa lammet er-maez ker buan ha ma oa kouezhet e-barzh. Ha ma n' en dije ket gwasket war e imor, en dije graet ul lamm all war Yann Arc'hant hag e vije marteze c'hoarvezet ur gwall-daol. Alan Ofret, avat, a lavaras en ur hejañ e ziskoaz ne sante droug ebet... Kavet e vije Yann Arc'hant diwezhatoc'h...

Daoust hag a-ratozh-kaer en doa lakaet Yann Arc'hant e forc'h houarn dirak Lan Ofret, p' edo o vont da lammat dreist an tantad ? Kredapl eo ; rak pa bec'he en e gichen Lan Ofret, en ur dennañ ar glaou bev diouzh e voutoù, ne oa ket bet

evit mirout da lavarout etre e zent : « Gwell a se... » Hag, hervez meur a hini a selle outañ, e oa bet darbet dezhañ dirollañ da c'hoarzhin.

Yann Arc'hant, e-unan bremañ diouzh e du, a selle ouzh an tantad o vervel, e zaouarn kroaziet war beg fust e forc'h.

- Ur brav a vern ludu evit an hini a daolo war an embann, emezañ a-greiz-holl outañ e-unan.

- Evidon-me e vo, a lavaras, gant ur vouezh rok, Lan Ofret, gwall-danav e skouarn.

Hep distreiñ e benn na respont tra, Yann Arc'hant a skopas en tan o vervel. Hag ar skopadenn a dalveze ne vije ket dezhañ al ludu.

89

Ur paotrig, an hardisañ dineizher brini tro-war-dro, daoulagad targazh dezhañ, a oa pignet ker buan hag ur c'hazh betek lein an ivinenn. Un ali en doa bet digant e vamm : pignat en noz, er gwez, dreistholl er gwez ivin, gant o delioù stank ha teñval, a zo gwall-zañjeraus :

- Taolit evezh gant aon da gouezhañ.

Ul lamm a reas kalon ar vaouez, pa glevas he faotrig, a-boan aet diouzh he c'hichen, o hopal diouzh lein ar wezenn, hag o c'houlenn :

- Pet gwenneg e vo ?

Un enor eo evit an neb a embann da gentañ e briz el ludu. Ar peurliesañ an enor-se a vez hervez an danvez. Perc'henn, ozhac'h pinvidik, e Kerunkun, an enor a veze dalc'hmat d' an Ofret kozh. Souezhet eta e chomas an dud, pa lavaras Yann Arc'hant :

- Lakaomp anezhañ pemp gwenneg.

- Pemp gwenneg ludu tantad sant Yann, a hopas, a bouez penn, ar paotrig diwar lein e wezenn ; pemp gwenneg emañ.

Da biv da deurel bremañ war ar priz ? An Ofret kozh a chome prenet e c'henou, evel mouzhet, hag ar pennoù-tiegezh a gave gwall-ger kas en tu all d' ur real. Boaz e veze da lakaat al ludu ur gwenneg, ha, goude, daou, tri... Petra 'c'hoarveze gant Yann Arc'hant, ken paour hag ar re all, mont da stourm outo gant ur real kentañ ?

Er c'hêriadennoù tostañ, Penn-'n-Aod, Penn-ar-Wern, war an dorgenn, hag er stankenn, en tu all d' ar stêr, e save hopadennoù en noz, oc'h embann ivez o ludu. Hini Penn-an-Aod n' oa ket uhel briz : eizh gwenneg. Ludu Penn-ar-Wern a savas e briz gwenneg ha gwenneg, betek pevar real ha daou. Evit ar Genkiz, ne voe ket gallet gouzout, rak an embanner a echue eeun-hag-eeun pa hope paotrig Kerunkun : - Dek gwenneg ludu tantad sant Yann ; ur wech, div wech...

90

- Ur gwenneg ouzhpenn.

- Daou real hag ur gwenneg ludu tantad sant Yann.

- Pevar real !... a daolas Yann Arc'hant, rok e vouezh. E wreg a sellas outañ, droug enni. N' oa ket dereat d' ur mengleuzier paour mont da deurel dreist e briz, dreist-holl pa oa er gêr un torad bugale da vagon. Gant anken, e selaoue ar vouezh oc'h embann war lein an ivinenn :

- Pevar real ludu tantad sant Yann ! Ur wechr div wech, div wech hanter !...

Yann Arc'hant, avat, a soñje :

- Gant ma ne vo ket al ludu da Lan Ofret ! D' an trede gwech e tlee chom al ludu gant ar mengleuzier.

- Pevar real hag ur gwenneg, a lavaras ur vouezh, war he fouez.

Gwreg ar mengleuzier a voe disammet he c'halon.

Channig Vihan an hini he doa taolet ur gwenneg ouzhpenn. Lakaet he doa en he soñj, ar bloavezh-se, kaout ludu an tantad da ledañ war ur park, ne ziwane ennañ, kaer he doa treiñ an douar gant ar bal, ha kempenn, nemet loustoni.

Setu ma taole ur gwenneg war briz unan all, spi enni e vije lezet al ludu ganti, a-benn ar fin. Dre wenneg e save he friz, rak ne oa ket gwall-binvidik pa ne oa he danvez nemet ar park ne ziwane ennañ nemet alc'houenan, geot mellok ha moc'hajoù all. Da rei talvoudegezh d' he douar, he doa c'hoant eta kaout, ar bloaz-mañ, ludu an tantad, rak chañs e tegas d' an neb e bren, hag an douaroù luduet gantañ a zeu, evit dezho bezañ gouez a-raok, da vezañ kempenn ha strujus.

91

Klevout a reer embann al ludu e Kerevel ; mouezh an hoper avat, a zo re zister, stanket mar deo gant an douaroù, ha ne glever anezhi nemet, a daolioù, hervez tizh ar barradoù avel. Karout a reer gouzout pegement eo bet prenet ludu ar gêr dostañ, evit lakaat uheloc'hik priz. D' ar sul war-lerc'h, ar c'houer a daol gant trouz pren al ludu e plad an Anaon, rak n'eus ket en holl ilizoù plad sant Yann, hag e sil e skouarn paotr ar plad, goustadik, herrik a-walc'h, evelato, evit bezañ klevet gant meur a hini en-dro dezhañ : kement evit pren al ludu..

Seza a c'houlennas, eta :

- Piv ac'hanomp en deus klevet pe briz eo aet al ludu er Genkiz ?

Den n' en doa klevet. Unan a lavaras :

- Sur eo bet prenet mat.

- O, ya ! eme unan all ; un eizh real bennak, d' an nebeutañ.

- Eizh real al ludu, eme an Ofret kozh.

Channig Vihan, o klevout ar priz, a stouas he fenn. Re uhel e oa ar priz evit dezhi mont dreist pa ne vije nemet gant ur gwenneg zoken. Yann Arc'hant, avat, a glevas gant kas ar c'homzoù-se ; ha komzoù taer an hini all : « Din e vo ! » a rae droug dezhañ en e galon. Sevel a reas, rak ne oa mui evit chom penn daoulinet, gant ar broudoù dindan e zaou c'hlin. Kerzhout a reas pelloc'hik diouzh e wreg, gant aon he dije houmañ graet sin dezhañ da zerc'hel e wenneien evit un tantad all.

Yann, avat, a soñje :

- Evit al ludu mont gant an tad pe gant ar mab, ingal eo.

Hag e lavaras :

- Eizh real hag ur gwenneg.

- Nav real, eme an Ofret kozh.

92

- Nav real hag ur gwenneg, eme Yann Arc'hant.

- Dek real.

- Ur gwenneg ouzhpenn.

Gwreg Yann Arc'hant a hirvoude en he c'halon, hag an holl a oa souezhet o welout emgann etre an daou zen, ha ken buan en em bismigent, pe gentoc'h, en em dagent, ma n' en doa ket amzer paotr an ivinenn da embann ar prizioù kinniget.

- Ur skoed, a reas an Ofret kozh, feuket an tamm anezhañ. Aet e oa droug en ozhac'h o welout ur mengleuzier o klask c'hoari e berc'henn, ha setu ma lavare en e askre :

- Gant ma ne vo ket da hennzh !

Kement ma anzavas herr e vall :

- Din e vo al ludu !

Krediñ a rae dezhañ e vije bet ur skoed ur priz n' en dije ket kredet - pe dizereat ha mezhus e vije bet ! - ar mengleuzier paour teurel dreist dezhañ. Hogen, Yann Arc'hant, daoust d' e wreg toc'hellat kement ha ma c'helle evit ober dezhañ da gompren, ne oa ket krennet dezhañ e c'hoant, hag edo o vont da lakaat dreist ar skoed, pa daolas ar mab war an tad. Lan Ofret a lavaras :

- Dek lur !

Dek lur ! biskoazh, abaoe ma oa tantadoù er barrez ha sent er baradoz, ne oa bet lakaet seurt priz e ludu an tantadoù. Dek lur ! Yann Arc'hant oa krennet dezhañ e c'hoant. Dek lur ! Mezhus e oa lakaat kement-se e ludu sant Yann, hag ouzhpenn ur pec'hed a vrasoni.

Ar paotrig, war lein e wezenn, a embanne ken herr, ma oa raouliet e vouezh gant aer an noz.

- Dek lur ludu tantad sant Yann. Ur wech, div wech...

93

Kaer en devoe, avat, gortoz unan all da deurel, ne bignas priz all ebet betek lein ar wezenn.

- ...Teir gwech ! Dek lur emañ.

Hag ar c'homzoù-se a voe garmet ken herr, ma voent klevet eus kostez ar menez, ha pell er stankenn, en tu all d' ar stêr vras. Ha p' o devoe klevet priz burzhudus al ludu, an eil a c'houlennas digant egile petra a oa c'hoarvezet e Kerunkun.

Lan Ofret a dostaas ouzh Yann Arc'hant hag a lavaras dezhañ :

- Din eo bet.

Ar mengleuzier, hep respont, a doc'hellas hag a skopas e-kreiz an tantad peurvarvet. Ur boutad avel a c'hwezhas war al leur hag a straneas ludu berniet, gant elfennoù e-leizh o kildreiñ. Un askell-groc'hen vrell a gammigellas da heul al ludu hag a dec'has pennfollet war-du ar c'hevioù, er mengleuzioù disac'het.

Diouzh ar blaenenn, ma chome warni an tantad o vervel gant pennadoù war enaou pa c'hwezhe an avel, an dud a bignas, familh ha familh, dre ar c'harrhent don ha digompez, betek o zi, el laez. Er penn-adreñv, e kerzhe Lan Ofret. Chomet e oa ur pennadig goude ar re all, evit ober un tamm kempenn d' ar bern ludu, hag evit klozañ anezhañ gant taolennoù mein glas, gant aon e vije strewet a-raok ar beure gant an avel o c'hwezhañ er stankenn a gaouadoù foll.

Hag ivez evit kerzhout war-lerc'h ar re all, rak devet e oa e droad, ha ne felle ket dezhañ diskouez e oa kamm.

Uheloc'hik, er c'harrhent, Yann Arc'hant a glev e wreg o c'hourdrouz anezhañ. Mezhus e oa klevout ur mengleuzier o vont betek lakaat ur skoed e ludu an tantad ha stourm ouzh un ozhac'h pinvidik.

94

- Ya ! a respontas Yann.

- Ha ma vije chomet ganeoc'h al ludu, ha kavet ho pije ur skoed da lakaat er plad a-benn disul ?

- Ya ? a respontas Yann adarre.

- Pelec'h neuze ho pije kavet anezhañ ?

- Kavet petra ?...

Yann a oa er mare-se o vagaan soñjezonnoù all. Hogen pa voent degouezhet en ti, e respontas d' e wreg :

- Ur skoed em bije lakaet, emezañ, hag ouzhpenn zoken. Betek m' em bije gallet teurel. Betek ugent real em bije lakaet, hep kaout mezhañ na magañ brasoni, rak gouzout a rit !... Lan Ofret n' eus ket deut gantañ un disterañ d' an tantad, hag evelato ni hon eus lezet ludu an tantad da vont gantañ. Ul ludu santel aet gant un den fallakr. Me 'gred hon eus ni graet hennozh ur pec'hed bras.

- Marteze a-walc'h, eme e wreg goude ur pennad. Hag e chomjont dilavar.

Gouel sant Yann a oa degouezhet d' ar sadorn. An deiz war-lerc'h, Yann Arc'hant a savas mintin-mat evit mont d' an oferenn gantañ. Abredik zoken e oa savet ; ne oa ket sonet c'hoazh ar son gantañ, hag a-boan ma tarzhe a-dre skourroù ar gwez skleur dister an deiz o tihuniñ,

- Pet eur eo, Yann ? N' eo ket sonet ar son gantañ evit an oferenn vintin ; pa n' eus ket loened da voueta, n' emañ ket c'hoazh mare sevel.

Yann a savas evelato hag a gerzhas er-maez, evit aveliñ e benn, emezañ.

95

Ezhomm en doa aveliñ e benn, rak ne oa ket bet evit kousket berad e-pad an noz, rak pa serre ul lagad hag e klaske en em rentañ da gousket, e veze dihunet kerkent gant mouezh ur paotrig oc'h embann diwar e wezenn ludu an tantad. Ha goude embann al ludu, e klev, e noz e gousk, an hevelep mouezh o hopal war-lerc'h al laer.

Yann a ziskennas betek an atredoù. Tennañ 'reas diwar ar bern ludu an taolenoù mein glas, hag e taolas en e douez loustoni ha moc'haj.

D' an oferenn-bred, Lan Ofret a daolas e bezh dek lur e plad an Anaon gant kement a drouz hag a lavaras ken berr : « Evit ludu Sant Yann ! » ma voe kavet an doare difeson gant an holl.

Ur vaouez kozh, en ur zistreiñ d' ar gêr, a c'hrozmolras etre he c'harvedoù dizantet :

- Kement a vrasoni ne zougo ket chañs dezhañ. Ha ral a wech e vez ar gaou e genou ar re gozh.

Ur mintinvezh, Lan Ofret a demzas gant ludu santel an tantad, liorzhiq ar bantenn ken treut an douar anezhi hag hini ur waremm lann. En ur zont d' ar gêr, e sac'h goullo gantañ war e skoaz, en em gavas gant Channig Vihan, hag e lavaras dezhi gant goaperezh :

- Gwelet e vo hag eñ e talvez ludu an tantad muioc'hik eget al luduoù all. Liorzhig ar bantenn am eus luduet gantañ, ha spi em eus e vo ennañ, er bloaz a zeu, louzeier druz da vreinañ.

Channig Vihan a respontas gant fae :

- Ma ne dalvez ket al ludu da unan, da unan all en dije talvezet ; ma vez prenet gant arc'hant ludu un tantad, ar grasoù a vez da heul ne vezont ket, avat.

96

- An holl luduoù a zo temzoù eus ar re wellañ, hag an hevelep grasoù a vez atav d' o heul, a farsellas Alan.

- A ! N' eo ket gwir, eme Channig, prim ha dillo. Dreist kement ludu emañ hini an tantad. Mirout a ra ouzh ar grizilh, ouzh ar rev gwenn, ouzh ar skorn, pa vez bet prenet gant ur c'hristen mat.

Lan a zirollas da c'hoarzhin.

- Ar wirionez a zo ganin, emezi ; hag ho ludu, ma n' eo ket bet prenet a galon vat, a vo devet gantañ ho park, evel ma eo bet devet ho troad gant tan an tantad.

Ehan a reas ar pennhêr da c'hoarzhin. Droug a c'houzañve en e dreid entanet, hogen ne gare ket soñjal penaos e oa c'hoarvezet. Channig a gendalc'he :

- Bremañ oc'h kamm, devet ho taon droad. C'hwi ' lavar oc'h chomet berr, aet ho treid a-dreuz, pa lammec'h dreist an tantad, ha me ' lavar deoc'h oc'h bet bountet e-kreiz an tan gant nerzh an diaoul a-berth sant Yann.

Ha Chann, fuloret, kuit gant he hent.

Lan Ofret a bignas war-du e di, goustad, rak abaoe m' en doa klevet Channig, e votoù a rae muioc'h a zroug dezhañ. Entanet e oa e dreid, ha santout a rae edont war-nes kloc'horenniñ, hag e soñje :

- Bountet en tan gant an diaoul a-berzh ar sant !....

Hag eñ en doa prenet ul ludu ha ne oa ket dezhañ, pa n' en doa ket degaset ur vleñchenn d' an tantad... Prenañ al ludu a oa bet laerezh, ha kaer en doa soñjal en doa taolet dek lur e plad an Anaon, e kleve en e askre rebechoù :

97

- Al ludu n' eo ket dit ! Ne oa ket dit evit ur gwennegad !

Ludu laeret ne dalvezo ket dezhañ sur a-walc'h, evel ma lavare Channig Vihan...

Ma ne vije ket bet strewet war e bark, en dije douget anezhañ en-dro e-kreiz al leur, ha d' an neb a garfe da zont d' e gerc'hat. Ha Lan a sante morc'hed en e goustiañs ken gwazh hag ar c'hwitozennoù en e dreid, a lakae anezhañ da vont a-dreuz gant e hent, evel un den mezv.

An deiz war-lerc'h, ne voe ket Lan evit bale ; neuze e kredas ar pezh en doa lavaret dezhañ Channig Vihan p' edo o tont eus ludua e bark :

- Bountet oc'h bet e-barzh an tan gant an diaoul a-berzh sant Yann.

Kloc'horenoù leun a zour . . .

Ar pennhêr... a bedas sant Yann, hag a reas ul le. Nebeut goude e oa pare.

Krediñ a rae dezhañ e oa bet pardonet. Hogen, ur wech, en ur ober un droiad en e barkeier, ez eas da welout al louzeier en doa hadet en dachenn luduet. Ne oa diwanet louzaouenn ebet, hag, a dakadoù, e oa devet an douar. Devet evel ma oa bet devet e zaou droad. E takadoù all, e oa diwanet stank alc'houenan hag askol.

Gwall-nec'het e chomas ar pennhêr pinvidik dirak e bark milliget.

Pa oa bet devet e dreid en doa graet ul le, ha nebeut goude e voe pare. Setu ma reas ul le all da sant Yann, ken dezhañ tennañ e vallozh diwar e bark.

98

Ar bloaz war-lerc'h, pa zeue Yann Arc'hant d' an tantad gant e zuilhad bleñchoù hag e votez kozh, an tan o vogediñ diouti, e verzas e oa ar bern uheloc'h eget warlene. Kompren a reas, hep goulenn, perak e oa, ar bloaz-se, uheloc'h ar wrac'hell eget kustum, pa welas Lan Ofret, ur glin war an douar, a-raok ma oa zoken enaouet an tan.

Lan Ofret en doa graet div dro evit degas div lodenn : hini ar bloaz hag hini warlene, ha bezañ evel-se leal d' e le.

Leal e voe ivez d' an eil le en doa graet, rak pa voe an tantad o vervel, Lan Ofret, hep mezh, a bignas e-unan er wezenn, hervez m' en doa touet, evit an embann. Ha setu ma ne daolas ket, an noz-se, war brizioù an nesañ ha ma lezas al ludu da vont gant Channig Vihan evit c'hwec'h real ha daou. Hogen ar c'hwec'h real ha daou a oa bet embannet ken herr en noz didrouz, ma oant bet klevet betek chapel Itron Varia a Gerluan, hag an deiz warlerc'h, o tremen dre ar park bet luduet warlene gant ludu an tantad ha bet milliget, e welas gant levenez e oa kempenn an douar anezhañ hag e tiwane ennañ al louzeier hadet drusoc'h eget a-raok. Neuze pennhêr Kerunkun en em gavas skañv en e gorf, hag en em santas adarre e stad a c'hras.

TAN WAR C'HORRE KEMENEZ

Un ugent vloaz bennak abaoe ma rede mor etre Konk-Leon hag ar Garreg Du evit kas ha degas gedourien an tour-tan, biskoazh n' en doa ar C'herfriden kavet da enebañ, kement hag an devezh-se, ouzh an amzer fall. Hag ouzhpenn, gant ur vorenn Kerzu o tiskenn, e nozas gwall abred, ha ret e oa d' ar moraer teurel ar brasañ evezh evit loveal dizroug etre ar sklozennoù ha sklerijenn an taniou.

Setu ma ne c'hellas ket, daoust ma savas c'hoant dezhañ, distreiñ diouzh e hent war an distro, ha lakaat penn war enezenn Gemenez a save diwar he gorre en noz o tont, evel ruzelennoù un tangwall.

Ne c'houlennas ket digant e vab, gourvezet war ur fard kerdin e diaraog ar vag, petra 'dalveze an tan war c'horre an enezenn, rak ne ouie ket hiroc'h egetañ, na digant ar gedour a zegase da Gonk, rak ouzh e welout alvaonet, e oa aes d' ar sturier gouzout ne oa hini anezho o-zri evit ober d' ur goulenn ur respont dereat.

Sellout a rejont an eil ouzh egile, souezhet, ha pa ne gomze den, hini ebet ne c'houlennas tra.

Kerfriden, evelato, a oa heskinet e spered ha, panevet an houlenñ o stlakal ouzh beg-araok ar vag hag ar vag o vont war he c'hant gant bountadennoù avel er gouelioù, e vije bet moredet e zorn war loc'h ar stur.

100

Goude ma voe aet a-ziwar weled enezenn Gemenez, evel ul lestr, an tangwall enni, o c'houelediñ er mor, ar gedour a lavaras :

- N' emañ ket enaouet gwall-bell 'zo an tangwall, rak ar mintin-mañ e oa sklaer an amzer, hag eus lein an tour-tan, dre hol luned, n' hon eus-ni merzet tra.

Ne ouie ket muioc'h an dud war-lerc'h ar c'homzoù-se.

Kerkent ha ma erruas ar vag e porzh Konk, Kerfriden a gemennas d' e vab eoriañ anezhi tost d' ar c'hal ha kemer al levneged, pesketaet e-tal an tour-tan, - eno e vez kavet al levneged ar saourusañ, - evit o c'has d' ar gêr ; hag eñ a yeas war-eeun da di an archerien.

Eus an tornaod, an archerien a glaskas en aner gwelout tan du-hont er mor. Edo an noz o klozañ hag a-boan ma wele al lagad pelloc'hik eget tan-difiñv Kermorvan. Soñjal a rejont e oa un tangwall..

Antronoz vintin e teuzas ar vorenn, hag enezenn Gemenez a darzhas en dremmwel, izel ha noazh, evel ur pesk o neuñ war c'horre an dour. Na tan na mogedenn war he gorre. Kerfriden a soñjas neuze, evel m' o doa soñjet an archerien, e oa bet neizheur un tangwall hag e oa bet devet spis ha raz ti an itron Foll.

Teuzet ar vorenn ha reizh ar mor.

Hogen war-dro kreisteiz, pesketaerien o tiskenn er porzh evit mont da lakaat en dour kevell kranked, a welas ur vogedenn war c'horre Kemenez hag e-kreiz ar vogedenn flammouigoù par da elfennoù, a-bell.

101

Gwall nec'het en em gavas an archerien. Hep mar ebet, e oa c'hoarvezet darvoud e Kemenez, rak tan war c'horre an inizi, a zo evel ar banniel du war lein an tourioù-tan, hag a ro da c'houzout eo c'hoarvezet ur gwall zarvoud bennak. Mestr an archerien, ar wech kentañ dezhañ klevout anv eus seurt tra, ne ouie ket gwall vat petra ober, mont da Gemenez pe chom hep mont, pa voe gwelet

ur vagig he gouelioù digor o tont eus tu an enezenn.

Bag ar Foll an hini oa.

An itron Foll brudet en holl inizi, a veve gant ur mab nemetañ, e Kemenez, gant un ugent bezhiner bennak, lakepoded ha forbaned deut di da labourat pell diouzh archer ha barner.

PEC'HED MARVEL GREGOR KOGAN

Ken fall e oa bet an amzer e-pad an hañv, ma oa bet aotreet d' an dud diwar ar maez mediñ, eostiñ ha dornañ d' ar sulioù ha d' ar gouelioù-berz. Stoket ha pladet e oa bet an ed gant ar glav hag an avel, hag e meur a gêr, dre ma ne azve ket ar greun, e chome c'hoazh parkadoù da droc'hañ. An ed medet ha dastumet hep bezañ eostet-mat a louede hag a vreine, greun ha kolo, er gwrac'hellou e-tal al leurioù. En aner e c'hortoze ar verourien ur barradig heol evit dornañ.

Ur serr-noz, evelato, an oabl digoabrenn er c'huzh-heol a ziouganas amzer a zoare evit an deiz war-lerc'h. Ne oa ket diougan a amzer gaer, rak ur ruzelenn a riblennas an dremmwel a-us da Venez Hom, goude aet an heol da guzhañ. Diougan avel, avat.

Ar verourien a gasas eta ar vevelien d' ar c'hêrioù tro-dro da bediñ ar wazed dieub da zont da zornañ an deiz war-lerc'h. Hogen gant ar pres ne veze ket kavet kalz a wazed dilabour ; holl e oant bet pedet pe da vediñ pe da charreat pe da zornañ. Tenn e vo eta al labour, an deiz war-lerc'h, er parkeier evel war al leurioù. Tomm e vo d' ar c'hezeg ha d' an dud.

103

An deiz war-lerc'h a oa gouel Varia Hanter-Eost. Beure mat e rede ar mederezed penn-da-benn ar parkeier hag e roc'he war al leurioù an dornerezed strapennet sizhunvezhioù 'oa.

Gregor Kogan, graet gantañ e labour sul vintin evel kustum : skrivellañ ar c'hezeg, leuniañ a foenn o restell, skubañ ar gouzi diwar daroù ar marchosi, a sellas gant souezh ouzh Saik ar Mokaer, e vestr, pa voe kemennet sterniañ ar c'hezeg goude o दौरा.

Gregor Kogan a nac'has chom da zornañ da c'houel Varia Hanter-Eost.

E porzh Pennavern, e tegouezhas abred mevelien deut eus Kerunkun, eus Torr-ar-Menez, eus Lanurgad gant o c'hezeg hag o c'hirri.

Ar wazed a zouras o c'hezeg en nev-buñs.

Gregor Kogan a skarzhas goude an nev hag a riñsas gant palv e zorn glaour al loened chomet stag ouzh ar maen. Tennañ 'reas diouzh ar puñs ur c'helorniad dour fresk, hag e walc'has e gorf noazh betek e zargreiz.

- Gregor !..

Diouzh al leur, Herve, mevel bras Lanurgad, ur mignon, a hope dezhañ, hag a c'houlennas digantañ perak en em gempenne ken spis a-raok dont e-kreiz ar bouldrenn hag ar pell da voueta an dornerez.

Gregor ne respontas ket.

Ar Mokaer, mestr bras Pennavern, tev ha ruz e benn ha re lart evit ober labour start, a yae hag a zeue dre al leur, ur c'horfad droug ennañ.

Mével bras al Lanurgad a hopas : - Poent d' an dornerez mont en-dro. Piv a voueto ?

- C'hwi, a lavaras dezhañ ar Mokaer.

- N' eo ket din da voueta an dornerez, rak Gregor Kogan a zo mevel bras war leur Pennavern.

- C'hwi a voueto, eme ar Mokaer.

Hag e chomas a-sav dirazañ ; ha gant ul luchadenn :

- Daoust ha koumanant bras hoc'h eus e Lanurgad ?

- N' eo ket re vras en holl, a respontas Herve. Perak, avat, e c'houlennit kement-se diganin ?

Ar Mokaer a vouc'hoarzhas, hag en ur reiñ ur frapadenn dezhañ war e skoaz :

- Hiziv, emezañ, e vouetaot an dornerez, hag e viot ar mevel bras war al leur, e Pennavern.

Hogen, ar baotred a lavare etrezo : - « Gregor Kogan en deus nac'het labourat da c'houel Varia Hanter-Eost ! » Neuze Herve a gomprenas. Lavarout a reas d' ar Mokaer :

- N' em eus ket koumanant dreist e Lanurgad. Hogen adkoumanantet em eus evelato evit gouel Mikael kentañ.

Ar Mokaer a droas kein hag a hopas d'an tucher:

- Lerenn d' ar c'hezeg ken na zrasko an dornerez !

Kleier Landremel a dregerne o mouezh a-us d' ar parkeier ha d' al leurioù dornañ evit gervel d' an oferenn. En hentoù, avat, e oa rouez ar gristenien. Ur gwaz hepken a oa o vont gant an hent bras war-du Landremel : Gregor Kogan, mevel bras Pennavern.

BUHEZ JAKEZ RIOU

1899 : Jakez Riou ganet e Lotei, Kernev, d' an deiz kentañ a viz Mae ;
 1911 : d' an 11 a Vezheven e kuita Breizh da vont d' ur skol-veleien en Ondarribia, Euzkadi ;
 1917 : eus Ondarribia ez eo kaset da leandi-arnod Miranda de Ebro (Spagn) ha goude-se da vanati San Miguel del Monte ;
 1918 : goude seizh bloavezh en harlu e tistro da Vreizh (miz Ebrel) ; soudard en 42vet rujumant Kanolierien e Pondi (miz Mae) ; kaset a gêr da gêr, e kouezh klañv-bras ; tremen a ra mizvezhioù er Val-de-Grâce a-raok distreiñ da Vreizh ;
 1920 : micherour e ti ur skeudenner-lien e Roazhon ; ober a ra anaoudegezh gant paotred Breiz Atao ;
 1921 : beajour-kenwerzh e Breizh-Izel ;
 1922 : skolaer kristen e Moelan ; barzhonegoù kentañ en Union Agricole renet gant Leon ar Berr ;
 1922 : evezhier-skolaj e Pariz ;
 1926 : kuitaet gantañ ar skol, e chom dilabour e-pad meur a viz ; bod a gav e ti e vignon Kreston ;
 1927 : mestr-studi e skolaj Sant-Loeiz e Brest ;
 1928 : kazetenner e Courrier du Finistère. Skrivañ a ra kalz pennadoù evit ar C'hourrier ; skridoù kentañ e-barzh Gwalarn ;
 1930 : dimeziñ gant an dimezell Marc'harid Griffon, eus Douarnenez (miz Gouhere) ;
 1931 : kazetenner e Brest evit an Ouest-Journal ;
 1936 : skoet gant ar c'hleñved, e rank paouez da labourat ;
 1937 : mont a ra da anaon d' ar 14 a viz Genver, e Kastell-vrien, Breizh-Uhel.

106

Oberoù :

(berradurioù : B, barzhoneg ; D, danevell ; P, pezh-c'hoari)

1923 : Ar Manac'h Mogn, D, Buhez-Breiz, 27, 28.

1924 : Ar Morskouled, D, Buhez-Breiz, 40, 41.

1925 : Lizher an Hini Marv, D, adembannet e stumm ul levr gant Emglev Sant Iltud.

1928 : Geotenn ar Werc'hez, D, Gwalarn, 13 ; Ur BarrAvel, D, Gwalarn, 14 ; Prometheus ereet, D, Gwalarn, 15 ; An Tousegi, B ; Ar Balafenned Gwenn, Gwalarn, 15 ; Gorsedd Digor, P, Brest ; Introibo, B, Gwalarn, 16.

1929 : Yun, D, Gwalarn, 17 ; Mona, D, Gwalarn, 18 ; Balafenn, B, Gwalarn, 19 ; Gouel ar Sakramant, D, Gwalarn, 20.

1931 : Torfed ar Frer Juniper, P, mouladur e-maez kenwerzh, adembannet gant Skridoù Breizh e-barzh **Pemp pezh-c'hoari berr**, 1944 ; Serr-Not, B, Gwalarn, 29.

1934 : Ar Feunteun Zu, B, Gwalarn, 66 ; Ar Run-Heol, D ; Anna Tregidi, D ; Ar Goulenn, D, Gwalarn, 70.

1934 : Geotenn ar Werc'hez, danevelloù adembannet gant Skrid ha Skeudenn, dindan renerezh Youenn Drezen.

1936 : Troioù-Kamm Alanig al Louarn, D, troidigezh adaozet diwar Goethe, adembannet diwar ar C'hourrier, Gwalarn, 89, 97.

1938 : Lan, Embanner al Ludu, D ; Arnev, B, Gwalarn, 110 111.

1941 : Tan war c'horre Kemenez, D ; Pec'hed Marvel Gregor Kogan, D, Gwalarn, 132

; Nomenoe-Oe !, P, Skrid ha Skeudenn.

1943 : Dogan, P, Skrid ha Skeudenn.

1944 : An Ti Satanazet, D, adembannet gant Skridoù Breizh diwar ar C'hourrier.

1954 : Heol, B, Al Liamm, 47.

1954 : Barzhonegoù, adembannet gant Per Denez, Al Liamm.

107

Skridvarnerezh hag eñvorennoù :

1934 : Roparz Hemon, Rakskrid da embannadur Skrid ha Skeudenn, Geotenn ar Werc'hez.

1937 : F. D., Jakez Riou, Breiz Atao, 24 a viz Genver 1937. O. M., Jakez Riou, Stur, niv. 9, Ebrel 1937 (gant ul lizher a-berzh Youenn Drezen).

1938 : Youenn Drezen, E koun Jakez Riou, Gwalarn, 110 111.

1941 : Youenn Drezen, Eñvor Jakez Riou, Gwalarn, 132 Youenn Drezen, Ur bourmenadenn gant Jakez Riou ; Ti Mona ; Abeozen, Eñvorennoù diwar-benn Jakez Riou, L'Heure Bretonne, 29.

1947 : Youenn Drezen, Rakskrid (e galleg) da droidigezh **Geotenn ar Werc'hez** (gwelout pelloc'h).

1952 : Youenn Olier, Jakez Riou, Al Liamm, 32-33.

1954 : Per Denez, Rakskrid da adembannadur ar Barzhonegoù, Al Liamm.

1956 : Abeozen, pennad 176 en Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ, Al Liamm, 59.

Troidigezhioù :

1937: troidigezh e galleg gant O. Mordrel hag Y. Drezen. Mona, Stur, niv. 9, Ebrel 1937.

1947: troidigezh e galleg gant Youenn Drezen, **L'Herbe de la Vierge**, Aux Portes du Large, Nantes.

1948 : troidigezhioù e frizeg : **Skimerjoun** (Serr-Noz) ; **In Wyndpust** (Ur Barr-Avel), De Tsjerne, Ljouwert, III, 8.

1953: troidigezh kembraek gant J. E. Caerwyn Williams, Ty Satan (an Ti Satanazet) , Y Faner, eus ar c'hentañ a viz Ebrel betek an 19 a viz Eost, gant skeudennoù mouladur Skridoù Breizh.

Skridoù al levr-mañ :

Skridoù al levr-mañ a zo bet embannet evit ar wech kentañ e-barzh Gwalarn, an holl anezho (gwelout roll an oberoù)

108

Eizh anezho (Geotenn ar Werc'hez, Ur barr-avel, Yun, Mona, Gouel ar Sakramant, Ar run-heol, Anna Tregidi hag Ar Goulenn) a zo aet d' ober adembannadur Skrid ha Skeudenn, 1934.

Lan, Embanner al ludu a zo bet embannet gant Youenn Drezen goude mare Jakez Riou : ne oa ket echu-mat an danevell.

Tan war c'horre Kemenez ha **Pec'hed Marvel Gregor Kogan** a zo pennadoù, embannet

gant Youenn Drezen, eus romantoù chomet war ar stern gant Jakez Riou.

(Ar mouladur-**mañ** a zo bet kempennet gant Per DENEZ. An notennoù diwar-benn buhez Jakez RIOU a zo tennet eus pennad-skrid kaer Youenn DREZEN e-barzh Gwalarn, niv. 110-111.)

Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ

gant ABEOZEN

(Kendalc'h)

III. - BUHEZ BREIZ hag he LEVRAOUEG

181) Da zeiz kentañ ar bloaz 1919 e voe savet BUHEZ BREIZ gant Per MOKAER, ganet e Pariz d' ar 14 a viz Mae 1887. E dud a oa ginidik a Vro-Gerne. Kas a reas da vat lod eus e studi e lise Kemper. Mont a reas da c'houde da Skol Uhel ar C'henwerz e Pariz. Beajiñ a eure e Breizh-Veur hag en Alamagn. Desket gantañ meur a yezh all, ez eo ampart war ar c'hembraeg-bremañ. E 1912 e teuas da chom en Oriant. Skrivet en deus pennadoù er « Pays Breton » hag embannet barzhonegoù e DIHUNAMB. Ezel eo eus Unvaniez Arvor, abaoe 1912, hag eus Gorsez ar Varzed, abaoe 1913. Eñ eo a reas war dro kentañ mouladur barzhonegoù Yann-Ber KALLOC'H, embannet e ti Plon, Pariz, e 1919. Roet en deus kontadennoù da ARVOR e 1942-1943.

182) Pa savas e gelaouenn BUHEZ BREIZ, e oa deut da chom e Brest. Skoazellet e voe a-zoare gant Jozeb OLIER (1) a Landerne, ur furcher aketus, dezhañ un anaoudegezh resis hag ec'hon eus lennegezh Vreizh. Savet en deus kentskridoù talvoudus evit oberoù Gab MILIN, Dom Lan INISAN, Fañch an UHEL, embannet gant Levraoueg ar gelaouenn. E galleg en deus embannet, en « Annales de Bretagne », da skouer, ul levrlennadur klok eus skridoù Anatol ar BRAZ hag ul labour war ar C'hanaouennoù brezhonek, graet anezhañ ul levr a bouez bras, dindan an anv « Catalogue Bio-Bibliographique de la Chanson Bretonne sur Feuilles Volantes » (Roll Levroniel ar C'hanaouennoù Brezhonek war follennoù distag) .

(1) J. Olier a zo bet marvet e Landerne e 1945.

110

BUHEZ BREIZ a zo bet ur gelaouenn divyezhek a embanne, e-kichen studiadennoù a bep seurt e galleg, kontadennoù ha barzhonegoù e brezhoneg.

Peurvuiañ komzet hon eus endeo eus ar skrivagnerien vrezhonek ma kaver o anv er gelaouenn-mañ : Loeiz ar FLOC'H, Ivon KROK (Eostig Kerinnek), Efflam Koed-Skau, Jakez RIOU, hag all.

183) Ivonig PIKARD en deus embannet, e BUHEZ VREIZ, un dornad mat a daolennoù rimet eus Menez Arre, e gorn-bro c'henidik. Bet eo kelenner war an istor e skolaj Kastell en amzer ma veze anvet ar gelennerien eno hag e skolaj Lesneven gant ar gouarnamant ha, da c'houde, e lise Sant-Brieg. Hep mar ebet, e vage Ivonig PIKARD karantez ouzh e vro hag ar brezhoneg. N' eus, avat, en e werzennoù, nemet nebeud a varzhoniezh. Kavout a reer ivez meur a bezhig gantañ e FEIZ ha BREIZ.

Ivonig PIKARD a voe ganet er Fouilhez d' an 29 a viz Kerzu 1859. Marvet eo e Roazhon d' an 10 a viz Ebrel 1925.

184) E BUHEZ BREIZ eo en deus graet ar rummad etre an daou vrezel anaoudegezh gant Fañch al LAE. E romant **Bilzig** a zo bet moulet a zarnoù er gelaouenn, e 1924. Bet eo **Bilzig** an trede levr embannet gant levraoueg BUHEZ BREIZ, war-lerc'h **Gwechall Goz e oa**, marvailhoù dastumet gant Gab MILIN hag **Eur Zac'had Marvailhoù** gant Ivon KROK, e ti ar Goaziou, e Kemper.

Fañch al LAE n' oa ket koulskoude ur skrivagner yaouank. Ganet e voe e Lokireg d' ar 24 a viz Eost 1859. E dad a oa martolod. Mar kasas Fanch al LAE e studi da benn eo dre ma oa ennañ un dalc'husted dibaot a-walc'h. Tapet gantañ

daou pe dri bloaz skolaj, ez eas da vestr-studi ha setu penaos e teuas da vezañ bachelour hag aotreeg. Kelenner e voe, un nebeut bloavezhioù, e Château-Gontier hag, adal an 31 a viz Here 1884, e lise Pondivi. Chom a reas eno daou-ugent vloaz. Ur gwall gleñved a viras outañ da genderc'hel gant e strivoù da vezañ skolveurieg. Tremen a reas an doktorelezh, dirak Skol-Veur Roazhon, e 1912, gant div dezenn e galleg : « Histoire de la Ville et de la Communauté de Pontivy au 18e siècle » ha « Le Paysan et sa terre sous la Seigneurie de Coetanfao, paroisse de Séglien, au 18e siècle ».

Bet eo bet eus kenlabourerien an ERMINIG, e galleg hag e brezhoneg. Sed amañ roll ar barzhonegoù brezhonek diwar e bluenn er gelaouenn-se : Gwerc'hez Arvor, Mezheven 1895 ; Va Rozenn, Gwengolo 1895 ; Ar Morvran, Meurzh 1896 ; Kanaouenn Mari Morgan, Gouere 1896 ; Bleuennig a Garante, C'hwevrer 1897 ; Va Bleuennig a zo marv, Meurzh 1899 ; Melkoni, Ebrel 1900 ; Div Sonig (An Div C'hoar, Al Lilienn), Genver 1902 ; An Alc'houeder, Meurzh 1903 ; Genaouek, Mezheven 1903 ; Du an De, Du an Noz ha Du ive va Menoz, Ebrel 1904. - Kavout a reomp e BUHEZ BREIZ, C'hwevrer 1923, p. 455, **Diou vleuennik** ; C'hwevrer 1924, p. 832, **Kousk, va c'halon**.

Skrivañ a rae en e rannyezhig, gant troioù-lavar c'hwek ha gerioù dibaot. Barzhoniezh a zo en e werzennoù, trivliadoù tener hag ivez meurdezh ha faltazi.

Dre eurvad ez eo deut e romant **Bilzig** da dennañ e anv eus an damskeud. Hep mar ebet ez eo al levr-mañ unan eus ar gwellañ skridoù bet embannet e brezhoneg. Lakaet en deus ennañ an oberour e-leizh eus e eñvorennoù-bugel hag e anaoudegezh don eus an dud hag ar vro. Advevañ a ra e **Bilzig** doareoù ur c'hornig eus Arvor Breizh-Izel, un amzer 'voe. Ur skrid plijjus da lenn eo **Bilzig** hag un daolenn wirion, treset gant un den, digor-frank e zaoulagad, daoust pe, moarvat, en abeg d' ar garantez a drid en e galon ouzh an dud hag an traoù.

Goude gounezet gantañ e retred, ez eo deut Fañch al LAE da vevañ e Lokireg, en ti ma voe ganet. Dibabet e voe da vaer gant e genvroiz. Marvet eo d' an 25 a viz Mae 1937. Chomet ez eus war e lerc'h kontadennoù ha barzhonegoù diembann. Spi hon eus e vezint moulet un deiz, rak da neb a varn diwar e oberoù embannet betek-hen n' hellont nemet bezañ talvoudus ha dudius.

Tabutal a reer a-wechoù diwar-benn skrivagnerien eveI Anatol ar BRAZ ha Charlez ar GOVIG. O digareziñ a reer d' endevout savet o oberoù e galleg, dre ma n' oa ket, en o amzer, ar brezhoneg ur benveg-displegañ ken gwevn ha m' eo bremañ. Gallet o dije ober gant o rannyezhig ar pezh en deus graet Fañch al LAE gant e hini. Lavarout a rae Fañch al LAE : « Arouezioù 'zo, stummoù 'zo eus santidigezh ar vrezhonegerien n'hellont bezañ displeget nemet e brezhoneg ». Gouzout a rae ivez kement-se Anatol ar BRAZ ha Charlez ar GOVIG hag ur fazi bras eo bet o hini, bezañ chomet hep ober eus o zu ul labour par da hini Fañch al LAE.

Echuiñ a reas BUHEZ BREIZ hec'h amzer gant an n. 48, d' an 31 a viz Kerzu 1924. He Levraoueg he deus kendalc'het, avat, da embann oberennoù talvoudus : **Pipi Gonto**, un dibab eus marvailhoù Dir-na-Dor, e 1925 ; **Toull Al Lakez** gant Dom Ian INISAN, e 1930 ; **Kontadennoù ar Bobl e Breizh-izel** gant Fañch an UHEL, e 1939 ; **Ma C'horn-Bro, Sonioù ha Gwerzioù**, gant Fañch an UHEL, 1943, e ti ar Goaziou, e Kemper.

112

IV. - AR C'HEVRE BREIZHEK - AN OALD - ARMORICA

War e zistro eus ar brezel 1914-18, Taldir a voe da gentañ bihan e galon en e greiz. N' oa ket hep abeg. Aet e oa da get Ar BOBL hag Ar VRO. Ne chome mui dezhañ tra all da ober nemet lakaat gwerzh war e di moulerez. Abeg en doa eta da fallgaloniñ. Doanuis e voe koulskoude lenn ar pennadoù embannet gantañ d' an ampoent war an « Dépêche de Brest », ur gelaouenn n' he doa ket ar vrud da vezañ a-du gant ar brezhoneg. Dianzav a rae enno e venozioù kent ar brezel. Krediñ a

rae dezhañ, war a seblant, ez oa echu ganto da vat. Ne badas ar gwall-reuziad-se nemet ur pennad. E 1923, e teu er-maez **Trede Levr Barzaz-Taldir**. E 1927, e welomp Taldir e penn ur gelaouenn nevez, AR C'HEVRE BREIZEK (« Consortium Breton ») , savet gant Yann SAISY a GERAMPUIL. Ur gelaouenn espernel oa dreist-holl anezhi, nemet e roe ul lec'h d'ar brezhoneg, al lec'h a vez asantet dezhañ e pep kelaouenn divyezhek : kontadennoù, marvailhoù ha barzhonegoù a zo tachenn ar brezhoneg ; evit ar peurrest e reer gant ar galleg. Setu an abeg a ziemglev a zo bet hag a bado etre diskibien Meven Mordiern hag ar rummad, manet stag ouzh an doare kozh da rannañ ar gouign etre an div yezh.

Ne vevo AR C'HEVRE BREIZEK nemet eus C'hwevrer 1927 da Vae 1928. E blanedenn a voe hini embregerezhioù all Yann SAISY a GERAMPUIL. Neuze e savas Taldir ur gelaouenn all divyezhek, trimiziek en dro-mañ : An OALED (« Le Foyer Breton ») .

Padet en deus An OALED betek an niverenn 70vet e 1939. Skrivagnerien stag mui pe vuioù ouzh Gorsez ar Varzed eo o deus embannet o skridoù war An OALED. Lod kaer anezho a zo bet meneget endeo. Sed amañ koulskoude un unan bennak n' o deus ket bet o lec'h betek-hen.

185) Juluan GODEST a voe eus ligned ar varzhed-pobl. Sinañ a rae a-wechoù Biel Lannuzel. Ganet e voe e 1849, er Chapel Nevez, e-kichen Plougonver. Dont a reas da chom e Kallag evel merour. Hag eno e Kerlaë ez eo marvet e 1932. Rimadelloù savet gantañ a zo bet moulet er VRO, a-raok ar brezel all. Un dastumad **Gwerzioù Poblus**, paeet ar mizoù en a-raok gant BOTREL, ma 'm eus soñj mat, a voe embannet e ti Prud'homme e 1904, e Sant-Brieg. An OALED en deus moulet darn eus **Eñvorennoù** Juluan GODEST, e 1928-1930, dindan an anv **Buhez eur paour kaez kouer**.

113

186) Loeiz GOURLET en doa da anv-pluenn Bod-Spern. Ganet eo d' ar 17 a viz Ebrel 1877 e Moelan. E soñj a oa bet da gentañ mont da « frer ». Bez' e voe da c'houde komis-noter. Dont a reas da Geraez da zerc'hel kontoù Ar BOBL hag Ar VRO, e 1905. Bet eo bet abaoe mestr-skol dishual. An OALED en deus embannet un unan bennak eus e varzhonegoù. Un dornskrid anezho, dindan an anv **Barzaz Kernev** a zo miret gant Taldir. (Marvet eo GOURLET en ospital Kemperle d' an 12 a viz Du 1944.)

187) Yann Ar GALL, genidik eus Sizun a zo bet ivez eus kenlabourerien An OALED. Sinañ a ra *Ab-Sulio*. Bet eo bet soudard e troadeien an trevadennoù hag, eus an amzer-se, en deus tennet danvez e levr, **Seiz Vloaz e Bro ar Vorianed**, embannet e 1927 e Brest, 17 straed Algésiras. Kontadennoù dreist-holl hag ur barzhoneg bennak a gaver diwar e bluenn en OALED. An hini wellañ a zo, d' hor meno, **Ar C'hi Konjuret**, n. 52, 1935. Ur brezhoneg Leon pinvidik ha livus a skriv Ab-Sulio. Santout a reer en e levr eñvorennoù levezon ar c'herneveg.

188) E-kichen An OALED e ren ivez Taldir ul Levraoueg, hini ARMORICA. Embann a ra levrioù brezhonek ha gallek, savet gant skrivagnerien a Vreizh. Eus ar vrezhonegerien o deus embannet eno eus o oberoù ez anavezomp lod, evel Hollsent ar GARREG. Komzet a zo bet diwar-benn en eil lodenn (lenn. 34). Unan all a zo c'hoazh koulskoude, eus an hevelep amzer, a c'hellomp menegiñ amañ, Charlez ar BRAZ, **Drouiz Keraez**. Ganet e voe e Kastell-Nevez ar Faou d' ar 16vet a viz Genver 1860. E dad a oa eus Plistin, deut da skolaer da Vro-Gernev. Mont a reas Charlez ar BRAZ war e studi da skolaj Montroulez. Bez' e voe, d' e dro mestr-skol er C'hastell-Nevez ha, da c'houde, rener-skol e Sibiril, e 1882, e Kleder, e 1883. E 1901, e voe anvet da rener-skol e Keraez. Chom a reas er garg-se betek 1918. Marvet eo e Keraez d' an 13 a viz Meurzh 1936.

Kavout a reer eus e werzennoù en ERMINIG, adal 1892, er VRO da c'houde, diwezhatoc'h en OALED hag ivez e FEIZ ha BREIZ. Un dibab eus e oberoù a zo bet embannet ARMORICA, Keraez, 1930, dindan an anv **War an Delenn, An Abardaez**. Un tamm kerentiez a zo etre gwerzennoù Charlez ar BRAZ ha re Emil ERNOD. Sevel a reont o daou pezhioù kelennus, alies e doare mojennoù.

198) Al levr kentañ embannet gant ARMORICA, e 1930, a voe **Er Bleu Keltiek**, savet gant ar varzhez **Gwenfrewi**, Nathalia de VOLZ-KERHOENT, eus Kiberen. Kavout a reer en dastumad-se taolennoù eus ar vuhez war ar maez, pajennadoù eus istor ar c'horn-bro, marvailhoù ha danevelloù diwar-benn gouelioù ha pardonioù.

190) Ur skrivagner yaouank en deus kavet bod d' e oberoù e Levraoueg ARMORICA. Fañch ABGRALL a voe ganet e Bodmeur e 1907, ha marvet eo eno d'an 12 a viz Meurzh 1930. E-pad ma kase war-raok e studi e skolaj Montroulez, e voe taget gant an droug-skevent. Distreiñ a rankas d' ar gêr da di e vamm-gozh, e keit ha ma 'z ae e vamm da labourat e Bariz evit gounit arc'hant o bara hag al louzoù.

Klask a eure da gentañ Fañch ABGRALL bale war roudoù Anatol ar BRAZ ha Charlez ar GOVIG ha dastum brud dre ar galleg. War ali Tonton Phil eus Montroulez e kemmas tamm-ha-tamm e venoz hag e krogas da studiañ yezh e gavell ha da sevel gwerzennoù brezhonek. Dastumet int bet el levr **Luc'hed ha Moged**, ARMORICA, Keraez, 1935. Diwar lenn an dastumad-se e c'heller soñjal en dije gallet Fañch ABGRALL sevel barzhonegoù kaer, pa vije deut da vezañ mestr eus e dro-bluenn. Endeo ne ra diouer na nerzh, na garvder, na dousder da bezhioù evel **Krog an Tan, Eun Tamm Son da Gala-Goañv, Dizro** hag all. Merzout a c'hellomp ivez, ur wech muioc'h, pegen disliv e van, e-keñver ar re-se, gwerzennoù gallek savet gant ur brezhoneger, n' eus forzh pegen reizh ha pegen deut-mat e vefent. Ar brezhoneg hon doug pelloc'h ha donoc'h. Stag eo ouzhomp betek mel hon eskern.

191) E-touesk harperien An OALED e kavomp ivez Charlez KOTONNEG, ganet e Sant-Turien, Bro-Gerne, e 1876. Skoliet e bet e Kloerdi Bihan Pont-e-Kroaz ha, da c'houde, e lise Kemper. Echuët gantañ e studi a vedisin e teuas war e vicher da gentañ en Henbont ha diwezhatoc'h e Kemperle. Labour pennañ Charlez KOTONNEG a zo bet adsevel ha reizhañ Gourennoù Breizh. Ur rener dispar eo bet d' ar Gevredigezh savet e-sell da se. Marvet eo Charlez KOTONNEG e Pariz d' an 30 a viz Meurzh 1935, d' e 59 vloaz. Er bloaz-se end-eeun e voe embannet gant ARMORICA, un dastumad barzhoniezhoù savet gantañ, **Soñjennoù ur C'hernevad**. Ar buhezekañ eus ar pezhioù diwar e bluenn a zo **Gourennoù Henbont**, ma voe embannet ur skrid gwenedek, un tammik reizhet ha kempennet anezhañ gant DIHUNAMB, e miz Here 1911. N' en deus ket klasket kalz Charlez KOTONNEG skrivañ kempenn e werzennoù, plijus int da lenn koulskoude, en abeg d' o liv kernevek ha d' an trivliadoù eeun ha yac'h a drid enno.

191 b) E c'heller c'hoazh menegiñ Yann ar C'HAMM, ganet e Kervao, en Uhelgoad, e 1898, ha marvet e Sant-Servan e 1940. Stourmet en deus evit ar brezhoneg er skol. Un nebeut barzhonegoù gantañ a zo bet moulet war An OALED. (E c'heller lenn **An Neiz dilezet e Barzhaz Al Liamm**, 1953, p. 91.)

V. - SAV

E 1935, brezhonegerien Kelc'h Keltiek Pariz a gemeras ar voaz d' en em vodañ, ur wech bep pemzektez, evit komz brezhoneg hepken. Unan anezho a dlie sevel ur brezegenn diwar-benn tra pe dra ha, da c'houde, e save breutadeg war ar gudenn. Setu penaos e voe diazezet ur Gevredigezh nevez, Strollad Ar Vrezhonegerien pe S.A.V.

E-pad goañvezh 1936 e voe krouet ur gelaouenn drimiziek dezhi da anv hini er Strollad, SAV. Klask a ra ar gelaouenn-mañ, hep kemmeskañ galleg ha brezhoneg, chom tostoc'h eget GWALARN ouzh an dud desket-bihan, dre embann marvailhoù ha fentigelloù, danvez didu muioc'h eget danvez studi evit al lenner.

Berzh he deus graet SAV ha skrivagnerien eus ar rummad yaouank eo e ro dimp da anaout dreist-holl.

Kenrenet eo ar gelaouenn gant Andrev DANIEL, Alberz GWILHOU, Herve MAZE.

192) Andrev DANIEL en deus da anv-pluenn Erwanig. Ganet eo e Lanuon, d' ar 14vet a viz Gwengolo 1902, mab da Erwan-Vari eus Peurid-ar-Roc'h ha da Vari Person eus Benac'h. Deut da vachelour er skiantoù, ez eo bet degemeret da ijinour-strilhour gant Ensavadur Strilhouriezh Pariz. Implijet eo evel ijinour-merour e Kevredigezh Vernal, en Argenteuil (1944) .

Kelenner eo Andrev DANIEL e skol vrezhonek Pariz abaoe 1936. Lakaet en deus moulañ un dastumad eus e gentelioù e 1942, hag an eil mouladur a zo o paouez dont er-maez, ARMORICA. 1944, n. 25.

116

Embannet en deus e SAV, dindan an anv-pluenn Erwanig, kontadennoù dreist-holl, lod anezho diwar e zanvez e-unan, evel **Jili an Tort**, n. 4, **Ar Gaoz Vras**, n. 5, **Penaos e voe tapet ar soudard e vourroù kaer**, n. 6 ; **Eun Taol Pesketaerez**, n. 13. Ne ra ket diouer enno ar fentigelloù dichipot. Lod all eus ar marvailhoù a zo bet klevet gantañ, evel **An Teir Steredenn Aour**, n. 14 ha **C'hoant em eus**, n. 15. Dilu tro-bluenn Erwanig ha c'hwek e vrezhoneg gant e droioù lavar plijus ha prim.

Lakaet en deus en hor yezh un nebeut kontadennoù a vro estren : **Breur Lirzin**, diwar ur gontadenn alamanek gant ar Breudeur GRIMM ha c'hwek'h kontadenn-bobl a Vro-Rusia : **Vassilissa ar Goantenn ; Ar Respontoù Fur ; Ar Sod hag ar Vezvenn ; Ar Sorser ; Ar C'houer gwidrëus ; Daneveller Sorc'henoù**, n. 20.

193) Alberz GWILHOU a sin e rimadelloù hag e varvailhoù **Laoudreger** ; ganet eo e Plouezoc'h, d' ar 7 a viz Here 1902. Mab eo da Erwan eus Plegad-Gwerand ha da Frañseza Merer eus Plouezoc'h. Ur wech bachelour ez eas da zastum deskadurezh an ijinour-tredaner e Skol al « Labourioù Stad » e Pariz. Ijinour eo bremañ (1944) e « Nord-Lumière » e Pariz. Kelenner eo war ar brezhoneg e Ker-Vreizh.

Kavout a reer e SAV un nebeut rimadelloù diwar e bluenn: **Setu Perak**, n. 1 ; **Trouz ar Pokou**, n. 7 ha kontadennoù niveruzik. Drant eo doare displegañ Laoudreger, koulz en e werzennoù hag e komz-plaen marvailhoù evel **Mon hag he Azen**, Nnoù 2 ha 3 ; **Trec'hadenn ar Sant**, n. 7 ; **Ar Chapel Wenn**, n. 30 ; **Boudadeo**, n. 30. Peurviañ e tegas da soñj Laoudreger spered fentus Prosper PROUX, nemet, diouzh giz e rummad, ez eo sellusoc'h ouzh geriadur e vrezhoneg, ar pezh ne deo tamm ebet ur rebech, er c'hontrol, peogwir ne vir ket kement-se outañ da skrivañ brezhoneg bev, mar deus.

Savet en deus ouzhpenn gant **Jobaleon** (Job GWENEGAN) ur pezh c'hoari farsus, **Ar Sorser**, tennet an danvez anezhañ eus marvailh gallek « Le Vilain Mire » (Ar C'houer Medisin).

194) Herve MAZE eo en deus savet pennadoù-digeriñ ar gelaouenn abaoe an niverenn gentañ. Un unan bennak anezho a zo sinet **Bodspenn**. Touellus, avat, oa an anv-pluenn-se, dre ma oa bet dibabet endeo gant ur barzh eus ar rummad koshoc'h, Loeiz GOURLET. Gant an niverenn 6 e teu sinatur Herve MAZE da vout H. ar Sperneier. Prederiadennoù, diwar-benn red an darvoudoù, a zo eus pennadoù Herve MAZE. Pledañ a reont gant ar brezhoneg, ar re a gomz hag a zifenn ar yezh.

117

Ganet eo Herve MAZE e Lopereg, d' an 3 a viz Gwengolo 1902. Mab eo da Herve eus Lopereg ha da Vari-Jañ GWILHOU eus Lopereg. Ur wech deut da vachelour ha da aotreeg er skiantoù en deus strivet da zont da ijinour-strilhour eus Ensavadur Strilhouriezh Pariz. Labourat a ra e Kevredigezh Radio Levallois-Perret (1944). Renner Ker-Vreizh eo ouzhpenn ha kenrener SAV.

195) Andrev KOULOUARN a zo ivez eus kenlabourerien gentañ SAV. Ganet eo e

Kallag, d' an 30 a viz Here 1912, mab da Yann-Vari eus Pluskelleg ha da Vari AR C'HAMM eus Kallag. War-lerc'h e vachelouriezh, en deus hentet e studi war-du ar saozneg. Deut eo da aotreeg war ar yezh-se ha gounezet en deus ivez testeni ar Studioù-Uhel war an dachenn-se. Emañ hiziv kelenner war ar saozneg e Coutances (1944).

Moulet ez eus bet diwar e bluenn e SAV kontadennoù ha marvailhoù, evel **Piou a lazas Reun**, n. 3 ; **Perak eo ken ker ar c'hig-moc'h**, n. 18 ; **Ar Soudard Dianav**, n. 22 ; **Ar Banniel Bras**, n. 20 ; **Ar Vorverc'h**, n. 12. Lod eus ar marvailhoù-se a zo troet pe adaozet diwar ar saozneg.

Pennadoù all, evel **Yaouankiz**, n. 2 ; **Lizer eur plac'h yaouank**, n. 4 ; **Beza Trec'h**, n. 18, a zo kentoc'h anezho doare prederiadennoù. Ur barzhoneg a gavomp ivez dindan anv-pluenn Andreu KOULOUARN : **D. Mablern**.

Kaner drant ha c'hoarier farsus eus an dibab ez eo Andreu KOULOUARN. D' an dro spered dichal-se e tenn pennadoù evel **Lizer**, n. 12 hag **Abend-Vichy**, n. 18, sinet gantañ **AbChouchenn**. Fentigelloù int, avat, diwar-benn pe war-dro darvoudoù ne dint ket fentus tamm ebet, siwazh !

196) Trugarez da Herve MAZE d' endevout pinvidikaet lennegezh hor brezhoneg gant marvailhoù Soaig JONKOUR. War c'houlenn Herve MAZE eo ez eo bet lakaet dre skrid **Renan al Louarn, lesanvet ar Maout hag ar Barizianed**, bet embannet e SAV, n. 10, Nevez-Amzer 1938. Souezhet-krenn e voe Soaig JONKOUR, pa welas e skrid moulet du war wenn. Ne grede ket dezhañ e vije bet barrek war ur seurt labour. Deut fiziañs dezhañ war an taol, kendalc'het en deus ha setu perak hon eus bet ar blijadur da lenn e SAV hag en ARVOR un tregont bennak a varvailhoù, plijus-kenañ. Talvezout a c'hellint deiz pe zeiz da sevel dastumadoù, par da nebeutañ da hini Ivon KROK, **Ur Sac'had Marvailhoù**. Fent bev-buhezek, didu yac'h degaset dimp gant oristaled eus ar vegenn, evel ma kaver c'hoazh unan bennak anezho e bourc'hioù bihan Breizh-Izel.

118

Ganet eo Soaig JONKOUR e Brasparz d' an daou a viz Kerzu 1871. Genidik oa e dad eus an Drev-Nevez hag e vamm a Blouneour-Menez. Goude marv e dad e 1878, e vamm intañvez gant pemp a vugale, e voe kaset ar paotrig c'hwek'h vloaz hanter da di un eontr, marichal er C'hloastr-Pleiben. Mont a rae d' ar skol, pa ne veze ket ezhomm anezhañ da ziwall ar vioc'h. Tri bloaz diwezhatoc'h e tistroas da di e vamm evit mont war dro ar c'hatekiz hag ober e bask kentañ. « Amzer eürusañ e vuhez a voe hennezh, emezañ... N' oa ket a vioc'h da ziwall e ti e vamm. » Ur wech achuet gantañ e baskoù, e tistroas Soaig da di e eontr da zeskiñ ar vicher a varichal. E-pad ma sache war lost ar vegin, e lenne armanagoù brezhonek degaset er c'hovel gant unan eus ar vevelien all. Setu penaos e teskas lenn e yezh. Da vartolod ez eas evit ober e amzer. Triwek'h miz goude, avat, e voe kaset d' ar gêr, hep pañsion gant ur c'hleñved skevent. Evel n' helle adkregiñ gant ar vicher a varichal, re denn evitañ bremañ, e stagas gant labour siouloc'h an horolajer hag an tenner-poltredoù. Chomet daou-ugent vloaz war al labour-se, ez eo en em dennet Soaig JONKOUR, dek vloaz 'zo bremañ, en un ti bihan en ur park, m' en deus plantet ennañ gwez frouezh a bep seurt.

Salv ma c'hello Soaig JONKOUR, en ur ober war-dro e liorz, kavout amzer da sevel dimp c'hoazh marvailhoù c'hwek o brezhoneg ha blas ar vro gant o danvez.

197) Jarl Priel ne deo ket kennebeut ur skrivagner eus ar re yaouankañ, daoust m' hon eus graet anaoudegezh gantañ, n' eus ket pell, dre e bezh-c'hoari fentus, **An Dakenn Dour**, bet c'hoariet teir gwech kent bezañ embannet gant SAV, n. 25, Diskar-Amzer 1942 : e Priel d' an eil a viz Mae, e Landreger d' an 30 a viz Eost 1942, e Roazhon d' an 11 a viz Here 1942. Skignet eo bet ouzhpenn gant Roazhon-Breizh d' ar 17 a viz Here 1942. Un difluk mat, evel a weler, evit ur pezhig-c'hoari savet evit tri a c'hoarierien. Dellezek eo e gwirionez d' ober berzh war leurennoù c'hoariva ar bobl e Breizh : un danvez aes da

veizañ, ur brezhoneg c'hwek ha glan hep bezañ figus e doare ebet, stummoù spered a-seurt gant ar re a gavomp en hor marvailhoù plijusañ, ha buhez enno ken na drid.

119

SAV en deus embannet abaoe daou bezh-c'hoari all gant Jarl Priel, **Ar Baleer-Bro**, drama en un arvest, n. 26, Goañv 1943. An oberenn-mañ, e doare ar pezhioù-c'hoari skrijus, ne deo ket deut da goulz eget an hini kentañ d' hor meno. Lod o deus distaget anv Tangi MALMANCHE diwar-benn ar **Baleer-Bro**. Un doare kerentiezh a zo, e gwirionez, etre an daou c'hoariva, nemet e ra diouer amañ ar vorenn-hud hol laka da zegemer faltazi MALMANCHE evel pa ve ar gwirvoud.

Trede pezh-c'hoari Jarl Priel a zo **ar Vatezh Vihan**, SAV, n. 29, Diskar-Amzer 1943. Un oberenn zic'hoarzh eo ivez, anezhi un daolenn eus ar vuhez war ar maez e Bro-Dreger. Eeun-tre eo ar steuenn. Un tad, chomet intañv, hag e vab, paotr yaouank ugent vloaz, a gouez e karantez an hevelep plac'h yaouank. Tost e teu ar soubenn da dreñkañ etre an tad hag ar mab. A-benn an diwezh, avat, e chom an trec'h gant ar yaouankiz.

Jarl Priel, eus e anv gwirion Charlez-Jozeb-Mari TREMEL, a zo ganet e Priel d' an 23 a viz Ebrel 1885. Eus 1911 da 1914 ez eo bet kelenner war ar galleg e Borovitchi (Bro-Rusia).

Kent brezel 1939, e skrive e kelaouennoù gall evel « Candide », « Mercure de France », « Les Marges », hag all. Savet en deus romantoù gallek : « Sous la Faucille et le Marteau », Fayard, Paris ; « Le trois-mâts errant », Les Portiques, Paris. Salv ma c'hello, distroet da yezh e gavell, kenderc'hel da ober war-dro Strollad Priel ha da c'hoari e-unan ar pezhioù-c'hoari savet gantañ, rak ur mailh ez eo war ar vicher.

198) SAV he deus moulet, en he niverenn 17, Hañv 1940, **Evit ar Frankiz**, ur barzhoneg-istor, diazezet war un darvoud c'hoarvezet e 1590 e parrez Gwezeg. Savet eo bet an oberenn-se gant an Aotrou Fañch GWEGEN, kure-kanton Bannaleg. Un oberenn all diwar e bluenn, **Mari Bragou**, a zo bet embannet er VUHEZ KRISTEN. Savet en deus c'hoazh pezhioù-c'hoari fentus, kantikoù, kanaouennoù, da skouer **War Zao Yaouankiz, Yaouankiz, Kenavo, e Kanomp**, an dastumad embannet gant YKAM, Kemper, Ti-Moulerezh, 7, Ru an Duchentil.

199) Eontr eo an Aotrou Fañch GWEGEN da Reunan ar MOUGN, kazetenner er « Progrès du Finistère ». Ar skrivagner yaouank-mañ en deus embannet eus e oberoù en OALÉD, e GWALARN hag e SAV. Ganet eo e bourc'h Gwezeg d' an 26 a viz Mae 1913, mab da Fañch ha da Vari WEGEN, o terc'hel un atant er Baradozig, tost da Garreg an Tan. Bet eo war e studi e Kloerdi Bihan Pont-e-Kroaz. Aet eo da gazetenn abaoe e zistro eus Bro-Siria ma reas eno e amzer soudard.

120

E varzhonegoù kentañ embannet a zo bet, war a gredomp, **Garm ar Barzh**, An OALÉD, n. 67, 1939 ha **Par ar Santig Du, ar Santig Gwenn**, n. 68, 1939. Tennet eo bet muioc'h an evezh, avat, abaoe gant an nebeut **Kraksonennoù** moulet e SAV, n. 21, 1941, hag e GWALARN, Nnoù 140, 1941 ha 146, 1942. Pezhioù berr-tre a zo anezho : **Digoradur ; an Askol-gwenn ; Bisigoù Mareñv ; Delioù Sec'h ; Dour-red ; Mintin Gleb ; Eñvorennig** ha padal e santomp diouzhtu e kejompe en netraigoù-se gant ar varzhoniezh glan, an hini na vez ket klevet he frond e steudadoù gwerzennoù savet gant lod all.

Spi hon eus e roio dimp Reunan ar MOUGN muioc'h a vleunioù eus liorzhe **Graksonennoù** hag e kaso da benn araok pell an oberenn lakaet gantañ war ar stern, **Koulz ar Goantiri**, eñvorennoù bugaleaj.

200) « Va faeron war dachenn ar brezhoneg eo an Ao. Yeun ar GO, » eme Reunan ar MOUGN. Lorc'h ez eus ennañ moarvat eus e baeron ha ne deo ket heb

abeg. Ganet eo Yeun ar GO e Pleiben d' ar 7 a viz Here 1897. Mab eo da Yeun ha da Vari-Jan GWILHOU, o-daou eus Pleiben. Gounezet gantañ e desteni-noter, ez eo deut da seveniñ ar garg-se e Gwezeg. Gounezet en deus ivez testeni ar Studioù Keltiek e Skol-Veur Roazhon.

Chomet eo Yeun ar GO tost-tre d' ar brezhoneg-pobl, d' an hini en deus desket en e gornig-bro ha marteze e vefe re duet da varn brezhoneg ar re all hervez e hini. Se ne vir ket outañ tamm ebet da skrivañ ur brezhoneg c'hwek-dreist.

Kavet e vez e skridoù e SAV, e GWALARN, en ARVOR.

Embannet en deus ur gontadenn vurzhdus, skeudennaouet gant B. ar GELLEG, **Marc'heger ar Gergoad**, Moulerez Kreizh, Roazhon, 1938. Lennet hon eus e SAV ar marvailhoù-mañ : **An Hini en doa lazhet pemp mil ha kant ; Sorserezh Beleg**, n. 11, 1938 ; **Ar Sourdred**, n. 17, 1940 ; **Gras Doue**, n. 18, 1940. E GWALARN ez eo bet moulet **Al Laer Dienn**, ha **Matu**, n. 98, Genver 1937 ; **Ur Galedenn a Zen**, n. 126, Mae 1939. En ARVOR e kavomp **Yun ar C'halvez**, 25 Genver 1942 ; **Ur Burzhd graet gant Sant Yeun**, 25 Mae 1941.

Ur pennad talvoudus evit istor hol lennegezh en deus embannet e GWALARN, n. 136-137, Mae-Mezheven 1941 : **Ur Skrivagner Brezhonek Dianav : An Aotrou MOAL, person Sant Varzin Montroulez**.

War un dro gant Iwan an DIBREDER, en deus savet evit ar gelaouenn SAV labourioù a bouez evel **Enezenn Iz Goueledet er Mor**, n. 19, 1941 ; **Danevelloù a Vro-Skos : Karantez ha Tremenvan Deirdire**, n. 21, 1941 ; **Lai Osian e Douar ar Yaouankiz**, n. 23, 1942. Eñ eo ivez, a gredomp, en deus embannet, dindan an anv-pluenn Yann ar Gevell, **danevell ar Marc'heg Graellent**, n. 30, 1944.

121

Daou anv-pluenn all a anavezomp da Yeun ar GO : **Gway ar Youdig ha Yeun Vriant**. Dindan hemañ ez adembann e SAV pezhioù barzhoniezh kozh, diaes da gaout ha talvoudus alies.

201) Betek e SAV, a blij dezhi koulskoude chom ken tost ouzh ar brezhoneg komzet, e kaver brezhonegerien nevez. Yann-Vari KERWERC'HEZ (GUERCHET) a zo eus o rummad. Ganet eo e Naoned, d' an trede a viz Here 1910, mab da Yann, eus Prinquiau, Loar-Izelañ, ha da Vatild KOIG eus Pornig. Ur wech bachelour ez eas da Skol Uhel ar C'henwerzh e Naoned ha bremañ ez eo rener an Ermaeziadur e ti « Rhône-Poulenc », e Pariz (1944).

E SAV eo en deus staget da skrivañ brezhoneg. Kavout a reer e Istor Bro-Norvegia, en Nnoù 3 da 8, dindan an anvpluenn Y. Mab Koig.

En Nnoù 12 ha 23 en deus embannet ur pennad diwar-benn ar C'henwerzh hag ar Brezhoneg.

En « Heure Bretonne », e dibenn 1940 hag e 1941, ez eo bet embannet e eñvorennoù war **Abadenn Namsos**, ur skrid bev ha plijus a dennas an evezh d' an ampoent.

Ha dezhañ bout dre vicher douget d' ar skiantoù resis, ne deo ket KERWERC'HEZ hep faltazi, pell a se. Ur pezh barzhoniezh gantañ a gavomp e niverenn 8 SAV hag ur gontadenn, **Ha Petra e oa ?** en n. 10, 1938. Fromus hag iskis eo gontadenn-se ha, p' he adlenner, e kaver enni evel un tañva eus e oberenn vrasañ, ar romant-polis embannet gant SKRIDOU BREIZH e 1943 ha bet loreet gant Kevrenn al Lennegezh er Framm Keltiek. E c'hell bezañ war brezhoneg KERWERC'HEZ levezon doare-displegañ ar galleg, a argaso tamm-ha-tamm dre forzh strivañ, se ne vir ket ouzh e romant-polis **En ur rambreal** da vezañ un oberenn-dreist leun a faltazi hag a varzhoniezh, par d' ar gwellañ romantoù-polis e n' eus forzh pe yezh.

VI. - FEIZ ha BREIZ - AR VUHEZ KRISTEN - BREIZ - STUDI hag OBER

Feiz ha Breiz. - En he gwellañ e voe FEIZ ha BREIZ kent brezel 1914. Ne adkavo morse hivizike niver ar goumananterien he doa bodet en-dro dezhi en amzer-se ha gwashoc'h c'hoazh e yelo war ziskar pa zeuio da gevezañ ganti kelaouennoù all, a zevosion hepken, evel KENTELIOU SANT FRANSEZ, deut da vezañ e 1926 Ar VUHEZ KRISTEN.

122

Arabat disoñjal kennebeut en deus lakaet ar brezel ar vrezhonegerien d' ober ur c'hammed bras war hent ar gallekaat. Dre ma voazent da lenn galleg e tivoaze ur c'halz anezho kemend-all diouzh ar brezhoneg.

Klemmoù en deus savet meur a wech an Aotrou Yann-Vari PERROT diwar-benn an enebiezh a gave diouzh an tu zoken ma vije bet engortoz da gavout kentoc'h skoazell. Ur gudenn ziaes en doa e gwir da zibunañ.

Chom a rae feal da anv e gelaouenn ha setu ma teued da rebech dezhañ endevout « lezet a gostez, koulz lavarout, ar menoz « Feiz », moarvat dre na rae ket hepken war-dro ar relijion. Rak an hini a ra dezhañ ar rebech-se (sell. GWALARN, n. 20, Goañv 1929, p. 93) a gav mat-dreist en enep KENTELIOU SANT FRANSEZ, a zo dezho, emezañ « ur pal war dachenn ar menozioù, - strewiñ ar gwirionezioù kristen ».

E c'hellfe bezañ en dije c'hwitet FEIZ ha BREIZ da blijout d' an holl rummadoù a glaske tizhout. Evit hemañ ez eus enni « pennadoù re hir hag ouzh hec'h aozañ re nebeut a skrivagnerien ». Da veno un all e tigor « re frank he fajennoù da varvailhoù ha sorbiennoù re vugelel en holl ».

E miz Genver 1924 e voe staget ouzh FEIZ ha BREIZ hag ARVORIG ar C'HORN-BOUD, kannad miziek ar Bleun Brug. Amañ e kavomp ivez marteze un abeg all d' an enebiezh a sav war hent FEIZ ha BREIZ. Red an darvoudoù en deus lakaet ar Bleun Brug da zont da vout ur gevredigezh galloudus, zoken war dachenn ar politikerezh hag adal ma stoker ouzh ur seurt kudenn n' eus truez ebet da c'hedal a-berzh ar re a zo disheñvel o soñj diouzh hoc'h hini, ha p' o defe a-hend-all un hevelep feiz kristen en o c'halon.

Setu an diaesterioù a zo deut war an hent heuliet gant an Aotrou Yann-Vari PERROT. Lenn a rae tud ar bobl nebeutoc'h a vrezhoneg eget kent ar brezel. N' oant ket plijet gant kement a gavent er gelaouenn. Klask a rae houmañ kenderc'hel da vout o hini nemet e felle dezhi dedennañ war un dro tud uheloc'h o deskadurezh. E c'hell bezañ ez oa dic'hallus tizhout daou bal re zisheñvel ha dic'hoanta lennerien re lies-doare. Un tamm ez eo bet skoilhet FEIZ ha BREIZ gant an hevelep kudenn ha GWALARN ha n' o deus padet an div gelaouenn nemet dre m' o doa o-div en o fenn renerien n' ouient ket plegañ.

123

Lod kaer eus ar skrivagnerien a sav pennadoù evit FEIZ ha BREIZ a zo bet komzet endeo diwar o fenn e trede lodenn al labour-mañ. E c'hellomp koulskoude lavarout amañ ur gerig bennak diwar-benn hiniennoù all.

202) An Tad Loeiz MALGORN a voe ganet e Kostarreun, Enez Eusa, d' an 20 a viz Du 1863. Mont a reas war e studi da Gloerdi Bihan Pont-e-Kroaz. Beleget e voe e Kemper d' an 18vet a viz Du 1886. Kelenner e voe e Pont-e-Kroaz betek ma 'z eas da vanac'h e 1899. Pa voe harluet menec'h ha leanezed gant COMBES ez eas e-pad pemp bloaz da Lowes, e-kichen Southampton, e Bro-Saoz. E 1910 e teu da Linciaux, Beljik. E 1912 emañ e Plourin Montroulez oc'h ober skol en ur maner. E 1920, e tistro da abati Urzh Sant-Benead e Kergonan, Bro-Wened. Marvet eo eno d' an eizhvet a viz C'hwevrer 1941.

Savet en deus evit FEIZ ha BREIZ, dindan an anv-pluenn Yann Gostarreon,

marvailhoù ha pennadoù niverus.

Menegomp **Hor Breudeur Tramor ha Ni ; Traoù ha Traou all**, e 1927 ; **Marvailhoù an Anaon**, e 1928 ; **An Itron Tamallet e Gaou**, e 1929 ; **Marvailhoù Tramor**, e 1929 ; **Janed ar Fur-Sodez ; Arzur hag e Varc'heien**, e 1930 ; **Mizer ; Aotrou Run ar Vran**, e 1931.

Embannet en deus ivez Dom MALGORN en « Annales de Bretagne », e 1909-10, ur studiadenn a bouez, e galleg, diwarbenn brezhoneg Enez Eusa, anezhi 105 pajennad.

Un esa talvoudus eo an hini a voe graet, e FEIZ ha BREIZ, gant an Aotrou Alan HERRI, dindan an anv-pluenn **Lan ar Bunel**, er pennadoù degemeret dindan an talbenn Spered ar re all, da reiñ d' ar vrezhonegerien un tañva en o yezh eus skridoù ar skrivagnerien veur arallvro eus an amzer wechall. Setu m' hon eus gallet lenn aze pennadoù troet flour eus oberoù THEOKRITOS, VERGILIOS, DANTE, BOSSUET hag all.

124

Ar Vuhez Kristen. - An Tadoù Kapusined o deus graet, e Bro-Wened, war-dro ur gelaouennig, TRIVET URH SANT FRANSEZ, eus 1899 da 1921. Savet o deus da c'houde KENTELIOU SANT FRANSEZ, anezhi ur mouladur e brezhoneg unvan hag un all e rannyezh Gwened. E 1926 e teuas ar gelaouennig-se da vezañ dastumadenn miziek Ar VUHEZ KRISTEN, Kavout a reer enni pennadoù a zevosion, marvailhoù, rimadelloù. Pobleloc'h, eeunoc'h eo doare ar gelaouenn-mañ eget ne deo hini FEIZ ha BREIZ. Relijiel hepken he fal ha setu perak he deus moarvat kavet muioc'h a lennerien d' he harpañ hag a skrivagnerien da reiñ buhez dezhi eget ne zeue war-dro he c'hoar henañ, a zalc'he pennek daoust da se gant he roud diagent. Ne fell ket dimp lavarout e ve digas Tadoù Sant-Frañsez e-keñver kudenn ar brezhoneg. Bretoned gredus int, hep mar ebet, nemet e reont hepken war-dro an dachenn a bleustront, hini ar vuhez kristen. Dre ma reont o labour e brezhoneg, avat, e skoont d' an hevelep pal hag ar re all, a zispleg dirak o lennerien menozioù broadel groñs pe c'hroñsoc'h. Derc'hel a ra Tadoù Sant-Frañsez buhez er brezhoneg ha strivañ a reont, evit o lod, da reiñ dezhañ bemdez muioc'h a sked. N' eo ket gant o c'helaouenn hepken e labour Tadoù Sant-Frañsez evit ar feiz e brezhoneg. Embann a reont ivez levrioù a zevosion. Pebezh kemm, avat, etre ar re-mañ hag ar re a vouled gwechall !

E 1937, an Tad Medard a Lanarvili en deus embannet **Ar Werc'hez Vari Hor Mamm**. Skeudennoù al levr a zo bet treset gant LANGLEIZ. Aes eo ar skrid da lenn. Savet eo en ur brezhoneg eeun-tre ha reizh ouzhpenn.

Lavaret hon eus e lec'h all al lod kemeret gant an Tad Eujen a Wengad e **Buhez Hor Salver Jezuz-Krist**, savet gant an Aotrou Yann UGEN, An Oriant, Moulerez Breiz-Izel, 1930. Aozet en deus an Tad Eujen ar c'hentelioù a zeu da heul pep pennad. Skeudennet puilh ez eo ivez al levr-se hag aes-tre da lenn.

N' eus ket pell eo bet lakaet e gwerzh **Buhez Sant Fransez a Asiz**, Roazhon, Moulerez an « Nouvelliste », 1943. Savet eo bet al levr-se gant Dom Lan INISAN, e 1889. An Tad Eujen a Wengad en deus reizhet ha kresket skrid Dom Lan ha lakaet el levr skeudennoù niverus. Kempennet en deus evelse evit ar vrezhonegerien ul levr plijus da lenn e pep doare, anezhañ buhez ur sant karantezus e-keñver an holl grouadelezh, ur sant dilorc'h a ouie, en e amzer, ez oa dereat mont d' ur bobl en he yezh, zoken ma chome ar c'hiz ober gant al latin er gador-brezeg.

A-walc'h eo an tri levr-se da ziskouez ar stad a ra Tadoù Sant-Frañsez eus ar brezhoneg. Ne deo ket dezho koulskoude e c'heller rebech ober eus hor yezh ur pal. Hogen krediñ a reont ez eo ar brezhoneg ur benveg dispar da implij evit mad ar feiz ha salv ma vije bet an holl aotrounez beleien hag eskibien a-du ganto e bro ar brezhoneg, abaoe m' eo deut ar yezh-mañ da vezañ, war he zachenn, un abeg a rendael hag a gasoni.

125

Breiz. - Brezhonegerien Bro-Dreger o doa krouet ur gelaouennig viziek,

ARVORIG, a rankas, goude ar brezel all, kemer harp war FEIZ ha BREIZ evit padout. Renet oa gant Erwan ar MOAL, Dir-na-dor, skoazellet gant an Aotrounez Le CLERC, Kloareg ar Wern, ha Le FEBVRE, Gab Liskildri. Ur wech aet KROAZ ar VRETONEZ da get e 1920 n' oa mui, e Bro-Dreger, a gelaouenn sizhuniek e brezhoneg. Klask a reas Dir-na-dor adstagañ gant labour KROAZ hag, e 1927, e teuas a benn da sevel BREIZ, ur gelaouenn sizhuniek e brezhoneg penn-da-benn. Un doare tostoc'h ouzh brezhoneg ar bobl a voe d' ar gazetenn nevez. Outi e voe bremañ staget ARVORIG hag e krogas, ur wech muioc'h Tregeriz d' ober hent diouzh o zu. Un dra ret ha damantus war un dro. Ret dre ma n'eus tu ebet da lakaat an dud da lenn ur brezhoneg re zisheñvel diouzh an hini a gomzont bemdez, nemet er skol e vefent boazet ouzh ur brezhoneg lennek, evel ma vez boazet ar c'hallegerien er skolioù ouzh ar galleg lennek. Damantus ivez, avat, dre ma tenn an hentoù disheñvel-se da zisrannañ muioc'h-mui ar brezhoneg e lennegezhioù rannyezhek, par da hini Bro-Wened, ar pezh ne laka ket ar gudenn da vezañ aesoc'h da ziluziañ evit ar vroadelerien a oar re vat n' eus dazont ebet a ve assur d' ur yezh komzet gant re nebeud a dud hag o vont **ouzh** penn e bruzun.

E-leizh eus kenlabourerien KROAZ ar VRETONEZ hag ARVORIG a gasas o skridoù da BREIZ. En o zouesk e kavomp Potr Juluen. Hennezh eo unan eus anvioù-pluenn an Aotrou Juluen SKLISON,

206) Juluen-Iasant-Jozef-Mari SKLISON a zo ganet e Plistin, d' an 19 a viz Kerzu 1883. Mab eo da Juluen ha da Jan-Mari RUMEUR. Skoliet eo bet da gentañ e ti ar « Frered » e Plistin ha goude e Kloerdi Bihan Landreger. Kaset da benn gentañ e studi e Kloerdi Bras Sant-Brieg, e voe beleget d' ar 5vet a viz Here 1907. Anvet e voe da gure e Lanveleg d' ar 26 a viz C'hwevrer 1908. Mont a reas d' ar brezel d' an eil a viz Eost 1914 betek an 8 a viz Meurzh 1919. Gloazet e voe e Mouilly e miz C'hwevrer 1918. Dont a reas da gure e Landreger d' ar 15vet a viz Ebrel 1919. Anvet e voe da berson e Plounerin d' an deiz kentañ a viz Here 1927 hag e Serwel d' ar c'hentañ a viz Mae 1936. Marvet eo an Ao. SKLISON e 1945.

Potr Juluen a zo lemm ha fonnus e bluenn. Skignet en deus rimadelloù en ARVORIG, e BREIZ, en ARVOR. Menegomp, da skouer, **Penn-da-benn al linenn**, ARVORIG, 1921-1922 ; **Bloavezh Mat**, ARVOR, 10 Genver 1943.

Savet en deus ur pezh-c'hoari, **An Ankelc'her**, 3 arvest, Brest, Straed ar C'hastell, 1927 ; lakaet en deus ivez e brezhoneg diwar c'halleg **Berta GERNEVEZ** ur pezh en un arvest, **Evel ma pardonomp**, Gwengamp, Suberbie, 1929.

126

E 1935, en deus embannet **an Tornaod**, Gwengamp, Mouladurioù Arvor. Un oberenn eo, leun a faltazi hag a virvilh, ma kaver enni a bep seurt, strollet en-dro d' ur veaj e bro Bretoned Tramor. Ken pinvidik eo brezhoneg Potr Juluen m' eo bet rebechet dezhañ gant tud, paourik o hini moarvat, ijinañ a bep seurt gerioù nevez. Gant gwir abeg en deus respontet dezho an oberour en ur c'hoarzhin goap : « C'hwi 'n hini n' anavezet ket ho saoud ! »

Savet en deus oberennoù n' int ket c'hoazh moulet : **Penaos lakaat ur beleg en e garg a berson ; Prederiadennoù Aour**. Stagat en deus da lakaat e brezhoneg **Fioretti**, dindan an anv **Bleunioù Sant Frañsez**. Moulet eo bet e labour gant kelaouenn an Tadoù Kabusined betek ar pennad XXVIvet, d' an 31 a viz Meurzh 1930. Abaoe en deus adkroget da dreiñ **Fioretti**, d' an c'hentañ a viz C'hwevrer 1944 hag erruet eo gant ar pennad XXXVIIIvet d' an 23 a viz Ebrel 1944.

Menegiñ a c'hellomp c'hoazh gant Potr Juluen, **Eñvorennoù ur paotr e bluenn**, e SAV, n. 24, Hañv 1942, ha **Kudenn ar Skolaerion gristen**, prezegenn war ARVOR, 7, 14, 21 C'hwevrer 1943.

207) Frañsez KOREL a oa eus kenlabourerien KROAZ ar VRETONEZ. Desavet e Plougernevel, Kerne-Uhel, tro en deus bet da zastum war ar maez kanaouennoù-

pobl. Embannet en deus, da skouer war GROAZ : **Kan an Eginane**, giz kozh **Hollaika Kerne** hag **ar Pasionoù**. Ton ha komzoù an doare eus gwerz **Janedig ar Rouz**, bet kanet dezhañ gant e vamm, a zo bet embannet gant VALLEE war « Chansons de France », n. 11, Gouhere 1909, Pariz, Rouart, Lerolle et Cie.

Rener skol gristen Sant-Nikolaz-ar-Pelem e oa Frañsez KOREL e 1907 pa voe lidet eno gouelioù Gorsez ar Varzed. E anv-barzh a oa Evnig Arvor. Ober a reas war-dro an abadenn c'hoariva. Abaoe 1894 e rae eus e wellañ da zeskiñ brezhoneg d' e skolidi. Komz a ra Taldir diwar-benn e vignon en e **Eñvorennoù hanter-oad**, LIAMM, 57/29. Ur bann sklerijenn e taol war ar reuz a bouezas war vuhez Frañsez KOREL. Ur pennad e voe mestr-skol e Landivizio ha, war-lerc'h brezel 1914, e tivroas da dro-war-droioù Pariz. Marvet eo en Antony e 1954.

Un nebeut lizhiri hon eus eskemmet e 1942-1943. E chomlec'h a oa d' an ampoent : 8, ru Pétrelle, Pariz (IX) . Ne felle ket dezhañ e ve laret ger ebet diwar e benn el levr-mañ. N' em eus kavet abeg ebet da sentiñ outañ. Savet en deus ur pezh-c'hoari deverrus en un arvest : **Paner burzhudus ar mevel Fañch**, a zo bet embannet da gentañ gant KROAZ. An trede mouladur a gavomp e BREIZ, adal niv. ar 25 a viz Mae 1930. Ur pezh-c'hoari all, un drajedien : **C'hoant an Drouiz**, a zo manet diembann.

127

208) Eujen ar ROUZ, ganet e Peurit-ar-Roch d' an 9 a viz Gwengolo 1892, a zo bet implijad e Pariz e ministrerezh an arc'hant-stad. Tailhanter e oa e Rosko e 1933. Deut eo da Werliskin en hevelep karg eus 1934 da 1944. Ac'hane en deus bet darempred gant an Ao. PERROT e Skrignag, e-pad nav vloaz. « D' an 12 a viz Kerzu 1943 en em gaven, emezañ, war e gorf muntret, met tomm c'hoazh. Gwelit An hent hir, FEIZ ha BREIZ, Genver-C'hwevrer 1944. » Deut eo bremañ da vevañ dibenn e amzer (ra bado pell !) e-mesk brezhonegerien Pervenana.

E anv-barzh a zo Evnig Penn-ar-C'hoad. Savet en deus pezhioù-c'hoari : **Ar barnet barnet**, un arvest fentus moulet e BREIZ, Gwengolo-Here 1930, bet c'hoariet alies-tre, e Lanuon, Tregastell, Boulvriag, Gwerliskin, Bear, h.a., hag ivez e Pariz. - **Ar Barr-Avel**, tri arvest, moulet e BREIZ ivez, adal niv. an 30 a Vezheven 1929. Displeget eo bet ar pezh-mañ e Pariz d' an 18 a viz Mae 1930, hag e Tregastell, Boulvriag, Pleuvian, h.a.

Moulet en deus sonioù ha gwerzioù e-leizh war an hevelep kelaouenn. Un dastumad eus e sonioù, gant an tonioù, a zo bet embannet, dindan an anv : **Un dornad brug**, Koadou, BREIZ, 1930. **Son ar c'hafe**, bet ken brudet, a zo bet savet gantañ.

Un dibab en deus graet abaoe eus e oberoù : War Hentoù Breizh, sonioù gant tonioù, kalz eus ar re-mañ savet gant Jorj ARNOUX hag an Ao. Arzur GWAZDOUE ; - **War va Zelenn**, barzhoniezhoù a zo anezho un eil kaierad. E oa an dibab-se da vezañ moulet war-dro 1942. Drastus eo bet ar bloavezhioù da heul evit al labourioù e brezhoneg. Hag abaoe e c'hortoz an dibab-se ur mouler.

(Da genderc'hel.)

NOTENNOU**HOR MIGNONED. -**

Tangi, Malo, Lena, Nolwenn, Riwall ha Goulven Al Louarn a zo laouen da gas deoc'h keloù eus ganedigezla o c'hoar vihan Katell, e Keranna, d' an 3de a viz C'hwevrer.

Gweltaz Quiniou a zo laouen da gemenn deoc'h ganedigezh e c'hoar Anna da geñver Gouel Nedeleg, e Tamatave.

Laouen eo ar c'habiten hag an Itron Souffez Despre da gemenn deoc'h ez eo bet ganet div verc'hig dezho Havelina ha Sabine, d' an 3 a viz C'hwevrer. Hor gwellañ gourc'hemennoù d' an holl.

MARV ERWAN AR MOAL (DIR NA DOR) -

Dir Na Dor a zo aet da anaon d' ar 15 a viz C'hwevrer, e Koadout, da 83 bloaz. En e obidoù ne oa nemet tud eus Bro-Dreger dre ma oa re verr an amzer etre e varv hag an douaridigezh. An Ao. Chaloni Brochen, vikael vras en deus displeget en iliz pegen feal e oa chomet ar skrivagner d' e c'her-stur ar Feiz hag ar brezhoneg.

An Ao. Kadoudal en deus komzet er vered. En ur brezegenn fromus ha kalonek ec'h unanas eñvor hor brogarourien en o zouez an Ao. Perrot hag an Ao. Lec'hvien.

D' an Itron ar Moal ha da vignoned ar stourmer kozh e kasomp hor gourc'hemennoù a gengañv.

PROFOU. -

Degemeret hon eus ar profoù-mañ e-korf ar pevar miz diwezhañ :

HERE 1956 :

Dr Yann Ezel, 10.000 lur ; L. Chalier, 1.000 ; A. Daniou, 1.000 ; L. Bihannig, 500 ; J. Marker, 500 ; Frañsez Kervella, 15.000 ; Y. Koailh, 500 ; P. Peneg, 1.000 ; G. Mahe, 3.500 ; Yann Thomas, 500 ; Dizanv, 500 ; J. Soulard, 1.000 ; P. Loisel, 500.

- War un dro, 35.000 lur.

DU 1956 :

It. de Bellaing, 500 lur ; Kelc'h Brezhon an Naoned, 500 ; A. Daniel, 2.500.

- War un dro, 3.500 lur .

KERZU 1956 :

Yann ar Beg, 10.000 lur ; R. Tassel, 5.000 ; Cécile Laurent, Kazablanka, 800 ;

Dr Jaouen, 1.000 ; F. Even, 2.000 ; J. Peneg, diner ar yezh, 1.000 ; P. Roy, evit ur soudard yaouank ne c'hell ket paeañ e goumanant, 1.000.

- War un dro, 20.800 lur.

GENVER 1957 :

F. Kemener, 500 lur ; Dll I. Marzhin, 1.000 ; B. Assicot, 600 ; Merwen Runpaot, 600 ; It. Kemener, 2.500 ; Per Peneg, 2.000 ; Dll M. Gourlaouen, 1.000 ; R.

Brisson, 4.000 ; H.-Tardy, 500.

- War un dro, 12.700 lur.

HOR C'HEF EVIT AR BLOAZ 1956

FREJOU	lurioù	
Moulañ		529.356
Mizoù-post		9.082
Kef an embannadurioù		10.000
Skodenn da Emsav ar Broadoù Bihan		10.000
Kevredigezh ar Skrivagnerien vrezhonek		1.000
Deiziadur 1955		18.012
En holl		577.450

ENKEFIADURIOU	lurioù
Koumanantoù	377.252

Niverennoù gwerzhet	4.833
Profoù	153.500
Bruderezh	2.100
Deziadur 1955	8.404
En holl	546.089
STAD AR C'HEF	lurioù
Koll ar bloavezhioù all	85.084
Koll 1956	31.361
Pezh a yank er c'hef	116.445

War a weler hon eus kollet warlene 31.361 lur, pezh a zo ur yalc'hadig. Gant koll ar bloavezhioù all e vank bremañ 116.445 lur er c'hef.

Daoust d' ar seblantoù ez eo bet mat ar bloaz 1956. Amañ e rank ar sekretour « ober e emvarnerezh » : re nebeut a amzer en deus bet e dibenn ar bloaz, ha dale a oa gantañ o c'houlenn an adkoumanantoù. Anat an dra pa seller ouzh sifrenn ar c'houmanantoù (377.252 lur) pa soñjer he deus Al Liamm tost da 500 koumananter. Tamm-ha-tamm e vez lakaet an traoù en urzh bremañ.

E gwirionez ez eo bet mat ar bloavezh dre ma 'z eo bet niverus ar profoù. E 1950 ha 1954 hepken e oant bet fonnusoc'h (159.201 ha 189.148 lur). Trugarez c'hoazh d'an donezorien.

130

WAR-DU AR 500 KOUMANANTER. -

E dibenn miz Genver e konte « Al Liamm » 487 koumananter, rannet evel-hen : Aodoù an Hanternoz, 60 ; Penn ar Bed, 91, Il ha Gwinum, 44 ; Loar Izelañ, 30 ; Mor Bihan, 38 ; Pariz ha tro-war-droioù, 116 ; Departamantoù all, 53 ; Afrika an Hanternoz, 8 ; Afrika Du, 4 ; Bro-Sveden, 1 ; Belvetia, 1 ; Bro-Holand, 1 ; Bro-Alamagn, 2 ; Kanada, 4 ; Stadoù-Unanet, 4 ; Brazil, 1 ; Arc'hantina, 1 ; Aostralia, 1 ; Kaledonia-Nevez, 1 ; Kuba, 1.

Un druez eo hepken gwelout n' eus nemet 263 koumananter e Breizh pa 'z eus 224 e-maez ar vro.

Anaoudek omp e-keñver an holl re a skoazell ac'hanomp da gavout koumananterien nevez. Ur striv c'hoazh hag e vo tizhet ar 500. Spi hon eus da leuniañ an 13 fichenn a vank deomp evit ober ar c'hont.

A drugarez dal Alan Al Louarn dreist-holl hag a ra war-dro ar bruderezh e Pariz eo hon eus 116 koumananter eno. En Aodoù-an-Hanternoz ivez ez eo aet Al Liamm war-raok (60 koumananter bremañ). Pa seller ouzh sifrenn Penn-ar-Bed e vezer tuet da soñjal : A l'Ouest rien de nouveau.

Koulskoude, eno ivez o deus diskouezet hor c'heneiled o oberiantiz ha kavet koumananterien nevez evit kemer lec'h ar re a yae kuit. Kreskiñ a ra, tammig ha tammig, hogen en un doare kalonekaus evelato niver lennerien Al Liamm ha dre se levezon ar gelaouenn. Daoust da deodoù fall 'zo, krediñ ha reomp servijañ ar brezhoneg. Kendalc'homp. Per ar Bihan.

EVIT HOR C'HENEILED KLAÑV. -

Anavezout a rit brezhonegerien pe bretoned o studiañ o yezh aet d' ar sanatoria. Ur yalc'had hon eus bet evit kas Al Liamm dezho ; evit se roit o chomlec'hioù deomp. Laouen e vint o tegemer hor c'helaouenn hag hon embannadurioù hag en doare-se e kavint berroc'h o amzer.

EVIT AR SOUDARDED HAG AR VARTOLODED YAOUANK. -

Kinnig a ra un toullad harperien Al Liamm paeen mizoù koumanantoù evit ar Vretoned yaouank galvet da ober o amzer en arme pe er verdeadurezh. Hol lennerien a anavez mignoned pe gerent aet da soudarded pe vartoloded a zo pedet da reiñ o chomlec'hioù deomp. Laouen e vimp da gas « Al Liamm » dezho.

BRUDEREZH. -

Kevrenn ar bruderezh a c'houlenn chomlec'hioù tud a c'hellfe bezañ dedennet gant lenn Al Liamm. Kantadoù a chomlec'hioù a ra diouer deomp. Kaset e vo skouerennoù d' an dud-se ha goulennet outo koumanantiñ goude-se. Bretoned a zo en holl vroioù hag a vefe plijet o tegemer hor c'helaouenn. Deoc'h eo da skoazellañ

ac'hanomp da lakaat anavezout « Al Liamm » ganto. Gortoz a reomp ho lizheroù.

HON NIVERENN DIWEZHAÑ. -

Plijadur o deus graet dimp ar meuleudioù hon eus resevet war-lerc'h niverenn 59 Al Liamm « moarvat unan eus ar re wellañ embannet betek-hen » hervez unan eus hor mignoned. Ne gredomp ket kement-se avat, met pehini a c'hell kaout e soñj. Kontadenn Reun Menez Keldreg he deus plijet da veur a hini. Spi hon eus ne chomo ket ar skrivagner-mañ a-sav p' emañ war un hent ken mat.

131

SKOL OBER. -

E-doug miz Genver o deus 25 skoliad nevez roet o anv da Skol dre lizher Ober. M' hoc'h eus mignoned a fell dezho deskin pe beurzeskiñ o yezh, roit dezho chomlec'h Marc'harid Gourlaouen, 30, rue de la Corderie, Douarnenez.

AR PROTESTANT MALGACH. -

Setu amañ ur pennadig tennet eus ar gelaouenn protestant « Réforme », da geñver marv ar pastor Ravelojaona eus Tananarive : « Ar protestant Malgach a zo da gentañ un den lennek, lorc'h ennañ gant e yezh broadel ma 'z eo ar Bibl hag ar c'hrennlavarioù an oberennoù klasel anezhi. E holl nerzh a laka evit mirout anezhi glan ha bev diwall anezhi diouzh an trefoedach hag an akademism. Ar familh hag an Iliz a stourm gant o holl nerzh ivez ouzh aloubadeg ar galleg. Koll e yezh a vije evit ar bobl Malgach koll e ene hag abeg pep sevenadurezh, ar gwashañ diberc'hennadur a zo evel m' en deus nevez 'zo diskleriet ur C'hendalc'h eus ar Sorbonne. M. Ravelojaona hag a oa barrek da gomz galleg difazi, pa gare, a ouie e yezh en un doare dreist hag en deus gellet reiñ da veur a remziad ar garantez en doa evit yezh kaer e Vro. Daoust da levezon brasoc'h-brasañ ar skol, ma vez kenteliet pep tra pe dost e galleg enni, hon eus abegoù da grediñ e talc'ho ar brotestanted Malgach virout ha da zerc'hel e stad ar pezh a zo diazez o sevenadur end-eeun ».

Ar pennad a-bezh a dalv ar boan bezan lennet en abeg d' e ledander-spered. Setu amañ an dibenn : « Falz-tamalloù o deus graet anezhañ skouer ar broadelour enep-gall. A dra sur en doa keuz d'an deizioù tremenet, « tamin'ny andro taloha izay mbola nisy fanjakana malagasy » (pa oa ur gouarnamant Malgach) hag en deus dalc'hmat stourmet evit rein d' e vro ur stumm nevez a zishualded. Daoust da se ar re e anaveze a ouie peseurt karantez e vage an den desket-se evit Sevenadurezh Bro-C'hall. Tu a zo bet da faziañ dre ma ne oa sklavelezh ebet da heul ar garantez-se (dalc'hmat e nac'has dekorasionoù hag enorioù ofisiel). E vuhez a voe hini un esperañs dalc'hmat dispennet. Bro-C'hall hag a zouje, a ranke d' e veno kelenn ha bleniañ ar vroad Malgach hervez he spered broadel hag hini o zadoù.

N' eo ket hepken rentañ dezhi he dishualded met c'hoazh he sikour d' he finvidikaat ha d' he c'hlokaat. Hag e-pad un hanter kantved en devoe ar glac'har da welout o tont an eil war-lerc'h egile renerien garv pe digas ha muioc'h prederiet gant urzh, gant tennañ gonid eus ar Vro ha gant o levezon eget gant Sevenadurezh ar Valgached, hag aesamant tud ar vro. Hag e gounnar a guzhe un disesper gwirion o welout ar vererezh ar gwashañ o klask heñvelaat an holl dud, o lemel gant urzh hag youl he fersonelezh digant ar bobl Malgach, ouzh he lakaat da goll he yezh, hec'h hengounioù, he sevended saourus, he buhez familh, hec'h ilizoù, he lorc'h ha zoken hec'h ene, evit ober anezho « sitoianed » dizanv nemetken, war un douar (territoire) ma ne greded ket mui zoken lavarout e anv.

Ar pastor Ravelojaona hag en dije ranket bezel doujet evit e zereadegezh hag e sevended ma ne oa ket abalamour d' e vrud, a voe a-hed e vuhez spiet, tamallet e gaou, gwallgaset gant ur vererezh berr-wel.

Mervel a ra d' ar mare ma tiwan war vuzelloù hor vinistred ar frazennoù a dalvezas dezhañ bezañ toullbac'het evito ha pa seblant erfin posubl d' ar vro Malgach aozañ hec'h unan hec'h amzer da zont. »

132

DAOU LEVR NEVEZ. -

Evel m' hon eus kemennet war niverenn diwezhañ « Al Liamm », emañ trede levr eñvorennoù Jarl Priel dindan ar wask. « Amañ hag a-hont » a zo ken plijus da lenn hag an daou levr kentañ. Setu amañ dre vras ar pezh a gaver ennañ : Ar Rusianed e Bro-C'hall e 1917, Jarl Priel spier e Polonia hag e Paris, Jarl Priel sekretour Dullin, J. P. e Antibes, Distro da Vreizh.

Al levr-mañ a vo kalz brasoc'h eget an daou levr kentañ peogwir e vo ennañ war-dro 288 pajenn. Dre se hag en abeg d' ar c'hresk a zo bet e dibenn ar bloaz-mañ war ar moulañ e vo keroc'h eget ar re all. En abeg d' an dispign arc'hant bras (260.000 lur) ne vo graet skouerennoù war Rives nemet evit ar re o devo goulennet e koulz, da lavarout a-raok an 30 a viz Meurzh.

Setu ar prizioù :

Rives niverennet 1.500 lur
Alfa niverennet 1.200 lur
Boutin 850 lur

Ar re a fello dezho kaout al levr kerkent hag embannet n' o deus nemet kas an arc'hant diouzhtu (gant anv al levr war gein ar chekenn) da R. Huon, 132, rue de Verdun. C.C.P. 1629-14 Rennes.

Al levr all a zo deut er-maez eo oberenn Jakez Riou « Geotenn ar Werc'hez » (120 pajenn). Gallout a rit kas an arc'hant diouzhtu da. P. Bodenan, 3, Chemin des Potiers, Ergué-Armel - C.C.P. 212-23 Rennes - hag e vo kaset al levr deoc'h kerkent. Gallout a rit kas dezhañ ivez hoc'h arc'hant evit oberenn Priel ma kavit aesoc'h.

Setu ar prizioù :

Rives niverennet 850 lur
Alfa niverennet 550 lur
Boutin 400 lur

An holl franko.

LEVRIOU. -

Resevet hon eus ur romant gant Koarer-Kalondan. Ar romant skrivet e galleg a zo e anv « Les aventures du Roi Baco » hag a gont buhez ar martolod brudet. Al levr n' eo ket ur vuhez gwirion met un istor dedennus da lenn, diazezet war darvoudoù gwirion. Skrivet eo en ur yezh druz a zere ouzh an danvez.

E gwerzh e ti Coarer Calondan, 12, rue Kléber, Nantes. 600 lur (247 pajenn).

Resevet hon eus ivez ur brezegenn c'hallek diwar-benn Frañsez Vallée ha bet displeget da geñver Gorsedd St-Brieg. Embannet gant Kelc'h Brec'heliand (200 lur, 30 pajenn).

E GWERZH. -

Hor mignon Per Loisel (70, avenue du Plessis-Tison, Nantes - C.C.P. 1907-81 Nantes) a gemenn e chom gantañ da werzhañ :

- Rentañ-kont beaj Kembreiz e Breizh e 1947 (mouladur an Eisteddfod, divyezhek, kembraeg ha galleg), 100 lur ;
- Ar C'hembraeg hep poan, 250 lur ;
- Chal ha dichal gant Roperzh ar Mason (divyezhek), 600 lur
- Chal ha dichal (e brezhonek hepken), 500 lur.

Al levr diwezhañ-man a zo kaer-tre, moulet war baper « Marais » ha skeudennet gant Langleiz.

EN HAD. -

Goude un nebeut mizioù ehan ez eo deuet er-maez « En Had ». Krog e oamp da grediñ e oa aet da get kelaouenn diwezhañ Bro-Wened. Laouen omp bet ouzh he gwelout oc'h adsevel ha kas a reomp hor gourc'hemennoù d' e rener kalonek S. Kidna. En niverenn-mañ e kaver dreist-holl barzhonegoù gant Sten Kidna, Allain ha Bleu-Benal.

« En Had », kazetenn trimiziek, C.C.P. 591-83 Nantes.

133

ANVIOU LEC'HIOU GOURENEZ KIBEREN. -

Studiet eo bet al lodenn-man eus an aod gant G. Bernier, kelenner en Oriant hag embannet gant ar « Service Hydrographique de la Marine ».

TREDE DISKULIADUR. -

Resevet hon eus ur strobard follennoù roeneoskrivet dindan an anv « Trede Diskuliadur ». « Hor mennad kentañ, » a lenner er pennad digeriñ, « eo studiañ an Aviel ouzh skleur an Trede Diskuliadur, ar Speredegzh ». Embannet eo gant : Frañsez Pennek, Caixa Postal 3189, Sao Paulo, Brasil.

AUTO DA FE. -

Klevet hon eus e oa bet distrujet e Roazhon, gwerzhet d' ar pilhaouer evit bezañ resis, kantadoù ha kantadoù skouerennoù eus AR PESK AOUR, troet gant Roparz Hemon diwar Paol Feval ha skeudennaouet gant Micheau-Vernez. Skrivet e oa an oberenn-se e doare-skrivañ an Ao. Vallée, hag a zo, bremañ, heretik ivez.

KEVREDIGEZH AR SKRIVAGNERIEN. -

En anv Kevredigezh ar Skrivagnerien ez eo bet kaset ul lizher da Raymond Queneau a ra war-dro embannadur Istor al Lennegezhioù (La Pléiade, Gallimard). Al lizher a c'houlenne e peseurt lodenn eus Istor al Lennegezhioù e vefe graet war-dro al Lennegezh Vrezhonek, gant ar spi e vije komzet anezhi en ul lec'h bennak.

Ar respont hon eus bet digant an Ao. Queneau d' an 8 a viz C'hwevrer : « N' hon eus ket ankounac'haet al lennegezh vrezhonek, hogen o vezañ ne oa ket kalz a lec'h en eil gevrenn hon eus divizet lakaat lodenn al lennegezh vrezhonek en trede kevrenn, gant al lennegezhioù Euskarat, Alzasiad, Oc, hag all. An urzh-se a glot gwelloc'h gant an douaroniezh ».

War-lerc'h diskleriadurioù ar Chaloni Nedeleg o lavarout o doa an holl skrivagnerien, war-bouez nebeut, asantet da skritur ar Chaloni Falc'hun he deus ar Gevredigezh divizet kas d' an holl gelaouennoù un diskleriadur o klemm a enep d' ar gaou-se.

Kartennoù an izili a zo prest, kaset e vint dezho hepdale. Kas 200 lur d' ar sekretour Ronan Huon.

DIFENNOURIEN NEVEZ AR BREZHONEG. -

Den ebet ne skriv e brezhoneg unvan, da lavarout eo hini « Al Liamm » hag hon holl embannadurioù. Setu, hervez ar C'hourrier, ar gelaouenn a dag ar brezhoneg unvan e pep niverenn abaoe un nebeut sizhunioù, ar pezh en deus embannet an Ao. Chaloni Nedeleg dirak « Société Archéologique » Penn ar Bed : « elle (ar reizhskrivadur) fut rejetée par l'Université de Rennes, par le K.L.T. et par les Vannetais ». Ar re a skriv er skritur-se n' eus ket anezho eta, na Roperzh err Mason, na Langleiz, na Maodez Glanndour, na Roparz Hemon, na Priel, nag « Al Liamm », na netra... pfft.

Deskiñ a reomp ivez dre an Aotrou Nedeleg kement-mañ diwar-benn doare-skrivañ Falc'hun « Cette réforme a été acceptée par la presque unanimité des Ecrivains ». Ni a garle gouzout o anvioù ha gwelout o oberennoù. N' eo nemet gevier ! Ar skritur nevez, avat, n' he deus nemet perzhioù mat, an hini all a zo fall penn-da-benn.

Boas omp avat da glevout traoù ar seurt-se digant « difennourien » ar brezhoneg. Un nebeut bloavezhioù ez embanne ar chaloni Falc'hun kement-mañ dre ar Skol-Veur eveljust : « Evit ar mare n' eus na geriadur, na yezhadur brezhonek ebet... »

134

Miliadoù a oa e ti an embanner ! hag e ouie.

War un niverenn all eus ar C'hourrier e tap ivez o lod Al Liamm hag an holl gelaouennoù all e brezhoneg nemet Bleun-Brug. Seta gerioù an Ao. Duigou, « difennour » nevez ar brezhoneg : « Sérieusement; et réserve faite peut-être d'Al Liamm, combien de bretonnants ont entendu parler de Hor Yezh, Barr-Heol, Ar Bed Keltiek, Ar Bedenn evit ar Vro. Ces sont là des feuilles roneotypées, servies souvent gratuitement, à quelques dizaines de fidèles ». Un tammig pelloc'h e reer anezho « des feuilles confidentielles ».

War an holl wirionezioù-se n' eus ket da dabutal, n' eus nemet gwelout ha barn.

BARZHED KALANHEL. -

Er bloavezh 1910, e veve e Kalanhel, kanton Kallag, ur skolaer anvet Teurnier. Entanet gant skridoù Taldir Jaffrennou e labouras evit sevel ur

strollad skolidi evit ar C'hoariva brezhonek, hag ur sulvezh d' abardaez e oa displeget ar pezh « Ar C'hentañ Grenadour ».

Er bloaz 1913 da vare un diskouezadeg e Brest, ar Strollad en em gavas er gêr vras-se da zisplegañ an hevelep abadenn. En em gavout a rejont a-gevret gant Paotred Sant Nouga, renet gant an Abad Y. V. Perrot, diazezour ar Bleun-Brug.

D' an hañv er bloaz war-lerc'h e krogas kanolioù ar brezel el Lorren. Ar gouiziekañ eus Stollad Kalanhel, Louis ar C'hamm, eus Runveur a voe gwall-dizhet war an talbennoù. Pa voe deut pare e teskas ar vicher a artizan-koadour hag e soñjas chom hiviziken en ti nevez en doa lakaet sevel e-kichen Kallag a Vreizh.

Ouzhpenn kanañ e ouie ivez sevel gwerzioù bet chomet diembann. Eureujiñ a reas ha prestik goude edo degemeret e burevioù Minister ar Pañsionoù e Pariz.

Harluet er gêr vras ne ankounac'haas ket tosennoù gwaskedet: gant fav ar Runveur. Bep bloaz d' an hañv e teue da zisheoliañ er bourk bihan gwaskedet etre tosennoù Roc'h ar Valli, Kerudu ha traonienn dispar ar Pontoù, damheñvel ouzh traoniennoù brasoc'h Bro-Helvetia.

Loeiz ar C'hamm a zo bet marvet ha douaret e bered Kalanhel, prestik goude an arsav brezel diwezhañ.

Ur barzh all muioc'h brudet a welas ivez an deiz e bourk Kalanhel an abad an Du (Roc'hlan) person Plougernevel. E werzioù a zo bet embannet war « Groaz ar Vretoned » eus Sant-Brieg.

A-raok klozañ e venegomp c'hoazh ur skrivagner all, ankounac'haet hiziv hag en deus bevet evel skolaer e Kalanhel a-raok 1910. Beaudour edo anvet ha e levr « La Grève Blanche » am eus-bet lennet en un ti kozh er bourk-se. Ar Rakskrid a oa eus dorn Anatol ar Bras.

E-mesk ar pezhioù gallek e oa ur barzhoneg en hor yezh : « D' am mamm ». Ar skolaer-se a guitaas ar barrez evit mont da Bederneg hag ez eo marvet eno hervez a greder.
Y. Bizien.

135

AN IRA O SKEIÑ ADARRE. -

E-doug an noz etre an 11 hag an 12vet a viz Kerzu e voe kaset un dek argadenn bennak da benn gant paotred an IRA e pemp eus ar 6 Kontelezh, en hanternoz Iwerzhon. Ur staliadur evit kreñvaat embannoù ar BBC a voe lakaet da darzhañ e Derri : dismantret e voe. Ur pont a voe distrujet. Un hanter eus ur c'hazarn a voe diskaret gant pakadennoù gelinit plaset-mat. Ul log polis hag un ti-barn a voe strewet esañs warno ha devet. E meur a lec'h e voe krogadoù etre polis ar c'hwec'h kontelezh ha bagadoù-tennataerien. Klask a reas un toullad paotred mont tre en ur c'hazarn en Armagh - an hini o doa argadet dija warlene - moarvat evit lakaat an armdi en arigrap. Ur rummad all a glaskas mont betek ur staliadur Radar e biz Antrim, a dalvez daou vilion lur sterling. An daou daol-mañ a c'hwitas, pa gejas an argaderien gant archerien pe soudarded hag e rankjont kilañ goude tennata. An distruj hag ar mizoù hospital evit ar re c'hloazet a gusto war-dro kant mil lur d' ar c'hwec'h kontelezh.

An nozvezh ma c'hoarvezas an argadoù-se hag an devezhioù da heul e oa an amzer garv-tre. E korventenn goude korventenn e c'houezhe un avel 50 skoulm-tizh e-pad barradoù glav ha kazarc'h. Miliadoù archerien ha detektourien spesial a zellamas gant ardinvinkoù-skingomz ha chas polis er-maez eus o c'harterioù war-lerc'h an argaderien. Lakaet e voe an hu war ar re-mañ dre ar maezioù hag ar menezioù. E-leizh a archerien ha soudarded a zo bet degaset war an harzhoù evit mirout ouzh ar baotred d' en em dennañ e-barzh ar Republik.

D' ar mare ma skrivañ, 17.12, n' eo deut polis ar 6 kontelezh a-benn da lakaat o daouarn nemet war c'hwec'h paotr, tri anezho eus kostez Kork ha tri all eus an Hanternoz. Koulskoude e tle bezañ bet etrel 50 ha 100 stourmer en holl o kemer perzh en argadoù-se, darn anezho peuz pell diouzh ar « Speurenn ». Ret eo krediñ ez int gouest da guzhat er c'hwec'h kontelezh.

Protestanted ar c'hwec'h kontelezh, gant Brookeborough en o fenn, a zo konnaret-bras. Tud yaouank a ya kuit eus ar gêr evit en em ouestlañ e-barzh ar polis spesial. Renerien ar Strollad Melen (ar re feal d' an Impalaeriezh Saoz) a c'houlenn groñs ma pouezo Gouarnamant London war hini Dulenn evit ma rofe hemañ harp da herzel paotred an IRA pe da vihanañ da virout outo d' en em dennañ e

gwasked ar Republik goude kas o zaolioù da benn. Soudarded a zo bet kresket o niver er gwarnizonoù e-tal « ar Speurenn », hag emaint bremañ o skoazellañ ar polis da eveshaat ar monedoneoù, ha da gribañ an tachennadoù distro e-lec'h ma c'hellfe an argaderien bezañ o kuzhat. Galloudoù spezial a zo bet roet en-dro, evel gwechall, d' ar polis da doullbac'hañ kement den a ve diskred warnañ hep kemenn a-berzh ur barner. Evelse emeur oc'h eveshaat ouzh ar re a zo a-du gant ar Republikaned, da lavarout an darn vrasañ eus Broadelourien ar 6 Kontelezh (Dalc'homp soñj o doa roet o mouezh, ar pep brasañ anezho, da zaou zavez-kannad a oa toullbac'het e Beil Feirste evit ar perzh o doa kemeret en argadennoù IRA).

Ha petra 'ra gouarnamant Dulenn da heul an argadennoù nevez, ha talabao ar Brotestanted ?

Warlene, goude taolioù Arborfield ha Ros Liagh, o doa diskleriet tud ar Gouarnamant koulz ha De Valera e rankfe an IRA paouez gant o zaolioù pe e vije ret kabestrañ anezho. D' an hevelep mare e voe kondaonet gant an eskibien gatolik kement hini a gemerfe perzh en argadennoù koulz hag ar re a rofe skoazell dezho.

E-pad ur pennad e chomas pep tra sioul, met en hañv tremenet e voe danevellet gant kelaouennoù ken sirius hag an « Observer » saoz e oa bet savet kampoù e Tir Konell e-tal « ar Speurenn », hag e oa bagadoù an IRA o c'hourdonañ enno.

136

An aridennad argadoù-mañ a ziskouez n' o deus ket bet gourdrouzoù ar bolitikerien na prezegennoù an eskibien kalz a efed war daerijenn an IRA. Biskoazh abaoe derou ar brezel bras ne oa bet ken drastus o zaolioù. Padal, ar gouarnamant a zisklaer ez eo dezhañ - a-berzh ar bobl - ar gefridi diskoulmañ kudenn ar « Speurenn », ha divizout ober brezel pe nann. O kenderc'hel evel ma ra an IRA, e kresk an arvar na savfe brezel-diabarzh etre Iwerzhoniz an Hanternoz ha re ar C'hreisteiz. Ar broc'h etre an daou rummad ne ray nemet kreskiñ goude argadennoù, hag e vo diaesoc'h-diaesañ reiñ da gredin d' ar Brotestanted e vefent gwarezet-mat er Republik. Nec'h o deus tud 'zo na stagfe Orañjiz da dalvout krog-evil-krog, dreist-holl war Vroadelourien ar C'hwec'h Kontelezh. Dija ez eus bet teñnet war un ti-ar-c'hustum e-kichen Kavan, en tu-mañ eus ar « Speurenn ».

Renerien Gouarnamant Dulenn a seblant bremañ bezañ graet mat o menoz da ziarbenn an IRA. Kaset ez eus bet detektourien ha soudarded da reiñ harp d' an archerien er c'hontelezhioù stok ouzh an harzoù. Eveshaat a reer ouzh ar c'hirri-tan. Trizek den yaouank dindan ugent vloaz zo bet harzet en ur vereuri dilezet e-kichen Monaghan, met aotreet int bet da vont en-dro d' ar gêr goude o goulennata. Marteze e soñjer e vo lentaet paotred an IRA pa welint emeur o vont a-zevri dezho. Ha ne vo ket dav ober gant galloudoù spezial a-enep dezho.

A dra sur, an darvoudoù-se a ziskouez ez eus e-leizh a Iwerzhoniz yaouank hag a zo aet skuizh o welout pegen nebeut e vez graet gant ar bolitikerien evit kompezañ ar c'hleuz a zo bet savet etre c'hwec'h eus kontelezhioù Bro-Oula hag peurrest eus Iwerzhon. Ur wech all e vo diskouezet peseurt abegoù a zo a-du hag a-enep ar rannadur-se.

A. H.

BROADELOURIEN VRO-SKOS O SKINGOMZ DRE GUZH. -

Broadelourien a zo bremañ oc'h ober dre guzh gant ar skingomz evit goulenn ma vo dieubet Bro-Skos. Komz a reont war an hevelep hed-gwagenn ha pellwelerezh ar BBC (kedrenn Skosat). Evelse e c'hellont tizhout e-leizh a dud.

D' ar sadorn 24 a viz Du e voent klevet ar wech kentañ, diouzhtu goude ma oa bet roet ar c'heleier war ar pellwel, war-dro 11 eur diouzh ar beure. Ur vouezh a lavaras d' ar selaouerien derc'hel o ardivinkoù war enaou, peogwir e oa un abadenn all da zont.

« Amañ Radio Bro-Skos dieub ! Emaomp o vont da vat da stourm evit hor frankiz. » Ul laz-seniñ a sonas neuze an ton-brezel brudet « Bro-Skos kadarn ». An embannadenn a badas ugent munud, gant daou waz ha div vaouez o kemer perzh enni.

D' ar sadorn 15 a viz Kerzu e tifoupas ar vroadelourien adarre war an

hevelep hed-gwagenn, war-lerc'h ar c'heleier-sport, da 6 eur diouzh an abardaez. Daouzek munud e padas an embannadenn. Diskouez a rejont e vije gwelloc'h da Vro-Skos en em ren.

Krediñ a reer emañ an ardivink-embann kuzhet un tu bennak e-kichen Stirling, e-kreiz ar vro.

NEW CORNWALL. -

Hor c'heneiled, Richard hag Ann Jenkin, a zo deut da vezañ renerien kazetenn (liesskrivet) brogarourien Gembre. E saozneg eo skrivet ar gazetenn. Ar re a garfe o skoazellañ a c'hell kas o c'houmanant (350 lur ar bloaz) d' Al Liamm.

137

DEIZIADUR KERNEVEK. -

Un deiziadur kernevek da stagañ ouzh ar voger, 12 skeudenn ennañ, a zo bet embannet gant hor mignoned eus Kernev-Veur. Ar re a garfe kaout ur skouerenn anezhañ a c'hell hen prenañ digant P. Bodenan, 3, Chemin des Potiers, Ergué Armel, Quimper. C.C.P. 212-23 Rennes. Ar priz a zo 150 lur hepken.

PLIJADUR O WERZHAÑ LEVRIOU BREZHONEK. -

Setu amañ an traoù plijus a skriv deomp an Itron Kemere, eus Kemper, diwar-benn ur sizhunvezhiad gwerzhañ levrioù brezhonek en he stal :

« An devezh kentañ, e teuas er stal un den, doare ha safar un estren, o c'houlenn pegement e oa Geriadur Roparz Hemon. Prenañ a reas anezhañ ; komz a rae un tammig brezhoneg. Goulenn a reas ganin levrioù da lenn, ne felle ket dezhañ kaout levrioù e brezhoneg eeun, ne zisplije ket dezhañ an diaesterioù, fellout a rae dezhañ levrioù gant kevrin ha skrij. Prenañ a reas **Ar Spontailh** hag **En ur rambreal**, aliet ganin. Lavarout a reas din neuze en doa anavezet Breizh pell a oa dre ar **Barzhaz Breizh** lennet gantañ e Skol-Veur Leningrad. Karet en dije kaout al levr-se, pe da nebeutañ gwelout anezhañ en-dro ; me a brometas dezhañ kas va hini d' ar stal antronoz. Pa zeuas en-dro d' ar stal an devezh war-lerc'h, e sellas un tammig ouzh al levr hag a-greiz-holl en em lakaas da zibunañ din dre eñvor « Ar Re C'hlas ». Souezhet e oan. Lavar a reas din neuze e oa bet desket ar brezhoneg gantañ bloavezhioù zo e Pariz e kentelioù Skol « Philotechnique » straed Saint-André-des-Arts, hag e oa gantañ abaoe pell zo ar soñj da zont da welout e pe seurt stad e oa ar brezhoneg e Breizh. O veajiñ dre Vreizh n' en doa ket klevet tamm brezhoneg betek Glomel hag amañ e Kemper e oa bet dedennet gant al levrioù war wel.

An devezh war-lerc'h e teuas tre ur plac'h gant ur pouez-mouezh saoz, da brenañ levrioù da zeskiñ brezhoneg. Eus Zeland Nevez e oa, deut e oa da Bariz d' ober studioù ha fellout a rae dezhi deskiñ brezhoneg. Ar bloaz a-raok dija em boa gwelet ur paotr eus Zeland-Nevez a gomze, eñ, mat ar brezhoneg.

Goude e teuas un den, doare ur Gall dezhañ, da c'houlenn diganin levrioù evit deskiñ brezhoneg. Me a soñje e oa evitañ. « Nann, a lavaras din, evit va gwreg eo ; fellout a ra dezhi, pegen souezhus neketa, deskiñ brezhoneg... Quand les femmes sont occupées les maris sont tranquilles... »

War-lerc'h e teuas un tiegezh a-bezh er stal. Flamankeg a oa ganto. Ar re yaouank a oa dedennet gant al levrioù brezhonek hag a brenas ur yezhadur. Neuze me lavaras d' ar plac'h : « C'hwi p' eus an trec'h en ho pro. Ya, emezi, ha ma fell deoc'h kaout an trec'h ivez e vo ret deoc'h diskenn er straed evelomp. » Un devezh all e teuas ur Vreizhadez yaouank da brenañ peadra da zeskiñ brezhoneg.

Un den, doare dezhañ ur c'helenner, a brenas an Aviel hervez Mazhev evit deskiñ brezhoneg : soñjal a rae e oa aes-tre deskiñ ar brezhoneg gant un Aviel o keñveriañ gant ar yezhoù all. Unan all abaoe en deus prenet c'hoazh an Aviel da zeskiñ brezhoneg. Fellout a rae dezhañ kaout ur geriadur o keñveriañ an holl yezhoù indo-europat.

Ne vez ket gwerzhet avat kalz levrioù da dud ar bobl, ur wech dre vare Buhez Sant Frañsez pe an Ti Satanazet. Goulennet e vez alies Buhez ar Sent. Nebeut tre a levrioù evit ar vugale a vez. gwerzhet. »

GWERZHAÑ LEVRIOU BREZHONEK. -

An Itron Kemere, eus Kemper, a werzh abaoe bloavezhioù, levrioù brezhonek en he stal eus bali Kergelen. Bep bloaz e kas deomp ur roll eus al levrioù gwerzhet ganti, ha bep bloaz ez embannomp ar roll-se. Talvoudus eo d' ar Vretoned gouzout petra a reer evit o yezh, hag ur skouer kaer a ro aze an It. Kemere d' an holl re eus hor mignoned o deus stalioù.

E 1955 ez eus bet gwerzhet 367 levr en holl, 313 levr evit deskiñ ha 54 evit lenn. E 1956 ez eus bet gwerzhet 488, 369 evit deskiñ ha 119 evit lenn. Setu amañ roll (klok) al levrioù-deskiñ gwerzhet gant an It. Kemere e 1956 : Dictionnaire Breton-Français Roparz Hemon, 21 ; Dictionnaire Français-Breton Roparz Hemon, 27 ; Mots du Breton usuel (Brezhoneg Eeun) Roparz Hemon, 114 ; Breton par l'image Seité, 102 ; Cours Élémentaire Roparz Hemon, 46 ; Grammaire Bretonne Roparz Hemon, 52 ; Yez hon Tadou Seité, 7.

A-hend-all setu amañ ur roll eus al levrioù evit lenn a zo bet gwerzhet muioc'h eget ur skouerenn diouto : Va buhez e Rusia, Alanig al Louarn, Kantikoù toniet, 7 eus pep hini ; Troidigezhioù an Aviel, an Ti a Drizek Siminal gant Roparz Hemon, 6 eus pep hini ; An Ti Satanazet gant Jakez Riou, levrioù barzhonegoù, Va Zammig Buhez, 5 eus pep seurt ; Kleier Eured Roparz Hemon, . Pedennoù evit ar re varo Yeun ar Go, 4 ; Istor Breizh an Ao. Poisson e brezhoneg, Labous ar Wirionez adembannet gant Roparz Hemon, Ar c'hemener bihan kalonek, Alanig an Tri Roue gant Roparz Hemon, Marvailhoù Loened gant Abeozen, 3 eus pep seurt ; Kanomp laouen, Kaieroù kristen, Notennoù diwar-benn ar Gelted Kozh, Telenn Arvor, Per ar C'honikl, Diwar c'hoarzhin, Korf an Den, Kanenn Hini Langenau, Buhez Sant Fransez, 2 eus pep hini.

Hor gourc'hemenoù gwellañ d' an It. Kemere. Ma vefe ur stal evel he hini e pep kêr eus Breizh, e vefe aesoc'h buhez an embannerien levrioù brezhonek.

AN Ao. J. DYFNALLT OWEN. -

D' ar Gwener 28 a viz Kerzu. ez eo marv, en e 83 bloaz, ar Rev. J. Owen, gwelloc'h anavezet dre e anv-barzh Dyfnallt, Arc'hdrouiz Kembre.

Ganet e oa bet Dyfnallt e Rhiwfawr, e kontelezh Glamorgan, ha yaouank c'hoazh e voe kaset da labourat er vengleuz. Dedennet e oa kalz gant al lennegezh hag ar studi, ha brudet e teuas da vezañ evel barzh en Eistezvodou bihan ar c'horn-bro.

War-dro 25 bloaz en doa pa yeas d' ober studioù e Skol-Veur Bangor ha goude-se, peogwir e oa dedennet gant ar vinistrerezh, e Skol-Veur Dieub Bala-Bangor. Pastor e voe en Arfon, e Trawsfynydd hag e Caerfyrddin, e-lec'h ma chomas e-pad 37 bloaz, a-raok en em dennañ da vevañ en Aberystwyth, en e di heoliet war vord ar mor. Bez e oa rener Y Tyst, kazetenn sizhuniek an Annibynnwyr, hag a oa unan eus ar c'hazetennoù kembraek ar gwellañ. Ur barzh mat anezhañ, en doa gounezet ar Gurunenn e 1907 evit e varzhoneg Y Greal Santaidd.

Broadelour taer e oa Dyfnallt, a-du krenn gant Strollad Kembre, hag evel broadelour eo e teuas da garout Breizh kement : mignon bras e oa d' an Ao. Perrot, hag un taol spontus e oa bet evitañ klevout ar c'heloù eus e varv.

139

Bez' e oa bet Dyfnallt unan eus ar Gembreiz-se hag a zeuas, war c'houlenn ar gouarnamant gall, da studiañ kudenn Vreizh d' ar mare ma oa an heskinerezh amañ en e washañ, hag a embannas goude-se un danevell hag a zisplijas kemend-all da dud Pariz. Anaoudek e tleo bezañ Breizh da z-Dyfnallt, dre m' eo bet unan eus ar re o deus graet ar muian da zifenn ar Vretoned hag a oa neuze e riskl da goll o frankiz pe o buhez. Unan eus ebestel an etrektelezh eo bet Dyfnallt : perzh a gemere alies er c'hendalc'hoù etrekeltiek, hag ar re o deus bet an enor d' e anavezout eno ne ankounac'haint morse e emzalc'h priñsel nag e vadelezh leal.

E ti e verc'h, hag a gare Breizh kemend-all ivez e oa ar Rev Dyfnallt pa 'z eo bet taget gant e varrad-kleñved diwezhañ hag e kontelezh Menoe, e Casnewydd, ez eo aet da anaon, pa oa ar bloaz kozh gant e dalaroù. D' e wreg, d' e verc'h, d' e vab, an Dr. Geraint Dyfnallt Owen, oberour levrioù kembraek diwar-benn Roumania, hag o deus gouezet ivez sikour ar Vretoned alies, e kinnigomp hor gourc'hemenoù mantret a gengañv.

Per DENEZ.

UL LIZHER KALONEKAUS.

Setu amañ ul lizher hon eus bet digant unan eus hol lennerien :

« Kenvroiz ker, Lennet am eus war niverenn 58 « Al Liamm » e-barzh an notennoù, darn eus lizher ur soudard yaouank nec'het abalamour n' eo ket pinvidik a-walc'h evit paeañ e goumanant.

« Soñj am eus pa oa deut Gwalarn er-maez a-nevez er bloavezh 1940, ne oan ket pinvidik a-walc'h, me ivez, evit paeañ va c'houmanant. Setu am boa skrivet da Roparz Hemon hag e c'houlennen kas Gwalarn din betek ar c'houlz a c'hellfen paeañ.

« Eveljust e oa asantet diouzhtu. Bremañ e c'hellan paeañ va dle hag e kasan deoc'h 1.000 lur evit koumanant ar soudard-se. Skoazellet on bet, skoazellañ a ran un all bremañ. Ha diwezhatoc'h e vo tro ar soudard, dianav evidon-me avat, skoazellañ unan all. »

P. R.

Trugarez d' hor mignon en anv hor c'houmananter hag en anv « Al Liamm ».

Ti-Moulerezh AR SKREV. Bali ar Marichal de-Lattre-de-Tassigny - AR BAOL
Diskleriet hervez lezenn : lañ trimiziad 1957 ; Niverenn er voulerez : 14644
Ar merour : P. AR BIHAN

LENNIT :

LA BRETAGNE RÉELLE

Organe des Jeunes Nationalistes Bretons

Direction : J. QUATREBŒUF, Boîte Postale 128, Rennes

Provision : 500 F pour 5 Cahiers - les 10 Cahiers : 1.000 F « Jeunes » : demi-tarif - 10 Cahiers 500 F

C.C.P. « La Bretagne Réelle - B. P. 128 - Rennes 754-82

57 numéros parus fin 1956

(Numéro spécimen gratuit sur demande)

Aux Editions de LA BRETAGNE RÉELLE :

- LE MOUVEMENT BRETON, par M. MARCHAL Epuisé
- NOTRE NATIONALISME, par MIX Epuisé
- GALERIE BRETONNE, par Jean LA BENELAIS 300 F
- POINT DE VUE GALLO, par Jacques GALLO 100 F
- OPINIONS (Anciens et Jeunes), les 4 broch. ci-dessus 1.000 F
relié 1.500 F
- YANN-VARI PERROT, par Ivor 100 F
- QUELQUES POINTS D'HISTOIRE, par N. HENAFF non publié
- FEDERALISME INTERNE & EXTERNE, par R. TUGDUAL. - A une époque où les nationalismes s'exacerbent, et où pourtant le nationalisme est dépassé, R. Tugdual situe avec précision la place de l'Etat national dans l'Etat fédéral.
- POUR UN SOCIALISME BRETON, par R. GLEMAREC 100 F L'ancien rédacteur de « Stur » pose le problème du Syndicalisme ouvrier breton.
- LETTRES INEDITES, de TALDIR 250 F précédées des BONNES HISTOIRES DE L'EMSAV, constituent une vision nouvelle du barde qui apparaît à la fois sous le jour d'un écrivain enjoué et surtout sous celui d'un politique pertinent.

AIDEZ-NOUS A DIFFUSER LARGEMENT CES TEXTES

Remise de 33 % par achat de 12 brochures - Expéditions franco

LES CELTES DE FRANCE ET DE GAULE par MAMM GOZH

Une luxueuse plaquette de poésie (traduit du breton) 500 F

En préparation :

- DISCOURS DE L'ABBE MAURY, sur les clauses du Contrat d'Union entre la France et la Bretagne, précédé d'une Introduction au Discours de l'Abbé Maury, par R. TUGDUAL.

prix de souscription 200 F

LA BRETAGNE REELLE :

- Première année complète : 20 n°s 82 p. - vol. relié 1.500 F
 - » collection à partir du n° 7 500 F
 - Deuxième année complète, 24 nos, 152 p. - vol. relié 2.500 F
 - » la collect. des 24 nos, sous chemise 2.000 F
 - Les 2 premières années : collection reliée pleine peau 5.000 F
- DEIZIADUR BROADEL, calendrier perpétuel 200 F
- FANION de La Bretagne Réelle 150 F
- RETROSPECTIVE, par BENEAT 200 F

PAJENN AR RE YOUANK

Genver-C'hwevrer Niverenn 2

Kenvroiz ker,

Ho trugarekaat a ran holl da vezañ asantet dont e Kevredigezh ar Vrezhonegerien Yaouank. Dija e welomp en ho touez tud eus ar C'hanada, an A. O. F., Kaledonia-Nevez. Niverusoc'h-niverusañ e teuomp da vezañ bemdeiz, ha moarvat ez eo a-walc'h evit lavarout emañ war an hent mat.

An hent-se a fell deomp difenn a zo hini sevenadurezh kozh Bro-Armorika, ha a welomp oc'h adc'henel evel ur wezenn en nevez-hañv gant Emsav modern. Ni, ivez, hon devo hol lec'h e-barzh an Emsav, evel an holl wir Vretoned, evit aozañ Breizh da zont. Deskiñ, komz ha skignañ hor yezh broadel hag a zo spered yac'h hor mamm-vro, setu ar pezh a raimp a-gevret leun a c'hoanag.

Greomp bruderezh evit hor Gevredigezh, klaskomp kalonek, izili nevez pe chomlec'hioù talvoudus. Skrivomp an eil d' egile ivez. Evit ma vevo hor strollad ez eo ret deomp holl, tud yaouank, bezañ e-barzh ha labourat a-gevret dre morioù ha douaroù ar Bed.

Gervel a ran dreist-holl ar re a lenn ar pennad-mañ ha n' int ket c'hoazh en hon touez, ha digant ar re-se e c'houlennan kas din o enskrivadur ar buanañ ma c'hellint. Trugarez dezho. D' an holl e komzomp ha digant an holl e c'hortozomp ur respont.

Unanet atav evit Breizh.

E. EVENOU.

BUHEZ AR GEVREDIGEZH

Trugarekaat a reomp da gentañ-holl a-greiz kalon Kef ar Brezhoneg evit e brofoù talvoudus, hag an Ao. Al Louarn hag en deus graet kement a vad deomp. Trugarez a lavarimp erfin d' an holl re o deus harpet ac'hanomp en un doare bennak.

Un nebeut traoù hon eus da gemenn a-hend-all :

- Oad an izili a vo bremañ eus 10 vloaz betek 23 (e-lec'h 21). Niverusoc'h e vimp evelse. Tremenet ganto an oad-se e vo graet anezho « izili goshañ ».

- Kaier ar strollad ne veaj ket mui etrezomp ; re hir e vefe dezhañ tremen e ti pephini ac'hanomp. Koulskoude e vo eveljust ganeomp er bodadegoù.

- Kartennoù ezel a zo bet pe a vo kaset deoc'h.

- Kasit deomp, mar plij, ho menozioù, ho koulennoù, ho skridoù (e brezhoneg eeun). Gant plijadur e resevfemp displegadurioù berr diwar-benn Breizh pe yaouankiz ar Vro, pe n' eus forzh petra. Embannet e vo en hor pajennoù a zo bet graet evit se.

- Karout a rafen ivez gouzout petra a garfec'h kavout en hor pajennoù, ha gortoz a reomp hoc'h ali war ar poent-se. Erfin ma fell deoc'h eskemm lizhiri gant Bretoned Yaouank, skrivit deomp. Posubl eo deomp kas deoc'h chomlec'hioù pe embann ho koulennoù.

LIZHIRI

• Hor c'heneil Y. L. Perot a gemenn deomp ne c'hell ket mui bezañ sekretour. Ezhom bras hon eus eus ur c'henlabourer, ha gervel a reomp an neb a c'hellfe kemer e lec'h en un doare bennak.

• G. Toublanc, Krouer Congbail (Juris-Club Celtique) ha ezel K. A. V. Y. a c'houlenn ma vefe eskemmet lizhiri etre izili an div Gevredigezh.

• A. Jezequel, isrener sevenadurel ar J.E.B. (Yaouankiz ar Studierien) hag ezel hor Gevredigezh a ginnig deomp kenskrivañ gant izili Kevrenn Pariz ar J.E.B. (Skrivañ deomp).

• Annaig Gautier, 17 vloaz, chambre 321, Les Escaldes (Pyrénées Orientales), a garfe eskemm lizhiri gant izili eus he oad hag o chom e Breizh. Krog eo da zeskiñ brezhoneg.

A-hend-all e skriver deomp e galleg :

« Dre zegouezh em eus graet anaoudegezh gant Kevredigezh ar Vrezhonegerien Yaouank a zo o sevel. Bremañ n' am eus ket a geuz da vezañ kemeret aet e-barzh, ha spi am eus ez aio pell ar Gevredigezh-se.

« Mat-tre eo deomp studiañ hor Bro gaer Breizh gant izili all, rak seul vui e anavezomp hor bro, seul vui e karomp anezhi ha seul vui a lorc'h a-zo ennomp o vezañ Breizhiz. Me gred ez eo pal ar Gevredigezh. Un dra a vije talvoudus : en em anaout gwelloc'h en ur ober bodadegoù, pe ma n' eo ket posubl en ur genskrivañ. Gallout a rafemp eskemm menozioù hag a c'hellfe bezañ talvoudus, istorioù, kontadennoù. Gallout a rafemp ivez kas luc'hskeudennoù. Un dra all hag a vefe gwelloc'h c'hoazh : un ezel hag en deus kelaouennoù, levrioù (douaroniezh, istor, romant) o lakafe da veajiñ e-touez an izili all. Gallout a rafe ivez o reiñ da unan bennak a virfe anezho, evel-se e c'hellfe pephini ac'hanomp o c'haout hag o c'has en-dro goude bezañ o lennet.

« A-hend-all ne garan ket un dra evel kalz re all hep mar : ret eo skrivañ e brezhoneg hepken. O vezañ ma ne oar ket an darn vüiañ ac'hanomp mat-tre ar yezh, e kavan ez eo un tammig re ziaes lenn ha skrivañ.

« Spi am eus e kresko kalz hor c'hevredigezh, evit ma vevo ha ma skedo hor Bro gaer. »

A. G.

AR STROLLAD BLEIMOR

Hor c'heneil Y. P. Sevenou (Pariz), hag a zesk brezhoneg, a zispleg deomp e galleg petra eo ar Strollad Bleimor.

Bleimor a zo ur strollad a glask reiñ d' ar re yaouank ur vuhez Vreizhat hag aozañ evito un da zont gwelloc'h. Pal Bleimor a zo ober un dibab evit Breizh hag aozañ ur bagad mat a sonerien hag a zañserien ; ret eo lavarout ez eo ar strollad nemetañ ma eo e izili skouted ha sonerien war un dro. Ar merc'hed a zo div wech niverusoc'h egedomp. O fal a zo sevel un oaled breizhat ; ha ret e vefe d' an holl vretoned ober evel ar Juzevien ? Deskiñ, derc'hel un ti, keginañ ha dañsal setu lod eus ar pezh a vez desket dezho, hag ivez eveljust yezh Breizh. Evit adneveziñ ur vro e kemerer ar yaouankiz, he lakaat a reer war un hent a heuil goude. Setu labour ha pal Bleimor.
Yann-Per Sevenou.

BODADEGOU

Un dra vat e vefe ober bodadegoù e-pad an hañv. Goulenn a reomp eta digant an izili reiñ o ali war ar poent-se.

Gallout a rafemp en em vodañ dreist-holl e Kamp ar Vrezhonegerien, a vez dalc'het bep hañv e Breizh-Izel. E miz Eost e vo dalc'het er bloaz-man, moarvat. Gervel a reomp eta an holl re a c'hell mont di ha prest omp da reiñ dezho diskleriadurioù dre lizher.

LEVRIOU AL LIAMM

« Al Liamm » en deus embannet levrioù evit ar re Yaouank. Bez ez eus e brezhoneg eeun, **Ar C'horf dindan dreid va zad kozh** (50 lur), **Gaovan hag an den Gwer** (50 lur), **An ti a drizek siminal** (495 lur), o zri gant Roparz Hemon. Bez ez eus ivez levrioù plijus all un tammig diaesoc'h da lenn : **Bisousig kazh an tevenn** (120 lur) gant Abeozen, **Tour ar Bleiz** (120 lur) gant P. Feval, **Mabinogion evit ar vugale** (50 lur), **Ali-Baba** (100 lur). Goulenn digant P. Bodenan, 3, Chemin des Potiers, Ergué-Armel, Quimper.

UR PROFIG

Eus perzh « Al Liamm » e vo kaset ur profig da bep ezel ar Gevredigezh : Romantig polis Roparz Hemon « Ar C'horf dindan dreid va zad kozh » hag un deiziadur godell 1957.

PAJENN AR RE YAOUANK,

pajennoù Al Liamm pe folennoù distag. Koumanant d' ar follennoù distag : 300 lur. Renerezh ar Gevredigezh : E. Evenou, 64, boulevard Saint-Saëns, Alger.

AL LIAMM,

koumanant 1.000 lur da gas da : P. Le Bihan, 6, Domaines des Hocquettes, Suresnes (Seine).

AL LIAMM 61

AL LIAMM Tir na n-òg

NIVERENN 61

Meurzh – Ebrel 1957

13vet BLOAVEZH

HUNGARIA

TAOLENN

Taolenn kerentiezh ar Magiateg	4
Ar barzh Endre Ady	5
Alexander Petöfi	8
Karantez, gant Tibör Dery	11
Emskiant, gant Miklos Hubay	23
Prezegenn gañv, gant Milan Fust	26
Lizher d' ar re yaouank, gant Tamas Barany	28
Taolenn ar yezh vagiateg, hervez L. Galdi	30
An hungareg nevez	33
Anton Reguly, ur yezhour hungariat, hervez Nikolaz Kovalovski	35
Hungariz evel m' en em welont o-unan, hervez L. Galdi	38
Amzeriadur berr dispac'h 1848	41
Emsavadeg miz Here 1956	43
Ur sell war ar Vro..., gant Yann Poupinot	45
Notennoù Istorel, gant Kalman Gostonyi	48
Div gudenn Hungariat, gant Yann Poupinot	54
Prederiadennoù diwar-benn un Emsav-Pobl, gant Yann Poupinot	60
O stourm evit ar frankiz, gant Y. J. Kergren	62
Diaesterioù Hungaria Socialist, gant Yann Poupinot	68
Korollerezh pobl hungaria, hervez Ladislas Lajtha	74
Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ (kendalc'h), gant Abeozen	77
Notennoù	104

3

Aozet eo bet an niverenn-mañ gant Yann Poupinot ha Per Denez.

Gant skoazell an Tad Rezek, rener ar gazetenn **Ahogy Lehet**, an Ao. Baboczay, sekretour er Gevredigezh **Kelenyi**, renet gant ar Gontez Esterhazy, an Ao. J. Darnay hag un nebeut Magiariz all a fell dezho chom hep bezañ anvet ; ivez gant skoazell Ronan Chevalier, R. Jestin, Andreu Latimier, Alan al Louarn, Jarl Priel.

Ha gant kenlabour Abanna, Erwan Bregar, M. Klerg, J.-J. Kergren, Kerlann, F. Kervella, H. Konan, F. Elies, Yann Ezel, Andreu Gellig, Maodez Glanndour, Kalman Gostonyi, Aneurin Pollard hag A. J. Raude.

Trugarez d' an holl.

Ronan HUON.

TAOLENN KERENTIEZH AR MAGIAREG

gant A. J. RAUDE

OURAL hag ATLAEG (?)

1 OURALEG
4000-3000 Kent J.K

11 FINN HAG 12 OUGRIEG - 13 SAMOIEDEG
3000 Kent J.K

FINN HA PERMEG - OUGRIEG (OSTIAGEG - GWOGOULEG - MAGIAREG)

111 FINNEG
SUOMEG (FINLANDEG) ESTEG (ESTONEG) LIVEG

112 PERMEG
SAMEG (LAPEG) - MORDWINEG - MARIEK (TCHEREMISEG) - GWOTIAGEG - KOMIEG (SIRIANEG)

2 ALTAEG
21 TURK HA TATAREG
22 MONGOLEG
23 MANCHOU HA TOUNGEG

5

Ar barzh Endre Ady

Ganet eo bet Endre Ady e 1877 en Ermindszent, e Silvania, en un tiegezh kalviniat a berc'henned vihan. Ober a ra studioù war ar gwir e Debrecen, kenlabourat en ur gazetenn eus Nagyvarad, kaout war e hent ur yuzevez, Leda, a sach anezhañ da Bariz. Den gouez maz eo, e kar anezhi da gentañ dreist doare, evit he c'hasaat goude-se, ha chom hep hec'h ankouaat, rak he soñj a zo awen evitañ. Distreiñ a raio erfin en Hungaria, hag e timezo neuze gant ur plac'h a diegezh uhel, Berta Boncza. Met uzet eo da vat, ha mervel a raio e 1919 en un ti-yac'haat.

Bras-meurbet eo e oberenn : war-dro 1.100 barzhoneg, hiniennoù o tegas soñj eus stumm Beaudelaire pe Verlaine.

LELKEK A PANYVAN
Kipanyvaztak a lelket,
Mert fleankolt csiboi tüzben,
Mert hiaba korbacsoltam,
Hiaba üztem, hiaba üztem.

Ha lattok a magyar Mezön
Véres, tajtékos, panyvas ménét :
Vagjatok el a kötelét,
Mert lélek az, bus magyar lélek.

OUZH AR PIKEROM
En aner e kasen kuit, ec'h argasen anezhañ.
Ouzh ar pikerom o deus staget va ene,
Rak ennañ e fringe tan-flamm un ebeul ;
Hag en aner e foueten anezhañ.

War maezioù Hungaria, mar gwelit staget
Un ebeul o tiwadañ hag oc'h eonenniñ,

Troc'hit war an taol e gorden dezhañ,
Rak un ene ez eo, ene gouez un Hungariad.

6

UJ ARATO-ENEK

Keresztek ülnek a tarlon
Keresztek a temet öben ;
Keresztek a vallon, szivünkön,
Keresztek messze mezökben
S csak a Kereszt gazdaja nincs sehöl.
Keresztek az egész földön,
Keresztek tornyon és mellen,
Keresztek a földi josagon
S égi szozat : « Megérdemlem,
Keresztek mért vallaltam ezekért ! »

KAN NEVEZ AN EOSTERIEN

Kroazioù war ar soul,
Kroazioù war ar vered,
Kroazioù war hor skoaz, hor c'halon,
Kroazioù war ar blaenenn da bell,
N' eus nemet Mestr ar Groaz na vefe neblec'h !
Kroazioù war an douar dre holl
Kroazioù war an tourioù, ar bruchedoù,
Kroazioù war vadelezh ar bed-mañ.
Hag en neñv ur vouezh : « Hen meritet em eus !
Ar Groaz, perak em eus he douget evito ! »
(tr. Maodez GLANNDOUR.)

BARZHONEG MAB AR PROLETER

Va zadig din, eus tarzh an deiz betek an noz,
A boagn, a stourm hag a labour
Va zadig din, n' eus gour evitañ
Forzh pelec'h e klaskfed.

Va zadig din 'n deus war e gein ur chupenn deuc'h
Met evidon e pren dilhad nevez-flamm
Hag e komz din eus un dazoned kaer-dreist
Gant karantez.

Va zadig din zo sklav d' ar re binvidik.
E voustrañ a reont, e vac'hañ a reont,
Met da noz e teu d' ar gêr
Gant goanag leun e zivrec'h.

Va zadig din, e lorc'h, e nerzh,
E ro anezho deomp, evel ur gwir stourmer,
Ha morse ne zaoulin
Dirak an argant.

7

Va zadig din zo un den paour, un den gouez :
Ma n' en dije karantez evit e vab
E lakfe fin diouzhtu da farserezh
Ar bed truilhek-mañ.

Va zadig din, ma karfe,
'Lakfe distrujañ an holl re binvidik;
Va holl gamaladed vihan a vije

Evel ma 'z on.

Va zadig din, ma lavarfe ur ger,
A, neuze 'vefe gwelet tud o krenañ
Ha nebeutoc'h a vije o vanveziñ,
O kas anezhi.

Va zadig din, labourer ha stourmer,
Marteze eo eñ, roue ar roueed ;
Ya, muioc'h eget ur roue, ez eo eñ
Ar Mestr - va zadig-me.

ENDRE ADY. (tr. Per DENEZ.)

ALEXANDER PETÖFI

Aleksander Petöfi a vez sellet evel barzh broadel Hungaria, stourmet m'en deus en e varzhonegoù evit dieubidigezh e vro, marvet m'eo bet da 36 vloaz, e 1849, o stourm e Segesvar enep armeoù ar Tsar evit frankiz Hungaria.

N' eo ket e vije barzhoniezh Petöfi ur c'hoari soutil gant gerioù diaes pe skeudennoù eston. Nann ! Klask a ra hepken reiñ korf da c'hoantoù e vro war-du ar frankiz, hag o displegañ a ra en ur yezh eeun, nerzhus, taer, poblek.

Ret eo mirout koun eus ar sujidigezh m' emañ neuze Hungaria dindani abaoe tri gantved. Dindan mac'homerezh kriz ha gwadus an Durked, ha goude-se dindan dalc'h aloubus Aostria, netra n' en deus gallet diskar soñj ar vro e kalon ar bobl. Ha gant ar menozioù a frankiz o virviñ e penn kentañ an XIXvet kantved, e trid Petöfi, o c'hervel a bouez penn, ar pezh e sant emañ o tont, an dispac'h ha dieubidigezh Hungaria.

Pa darzh darvoudoù 1848 e kred dezhañ eo deuet ar c'houlz, met ne vo ket graet ken buan ha ma kav dezhañ. Ne welo ket e vro en he frankiz. Met mervel a raio eviti war an dachenn vrezel, ha chom a raio evit Hungaria brezelour ar Frankiz, un arouez meur, ur steredenn lugernus a-us d' hec'h istor.

Marvet eo evel m' en devoa hen c'hoantaet, evel m' en devoa hen skrivet en ur barzhoneg, e miz Kerzu 1846 :

Ur soñj a enkrez ac'hanon
 Mervel war dorchennoù ur gwele !
 Gweñviñ goustadig evel ar bleunioù
 Krignet ha dantet e kuzh gant ur preñv !
 Deviñ goustadig 'vel ma varv, ur c'houlouenn
 En ur gambr dilezet, goullou...
 Ne 'fell ket din eus ar marv-se, va Doue !
 Eus ur seurt marv ne fell ket din. Me 'venn
 Bezañ ur wezenn torret gant an taran,
 Diwriziennet gant ar gorventenn
 Bezañ ur roc'h stlapet d' an traoñ gant ar foeltr,
 E stroñs an neñv hag an douar, o ruilhañ d'an islonk,..
 Un deiz, pa savo ar pobloù sklav,
 Skuizh gant o sujidigezh,
 O drenn ruz-tan dindan bannielloù ruz,
 Merket warno da lavar-stur:
 9
 Frankiz 'vit an douar a-bezh ;
 Pa vo trompilhet ar gerioù-se skiltrus
 Eus ar Reter d' ar C'hornog
 En argad meur enep an diranted,
 Eo neuze e fell din-me kouezhañ.
 War an dachenn-emgann,
 Ha ra skuilho neuze va c'halon gwad he yaouankiz...

(tr. Maodez GLANNDOUR.)

KAN BROADEL

gant PETÖFI

Hungariz, war sav ! Ar Vro hor galv,
 An eur eo bremañ pe biken.
 Bezomp sklaved, bezomp dieub,

Deuet eo koulz ret an dibab.
Ya ! Dre Doue Hungariz
Hen touomp ! Sklaved biken
Ne vezimp ket ken.
Nann, hen touiñ a reomp, biken ken !

Vel sklaved hon eus bevet betek bremañ,
Milliget eo hor gourdadou.
Hag i marv dishual, n' hellont ket
Kousket en un douar sujet.
Ya ! Dre Doue Hungariz
Hen touomp ! Sklaved biken
Ne vezimp ket ken.
Nann, hen toue a reomp, biken ken !

Fallakr ar re na gredont ket
Risklañ mervel pa 'z eo ret !
Ar re a gar mezh o buhez
Kentoc'h eget enor ar vro.
Ya ! Dre Doue Hungariz
Hen touomp ! Sklaved biken
Ne vezimp ket ken.
Nann, hen toue a reomp, biken ken !

10
Kaeroc'h eo sabrenn eget chadennoù,
Skediñ a ra splannoc'h war ar vrec'h.
Ha koulskoude chadennoù a zougomp...
A, dihun, sabrenn gozh hon tadoù !
Ya ! Dre Doue Hungariz
Hen touomp ! Sklaved biken
Ne vezimp ket ken.
Nann, hn touiñ a reomp, biken ken !

Anv Hungariz a ya da skediñ en-dro
Feal da c'hloar an amzer gent.
Deomp da skarzhañ kuit an dizenor
En deus saotret ar c'hantvedoù du.
Ya, Dre Doue Hungariz
Hen touomp ! Sklaved biken
Ne vezimp ket ken.
Nann, hen touiñ a reomp, biken ken !

Ha pa zeuio diwezhatoc'h hor gouvibien
Ouzh hor beziou da zaoulinañ,
E veskint gant o fedennoù
Anvioù sakr o breudeur henañ.
Ya ! Dre Doue Hungariz
Hen touomp ! Sklaved biken
Ne vezimp ket ken.
Nann, hen touiñ a reomp, biken ken !

13 a viz Meurzh 1848.
(tr. Maodez GLANNDOUR.)

KARANTEZ

gant TIBOR DERY

Dor ar c'hell a zigoras ha stlepel a reas ar gward ur pakad. « Dalt, » emezañ.

Ur sac'h e oa, un niverenn warnañ. Kouezhet e oa war an douar dres ouzh treid ar prizoniad. B... a yeas en e sav, hag en ur dennañ e anal e sellas ouzh ar gward.

« Ho tilhad sivil, » eme hemañ. « Gwiskit anezho... 'Maer o tont da droc'hañ deoc'h ho paro. »

Er sac'h e oa an dilhad hag ar boutoù en doa douget B... seizh vloaz a-raok. Ken chiket oa an dilhad ma ne oa ket ur meutad karrez outo dirizenn. Louedet oa ar boutoù. Louedet ar roched ivez. Edo dres o paouez gwiskañ pa erruas ur prizoniad all da droc'hañ dezhañ e varo.

Un eurvezh goude e voe kaset da vurev ar prizon. Un dek prizoniad bennak a oa en trepas, dare da vont e-maez. B... n' en doe ket pell da c'hedal. Degouezhet dirak an nor e voe laketa da zont tre. Azezet ouzh an daol-skrivañ e oa ur sarjant, unan all en e sav ouzh e gostez. Bale hed ar salig enk a rae ur c'habiten a gammedoù goustad.

« Deut tostoc'h, » eme ar sarjant a oa azezet. « Hoc'h anv ? Anv ho mamm ?... Da belec'h 'maoc'h o vont ? »

« N' ouzon ket, » eme B...

« Evelato ? » eme ar sarjant. « Ne ouzoc'h ket da belec'h emao'h o vont ? »

« N' on dare, » eme B... « N' on dare da belech e kaser ac'hanon. »

« Kas ac'hanoc'h ne reor ket, » a c'hrozmolas ar sarjant. « War hoc'h unan emao'h o vont d' ar gêr da zebriñ merenn gant ho kwreg. Hag en noz-mañ e c'helloc'h kaout un tammig plijadur. N' hoc'h eus ket komprenet ? »

Chom a reas ar prizoniad dilavar.

« Da beseurt adres emao'h o vont, neuze ? » a c'houlennas ar sarjant.

« 17, Szilfa Utca. »

« E pe arondisamant ? »

« En eilvet, » eme B... « Perak em lezer da vont ? »

« Sed avat ur goulenn, » a grozas ar sarjant. « Ho tivac'hañ a raer, setu holl. Ha n' oc'h ket laouen da vezañ kuit diouzhomp ? »

12

Diouzh ar penn en tu all e voe degaset da B... e draoù a dalvoudegezh. E eurier-arzorn nikel, e bluenn-feunteun, e zoug-paperioù liv kouevr merglet, chomet dezhañ war-lerc'h e dad. Goullo oa an doug-paperioù.

« Sinit amañ, » eme ar sarjant.

Un asant-resev e oa evit ar bluenn, an eurier-arzorn hag an doug-paperioù.

« Hag amañ ivez. »

Ur resev all e oa evit 146 forint, gopr ar prizoniad. Kontet voe e arc'hant dezhañ gant ar sarjant.

« Dastumit anezho holl, » eme ar sarjant pa 'n doe echuet kontañ.

Tennañ 'reas B... e zoug-paperioù en-dro diouzh e chakod, hag e sañkas ar moneiz e-barzh, pezhioù ha bilhedoù e bern. C'hwez an touf oa gant an doug-paperioù. Evit echuiñ e voe astennet dezhañ e baper-divac'hidigezh. War-gorre ar pikoù a heulie ar meneg « Abeg an arrestidigezh » ne oa bet skrivet mann.

Ur c'hardeur bennak c'hoazh e chomas B... da c'hedal e trepas ar burev. Neuze, a-gevret gant tri frizoniad all, e voe ambrouget betek dor-dal ar prizon. Ne oant ket c'hoazh tre e toull an nor-dal pa ziflukas en ur redek ur sarjant da lavarout dezho chom a-sav. Diskouez a reas unan eus ar brizonidi gant e viz hag hemañ a voe kaset en-dro war-du an toull-bac'h, ur gward e pep kostez anezhañ, bep a vindrailherezig en o dorn. Dremm nevez-aotennet an den a zeuas melen en un taol evel pa 'n dije redet trumm bestl e avu e-barzh e wad. Heñvel oa e zaoulagad ouzh gwer.

An daou brizoniad all a yeas tre en tu all d' an nor-dal.

« Amañ arsav an tram, » eme ar gward. « N' ho po nemet mont e-barzh pa zegouezho. »

Edo ar gward o paouez sellout ouzh paper-divac'hidigezh B... hag hen astenn dezhañ en-dro.

Cham a rae B... a-sav, paret e selloù war an douar.

« Petra 'maoc'h o c'hortoz ? » a c'houlas ar gward. Diflach e vane B..., e zremm troet ouzh traoñ.

« Sachit ho skasoù ganeoeh, » eme ar gward. « Petra 'maoc'h o c'hortoz? »

«'Maon kuit, » a respontas B... «- Gwir eo e c'hellan mont?»

Ar gward ne reas ket van. Treuziñ a reas B... ar straed en ur lakaat ar paper-divac'hidigezh en e chakod. Aet un-nebeut kammedoù a-raok en doe c'hoant teurel ur sell adreñv, met ne reas ket, ha mont a reas larkoc'h. Selaou a reas ha ne oa den o vale war e lerc'h. En em soñjal a rae ma c'hallfe pignat en tram hep santout pouez un dorn war e skoaz, hep klevout youc'hal e anv, e vije dieub, dieub da vat. Da vat ?

13

Degouezhet en arsav an tram e troas krenn. Ne oa den ouzh e heul. Lakaat a reas e zorn en e chakod dre voaz, met ne gavas ket e frilien evit torchiñ ar c'hwez diwar e dal. Pignat a reas en tram a oa o paouez arsaviñ, gwigour ennañ. Ur gward a oa o tiskenn, ha pa valeas war ar straed a-hed an tram, e savas war-du B... e zaoulagad bihan evel re ur pemoc'h o lintrañ drouk e-kreiz un dremm pigoset gant ar vrec'h. Ar prizoniad kozh ne saludas ket ar gward. Loc'hañ a reas an tram.

A-dal ma tiharpe an tram, a-dal ma oa chomet hep saludiñ ar gward, dres d'ar mare-se, e teuas ar bed da vezañ karget a sonioù. Bez' e oa B... evel er sinema, pa vez gennet ar vandenn-sonioù ha n' eus nemet skeudennoù dison ken o fiñval war ar skramm, hag a-greiz-holl e teu ar sonioù en-dro. Komzoù e genaouioù goullo ar c'hoarierien, ha trouzioù en arvest mut ar film. Engroez ar sal, bouzar ur pennad hag evel kollet ganto an trede ment en darvoudoù, a zeu dezho en-dro ar bed heson. Al livioù ivez a oa krog da darzhiñ. Un tram o tont war-du ennañ war al linenn a oa melen, melen evel n' en doa gwelet biskoazh kent. Tremen a rae e-biou un ti glas-louet a drelle e zaoulagad. An tram, kement

e fraoñve hag e roc'helle, ma soñje da B... na vije arsav ebet ken dezhañ. En tu all d' ar straed daou varc'h ruz evel roz-aer a bildrote e-blein un dumporell c'houllo, luskell enni ha tron evel er c'hoabrennoù gwenn war vordo en oabl glas a-us d' ar straed. Ul liorzhib wer-mouk a zisklipas buan a-dreñv d' an tram, div voull wer ennañ o c'houlaoiñ flamm, un nor-gegin e penn all digor-frank. War ar riblenn e oa tud o vale a-vil-vern, dilhad sivil ganto disheñvel an eil diouzh egile. Lod eus an dud a oa bihan-eston ken e tizhent a-boan daoulinoù ar re all. Lod zoken a veze douget gant re all. Ha merc'hed oa ivez.

Santout a reas B... an dour o tont d' e zaoulagad. Mont a reas e diabarzh an tram. Ur vouezh flour ha plijus a oa gant an implijadez. Kemer a reas B... un tiked diganti ha mont d' azezañ e-unan-penn. Chom a rae gronnet ennañ e-unan. Aon oa ennañ, ma kendalc'he da sellout en-dro dezhañ, na vije ket mui mestr warnañ e-unan. Dre ar werenn e welas dirak ur breverdi ur paotr yaouank o pokat d' ur plac'h. Lakaat a reas adarre e zorn en e chakod hep kavout ur frilien da dorchiñ e dal. Dont a reas ur micherour da azezañ en e geñver, gantañ en e sakodenn-ler damzigor un hanter zousennad boutailhoù bier.

14

« N' eo ket re evidoc'h ? » a c'houlennas an implijadez e-ser c'hoarzhin.

« N' on ket va-unan er gêr, kamaradez, » eme ar micherour. « Va gwreg a blij dezhi sellout ouzh he gwaz oc'h evañ ur banne. »

An implijadez a c'hoarzhad adarre.

« Ken oc'h evañ ? »

« 'Vel just. »

« Bier rous ? »

« Ya, bier rous 'vat. »

« Bier melen zo gwelloc'h koulskoude. »

« Hini rous a blij d' am gwreg gwelout ac'hanon oc'h evañ, » eme ar micherour.

An implijadez a c'hoarzhad adarre.

« Bez e c'hellfec'h avat reiñ din ur voutailh da gas d' ar gêr ganin. »

« Ur voutailhad hini rous ? »

« M' hoc'h eus ken hini rous. »

« Petra 'rafec'h gantañ ? »

Hag ar c'hoarzh da sailhañ adarre gant an implijadez.

« Kas anezhañ d' ar gêr da reiñ d' am gwaz. »

« N' en deus ket ezhome hini rous peogwir eo gwell gantañ ar re velen, » a eilgerias ar micherour.

Hag an implijadez da c'hoarzhin. Arsaviñ a reas an tram. B... a ziskennas hag a bignas en un taksi. Gouzizañ a reas ar blenier ar pavilhonig.

« Da belec'h hoc'h eus c'hoant mont ? » e c'houlennas goude ur pennad, rak ar beajour ne lavare netra.

« Da Buda, » eme B...

Treiñ a reas ar blenier da sellout ouzh e veajour.

« Dre beseurt pont ? »

B... a sellas dirazañ.

« Euh... Dre beseurt pont ? » a azlavaras, evel diveiz.

« Ha n' anavezit ket mat Budapest ? » a droc'has ar blenier. « Dre bont Marc'harid, » a respontas B...

Loc'hañ 'reas an taksi. Sonn e chome B... en e goarez, hep stagañ e gein. Dre ar werenn gouzizet e teue tre c'hwez an esañs, huchenn ar straed heoliet ha trouz an tramoù. Liñvet oa an div riblenn gant ar gouloù-heol. War têr-du ar straed e rede skeudoù-tud o kejañ dirak boutoù an dremenidi, heñvel ma taougemente ar prez. Dindan teltenn roudennet ruzvelen ur c'hafedi e oa ur plac'h yaouank azezet o vutuniñ, sklerijenn skarlek e-kelc'h he fenn. Pelloc'h, e korn ar straed, ur gefienn gistinenn a daole dindan he delioù glas ur vozad disheol a zaskrene, o c'houlouañ hag o teñvaliñ a beb eil.

15

« Ma welit ur stal-vutun... » eme B... d' an blenier.

Hentad tri zi tremenet, e arsavas an taksi. Sellout a reas B... dre an dorikell. Dirak stalikerezh ur frouezher edo, duilhadoù radiz roz en ur manal, saladen glas-gwer hag avaloù ruz pintet e daou vern uhel. Ur pennad hiroc'h toull-dor strizh ur stal-vutun.

« N' eo ket dav deoc'h, » eme 'r blenier, « me 'yêl da gerc'hat anezho deoc'h. Peseurt merk ? »

Sell B... a oa war ar radiz, ken e krene e zorn.

« Re Kossuth ? »

« Ya, » eme B... « gant ur voestad alumetez. »

Diskenn a reas ar blenier... En ur zont endro e astennas ur pakad sigarettenoù da B... « N' en em zirenk ket, » emezañ, « paeañ 'reoc'h pep tra war un dro a-c'houde-se. »

« Bennozh Doue, » a drugarekaas B...

« Lakaat a reoch un tamm tan diouzhtu ? » a c'houlennas ar blenier. « Va breur din ivez en deus bet graet daou vloaz. Kentañ en deus graet o tont e-maez oa mont da brenañ butun. Div g-Kossuth en doa butunet diouzh renk. N' eo ken a-c'houde-se e oa aet da gaout e dud. »

« Hag an dra-se 'vez gwelet diouzh va zres ? » eme B... a-barzh ur pennad.

« Ya, en ur mod. Hevelep liv oa war va breur. Evel just e c'hellfed soñjal 'maoc'h o tont er-maez eus an ospital, met ken chiket ne vez ket an dilhad pa deu unan diouzh an ospital en-dro. Pegeit oc'h bet e-barzh ? »

« Seizh vloaz, » eme B...

Leuskel a reas ar blenier ur bufadenn.

« Politikerezh ? »

« Ya. Ha bloaz hanter on chomet e kell ar re barnet d' ar marv. »

« Ha bremañ e lezer ac'hanoc'h da vont ? »

« War 'hañval. Gwelet 'vez kalz diwar va zres ? »

Ober skruz d' e skoaz 'reas ar blenier. « Goude seizh vloaz, » emezañ, « n' eo ket souezhus. »

Diskenn a reas B... er porzh-houarn. C'hoant en doa bale ar pennad-hent a chome. Mat oa dezhañ digropañ a-raok en em gavout en dro gant e wreg.

Nac'h a reas ar blenier degemer gwerzh-butun.

« Ezhomm ho po eus ho moneiz, kamarad. Dalc'hit kement tra a c'hellit evidoc'h hoc'h-unan. Prenit kig bemdez hag un hanter-litrad gwin mat, ha buan e vioc'h kaeraet. »

« Kenavo, » eme B...

16

Un hetad alese, war ar riblenn-geñver, e-barzh diskouezenn ur stal dilhad-merc'hed e oa ur melezour. En e sav dirazañ e chomas B..., o sellout ouzh e skeudenn ur pennadig amzer, a-barzh monet en hent. Straed Pasaretz a oa stank-stok an dud enni ken e rankas kemer un hent-treuz a gase a-hed un dachenn-tennis betek bali Otto Hermann. Degouezhet di e voe badouellet B... gant ec'honder an tachennoù digor ha pellder ar menezioù en dremmwel. Re frank an traoù ken e-rankas azezañ war al leton, e benn o troidellañ. En em soñjañ a reas n' edo ket e wreg ouzh e c'hortoz hag e c'hellfe tremen un hanter- eurvezh en tirienn, amzer da voazañ. Dres e-keñver, en tu all d' ar c'harzh e oa un avalenn e bleuñv. Sellout a reas B... outi ur pennad. Pelloc'h e savas hag e tostaas outi. Ar bleuñv-avaloù, tolzad treuzwelus liv ar piledoù-koar, a droc'he war an oabl glas-du un drolinenn diasur a grene ouzh un disterañ mouch-avel. Pa sellad e peb bleuñvenn e weled 'barzh o c'halir, ouzh sichenn vunut pep petalenn, ur seurt skeudig roz, skañv 'vel un aezenn, a roe da bep kurunenn flourded an eon-mor. Ar gwenan a voude dre ar bleuñv 'n ur lezel war danvez gwenn-kann ar petalennoù neudennoù aour-daskrenus. Ken stank oa ar gwenan ma hañvale ar wezenn a-bezh luskellañ 'vel gouel ul lestr en avel. B..., en e sav, a selaoue ouzh ar wezenn o komz. Spurmantiñ a reas etre div vrakenn un tamm oabl ennañ ur goumoulenn eonennek a oa heñvel evitañ ouzh un avalenn all e bleuñv en ec'honder diziraezh. Ken start e oa sanket e sell enno o-div, an hini war-ziraezh hag eben dreist-diraezh, ma vezevellas adarre.

Ankouaet en doa sevel e eurier ha ne ouie ket pegeit oa edo diskennet diouzh an taksi. Treiñ krenn a reas war-du e di. Graet un nebeut kammedoù gantañ e rankas souchañ adreñv ur bod-strouezh evit dic'hwediñ. Divec'hiet e voe. Goude un hanter eurvezhiad vale dre ar straedoù leun-c'houloù, a-wel d' an avalenned e bleuñv du-mañ du-hont en tachennoù goullo, e chomas a-sav dirak e di. War ar c'hentañ solieradur edo ar ranndi. A bep tu da zor an ti e oa ul lilag gwenn.

Kentañ taol ma tintas ar c'hloc'hig ne zeuas den da zigeriñ. War an nor ne oa plakenn ebet. Mont a reas B... da skeiñ ouzh dor ar porzhier.

« Demat, » eme ar borzhierez o tont da zigeriñ.

Hi ivez oa treutoc'h ha koshaet.

« Da di biv e fell deoc'h mont ? »

« Me eo B..., » emezañ ; « ha bez emañ atav va gwreg o chom amañ ? »

« 0 va Doue ! » a leuskas ar vaouez.

17

B... a chome stag e sell ouzh an douar.

« Jezuz va Doue ! » eme 'r borzhierez. « Aze oac'h neuze en-dro ? »

« Aze oan. Distro. Ha va gwreg ? 'Mañ-hi atav o chom amañ ? »

« Emañ-hi. Ha c'hwi 'zo deut en-dro. O va Salver ! Eveljust 'mañ-hi atav amañ o chom. 'Oar ket ano eus ho tistro ane'i ? Doue mizerikord ! C'hwi 'oar mat 'mañ-hi atav amañ. »

« Ha va mab ivez ? » a c'houlennas B...

« Emañ. » emezi, « ha kaer-dreist ar bed gantañ. Ur paotrig yac'h ha kreñv a zo dioutañ. N' eo ket bet klañv gwech ebet ane'añ. » Deuet e oa ar vaouez en he meiz adarre.

B... a dave dalc'hmat.

« Deut du-mañ, » eme 'r vaouez, he mouezh o krenañ un tammig. « It tre. Me 'ouie a-walc'h e oac'h digablus. Soñjal a rae din e vijec'h deut en-dro un deiz bennak. »

« Perak n' eus ket digoret an nor ? Sonet em eus teir gwech koulskoude. »

« It tre, » eme 'r vaouez, « 'maon o vont da lavarout deoc'h. 'Michañs n' eus den du-se. Aet ar feurmidi e-maez moarvat. »

Tevel a ra B... stag e sell dalc'hmat ouzh traoñ.

« Labourat 'ra ho kwreg, c'hwi 'oar, ha Gyuri vihan 'ya d' ar skol. It tre 'ta ! 'Benn goude kreisteiz 'vint distro o-daou. »

« Ha feurmidi a zo en ti ? » a c'houlennas B...

« Tud a-feson-tre int, » eme 'r borzhierer. « 'N em c'hraet eo ho kwreg diouto. Va Doue, n' on ket 'vit krediñ oc'h distro. »

B... ne respontas ket.

« Un alc'houez 'zo ganin, » a lavaras ar vaouez goude ur pennad, « ha peogwir 'fell ket deoc'h mont tre 'c'h eus ken mont e-laez, ma kar deoc'h, ha c'hwi a ziskuizho da c'hortoz ho kwreg. »

Daou alc'houez oa a-istribilh eus un tach ouzh ar voger. Distribilhañ a reas ar borzhierer unan, ha goude-se e serras an nor a-dreñv dezhi.

« Pignit 'ta, hag it da ziskuizhañ, » emezi.

« 'Deuit ket da ziskouez din ? »

« Eo. Dont a ran. Evel-se 'ouioc'h e peseurt kambr `mañ ho kwreg o chom. »

« E peseurt kambr. »

« Ya. Pevar feurmiad 'zo, goût a rit. Roet 'zo bet dezho an daou benn brasañ. Er gambr vihan emañ ho kwreg gant Gyuri vihan. Ar gegin avat hag ar sal-gibellañ 'zo etre an holl. »

18

Dilavar e vane B...

« N' it ket e-laez 'ta ? » a c'houlennas ar borzhierer. « Anez e chomfec'h da c'hortoz du-mañ ken ac'hann e teuy ho kwreg ? 'N em astenn a c'helloc'h war ar gourvezvank ha diskuizhañ un tammig. »

« Etre an holl emañ ar gegin hag ar sal-gibellañ, hoc'h eus lavaret ? »

« Eo da. »

« Tu 'vo din neuze da gibellañ ? »

« Evel just, tu 'vo deoc'h da gibellañ. Deoc'h eo ar ranndi kement ha d' ar re-se, hag ar gegin hag ar sal-gibellañ, pa lavaran deoc'h, 'zo etre an holl. Tommañ 'rafen deoc'h ur gibelladenn gant plijadur, rak chom a ra ganeomp c'hoazh un tammig keuneud diouzh ar bloaz tremenet, hogen prenañ 'ra 'r feurmidi dor ar sal-gibellan pa 'z eont kuit diouzh ar beure hag e kasont an alc'houez ganto. »

B... o tevel a selle atav war-du an douar.

« Pignat a reoc'h neuze pe dont du-mañ ? » a gendalc'has ar borzhierer. « It tre mar plij. Ezhomm 'm eus mont er gegin. 'Zirenkin ket ac'hanoc'h. 'C'h eus ken 'n em astenn war ar gourvezvank, ha marteze e kouskoc'h un tammig. »

« Re vat oc'h, » a respontas B... « Gwell eo ganin mont e-laez. »

* * *

Sko e Norzh edo prenestr ar gambr vihan evel an darn vuiañ eus ar c'hambrou-matezh e Budapest. E-keñver, ur wezenn-onn a zispake he delioù. War an tu kleiz e weled penn Menez Gugger, du gant ar gwez-sapren. Heñvel oa ma vije gwer tu ar gambr e skeud deil an onnenn er-maez. En em gavet B... e-unan ha deut dezhañ e anal adarre e anavezaz bezañ he frond e wreg o leuniañ ar gambr. Kollet e sell e delioù an onnenn e santas ar c'hwez-vat o tont a-veuz ennañ e-unan. Azezañ 'reas dirak ar prenestr hag a-greiz e vruched e tennas e anal. Hiranaliñ a reas ur pennad. Er gambrig vihan ne oa ken arrebeuri met un armel gozh, livet e gwenn, ur gwele-houarn, un daol, ur gador. Ret e oa tennañ ar gador a-benn mont betek ar gwele. Ac'hubet oa an daol gant a bep seurt traoù bern war vern, levrioù, dilhad, c'hoarielloù. Ur melezour a oa ivez. B... a grogas ennañ hag a sellas ouzh e skeudenn, na oa ket cheñchet abaoe m'en doa sellet e-baezh melezour diskouezenn ar stal dilhad-merc'hed. Lakaat a reas ar melezour endro, tu ar werenn ouzh traoñ. El ludueg e oa ur volotenn. Diouzh an dilhad e teue an hevelep frond a rene dre ar gambr.

19

Ne oa ket bet pell er prenestr adarre pa zeuas tre ar borzhierer, ganti ur mell bolennad kafe dre laezh ha div jelkennad tev bara-dous amanennet. Debrif a reas B... ha menel e-unan ur pennad c'hoazh. Neuze e teuas gwreg feurmiad an traoñ da zegas dezhañ ivez ur volennad kafe gant bara-'manenn, silzig, hag un aval dres evel ar re en doa gwelet dirak stal ar frouezher. An daeroù en he daoulagad e lakaas ar plad bras war an daol ha kuit ez eas hep lavarout grik. B... a zebras adarre. 'Oa ket bet savet e eurier gantañ c'hoazh, setu ne ouie ket pegeit oa edo er gambr. Al liorz h 'drek an ti, a weled diouzh ar prenestr, ne dremene gour drezi. 'Tre 'n delioù glas-sklaer bevnet-gwenn e sile a-vareadoù ur banne avel a lake da zaskrenañ skleurenn gwer-du ar gambr endalc'het strizh e-barzh ar mogerioù gwennrazhet.

Peur intret edo B... a-benn neuze gant dilerc'h frond e wreg, ken n' hen c'hleve mui. Diskenn a reas ha mont da chom a-sav e-tal an nor da c'hedal e wreg. Pelloc'h e taolas perzh en ur vaouez o tifoupañ e korn ar straed, pevar pe bemp bugel endro dezhi. Dont a rae etrezek an nor en ur sevel he dremm. Parañ a reas he sell hag ez eas war c'horrekaat en ur sellout. A-sav e chomas un eilenn. Neuze, trumm, e lammas war-raok. E-keit-se B... ivez oa dilammet, hep dezhañ gouzout. Degouezhet hogos stok an eil d' egile e chomas ar vaouez krenn a-sav, evel p' he dije diskredet e oa eñ an hini oa, pe e oa o sorc'henniñ edo-hi, met lammat padal a reas-hi gantañ. B... a anavezaz ar c'hardigan glas-louet e roudennoù du ha hirvilginek en doa bet prenet dezhi en ur stal e-kreiz-kêr nebeut a-raok bezañ harzet. E wreg a oa ur c'hemmesk iskis ha dibar a gig hag a aer, seurt n' en doa gwelet biskoazh en e vuhez. Se a oa dreist d' an holl eñvorennoù en doa gallet berniañ diwar he fenn e-pad e seizh bloavezh toull-bac'h.

P' en em zistagjont an eil eus divrec'h egile e rankas B... harpañ e gein ouzh kael al liorz h. Un nebeut kammedoù adreñv e wreg e valee pevar pe bemp mousig, savet o fri ganto, o souezhiñ piv an estren. Etre c'hwec'h pe seizh vloaz oad e oant. Pevar a oa, hepken. Harp e gein ouzh ar gael e selle B... pizh

outo, pep hini, d' e dro.

« Pehini va mab ? » a c'houlennas.

D' an ampoent e stagas e wreg da ouelañ.

« Deomp e-laez, » emezi dindan he leñv.

Klozañ reas e vrec'h en-dro d'he divskoaz.

« Arabat leñvañ » emezañ.

20

« Deomp e-laez, » eme e wreg, dalc'hmat o ouelañ.

« Arabat leñvañ, » eme B... adarre. « Pehini eo va mab ? »

* * *

Bountañ a reas ar vaouez ar porrastel, ha d' ar red e treuzas al liorz, o lammat dindan an div wezenn-lireu gwenn e toull dor an ti. Ken mistrik e oa chomet ha da zeiz o disparti. Atav e rede a-rampadoù hir ha gwevn evel en deiz-hont, hag hi plac'h yaouank c'hoazh, pa he doa tec'het, penfollet anezhi, dirak ur vuoc'h a-vreskenn. Pa zegouezhas B... ganti war ar pondalez e oa endeo distanet he from. He brennid ken o wagenniñ dindan talm hec'h askre. Ne ouele mui, met dour oa atav en he daoulagad.

« O karedig ! karedig din ! » emezi dre guzulik.

Ken fromus oa he mouskomz m' en doa-eñ c'hoant eviñ pep silabenn.

« Kerzhomp tre. » a lavarar-eñ.

« Feurmidi 'zo er ranndi bremañ, » emezi.

« Goût a ran, » emezañ. « Eomp tre. »

« Bet oas e-laez endev ? »

« Ya, » eme B... « Pehini eo va mab ? »

Aet tre er gambr e penglinas ar wreg dirazañ, he fenn war e zaoulin, hag e stagas da ouelañ dourek. Ur vlevenn wenn bennak a roe ul luc'h iskis d' he fennad-blev melen-teñval.

« Tenn eo bet ? »

« Va muiañ-karet, » a vouskomze ar vaouez.

Derc'hel a rae B... da flourañ he blev.

« 'Soñj ket dit on koshaet ? »

Kalet e starde e zaoulin ouzh he bruched.

« Te zo heñvel atav evidon, evel en deiz m' omp bet dispartiet. »

« Koshaet on kalz, » eme B... adarre.

« Me 'garo ac'hanout atav, betek fin va buhez. »

« Karout a rez ac'hanon ? » a c'houlennas B...

Kein ar wreg yaouank a skrijas : difronkañ a rae. B... a dennas e zorn diwar he fenn.

« Daoust hag e c'helli boazañ ouzhin en-dro ? Daoust hag e c'helli bevañ ganin en-dro ? » a c'houlennas.

« Morse n' em eus karet den nemedout, » eme ar wreg yaouank. « Da garout a ran. »

« Gortozet ac'h eus ac'hanon ? » a c'houlennas B...

« Me a veve ganit. » emezi. « N' eus ket tremenet un devezh ma n' em eus ket soñjet ennout. Sur e oan e vijes deut en-dro. Ma ne vijes ket deut e vijen chomet va-unan betek ar marv. Te oa bev c'hoazh en da vab. »

21

« Karout a rez ac'hanon ? » a c'houlennas B... adarre.

« N' em eus morse karet den nemedout. N' ac'h eus ket kemmet a-walc'h evit n' az karfen ket mui. »

« Kemmet on, » eme B..., « koshaet on. »

Stagañ 'reas ar wreg yaouank da leñvañ adarre, hag adarre e stardas outi divesker he gwaz. B... a flouras dezhi he blev.

« Daoust hag e c'hellimp kaout ur bugel all ? » a c'houlennas-hi.

« Marteze, » eme B... « Ma karez ac'hanon. Sav. »

Sevel a reas ar wreg yaouank.

« Daoust hag e fell dit e c'halvfen anezhañ ? »

« Ket c'hoazh, » eme B... « Me 'fell din chom va-unan-penn ganit ur pennad c'hoazh. Dianav eo din c'hoazh. Hag eñ emañ atav e-barzh al liorz ? »

« Diskenn a ran buan. Me 'lavaro dezhañ gortoz. »

Pa zeuas en-dro, e oa B... dirak ar prenestr, troet e gein outi. Deut e oa e gein da vezañ strishoc'h, ha souchet, heñvel. Ne droas ket da sellout. Ur pennad e chomas e wreg e toull dor ar gambr.

« Lavaret em eus dezhañ dastum bleunioù evit e dad, » emezi, raouliet he mouezh gant ar from. « War an dachenn digor aze 'kichen zo lireu e bleuñv. Dont a ray en-dro gant ur mell strobad anezho. »

« Karout a rez ac'hanon ? » a c'houlennas B...

Redek a reas d' e gaout, lakaat he brec'h en-dro d' e zivskoaz ha stardañ holl he c'horf outañ.

« Muiañ-karet, » a vouskomzas.

« Daoust hag e c'helli boazañ ouzhin ? »

« Biskoazh n' em eus karet den nemedout. Noz ha deiz e oan ganit. Bemdez e komzen diouzhit ouzh da vab. »

Treiñ a reas B..., briata e wreg ha sellout don en he dremm. E sklerijenn an amheol, a zeue tre dre ar prenestr, e welas, frealzet an tamm anezhañ, e oa hi ivez koshaet, eviti da vezañ kaeroc'h c'hoazh eget ar skeudenn anezhi en doa koñvaet, bemdez, e-doug ar seizh bloavezh ma oa bet en toull-bac'h. Serret oa he daoulagad, damzigor he genou hag an anal a sile etre he dent gwenn-kann a zeue da flourañ muzelloù B... He c'hroc'hen, dindan he daoulagad, a oa leizh hag a luc'he gant ur sked teñval ; bez' e oa gwir skeudenn an emzilez. B... a bokas d' he daoulagad, ha goude-se, tener-meurbet, a gasas anezhi pelloc'h.

« Karout a ri hor mab ivez, » emezi, kloz c'hoazh he daoulagad.

« Ya, » eme B... « Boazañ a rin outañ, me 'garo anezhañ. »

« Da vab eo.»

« Ha da hini. » Lakaat a reas he divrec'h en-dro d' e c'houzoug.

« Me 'zo 'vont da welc'hiñ ac'hanout, » emezi.

« Ezhomm a zo. »

B... a ziwiskas. E wreg a zigoras ar gwele, hag a reas dezhañ gourvez, en noazh. Degas a reas dour tomm e-barzh ur plad houarn-gwenn, un tamm soavon, div serviedenn. Soubañ a reas ar serviedenn e-barzh an dour, plegañ anezhi, ha frotañ anezhi war an tamm soavon. Ha neuze e welc'has korf he gwaz. Div wech e kemeras dour fresk. Dorn B.... a grene c'hoazh met e zremm a oa siouloc'h.

« Daoust hag e c'helli boazañ ouzhin ? » a c'houlennas.

« Muiañ-karet, » eme ar wreg.

« Kousket a ri ganin en noz-mañ ? »

« Ya.»

« Hag ar paotrig, pelec'h e kousko ? »

« Me 'fardo dezhañ ur gwele war ar plañch. Kousket don a ra. »

« Chom a ri ganin an nozvezh-pad ? »

« Ya. Bemnoz, bep nozvezh, keit ha ma vimp bev.. »

(brezhoneg gant Erivan BREGAR ha P. DENEZ.)

EMSKIANT

gant Miklos HUBAY

Youp la boum a youc'he ur benveg-radio, dre ur prenestr digor, dres p' en em daolemp sko ouzh ur c'hael. Eus pelech 'ta e c'hellent tennañ ? Hag-eñ e oa eus an Ti-Kelaouiñ Hungarat, pe eus ar c'hreñvlec'h pintet war menez Gellért ? Deomp a-raok atav. Gant ma c'hellimp tremen dibistig e-biou d' ar bunkerioù brudet kleuzet e-kreiz ar c'herreg ! Mat an traoù, buan e paseomp, hag, erru er vali, e tiskouezer deomp an ospital. An den hon eus goulennet hon hent gantañ a ginnig zoken hon ambroug.

Mintin kentañ an emsavadeg eo. Tud a zilez al lostoù dirak ar stalioù-laezh evit mont da reiñ o gwad d' ar re c'hloazet. Eus ur c'harr-ospital en deus ur medisin youc'het d' ar merc'hed el lost e oa bet diviet e-pad an noz holl bourvezioù gwad an ospital - ouzhpenn 200 litrad a zo bet implijet - hag e oa ezhomm atav evit ar c'hloazidi.

Diner ar gwad ! E-keit ha ma leunier hor fichennoù e sav un den gwisket e gwenn e zaoulagad : « Paotredigoù a zeu da gaout ac'hanomp ; lavarout a reont : kemerit gwad ganin, aotrou, me 'tou deoc'h na semplin ket ».

An den e flotantenn wenn a respont kement-se d' un den kozh 72 vloaz hag a zo dirazañ, o tisplegañ e vo kalz yac'hoc'h ma vez tennet gwad digantañ : « Re leun eo va gwizhi », emezañ.

Tud a zeu, ha ganto keleier. Hañval din ez on un den a zo o paouez ober marc'had gant Doue hag aberzhañ dezhañ un oanig. Da vezañ va spered e peoc'h, e kinnigan va gwad.

Dibaouez e ranker ehanañ a studiañ ac'hanomp. « D' ar sal-oberata ! » Kravazhaterien a erru, mall warno, o tougen ur micherour yaouank goloet gant ur vantell-c'hlav. Intret eo gant ar gwad an danvez didreuzus. Ur bolod en e skevent, n' en deus ket kollet e anaoudegezh.

Ur vaouez a zilamm en ur youc'hal e dorikell an ebarzhiañ : « Me 'zo prest da reiñ va gwad betek ar veradenn diwezhañ, met me 'fell din gouzout evit piv. A-hend-all e nac'han ».

Selaou a reomp holl, dislivet, he c'homzoù : klask a reer he sioulaat. He gerioù a zegas da soñj din, birvidik-souezhus, ur varzhoneg kozh gant Pâl Gulyâs hag a echu evel-hen : *Ha te, rener-meur Hungaria, e-barzh peseurt podoù ac'h eus 'ta diskarget gwad nav milion a dud ?*

24

Peseurt kleizenn gozh a zo bremañ o tigeriñ en-dro ? Peseurt gloaz er skevent, tavet warnañ e-pad dek vloaz ?

Bremañ e tegaser ur bonner a voutailhad oksugen. Terriñ a ra ar voutailh wenn o skeiñ ouzh stalaf dor ar sal-oberata. Ne vern !

Gortoz a reomp m' o devo ar vedisined amzer da zont d' ober war hon tro.

Skingomz ar gouarnamant a skuilh e pep lec'h sonerezh skañv.

War neuñv er champagn emeon,
Dañsal a ran ar french-cancan.

Kounaat a ran eo bet diskouezet din, dec'h, gant ar c'hoarierez Eva

Szörenyi, e-pad ur bleustradenn, ur varzhoneg gant Iuyès anvet **Kanenn da v-Bartok**.

An neb a hillig va skouarn gant frealzioù strañtal
A ra goap eus va glac'har.
Marv eo, an hini 'zo bet hor mamm.
Hag-eñ e c'hell ul laz-seniñ skañv c'hoari 'barzh ur vered ?
Ar broioù diskaret, ha gant un akordeoñs e leñver dezho ?

Ar wirionez rik e oa. An hini zo marv a oa bet hor mamm hag ul laz-seniñ skañv a glever er radio. A-boulladoù e red ar gwad hungarat e-pad, ma vlej ar radio :

Frou-frou, Clodo, Loulou.

Eus ar sal-oberata e tegaser en-dro ar micherour. Gwelout a reomp pep tra dre ar werenn dorret. Ar merc'hed a zifronk.

Hor c'harantez zo 'priziusoc'h
Eget karantez ar vro.

Ne gollont ket o fenn ! Adarre an divlizidigezh rust hon eus stourmet kement a-enep dezhi. (« Divlizidigezh ar vourc'hizien vihan » a lavaremp, met ne oa ket gwir, peogwir emañ ar vourc'hizien vihan o tifronkal bremañ.) Ur wech muioc'h, an divarregezh da gompren ar bobl, da veizañ ar wirionez - ar wirionez a glaskont bremañ studiañ ouzh beg o fuzuilhoù - an diouer a zaoulagad hag a zivskouarn, peogwir e oa bet kemeret lec'h ar binvioù-korf gant troioù korvigellerezh speredel karget a c'hevier. Ur wech muioc'h an eneveizoniezh eus an engroezioù a lakae Hungariz izeloc'h ha falloc'h eñvoret eget ki Pavlov.

Met ar seurt sonerezh an hini eo a zo ezhomm evit mont gant ar seurt gevier.

Goude sonerezh Lehar, ar c'han broadel ne seblant mui bezañ nemet ur rimadell.
25

Ur speaker a gomz bremañ er radio : lavarout a ra ez eo ur gudenn a lorc'h broadel : piv a c'hounezo ar match disul a zeu.

Em c'hichen ez eus kelennerien ha diskibled eus Skol-Uhel an Embregerezh-Korf o selaou, heuget.

Mont a ran er sal teñval evit bezañ skinwelet, respont a ran d'ar goulennoù. Nann, morse n' em eus bet a danijenn-skevent... Ya, klevout a reer ar c'hanol war-du Kelenföld ivez.

E oa an noz o kouezhañ pa gemerjomp hent an distro. Ret e voe ober un dro vras a-raok erruout et gêr.

(tennet eus IRODALMI UJSAG ;
brezhoneg gant P. DENEZ.)

PREZEGENN GAÑV DIRAK BEZIOU AR RE VARV E DOARE THUKYDIDES

gant MILAN FUST

A-vec'h ma kreden c'hoazh e buhez hor broad. Me lavare ouzhin va-unan : ur bobl brevet a zo ac'hanomp, skuizh, merzheriet betek re. Hag abaoe pell e lavaren kement-se.

Un tregont vloaz bennak zo em eus komzet ouzh un uheliad alaman, a-hed un endervezh penn-da-benn. Ne oa ket un den speredet-dreist, met gouiziek-bras e oa war an istor. Ha setu ar pezh a lavare din an aotrou bras-se :

- An holl bobloù hag o deus bevet pell er sklavelezh a vez, a-benn ar fin, breinet o spered. Sellit ouzh an uhelidi poloniat hag hungariat. An noblañsoù-se, daoust ha n' int ket deut da vezañ, an darn vrasañ anezho, treitourien d' o bro, abaoe kantvedoù ? Daoust ha n' int ket aet d' ober o lez e Wien pe e lec'h all, o stouiñ izel e servij ar mestr ; daoust ha n' o deus ket dilezet yezh o bro evit kemer yezh an estren ? Daoust ha n' eo ket gwir o deus gwerzhet o bro, trubardet he holl c'hoantoù d' ar frankiz, evit ur garg bennak, ur yalc'had pe un anv-kaer ? Ha sellit ouzh ar fogaserien digalon ! Ur baron hungarat a ra muioc'h a reuz eget hor priñsed a lignez uhel ! Hag-eñ e vefe gouenn warlerc'hietoc'h, aheurtetoc'h, lorc'husoc'h ha krisoc'h e-keñver he sklaved eget gouenn an noblañsoù poloniat ?

Setu petra a lavare ha ret eo din anzav e oa ar gwir gantañ. Betek nevez zo en em c'houlennen : petra ober ? Va fobl paour a zo bet e gwirionez brevet en he spered gant re a gantvedoù a vezh. Prest eo bremañ da zegemer forzh petra, da blegañ dirak pep tra. N' eus ket tu da stouiñ penn izeloc'h eget na ra ar paour-kaezh pobl hungarat diviet gant ar bourev. Nag a wech n' em eus ket skuilhet, en abeg da se, daeroù va c'hozhni. An Dartared, an Durked, an Alamanted, hag an Alamanted adarre... Penaos e c'hellfe ar bobl vihan gaezh-se chom bev e-barzh ar gompézenn benniget ha milliget a zo etre an Danav hag an Tisza oc'h atizañ dibaouez c'hoantoù ar galloudoù a dro war dro ? Penaos e c'hellfe saveteiñ he buhez nemet dre vezañ uvel, dre en em ren evel ur sklav prest da c'houzañv pep tra, en ur vont atav war arbenn da holl c'hoantoù ar re c'halloudek ?

27

Setu ar pezh em eus soñjet betek-hen. Bremañ avat e c'hellan sevel en-dro va fenn, teurel kuit va mezh ha komz en un doare all... Ar re a zo kouezhet, ken ker d' hor c'halonou, o deus roet o buhez evit brasañ teñzor mab-den : evit o bro hag o frankiz. Ha ni, chomet bev, ni a fell deomp aberzhañ hor buhez evit kas ar menoz da benn-vat. A galon laouen e roan va c'horf kozh evit an uhelvennad ha c'hwi, ar re yaouank, a ziskouez gant ho taeroù na fell ket deoc'h chom war-lerc'h.

(tennet eus IRODALMI UJSAG ;
brezhoneg gant Per DENEZ.)

LIZHER D' AR RE YAOUANK

gant TAMAS BARANY

...Nag un digoll gwadek hoc'h eus tennet diouzh ar pilpouserezh divezh, ar pilpouserezh a zeske deoc'h, diouzh ar mintin, er sal-skol, kaout un doujañs relijiel evit an uhelvennadoù kevredigezhel hag a lakae deoc'h dirak ho taoulagad sabatuet, diouzh an noz, ur wirionez digernezh ha divalav.

Diouzh ar mintin, kelennerien ruz o zal gant ar vezh ha takonet o chupennoù, a rae deoc'h prezegennoù entanet diwar-benn kevatalded an dud hag ur gevredigezh a zo dianav enni implij an den evit gounid un den all, ha diouzh an noz, kirri-tan kaer-dreist, stouet ar stignoù war o gwerennoù o tremen e-biou d' ar c'hozh trammoù chouket ar veajourien enno betek war ar pazennoù, a roe deoc'h ur skeudenn iskis eus ar gevatalded-se.

Diouzh ar mintin e veze komzet deoc'h er skol eus skouerioù kaer ar c'henskoazell etre kamaraded hag eus kenvreudeuriezh an dud ; met diouzh an noz e oac'h stlabiket a vezh gant ar miliadoù iriennoù eus ur gevredigezh a ranke hec'h izili stourm en un doare didruez evit ur begad bara pe 50 forint kresk.

Diouzh ar mintin e oac'h o ranezenniñ er sal-skol diwar-benn ar gwellaennoù a zeu e buhez an dud diouzh un ijinerezh brasoc'h, met diouzh an noz, er gêr, e oa nec'het an holl gant huanadoù ho mamm oc'h en em c'houlenn, enkrezet-holl, penaos e rafe da echuiñ ar miz. Ha ne zeuec'h ket a-benn da gompren. E gwirionez, muioc'h-mui a draoù a veze graet bemdez er vro, nemet n' ho poa lodenn ebet er gounidoù nag er gwellaennoù.

Ha neuze, tammig ha tammig, oc'h deut da veizañ e oac'h bet touellet.

...Desket ho poa bezañ a-du krenn gant emsavioù ar frankiz er broioù trevadennel pe damdrevadennel, met difennet e oa ouzhoc'h komz eus frankiz ho pro hag eus frankiz ho pobl, koulz hag eus ar c'hudennoù a save evidoc'h. Koulskoude e saludec'h an eil egile er straed gant ar ger brav « Szabadsag » (Frankiz). Zoken goude bezañ bet dihunet e kendalc'hech da lavarout, evel ur benveg, eo an den ar c'hapital ar priziusañ, met dibaouez e welec'h peseurt fed a rae eus an den, evit gwir, an diranted hag o mevelien, ne vern pe e vije bet an den-se ur micherour kozh louedet e vlev gant al labour pe ur paotr yaouank o vont laouen en arbenn d' ar vuhez.

29

Neuze hoc'h eus graet ur mousklenn d' ho peg, ur c'hruz d' ho skoaz, hag hoc'h eus klasket uhelvennadoù all... Da gentañ hoc'h eus klasket tec'hout... Met bremañ hoc'h eus respontet d' ar re a fell dezho kontammañ ho spered. Hag e peseurt doare hoc'h eus respontet ! Evit kantvedoù hoc'h eus lakaet ar miz Heremañ da vezañ skedusoc'h eget miz Meurzh 1848. Diskouezet hoc'h eus na verne ket kalz an amzer a gosha an dud, hag e oac'h deut da vezañ gwazed, hor rummad kalonekañ a wazed. Ya, deut oc'h da vezañ ur skeudenn-arouez evit ho pugale.

Ni, hag a zo koshoc'h, ha furoc'h ivez dre m' hon eus aon, ne c'hellomp nemet gouelañ gant ar from o soñjal en ho kurioù dispar, en ho tud-veur bev ha marv. Hag e stouomp dirazoc'h, dre m' hoc'h eus graet ar pezh na oa ket bet graet betek-hen - dre m' hoc'h eus savet uhel flammell an dispac'h ar muiañ hungarat a zo bet biskoazh an istor. En aprou dre an tan eo e teu hor pobl da vezañ ur gwir vroad.

(tennet eus IRODALMI UJSAG, 2 a viz Here 1956
brezhoneg gant Per DENEZ.)

TAOLENN AR YEZH VAGIAREK

hervez L. GALDI

Anaoudegezh ar yezhoniezh vagiarek ne deo ket gwall skignet en arallvro, rak ma voe savet darn vuiañ an oberennoù war he divout gant magiariz o-unan e magiateg, ha n' eus ket e-leizh a dud gouest d' o lenn. N' eo ket hepken studi o yezh o deus sevenet ar yezhourion vagiar : ar yezhoù kar d' o hini o deus pleustret warne ha levrioù talvoudus-dreist a voe savet gante, da skouer er c'hantved tremenet gant P. Hunfalvy diwar-benn ar gwogouleg, an ostiateg, ar finneg, al lapeg, er c'hantved-mañ gant Zoltan Gombocz, oberour ar « Geriadur Gerdarzhel ar Yezh Vagiarek », ha gant ar c'helenner Barczi, oberour « Istor ar Yezh Vagiarek ». Un **damsell** war ar yezh-se a ginniger amañ.

Evel ma skrive Z. Gombocz, e weler splann e kensteuz ur yezh adsked hec'h istor. « Pep kemm er yezh, » emezañ « zo un darvoud istor e ster ledanañ ar ger, ha pep darvoud istor a daol un adskeud en istor ar yezh. » Diaes e vizie lavarout gwell he deus ar yezhoniezh un dalvoudegezh uheloc'h eget he zachennad labour, hag ivez ne deo ket ar yezh un dastumad froudennek sonioù ha furmoù, hogen ur c'hrennad eus eñvoriadennoù priziusañ an amzer dremenet. Warlerc'h ar prederour bras alaman Gwilherm Humboldt hag en doa anataet pegen stag eo ar yezh hag awen ur bobl, G. Barczi en deus displeget buhez ar yezh vagiarek adal hec'h orin bete vremañ en ur ziskouez kendalc'husted spered ar yezh.

An daolenn a weler e-kichen a ziskouez kerentiezh ar magiateg gant yezhoù-all, deuet eveltañ eus Azia pe komzet c'hoazh eno. Ar gerentiezh gant ar yezhoù finnek hag ar samoiedeg zo anat hag ar gentyezh ouralek a c'heller studiañ pizh dre geñveriañ he herezh er yezhoù a-vremañ. An oural-hag-altaeg, avat, zo ur vartezeadenn, ha meur a yezhour a van diskredik en e geñver, en ur ziskouezh ez eus traoù, en ouraleg, a denn kentoc'h d' an arieg eget d' an altaeg. Boazet eo Magiariz, avat, da sellout ouzh an oural-hag-altaeg evel ouzh ar vammenn gozh a zinaouas diouti pobloù an Hunned hag an Avared, hag a oa mongolidi pe tatared, hag int o-unan, deuet war-lerc'h ar re gentañ dre ar geotegi, da anezañ war sibl an Danav.

31

Kerentiezh bellañ ar magiateg en em ziskouez er gerioù o deus ivez yezhoù Azia, turk ha tatateg ha mongoleg (pe dre orin, pe dre amprestadennoù). Ar c'hef-ger **tap**, da skouer, er gerioù **tapad** (pegañ, chom stag), **tapint** (stekiñ), a gaver ivez e suomeg : **tapaa** (tapout) ; e turkeg : **tap** (kavout) hag e mongoleg : **tagha** (divinout) ; ar ger **kar** (brec'h) a gaver beteg er mandchoueg ; ar ger **szücs** (pan, feur) a gaver e turkeg, e tchouvacheg, e mongoleg.

Ur gerentiezh dostoc'h a stag ar magiateg ouzh ar yezhoù finnek, evel ma weler diouzh niver ar gerioù a gaver war un dro e magiateg hag e finneg : **kéz** (dorn), suomeg **käsi**, **szem** (lagad), suomeg **silma**, **kö** (maen), suomeg **kivi**, **szarv** (korn), suomeg **sarvi**, **uj** (nevez), suomeg **uusi**, **viz** (dour), suomeg **vesi**, **szaj** (genou), suomeg **suu**.

War he hent etre kreiz Azia hag ar c'hornog, ar bobl finn-hag-ougrieg he deus bet darempred gant pobloù ariek : **dek** a vez lavaret **tiz** e magiateg ha **dek** e suomeg. **Arva** (emzivad), suomeg **orpo**, zo kar d' al latin **orbis** ha d' an helleneg **orphanos**. Kalz a c'herioù, avat, o deus kerentiezh er yezhoù iranek : **asszony** (maouez), **hid** (pont), **zöld** (glas-gwer) o deus o far en oseg (er C'haokaz), **vam** (maltoterezh), **vasar** (marc'had) a gaver o far er perseg. Aes eo kompren hevelep ampresta- dennoù pa soñjer e veve « ougriiz » gozh en Azia ha diwezhatoc'h Magiariz en Europa, er geotegi, kichen-ha-kichen gant pobl iranek ar « Sakidi » (pe « Skutis ») hag o mibion an Alaned (hendadoù Osiz ar C'haokaz), e-pad marteze mil bloaz pe ouzhpenn.

Kement-se a ziskouez e oa ar magiateg, pa zeuas ar roue Arpad da c'hounid

ur vro en Europa, ur c'hendastumad, degemeret ennañ meur a elfenn eus sevenadurezhioù liesseurt. En o amgelc'h nevez, ha goude bezañ bet kristenet edan o roue Sant Stefan, ar Vagiared a dlee donet buan da Europiz wirion. Levezon ar pobloù slavek warne a anavezet e niver ar gerioù degemeret dioute : an deket eus gerioù ar geriadur (hogen ar roumaneg en deus kalz muioc'h). Eus an hen-vulgareg, yezh Iliz ar Slaved, eo deuet **szombat** (sadorn), **kereszt** (kroaz) ; eus ar c'hroateg, gant ar gatoligiezh, eo deuet **hala** (anaoudegezh), **apaca** (leanez) : dreist-holl gerioù politikel evel **kiraly** (roue), **ispan** (kont), **csaszar** (impalaer), a voe amprestet eus ar slaveg. Gant ar ger diwezhañ, avat, e weler n' eo bet ar slaveg, a-wechoù, nemet un hent evit gerioù deuet eus pelloc'h, **scacsar** eus al latin **Caesar**, evel ma teue **kenez** (rener un drevadennad) dre ar slaveg eus ar germaneg **koning**, hag **huszar** (marc'hegour) eus ar gresianeg.

32

A-c'houde an deket kantved eo troet ar magiateg a-grenn gant ar c'hornog hag e tegemer un niver bras a c'herioù latin. Gerioù relijion, diouzh ret : **angyal** (ael), **kapolna** (chapel), **paradiczom** (paradaez), h.a. ; gerioù lezenn ha reizhouriezh e-leizh ivez, degemeret war-lerc'h ar c'hwezekvet kantved.

Eus ar yezhoù arnevez e teuas gerioù c'hoazh : eus an turkeg, pa voe aloubet ar vro gant ar Voslemidi-se, eus ar romeg (yezh « tsiganiz »), eus ar roumaneg, eus an hebraeg ha zoken eus ar spaneg ; eus ar galleg kozh e oa bet degemeret **Lois** (Loeiz), deuet da **Lajos** a-vremañ, **mecz** (kizenn-vlev) « mèche », **mester** (mestr) ; muioc'h a c'herioù italianek, deuet pa renas an italiangarour Mathias Corvin, o talvezout evit buhez ar c'hêrioù, ar soudardelezh, an arc'hantelezh : **piac** (plas) **piazza**, **landsza** (goaf) **lancia**, **forint** (florin), **fiorino**. Met dreist-holl ez eus kalz a c'herioù alamanek : **Herceg** (dug), **Herzog** ; **grof** (kont) **Graf** ; **fond** (lur) **Pfund**, h.a.

An holl c'herioù estren, p' o c'honter pizh, a ra 45 dre gant eus ar geriadur, hag en o zouesk e renker lakaat gerioù a seblant peurvagiarek d' an estrenion, evel **paprika**, **Puszta**, **czarda** (gerioù turkek magiarakaet). Met touellus eo kontañ diouzh ar geriadur hepken, lec'h ma vez dastumet kenkoulz ar gerioù boutin hag ar gerioù peurzibaot. Pa gonter, er c'hontrol, er skridoù, ar gerioù magiarek-rik hag ar gerioù a orin estren, evel ma 'z eo bet graet gant ar yezhoniour Tolnai, e kaver, diwar 100.000 ger, 88.000 a orin finn-hag-ougrek. E-keñver-se, 3.390 ger slavek, 2.790 ger latin, 1.842 ger germanek a seblant dister a-walc'h. Skrivagnerion vras, ouzhpenn-se, a striv da skrivañ ur yezh c'hlan, ken a gaver e skridoù Vörösmarty, diwar 10.000 ger, 9.820 a orin finn-hag-ougrek.

Dre emskiant e skrivagnerion, eta, e chom ar **magiateg** feal d' e orin ha dellezek eus ar bobl daer ha kalonek hag he deus e zegaset eus ar Reter hag e viret evel prisiusañ arouez he dishualder.

(brezhoneg gant A. J. RAUDE.)

AN HUNGAREG NEVEZ

« An nevezadurioù-se (krouiñ gerioù hag eeunaat ar yezh) a zo bet labour an dud desket, mui pe vui sikouret gant an holl. Youl hag urzh a zo bet ezhomm evit kas anezhañ da benn. Nevezourien ar finneg, evel Elias Lönnrot hag A. Ahlqvist, re an hungareg evet Dugonics, Bartzafalvi, Kazinczy, Kölcsey, Szemere, ar barzh bras Vörösmarty, ha, tostoc'h ouzhomp, re an estoneg strollet en dro da Aavik, o deus ranket ober brezel da azeulerien ar boazioù kozh, d' al leziregezh : klasket o deus ijinañ ur yezh skrivet nevez, dezhi kement perzh-mat a c'hell bezañ, ha gouest da zisplegañ en un doare resis ha talvoudus n' eo ket hepken ar menozioù broadel, met ivez holl venozioù ar bed.

Adreizhourien ar yezh o deus kavet, anat eo, tud da enebañ outo. En Hungari, dreist-holl, ez eus bet ur gwir vrezel diwar-benn ar yezh ha gant an ijinourien gerioù nevez eo aet an trec'h a-benn an diwezh. E Finland, an emgann evit ar yezh vroadel a zo bet war un dro un emgann evit ar frankiz kevredigezhel ha broadel. En Estoni eo bet heñvel a-walc'h an traoù.

Etre 1790 ha 1848 ez eo bet Hungaria ur gwir dachenn-emgann etre an « ijinourien gerioù nevez » ha « paotred ar yezh evel m' emañ ». Deut eo ar vro da vezañ evel ul labouradeg-gerioù. Un nebeut skrivagnerien, kaset a-raok gant an tizh a oa warno, o deus goveliet miliadoù gerioù, chomet dizimplij an darn vrasañ anezho. Ken Paal Bugat, da skouer, en deus ijinet 40.000 ger evit lakaat an hungareg gouest da zisplegañ pep tra er skiantoù-natur.

Ha petra zo chomet eus an holl strivoù-se ?

Dezho eo dleour an hungareg eus an 12.000 ger o deus roet dezhañ un dremm nevez a-grenn. E-giz ma lavare ar barzh D. Kosztolanyi, ne c'hellfe ket mui un Hungarad, en deiz a hiziv, implijout e yezh c'henidik, ma vije tennet digantañ an holl c'herioù ijinet-se. Kementad ar seurt gerioù, en ur skrid pe en un diviz poellek bennak, a zo war-dro 30 pe 40 % ! Heñvel e vefe evit ar finneg a-vremañ. An darn vuiañ eus al levrioù embannet hiziv an deiz e Finland a vije mac'hagnet-spontus ma vije tennet diouto ar gerioù ijinet abaoe derou an 19^{vet} kantved. N' eo ket ken anat c'hoazh levezon an nevezadurioù en estoneg, met peogwir hepken n' eus ket bet kroget pell zo gant al labour. War-dro 1910 ez eus bet staget da sevel gerioù nevez en estoneg. Ha daoust da se ez eus d' ar yezh ur stumm hag un doare nevez.

34

N' eo ket en aner eta o deus labouret ar saverien-gerioù. »

A. SAUVAGEOT.

pennadig tennet eus levr an UNESCO « Implij ar yezhoù nann-ofisiel en deskadurezh », 1953.

(brezhoneg gant P. D.)

Anton Reguly, ur yezhour hungariat

hervez Nikolaz KOVALOVSKI

Serret e krommenn ar menezioù Karpát, pell diouzh broioù genidik o hendadoù, ne goll ket Hungariz ar c'houn eus orin o gouenn. E derou an XIIIvet kantved dija, dre zellid an dominigad Julian, e teuont da gaout darempredoù gant breudeur kenouenn adkavet e traonienn ar Volga : darempredoù ne vo ket tu a-hed kantvedoù da zerc'hel, gant ar meuriadoù Tatar o tostaat ha gant ar brezelioù ouzh ar C'hermaned hag an Durked. N' eo nemet pell goude, e dibenn an XVIIIvet kantved, ma tiskler ar steredoniour Yann Sajnovics, goude ur veaj-studi da Lec'hleñn, kerentiezh ar magiateg hag al laponeg ha ma tigor Samuel Gyarmathi an hent studi ar yezhoù finn-ougrek.

E 1839 eo ma skriv ur studier yaouank d' e geneiled, leun e spered hag e galon a hiraezh da vorennoù romantel ha kevrinus ar broioù hanternoz : « Un ergerzh en Hanternoz a ziskuilh fraez skeudenn wir geneliezh ar Sevenadur ». Hag o lezel war e lerc'h heol-hañv kriz ha splann Alamagn, e-lec'h ma oa deut da ziskuiñ goude studiañ war ar reizh, e sko war-du Hamburg hag eno kemer ar vag hag a gas anezhañ da Stockholm. Anton Reguly an hini eo. Hag amañ e kej gant ar gouizieg finnat Arwidson hag a laka anat dirazañ kenglotadur ingal ar magiateg hag ar finneg. War an taol e tiviz Reguly en em ouestliñ a-grenn da studi ar gudenn-se. Mont a ra da Gelsingforz, e-lec'h ma ra anaoudegezh gant ar yezhoniour Kastren.

Amañ avat e krog an diaesterioù. E gerent, dizanvez, a zo nec'het bras gant e dec'hadenn. Gwashoc'h c'hoazh anat eo buan da g-Kastren ne oar ar paotr yaouank na svedeg na finneg, ha ne oar koulz lavaret netra diwar-benn kudenn ar yezhoniezh. Mont a ra eta da labourat d' ur verouri en hanternoz e-lec'h ma c'hell deskiñ finneg. Ha neuze, en hañvezh 1840, da vro al Laponed, e-lec'h ma verz emañ Finned ar Sav-heol, ar Vogouled hag an Ostiaked o chom en tu-hont d' an Oural, kalz tostoc'h d' ar Vagiared eget ar Finned. Deut en-dro davet Kastren, hemañ n'hell bezañ nemet boemet ouzh tan ha dalc'husted ar c'hrennard, hag a semer raktal penn e hent, diaesaet ma 'z eo dre an diouer a voneiz, da Voskov, da c'hortoz eno keleier eus un dezrevell kaset gantañ d' e Vro da Akademi ar Skiantoù.

36

Degemeret mat eo gant ar Rusianed. Stagañ a ra gant studi ar ruseg ha deskiñ ar rannyezhoù kar d' an hungareg komzet e impalaeriezh an tsar. A-zevri-kaer e pleustr war ar yezhoniezh, ar yezhouriezh hag an dudoniezh.

Ur gwall daol eo evitañ, eñ hag a gave dezhañ e heuilhe e genvroiz e labourioù, klevout e vez nac'het outañ gant e Vro ar yalc'had a ra kement a ziouer. Kouezhañ a ra klañv gant ar gerseenn. Pa deu dezhañ e yec'hed en-dro e tle asantiñ, rannet e galon, mont da studiañ da Siberia gant Kastren a-berzh Akademi Rusia.

Skoazell a zeu dezhañ koulskoude eus Hungaria e 1842 hag e-kreiz-bev ar goañv e trouc'h kuit davet traonienn ar stêr Sosva e bro ar Vogouled, e-lec'h ma c'hell kerkent kadarnaat e venozioù a-zivout kerentiezh ar Vogouled hag ar Vagiared. Ac'hano ez a da d-Tobolsk hag ec'h en em gav adarre gant Kastren. Gweladenniñ Ostiaked Konda a ra, gantañ ar Bogoul Pachtjar, hag a gas anezhañ, o vont da benn traonienn ar Pelym, davet meuriadoù kentañ ha na anavezont nemet ar pesketa hag an hemolc'h.

Bloaz goude e tegouezh e Obdorsk, kêr bennañ Ostiaked an Nord, war an Ob. Dibaouez e klask tizhout e bal : saveteiñ ar muiañ ma c'hell eus teñzor barzhel ar Werin, ar c'hanoù-se leun a briñsed, a gadourien-veur, a zoueed, a emgannoù.

« Nag ur souezh, » a lavar, « gwelout ur bobl eeun a besketaerien hag a hemolc'herien entanet gant brud an armoù ! »

Hegaset gant gwarizi un nebeut gouizieien rusat e tle neuze, e miz Meurzh 1845 e-kreiz ur goañvezh kalet, trouc'hañ e ergerzhadenn ha mont betek Kazan, e-lec'h ma chom, da ziskuizhañ en ur studiañ tcheremiseg ha tchouvacheg gant un abad eus kloastr Rajfa. Eno eo e tegouezh gantañ keloù eus Akademi Hungaria, hag a ginnig dezhañ ur gefridi nevez. Asantiñ a ra ha daoust d' e yec'hed mont da ober labourioù da Vro ar v-Mordved.

Dont a ra en-dro da Gazan avat skuizh-divi ha klañv.

E 1846 e teu da St-Petersburg gant pinvidigezhioù gouiziegezhel a bep seurt, hag a fell dezhañ kas gantañ d' e Vro. Met Kevredad Douaroniezhel Rusia a c'houlenn digantañ skoazellañ anezho da sevel kartenn Oural an hanternoz, neuze « terra incognita ».

N' eo nemet e diskar-amzer 1847 ma c'hell distreiñ da Hungaria. Klañv evel ma 'z eo n' eo ket gouest da gemer perzh e brezel an dieubidigezh, bloaz goude. Pezh ne vir ket ouzh an Aostrianed da heskinañ anezhañ.

37

Degemeret pelloc'h en Akademi e ra e venoz, da lakaat e genvroiz da anaout o breudeur er Sav-heol, en em ouestliñ da embannidigezh e notennoù a-zivout ar yezhoù finn-ougrek, ha sevel ur geriadur hag ur yezhadur.

Aes eo d' e-gevezour-deut Kastren, bremañ e Kelsingforz, tennañ digantañ an dour diwar e brad ; seul aesoc'h ma verz Reguly e-unan an niver a fazioù a zo en em silet en e zielloù e-doug e gleñvedoù.

Aliet gant ur c'heneil ec'h en em laka da genlabourat gant e genvroad Hunfalvy, ur yezhoniour dreist, betek 1858.

Mervel a ra trumm er bloavezh-se goude bezañ peuraozet savadur ar genyezhaniezh hungarat.

(brezhoneg gant Andrev GELLE.)

HUNGARIZ EVEL M' EN EM WELONT O-UNAN

hervez Ladislas GALDI

Deuet eo o emskiant broadel da Hungariz er 16vet hag er 17vet kantved. A-raok, daoust d'an dizunvaniezh-diabarzh, e oa memes tra daou dra oc'h unvaniñ ar Vagiared : ar Gatoligiezh, relijion an holl, hag an Noblañs, kenouenn gant ar werin hag o ren a-viskoazh. N' eo nemet goude emgann Mohacs e 1526 - pa voe faezhet Hungariz gant an Durked, ha da heul lodennet etre div pe deir bro all - e verzjont tre e oa ur bobl hag ur vro anezho.

Diaes eo dastum anaoudegezh a-zivout ar Vagiared diwar ar barnadennoù boas, a zo alies kamm : c'hoazh pa n' int ket testenioù o enebourien ! Mojenn an Hungared debrerien-tud - an Ogred - a zo aspadadur un hengoun a gaver un heklev anezhañ en ur pennad eus « Danevell Rolland ». Hungaria, hag hi moger-greñv ar Gristeniezh enep an Durked, a rankas he broiz gouzañ ar gwall anv-se betek an deiz hiziv.

E gwirionez hervez an denoniour L. Bartucz n' eus ket a ouenn hungarat rik. Hogen ur c'hemmesk-gouennoù a zo kentoc'h, na gaver anezhañ nemet e bro-Hungari. Dre vras 27 dre gant eus ar boblañs a zo Touraned, da lavarout eo kar d' ur ouennad tud a gaved e Turkestan pe kreiz-Azia, anezho berrbenneien blev ha daoulagad du, kroc'henet-gwenn pe arvelen ha friet-eeun. Ugent dre gant a zo eus gouenn Balted ar Reter, berrbenneien anezho, meleganed avat lagadet-glas. Gourzadoù ar re-se eo a zegasas ar yezh Finn-Ougriek er vro. Peurrest ar c'hemmesk gouennel-se, d.l.e. ouzhpenn an hanter, a gaver ennañ Germaned ha Slaved. An dud mongolheñvel, a lakaer kement a bouez warno diouzhtu pa vez keal eus Magiared, n' int nemet 5 dre gant eus ar boblañs a-bezh.

Diouzh ur ouenn ken liesorin ne c'helle tarzhañ nemet ur spered liestuek, eien don nerzh ar vroad. Herrded ha taerded Hungariz a deu dezho eus an elfenn Touranat, koulz hag an tech d' an emaberzh ha d' ar mont-dreist. An elfenn-FinnOugriek a zegas ar c'hempouez, an dro-spered virourel a stag an dud da zouar ar vro hag ouzh an traoù evel m' emaint, ar bezoud resis.

Mar deo chomet kar a-walc'h ar Magiared d' ar Vogouleg, yezh breudeur-ouenn an Hungared e Norzh-Russia, o deus memes tra an div bobl stummoù-spered disheñvel, evel m' hen laka anat studiadennoù gouiziek N. Zsirai. Abred-tre e teuas an Hungared da vezañ ur yezh Europek, evel m' eo bet prouet gant ar yezhoniour Bela Zolnai. Adalek ar Grennamzer e voe roet digor frank er yezh da c'herioù latin, germanek, gallek hag italianek. Ar pezh na c'hoarvezas ket evit ar Bulgared nag ar Roumaneg.

Ar yezh, adskeud ar speredegezh, a zo ken liestuek he doare hag orin-gouenn ar Vagiared, evel ma wirieka labourioù ar yezhourien Zsirai ha Ladislas Ravacz (hemañ diwezhañ eskob Kalvinat Budapest). Diouzh an elfenn Douranek e tarzhan awen barzhel hag enklask an nevezinti. Diouzh ar skourr Finn-ougriek e tiver ar c'hoant ober gant ar pezh a zo, an duidigezh d' ar gwirvoudel ha d' an danvezel.

E-barzh lennegezh ur bobl, muioc'h c'hoazh eget e-barzh he yezh, e vez strollet holl binvidigezhioù hec'h ene. Er c'heñver-se eo bet studiet lennegezh Hungaria gant ar gelennerien Kerecsenyi ha Farkas, ha didoueziet ganto he menzioù stur : da gentañ-holl ar vrogarouriezh taerañ, goude an tech d' ar soudardelezh hag un humour teñval ha trajediek. Ha padal kement-se ne harz ket ouzh an uhelgealiezh glanañ da vleuniañ en oberoù gwirvoudel zoken.

Mar deo bet kammvarnet Hungariz evit a bep seurt traoù, war dachenn ar

sonerezh an hini e vezont ar muiañ. Ar sonerezh tsigan a zo tra an Dsiganed pe Jipsianed. Ar gwir sonerezh-pobl Magiarek, miret glan-tre er Puzta, n' en deus mann da ober gant an tonioù tsigan war-bign hag eil-toniet-digenson. Dieilton, avat, ha war-ziskenn gant tagadennoù kreñv eo kan unvouezh ar Vagiared. Ar melodiennoù-diazez, digejet gant ar sonerezhour Z. Kodaly, a zo heñvel-souezhus ouzh re an Dcheremised, breudeur-ouenn ar Vagiared.

Barzhed, muioc'h eget sonourien, eo Hungariz. War dachenn ar varzhoniezh eur boas da enebañ awen Hungariz ouzh awen ar C'hermaned. M. Babits a zisfiz war an dro-soñjal-se, o kounaat o deus kenvevet Hungariz tri c'hantved gant an Aostrianed. A-hend-all setu penaos e varn ar varzhoniezh hungarek : « Ur seurt gwirvoudelzh arvestgar a strink diouti diehan hil an oberoù hael ha kalonek, met war un dro digas ha mirourel a-walc'h evit enebañ ouzh lanv drastus an nevezintioù direveur ». E berr, evel e pep keñver all, ez eus bet kavet ur c'hempouez da gemmesk elfennoù disheñvel-krenn.

E sell eus an Arzoù-kaer eo bet prouet gant Gerevitch ne oa bet amprestet netra digant an arz germanek e-doug ar Grennamzer. En amzer da zont ez eus spi mat da genderc'hel gant an hengoun arzel gwir-Vagiarek adkavet evel-se en awen ar Grennamzer.

40

E-kerz o istor, perzhioù aroueziusañ ar Vagiared a zo bet ar c'hoant a zishualded, ar galonegezh, an interest d' al levrierezh-stad. Ar perzhioù-se a zo bet testeniet gwechall e danevelloù an Arabed hag ar Vizantined. Hiziv c'hoazh int displeget gant o diskennidi, met ur bern perzhioù all o deus dastumet ouzhpenn a-hed ar c'hantvedoù. Gant an istorour Szekfü eo bet douget ar barn-mañ : « Speredegezh ur vroad n' eo ket un dra ragdiazezet na peurziazezet, hogen un darvoud en ur gevredigezh, dalc'hmat war gemm ha bepred dindan ur stumm nevez. Pezh a ra nerzh an darvoudenn-vev-se hag he fadusted eo ar c'hempouez etre an elfennoù disheñvel a ya d' hec'h ober ».

(brezhoneg gant E. BREGAR.)

Amzeriadur berr dispac'h 1848

1825 :

En Hungaria eo penn kentañ « Amzervezh an Adreizhadurioù ». Dont a ra eneberien ar Gouarnamant da vezañ kreñvoc'h-kreñvañ, dre en em harpañ war ur politikerezh a frankiz en diabarzh, ha war soñj emrenerezh ar vro.

1844 :

An hungarieg a zeu da vezañ yezh ofisiel en Hungaria.

1847 :

E Presbourg e tigoror Dieta diwezhañ an Urzhioù. Kostezenn an eneberien, Loeiz Kossuth en he fenn, a zo kement ha kostezenn ar Virerien. Met labourioù an Dieta a ya war-raok gorrek-kenañ.

1848 :

15 Meurzh. - Goude dispac'h Pariz e miz C'hwevrer, hag hini Viena e Meurzh, dispac'h ivez e Pest. Renet eo gant Petöfi hag un nebeut tud yaouank « radikal ». Embann a reont ar mouladurioù kentañ hep kontrollerezh-gouarnamant, ar « C'han broadel », ha 12 poent mennadoù ar Gostezenn gleiz. E Pest e tiazezer Komite surentez ar Bobl, Petöfi a zo ezel anezhañ.

17 Meurzh. - An adreizhadurioù e veze breutaet diwar o fenn gant an Dieta, a zo degemeret ha votet buan. E Viena, an impalaer a lez d' ober.

Ebrel-Mae. - Viena a glask adkemer he c'hreñv. Brezeladurioù kentañ etre Hungariz hag ar broadoù all, Serbed, Kroated, Roumaniz.

22 Gwengolo. - Ur « C'homite difenn ar Vro » a zo krouet, en e benn Kossuth, urzhier brezel an dieubidigezh.

Here. - Trec'hadennoù Hungariz. Gouarnamant nevez.

Kerzu. - Bem, jeneral poloniat brezel dieubidigezh Hungaria a c'honez an trec'h en d-Transilvania : di a zo pennrener armeoù Transilvania.

2 Kerzu. - An impalaer Ferdinand V a zilez e garg.

1849 :

5 Genver. - An Aostrianed a gemer Pest dindan o dalc'h.

42

27 Genver. - Kerzhout a ra war-du Transilvania, kentañ strolladoù soudarded an Tsar.

Meurzh. - Sem a zieub Transilvania.

4 Meurzh. - Reizhadur nevez an Impalaeriezh n'anav ket Hungaria evel ur stad dieub.

14 Ebrel. - Diskleriadur Emrenerezh Hungaria. Anvet eo Kossuth da c'houarnour.

Mae. - An Tsar o 'n em lakaat en afer.

Gouhere. - Gwashaat a ra an traoù war dachenn ar brezel : kilañ 'ra dre holl armeoù Hungariz.

31 Gouhere. - Petöfi lazhet e Segesvar.

Eost. - Kossuth a ro e zilez. Görgey, pennrener an armeoù en em zaskor.

Mougidigezh an Dispac'h ha lazhadeg renerien brezel an Dieubidigezh.

1849-1867 :

Hollveli Aostria war ar vro.

EMSAVADEG MIZ HERE 1956.

An trouz a-berzh micherourien Berlin ar Sav-Heol, Pilsen ha Poznan, koulz hag emzalc'h nevez bro-Bologn e-keñver impalaeriezh Moskow, a zo evel diouganou d' an taol-dispac'h en em gavet en Hungaria.

23 a viz Here. - Gerö (Weis e wir anv), sekretour ar gostezenn gomunist hungariat hag ezel eus ar Politburo, a ra e Budapest ur brezegenn a-du gant an URSS. Tagañ a ra an 250.000 a dud en em vodet en-dro da zelwenn Petöfi evit youc'hal a-du gant ar Pologn. Ar polis politikel a laosk tennoù warno. E-kerzh an noz e rank Gerö lezel ar gouarnamant gant Imre Nagy ha Janos Kadar.

24 a viz Here. - Szeged, Györ, ha kêrioù all en em sav. Ar Rusianed hag ar polis politikel a zalc'h da stourm a-enep an emsaverien.

25 a viz Here. - Sioulaet an traoù e Buda-Pest. Nagy, goude pellaat an holl staliniz, a garfe toullañ kaoz gant ar Rusianed ha gounit ma 'z afe kuit ar peder rannarread rusian.

26 a viz Here. - An dispac'h en em astenn dre holl : un emsavadeg vroadel eo, ha n' eo ket un dispac'h politikel. Ouzhpenn komunourien vroadel, ez eus bremañ strolladoù socialist ha broadelour o stourm. E-kerzh an noz, an arme - an Honved - a zo aet a-du gant an emsaverien.

27 a viz Here. - Daoust ma klever ez eo ledanaet ar gouarnamant, ez eo anat na zeu ket Nagy a-benn eus e daol. Chom a ra ar sosialisted er-maez. Er gêrbenn ez eus un tamm ehan, met war ar maez ez eus bec'h bepred.

28 a viz Here. - Ul luzietez spontus a strolladoù disheñvel a zo er vro. Dirak ar gouarnamant, ha n' en deus nerzh ebet, ez eus dreist-holl « Kuzul dispac'hel ar Studierien » ha « Kuzul dispac'hel ar Yaouankiz ». An holl avat a fell dezho diskar ar gostezenn stalinat, kas kuit ar Rusianed, ha mirout ar gwellaennoù degaset er vuhez arboellerezhel ha kevredigezhel.

29 a viz Here. - An emsavadeg a seblant bezañ gounezet. Tito, Gomulka, Mao-Tse-Toung a lak war Rusia bec'h ar pezh a zo c'hoarvezet. Dizertourien a zo e-touez ar soudarded rusian. Klask a ra Nagy ober an unvaniezh vroadel.

44

30 a viz Here. - Ne zeu ket Nagy a-benn d' ober an unvaniezh, hag anat eo ez eus tud ha strolladoù a glask mont kalz pelloc'h egetañ. Kaoz a zo e vo mouezhiadegoù dindan evezh an ONU. Nec'het ar C'hremlin.

31 a viz Here. - Ar Rusianed a guita ar gêrbenn. Adsavet eo ar c'hostezennoù politikel kozh. Goude bezañ divizet hir amzer gant Mikoyan ha Souslov, kaset gant ar C'hremlin, ez embann Imre Nagy neptuegezh ar vro.

1 a viz Du. - Ne c'hell ket an URSS souzañ pelloc'h, gant aon gwelout e holl impalaeriezh o kouezhañ. 3.000 tank, kanolioù ha 200.000 den a zired eus Oukraina ha Roumania. E-kreiz an noz eo kelc'hiet Buda-Pest. Nagy a gas ur c'halvadenn d' an ONU.

2 a viz Du. - Evit an trede gwech en emsavadeg, e saver ur gouarnamant nevez a emglev broadel. Diskleriañ a ra Hungaria bezañ neptu, ha kaout c'hoant da gaout darempredoù mat gant hec'h holl amezeien.

3 a viz Du. - Adkrog eo ar vuhez da vont en-dro. Da 10 eur noz, avat, Pal Maleter ha Bela Kovaks, aet da zivizout e penngarter ar Rusianed, a zo harzet.

4 a viz Du. - Da 4 eur diouzh ar mintin ar Rusianed a zigor an emgann ouzh Buda-

Pest. Soudarded Rusia a zo holl yaouank ha ne gomzont ket rusianeg. Imre Nagy hag ar gouarnamant a glask repu e kannadti Iougoslavia. En em gannañ a reer en holl gêrioù.

E lec'hioù zo e padas an emgann betek an 8 a viz Du. Fabourzioù Buda-Pest a blegas da ziwezhañ. Ur gouarnamant a-du gant ar Rusianed a voe savet gant Janos Kadar. Goude dezhañ reiñ urzh terriñ ar c'huzulioù micherourien e voe, e-pad pemzektez, dilezadeg-labour er vro a-bezh. An naon a reas d' an dud plegañ. D' an 22 a viz Du e oa bet kaset Imre Nagy ha 48 politiker all da Roumania.

50.000 Hungariad a zo kouezhet evit frankiz o bro, 165.000 o deus dibabet a youl-gaer mont en harlu. Den ne oar pet a zo bet toullbac'het hag harluet dre nerzh.

Emsavadeg Hungaria betek bremañ.

(brezhoneg gant H. KONAN.)

UR SELL WAR AR VRO...

gant Yann POUPINOT

Hungaria, evel m' emañ bremañ, a zo bet bevennet gant feur-emglev Trianon, sinet d' ar 4 a viz Eost 1920 hag adlakaet da dalvezout gant emglev Pariz e 1947.

Rannet en doare-se, ez eus dindan douaroù ar vro 93.016 kilometrad karrez, da lavaret eo ez eo Hungaria div wech hanter ment Breizh.

Ur blaenenn vras unvan, an Alföld, dezhi alies doare ur steppenn (geoteg kras), eo dreist-holl Hungaria. Dourek e c'hell bezañ e tu ar stêrioù Danav ha Tisza, an div stêr vras a dreuz ar vro.

Diouzh tu ar mervent e sav tosennoù Bakony ha Pecs betek 682 metr uhelder ; emeur eno o tostaat ouzh an Alpoù ; en norzh, dre ma 'z aer war-du ar C'harpatoù, e tizh uhelennoù Matra 1.015 metr e menez Kekes.

En izelenn greiz e vez tomm-gor e-pad an hañv ha yen-skorn er goañv.

Nav war zek eus an dud o chom er vro a zo eus rummad ar Vagiared. Katoliked a zo eus an div drederenn eus ar boblañs ; ar c'hard, dreist-holl er c'hêrioù, en hanternoz hag war-dro Debrecen a zo protestant.

Diwar dismanthroù an Impalaeriezh « daoubennek » (aostriat ha hungariat) eo ganet ar stad magiar dizalc'h e 1918. Goude bezañ bet ur republik e-pad un toullad mizvezhioù e teuas da vezañ ur « rouantelezh hep roue » etre 1920 ha 1945.

Abaoe 1946 eo deuet adarre da vezañ ur republik. Goude bezañ bet trec'het e 1945 evit bezañ aet a-du gant an Alamagn e 1941, emañ abaoe e dalc'h an « arme ruz » hag ar gouarnamant komunist deuet da heul.

A-viskoazh eo bet diazezet pinvidigezh ar vro war al labour-douar. E douaroù don ar blaenenn e teu an edeier eus ar c'hentañ, gwinizh ha maiz dreist-holl. Kalz avaloù-douar, tro-heol, paprika, beterabez-sukr ha butun a vez gounezet ivez. Gwin brudet a zo (Tokay, lenn Balaton).

An douaroù mat-se a oa ar pep brasañ anezho e dalc'h perc'henned vras, e doare ma ne vezent ket atav labouret eus ar c'hentañ. Goude 1945 e teuas erfin - diwezhañ bro en Europa - an douar da vezañ d' ar re hel labore. Gant trec'h ar menozioù nevez avat e stagjod da « strollañ » an douaroù hag evel-se n' o deus ket tud ar vro tennet an holl wellaennoù eus ar gounid-se.

46

Kregiñ a rejod neuze ivez da ober labourioù bras war skouer Unvaniezh ar Soviedoù. Stankell an Tisza a roas tu da zoura 370.000 devezh-arat. Ha bremañ ez eur krog da c'hounid riz (trawalc'h evit ar vro), kotoñs ha sitroñs.

Maget e vez kezeg brudet, moc'h diniver ha saouteier. Met ar pezh eo dreist-holl a zo an heverkañ eo an eoned : yer, houldi ha dreist-holl gwazi.

* * *

Abaoe m' eo deut ar vro da vezañ dizalc'h e 1920, ha muioc'h c'hoazh abaoe ar brezel diwezhañ, e vez tennet pinvidigezhioù a-zindan an douar. Tennet e vez dreist-holl ar glaou e Komlo, e-kichen Pecs, al lignid e Tatabanya, an houarn e Rudabanya. Ar pinvidigezhioù brasañ avat eo ar petrol (1.600.000 tonennad ar

bloaz), a gaver e Lispe hag e Siofolk, hag ar boksid : 1.260.000 tonennad ar bloaz a denner bremañ eus menezieg Gant, ha spi a zo da welout Hungaria o tont da vezañ unan eus gwerzhourien vras boksid ar bed. Labouradegoù-tredan emeur o paouez sevel e Inota hag e-kichen Matra. Met an uraniom, a gaver e Koevagoszolloés hag e Fűezfoe, an hini eo a ra brud Hungaria hiziv : gant Bohemia ha bro-Saks emañ Hungaria e penn Europa evit an uraniom.

Klasket en deus ar gouarnamant sevel ijinerezhioù nevez evit kompezañ un tammig gwelloc'h buhez arboellerezhel ar vro. Abaoe dek vloaz e kresk ingal kementad an ijinerezh er binvidigezh vroadel. An uzinoù brasañ a zo labouradegoù-petrol Almâfûzitö, labouradegoù-dir Dyösgyör, fornioù uhel Ozd ha dreist-holl kombinad Dunapentele, savet e 1953 da daou forn uhel ha pevar forn Martin. En Ajka emañ kombinad an aluminom.

Gwechall ne oa uzinoù saverezh ardivinkel ha strilhouriezh nemet e Budapest, dreist-holl en enezenn Csepel, e-lec'h m' eo brudet uzinoù Ganz. Abaoe ez eus bet savet labouradegoù e Györ, Miskolc, Salgotarjan, Kiskunfélegyhaza, h.a. Heñvel tra a zo c'hoarvezet gant ar gwieriezh : bremañ, ouzhpenn er gêrbenn, ez eus labouradegoù e Szeged hag e Kaposvar. Evel just ez eus en holl gêrioù bras milinoù, labouradegoù sukr, boued-mir, bier ha butun.

Ret eo lavarout ivez n' o deus kêrioù Hungaria tra heñvel ouzh hor c'hêrioù-ni : kêriadenoù bras-tre ez int, kentoc'h eget gwir gêrioù, gant marc'hadoù ha foarioù bras. Szeged, da skouer, hag a zo dindani 816 kilometrad karrez, a zo o chom enni 36 % a labourerien douar : disheñvel a-grenn diouzh kêrioù fetis evel Roazhon pe an Naoned.

47

* * *

Ha bremañ, setu un nebeut sifroù diwar-benn Hungaria :

Poblañs. - 9.880.000 den :
o vevañ e kêr : 41,2 % ;
o vevañ war ar maez : 58,8 %.

Kêrioù bras. - Budapest, 1.166.000 ; Budapest hag he bannlev, 1.780.000 ; Szeged, 150.000 ; Debrecen, 126.000 Miskolc, 110.000 ; Kecskémet, 87.000 ; Pécs, 78.000 ; Hod-mézövasarhély, 62.000 ; Györ, 57.000 ; Békésczaba, 52.000 Sopron, 42.000.

Labour-douar hag ijinerezh (ar sifr kentañ a zo evit 1938 hag an eil sifr evit 1955).

(milionoù kintalioù) ed : 29,1, 27,0 ; maiz : 22,0, 29,0 ; avaloù-douar : 22,0, 24,8 ; betaravez sukr : 9,6, 22,2.

(miliadoù) moc'h : 4.674, 5.818 ; pennoù yer, houldi ha gwazi : 23.000. 25.000.

(miliardoù Kwe) nerzh-tredan : 1,400, 5,400.

(milionoù tonnadoù) glaou ha lignid : 9,360, 22,300 ; dir : 0,640, 1,600 ; sukr puraet : 0,101, 0,248.

(milionoù metradoù karrez) danvezioù kotoñs : 146, 237 ; danvezioù gloan : 20, 26.

(milionoù rummoù) boutoù-ler : 3,5 ; 12,3.

Yec'hed ha kelennadarezh (dre 10.000 den). - Medisined : 12, 13 ; gweleoù ospital : 54, 61 ; studierien : 13, 52 ; binvioù-skingomz : 420, 850.

Kementad ar binvidigezh vroadel. -Labour-douar : 29,3 %, 20,1 % : ijinerezh : 33,0, 42,6 ; micherourien er gêr : 8,7 ; 4,4 ; saverezh-tiez : 4,7, 5,8 ; reizhoù-dougen : 3,6, 3,5 ; kenwerzh : 19,8, 20,1 ; traoù all : 1,0, 3,5.

Hentoù-dour : 1.105 kilometrad ; hentoù-houarn 11.427 kilometrad ; karrhentoù : 25.872 kilometrad ; burevioù-post : 3.230.

(brezhoneg gant F. KERVELLA ha Per DENEZ.)

NOTENNOU ISTOREL

gant Kalman GOSTONYI

MARC'HEION WAR AN DANAV.

Er bloaz 895 e kemeras Magiariz annez e kenstêriad an Danav hag er menezioù Karpad. Seizh meuriad a oa anezhe, edan o ziern dilennet Arpad, ha gante un eizhvet meuriad, « c'hazarat » anezhañ.

Anavezet e oant a-raok, met ne deo ket fonnus an testenioù diwar o fenn. Er c'hwec'hvet kantved, newazh, e skrive Theofilaktos a-zivout Magiariz na azeulent nemet un Doue hepken hogen e tougent bri da speredoù an douar, an avel, ar plantoù hag an anian a-bezh.

Nevezik zo, e 1949, e voe keloù eus ur skrid henvagiarek, a vizie eus ar c'hwec'hvet kantved, ennañ ugent mil ger, dizoloet gant ar c'helenner G. Mészáros, d' ar mare-se kelenner denoniezh en Istamboul. Emañ bremañ ar c'helenner, Mariarad en harlu, o prientiñ en Nevez-Evro (New-York) embannidigezh ar skrid-se.

KRISTENIEN NEVEZ.

Adalek an lOvet kantved e krogas kristenidigezh Magiariz. Peurechuet e voe gant Sant Stefan, (997-1038), roue meur hag abostol e bobl (an anv « abostol » voe roet war e lerc'h, gant asant ar Babed, da rouanez Magiariz). Menec'h beneadour, beleien, deuet eus Bavaria, eus Italia, eus Polonia, a zeuas da genteliañ Magiariz, hag hepdale e raent berzh **o-unan** er relijion hag en deskadurezh. Adal an amzer hont e voe pleustret war al latin, a voe skrivet ha komzet zoken, evel yezh a-berzh stad, betek 1848.

DANVEZ KOLLET.

Gant ar gristeniezh e voe distrujet ar skridoù kozh. Kollet e voe ivez ar skritur a veze graet gantañ a-raok. Eus ar skridoù kozh ne chomas nemet bruzun a gaver amañ hag ahont er skridoù yaouankoc'h. Ren a rae al latin, dreist-holl evit an darempredoù gant ar broioù all. Divyezhek e tlee bezañ an dud desket : « regnum unius linguæ debile et imbecillum », a skrive Sant Stefan d' e vab. Eus skridoù magiarek ar mare e chom nebeut a dra. Anv a gaver eus ur ganenn-veur savet en daouzekvet kantved a-zivout ar roue-marc'heg Sant Ladislav (1077-1095), kollet siwazh, ha n' eus nemet roudoù eus ar gwerzioù diwar-benn Attila hag Hunniz hag o dizie roet, a gred meur a unan, un Ilias pe ur C'halevala magiarek panevet ar gristeniezh. Ret eo bet gortoz kalz diwezhatoc'h da welout ur ganenn-veur awenet gant Attila : **Marv Buda**, oberenn ar barzh Arany (1817-1882).

49

DIFENNOURIEN AR C'HORNOG.

Padal war an dachenn bolitikel e startae ar vroad. Anvet e voe rouanez Magiaria « arc'h-rouanez » gant Pabed Rom, da lavarout eo e oant par d' an Impalaered. Magiaria, gant ar broadoù bihan e dalc'h he rouanez, a voe graet « archiregnum » anezhi. Difennourien daer al lezenn gristen e oa ar rouanez, atav prest da vazhyevañ an heretiked ha da stourm ouzh ar baganed. Andrev II, tad Santez Elezbed, a renas ar c'hwec'hvet kroaziadeg (1217-1218) ; rouanez, pe « kad-penned » Magiaria a wareze ar broioù kristen ouzh an argadennoù o tont eus ar Reter.

Pa voe aet da get lignez eeun Arpad (1301) e voe galvet da roue Karl-

Roperzh Angev-Naplez, gourvab ur roue arpadiat. Gantañ, e 1309, e voe touet al le e latin, e-lec'h e magiateg, ken e savas krozmol e-touez an uhelidi hag ar werin. War e lerc'h an Arc'heskob a droas neuze e le e magiateg. Diwezhatoc'h avat e lakae Karl-Roperzh e ziv zanvez-gouhez donet da Vagiaria yaouankik-flamm, dezhe da zeskiñ ervat yezh ha boazioù ar vro. Loeiz Veur, e vab, a voe ar magiateg yezh e zeskadurezh, desavet ma voe gant an den gouiziek Gyulafi.

AN AZGANEDIGEZH E MAGIARIA.

War-dro ar bloavezh 1450 e voe troet ar Bibl a-bezh, koulz ha buhez ar Sent, e magiateg, gant ar manac'h Ladislav Bâthori. Kollet eo, avat, e oberenn, nemet un nebeut tammoù anezhi.

Miret eo bet skrid al le a douas Janos Hunyadi, pa oa bet dilennet da ouarnour ar rouantelezh er bloaz 1446. Trec'h e voe Hunyadi e meur a emgann, war an Durked, dreist-holl pa gannas, e Beograd, e 1456, ar Sultan Mehemed, an hini en doa aloubet Kêr Gustentin. Janos Hunyadi ne gomze ket al latin. En e zarempredoù gant Kannad ar Pab en doa da jubennour e vab, Matthias Corvinus (Mazheas ar Vran), a voe roue war e lerc'h. Gouiziek-bras, desket gantañ meur a yezh, e voe ar roue Matthias, hag eñ troet dreist-holl war an italianeg. Koulskoude e oa e lez, kreizenn skedus a lennegezh, magiateg-rik. Pa skrive ur weizh ar rouanez, Beatrix Aragon (merc'h roue Naplez), d' ar c'hannad alaman Wallenrod, ez alie anezhañ da zeskiñ ervat ar magiateg, en ur lavarout he doa hi, ha hi ganet en Italia, desket ar magiateg kent dont da vro he gwaz. An estrenien ivez a zeske ar yezh, evel Marzio Galeotti, levraouer ar roue, pe Bonfini, e istorour. Janus Pannonius, hag a skrive e magiateg hag e latin, en doa savet ur gramadeg magiateg, kollet bremañ, daoust ma 'z eo bet gwelet c'hoazh en 18vet kantved.

50

SKOLIOU-MEUR HA LEVRIOU.

Skolioù-meur a voe savet abred : e Vesprém, en 13vet kantved, en Estergom, kêr an arc'heskopti, e 1325, e Nagy-Varad kër Sant Ladislav, e 1347, e Pécs e 1367, e Buda e 1388, e Presbourk (Bratislava) e 1467. Pevar mil a studierion a voe e Pécs. E Buda e venne ar roue Mazheas brasaat ar Skol-Veur da zegemer enni daou ugent mil studier. Levraoueg Mazheas a oa unan eus ar re vrudetañ en Europa, enni wardro 55.000 a g-« corvina » evel ma veze anvet e levrioù, a oa warno-holl ur vran, e loen-ardamez. Dornskridoù e oant holl : adskriverien a oa o labourat evit ar roue, ken en Italia, ken en Hellas, ken na gouste dezhañ tregont mil pezh forint aour bep bloaz. Dre breder ar roue e vleunias ar sevenadurezh lennek e Magiaria a-benn ma oa diwanet en Italia, a-raok n' en defe tizhet en Alamagn hag ar Frañs. Ar c'hentañ ti-moulerezh magiariat a voe savet e Buda e 1473 : unan eus ar re gentañ en Europa.

MAC'HOMEREZH.

Degouezhout a eure diskar Magiaria gant ar rouanez Jagellat. E 1526, e Mohacs, nebeut a dud gantañ, a voe trec'het ar roue yaouank Loeiz II, breur-kaer an Impalaer Karl V, gant armeoù peder gweizh niverusoc'h ar Sultan Soliman. Se a oa an droukañs evit faezhidigezh Frañsez I e Pavia, peogwir e oa roue Frañs, d' ar mare, arrostet gant enebourien ar Gristeniezh.

War-lerc'h marv Loeiz II e voe anvet peb a roue gant div gostezenn areneb, hag e-pad daouzek bloavezh e voe brezel diabarzh, reter Magiaria oc'h em gann a-enep d' ar c'hornog, hag e kehed-se e teue an Durked a-benn da aloubiñ tamm-ha-tamm kreiz ar vro, ken na gemersont ar gêrbenn, Buda (1541), a zlac'hsont e-pad 145 bloaz. Kreiz ar vro a ziboblas, darn eus an dud o tec'hout d'ar menezioù, darn all, er Suz dreist-holl, forbannet gant an Durked.

51

DISRANN RELIJIEL.

Donet a eure an Disivoud-Meur da Vagiaria, ha gantañ ar pegadennoù etre

protestanted (kalvinidi an darn vuiañ anezho) ha katoliked : alies a-walc'h e oa ar relijion un digarez hepken, ha politikerezh abeg gwirion an tabutoù.

Koulskoude e vleunie, e-pad ar 16vet kantved, ar yezh hag al lennouriezh. Skolioù uhel protestant a voe savet en Norzh hag er Reter, e Transilvania. Diouzh o zu e teuas ar Jezusted da ober kemend-all, dreist-holl er c'hantved da heul. Arc'heskob Esterjom, ar c'hardinal Pàzmány, hag a oa harluet eus e eskopti, a grouas e 1635 Skol-Veur Nagy-Szombat, e-tal da Vratislava, hag a oa d' ar mare kêrbenn rouantelezh ar c'hornog. Divyezhek e oa ar skolioù hag al lennouriezh. Talvezout a rae ar magiateg ivez evit an darempredoù a-vaez-bro. Ar feur sinet gant an Durked e 1606, lizher Ferdinand II d' ar sultan, a oa skrivet e magiateg. En Dieta e veze kuzuliet e magiateg, daoust ma veze skrivet an dezrevelloù e latin betek 1796. Ar c'huzulioù-kêr, avat, a skrive peurvuiañ o dezrevelloù e magiateg.

Niverus e voe ar skrivagnerien ha gouizieien vagiar, ken katolik, ken protestant, a oa tud veur, brudet zoken en estrenvro. Ur « c'helc'houiziegadur » a voe embannet e 1643 gant Apaczai Czere, hag ur Reizhveizadeg, gantañ ivez, e 1650. Hollzesket e voe ar C'hardinal Pàzmány, brudet e helavarded, a anavezzer ugent oberenn anezhañ.

Troet e voe ar Vibl magiateg gant protestanted Kàroli ha gant ar Jezud Kàldi. Ur geriadur magiateg a voe embannet e 1604 hag ur gramadeg e 1610 gant ar yezhonour A. Szenci Molnár. Ur gramadeg all a voe embannet e 1645 gant I. Gelei Katona, ha meur a c'hramadeg eus ar mare a anavezzer ouzhpenn.

DISKAR AN 18vet KANTVED.

E-pad an 18vet kantved ez eas ar magiateg war ziskar. Monet a eure an noblañs d' an alamaneg, d' ar galleg pe d' al latin, ha war he lerc'h un darn vras eus al lenneion. Pennabeg da se e oa lez an impalaerez Maria-Tereza, ma veze galleget muioc'h c'hoazh eget alamaneg, ha ma rene ur spered divro. Enskrivet e oa frankiz ar vro el lezennoù, met alies ne veze ket miret gant an impalaer-roue. Jozeb II zoken a yeas betek chom hep bezañ kurunennet roue Magiaria hag hep touiñ al le war al lezenn-diazez. Enep d' al Lezenn e klaskas germanekaat ar vro en ur lakaat an alamaneg da yezh a-berzh-stad e-lec'h al latin, e 1785. Hogen ne badas ket, hag e 1790, berrik amzer kent dezhañ mervel, e tianzavas kement-se, en ul lizher skrivet e magiateg, pezh zo bravoc'h. Ret e oa dezhañ plegañ rak ar volontez difaezh a ziskoueze Magiariz bep gweizh p' o doa da zifenn o frankiz ouzh gwaskerezh an impalaered, evel pa savas, er bloavezhioù 1705-1712, ar priñs Frañsez Rakoczi, hag eñ katolik, edan banniel ar Werc'hez, ouzh an impalaer.

52

AN DIHUN.

Kemm a oa er speredoù. Hêr Jozeb II, Leopold II (1790- 1792) en em zisklerias a-du gant ar magiateg. Dihunet e oa ar vro eus he c'houk rannvroel. Pleustriñ a rae ar yezhonourion war adnevezidigezh ar yezh. Dastumet e veze ivez ar gerioù kozh ha re nevez a veze savet (re vat ha re iskis evel ma vez dalc'hmat en un hevelep emsav).

Mennad sevel an Akademi Magiateg a voe embannet e 1792 da gentañ, ha sevenet e 1825 gant ar c'hont Stefan Szechenyi, unan eus boulc'herien an oadvezh arnevez e Magiaria.

Unan eus yezhonourion vras Magiaria, S. Körösi Csoma, a guitaas Skol-Uhel Nagy-Enyed, en e yalc'h daou c'hant skoed, da glask en India kef kozh ar yezh vagiateg, hag he mammvro. Degouezhout a eure betek an Tibet hag e savas geriadur ha gramadeg kentañ an Tibeteg. Mont da anaon a eure e Dardjiling en India, pa oa deut da vezañ ezel eus ar Royal Asia Society, hag e voe savet dezhañ ur bez gant ar gouarnamant saoz. Er Japan eo bet dalc'het e eñvor evel hini ur sant.

AN EOOST,

Gant an 19^{vet} kantved e oa lennouriezh Magiaria en he barr. Start ha lies-seurt e oa diwanet war bep tachenn. Petoefi, Arany, Voeroesmarthy, Katona, Madach, Kemeny, Jokai o deus kavet brud betek er broioù estren. Da Betoefi e savas Bettina Brentano ur meulgan anvet « Da Betoefi, Doue-Heol ». Grimm a lakae anezhañ par da Goethe e-hunan. C'hoariet e voe « Tonkad Mab-Den » gant Mardach, e gouelioù etrevroadel London e 1900. D' an un mare e veze degemeret e lid, e Pariz, da geñver an diskouezadeg etrevroadel, M. Jokai, hag a oa brudet evit e romantoù nivefus, gwriziennet en awen ar c'hontadennoù gwerin. Hag evit digeriñ an ugentvet kantved e tregern adarre kelenn Vagiaria gant ar barzh dispar Endre Ady, a adnevesa pep danvez dre e spered direpoz hag e galon c'hredus. E 1919 e tremenas...

53

Hogen lennouriezh Magiaria a gendalc'h da zougen frouezh.

(brezhoneg gant A. J. RAUDE.)

DIV GUDENN HUNGARIAT

gant Yann POUPINOT

1- Hungaria dizaspren. - E 1920, pa voe divizet gant feur-emglev Trianon disrannañ Hungaria milvloaziek hep an disterañ pobl-vouezhiadeg e voe, e gwir, c'hwerv kalon Hungariz. Serbed, Kroated ha Roumaniz, kemmesket a-zoug dek kantved a genvuhez, n' oant ket kendeuzet, avat, gant an dibab hungariat a oa mestr warno. Gouzout a rae Hungariz e teufent, da heul mouezhiadeg an holl, da vout un is-vroad hepken en o bro end-eeun. Gwashoc'h c'hoazh eget an uhelidi e voe gloazet ar werin, fraost ha dizesk-krenn evit gwir, hogen dezhi un emskiant eus hec'h istor kalz buhezec'h eget an hini a gaver e-touesk pobladoù kalz desketoc'h ar C'huzh-Heol. Rak o c'hanaouennoù-pobl a oa bev en eñvor pep unan.

Biskoazh n' oa bet eus kudenn-se ar broadoù en Hungaria. Hep diforc'h ebet e tegemere an uhelidi brezelgar en o bagadoù kement hini a oa anezhañ ur c'hadour kalonek, ha pa ve eus gouenn ar Slaved, ar Roumaniz pe zoken an Durked, evel ar Banffied. Menozioù gwerinel an XIXvet kantved hepken a roas lusk d'an emsav enep-vagiar. E 1848 Kroated Jelacsic ha Serbed Karageorgevitch, gant skoazell ar gouerien roumaniat, a sikouras gouarnamant Wien da lakaat da blegañ Hungariz Kossuth, Széchényi ha Déak. Diskleriañ fraez a-walc'h a rae koulskoude ar pennoù-pobl-mañ n' hellfe Hungaria nevez menel bev nemet diwar emglev start he holl gouennoù-tud. Da heul o drouziwezh e teuas e gouez karantez Hungariz evit o gouenn o-unan.

Un dra, avat, a zo da anzav. N' oa ket troet ar Vagiared da vac'homañ an is-broadoù a veve kemmesket gant o hini, gwir eo. Ne raent netra, avat, evit gwellaat stad ar is-broadoù-se war dachenn ar vuhez sevenadurel ha politikel. Evel yezh-stad n' anavezad nemet ar magiared. Gouez d' ar fentigell anavezet-mat a-raok 1914 : ne oa ket ret d' ar rummadoù-tud nann-vagiar mont war droad, nann, nemet e vezent bountet mesk-ha-mesk e bagonioù trede klas.

* * *

55

Faziañ a rae Hungaria e 1919 war fealded an is-broadoù-se entanet a daol-trumm gant trec'h o breudeur a-ouenn. War harzoù rouantelezh Hungaria an dispac'h o sevel a denn kentoc'h da ziskoulm ur rendael ouzh Juzevien ha notered mirourien an dielloù eget d' un emsavadeg a-eneb Hungariz. Pa gemennas, avat, Karolyi, a voe ur pennad oc'h ober war-dro broadoù Hungaria, lodennañ en un doare reizh an douaroù etre Magiared ha Roumaniz Transilvania, e krogas ul lazhadeg etre kevezerien. An emrenerezh, aotreet re zivezhat da Slovakiz ha da Rutheniz, a droas d' ur gemmeskailhezh spontus pa zegouezhas ar soudarded tchekat dre eno.

E-keit ha ma plege Budapest dindan beli gouarnamant komunist Bela Kun (18 eus e vinstred war 26 a oa yuzev), e Pariz ec'h asante ar Gevredidi da holl c'hoantoù direishañ Tcheked, Roumaniz ha Serbed. Tonket e oa ar feur-emglev, sammet war Hungaria e 1920, da reiñ buhez d' ur spered-stourm hungariat seul virvidikoc'h ma kave harp war 2.579.000 a Hungariz a ouenn-vat, disrannet hep abeg diouzh o mamm-vro. Diouzh he zu e c'helle Hungaria nevez niveriñ, e-touesk hec'h eizh milion a annezidi, 480.000 a dud germanek o yezh, 105.000 a Slovaked, 30.000 a Yougoslaved, ha 16.000 a Roumaniz, en holl 636.000 a nann-vagiared, o chom peurvuiañ er c'hêrioù bras. (Rak en Hungaria e kaver e-mesk ar renkadoù-etre tud a bep seurt gouennoù, zoken yuzevien !) Nemet e-keit-se 1.400.000 a Hungariz a oa deut da sujidi Roumania, 690.000 all da sujidi ar stad hiron tchek ha slovak, ha 18.000 da sujidi Aostria hag an holl anezho war zouaroù ma oa Hungariz, mil-bell oa, o c'hentañ perc'henned.

Rann-vro Sépusia, staget ouzh Roumania, a lavare en ur gimiadañ diouzh ar

vamm-vro : « N' hon eus tamm soñj da jediñ ur c'hont pe ur c'hempouez. Kimiadañ a reomp netra ken. Trugarez deoc'h... Ra davo an eostig ! Ra savo hepken hiboud deliaoueg ar c'hoadoù da gas hon huanadoù betek ar re ma kimiadomp diouto ! » Diouzh o zu an Dcheked Masaryck ha Bénès a oa deut a-benn da vougañ, pep taol-esa mouezhiadeg e Slovakia hag e Ruthenia is-karpatek. Tud an div vro-se n'oa ket anezho Magiared gwir eo, nemet ne felle ket dezho kennebeut bezan trouc'het diouzh kompezenn-veur Hungaria, a eskemme a-viskoazh he greun ouzh prenn koadoù ha metal mengleuzioù rann-vroioù an hanternoz.

56

Diouzh ret levezonet e voe goude ar brezel ar politikerezh gant ar menoz da adreizhañ ar feurioù-emglev. A-du gant ar menoz-se e oa penn ar gouarnamant : kont Bethlén ha rener an Daily Mail, lord Rothermere. E testeni d' ur seurt spered e voe adsavet, el liorzher veur Varosliget e Budapest, gant an tisavour Alpar Ignatus, kastell brudet Vajdahunyad. Anat eo ez oa tonket an amiral Horthy hag ar berc'henned domanioù bras da dostaat ouzh Germania hag Italia barrek da brenañ an eostoù a oa chomet da werzhañ da heul enkadenn veur ar bloaz 1930. Ur wech sterniet ouzh an « ahel » Roma-Berlin, ez oa tu da Hungaria da adkavout ar rann-vroioù diframmet diganti. Da gentañ da heul emglev Munich, e 1938, e voe daskoret dezhi ar vevenn a Slovakia annezet gant Magiared (12.000 kilometrad karrez hag 1.057.000 a dud) ; e Meurzh 1939 e voe tro Ruthenia (12.000 km² ha 698.000 den) ; e miz Eost 1940 setu distro al lodenn vagiareañ a Dransilvania (43.000 km² hag 1.031.000 den) ; hag erfin, e 1941, diwar goust Yougoslavia un darn eus kompezenn ar Sava (11.500 km² ha 257.000 a dud). Hungaria, mac'hagnet e 1920, he doa adkavet pe dost he neuz kent, kelc'hiet gant gwaregenn ar menezioù Karpat. Nemet ne badas ket pell an adstrolladur-se. Ar Gevredidi, trec'h adarre, a redias Hungaria da zaskor d' ar broioù amezek, heptamm mouezhiadeg, rann-vroioù a zo he zra koulskoude.

Diwar neuze e klaskas Hungaria en em ober ouzh hec'h amezeien en ur argas an dreuz-karantez-vro hag en ur glask an tu da eskemmañ rummadoù tud da heul dibab. Magiared eus Slovakia hag eus ar Banat a zo deut en-dro da Hungaria ha tiegezhioù a Slaved hag a Roumaniz o deus kuitaet ar gompezenn-veur. O klask zoken mont larkoc'h war hent ar c'henemglev, e laka ar Republik broadel desevel bugale hec'h is-broadoù e yezh o c'havell betek o zrizek vloaz. Ne deo nemet da c'houde ma vez desket dezho ar yezh-stad. Hungaria an amzer-gent, gronnet gant Stadoù ma oa o foblañs a-eneb d' he hini, a ro en doare-se da Europa ur skouer seul heverkoc'h ma ne deo tamm ebet diouzh boazioù hec'h amzer dremenet.

Daoust da se, avat, rummadoù hungariat Transilvania ne zisonjont ket ar vamm-vro. Da heul darvoudoù miz Here 1956 e voe ret kraouiañ kantadoù a dud dre ma felle da Vagiared an tro-war-droioù dieubiñ Hungariz dalc'het evel prizonidi en ur c'hamp tost da Cerna-Voda !

2° Perc'henniezh an douaroù. - Maezioù Hungaria, betek 1945, a oa, hogos en o fezh, tra uhelidi c'halloudek, dezho bepred doare ar Grenn-Amzer. A-wechoù e perc'henne lod eus an tiegezhioù-se 300.000 devezh-arat (da lavarout eo tost kement hag ar bevarenn eus ar Mor Bihan !). Ouzhpenn ma n' oa tamm ebet digor spered ar gouerien d' ar politikerezh ez oa c'hoazh disteraet o stad gant izel-briz an trevadoù. Prenet ha gwerzhet e veze ar re-mañ a-dreuz-varc'had gant ermaezerien e dalc'h ar kapitalistiezh etrevroadel bras en he c'hreiz galloud ar Yuzevien.

57

Betek 1919, ez oa deut a-benn Hungaria (evel meur a vro all eus Reter Europa) da virout gizioù an amzer gent. Setu perak ez oa galvet tarzh trumm menozioù muioc'h diouzh hon amzer da stigmañ dizale dirak an holl kudenn perc'henniezh an douaroù. Seul arvarusoc'h oa avat an dirouestlañ eus ar gudenn-se ma save samm ar perc'henned douar en truaioù savet war ar peadra da 54 dre gant eus leve ar vro en he fezh, ha ma oa eus an trevadoù 65 dre gant eus ermaezadurioù Hungaria. Da zaleañ diskoulm ar gudenn e oa, avat, un abeg all : dindan renerezh an amiral Horthy ez oa eus izili ar Gambr-Uhelañ 4 friñs, 16 baron ha kant pemp-ha-daougant kont, kreñvoc'h o galloud eget hini kannaded ar werin er Parlamant.

N' oa bet morse kaset da benn an adreizhadur dizamant enkantet gant gouarnamant komunist Bela Kun. Setu ma kaved en Hungaria er bloaz 1920 war-dro 200.000 domani. Pevar mil anezho en em blave war an drederenn eus douarou-labour ar vro a-bezh. Ul lezenn gentañ a gemennas lodennañ 1.200.000 devezh-arat, anezho 5,7 dre gant eus gorread ar vro. Da stagañ e oa ar reizhadur-se ouzh krouidigezh ar « zemanied », ur renkad diouzh e zoare e-unan a grenn-berc'henned douar ma oa deut dezho o glad evel gopr eus o servij-soudard.

E 1936 e teuas ul lezenn nevez da derriñ an harz d'ar c'hemmañ perc'henniezh douarou ha d' ar prenañ domanioù da vezañ lodennet etre ar gouerien. Ne voe hiviziken gwarantet diwerzhusted an douarou nemet evit 30 dre gant hepken eus ar gorread piaouet en a-raok.

E 1942, dindan dalc'h ar Reich alaman e voe lodennet 920.000 devezh-arat douar-labour e kerz yuzevien da glotañ ouzh kenstroll nerzhioù arboellerezhel Europa. Muioc'h eget biskoazh e oa galvet Hungaria da zont da vezañ ur vro a c'hounid-douar dreist en abeg da strujusted he douarou.

Gant ar bloaz 1945 setu ma krog un amzer nevez en Hungaria war dachenn ar perc'hennañ douar. Hervez ul lezenn, an domanioù, enno ouzhpenn 1150 devezh-arat a oa da vezañ diberc'hennet hep dale hag adlezennoù ken dizamant all a zeue da heul. Kemmet e voe gant an adreizhadur-se stad an drederenn eus gorread Hungaria : 6.439.590 devezh-arat. Ur gounid e voe dreist-holl evit ar vevelien, an devezhourien, ar perc'henned-douar dister pe dister-tre. Rak re niverus e oa, da soñj gounidegourien Hungaria, an domanioù dezho nebeutoc'h eget c'hwec'h devezh-arat hag, a-hend-all, a-is da zaouzek devezh-arat (nemet dindan trevadoù dibarkrenn) n'oa ket tu d' un tiegezh da vevañ diwar un domani.

58

Gwell eget un hir a ziskleriadur e tiskouez an daolenn da heul emdroad ar perc'hennañ-douar en Hungaria abaoe 25 bloaz.

	Niver dre gant			Gorread dre gant		
	1927	1937	1947	1927	1937	1947
Eus 0 da 5,74 d.a.	72,49	68,07	10,1	10,1	27,9	22,5
Eus 5,74 da 115 d.a.	26,77	31,44	31,34	41,8	61,2	74,6
Eus 115 da 1150 d.a.	0,67	0,46	0,15	18,2	12,8	2,9
1150 devezh arat hag +	0,07	0,03	-	29,9	8,1	-

An nevezadur-se a zeuas da wellaat stad 692.000 a c'hounideien-zouar a zo, hep mar ebet, unan eus ar brasañ mennadoù lakaet da lezenn gant gouarnamant Republik Hungaria da heul ar brezel. D'ar mare-se he doa kollet ar vro 60 dre gant eus he loened-kezeg, 43 dre gant eus he loened-korn, hag ar pennoù-chatal a chome a oa dister o stad da heul ar brezel. An Iliz hag ar parrezioù, a berc'henne kent 1.157.256 devezh-arat, n'oa mui en o dalc'h nemet 208.224 devezh-arat. D' ar c'humunou, avat, e voe roet 7,6 dre gant eus an douarou lodennet evit mont da beurlvanoù boutin ha 240 atant-esa a voe fiziet e Skol-Veur al labour douar. Eus an douarou all (alies dindan goadoù) e voe roet 27 dre gant d' ar Stad ha da gevredigezhioù all, ha miret e voe 6 dre gant eus an douarou lodennet evit bezañ roet da brizonidi war o distro diouzh Unvaniezh ar Soviedoù.

O klotañ ouzh hennoaz ar Vagiared d' ar c'henober, e klaskas ar Stad Socialist, adal 1949, diazezañ kenberc'henniezh an douarou. Eus 1.400 emglev-labour-douar d' ar pred-se e savas o niver da 2.229 e dibenn 1950, bodet enno 90.000 perc'henn-douar gant ouzhpenn 920.000 devezh-arat. A-benn neuze e kaved 250 kêriadenn socialist ha pevar c'hêr enno etre 13 ha 28.000 a annezidi, bodet en emglevioù-labour. Neuze, avat, e klaskas ar « saverien mennadoù » mont re zillo gant an taolioù-esa-se en ur c'hourc'hemenn krenn-ha-krak. Evit lavarout gwir ez eus bremañ 4.800 emglev-labour, strollet enno 23 dre gant eus gorread an douarou-labour. E-keit-se eo kouezhet e dalc'h an atantoù-stad eus 4 da 11 dre gant eus gorread an douarou. Komprenet o deus, avat, adal 1953, ar gomunisted hungariat kar-o-bro ne dro ket « ar c'holkhozeaat » dreist-penn da vad o mennad. O teurel ple ouzh eneberezh ar gouerien e voe gant gouarnamant Imre Nagy

divodet ur miliad a daolioù-esa emglevioù dre ma n' oa ket danvez buhez enno.

59

Fazioù deveret diouzh ar re vras a lec'h aloubet gant an ijinerezh ponner er mennadoù-labour, diouzh politikerezh ar prizioù, diouzh mererezh an tailhoù, diouzh ar gwirioù-dreist aotreet d' an atantoù-stad e-keñver ar gouerien dizalc'h (en o c'herz tost d'an 2 drederenn eus an douaroù) a drenkas an darempredoù etre kêrioù ha maezioù. Nemet ne deo ket, daoust da se, douget kouerien Hungaria da zisoñjal ez eo bet, evito, ar gwir d'ar perc'hennañ douar hag ar c'henlabour micherel, evel dibenn ar Grenn-Amzer war ar maez : an diskoulm kentañ degaset da gudenn zrastus dreist-poblatur ar maezioù (95 den dre gilometrad karrez well-wazh), a rae eus Hungaria, hervez ul lavarenn anavezet-mat : « An Tir he zri milion a glaskerien-vara ».

(brezhoneg gant F. E.)

PREDERIADENNOU DIWAR-BENN UN EMSAV-POBL

gant Yann POUPINOT

E-doug meur a sizhunvezh o deus en em roet kazetennoù an tu kleiz, koulz ha re an tu dehou, da dagañ spontus war zigarez an darvoudoù en Hungaria. Gwelet eo bet mac'homerien douet o youc'hal a-greiz-holl ar garantez divent a vagent ouzh labourerien ar vro-hont. An dud a-du gant dalc'h ar C'hallaoued en Afrika an Hanternoz, kousto a gousto, a gave an tu da daeriñ a-enep ar Rused deut da waskañ ur paourkaezh pobl c'hoant dezhi da vezañ dieub. Hag ar re a oa o skuilh daeroù war ar soudarded kaset e riskl o buhez da Aljeria ne zeue ket da soñj dezho trueziñ ouzh Kareliz pe Daghestaniz kaset da ribloù ar stêr Danav. Ha berniadoù pennadoù-skrid a zo bet embannet ken evit pallennoù torfedoù ar C'huzheolidi pe ar Re Ruz e lec'h all war an douar.

Setu aze evit petra em eus-me goulennet gant embannerien Al Liamm enoriñ unan eus dedennusañ pobloù Europa ha sikour diskar ar speurenn dall stignet dirak hon daoulagad gant ar skignerien keloioù faos a zo o tistresañ ar pezh a vad a chom c'hoazh en hor paour-kaezh bro Vreizh. N' eus ken un toulladig mizioù edon oc'h ober un dro dre Dhec'hoslovakia hag Hungaria. Me am eus mignoned eno, rak-se on gouest da skrivañ kement-mañ :

Pezh a lavar ar gomunisted, e oa an dispac'herien lakepoded e gopr an Amerikaned n' eo nemet gaou. En ur vro c'hwiliet abaoe dek vloaz gant ar polis komunist, dalc'het gant an Armead Ruz, n' eo nep bezenn kuzh evit kas d' an traoñ, dindan c'hwec'h devezh, ur staliadur stad galloudus na lakaat alouberien ur vro da gilañ. An emsavid, holl tud ar bobl pa lavaran, o deus en em gannet enep « kenlabourerien ». Derc'hel en e sav ur renadur ouzh o gwaskañ ne vennent ket ober, nag asantiñ reiñ o skoazell na d' ar Rused, na d' o mistri, evit eeunañ ar fazioù tremenet. Tud bet tennet o madoù diganto, divroerien distroet d' o bro, re all c'hoazh drouklaouen, o deus gellet klask, evel-just, ober o mad eus an dizurzh. Met e penn an emsavadeg avat e oa Kuzulioù Micherourien Györ, Mikolc, Pécs ha Csepel. O virout ar gounidoù gwir eus an dispac'h, e savent a-enep d' an direizhder ha d' ar baourentez, dres evel ma save, e 1955, micherourien Sant-Nazer hag an Naoned a-enep d'ar reutañ eus ar batroned.

Adal an derou eo bet ar yaouankizoù e penn ar c'hoari, savet ganto « Tu Dispac'hel ar Re Yaouank » : e kreizik-kreiz ar voutinelouriezh socialist eo tregernet galv ar ouenn, trumm o vountañ ur bobl en he sav, en anv ar Vro a zo - en anv gwirioù mab-den, hepmuiken. Ar pezh na grede ket da lod e vije bet gallet gwelout ken a zo bet gwelet : ur renerezh galloudek modern, jedet ha diazezet gant skiant, a zo frailhet gant lamm nerzhed ur boblad tud gwasket. En amzer ar c'hirri-nij vombezañ, ar c'hirri-arsailh, kraban ar gouarnamant war ar c'helaouennoù, ar skingomz hag ar skolioù, dispac'hañ a c'heller ober c'hoazh. Bez e c'hell ar vac'homerien a c'hiz nevez mestroniañ, derc'hel broadoù dindan gazel-ge, evit ur mare, gant nerzh o mekanikoù. Keit avat ha ma chomo trec'h an den war ar mekanikerezh e vezo toull da vont pelloc'h.

Kelennadurezh Marks a zo chomet e pign war ribloù an Danav. An impalaeriezh eo a zo diwanet, o kammañ ar socialistiezh betek he lakaat da vezañ euzhus - dres evel ar vroadelezh-stad o reiñ, bremañ c'hoazh, frouezh fall-put war c'horre ar bed-mañ. Meizourien ha kelennerien gopret a zo o klask diwriziennañ diouzh hon eñvor an talvoudegezh a lakaomp d' an istor e buhez ar broioù. Dre ma ne fell ket d' ar renerien gouarnamantoù embann ar wirionez, goude bezañ en em glevet e Yalta da droc'hañ ha da zistroc'hañ kig bev Europa. Tennet e vez hon evezh war ar bobloù aziat hag afrikat : e-giz-se e teufemp emichañs da zisoñjal ar mac'homerezh o ren en Europa. Hogen Bro-Hungaria a stlap ouzh fas an dud un displavar krenn. Padal tonkad Buda-Pest a zesk deomp ni e fell da Voskov, ha da Washington, chom, er brezel yen koulz hag er c'henvevañ

peoc'hus, pep hini en e du, mestr war e zouar-chase serret kloz ouzh ar re all. An holl vennadoù, an holl spioù en un Europa gwelloc'h dre hanterouriezh hini pe hini eus an daou vras a zo sur da vont da goll.

Anat eo deomp-ni, siwazh, ez eo chomet lezenn an hini kreñvañ al lezenn wellañ, pe e Gernika, pe e Csepel, pe e lec'h all, pe e Banska Bystrica na petra 'ta. E gwir n' eus ket re a fougennomp gant an Europa-se ez omp izili anezhi. A-raok deomp-ni lakaat urzh en hon ti, anavezout ar fed hungariat ne c'hell bezañ nemet spleitus evidomp. Biskoazh n' eo chomet gwad ar verzherien hep teurel frouezh. Ar re emsavet un deiz bennak, ar re-se eo, e skeud an Istor, a chomo ar gwir ganto d' ar c'houlz diwezhañ.

(brezhoneg gant KERLANN.)

O STOURM EVIT AR FRANKIZ

gant Y. J. KERGREN

Kavell ar ouenn eo bet ar broadoù en em led er gevred-uhel d' al lodenn europat eus Bro-Rusia. Diwar besketa hag hemolc'hiñ e veve Hungariz betek ar c'hantved kentañ goude Jezuz-Krist. Er c'hwec'hvet kantved, dindan levezon an Durked hag ar Gazared e troont da vesaerien. Ezhommoù ar peuriñ eo a lak neuze ar Vagiared da zilerc'hiañ ; ha bountet ma vezont dibaouez gant pobloù ar Reter, e rankont dalc'hmat mont penn er c'hornog. Tro-ha-tro e treuzont ar stêrioù Don ha Dniepr, hag er bloavezh 895 e c'hoarvez an *Hongogladas* : en o ferc'henniezh e kouezh ar vro a zo bremañ o hini. Diwar neuze, echu ganto kantreal. Dalc'het int diouzh un tu gant pobladoù ar Reter, ha diouzh an tu all gant ar C'hermaned hag a vir ouzh Reteriz a vont war-raok. Ouzhpenn-se, emañ lanv-meur ar pobloù o vont war c'horrekaat.

Diwar goust ar Voraved eo o deus gounezet ar gompezenn-se, kompezenn an Danav. Ar Voraved o-unan o doa roet lamm agent d' an Avared. Pa ne voe ken ar bobl hungariat evit kenderc'hel gant e hent etrezek ar C'hornog, e kavas lañs enni hec'h-unan da wellaat e pep keñver. Ur seurt emroadur a c'hoarvezas diwar an darempredoù stank he devoe ouzh mignoned hag enebourien, kenkoulz hag ouzh ar re-drec'het ; ouzh Bulgared ha Buzantiz kenkoulz hag ouzh ar Voraved. Hag ivez e wele an dierned sklaer hag anat, pegen aes e oa d' ar feodaliezh en em ziazezañ war douaroù ken pinvidik. Rak-se meur a Vagiard a zilezas kerkent ar chatalerezh evit plediñ gant ar c'hounidegezh-douar. Hogen, evit lakaat an douar-se da dalvezout, e oa dav kaout labourerien ; dre heg eo, « manu militari », ez aed d' o c'herchat er C'hornog.

Evel-se, tamm-ha-tamm e teuas ar bobl hungariat d' en em renkañ e diabarzh an Europ, hag ar Gatolikiezh en em skignas hep diaesamant bras enni, adalek ar bloaz 1000, pa voe badezet St Stefan. Evel just, ar re a zalc'he d' an amzer dremenet, ar baganed, en em savas bep ar mare ouzh ur relijion nevez, degemeret gant an uhelidi. Diwezhatoc'h ivez ez eas meur a Vagiard a-du gant ar Brotestantiezh. Bremañ avat, edo an urzh nevez en e sav, harpet war daou dra : ar feodaliezh evit kement a selle ouzh ar bed hag ar Stad, ar Gatolikiezh evit ar relijion. Diwar-se rouantelezh Hungaria en em droio bepred da heuliañ lezennoù meur an Istor. Bewech ma vezo gwan galloud ar roue, e teuo an estren d' emellout eus kudennoù diabarzh ar vro. En enep, bewech ma vezo start beli ar roue, e vo gounezet tachadoù nevez. Ar bobl avat, na c'houlenner diganti nemet paeañ an tailhoù hag en em ober diouzh ar relijion, ne gemero ket perzh peurliesañ er politikerezh. Un dibab-tud eo kentoc'h (noblañsoù, boutc'hizien, tud a iliz) en em savo, gwech a-enep d'ar roue e-unan, gwech a-enep d' ar waskerien arallvro.

63

Sed amañ un nebeut deiziadoù :

War-dro 1440 ez embanner an oberenn gentañ e hungareg : un droidigezh eus ar Bibl. 1586 a welo an Durked oc'h erruout, a-du gant roue Bro-C'hall. E-pad kant vloaz e vano kompezenn an Danav en o dalc'h, ha disrannet en em gavo Hungaria neuze : e tu ar c'hornog, ar rouantelezh dindan levezon Wien ; er reter, Priñselezh Transilvania. Daoust d' ar rannvro-mañ chom dindan veli an Durked, e hañvalo, kentoc'h eget ar rouantelezh, gwaskediñ an Hungaria dieub.

E 1687, ur parlamant tud en em werzhet, a lak ar re Habsburg da rouaned diwar-hêrezh war dron Sant Stefan. Brezel a zo, - ha freuzh ha reuz, - da adkemer an tachadoù miret gant an Durked. Tailhoù nevez a sammer war gein an dud vunut, trevadennourien alaman a zeu d' ober o annez er vro ; trawalc'h eo evit lakaat an holl renkadoù-tud d'en em stardañ en-dro da Rackosi. E 1707, an dispac'h a ziskar ar re-Habsburg diwar dron Hungaria. Spontet evel ma 'z eo, e

striv Aostria da silañ an dizunvaniezh e-touez Hungariz, hag e Szatmar e teu a-benn d' en em glevout gant an noblañsoù. D' ar re-mañ eo grataet an digastiz, daskoret o madoù ha startaet o gwirioù. Wien neuze, diwar an holl largentezoù-se, a zo barrek evit astenn he dorn war ar peurrest. An enbroerezh german a vez kaset muioc'h-mui war-raok ; niver an drevadennourien alaman a ya war-gresk dalc'hmat ; ha dreist-holl, war dachenn an arboellerezh, eo rediet ar vro da werzhañ izelbriz pennoù he chatal hag ar frouezh eus he douar, pa rank en eskemm prenañ en ur sentiñ ouzh reolennoù ar maltouterezh, ar marc'hadourezioù savet gant an ijinerezh aostriat. War washaat ez aio c'hoazh ar mac'herezh. A-barzh nemeur ne vezo mui bodet ar Parlamant, hag e 1780 e lakaer an alamaneg da yezh-stad...

64

Diseblant e chomer c'hoazh er bobl e-keñver an Alamaned o tegouezhout. Hogen, war dachenn an arboellerezh n'emañ ket kont evel-se. Krozal a ra an dud a noazer outo, ha d' an ampoent setu ma c'hoarvez ur birvilh bras en Europ : e 1789 emañ an Dispac'h o tarzhañ e Bro-C'hall. Kerkent e sav aon en dud e karg, habaskaat a ra politikerezh Aostria e-keñver Hungariz, hag e 1791 e teuer a-benn zoken da zeskiñ ar yezh hungarek er skolioù kentañderez.

64

Ur wech trec'het Napoleon kozh, e teu ar maout gant ar waskerien aostriat adarre. Spierien ha flatrerien a zo gopret e pep lec'h, hag e ra Metternich e seizh gwellañ evit mougañ kement emsav broadel a deufe da ziwan er vro. E 1825 avat e ranker bodañ ar parlamant a-nevez. Birviñ 'ra ar bobl, hag ul lañs nevez a zo d' an emsav hungariat e pep keñver. Glanaet ha pinvidikaet eo bet ar yezh gant Kazinczy. Setu barzhed ha dramaourien oc'h en em ziskouez, sonaozourien ivez evel Liszt. E-touez an holl anvioù, e verzer unan o skediñ, meur ha brudet endev, hini Kossuth. E 1833 e teu ar yezh vagiarek da gemer lec'h al latin er mererezh-stad ha dam-c'houde e aferioù an Iliz.

Ar stourm sevenadurel a gendalc'h. Erdefy a zastum kanennoù-pobl, ha Petöfi a embann e varzhonegoù. Adal 1844, gouzieien, istorourien, c'hoarierien, savourien-diez, an holl a soñj e hungareg, hag ar yezh vagiarek n' eus mui harz-ebet dirazi.

Siwazh, diouzh an tu-all, ne gav ar Gevredigezh Arboellerezhel Hungariat nemet eneberezh digant perc'henned vras an douar, harpet war an noblañsoù bihan. Un nebeut labourioù a-bouez a zo sevenet ganti ; evelato n' eo ket evit dont a-benn, pell ac'hano, da wellaat o stal d' ar gouerien.

Bez e c'heller lavarout ez eo etre 1819 ha 1844 ec'h en em stummas ar vroadelouriezh hungariat. Ne voe ket, siwazh, hep noazout ouzh ar pobloù-all er rouantelezh ; hag aes e voe d'Aostria en em harpañ war ar re-mañ, Slaved ha Roumaned, evit stourm ouzh ar vroadelourien vagiar. Gant dispac'h 1848 eo lakaet Kossuth e penn ministrerezh an arc'hant e Buda, tra m' emañ proletaerien Wien oc'h en em sevel. Kerkent hag echu doñvaat he micherourien, Wien en em dro da atizañ ar rannvroioù nann-hungariat, ha d' an 11 a viz Gwengolo e sko ar Groated war-du Buda. Harzet int gant ar vicherourien hag ar gouerien. Hogen, e-kerz ar goañv, e kouezh ar gêr dindan graban an Aostrianed, ha trec'het eo ar Vagiared e Kapolna, d' an 27 a viz C'hwevrer 1849. Gant an nevez-amzer, avat, eo cheñchet penn d' ar vazh. Tec'hout a ra an armeoù aostriat er-maez eus Hungaria, kement m' eo ret d' an impalaer gervel e genderv an tsar d' e sikour, d' an 28 a viz Gouhere. Aloubet eo ar Vro gant ar Rused er Reter, ha d' an 13 a viz Eost, e Vilgos, e rank arme ar bobl hungariat en em zaskoriñ, kelc'hiet m' emañ gant daou enebour. Dinamm avat eo chomet enor an Honved.

65

Eus 1849 da 1859 e pado ar c'hilstourm. Distanañ a raio etre 1859 ha 1861, ha goude-se e reno ar mac'herezh adarre. « Kenreizhadur Bach » a reer eus ar striv lakaet gant Bach da c'hermanekaat ar vro, da « rannvroelaat » anezhi dre he darnaouiñ, goude bezañ distaget diouti ar poblañsoù arall-ouenn. War dachenn an arboellerezh e vo harzet ouzh kement-tra a c'hellfe reiñ diaesamant da Wien. Evel-se, ar gwiaderezh a yelo mat en dro, tra ma ne vo graet netra evit astenn ha gwellaat an hentoù ar pezh a c'hellfe noazout ouzh ar gêrbenn. Ha ne blede den ebet gant ar proletariad.

Koulskoude n' oa ket bet faezhet ar re a stourme war dachenn ar menozioù, hag Aostria, tapet fest ar vazh en Italia (1859), en em gavas en ur wall enkadenn e-keñver al leveoù-stad hag an arboellerezh. Setu perak e voe lezet « Kenreizhadur Bach » da gouezhañ, ha laosket un nebeut eskern, dreist-holl war dachenn ar yezh, d' ar bobl skuizh hag aet e gouez. Evel just, e voe klasket da c'houde adkregiñ gant ar mac'herezh. Hogen, trec'het ma oa bet gant Prusiz e Sadova, ne voe ket Aostria evit mont pelloc'h gant an hent-se, hag e miz C'hwevrer 1867 e voe savet ar Stad daoubennek, ganet diwar un emglev c'hoarvezet etre Hungaria hag Aostria. Diwar neuze, d' an div vro e voe roet un hevelep ministr evit an Arc'hanterezh, an Diavaez, ar Brezel, endra ma voe divizet derc'hel ar Breujoù gwech e Buda, gwech e Wien, gant 60 kannad aostriat ha 60 kannad hungariat o kemer perzh enno. A-hend-all e oa gouest Hungaria da ren diouzh he giz he folitikerezh diabarzh. Setu amañ penaos e oa frammet ar parlamant hungariat etre 1867 ha 1919. Ar gambr uhelañ (enni « Magnaded » hepken) a roe bod da 800 kannad. En eil gambr ne gonted nemet 450 ezel dilennet hervez ar feur-tailhoù. Etre daouarn ar Stad hungariat edo arc'hanterezh an tiez-kêr hag ar rannvroioù. Ganti e veze anvet ar brefeded. Ar c'hellennerzh a oa fiziet en Iliz Katolik.

Evit an arboellerezh, emglev 1867 a voe talvoudus-bras. Kapitalourien estren a gasas o arc'hant da vezañ embreget e Hungaria. Evel-se e voe meur a di-bank diazezet er vro ; hini Rotschild da gentañ (1867), an Ti-Bank Saoz-ha-Hungariat da c'houde, an Ti-Bank Gall-ha-Hungariar, hag all...

Dre gevezerezh neuze ec'h en em lakaas Hungariz da sevel o ziez-bank hag o c'hefioù-espern un tammig e pep lec'h. War gresk ez eas ar c'hounidegezh-douar hag an ijinerezh. Sindikadoù a voe savet, hag e 1880, Strollad Meur An Holl Vicherourien Hungariat a zeuas er bed.

66

E-keñver ar pobloù arall-ouenn, avat, ne voe ket politikerezh Budapest gwall dener, pell ac'hano. D'ar Groated e oa bet roet un doare « emrenerezh diabarzh », evel ma lavarer bremañ. Disheñvel e oa o stal gant ar pobloù-all. Netra ne gonte ken, nemet ar Stad Hungariat « unvan hag hep disrann » !... Evel just, ne veze ket kastizet an dud a rae gant yezh o c'havell. Hogen, da yezh-stad ne oa degemeret nemet an hungareg. Etre 1875 ha 1914 ne voe klasket nemet magiarekaat pep tra ; ar yezh, an arboellerezh, an dud. E gwirionez, div wall-gudenn he devoe Hungaria etre 1883 ha 1914 : hini an arboellerezh hag ar gevredigezh, diouzh un tu ; ha diouzh an tu-all, hini ar broadelezhioù.

Gant brezel 1914-18, ur blanedenn nevez a-grenn eo a zo tonket da Vro-Hungaria. Pennrener ar gouarnamant, ar c'hont Stefan Tisza, a raio e seizh gwellañ evit pellaat ar brezel. Poan gollet e vo. An arme « aostriat-hungariat », ur wir lejon-estrenien, a zo o vont da goll tost da zaou vilion a dud war dachenoù-emgann Galisia hag ar Menezioù Balkan ; kement ma rankor, adal 1916, gervel an dud yaouank 18 bloaz d' an armoù !...

E diabarzh ar vro ne gerzh ket mat an traoù kennebeut. An diouer a vevañs, ar merc'hed ha bugale en oad a 10 bloaz rediet da labourat, ar « varc'hadourien-ganolioù » o pinvidikaat spontus, an emgannoù o vont war c'horrekaat, kement-se holl a lakaio an dud da vezañ dic'houstet ha darev d' en em sevel, pa varvo an impalaer Franz-Josef. An dispac'h e Rusia a levezono ar speredoù, hag an dizurzh a yelo war-gresk atav e-pad ar bloavezh 1918. Den ne grede mui en impalaeriezh, ar vicheroùrien a nac'ho labourat, ar soudarded a guitaio an arme, stankoc'h-stank... A-benn an diwezh, ar c'hont Karolyi a raio e soñj bodañ ur C'huzul Broadel Hungariat, hep goulenn ali digant Karl IV, ha gervel an arme hungariat en he fezh eus an tachennoù-brezel. Ne c'hell Karl IV ober netra, nemet plegañ.

D' an 20 a viz Meurzh 1919 ez eas an trec'h gant ar gomunourien hag ar sosial-demokrated, ha betek an 3 a viz Eost e voe renet ar vro gant ur republik-soviedoù harpet war ar soudarded hag ar gouerien ha sturiet gant Bela Kun. Ne reas nemet boulc'hañ he labour broadelaat, disrannañ an Iliz diouzh ar Stad, adreizhañ an devezh-labour (8 eurvezh), lakaat ar gevatalded etre ar merc'hed

hag ar wazed, kretaat gwirioù ar Ruthened hag ar Slovaked, hag all...

67

Ur wech diskaret gouarnamant Bela Kun (gant ar re-unanet, an enep-dispac'herien, ar Roumaned...) e kemeras an amiral Horthy penn ar gouarnamant e Budapest. Dieub e oa Hungaria. Siwazh gant feur-emglev an Trianon e voe troc'het diganti an div drederenn eus he douar. En em lakaat a reas adarre da labourat. An dispac'h en doa diskouezet d' an holl pegen ret e oa adreizhañ hag adstummañ. Tamm-ha-tamm ez eas al labour war-raok. Ar c'hoant, avat, da adreizhañ feur-emglev an Trianon, a lakaas Budapest d' en em dreiñ war-du Rom ha Berlin. E 1938 he doa Bro-Hungaria adc'hounezet ar rannvroioù bet lamet diganti e 1920. E 1939 e tarzhas ar brezel, hag ez eas da heul Adolf Hitler a-enep d' ar Volcheviced. Ar re-mañ a aloubas ar vro en he fezh e 1945, hag eno emaint o chom abaoe...

Evit echuiñ, lavaromp diwar-benn ar bobl hungariat ar c'homzoù-mañ gant ar skrivagner gall J. Perret :

« Les peuples fiers prennent des raclées, mais ils n'acceptent pas de leçons !

(Adaozet e brezhoneg gant Aneurin POLARD.)

DIAESTERIOU HUNGARIA SOSIALIST

gant Yann POUPINOT

Evel unan o c'hoantaat sikour sevel Kevredigezh Vreizhat an amzer da zont e fell din skrivañ an nebeut linennoù-mañ. Krediñ a ran ne c'hellimp kas hon erv da benn nemet gant kalz labour ha kalz poan ; ne vo talvoudus ar boan hag al labour, avat, nemet ma n' eus ket a-dreñv dezho urzhioù an estren. Setu perak ez eo pouezus evidomp skouer Hungaria.

Ar penn-kaoz eus ar reuzioù e Republik Poblek Hungaria a zo da glask e displijadur an dud a boan. Koulskoude e ranker eveshaat kement-mañ : n' eo ket an dud reuzeudik-meurbet hag a zo gouest d' en em sevel. E-skoaz Plsen ha Brno, e oa brav bevañ e kêrioù Hungaria. Nemet en ur vro gozh ha sevenet evel Hungaria ne oad ket evit gouzañv, dindan anv da sevel ar Geoded Nevez, bezañ renet gant dorn an estren.

Ar Gouarnamant e karg en Hungaria abaoe 1949 a oa diktatoriezh ur Bureverezh komunist. Hervez o sujedigezh da Voskow ha d' hec'h urzhioù e oa rannet ar C'houarnerion e daou rumm : darn a-du-krenn gant spered Stalin a felle dezho raksteuiñ ha raktresañ pep tra a-dreuz hag a-hed ; darn all - komunisted vroadel - a-du gant laoskaat hag o terc'hel kont eus stad ar Vro hag eus an dud... Bez' edo evel just, daoulagad enebourion ar gomunisted o parañ war an disrann-se ; e-touez an enebourion-se en em gave tud stag tamm pe damm ouzh an aotronez vras, hag e klaskent strollañ ar bobl drouk-kontant evit gallout he leviañ d' o giz da c'houde.

N' eo ket dimp-ni barn war an tomm evel-se an dud pouezusañ evel : Nagy, Gerö, Kadar, Kovaks, Tildy, Kethly, Mindszenty, Esterhazy, hag all, evel n'hon eus digarez ebet da zisfiziout a-raok gouzout, diouzh rummad dispac'her ebet..

* * *

69

Er penn kentañ, pa oa krog ar Gomunisted da c'hoari e oant bet rikouret, dre ma oa dalc'het ar Vro gant arme ar Re-Ruz. E 1949 a-vec'h ma tizhent 15 % eus ar mouezhioù. Met er bloaz-se e teujont a-benn da gemerout penn ar Gouarnamant - (dre benaos ? Se 'zo ur gont all ; met peseurt gouarnamant e Broioù ar C'hornog a c'hell en em veuliñ da vezañ bet savet tre hervez ar Reizhder ?). Kerkent, e krogjont da cheñch penn d' ar gevredigezh. D'ar mare-se e kaved mesk-ha-mesk ar madoù broadel, ar genberc'henniezh, ar gapitalouriezh-stad hag ar artizanerezh. Diouzhtu e lakaer en implij ur raktres-boutinelaat ; hag e leveoù ar vro e teu ar madoù etre daouarn ar Gouarnamant da vezañ 81 % e 1954 goude ma oant 54 % e 1949 ; tra ma koazh lod an artizanerezh eus 25 % da 18 % ha ma tiskenn lod an atantoù oc'h implijañ gopridi eus 21 % da 1 %. Ober a reer hep sikour an arc'hant estren. Al labourerion-douar bodet en emglevioù a c'hellas labourat e kumun, kreskiñ o eostadoù, sevel ur bazenn uheloc'h en deskadurezh, gwellaat o finvidigezh, kreskiñ o darempredoù gant ar peurrest eus ar gevredigezh, intent reishoc'h petore darempredoù a zo etre holl dachenoù an obererezh, ha kemeroù ur perzh efedusoc'h en aozañ Hungaria war dachenn an arboellerezh.

An eil strivadenn e voe reiñ lañs d' an arboellerezh Hungariat. Strivoù etre 1950 ha 1954, graet da greskiñ nerzh-oberiañ an ijinerezh a zougas frouezh : 60 % a gresk. Digoret e voe 30 puñs-glaou nevez o pourchas ar c'hard eus an holl c'hlaou tennet e 1954. 1.150 kilometrad a linennoù-tredan 120.000 volt, ha 5.000 kilometrad dindan stenn-etre, a zo savet. An eoul-maen a gresk ivez eus 70 % e-keñver ar pezh a veze tennet e 1950. An alumin a sav eus 30.000 tonnellad da 130.000. An oberiadur temzoù azotek a ra lamm-chouk-e-benn gant 80.000 tonnellad. 18 uzin mekanikerezh a zo krouet, 8 anezho e kornadoù lec'h ne

oa betek neuze nemet labour-douar. N' eo ket a-walc'h produiñ muioc'h, met ret eo ivez ingaliñ al labour hag ar c'honidigezh dre ar vro. E Budapest gwechall e oa an holl ijinerezh, strilhouriezh pe dost, hag ivez an hanter eus al labouradegoù mekanikerezh. Etre ar bloaz 1950 hag ar bloaz 1954, diwar ar 66 engouestladur-arc'hant, e oa 52 o sellout ouzh kornadoù-bro peusdic'honid. Budapest a strolle gant he fabourzioù 50 % eus ar vicherourion-labouradegoù, ha bremañ daoust n' eo ket bet izelaet enni an niver anezho n' eus mui enni nemet 38 % eus holl vicherourien ar Vro.

Hogen an holl strivadennou-se a oa ur gwall samm. Ar c'hresk merket war ar raktres pemploavezhiek a oa da vezañ 40 % evit al labour-douar, 86 % evit an ijinerezh, ha 104 % evit an ijinerezh ponner. Dambrest neuze e voe gwelet digempouez war dachenn an arboellerezh : bern ar madoù-stad o kreskiñ diwar goust lod ar c'hevredigezhioù ha lod pep den. En em gaout a reas tud hanter-zilabour, ha koufonet e voe nerzhioù-krouiñ. Hag al leveoù diwar bern ar stad a goazhe eus a 30 % e 1951 da 17 % e 1954, tra ma tiskenne lod ar madoù bevezus eus 62 % e 1951 da 56 % e 1954.

70

Ken abred ha 1953, ar Gouarnamant komunist a daolas evezh ouzh ar fazioù graet gantañ hag adalek ar mare e savas disrann, hep komz eus an enebiezh a oa etre ar Renerion o-unan. Dindan atiz Imre Nagy e voe adaozet neuze ar raktresoù engouestladurioù-arc'hant, en doare da reiñ ul lañs a 55 % d' an ijinerezhioù skañv hag ar bevañs. Diouzh e du e kav al labour-douar 25 % eus an holl engouestladurioù-arc'hant, e-skoaz an 12 % hepken en devoa kent ; hag ar boutinelaat koustet a gousto, a zistaoler a gostez. Ha kerkent e voe santet an efed vat eus al laoskaat-se : er goñvers dre ar munud, diwar 100 % e 1952 e kresk chifr an aferoù da 149 % e 1955.

Moarvat dre ma teue gwellaenn war dachenn an arboellerezh, ez eo en em savet Pobl Hungaria, en ur reiñ evel-se un testeni splann eus an diaesterioù stag ouzh ar sosialistiezh chomet war dachenn an tezennoù hepmuiken, ha pennasket gant youl ha raktresoù Moskow.

* * *

Bez' ez eus traoù spered hag ez eo arabat ober fae warno. An dizemglev etre Rajk, Nagy, Gerö, Rakosi, Kadar, a selle hepken ouzh doareoù disheñvel da gas war-raok ar politikerezh komunist. Biskoazh n' he deus kostezenn liberal ha broadel ar Gomunisted en Hungaria goulennet ali ar vicherourion hag ar gouerion diwar-benn ar stumm da aozañ an oberiañ. Pep tra a veze divizet eus krec'h, da lavarout eo eus Moskow, e gwirionez. Met ar Gouarnamant komunist a oa ur gwall damall d' ober dezhañ ! mab e oa d' ar Soudarded Rusian, ha diazezet e oa bet en ur vro rivinet, enni ur boblañs hag a ouie a-walc'h hec'h istor, evit kaout soñj eus Rusia ouzh he breviñ e 1849, ha m' he devoa stourmet en hec'h enep e 1914-18 hag eus 1941 da 1945.

An darn vuiañ eus ar Bobl Hungariat a oa reuzeudik, ha prest e oa an dud-a-boan da gompren ha da souten ur politikerezh dispac'hus. An adaozadurioù meur : broadelidigezh ha rannidigezh an douaroù a oa bet sevenet gant ar gouarnamant diaraok. Hogen 'dal ma voe o zroad er pal, e poanias muioc'h ar gomunisted da ziskar galloud o enebourion bolitikel, ha da sachañ d' o zu tud a bouez, eget da beurgas war raok ar gwellaennoù degaset e buhez an dud. Lakaat a rejont zoken un disparti strizh etre ar renkadoù-renerion nevez (anezho kargidi ha paotred ar burevioù), hag an dudigoù wasket hag a oa ken pell diouzh kaout mann da welout e renerezh ar vro evel en amzer adroueelezh Horthy.

71

Gwashoc'h a voe c'hoazh : dre nerzh e voe lakaet stern ar sosialistiezh war an dud, ha tennet e voe ampled eus ar vro gant Moskow evel pa vije bet un drevadenn. An urzhioù da greskiñ an obererezh er stalioù-labour a zeue eus ar renerion vras ha n' eo ket eus ar sindikadoù. Ac'hano c'hoazh e teue ar gourc'hemennou diwar-benn uhelaat ar gont a labour d' ober, daoust ma chome izel-izel ar goprou : ret ober sakrifisoù a-benn diazezañ ar Bed Socialist, honnezh e oa ar Reolenn ! War ar maez e-lerc'h derc'hel da rannañ an douaroù, ez

eo boutinelaat a voe graet dre nerzh, hag ivez an dlead d'ar baizanted d' en em vodañ en emglevioù o werzhañ an traoù d' ur priz izel merket gant ar Gouarnamant ; ha kement-se n' helle ket lakaat kendamouez yac'h da sevel. Kasoni ar micherour hag ar c'houeriad ouzh ar c'hêriad ha paotr-e- bluenn a gemeras lec'h kasoni ar c'hompagnun hag ar maeziad ouzh ar Pennoù-Bras, ouzh ar berc'henned vras hag an notered... An holl voutinelaat-se savet dre raktresoù hag hervez youl ar mestr, a oa tonket da goll e wir natur a socialistiezh.

Dija er bloaz 1955 pa oa bet taolet Nagy a gostez gant Rakosi e oa daou hent da zibab evit tizhout ar socialistiezh : pe e vije savet ar gevredigezh Hungariat war ar spered a emzibaberezh hag a intrudu hag interest pep den, hag e c'hellfe paizanted hag artizaned dastum madoù en ur labourat evit o godell o-unan, hag e vefe heñveloc'h ar reveulzi ouzh hini 1789 eget ouzh hini ar bloaz 1917, pe e vefe adnevezet pep tra a-benn-font : ar renkadoù-etre hag a oa krog dija da sevel o chouk, a vefe dispennet ha distrujet, hag ar re a oa stern ha framm ar gouarnamant nevez : skrivagnerion, hag arzourioù e servij ar bruderezh, stakhanovisted, kargidi uhel ar Gostezenn hag ar gouarnamant, o dije droed da vezañ sellet evel tud veur ar vro.

Ya ! met e miz Here 1956 e ouie a-walc'h kouerion ha studierion prizout an tu mat hag an tu gonid eus an taol-esa boulc'het gant Imre Nagy ha n'o devoa tamm c'hoant ebet da goll frouezh ar sakrifisoù o devoa renket ober betek neuze. Setu perak e voe an Emsavadeg a-raok pep tra labour studierion yaouank Skol-Veur Budapest, hini an emglevioù-micherourion en uzinoù broadelet hag er mengleuzioù-stad tra ma tiskoueze splann ar gouerion o-unan e felle groñs dezho mirout ar pezh o devoa tizhet gonit. Ar vicherourion a felle dezho kaout kresk-pae eus 25 % hag ar sizhun 42 eur labour.

72

Diwar neuze an Emsavadeg ma ranker klask ar pennabeg anezhi dreist-holl e stad an arboellerezh e Hungaria, a oa evel ur glemmadeg ramzel enep ar gwall-implij eus an Hungaria socialist gant an Unvaniezh Soviedel. Goulennoù Magiariz evit mad o bro n' eus enno netra dispac'hus pe o tont eus ur garantez dall. E 1946, 65 % eus holl labour ar Vro a yae da baeañ an dleoù-brezel goulennet gant an U.R.S.S. E 1947, 18 % eus arc'hant ar Vro a oa bet implijet da baeañ an dleoù-se. Hogen pa voe peurbaeet an dleoù-brezel an 20 a viz Genver 1953 ne zeuas gwellaenn ebet. Goude prosez ar « MAORT » adkevredigezh en Hungaria eus ar Standard Oil, e savas an Unvaniezh Soviedel Kevredigezhioù war-hanter, evel « MSZOVOL » hag ar « MALAJ » evit an Eoul-Douar. Hogen ar c'hevredigezhioù-se a oa tremen an hanter eus al lodennoù anezho etre daouarn ar Rusianed ; hag e kemere Rusia an holl eoul-douar d' ar priz a blije dezhi... Heñvel e oa gant ar baoksid, al linennoù-nijerezed (MASZOVLET) pe .ar c'hoñversoù dre-zour : MASZHAT. O werzhañ traoù gwelloc'h-marc'had, pe o labourat evit goprou izeloc'h eget er broioù all (war-dro 20 %) e wele Hungariz o zraoù lakaet en arigrap gant merourion fealoc'h da Baotred Vras ar C'hremlin, eget d' ar Socialistiezh intentet evel ma 'z eo dleet, ha diazezet war an onestiz hag al lealded... Hep mar ebet e c'heller merzout kement-se en Emsavadeg enep an alouberion : testenioù e-leizh a zo, evel da skouer, ar mennadoù kaset da Parlamant Budapest. Er mennadoù-se e c'houlenned ma 'z aje ar Rusianed kuit ha ma vije diskaret o impalaeriezh, ha totalitariezh burevioù komunist Budapest. Ar pezh a gonter diwar-benn en Emsaverion hag ar soudarded rusian ouzh en em veskiñ evel breudeur, hag ar soudarded rusian o nac'h tennañ war Hungariz ne dint ket marvailhoù.

* * *

Socialistiezh Gouarnamant Komunist Budapest, dre ma rae a-grenn, an hevelep fazioù ha « broadelouriezh » Bro-C'hall e 1792 (o tieubiñ Belgiz, Renaniz, hag ar broioù all, dre nerzh, kent tennañ ampled diganto) he deus bet c'hwitet kenkoulz all... Nebeut a-walc'h a gemm a zo etre Kroutchev o perc'hennañ Uraniom Bro-Hungaria hag Uraniom Tchekoslovakia, ha Napoleon o kenkizañ ar mengleuzioù arc'hant-bev adal Illiria betek Andalousia !

73

Gouzout a reomp ne deo ket ar vroadelouriezh heñvel ouzh ar brizh-skeudenn

anezhi savet gant Pariz evit he brasañ mad, ha diskouezet gant ar c'hazetennoù a vremañ ; hag ec'h ouzomp ivez n' eo ket ar Sosialistiezh an Euzhloen-se o plaouiañ Europiz ar Sav-Heol (evit komz diouzh giz hon amzer !). Tud Hungaria a zo a-unvan evit hen prouiñ, ha splann-meurbet ez eo ivez an abegoù gwirion a voute an Emsaverion da stourm evit diazezañ un Hungaria Nevez...

An diaesterioù o deus kavet war o hent da ziazezañ ar sosialistiezh a zo deuet a berzh ur vro diavaez. Ur wech ouzhpenn hon eus an testeni (mar boa ezhomm !) n' eo ket mat d' ur vro vihan kaout ur vro vras oc'h emellout en hec'h aferioù diabarzh... zoken e skeud ar Banniel Socialist...

(brezhoneg gant M. K.)

KOROLLEREZH POBL HUNGARIA

hervez Ladislav LAJTHA

Ar c'horollerezh eo, hep mar, e-touez en holl arzoù poblel, an dedennusañ eus holl perzhioù Hungariz, abalamour eo lusk-natur ar c'horf o fiñv-difiñv gant holl gemmadennoù an den. An doare-gened, a splanna a-ziwar ar c'horollerezh pobl, a darzh eus donderioù kevrinus an ene, oc'h ober gant benveg ar c'horf un arz strolladel a ziskouez anat pinvidigezhioù ar bobl hungariat.

A dra sur ar c'horollerezh pobl a zo seul dibaroc'h, seul splannoc'h m' eo chomet tostoc'h eus e stad koshañ. Ur fiñvadenn, ur jestr - a-wechoù berr-tre e sell ar c'horoll - a ziskuilh gwelloc'h eget ar sonerezh diorroadur ar gevredigezh.

Traoù souezhus a zo. Er c'horolloù eured e vez lakaet ar gurunenn war penn ar verc'h nevez pa vez kaset d' an iliz. Paotred ha merc'hed enor, eus o zu, o deus ur c'hoari da gas da benn. E lec'hioù all, e vez lakaet dilhad ar verc'h nevez war ur c'harr hag ez eer da gorolliñ en-dro d' an ti nevez, d' ar forn, e-keit ma lamm ar verc'h nevez dreist an tan evit bezañ glanaet. Da geñver mareoù zo eus buhez ar maezioù e vez graet korolloù a zo ivez leun a jestroù dibaot. An doareoù-koroll-se a ziskouez splann kredennoù ar ouenn hag he skiant eus ar gened. En ur lakaat a-wel un dra eus ar vuhez pemdeziek, e reont dioutañ un dra dibar, kenedus, lidus en ur ger. Rak-se, an dilhad gwisket gant ar gorollerien a zo kinklet kenañ hervez faltazi an unan hag egile. An aozadur strizh a zo etre ar c'horollerezh hag gwiskamant a chom evel un nemorant anat eus hengounioù gwechall ma talvez ar gwiskamant da skeudenniñ an oberenn a-bezh. Koulskoude ar c'horollerezh hungariat a c'houlenn ivez ornadurioù evel korollerezh broioù ar reter : mouchoueroù, bragerizoù, ouroulerioù, kebell dibar, gwer, karafennoù, armoù, h.a.

Ma kemerer da skouer mouchouer ar bromesenn pe mouchouer brodet ar paotr-enor, anat eo ez eus aze arouez un dibab graet gant an den ken evit an unan, ken evit ar gevredigezh : ar pezh a ziskouez n' eo ket ar c'horollerezh ur c'hoari nemetken, met c'hoazh un dra a denn da vuhez ar vroad. Degemeret he deus ar bobl gant rummadoù an dud uhel-tre traoù a zeu eus don an hengounioù hungariat, bet uhelaet gant ar renerien o doa merzet anezho. Ur skouer eo eus al lusk-dilusk a zo eus boazioù o sevel eus ar werin betek; an uhelidi evit addiskenn e-touez ar bobl.

75

An ornadurioù a vez graet ar muiañ ganto e-touez ar baotred eo ar vazh hag ar c'hentroù a dalvez da zistagañ al lañs. Ober a reer ivez gant seulioù houarn evit kreskiñ nerzh an taol pa lammer pe pa stlaker an heuzioù. Ar vazh a reer ganti er c'horolloù nemetken ; embregañ a reer ganti - merk anat ar c'horollerezh hungariat - evel gant ur sabrenn : morse ne stok d' an douar.

M' en deus an den, en darn vuiañ eus an dañsoù hungariat, ur roll brasoc'h eget ar vaouez, bez ez eus koulskoude korolloù merc'hed nemetken - evel hini keneilezed ar verc'h nevez. Met ne anavez ket Hungariz koroll ar vaouez hec'h-unan, hag, en un dañs paotr ha merc'h, ar gavaliourez a glaskfe en em ziskouez dreist d' ar merc'hed all, a zo gwelet a-dreuz. Evit ar baotred n' eo ket an hevelep tra, a-ziavaez d' an dañsoù etre gwazed anvet **haidukoù**, dañsoù-brezel, dañsoù-mesaerien, h.a. Ma fell d' an den, en un dañs paotr ha merc'h, aozañ ur skeudenn dibar evit bezañ merzet, e tilez e barez hag e-keit-se e ra an dro dezhañ kelc'h ar baotred. Ar merc'hed-i a chom da jilgammat en diavaez, seven hag hegarat.

Da dra, ar pezh a souezh ar muiañ an estrenien en un abadenn-bobl en Hungaria eo neuz kaer ar baotred. Sur a-walc'h, dre m' eo Hungariz a-viskoazh

marc'heien a-ouenn, o deus un doare d' en em zerc'hel n' eo ket a-ratozh evit ar c'horollerezh, met e gwirionez an doare a renont er vuhez pemdeziek.

En dañsoù mesaerien e kavomp ar pezh a voazer da envel er c'hornog ar gozakenn - da lavarout eo an dañs a chom difiñv ar c'horf hag an divrec'h e-pad ma c'hoari an divesker war o c'hluh doareoù diniver. Bez ez eo amañ un teñzor kozh deuet eus korollerezh ar varc'hegeien hunat : e-touez o diskennidi hungariat e lakaer er c'hoari, ouzhpenn, ur vazh pe ur vouc'hal.

Erfin, ret eo lavarout eo dianav krenn er werinoniezh hungariat kalz troiennoù-koroll eus ar c'hornog. An dañsoù-tro, ken niverus er Balkanioù, a zo dianav er gomezenn hungariat. An dañsourien ne reont an dorn an eil d' egile nemet evit ur bedadenn : koublet int a zaou da zaou ha pep koublad a aoz e abadenn e-unan.

76

Evit klozañ, ar pezh a verk ar c'horollerezh hungariat eo ar fiñvadennoù diniver aozet gant pep hini hervez e faltazi : fiñvadennoù graet gant ur spered dieub a-walc'h eus ar gevredigezh, met hep bezañ disrannet morse diouti. Hungari hag Hungariz, o mirout o c'horollerezh-pobl, a ziskouez evel-se ne dint ket suj ouzh den ha ne dleont netra da zen, dre ma n' o deus degemeret tra ebet. Kevredigezh a-gostez, iskis a-wechoù, war bevonn ar C'hornog hag ar Reter, hep bezañ nag eus an eil nag eus egile. Degas a ra ur perzh dibar ha ret en emglev europat.

(brezhoneg gant Yann EZEL.)

Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ

gant ABEOZEN

(Kendalc'h)

209) Meur a bezh-c'hoari all a zo bet embannet dre zarnoù e traoñ pajennadoù kreiz ar gazetenn BREIZ. **Gwad Abel** pe **An Daou Vreur**, 3 arvest, graet da c'houde ul levr anezhañ, Gwengamp, Moulerez BREIZ, 1929, a zo eus ar re wellañ. Savet eo bet gant **Tadig**. Steuet-mat eo ar pezh-c'hoari, un tammig re brezegennus marteze, hogen bev-tre an divizoù ennañ. Taolenniñ a ra ar brezel etre ar skol gristen ha skol ar gouarnamant. Un dra re wir e meur a gornad. Ar pezh ne deo ket ken gwir, avat, a zo e vije dalc'hmat gwenn evel aelez tud ur gostezenn e-keit ha m' eo du evel diaouloù an ifern re ar gostezenn all.

210) An hevelep si a gaver kalz pe nebeut da romantou an Tad ROZEG. Tri anezho en deus embannet e Gwengamp, Mouladurioù Arvor : **Trec'h ar Garantez**, 1935 ; **Onenn**. 1937 ; **Kontammet**.

Sed amañ a lavare GWALARN, n. Du 1935, diwar-benn ar c'hentañ : « Ur romant a c'heller lenn, hep poan, eus ar penn kentañ betek ar penn diwezhañ. Ur romant a garantez : merc'h ur mestr-skol o timeziñ gant ur mestr-skol. Gouest eo an oberour da skrivañ levrioù mat, ha levrioù mat a skrivfe ma karfe tostaat muioc'h ouzh ar vuhez ha pellaat diouzh an abostolerezh... »

Anv-pluenn an Tad ROZEG, a zo Brogarour.

Studi hag Ober. - Diouer a rae pell 'oa d' ar veleien yaouank oc'h ober gant ar brezhoneg n' eo ket hepken evit mont tostoc'h d' o farresioniz hogen ivez dre m' eo ar brezhoneg yezh o empenn hag o c'halon ha nann yezh o abostolerezh nemetken, ur gelaouenn uhel e brezhoneg penn-da-benn, digor d' ar brederouriezh, d' an doueoniezh, da studi ar Skritur Sakr, koulz ha d' ar lennegezh.

78

D'an deiz kentañ a viz Genver 1937 e teuas er-maez niverenn kentañ ar gelaouenn nevez STUDI hag OBER. Savet oa gant an Aotrounez NEDELEG, eus eskopti Kemper ha Loeiz ar FLOC'H, eus eskopti Sant-Brieg. N' o doa ket kalz a arc'hant da zispign na kalz a spi, moarvat, da gavout nemeur a skoazell evit mont war-raok. Setu perak e voe da gentañ roneoskrivet ar gelaouenn yaouank drimiziek. Mulet e voe, avat, adal ar bloaz war-lerc'h hag abaoe ez eo aet dalc'hmat war greskiñ niver he fajennoù ha war gaeraat e pep doare.

211) Pennañ skrivagner STUDI hag OBER a zo an Aotrou Loeiz ar FLOC'H, ganet e Pontrev e 1909. Kaset en deus e studioù da benn e Skolaj Sant-Jozeb Lanuon hag e Kloerdi Bras Sant-Brieg. Beleget eo bet e 1932. Daou vloaz eo bet e Roma, eus 1932 da 1934. Deut eo da aotreeg war ar feiz-doueoniezh hag ar brederouriezh. E Pariz en deus tremenet ar bloavezh 1934-35 evit kas da benn un dezenn doktoriezh war ar brederouriezh. Kelenner eo bet e Skolaj Sant-Jozeb Lanuon eus 1935 da 1940. Abaoe 1940 ez eo kure e parrez Itron-Varia Wir Sikour e Gwengamp (s. n. 247).

Barzh ha prederour eo dreist-holl Loeiz ar FLOC'H. E anv-pluenn a zo Maodez Glanndour. Estreget e STUDI hag OBER en deus embannet e skridoù. Kavout a reer ivez eus e oberoù e GWALARN, e SAV hag e STERENN. Daou bezh barzhoniezh gantañ a gaver e SAV, n. 17, 1940 : **Stella Maris** ha **Noz Veiz**. Niverusoc'h ar barzhonegoù en deus embannet e GWALARN. Menegomp an daou zastumad **Troellennoù**

Glas, n. 109, Kerzu 1937 ; **Bragerizioù Ene**, n. 126, Mae 1939 hag e oberenn bennañ, **Imram**, e niverenn 1 STERENN, Genver 1941. C'hwec'h pezhig all a zo bet moulet war n. 135 GWALARN, Ebrel 1941, dindan an anv **Barzhonegoù**, hag ur pezh all, **Mari Vadalen**, n. 136-7, Mae 1941. Ur barzhoneg hir all, **Milc'hould an Aotrou Doue**, a zo prest da voulañ (1944).

Ne deo ket gant un nebeut gerioù e c'heller barn ur barzh evel Maodez Glanndour. Uhel e varzhoniezh, diazezet war ar brederouriezh ha war ur feiz don ha skiantek. Puilh en e c'heriadur ar gerioù kempennet evit displegañ ha livañ menozioù ar barzh. Ne deo ket ur c'hoari d' al lenner stagañ gant e werzennoù ha ne deo ket kennebeut evit Maodez Glanndour ur c'hoariell ar strollañ etrezo gerioù heson ha menozioù divoutin. Lavarout a ra en **Araogenn e Droellennoù Glas** :

79

« Petra klevout ? ar bed holl. Strisaat hor sellad a vefe dimp ur c'holl. Nac'hañ ar boud, e lazhañ e vefe : pep boud a zo magadurezh dimp. Atersomp an traoù ; respont a reont dimp liesdoare.

« Selaou a ran, klevout a ran. Dasseniñ a reont ennon.

« Met disheñvel an heklev hervez an eneoù. Ur stumm am eus ha n' eo ket hini egile. Ar vouezh a glevan digant ar boudoù eo war un dro va hini. Me zo un hinienn : abaoe rummadoù kozh on bet doareet gant ijin an douar-mañ, ha n' ouzon ket perak na penaos on bet graet evelse, nemet evelse on. Digoret am eus va neved-diabarzh da frondoù ar vro-mañ, ha leuniet on bet ganto. Gant esmae 'm eus o c'hlevet, rak heson e oant ganin... »

Mat-tre e tispleg dimp an nebeut linennoù-se doare dezhi hec'h unan barzhoniezh Maodez Glanndour. Mar deo tarzhet diouzh kalon ha spered ur prederour, un doueoniour, ur beleg, e teu ivez diouzh ene ur Breizhad. Daoust m' eo uhel e varzhoniezh ne deo ket evitañ e-unan e kan Maodez Glanndour ha n' eus lorc'hentezh ebet e spered ar barzh. Selaouomp kentoc'h ar galv a zo e **Dedi e Droellennoù Glas** :

« Ene hoalus,
N'anavin biken war an douar,
Ene hag a droio follennoù al levr-mañ
Gant touch bizied skañv,
Da soñji'z eus amañ dindan ar mouladur
Un dremm a sell ouzhit,
Ur galon o kanañ.
Evit ma selaoui e sioulder ar selin
E vouezh kuñv a c'houlenn 'n em silañ ez askre. »

Hag e kan ar barzh an holl grouadelezh, ar Stered, an Douar, ar Menez ; an Dour hag e droadurioù : ar Glav, Glav Goañv, Morenn ha Lanv, an Donn ; al Liorzhoù hag Amzerioù ar bloaz ; Dremmoù an Dud, an Arz Breizhek, ar Vro Porched du Liorzh ar Vuhez ; Liorzh ar Vuhez.

Hollek eo eta an dastumad kentañ, hollek evel ar vuhez. Ne vo ket disheñvel evit an oberennoù a zeuio war-lerc'h. Dindan an anv **Bragerizioù Ene** en deus Maodez Glanndour dastumet krennsonennoù war an hevelep danveziou, o klask pakañ dindan un nebeut gwerzennoù muioc'h a varzhoniezh eget ne laka lod e gwerzioù hir. Fellet en deus dezhañ labourat evel ar varzhed dianav a stummas lod eus ar c'hrennlavarioù. Danvez huñvre a zo eus ar c'hrennsonennoù-se, stummet dispar hag heson.

80

Ampart da zastum nerzh e spered e pezhioù berr-tre, ez eo Maodez Glanndour ken barrek all da reiñ digor d' e zivaskell en ur barzhoneg hir evel **Imram**. E peder lodenn eo rannet an oberenn-mañ, enni 45 pajennad : I. - **Kanenn Azrec'h**, « d' am breudeur dianket » ; II. - **Kan al Leinoù**, « d' am breudeur gristen » ; III. - **Kan an Eilger**, « da Roparz Hemon en deus desket din adkavout Breizh » ; IV. - **Kanenn-Voug**, « d' an holl vrogarourien varv ».

An oberenn a zo anezhi « Merdeadur un ene, kuitaet gantañ an douar da verzout splannder an neñvoù. Arvestiñ a ra ouzh ar grouadelezh, sklerijennet gant ar gouloù-se. Birviñ a ra diwar ar gemennadurezh a zegas gantañ hag adkavout ar peoc'h ». Lavarout a ra Roparz Hemon diwar-benn Imram (ARVOR, n. 129, 4 Gouhere 1943) : « Chom a ra ha chom a raio unan eus pennoberoù hol lennegezh. Tañva anezhañ, avat, a c'houlenn aked ha preder. Plijusoch e vo kavet bepred ar pezhioù barzhoniezh berr moulet a vare da vare war ar gelaouenn STUDI hag OBER gant ar barzh-se, a vez unanet ken mistr en e skridoù an doug d' ar gened hag an doug d' ar speredelezh, dalc'hmat o tizoleiñ darempredoù ha kenfeurioù nevez etre ar bed hag ar reiz ».

Mar deo Maodez Glanndour ur gwir varzh, ez eo ouzhpenn unan en deus prederiet, aketus hag ez resis, war e arz. Breizhek en deus fellet dezhañ bout betek en e werzennoù. Lavarout a ra en e bezh, **Arz Breizhek (Troellennoù Glas**, p. 37) : « Eus spered ar c'hempouez, eus ar werzenn c'hwec'h ha c'hwec'h mouezhiadenn da viken, hon dieub, Aotrou ». Hag en e skrid ken talvoudus, **War hentoù meur ar Gwerzaoua**, SAV, n. 18, p. 68, e lavar c'hoazh : « Bez' am eus un doug naturel d'ar ventadurezh amstrizh : er sonerezh breizhek, daoust ha ne gemm ket dic'hortoz a-wechoù ar mentoù implijet ? Re unton eo din gwerzennoù bepred heñvel, ne gav ket din e vije miret a-walc'h enno buhez virvidik ar c'han o strinkal gant puilhder eus endon an ene ». N' heller gwelloc'h diskleriañ peragoù an doare gwerzaoua dibabet gant Maodez Glanndour : klask a ra ar barzh lakaat da zasseniñ lusk al lavar ouzh lusk ar soñj.

Diwar-benn ar brederouriezh en deus savet Maodez Glanndour un niver mat a bennadoù evit STUDI hag OBER : **Petra eo ar Brederouriezh ?** n. 11, p. 12, 1940 ; **Rannadur ar Brederouriezh**, n. 13, 1941, p. 20 ; **Dremm ar Speredegezh Vrezhon**, n. 18, 1942, p. 86 ; **Daoust hag e c'hell ar Brederouriezh bezañ broadel ?** n. 20, 1943, p. 39 ; **Kristeniezh ha Speredegezh Vrezhon**, n. 21, 1944, p. 43. N' hellomp lavarout diwar o fenn nemet ez int a bouez bras ken evit ar yezh ken evit an danvez.

81

Ken brav all e teu ivez dindan e bluenn pennadoù skridvarnouriezh, da skouer, **Itron Varia Garmez**, n. 16, 1941, p. 28; yezhoniezh, **Sant Ewan pe Erwan pe...**, n. 17, 1942, p. 43 ; kontadennoù evel **Mab Koupaia**, SAV, n. 18, 1941 ; Kontadenn an dud kouezet e toull ar marv, STUDI hag OBER, n. 20, 1943, p. 33 ; **Ar Wezenn Vurzhudus**. n. 21, 1944, p. 36. Ober a ra ivez e lod el labour lakaat e brezhoneg yac'h ha glan ar Skritur Sakr, embreget gantañ hag e geneiled.

E STUDI hag OBER, en deus Maodez Glanndour kresket c'hoazh hordennad puilh endeo e varzhonegoù : **Pedennoù Noz : a) Emglev, b) Ar C'han hep komz na sonerezh**, n. 11, p. 30, 1940 ; **Petra ' vern ?**, p. 7 ; **Chandelour**, p. 21 ; **Grouanenn divalav**, p. 27, n. 16, 1941 ; **Gwiadoù Loar**, p. 127 ; **C'hoarzh Doueel**, p. 136, n. 19, 1941 ; **Enez ar C'hevrin**, p. 111, n. 19, 1942.

Hep endevout meneget amañ an holl skridoù embannet gant Maodez Glanndour, e kredomp bezañ deut a-benn da lavarout a-walc'h evit reiñ da intent peseurt spered uhel ha petore skrivagner galloudus a zo eus ar brezhoneger-mañ.

212) An Aotrou Per BOURDELLES a zo ganet e Serwel d' ar 17 a viz Du 1905. Graet en deus e studi e Sant-Jozeb Lanuon hag e Kloerdi Bras Sant-Brieg. Beleget eo bet e 1932. Studiet en deus ivez e Pariz goude 1932. Emañ bremañ (1944) kelenner e Skolaj Sant-Jozeb e Lanuon (s. 257).

Savet en deus dreist-holl troidigezhioù. Menegomp e SAV, n. 2, 1936, **Bishop Hatto**, troet diwar gwerzennoù saoznek Robert SOUTHEY ; **Ar Vrud a red**, pezh-c'hoari, SAV, n. 18, 1941, hag **Ar Reder Bro**, pezh-c'hoari, STUDI hag OBER, n. 12, 1940, div oberenn troet diwar saozneg Lady GREGORY, skrivagnerez a Vro-Iwerzhon. Sinañ a ra e skridoù eus e anv-pluenn **Maen-Tan**.

Eus **Burzhud Bras Jezuz**, embannet gant HERSART KERVARKER, an Aotrou Per BOURDELLES en deus tennet, dindan an anv **Pasion an Aotrou Krist**, ur pezh aes da

c'hoari. Lodenn ziwezhañ ar pezh-mañ, **Ar Groaz war ar Menez**, a zo bet savet sonerezh eviti gant Jef PENVEN ha skignet eo bet gant Roazhon-Breizh d' ar 4 a viz Ebrel 1942 ha d' ar 24 a viz Ebrel 1943.

Studiadennoù Istor en deus savet ivez : **Breizh e 1788**, STUDI hag OBER, n. 11, 1940 ; **Stad ar c'hornog en amzer sant German**, n. 16, 1941.

Div brezegenn gantañ a gaver en hevelep kelaouenn : **Hent ar Basion**, n. 13, 1941 ; **Yann V**, n. 19, 1942.

Lakaet en deus ouzhpenn e brezhoneg evit GWALARN daou skrid savet gant J. P. VINAY : **Istor berr al Lennegezh Kembraek ha Lennegezh Bro-Gernev-Veur**, n. 156-7, 1943.

82

213) An Aotrou Marsel KLERG, dindan an anv-pluenn **Kloareg ar Menez**, en deus savet troidigezhioù eus ar Skritur Sakr. Kavout a reomp **Lizher Sant Paol d' ar Romaned**, e STUDI hag OBER, Nnoù 15 ha 16, 1941, ha **Lizher Sant Paol d'ar C'halated**, n. 18, 1943.

Ganet eo an Aotrou Marsel KLERG e Plemet e 1912. Bet eo war e studi e Skolaj Sant-Charlez e Sant-Brieg hag e Kloerdi Bras ar memes kêr. Beleget eo bet e 1936. Emañ bremañ kure e Ploubêr (1944).

214) Dindan an anv-pluenn **Gwazgwenn** e kavomp meur a bennad talvoudus e STUDI hag OBER. **Menegomp Meurded ha Reuzeudigezh hon Arz Kristen Breton**, n. 10, 1938 ; **Kudenn an anvioù-lec'hioù brezhonek**, n. 16, 1941 ; **Ar Mor, lavarou kozh eus Bro-Dreger**, n. 17, 1942 ; **Deiz Gouel Santez Anna**, n. 19, 1942 ; **Talvoudegezh ha ster gwirion an Aviel**, n. 20, 1943. N' hellomp ket, avat, evit bremañ, lavarout piv eo ar skrivagner-se, lemm e bluenn.

215) **Kloareg ar Veuzid** (s. 250) a zo anv-pluenn an Aotrou Per BATANI, bet kelennet e skolaj Lesneven hag hiziv er « Salette », e-kichen Montroulez. Studiet en deus kalz an Aotrou Per BATANI lennegezh hor bro. Savet en deus e galleg un dezenn diwar-benn Fañch an UHEL, « LUZEL, Poète et Folkloriste Breton », Rennes, Simon, 1941. E brezhoneg en deus savet evit STUDI hag OBER pennadoù skridvarnouriezh a bouez bras, evel **An Itron de St Prix**, n. 20, 1943 : **Kontadenn « Coatallec Kervinon »**, n. 21, 1944.

Ganet eo bet an Ao. BATANI e Douarnenez d' an 22 a viz Gouhere 1888.

216) Dindan ar sinatur P. L. e kavomp ur pennad, **Donedigezh hor Salver da Nedeleg**, n. 19, 1942 ; ez eo diwar bluenn an Aotrou P. LEC'HVIEN, ganet e Plouvalaneg e 1885, beleget e 1914, person Kemper-Gwezenneg (lazhet gant gant paotred ar strouezh e noz an 9 a viz Eost 1944).

217) Daou bezhig barzhoniezh a gavomp en n. 21, 1943, p. 34 ha 35, **Hun ha Ganedigezh** gant Herve Konan, anv-pluenn ar c'hloareg Armañs ar C'HALVEZ, ganet e Kemper-Gwezenneg d' an 29 a viz Eost 1921 ha graet gantañ e skolaj e Lanuon.

218) En hevelep niverenn ez eus **Teir Barzhoneg** gant **Benead**, da lavarout eo Madalen SAINT GAL DE PONS he deus embannet barzhonegoù all e GWALARN, n. 154-5, Du-Kerzu 1942.

VII. - EIL STROLLAD GWALARN AR VREZHONEGERIEN NEVEZ

N' eus ket da glask pe da zeiz e welomp o tont war wel Eil Strollad

GWALARN na kennebeut peur e stag ar gelaouenn da embann skridoù, savet gant ar re a anvomp ar vrezhonegerien nevez. Mat eo merkañ diouzhtu ivez ez eus eus ar re-mañ estreget e GWALARN.

Dindan an anv Eil Strollad GWALARN e vodomp ar skrivagnerien n' oa anezho nemet krennarded war o studi pa stagas GWALARN da doullañ he hent, hag ar vrezhonegerien nevez a zo ar re ganet e bro ar galleg ha bet ar galleg yezh o c'havell. Ouzh ar re-mañ e vez peurvuiañ sellet a gorn gant un tamm disfiziañs ha zoken gant fae a-wechoù, a-berzh ar vrezhonegerien a-vihanik, ar vrezhonegerien « du-mañ », evel ma lavar Youenn DREZEN, re dechet da zistagañ, diwar-benn ur skrid o laka souezhet e doare pe zoare : « Du-mañ e vez lavaret evelhen. An dra-se n' eo ket brezhoneg eo ». Arabat d' ar vrezhonegerien a-vihanik disoñjal koulskoude ez ae ar brezhoneg d'ur bruzun rannyezhoù, e kolle e nerzh hag e yec'hed dre ma pinvidikae e saour hag e vlaz-pobl diwar vevañ skoachet war ar maezioù pe e kêrioù bihan Breizh-Izel. Planedenn ar brezhoneg ne deo mui koll tachenn hepken hogen ivez aloubiñ tachenoù nevez, gounit speredoù yaouank e kement lec'h ma 'z eus Breizhiz oc'h adkavout Breizh. E tle, eveljust, ar vrezhonegerien nevez kaout doujañs evit ar re o deus sunet laez ar brezhoneg war varlenn o mamm, selaou gant habaskder o rebechoù, zoken pa n' eo ket ar re-mañ poellek-dreist. D' ar vrezhonegerien « du-mañ » eus o zu da zigeriñ o daoulagad frank d' ar pezh a zo, da lavarout eo : emañ ar vrezhonegerien nevez o kreskiñ bemdez o niver hag o kas da benn labourioù ne dint ket hepken kestell el loar, daoust dezho kaout meur a si, e-keit ha ma tremen re eus ar vrezhonegerien « du-mañ » o amzer oc'h uzañ teod en aner hag o pismigañ labourioù ar re all, hep sevel nemeur a dra gant an teñzor deut dezho diwar herezh.

N'eus ket diouzh un tu ar brezhoneg bev ha diouzh an tu all ar brezhoneg « kadoer » pe « chimik ». N' eus nemet ken ar brezhoneg bremañ o klask e hent hag e neuz bremañ ha tizhout a raio ar pal-se seul welloc'h ha seul aesoc'h ma vo startoc'h an emglev hag ar c'hensikour etre an holl vrezhonegerien a striv da reiñ ur sked nevez ha padus da yezh kozh ha yaouank Gwalarn Europa.

84

219) Fant ROZEG a zo ganet e Sant-Mark, e-kichen Brest, d'an 12 a viz Du 1911. Desket he deus ar brezhoneg d'he daouzek vloaz. Bet eo bet oc'h ober skol betek ma timezas da Loeiz ANDOUARD e miz Eost 1935. Aet oa da Iwerzhon e 1931 ha desket he deus an iwerzhoneg. Ur wech dimezet, ez eo aet da chom da Sant-Malo, da Vrest pa darzhas ar brezel-mañ, hag abaoe un nebeut bloavezhioù e Roazhon. Hec'h anv-pluenn a zo Meavenn.

N' helle ur spered lemm a blac'h evelti nemet ober he mad eus an amzer he deus tremenet en Iwerzhon e 1931. E miz Genver 1932 e voule GWALARN en he n. 38 daou bennad ganti : **Iwerzhon Dishual** ha **Skol Sant-Enda**.

Un dastumad skridoù strollet ganti dindan an anv **Pa C'houez Avel Walarn** a zo bet moulet c'hwec'h miz goude, en n. 43, Mezheven 1932. Setu un dornadig pennadoù, flemmus alies, anezho doare kontadennoù berr pe skeudennoù prim, speredek ha didruez, tennet diouzh an dud o vevañ en-dro d' unan digor he daoulagad, lemm he spered hag he zeod, troet da varn dichipot. Menozioù sklaer a zo en he fenn ha neket avel, hogen plijet eo dreist-holl gant an traoù hag an troioù-spered espar ha kement-se a dalvezo dezhi diwezhatoc'h, pa vo aet un nebeut bloavezhioù e-biou.

E miz Ebrel 1933 ez embann ur studiadenne dalvoudus diwar-benn Iwerzhon adarre : **Penaos emañ ar bed gant an iwerzhoneg**, GWALARN, n. 53. D' an hevelep levezon iwerzhonat ez eo dleet an danevell fromus, **Ar Follet Yaouank**, n. 140, Kerzu 1941. Bez' ez eo Meavenn eus ar re a zalc'h darempred etre hor breudeur Tramor ha ni, en ur zisplegañ kement he deus gallet merzout eus o labourioù, o strivoù hag eus o ene Kelted o kerzhout war-raok, en desped d' ar bed ouzh o gwaskañ.

Kanoù en Deiz, GWALARN, n. 53, miz Ebrel 1933, a zo anv un dastumad ennañ un ugent a bezhioù barzhoniezh berr, leun a sklerijenn, gleb gant glizh ar

beure, o tridal enno evel un ene bugel hag ivez, er pevar diwezhañ, ur galon barr gant ar garantez. Ne deo strobet ar pezhioù berr-se na gant klotenn na gant ment ; ar c'han a zo diabarzh ha lusk ar frazenn a zo hini trivliadennoù an ene.

85

Gant ar skingomz ez eo bet broudet Meavenn da sevel skridoù nevez er bloavezhiennoù diwezhañ. Da gentañ prezegennoù diwar-benn **Merc'hed Brest : Nenn ; Brest... gwechall ; Tintin Katarin ; Banveziou Nenn**, embannet e GWALARN, en Nnoù 153, 154, 158 ; 1942-43. Tresadennoù lemm ha prim ez int, o lakaat an dud da advevañ dirak hon daoulagad gant o zro-spered hag o doareoù dezho o-unan.

Da welloc'h c'hoazh he deus talvezet ar skingomz dezhi p' he deus he lakaet da sevel pezhioù-c'hoari. Staget he deus da gentañ gant troidigezhioù evel **An Trubard**, adaozet diwar ur pezh-c'hoari iwerzhonat, hag **An Ode Dreinek**, troet diwar pezh-c'hoari MURRAY. An div oberenn-se a zo diembann. Skignet int bet d' an 13 a Vezheven ha d' an 3 a viz Here 1942. Abaoe he deus tennet eus he danvez hec'h-unan pevar pezh-c'hoari en un arvest : **Eil Dimeziñ**, GW. 154, Kerzu 1942 ; **Marv er Gêr**, GW. 160, Kerzu 1943 ; **Kimiad**, GW. 163, Meurzh 1944 ; **Ar Vamm**, diembann, hogen skignet d' an 13 a viz Mae 1944. (Moulet eo bet **Ar Vamm** war AL LIAMM, 9/57, 1948.)

Eil Dimeziñ hag **Ar Vamm** a vefe kar kentoc'h d' an tresadennoù savet diwar-benn Merc'hed Brest : eeun ha buhezek int, o taolenniñ dimp planedenn tud a striv hep nemeur a frealz en diavaez eus o labour, tud anavezet ganeomp, na pet ha pet anezho, e bourc'hioù hag e kêrioù bihan Bro-Leon, rak n' int ket aet holl da vevañ-bevaik e fabourzioù Brest.

Marv er Gêr ha **Kimiad** a zegas muioc'h d' hor soñj **Ar Follez Yaouank**, an danevell espar, awenet gant Iwerzhon a-vremañ. En daou bezh-c'hoari e kavomp ivez tud iskis un tamm, tud a seblant bout disheñvel diouzh ar re all, pa n' eus, moarvat, etrezo hag an darnvuiañ eus an dud, nemet ur c'hemm : ez eont dichipotoc'h gant o hent hep bezañ kabestret gant ar reolennoù ma pleger dezho dre voaz.

Menegiñ a rankomp ivez labour Meavenn evel kazetennerz, da skouer ar pennadoù a gavomp e GALV dindan ar sinatur F. R. A. : **Keltia : de Valera**, n. 1, Meurzh 1941 ; **Moged Ezañs**, n. 2, Ebrel-Mezheven 1941 ; **Bibl an Emsav**, n. 5-7, Gouere-Gwengolo 1941 ; **Ginivelezh un Emsav**, n. 8-9, Nevez-Amzer 1942.

Gant an hevelep lizherennoù e sine he fennadoù gallek en ARVOR, e 1941-42.

220) Frañsez KERVELLA a zo ganet e Dirinon, Bro-Gerne, d' an 31 a viz Genver 1913. Kaset en deus da benn e studioù e lise Brest da gentañ ha, da c'houde, e Skol-Veur Roazhon, ma studias ar skiantoù etre 1931 ha 1936. Bet eo oc'h ober un dro evel douarour er Gabon, e 1937-38.

86

Ar skrid kentañ a reas dimp ober anaoudegezh gant e anv-pluenn Devi-Kenan Kongar a voe un danevell, **Ar Wazig**. Pinvidik eo brezhoneg Kenan Kongar, pinvidik-mor zoken, ken e gerioù, ken e troioù-lavar ha strivañ a raio c'hoazh ar skrivagner yaouank da binvidikaat e dro-bluenn diwar studiañ dibaouez. Brezhonegour a-vihanik, ne deo bet morse pellaet Kenan Kongar gant e studioù diouzh yezh e gavell hag hen diskouez a raio dimp ken e komz-plaen ken e barzhoniezh. En e skridoù e laka da advevañ e gorn-bro, Dirinon, Loperc'hed, Lenn-vor Brest hag ar Gêr Vras er C'huzh-Heol. E zanevell gentañ a zo ur skouer buhezek a gement-se. Estreget ar vro hag an dud a gavomp, avat, e skridoù Kenan Kongar, dreist-holl en e varzhonegoù. Tridal a ra enno ur spered lemm ha nerzhus hag ur galon entanet ouzh kened an traoù krouet hag ouzh an trivliadoù a lakaont da gellidañ e kalon mab-den.

E komz-plaen, abaoe e zanevell gentañ, n'en deus D. K. Kongar embannet nemet nebeudig a dra war dachenn al lennegezh glan. Menegomp koulskoude **Touellerez Noz**, en dastumad barzhoniezh dezhañ da anv **Disul da noz**, GW., n. 60, Du 1933 ; **Nedeleg an Hañv**, darn eus ur romant da vezañ embannet diwezhatoc'h,

GW., n. 112-113, Meurzh 1938; **Gant Blaz an Avaloù Ruz**, GW., n. 98, Genver 1937. Pinvidik e c'heriadur, skeudennus e dro-bluenn, gwevn e frazenn, e oar ouzhpenn Kenan Kongar degas war wel en e zanevelloù an elfenn espar a zo e pep darvoud eus buhez mab-den. Diwar an nebeud a skouerioù-se e vefer douget da grediñ ez eo donezonet Kenan Kongar da reiñ deomp skridoù don o ster ha trivliadus o danvez.

Evel barzh eo en deus betek hen Devi-Kenan Kongar embannet ar muiañ eus e oberoù. Kavout a reomp daou zastumad gantañ e GWALARN : **Disul da Noz**, n. 60, Du 1933 ; **Dirak Hent al Levenez**, n. 74, Genver 1935 ; e **Barzhaz Gwalarn**, n. 66, Mae 1934, e kavomp tri barzhoneg gantañ : **Liorzhòù, Gortozadenn aner, Gouleier Kêr** a zo e-touesk ar re wellañ en deus savet. **Barzhoneg evit un Deiz ha Bloaz**, a gavomp e penn kentañ an dastumad, **Disul da Noz**, a oa bet moulet endeo e GWALARN, n. 29, Ebrel 1931. Kavout a reomp c'hoazh diwezhatoc'h **An Emgav**, GW., 104, Gouhere 1937 ; **C'hoantoù** hag **Hent ar Pirc'hirin**, GW., 108, Du 1937. Daou bezh barzhoniezh ha tregont a zo en e hordennad betek hiziv, nebeut anezho berr-tre, evel **Bruzunoù**, e n. 74 GWALARN, Genver 1935, peurliesañ hir a-walc'h, evel tri fezh kentañ **Disul da Noz** ha meur a hini all e **Dirak Hent al Levenez : Ar Boudedeo ; Istor Kozh ; Ar Mor hag an Hañv**.

87

Gant ar werzaouriezh dieub kentoc'h eget gant ar werzaouriezh strizh, stag outi klotennoù ret, e ra D. K. Kongar. Menegomp koulskoude **Mezheven**, n. 74, **C'hoantoù**, n. 108 pa ne ve nemet evit pellaat diouzh ar barzh un diskred a ziegi. Plegañ a oar pa gar d' ar furmoù strishañ nemet ez eo anat e tibab an doare-displegañ a zere ar gwellañ ouzh lusk e venozioù hag e drivliadoù. Start eo al liamm etre ar barzh hag ar bed krouet hag e galon santidik a lamm taer en e greiz dindan stok pep darvoud a zeu d' he fromañ.

Ne deo ket Kenan Kongar, avat, ur barzh nemetken. Evel e geneiled en deus bet e lod d' ober er stourm evit Breizh hag he yezh. Embannet en deus e GW., 104, Gouhere 1937, ur pennad a bouez bras, **Kammedoù hon Istor**, anezhañ barnadenn ur spered dizalc'h ha lemm war emdroad hor broadelezh. Savet en deus ivez studioù diwar-benn ar yezh : **Ar Ger Beuz**, GW., 148-9, Mae 1942 ; **Ur Ger o vont da goll** : Baz, GW., 158, Here 1943 ; **Ar C'hemmadurioù hag an Distagadur**, GW., 140, Gwengolo 1941 ; **Labour sevenet ha Labour da seveniñ**, GW., 163, Meurzh 1944 ; **Diazezoù ar Sevel Gwerzioù**, GW., n. 162, 163, 164, 1944. Unan eus kelennerien Skol OBER eo Frañsez KERVELLA ha savet en deus ur pikol **Yezhadur ar Brezhoneg** a zo dindan ar wask gant SKRIDOU BREIZH.

Abaoe ur pennad ez eo staget Frañsez KERVELLA da lakaat e brezhoneg henzanevelloù eus lennegezh Iwerzhon : **Lazh Mab Ronan**, GW., 158, Here 1943 ; **Etain hag Ailil Anguba**, GW., 160, Kerzu 1943 ; Troioù-marzh an Daou Vesaer-moc'h, GW., 164, Ebrel 1944.

221) Remont-Andrev JESTIN a zo ganet e Landerne d' an 11 a viz Here 1902. Mab eo da Jul, a Landerne, ha da Vari ROIGNANT, a Laniltud. Kaset en deus da benn studioù gouiziek. Lerc'h-ouzh-lerc'h bachelour, aotreeg el Lizhiri ha doktor war an hevelep tachenn, en deus da c'houde gounezet testeni Skol al Louvr. Bevet en deus meur a vloavezh en Istambul (Turkia) hag emañ bremañ karget d' ober kentelioù war ar sumereg e skol an Uhel-Studioù e Pariz.

Savet en deus evit GWALARN ur studiaden a bouez bras, **Ar Bouddha hag ar Vouddhaadegezh**, a zo anezhi an niverenn 95-96, Here-Du 1936. Muioc'h e tenn al labour-se, aes eo krediñ, d' ar brederouriezh eget d' al lennegezh end-eeun, hogen n' heller nemet meuliñ ar skrivagner hag an den gouiziek en deus klasket lakaat e vrezhoneg da vout barrek da zisplegañ kudennoù ken divoas eget re ar gredenn-se ken disheñvel diouzh re ar C'hornog kristenaet.

88

Dael a zo savet diwar-benn al labour-se etre an oberour hag an Aotrou Loeiz ar FLOC'H. Kavout a reer burutelladenn an eil e GWALARN, n. 103, Mezheven 1937, ha respont JESTIN en n. 108, Du 1937.

Nebeud a dra en deus skrivet JESTIN a-hend-all e GWALARN. Menegomp pennadoù berr a-walc'h evel **Diwar-benn Sonerezh Bro-Durkia**, GW., 85, Kerzu

1935 ; **Diwar-benn ar brezhoneg eeun**, GW., 56, Gouhere 1933 ; **Divroa**, GW., 92, Gouhere 1936.

E SAV en deus staget Remond JESTIN da embann **Eñvorennoù a Durkia**, e 1941. Darnoù a zo bet moulet en niverennoù 20, 22 ha 24.

E GALV, n. 10-11, Diskar-Amzer 1912, e kavomp gantañ ur studiadenn brederouriezh, **Fragmenta Philosophica**.

222) Ar c'hentañ eus ar Vrezhonegerien Nevez da skrivañ e GWALARN a voe **Olier Ap-Suliau**, eus e anv-familh Olier MORDREL (ganet e 1901). En niverenn gentañ, Meurzh 1925, e kavomp daou bennad savet gantañ, pennad-bleniañ ar gelaouenn dindan e anv hag ur marvailh, **Al Letanantig O'Rally**, dindan e anv-pluenn. Anavezet mat eo Olier MORDREL en Emsav Breizhek etre an daou vrezel. Pennadoù diniver en deus moulet e galleg e BREIZ ATAO hag e STUR. Rak peurliesañ en deus graet gant ar galleg, yezh e gavell hag e zeskadurezh, hogen studiet en deus kalz yezh e galon hag e gredenn, ar brezhoneg, mar n' en deus ket graet gantañ kement hag en dije gallet. Menegiñ a c'hellomp eus e skridoù brezhoneg **Son ar Vreudeur Vreton**, STUR. n. 1, Gouhere 1934 ; anavezetoc'h eo ar son-se dindan an anv, **Perak Gortoz ? ; Roll-Gerioù ar Gouennelouriezh**, STUR n. 10, Gouhere 1937 ; **Distro an Anaon**, « pezh-c'hoari en un arvest n'eo ket evit bezañ c'hoariet », STUR. n. 11, 1937 : **Kur hep he far Shayaned ar Goustilh Souc'h**, STUR. n. 13, Ebrel 1938 ; **Ar Bobl hag an Huñvre**, GWALARN, n. 14, Hañv 1928; lakaet en deus ivez e brezhoneg **Kanenn Hini Langenau**, unan eus barzhonegoù kaerañ ar barzh meur alaman Rainer-Maria RILKE hag embannet ar skrid en ul levrig mistr, moulet brav.

N' anavezomp skrid all ebet e brezhoneg diwar bluenn Olier MORDREL. Ur c'holl eo bet moarvat evit hor yezh en defe ar skrivagner-mañ gouestlet holl zonezonoù e spered d' an abostolerezh e galleg evit menozioù an Emsav. Anez da se ur skrivagner speredek ouzhpenn en dije pinvidikaet hol lennegezh.

89

223) Loeiz-Fernand ANDOUARD a zo ganet e Binig d' ar 16 a Vezheven 1904. Ur Breizh-Uhelad eo eus un tiegezh a veg-douar Frehel. Dedennet eo bet gant buhez an den a vor. Studiet en deus e Pempoull ha deut eo da gabiten hirdreizher. Merdeet en deus war listri ar Gompagnunez Havrat-Ledenezel etre an Havr-Nevez ha Madagaskar. Deut eo diwar ar mor e 1931, skoet gant an dilabour. Graet en deus meur a vicher kent mont da Sant-Malo d' ober war dro ar gelaouenn « La Voix du Marin ». E miz Eost 1935 ec'h euredas gant Fant ROZEG, Meavenn. Evelt en deus desket an iwerzhoneg hag eus ar yezh-se e tenno e eil anv-pluenn, Farnachanavan; etre 1940 ha 1944 en deus graet war-dro ARVOR.

Diwar ul labour pennek ha dibaouez ez eo deut a-benn Loeiz ANDOUARD da vestroniañ yezh e vroad ha n' eo ket hepken evit he skrivañ hogen ivez evit he c'homz.

Lakaet en deus e brezhoneg, dindan e gentañ anv-pluenn, **Erel Keralban, Un hir a Gousk**, hervez skrid ar saozneger amerikad W. IRVING, GWALARN, n. 52, Meurzh 1933. Dindan e anv-pluenn iwerzhonat en deus embannet teir c'hontadenn gant Padraig Mac PIARIS : **Isagan, Barbra, Yannig**, GW., n. 71, Here 1934 ; **Pa Gan ar Galon**, un dastumad kanennoù karantez a Vro-Gonnac'ht, diwar levr Douglas HYDE, GW., 70, Mae 1936. E zeskadurezh diwar-benn traoù ar mor ha labour pesketaerien Vreizh he deus talvezet dimp ur studiadenn glok ha pouezus-dreist a zo bet anezhi eil niverenn ar gelaouenn STERENN : **Ar Grilheta e Breizh**, C'hwevrer 1941. Menegomp ivez, e STUDI hag OBER. 10, 1938, **Hag al Lennegezh Kristen e Bro-C'hall ?**

Darempred stank a zo bet etre Loeiz ANDOUARD ha Yann SOHIER. Edo hemañ e Flourio gant e wreg Annaig an DEN hag e verc'hig Mona e-keit ha ma kase ANDOUARD da vat e studioù e Pempoull. Labourat a raent o-daou a-zevri war ar brezhoneg hag, hep mar ebet, o deus bet pep-unan levezon war labour egile.

224) Yann SOHIER a voe ganet e Loudieg d' ar 7 a viz Gwengolo 1901. E dad a oa archer. Mont a reas gant e wreg hag e vugale da Sel-de-Bretagne, eus Mae 1905 da Gerzu 1906. Graet gantañ pemzek vloaz servij e kenstrivas evit bezañ tailhanter. Chom a reas en Uzel eus Kerzu 1906 da Eost 1907. Anvet e voe da dailhanter e Peillag (Mor Bihan) e miz Eost 1907. E 1912 e voe anvet e Lambal, ma chomas betek dibenn e vuhez.

90

Yann, e eil vab, a voe skoliet e Skol Vihan hag e Skol Gentañ Uhel Lambal etre 1912 ha 1918. Degemeret e voe e Skol « Normal » Sant-Brieg e Gouhere 1918, Chom a reas war e studi a vestr-skol eus 1918 da 1921. E amzer soudard a eure er 48vet Rejimant Troadeien e Gwengamp eus Gwengolo 1921 da Wengolo 1923. Ur wech disoudardet e teuas da vestr-skol e Priel. Eurediñ a reas gant Annaig an DEN, mestrez-skol, d' an 31 a viz Genver 1929. Goude c'hwec'h miz e skol Prad, e voe anvet e Plourio, war un dro gant e wreg, e miz Eost 1929 hag eno e vevjont betek an 21 a viz Meurzh 1935, ma varvas Yann SOHIER, diskaret gant ur c'hleñved kriz ha trumm.

Yann SOHIER, anezhañ ur Breizh-Uhelad, a zo bet dedennet dreist-holl gant kudenn ar brezhoneg. Daoust dezhañ bezañ nebeut donezonet evit dont da liesyezhour, e pleustras war yezh e vroad gant kement a aked ma teuas a-benn d' he lenn ha d' he skrivañ aes, mar chomas bepred lent ha dalc'het a-walc'h ouzh he c'homz. Douget d' ar bobl, e felle dezhañ e vefe kelennet ar brezhoneg e skolioù ar vro hag, adal 1927, e kase da Abeozen lennadurioù berr evit ar vugale kempennet gantañ d' o lakaat e brezhoneg. Al lennadurioù-se a zo aet diwezhatoc'h da ober **Me a Lenno**, embannet hepken e 1941, Roazhon, Moulerez Kreiz. Prest e oa al labour abaoe meur a vloavezh, nemet ez eo deut darvoud war zarvoud da skoilhañ ar moulañ bep tro ma oa keloù da stagañ gantañ.

Derou gwirion Yann SOHIER evel skrivagner e brezhoneg a voe **Hiawaza**, moulet gant GWALARN, n. 65, Ebrel 1934. Fellet en deus dezhañ lakaat anv Abeozen e-kichen e anv-pluenn dezhañ e-unan, **Yann Keryell**. Gantañ hepken eo koulskoude ez eo bet lakaet e brezhoneg an oberenn-se diwar zorn ar skrivagner saoz LONGFELLOW. Lod Abeozen a zo bet nemetken lenn an dornskrid ha kemmañ ennañ **tra** pe draig; amañ hag ahont.

Niverenn 80 GWALARN, Gouhere 1935, savet gant skridoù en eñvor da Yann SOHIER, a embanne ivez ur barzhoneg diwar e bluenn hag en niverenn 158, Here 1943, e kavomp an nebeut pajennoù skrivet eus **Deizlevr ur Skolaerez Vreizhat**, graet ur c'hempenn dezho gant KERLANN.

Ne deo ket puilh eta ar skridoù en deus lezet dimp Yann SOHIER e brezhoneg. Skoet eo bet gant an Ankou e barr e vrud d' ar mare ma teue gouest da seveniñ e venozioù. E oberenn bennañ a zo bet e gwirionez e gelaouenn Ar FALZ, krouet evit ober abostolerezh e-touesk mistri-skol ar gouarnamant e Breizh-Izel, er bloavezh 1933 ha fiziet e KERLANN. goude marv Yann SOHIER.

91

225) Yann DELALANDE, KERLANN evel ma skriv e anv e brezhoneg, a zo ganet e La Roche-sur-Yon, Bro-Vande, d' an 31 a viz Gouhere 1910. E dad a oa en arme, er 93vet Rejimant Troadeien, hag e vamm a oa aet duze gant he gwaz eus Montroulez. Mab eo Yann KERLANN da Frañsez-Loeiz, ma oa e dad eus Bourg-des-Comptes, Breizh-Uhel, hag e vamm eus ar Moudennoù e Gwiglan, ha da Baolina-Jozefina KERBIRIOU, a Rosko.

Skoliet e voe e Montroulez etre 1916 ha 1923 hag e Brest, Skol-Gentañ-Uhel, eus 1923 da 1927. Mont a reas goude da London, St Dunstan College, eus 1927 da 1928. Implijad eo bet e ti COOK'S, e-pad un nebeut mizioù e London hag e Pariz.

Deut eo da skolaer dindan ar gouarnamant e Plovez, Bro-Vigouden, e 1930 ; e Sant-Filbarz, parrez Tregon, e 1931 ; e Kemperle, e 1932. E amzer soudard en deus graet en 2vet Rejimant an Trevadennoù e Brest hag e Sant-Brieg. Disoudardet ez eas d' ober skol e Gwiglan e 1933-1936, e Sant-Wenole Penmarc'h eus 1936 da

1941, e Kleden ar C'hap e Genver 1941. Mont a reas da c'houde da sekretour Strollad Broadel Breizh e Kastell-Nevez ar Faou, e 1941-42 ha neuze eo e stagas da ober skol vreizhek zieub e Plistin, Bro-Dreger, adal 1942.

Savet en deus KERLANN kentelioù evit Ar FALZ ha kendalc'het da zerc'hel ar gelaouenn e buhez well-wazh goude marv Yann SOHIER. Un dastumad **Sonioù Brezhonek evit ar Skolioù** en deus embannet e 1936, Ar FALZ, Montroulez ; **Rimadelloù Bugale**, GWALARN, n. 64, 1937. En ARVOR en deus roet un niver mat a gontadennoù : **Un Taol-Spont**, 11 Mae 1941 ; **Soubenn ar Chikenn**, 1 Mezheven 1941 ; **Unan na gollas ket e benn**, 14 Gwengolo 1941 ; **Ar Bennherez Laeret**, 16 Du 1941 ; **Yann ar Bihan**, 11 Genver 1942 ; **Ar Sorser**, 6 Gouhere 1941 ; **Diaoul ar Yeuc'h**, 10 Eost 1941 ; **Barrad Amzer war Enez ar Skorn**, addispleget diwar un danevell c'hallek gant A. DAYOT, 21 C'hwevrer 1943 ; **Piv a walc'ho ar Pod ?** 31 Genver 1943 ; **Gwall ouzh Gwall**, adaozet diwar **Drouk-kinnig Neumenoioù**, 11 Ebrel 1943 ; **Lid Gwez an Anaon e Plougastell-Daoulaz**, pennad gwerinoniezh, 6 Mezheven 1943. Savet en deus ivez kanaouennoù war follennoù distag.

Evel Yann SOHIER douget eo KERLANN da labourat evit ar bobl ha, dreist-holl, evit ar vugale, evel m' hen diskouez anat ar strivadenn ziaes-meurbet ha kaer-dreist a ra e Plistin, abaoe 1942.

92

226) E-touesk ar Vrezhonegerien Nevez e c'hellomp menegiñ c'hoazh Frañsez DEBAUVAIS, a voe eus ar strolladig kentañ a savas BREIZ ATAO. Ganet e voe e Roazhon d' an 31 a viz Genver 1903. Darbarer apotiker e oa e dad. Re abred e varvas evit ma c'hellfe e vab henañ kas da vat ar studioù en doa boulc'het ha Frañsez a rankas gant e c'hoar, sikour e vamm, a veze o werzhañ dantelezh war ar marc'hallac'h e Roazhon hag er foarioù tro-war-dro. E 1923, pa ris anaoudegezh gantañ edo endeo merour BREIZ ATAO. Strivañ en deus ranket pennek ha dibaouez evit dont da vestroniañ ar brezhoneg rak n' oa ket donezonet war dachenn an deskiñ yezhoù. Daoust d' ar prederioù, d' al labourioù ha d' ar reuzioù o deus krignet e amzer, tizhet en deus ar pal-se peogwir e teue a-benn da gomz ar brezhoneg madik-a-walc'h ha da sevel skridoù e brezhoneg. Dindan an anv-pluenn Fañch Denoual, en deus embannet e GWALARN, n. 144, C'hwevrer 1942, ur studiadenn a-bouez, **Pelec'h emañ e gwirionez bevenn ar brezhoneg ? Un devezh-enklask tro-dro Plouagad**, e GALV, n, 10-11, 1942, **Emleda ar Germaneg e Reter Europa**.

Rediet evel m' oa bet bremañ gant he yee'hed aet da fall da zistagañ mui pe vuioc'h diouzh ar stourm politikel, ez oa den da sevel dimp labourioù a-seurt-se, kentoc'h a ouiziegezh eget a lennegezh. Levezon Meven Mordiern a zo bet don ha padus war dro-spered Frañsez DEBALIVAIS. Siwazh ! Ar c'hleñved hen gwaske ken didruez, daoust ha lezet en devo gantañ an amzer da sevel **Eñvorennoù ur Stourmer** en deus bevet ha paket ar marv evit Breizh. Aet eo da anaon, pell diouzh e Vro, en ur c'hlañvdi tost da Golmar, Bro-Elzas, d' an 21 a viz Meurzh 1944, da goulz navet deiz-ha-bloaz marv e geneil mat Yann SOHIER.

227) E-kichen Breizh-Uheliz oc'h adkavout yezh o gouenn ez eo ret dimp ivez menegiñ Gwenediz dedennet gant kudenn ar yezh unvan. Ne deo ket amañ al lec'h da blediñ gant ar strivoù a zo bet graet war an dachenn-se. E c'hellomp lavarout, avat, un dra : rannet evel m' eo e rannyezhoù, pep hini o klask kaout e lennegezhig, hep kaout a-us dezho ur yezh lennegel, evel Kembreiz da skouer, ar brezhoneg a zo gwan evel yezh vroadel. Pa gomzer d' ur vroad en he fezh, n' heller ket ober gant un toullad trefodajoù. Ur yezh unvan a zo ret hag unan hepken, abred pe ziwezhat, pe e raio an Tonkadur he stal d' hor yezh vrezhonek. Setu ar pezh a zeu da veizañ Gwenediz a zo, ma 'z eo o rannyezh an disheñvelañ diouzh ar brezhonegoù all. Dedennet int gant kudenn ar peurunvaniñ, marteze muioc'h c'hoazh eget ar re all. C'hoant LANGLEIZ a zo bet a-hed-ar-wech ma ve ur brezhoneg peurunvan e Breizh, degemeret gant an holl.

93

Ganet eo LANGLEIZ e Sarzhav, Gourenez Ruiz (Bro-Wened), d' an 30 a viz Ebrel 1906. Gwenedour dre e dad, ganet eñ ivez e Sarzhav, ez eo Kernevad dre e vamm, Marc'harid HUCHET a GERVELIR, eus Sant-Nilolaz-ar-Pelem.

E dud, a du mamm e dad, ar FRANCHEVILED, a zo o chom e Gourenez Ruiz abaoe pemp kant vloaz. Deut int a Vro-Alba gant Izabo a Vro-Skos. Al LANGLEIZED a rae o chomadur gwechall e Bro-Ouelou, e-kichen Sant-Brieg. Dont a raent ivez a Vro-Skos.

Ne voe komzet, ouzh LANGLEIZ ez vihan, nemet galleg, ma rankas stagañ gant ar brezhoneg war an diwezhadou.

E-pad c'hwec'h vloaz en deus LANGLEIZ studiet al liverezh e Skol an Arzoù-Kaer, pevar bloaz en Naoned, daou vloaz e Pariz.

E GWALARN eo en deus staget LANGLEIZ, hag eñ Gwenedour, da embann e skridoù, savet e brezhoneg unvan. Menegiñ a c'hellomp da gentañ **Kanoù en Noz**, GW., 39-40, Meurzh 1932, un dastumad barzhonegoù, skeudennaouet gantañ e-unan. **An Div Zremm**, pezh-c'hoari en un arvest, a zo bet embannet e GWALARN, n. 54, Mae 1933. Eus an oberenn-mañ ez eus bet moulet ur skrid gwenedek gant DIHUNAMB.

Ar barzh hag an dramaour o deus strivet war un dro da sevel **Koroll ar Vuhez hag ar Marv**, embannet gant SAV, n. 9, Goañv 1938. Sonerezh a zo bet aozet evit ar c'hoari-se gant Jorj ARNOUX ha skignet eo bet gant Roazhon-Breizh d' an 8 a viz Here 1941.

Diouzh e vicher arzour eo en deus tennet LANGLEIZ danvez an oberenn ziwezhañ, embannet gantañ, **Ene al Linennoù**, Brest, SKRIDOU BREIZ, 1942.

Prest e oa da zont er-maez **Enez ar Rod**, ur romant kaer ha dibar, m'hon eus bet an tu da lenn ul lodenn anezhañ. Siwazh ! tangwallet eo bet Ti-Moulerrez-Kreiz Roazhon gant bombezadeg an 9 a Vezheven 1944 hag aet eo da ludu en avel al lodenn a oa moulet eus al levr kaer-se (s. 270).

Anezhañ ur paotr hegarat ha laouen da welout, eston pegen teñval eo menozioù LANGLEIZ diwar-benn kudennoù ar vuhez, ma varnomp diwar e oberennoù kentañ hag e skeudennoù d' an hevelep koulz. Mat eo, avat, tennañ an evezh war al levnez a gav an tu da skediñ en oabl saderaet e skridoù hag e livadurioù diwezhañ.

94

228) Roperzh ar MASON a zo ur Gwenedour all eus rummad ar Vrezhonegerien Nevez. Ganet eo en Oriant d' ar 7 a viz Ebrel 1900. E dad a oa ofisour en Trevadennoù. E dad kozh, anezhañ ul labourer douar, a voe maer Sant-Goneri. E c'hourdadoù, labourerien douar eus kornad Pondivi, a oa chouaned en o zouesk. Skoliet eo bet Roperzh ar MASON e lise an Oriant. Aet eo da c'houde d' ar Skol Poluteknik, e Pariz, ha deut eo da vont ofisour a vor. Kabiten a fourgadenn ez eo bremañ.

War-lerc'h studioù war ar jedoniezh ha prederouriezh Sant Tomaz AKWIN, Roperzh ar MASON en deus savet, e galleg, ul levr anvet « **La Philosophie des Nombres** ». Deskiñ en deus graet ar brezhoneg goude-se en ur stagañ da gentañ gant rannyezh Wened a oa bet hini e c'hourdadoù. Savet en deus er rannyezh-se barzhonegoù, sorbiennoù, studiadennoù prederouriezh, a zo bet moulet e DIHUNAMB. E bezhioù barzhoniezh a zo berr-tre peurluviañ, nemet **Pardon ar Birvideu**, bet moulet e niverenn DIHUNAMB, Genver 1942. Heson ha flour eo gwerzennoù Roperzh ar MASON, dibabet aketus eo e c'herioù gant ar barzh, e doare m' eo un dudi lenn e oberennoù. Un dra bennak kuzh a zo bepred o tasseniñ dindan ster boull ar gwerzennoù hag e tistroer daveto gant ur blijadur bepred nevez.

Un dastumad en deus savet eus e varzhonegoù o tennañ da vuhez an den a vor, dindan an anv **Chal ha Dichal**, embannet gant Mouladennoù DIHUNAMB, an Oriant, 1944. Ur c'haer a levr ez eo hemañ e gwirionez, gant e skeudennoù e du ha gwer diwar zorn LANGLEIZ.

Un dornadig mat a zanevelloù en deus embannet e DIHUNAMB, e kerzh ar bloavezhioù diwezhañ : **Tonton Seleu**, Meurzh 1942 ; **Sourzien Sarhau**, Mae 1942 ;

Flagen Sant Iouan, Gwengolo 1942 ; **Folled Kerhostin**, Here 1942 ; **Anna Martelod**, Meurzh 1943 ; **Pouroev er Person**, Mae 1943 ; **Melin Kerbourneg**, Here 1943 ; **Bugale Abgral**, Du 1943 ; **Ar Lanneu Kerabuz**, Kerzu 1943.

Evel LANGLEIZ e striv Roperzh ar MASON da dizhout ar peurunvaniñ. E DIHUNAMB, Genver 1944, e kavomp ur werz kaer savet gantañ e stumm ar gwerzioù-pobl, **Gwerz Mamm Rohu** ; en oberenn-se e laka keñver-ha-keñver ur skrid gwenedek hag ur skrid e brezhoneg peurunvan.

Lennet hon eus ivez e GWALARN studiadennoù savet gantañ evit ar skingomz : **Hello ha Ni**, C'hwevrer 1944 ; **Abelar Prederour Breizhat**, Meurzh 1944. Menegomp ivez ul labour hiroc'h : **Boudoniez**, GW., n. 154-5, 1942, o tisplegañ e 30 pajennad ar studiadenn war an hevelep danvez, embannet gant DIHUNAMB e 1935.

95

Dedennus-tre ez eo ar skrivagner-mañ, anezhañ un den a vor, boas ouzh dremmweliou lies-doare ar broioù pell, ha chomet stag daoust pe en abeg da se ouzh e vro c'henidik, ur barzh leun a azaouez evit an awen, un daneveller eeun ha fromus, ur prederour start en e feiz kristen.

E-touesk kenlabourerien GWALARN, ez eus skrivagnerien n'anavezer nemet dre o anv-pluenn, da skouer Alan Brenn, Gawain, Alan, Urien Riwallon.

229) Diwar ar pezh a skrive da Roparz Hemon e c'heller renkañ Alan Brenn e rummad ar Vrezhonegerien Nevez : « N' em eus ket desket ar brezhoheg ez vihanik, » emezañ e GWALARN, n. 22, p. 13, 1930.

En niverenn-se end-eeun hon eus lennet ur pennad eus ur romant savet gant Alan Brenn, adc'hraet, tamm pe damm anezhañ, gant Roparz Hemon, **Ar Marv evit Breizh**. Hogen manet eo ar skrid-se e skourr.

E 1931, Levraoueg GWALARN a embanne un oberenn all gant an hevelep skrivagner, **Ar Marvailher Italiat**, un dastumad eus pemp a gontadennoù ar skrivagner italiat BOCCACIO, tennet eus an **Dekamerone : An Den Yaouank hag ar Gwazi ; Kern evit Kern ; Maze a Lamporechio ; An Eostig ; Ar Penn Touzet**. Plijus-kenañ eo brezhoneg Alan Brenn hag eus an dibab eo an droidigezh-mañ, savet evel just evit lennerien en o oad gour.

230) Gawain a zo anv-pluenn ur skrivagner deut n' eus ket pell da WALARN. Embannet en deus er gelaouenn barzhoniezh ha komz-plaen. E pennadoù ha nann e gwerzennoù ez eo savet e varzhonegoù. Fromus int ha leun-barr a garantez ouzh kened ar bed krouet. Kavout a reer **Ezvezañs** en n. 131, 1940, p. 67 hag en n. 150-1, Gouhere-Eost 1942, un heuliad, ennañ eizh pezh : **Mezheven, Beureoù, Glav, Hun, Douar, Trec'h, Eurusted, Levenez**.

Bras eo talvoudegezh ar barzhonegoù-se, hogen prisiusoc'h c'hoazh, moarvat, ar studiadenn brederouriezh ma roas dezhi an anv a **Skiant Vreizh**. Ar pennadoù embannet a gaver e n. 135, Ebrel 1931 ; n. 136-7, Mae-Mezheven 1941 ; n. 138-9, Eost 1941. Chomet eo an oberenn-se e skourr dre m' eo bet pulluc'het an dornskrid er bombezadeg a zistrujas ti Roparz Hermon e Brest d'ar mare-se. Kalonekaus-dreist e oa ar studiadenn-se da lenn d' ar vrogarourien na gavont nemet re vras niver abegoù da fallgaloniñ en ur vro mevelaet evel m'eo hon hini.

96

Kavout a reer ivez gant Gawain ur gontadenn, **War C'hlann an Aber**, GW., 134, Meurzh 1941, a rofe da grediñ ez eo marteze an oberour un den a vor.

230 b) Diwar bluenn Alan (Job GWENEGAN) ne gavomp nemet daou bezhig-barzhoniezh e Barzhaz Gwalarn, n. 66, Mae 1934 : **Kinnig** ha **Kaerañ Distro**. Ar boan e talvezont, avat, bezañ meneget.

231) En hevelep Barzhaz e kaver daou varzhoneg gant **Urien Riwallon** : **Nedeleg hag ar Soudard ; Pedenn ar Varc'hegourien**. En n. 80. Gouhere 1935, e kavomp tri fezh all : **Tir Na n-Og ; A Gile ; A-us Din**. Un dra bennak dibar a zo er gwerzennoù-se, trivliadoù un ene kadour a gred ne vo ket tizhet ar pal hep ober implij eus an nerzh ha prest da vale war roudoù ar Gelted dispont n' o deus ket kollet o hent e sujidigezh an estren.

VIII. - WAR-DU AR PAL

Ur gelc'hgelaouenn da zont er-maez bep tri miz e oa WAR-DU AR PAL. Pa grogas ar brezel e 1939 ez oa bet moulet an drede niverenn. Hervez ar rener Herve Kerhor, menoz ar gelaouenn zivyezhek-mañ a oa plediñ « gant ar gudenn vreizat en he fezh ». Taol ar marv a zo bet skoet ouzh ar strivadenn dalvoudus gant darvoudoù Diskar-Amzer 1939.

231 b) Skridoù brezhonek lies-doare a gaver en teir niverenn embannet. Savet int bet gant Herve Kerhor (DELAPORTE), Gab ar MOAL, Yeun ar GO, Lan ar Bihan, Youenn DREZEN.

87

PEMPVET LODENN ABAOE 1940

Gant n. 128-9, Gouhere-Eost 1939, oa tavet mouezh GWALARN, aet he rener d' ar brezel war harzoù ar broioù-krec'h. Eus ar c'helaouennoù brezhonek n' eus mui diwar neuze o sevel o mouezh nemet FEIZ ha BREIZ ha DIHUNAMB. Lugudus e tremen mizioù ha mizioù betek ma tarzh taol-arnev Mezheven 1940. Aloubet Bro-C'hall. Daoust d' ar brezel o kenderc'hel d' ober e reuz, ne deo ket bet fall planedenn ar brezhoneg etre 1940 ha 1944. E-leizh eus difennourien ar yezh a zo deut endro d' ar gêr hag adstaget o deus gant al labour ha klasket tennañ o mad eus red an darvoudoù evit seveniñ o mennad.

N. 130 GWALARN a zeu er-maez e miz Du 1940. D' ar 5vet a viz Genver e tifluk kentañ niverenn ar gazetenn sizhuniek ARVOR, a vezo divyezhek betek an n. 84, Eost 1942. E Genver 1941 c'hoazh e teu er-maez kentañ niverenn STERENN, a embann **Imram**, barzhoneg bras Maodez Glanndour. E miz Meurzh 1941, ez embann Roperzh Kadig kentañ niverenn GALV, ur gelaouenn evit an dibab. Abaoe miz Du 1940 ez eo digor skinva Roazhon-Breizh d' ar brezhoneg. Diaes lavarout pegen talvoudus eo bet an darvoud-se evit ar yezh daoust da ziaesterioù an amzer ouzh hon moustrañ. N' eus forzh penaos e troio « Koroll ar Vuhez hag ar Marv » ma kemeromp perzh ennañ dre gaer pe dre heg, un amzer a virvilh eo bet ar bloavezhioù-se. Levrioù brezhonek a zo deut er-maez eus ar wask muioc'h eget biskoazh. Digoret eo bet dor ar skolioù d' ar brezhoneg. FRAMM KELTIEK BREIZH, savet e miz Here 1941, en deus strollet en e gevrennoù an darnvuiañ eus ar vrogarourien. Strolladoù re yaouank a zeu da harpañ ar re goshoc'h adstaget hep termal gant o labour. Ar peurunvaniñ a zeu da wir daoust da bep skoilh.

Diaes, avat, barn adal bremañ un amzer ken trubuilhet. Ne glaskimp ket hen ober eta, nemet e rankomp, kent klozañ al labour-mañ, lavarout ur gerig bennak diwar-benn un nebeut skrivagnerien a bep oad o deus kredet ez oa un dra bennak gwelloc'h d' ober eget lezel o fluenn da verglañ e-pad ar gorventenn.

98

232) En n. 132 GWALARN, Genver 1941, e lennomp ur pennad : **Kenskoazell** e anv, gant Loeiz DUJARDIN. Medisin e Lokournan-Leon e lec'h m eo ganet d' ar 7 a viz Mae 1885, Loeiz DLIJARDIN a zo bet pell amzer e penn ar Bleun-Brug. Abaoe daou-ugent vloaz bennak e ra war-dro an Emsav. Digoret en deus en ARVOR korn ar **Furche Brezhonek** hag embannet ennañ un niver a bennadoù resis ha klok diwar-benn hor skrivagnerien. Anzav a ran n' em bije ket, panave ar studiadenoù-se, kredet stagañ gant al labour-mañ. Spi hon eus ez embanno un deiz ar pikol levr emañ o sevel diwar-benn **Al Lennegezh Vrezhonek**.

En diavaez eus pennadoù **Ar Furcher**, en deus L. Lok moulet dre zarnoù war ARVOR : **Ur Barrezig a Vro-Leon** : Lanper, adal an n. 54, 18 Genver 1942 betek an n. 77, 28 Mezheven 1942. Ul levr a zo bet graet abaoe gant ar skrid-se, a zo anezhañ ur skouer eus al labourioù talvoudus a c'hallfe bezañ savet diwar-benn pep parrez eus hor bro. E GWALARN, n. 131, Kerzu 1940, e kavomp **Un Dornskrid Kozh**, studiadenñ diwar-benn dornskrid Bodmear ma voe embannet diwarnañ goude se **Cantiq ouar an Ave Maria**, en n. 133, C'hwevrer 1941, ha **Gwerz Santez Eoded**, en n. 134, Meurzh 1941. En n. 135, Ebrel 1941, e lennomp notennoù-levrlennadurezh savet gant L. Lok diwar-benn ar **C'hrennlavarioù Brezhonek**. E n. 138-9, e kavomp **Ur Sell war Vuhez ha Skridoù an Aotrou Troude**, SAV, n. 23, Nevez-Amzer 1942, a ro dimp ur pennad gant L. Lok, an **Istor bras hag an Istor bihan o skoazellañ Istor al Lennegezh**. En n. 24, Hañv 1942, e lennomp **Notenn eul Leorier Breizat**, 1634. Gouzout a reomp ez eo peurechu, mat da reiñ d' ar mouler, dornskrid **Buhez** ar GONIDEG. N' hon eus meneget amañ nemet an hiniennoù eus e skridoù a zo dindan hon dorn pe a zalc'homp soñj anezho. Lennet hon eus ivez e levr dudius diwar-benn Sant Ronan. War batrom ar c'hanaouennoù-pobl en deus L. Lok savet **Gwerz Lazadeg Skolidigou Itron Varia Lourd Montroulez** 29 a viz Genver 1943, Brest, 4 ru ar C'hastell, 1943.

233) E n. Genver 1941 GWALARN e kavomp ivez anv Yann Mestreizok e traoñ ur pennad diwar-benn ar barzh kembreat Dafydd Ap-GWILYM. E n. 134, Meurzh 1941, ez embann an hevelep skrivagner un darn eus **Dyddgu**, hag, en n. 135, Ebrel 1941, **Eiddig**, barzhonegoù gant Dafydd ApGWILYM hag un droidigezh anezho e brezhoneg. En OALÉD, a-raok ar brezel-mañ, en doa, dindan e anv Eozen LEVOT-BECOT, embannet studiadennoù e galleg diwar-benn al lennegezhioù keltiek, da skouer « Histoire de la Langue Galloise », 1936, ur fals anv peogwir e komz eus al lennegezh hepken.

99

Emañ ivez e-touesk kenlabourerien SAV. Kavout a reomp er gelaouenn-se **Faltaziennoù war bevar eus Nozkanoù Chopin**, n. 26, Goañv 1943 ; **Kanoù Keltiek**, studiadenñ gant tonioù-ha troidigezhioù, en Nnoù 28, Hañv 1943 ; 29, Diskar-Amzer 1943 ; 31, Nevez-Amzer 1944.

Dre vicher ez eo Eozen LEVOT-BECOT gouiziek war al labour-douar. Ul levr **Kentelioù** war an danvez-se en deus embannet e Landerne, 1932. Eñ eo, dindan anv **Ar C'houer Kozh**, a sav prezegennoù bep lun d' abardaez evit Roazhon-Breizh. Ur wech distaget, e vezont peurluviañ embannet en ARVOR. Marvet eo LEVOT-BECOT e 1951.

234) Anv Benead hon eus lennet e GWALARN, evit ar wech kentañ, en n. 154-5, Kerzu 1942, dindan tri fezh barzhoniezh dedennus, **An Evned, Korventenn, Frouesha**. Teir Barzhoneg all : **Kan Kreisteiz, Brouderez ar Vuhez, Mezevell** a zo bet moulet war STUDI hag OBER, n. 21, 1944. Menegiñ a c'hellomp ouzhpenn ur studiadenñ embannet e GWALARN, n. 162, C'hwevrer 1944, diwar-benn **Ur Skrivagner Iwerzhonat : Lord Dunsany** ; ur brezegenn evit ar skingomz : **Katell de Francheville**, moulet en ARVOR, 18 Gouhere 1943 hag ur gontadenn bennak en hevelep kazetenn : **Chase an Aotrou Galeri**, 22 C'hwevrer 1942 ; **Al Loen Kornek**, 13 Kerzu 1942.

Benead a zo anv-pluenn Madalen SAINT GAL de PONS, ganet d' ar 14 a viz Gwengolo 1907, e Niort, Bro-Boatou, merc'h da Anton, ofiser a varc'hegiezh, genidik eus Roazhon, oberour ul levr diwar-benn « Les Origines du Cheval Breton », ha da Vari de la CHASLERIE, nann-Vreizhadez. Desket ganti ar brezhoneg n' eus ket pell e skriv Madalen St GAL de PONS dindan an anvioù-pluenn Benead ha Nolwenn, e GWALARN, STUDI hag OBER ha KANNADIG UNVANIEZH SPEREDEL VREIZH.

235) Jakez KONAN a zo ganet e Perroz-Gireg, d' ar 6vet a viz Kerzu 1910. E dad Erwan a zo genidik eus an hevelep parrez. E dud kozh a zeue eus Koatreven ha Kamlez, hanter-hent etre Perroz ha Landreger. Skoliet eo bet Jakez KONAN e Lanuon, e kelenndi Sant-Jozeb. Kelaouenner eo eus e vicher.

Gant pezhioù-c'hoari berr eo en deus staget da skrivañ e brezhoneg. Menegomp **Nebeud a Dra**, diwar marvailh Ivon KROG, embannet e FEIZ ha BREIZ, Gwengolo 1934. **Marianna** a zo anv ur pezh all bet displeget e Perroz, hogen diembann. E GWALARN, n. 161, e kavomp un trede pezh-c'hoari, **Marc'had Kuzh**, a zo bet skignet gant Roazhon-Breizh d' an 21 a viz Genver 1944.

100

Savet en deus ivez kontadennoù, da skouer e GWALARN, n. 133, C'hwevrer 1941, **Lannevern e Kañv** ; en ARVOR, **Ar Bazhvalan**, 17 Gouhere 1941 ; **Sant Ewan e-touez e beorien**, 20 Gouhere 1941 ; **Tro-Noz va Niz**, 21 Gwengolo 1941 ; **Bez' am boa ur C'hamarad**, 19 Here 1941 ; **Bouchig, Gavr Elived ar C'hwitorell**, 19 Gouhere 1942.

Tennañ a rankomp an evezh war bennadoù a bouez-bras savet gantañ a-hend-all : **Notennoù diwar-benn an Tregerieg**, GWALARN, 136-7, Mezheven 1941 ; **Rimadelloù bugale gornbro Berroz**, ibid. ; **Pedennoù Iskis klevet er Sklaeredd**, ibid., ha dreist-holl ar pennad dudius, **Ar Jentilez, gwarezlec'h an Evned**, GWALARN, n. 138, Eost 1941.

236) Niverus ar strollad skrivagnerien a zo deut war wel em dro d'ar c'helaouennoù kozh ha nevez, d'ar FRAMM KELTIEK, da Skol Uhel Emil ERNOD ha da skinva Roazhon-Breizh. N' ouzomp ket bepred piv a zo dindan an anvioù-pluenn nevez a zifluk a bep tu ha n' anavezomp lod kaer eus ar skrivagnerien-mañ nemet dre o skridoù. Tud a bep oad a zo en o zouesk : kelennerien evel **Goulc'hen ar Pagan** a sav studiadennoù a bouez diwar-benn broioù keltiek Tramor ha troidigezhioù diwar ar c'hembraeg bremañ, embannet e GWALARN hag ARVOR. Lan Devenneg, kelenner war an douaroniezh, en deus roet da SKRIDOU BREIZH evit Levraoueg STERENN, **Traoniennoù ha Kaniennoù-Mor**, Brest, 1944. Menegomp ouzhpenn gantañ ur studiadenn dalvoudus diwar-benn un danvez all, **An Henzanevelloù Iwerzhonat**, GW., 165, Mae 1944. **Roc'halan** eñ a zo mestr-skol dindan ar gouarnamant. Sevel a ra kentelioù evit an EOST ar gelaouenn he deus adstaget gant labour Ar FALZ e-touesk ar skolaerien lik. Embannet en deus ul levr evit ar vugale, **Yannig**, Roazhon, Moulerez-Kreiz, 1944, ha kontadennoù niverus en ARVOR, 1943-4. Kavout a reer ivez eus e skridoù e GWALARN, da skouer **Ar Fals-Lizher**, n. 161, Genver 1944. Aet eo priz SKRIDOU BREIZH, e 1944, gant e romant, **Ar Gorollerez Vihan**, diembann.

237) Jord Ar MEE a sav pennadoù diwar-benn e vicher, **ar Bruderezh**, GW., 154-5, Du-Kerzu 1942, prezegennoù evit abadenhoù Ar Vuhez Keltiek, e Roazhon-Breizh. Menegomp ouzhpenn ur pezh-c'hoari skingomz diwar ur gontadenn-bobl. **Penaos e voe ijinet ar bagoù dre dan**, GW., 162, C'hwevrer 1944. Lakaet en deus ivez e brezhoneg **Katell Merc'h Houlihan**, unan eus pezhioù-c'hoari brudetañ W. B. YEATS. Skignet eo bet d' an 8 a viz Genver 1944. Ar skrid, avat, a zo diembann (moulet eo bet an droidigezh-se war AL LIAMM, 39/31). Ganet eo Ar MEE d' an 29 a viz Mae 1902 e Nottingham, Bro-Saoz.

238) Herle Blomarc'h a sav studiadennoù diwar-benn buhez Arvoriz e gornad. Displeget e Roazhon-Breizh, e vezont da c'houde moulet war ARVOR. An hevelep skrivagner eo hag Y. EZEL a lakaas e brezhoneg **Rimadelloù ar Gloud** ; Levrenn I, GW., 75, C'hwevrer 1935 ; Levrenn II, GW., 79, Mezheven 1935. Yann EZEL a zo ganet e Ploare d' ar 7 a viz Eost 1908. Medisin eo a vicher.

A-gevret gant ar re-se, kozh pe goshoc'h war ar vicher, sed amañ strollad ar skrivagnerien nevez, pe da nebeutañ unanig bennak anezho.

239) **Maopreden** en deus roet dimp er bloavezhioù tremenet labourioù liesdoare. Kavout a reomp, e GW., 130, Du 1940, ur studiadenn **Diwar-benn Bro-Danmark** ; e GW., 152-3, Gwengolo-Here 1942, un all, **Kelennadurezh Skolioù Kentañ**

Breizh. Embannet en deus, en ARVOR troidigezh oberenn vrudet ar skrivagner alaman FOUQUE, **Ondinenn** eus an n. 110, 21 C'hwevrer 1943 da n. 127, 20 Mezheven 1943. Ar Rakskrid d' al labour-se a zo bet moulet e GW. 155-7, Genver-C'hwevrer 1943. Savet eo bet an droidigezh-se gant skoazell Roparz Hemon. Staget en deus da c'houde gant troidigezh **Boudig an Aod** diwar c'hallec Paol FEVAL, adal an deiz kentañ a viz Eost 1943. Ur gontadenn all, **Tour ar Bleiz**, troet ivez diwar Paol FEVAL, a gaver en ARVOR, 26 Kerzu 1943. SKRIDOU BREIZH, Brest, 1943, o deus embannet ul labour all, savet gant P. DENEZ, **Korf an Den**.

240) Arzel Even a ro da WALARN studiadennoù a bouez : **Al Lennegezh Norvegiat**, n. 146-7, Meurzh-Ebrel 1942 ; **Spered Bro-Japan**, n. 150-1, Gouhere-Eost 1942 ; **War lestr-hud ar Varzhoniezh**, n. 152-3, Gwengolo-Here 1942 ; Evit « **Kelc'hgeriadur Breizh** », n. 163, Meurzh 1944. Un darn eus **Prometheus** gant GOETHE en deus troet evit GALV, n. 10-11, 1942. Ur gontadenn, **Ar Melezour**, en deus embannet en ARVOR, 22 Eost 1943 (diwar ur gontadenn a Vro-Japan).

241) Merwen Floc'hbreiz en deus savet evit n. 148-9 GWALARN, Mae-Mezheven 1942, ur studiadenn hir: **Deskomp Hor Yezh**.

102

242) Gweltas Ar C'hounaer a zo troet war ar c'hudennoù istor. Savet en deus evit GWALARN, n. 133, C'hwevrer 1941, **Listri diweza ar C'hab Horn** ; evit GALV, n. 8-9, Nevez-Amzer 1942, **Kendoareoù ar Baganiez Keltiek ha Germanek**. E n. 10-11. Diskar-Amzer 1942 e kavomp **Yezh ha Broadelezh Breizh**.

243) Roparzh BROUDIG en deus roet da ARVOR **Stank kozh Rozambao**, 4 Ebrel 1943 ; **Langoad hag ar Roc'h**, 31 Here 1943 ; 7 Du 1943 ; **Yann-Fañch Bijoran**, 21 Du 1943 ; **Mab ar Mad**, 13 C'hwevrer 1944 ; **Digoll ar Ruz e-dreid war ar Gwaskon**, 30 Ebrel 1944.

244) Yannig CHOUFFEUR, war-lerc'h **Markiz Sant Nogenn ha Yann Kerdelo**, 29 Meurzh, 5 Ebrel 1942, en deus embannet : **Ar paotr yaouank hag ar bleiz** (kontet gant Mari CHOUFFEUR), 20 Mezheven 1943.

245) Barba Ivinek (un anv-pluenn eo a gredomp) he deus savet ur gontadenn eus an dibab gant **Per hag e c'hoar**, 25 Gouhere, lañ Eost, 8 Eost 1943. Kavout a reomp c'hoazh ganti : **Soaz**, 31 Mae 1942 hag **An Distro**, 20 C'hwevrer 1944.

246) Jorj TANGI en deus roet dimp : **An Ao. Korfdir, skouer an Noterion**, 16 Eost 1942 ; **Mon hag he zi**, 23 Mae 1943 ; **Bihan**, 18 Gouhere 1943 ; **Un droiad war vor**, lañ Eost 1943.

246 b) Menegomp evit echuiñ levrig 93 pajenn KABA : **Trema an heol o sevel**, embannet gant SKRIDOU BREIZH e dibenn 1943 : danevell ur veaj graet gant an oberour e 1930 eus Pleiben da Vajunga ha savet en ur brezhzeg aes ha yac'h.

* * *

103

Ne deo ket klok ar roll, pell a se. Niverus an anvioù all a c'hellfe dont d' hen hiraat. Ul labour evel hemañ a zo da adober a-vec'h embannet. Nemet un dra n'hellomp da hetiañ ma vo puilh an oberennoù dudius nevez-c'hanet da gomz diwar o fenn ar wech a zeu. Tremen a ra an dud : o brud a zo bresk ha kemmus. Nemet e vano, avat, bev-buhezek ar Ouenn hag he Yezh hag a vezo sevenet mennad ar re wellañ eus ar Vrezhoned.

Roazhon, 26 Gouhere 1944,
klozet betek amañ, deiz Gouel Santez Anna, Patronez Breizh.

NOTENN. - Nemet an traouigoù a zo bet reizhet pe staget abaoe setu ar skrid a dlie bezañ embannet e 1944 gant SKRIDOU BREIZH. Ur c'hwec'hvet lodenn a zo deut da greskiñ al labour (1944-1956).

NOTENNOU

HOR MIGNONED. -

D' an 22 a viz C'hwevrer eo bet ganet ur paotrig e ti hor c'beneiled Kervella-Kongar hag e wreg. Divi eo bet anvet ar bugelig.

Kresket eo an dud e ti Ronan Chevalier ha Mona Kiger : Anna-Vari he deus bet ur breur bihan Erwan, d' an 18 a viz Meurzh.

Hor gourc'hemennou d' hor mignoned.

Hor mignon Jarl Priel a zo bet operataet nevez 'zo en ospital Landreger. Laouen omp da gemenn d' hol lennerien ez eo tremenet mat an traoù hag emañ hor c'heneil war hent ar pare.

KAÑV. -

Aet eo da anaon hor mignon Ronan Kermene (Joseph Duchauchix) d' ar 24 a viz Meurzh en Abati Hautecombe. Bez e oa krouer ar Strollad Broadel kentañ. Skrivet en deus barzhonegoù a zo bet embannet unan anezho war « Al Liamm ».

An Aotrou an Dault a zo marvet d' an 20 a viz Kerzu. Levrier e oa e Kemper.

Gant poan hon eus klevet e oa marv d' an 8 a viz Ebrel, goude ur c'hleñved hir, an It. Gelleg, eus Pouldahud. Mamm e oa an Itron Gelleg d'hor mignoned Andrev ha Roje Gelleg.

Hor mignon Jakez de Quelen a zo ivez o paouez koll e vamm.

Kinnig a reomp d' an holl familhoù hor gourc'hemennou a gengañv.

PROFOU. -

Setu roll ar profoù hon eus degemeret e-korf an tri miz diwezhañ :

C'HWEVRER :

J. Abarnou, 500 lur ; Yann Thomas, 2.000 ; T. Jeusset, 200 ; Chaloni Tangi, 500 ; dizanv, 200 ; A. Guilcher, 1.500.

War un dro, 4.900 lur.

MEURZH : G. Pigeon, 1.000 lur ; L. ar Minor, 200 ; E. Koroller, 500 ; Dll Chevillotte, 1.000.

War un dro, 2.700 lur.

EBREL : Job Guyomar, 500 lur ; A. Dartige, 400 ; Dr L. Palaux, 1.000 ; A. Gwilhou, 1.700.

War un dro 3.600 lur.

Abaoe derou ar bloaz ez eo kouezhet e kef « Al Liamm » 23.900 a brofoù. Bennozh Doue, en anv ar brezhoneg, d' an donezonerion. Ha ra vo heuilhet o skouer !

PIV A GAVO AR 500vet KOUMANANTER. -

E dibenn miz Ebrel, e kontemp 496 koumananter, rannet evelhen :

Aodoù an Hanternoz, 60 ; Penn ar Bed, 89 ; Il ha Gwinum, 42 ; Loar Izelañ, 30 ; Mor Bihan, 40 ; Pariz ha tro-war-droioù 122 ; Departamantoù all, 53 ; Afrika an Hanternoz, 10 ; Afrika Du, 4 ; Iwerzhon, 12 ; Bro-Skos, 1 ; Bro-Gembre, 8 ; Bro-Saoz, 5 ; Bro-Sveden, 2 ; Helvetia, 1 ; Bro-Holand, 1 ; Bro-Alamagn, 2 ; Kanada, 4 ; Stadoù Unanet, 4 ; Brazil, 1 ; Arc'hantina, 1 ; Venezuela, 1 ; Aostralia, 1 ; Kaledonia-Nevez, 1 ; Kuba, 1.

Ur priz a vo roet d' ar 500vet koumananter (al levr a blijo dezhañ war baper kaer) hag unan ivez d' an hini a gavo anezhañ. Teurel evezh hon eus 12 koumananter en Amerika ha 122 e Pariz.

105

KAMP AR VREZHONEGERIEN. -

Kamp ar Vrezhonegerien renet gant an Itron de Bellaing ha Ronan Huon a vo dalc'het ar bloaz-mañ etre an 29 a viz Gouhere hag ar 15 a viz Eost. Goulenn an

diskleriadurioù digant an Itron de Bellaing, Le Vally, Guinsamp.

MAEN-BEZ LOEIZ HERRIEU. -

An Aotrou Ters a gemenn dimp kement-mañ : « Pevar bloaz 'zo e tremene Loeiz Herrieu, ar Drouiz Labourer, renour a Dihunamb », difennour taer hor yezh. Evit sevel dezhañ ur maen-bez evel ma tellez ez eo pedet pep breizhad a galon da gas e skodenn da F. TERS, 72, rue Henri-Regnault, Saint-Cloud (S.-et-O.). Kont-red-post : Pariz 82 96 39. »

KANAOUENN AN ASAMBLE NASIONAL. -

Setu un nebeut evezhiadennoù diwar-benn ar ganaouenn embannet e niv. 57 « Al Liamm », p. 45-52. **Chaseoit**, souezhus eo ar furm-se. Marteze e c'heller lakaat ur verb **chaseoiñ** deveret eus an anv-kadarn romanek **chaseo**(r) (chaseour). E Romaneg Breizh ez eo kolllet an **r** dibenn. Tre betek er 16^{vet} kantved da vihanañ ne zegemere ket ar brezhoneg gerioù eus galleg ar Fransizion, hogen eus romaneg Roazhon ha Naoned : Breizhromaneg pe a gallaoueg ».

Chervantal a zeu hep mar eus **chevatal**, am eus klevet ha lennet meur a wech. An anv-verb **chervatat**, avat, a oa dianav din An **n** ouzhpenn dirak an **t** a gaver alies evel e mintin, bountañ, hag all.

Boxal, a gav din, a dlefe bezañ ar ger gallek, **boxau** pe **boxon**. Da geñveriañ ouzh ar ger **lubrisite** a gaver ken lies er ganaouenn.

A. J. R.

KRENNLAVARIOU. -

Setu un nebeut krennlavarioù dastumet gant hor mignon Raude.

1. Deiz o tremen

Ne zeui ket ken.

2. Kammed kentañ

Kammed gwellañ.

3. Mont gant poell

Mont da bell (Enez Groe).

4. Lanw uhel

Tre izel (Enez Groe).

5. Linenn stignetañ

A dorr da gentañ (Enez Groe).

6. Goañv glas

Gwered (= bered) vras (Enez Groe).

7. Bout a ra bleuñ pabiad (= piz bihan)

Deraou ar bleiz lammat (Enez Groe).

8. Poan araok ne vez ket

Poan warlerc'h ne dalvez ket (Leon).

106

KELEIER EUS SORABIZ BRO-LUSAD. -

Digant A. J. Raude : Bet am eus em daouarn nevezik zo ur gramadeg sorabek, moulet e Bautzen, hag a vez graet gantañ e skolioù ar vro bremañ. Sklaer ha kempenn e oa. Gwellaet eo bet ar skritur, e-keñver al levrioù kozh am boa gwelet agent. Tostaet eo bet ouzh skritur an tchekeg, nemet ar **w**, dalc'het en e dalvoudegezh polonek-alamanek, e-lec'h ar **v** tchekek. Diouzh ret e kaver er skouerioù frazennoù da zeskiñ. evel ar re-mañ : « Emañ ma breur er c'homsomol », « Sitoianed feal d' ar Republik Poblek Alaman omp ».

Diouzh an tu all e kemenne an « Agence France-Presse » d' ar 18 18 a viz C'hwevrer

« Sorabiz ne guzhont ket o displijadur. Hervez ar « Saechsische Volkszeitung » en deus kiskleriet an Ao. Reuter, kentañ segredour ar strollad kumunour e korn-bro Dresden, o doa lavaret lenneion sorabat e oa fall politikerezh ar gouarnamant ha zoken o doa diskuliet o douetañs e-keñver efeduster ar marx-leninouriezh. Ar gazetenn sorabek « Nowa Doba » he deus graet bruderezh evit ar seurt mennadoù dispac'hus.

« Ouzhpenn-se en deus diskleriet an Ao. Kurt Krenz, kargiad kumunour kement-mañ : « Marx-leninouriezh Sorabiz ne oa ken nemet ur gwiskad liv tanav a weler o tiskantañ, en ur ziskuliañ ar frankisouriezh vrein a oa goloet gantañ. »

LEVRIOU EMBANNET GANT GWASK SKOL VEUR BRO-GEMBRE. -

Setu titloù kaset dimp gant Skol Veur Kembre ; « A Gazetteer of Welsh Place-names » ; « The Crawshay Dynasty », a study in industrial organisation and development, 1765-1867 ; « Sunken Cities », some legends of the coast and lakes of Wales, by F. J. North.

Chomlec'h : The University of Wales Press, University Registry, Cathays Park, Cardiff. Wales.

STUDIADENNOU. -

Resevet bon eus div studiadenn e galleg. Unan a zo diwar-benn « Mur-de-Bretagne » hag an trowardroioù gant Ernest Le Barzic. An eil a zo diwar-benn Allaire er Morbihan ha savet gant Jorj Le Clerc. En daou levr e kaver istor ar parrezioù ha gizioù ar vro.

Hor gwellañ gourc'hemenoù d' hon daou goumananter.

Goulenn al levrioù e ti an aozerien : Georges Le Clerc, Ecole d'Allaire ; E. Le Barzic, Ecole de Quédillac.

AL LEVRIOU ER BED A-BEZH. -

Ul levr, hervez ur studiadenn graet gant an U.N.E.S.C.O. a zo un dra disheñvel-tre hervez ar vro. Er C'hanada, e Bro-Suomi hag e Norvegia ez eo un oberenn moulet 49 pajenn enni da vihanañ ; e Hungaria he deus da vihanañ 64 pajenn ; e Monaco 100 pajenn ; en Island 17 pajenn.

A-hend-all, 21,8 % eus al levrioù a zo e saozneg, 15,4 en alamaneg, 11,7 e japaneg, 9,8 e galleg ha 4,8 e sinaeg.

En Izeldirioù e vez moulet ar muiañ a levrioù dre zen, 673 evit 1 milion a Hollandiz. Goude e teu Bro-Suis (649), Austria (558), Belgia (512), Suomi (469), Portugal (461), Tchekoslovakia (455), Bro-Saoz (375), Hungaria (431), Yougoslavie (365), Alamagn (290), Polonia (265), Bro-C'hall (242), U.R.S.S. (188) hag U.S.A. (74).

Er Stadoù Unanet e tispign pep den, well-wazh, 2.500 lur gall e levrioù er bloaz ; e Bro-Saoz, 1.000 lur ; e Belgia, 250 lur ; an Alamagn, 80 lur hag e Bro-C'hall, 50 lur dre zen

107

DISKLERIADUR GWIRIOU SKRIVAGNER. -

Setu amañ un disklefiadur ez omp bet pedet da embann gant Maodez Glanndour : « O welout an doare heugus m' en em servij tud 'zo eus ar pezh a zo d' ar re all e tisklerian kement-mañ :

Ne anavezan da zen na da strollad ebet, nag en amzer vremañ, nag en amzer da zont, ar gwir da advoulañ hep va aotre pe aotre va hêred, pe levr a-bezh, pe lod, pe darnenn zoken, eus va oberoù, zoken ar pezh a vo bet skrivet ganin er follennoù llesskrivet.

Nac'hañ a ran a-grenn ar gwir da advoulañ zoken gant asant va hêred evit an amzer da zont, levr pe darnenn eus va oberoù, en ur reizhskrivadur disheñvel diouzh an hini am bo implijet evito ; evel ma nac'han da hini pe hini ar gwir da gemmañ tra enno, na zoken ur ger pe ur virgulenn.

Kement-mañ da dalvezout hervez al lezennoù. »

Maodez Glanndour.

AR BED KELTIEK. -

Kelaouenn diabarzh « Skourr Breizh ar C'hendalc'h Keltiek » a zeu ingal er-maez abalamour m' emañ etre daouarn tud n' o deus ken pal nemet difenn ar brezhoneg ha difenn anezhañ e gwirionez, dre ober gantañ, hep ober an neuz hepken diouzh giz ur ouenn nevez a dud kroget ganti hadañ, a-ratozh-kaer, an dizunvaniezh en Emsav ar Brezhoneg.

Ur marzh eo niverenn miz C'hwevrer 1957 « Ar Bed Keltiek ».

Liesskrivet eo brav, en ur yezh eeun, sklaer, resis, modern ha peurunvan, da lavarout eo hini Roparz Hermon a chom mestr bras ar brezhoneg a-vremañ.

Ur pennad-skrid diwar-benn Roparz ar Mason, bet difenner, gwenedat ar yezh peurunvan, a c'houlenn lakaat er reizhskrivadur peurunvan (an hini a rankomp envel « ofisiel », e pep skrid hag e pep lec'h, adalek bremañ) ar skridoù gwenedek gwellañ, d' ober vad d' hor yezh ha, koulz lavarout, da saveteiñ anezho evit ar skolioù. Un dra all d' ober diouzhtu, d' am menoz, a vefe lakaat ur gelaouenn er reizhskrivadur peurunvan.

Pennadoù all a ro deomp keleier eus Breizh, Keltia, Ar Stadoù Unanet, Rusia, Kachmir, Afrika, Arabia. Mar dint keleier a anavezemp endeo dre gelaouennoù kembraek, saoznek, alamanek, gallek, n' eus forzh rak an tu a roont da Roparz Hemon d'ober gant gerioù modern, gwevn ha bev un dudi, gerioù a-vremañ a c'hello bezañ preizhataet d' ober « leksikoù » 'zo, hogen gerioù n' eus nemet an den-mañ a oar o sevel ken eeun, ken sklaer, ha ken resis.

Lennerien « Al Liamm » n' o deus ken tra d' ober nemet goulenn holl, digant an dimezell Martin, 21, rue Dixmude, Brest, penaos dont da vezañ izili da « Skourr Breizh ar C'hendalc'h Keltiek » hag a zeuio da vezañ, dre o skoazell, brasañ kelaouenn-geleier brezhonek hor Bro.
rami Thomas.

KELAOUENNOU. -

Resevet hon eus nevez 'zo un niverenn ispisial eus ar gelaouenn « Le Pays Breton » renet gant Marsel Hamon. Pleustriñ a ra war-dro ar Gevredigezhioù breizhek en dro da Bariz. Kavout a reer ivez pennadoù diwar-benn Iwerzhon, Jakez Riou, Ker-Vreiz hag an arboellerezh e Breizh.

Resevet hon eus ivez niverenn 11 « An Tribann » renet gant Per Loisel, 70, avenue du Plessis-Tison, Nantes. C.C.P. 1907-81 Nantes. En niverenn-se e kemenner e vezo lidet ar Gorsedd er Faoued d' an 3 ha 4 a viz Eost.

108

VOTADEGOU IWERZHON

Votadegoù a zo bet en Iwerzhon e derou miz Meurzh. Strollad ar Fianna Fail an hini eo a zo bet trec'h, hag adarre emañ an Ao. De Valera e penn ar vro evel Taoiseach. Setu amañ peseurt kannaded a oa en Dail gozh (15vet Dai]) ha peseurt en hini nevez (16vet Dail).

	1954	1957	+ pe -
Fianna Fail	65	78	+ 13
Fine Gael	50	40	- 10
Labour	19	12	- 7
Clann na Poblachta	3	1	- 2
Sinn Fein	0	4	+ 4
Clann na Talmhan (Labour-Douar)	5	3	- 2
Di-strollad	5	9	+ 4
en holl	147	147	

Evel ma weler, en deus an Ao. De Valera, a du gantañ muioc'h eget an hanter eus ar gannaded (78 war 147) hag evel-se e c'hell ren hep gortoz mouezhioù strollad all ebet. Diskleriet en doa a-raok ar mouezhiadegoù, a-hend-all, e nac'hfe mont e-barzh ur gouarnamant a emglev, ha diskouezet he deus ar bobl n' he doa ket mui ezhomm eus an Ao. Costello hag eus e strollad. An Ao. De Valera e-unan a zo bet anvet gant 16.159 mouezh, da lavarout eo 4.000 muioc'h eget e 1954.

O varn mouezhiadegoù Iwerzhon he deus ur gazetenn evel Le Monde, o heuliañ ar c'hazetennoù saoz, lavaret e pae Cairn na Poblachta evit bezañ taolet en traoñ ar gouarnamant, hag e oa bet ar mouezhiadegoù ur gwir « plébiscite » a-du gant an Ao. De Valera. Nag an eil tra nag egile ne c'hell bezañ degemeret da wir.

Clann na Poblachta an hini eo, gwir, hag a zo kiriek evit diskar gouarnamant an Ao. Costello : diskleriet en doa Sean MacBride, e rener, e oa o vont da votañ a-enep ar gouarnamant ha, peogwir e vije bet heuliet ar C'hilann gant ul lodenn eus al Labour hag eus ar re di-strollad, en doa kavet furoc'h an Ao. Costello divodañ an Dail. En abeg da bolitikerezhel ar gouarnamant, a lavare an Ao. Mac Bride, e oa ret votañ a-enep : met, e gwirionez, evel ma komprenas an holl, e oa en abeg da heskinerezh ar gouarnamant a-enep da baotred an I.R.A. Seblantout a reer neuze lavarout eo aet Clann na Poblachta war ziskar peogwir e oa mui-pe-vui a-du gant an I.R.A. : met ar c'hontrol-bev an hini eo a zo gwir. Savet diouzhtu goude ar brezel, e seblante ar C'hilann bezañ difennour ar republikanelezh, ha mouezhioù ar Republikaned an hini eo a roas dezhañ 5 kannad. Fazi bras an Ao. Sean MacBride, avat, a voe, e-lec'h azezañ er Gambr en tu kleiz da z-De Valera, mont e-barzh ur gouarnamant renet gant ar re ar muiañ saozgar pe, ma karer, an nebeutañ enepsaoz, ha lakaat evel-se an Ao. Costello e

penn ar vro ; hep gounid ebet evit ar Republikanelezh, anat eo, nemet gounid touellus a-walc'h embannidigezh ar Republik. Sklaer eo na c'helle ket ar Republikaned derc'hel da votañ evit Sean MacBride : eus 5 e kouezhe niver e gannaded da 3 e 1954 ha bremañ ne chom mui nemet unan. Echu eo gant Clann na Poblachta ha bez e c'heller lavarout en deus Sean MacBride, dre ur fazi politikel eus ar re vrasañ, ampellet eus 10 vloaz dasorc'hidigezh ar republikanelezh.

109

Ur varnadenn gamm all a reer pa lavarer ez eo bet trec'h an Ao. De Valera ur gwir « plébiscite ». Anat eo ez eo diazezet menoz ar gazetennerien saoz ha gall hepken war ur studi diwar-c'horre eus an DAIL. Ma seller ouzh niver ar mouezhioù roet da bep strollad ez eo disheñvel ar skeudenn. Setu amañ ar sifroù :

	1954	1957	+ pe -
Fianna Fail	578.960	592.988	+14.028
Fine Gael	427.037	326.101	- 100.336
Labour	161.034	111.748	- 49.286
Clann na Talmhan	41.249	28.905	- 12.344.
Clann na Poblachta	51.042	20.632	- 30.410
Sinn Fein		65.640	+ 65.640
Di-strollad	75.705	80.40.2	+ 4.697
en holl	1.335.027	1.227.016	- 108011

Gwelout a reer na c'hounez strollad Fianna Fail nemet 14.000 mouezh ; gwir eo ez eus bet 100.000 den nebeutoc'h o votañ met, daoust da se, ar c'hresk, war dost 600.000 mouezh, a zo gwall vihan - un netra. Ar re zi-strollad a chom, koulz lavaret, digemm niver ar mouezhioù roet dezho. An holl re all, nemet ar Sinn Fein, a goll. E gwirionez, ez eo koll ar Fine Gael, kentoc'h eget kresk e strollad, en deus roet d' an Ao. De Valera trizek kannad muioc'h en Dail.

Sklaeroc'h c'hoazh ez eo kentel ar sifroù m' o studier evit an 19 kontelezh a zo bet enno Sin-Feiniz oc'h en em ginnig. Setu amañ an daolenn, ha n' eo bet embannet gant kazetenn ebet, daoust pegen talvoudus ez eo :

	1954	1957	+ pe -
Fianna Fan	288.942	281.477	- 7.465
Fine Gael	207.271	158.389	- 48.882
Labour	58.597	40.603	- 17.994
Clann na Talmhan	17.120	13.664	- 3.456
Clann na Poblachta	25.294	14.570	- 10.724
Di-strollad	44.237	32.207	- 12.030

An holl gostezioù gwitibunan, zoken Fianna Fail, zoken ar re zistrollad, o deus kollet mouezhioù e-lec'h ma 'z eus bet danvezioù-kannaded Sinn-Fein. Kentel vras ar mouezhiadegoù eo eta dasorc'hidigezh ar menoz republikan en e stumm taerañ war an dachenn bolitikel hag ul lusk a-berzh ar bobl war-du an tu kleiz, Fianna Fail o kemer kadorioù digant Fine Gael, hag ar Sinn Fein digant Fianna Fail.

Ar c'hazetennoù bras iwerzhonat, en o « diouganou », o doa holl lavaret n' o dije Sinn-Feiniz kannad ebet : kondaonet eo an I.R.A. gant an eskibien, ha stag eo ar Sinn Fein ouzh an I.R.A. Daoust da se o deus bet Sinn-Feiniz ouzhpenn 60.000 mouezh, hag e lec'hioù zo int bet tost er penn kentañ-holl. Ma ne vije ket bet kinniget tud gant Clann na Poblachta, hag en deus rannet evel-se ar mouezhioù republikan, n' eo ket 4 c'hannad en dije bet ar Sinn Fein, met 8 da nebeutañ, ha marteze 10, war 19 den lakaet war ar rolloù.

Bez e c'heller eta rakwelout, er bloavezhioù da zont, ma ne ra ar Sinn Fein fazi politikel ebet, un emdroadur eus ar vuhez iwerzhonat war-du ar republikanelezh. Tra ma ya da get buanoc'h-buanañ an tabutoù hag ar c'hasonioù diwanet eus ar brezel diabarzh, hag a zo bet ken drastus evit Iwerzhon, ez adkrog ar vro gant ar stourm bras : ar stourm boulc'het e 1916 gant Pearse ha Connolly evit un Iwerzhon dieub ha gouezelek.

Per DENEZ.

UR MIZ E BRO-GEMBRE. -

Ur familh gembreat o chom war ar maez a garfe eskemm ti gant ur familh breizhat o chom war an aod, e-pad ur miz en hañv-mañ, kentoc'h e miz Gouhere pe Eost. Skrivañ d' ar gelaouenn pe da Mrs. R. Evans, Talarwen, Llangadock, Carms. Wales.

TRUGAREZ. -

Ra gavo amañ rener « La Terre Bretonne » merk hon anaoudegezh vat evit ar bruderezh graet gant ar gelaouenn-se war-dro « Al Liamm » hag embannadurioù Al Liamm. « La Terre Bretonne », kelaouenn sizhuniek, 152, Bd de la Gare, Paris (130), a embann alies pennadoù brezhonek.

GOLO AL LIAMM. -

Treset eo bet skeudenn golo « Al Liamm » gant hor mignon Eujen Gelleg. Trugarez dezhañ.

ISTOR AL LENNEGEZH. -

Echu eo embannadur « Istor Al Lennegezh Vrezhonek a-vremañ » gant Abeozen war « Al Liamm ». Ul levr distag, 250 pajenn, a zo bet graet eus an istor-se. Kavet e vo ennañ ur pennad en tu-hont da re ar gelaouenn, an hini a sell ouzh ar maread o vont eus 1944 da 1957. En tu-hont da se e vo kavet el levr 35 luc'hskeudenn skrivagnerion.

« Al Lennegezh » a zeuio er-maez e dibenn miz Mae, setu ar prizioù :

War Rives niverennet 1.500 lur

War Alfa niverennet 1.200 lur

Boutin 850lur

Goulenn digant Per Bodenan pe Ronan Huon en ur gas an arc'hant hag evel boaz e vo kaset al levr deoc'h diouzhtu.

KENSTRIVADEG AR FALZ. -

Evel bep bloaz ur genstrivadeg a zo aozet gant skolaerien lik ar Falz.

Div destenn a zo kinniget d' ar genstriverien :

1) Un taol spont : degouezhet eo bet ganeoc'h bezañ spontet, un dro bennak, en ho ti pe war ar maez. Lavarit penaos e c'hoarvezas an taol.

2) Petra a vez graet, pe a veze graet, gwechall, en ho pro da vare Meurlarjez ? Ar skolidi a gaso skridoù a vo renket e tri rummad : skolioù izel ; skolioù uhel (betek 14 vloaz) ; skolioù uhel (a-us da 14 vloaz).

Ar re n' int ket er skol ken a c'hell ivez kenstrivañ ar wech-mañ. Bodet e vint en ur pevare rummad. Dav d' ho pluennoù !

Kas ar skridoù d'ar Falz, B. P. 19, Brest.

Ti-Moulerezh AR SKREV. • Bali ar Marichal de-Lattre-de-Tassigny - AR BAOL
Diskleriet hervez lezenn : 2^e trimiziad 1957 • Niverenn er voulerez 14896
Ar merour : P. AR BIHAN

PAJENN AR RE YAOUANK

Meurzh-Ebrel 1957 Niverenn 3

Unvaniezh a ra nerzh.

PERAK E TESKAN BREZHONEG ?

Perak e teskan brezhoneg ?

Adalek an deiz m' am eus gwelet ur yezhadur gwenedek kozh, n' am eus mui bet nemet ur soñj : deskiñ komz brezhoneg. Met perak am boa an ezhom m souden-se da anaout ur yezh o vervel, komzet gant tud garv peogwir o deus labourer re war un douar fall; hep harp na spi ?

Ar c'hoant-se am eus peogwir ez on breton penn-kil-ha-troad ; e-giz all penaos e c'hell un dra hag en deus ken nebeut a dalvoudegezh evit an darn vuiañ eus an dud reiñ kalon d' ar studier a vez alies lezirek ? Bezañ ganet breton, evidon-me, a zo kement a zevevioù stag outañ ha bezañ ganet Rusian pe Birmaniad : anaout yezh ha kustumoù ar Vro, he harpañ gant nerzh, hep ehan ha bezañ gouest a-wechoù d' ober ur striv eviti. Evit an holl re a zo aet kuit evel don pell diouzh Bro-Ar vorig ar c'hentañ labour a zo deskiñ ar yezh vroadel n' eo ket bet kelennet dezho gant o c'herent evit abegoù diaes da zisplegañ.

Pa 'z eur breton e tleer stourm evit Meurded hor bro. Evidomp-ni deskiñ ar yezh a zo kreskiñ niver brogarourien Vreizh, stourm a-enep da red ar galleg a zo prest da veuziñ hor sevenadurezh a-bezh, mirout da Vreizh he moger diwezhañ. Pet bro a zo chomet diforc'h hepken dre m' o devoa miret o yezh. Daoust dezho bezañ kollet ar peurrest, o deus gallet en em vodañ ha sevel en-dro karantez ar vammvro. Evel-se o deus gallet Slaved ar C'hornog adc'henel en ugentved kantved. Deskiñ brezhoneg, dreist-holl pa 'z eur pell diouzh ar strolladoù breizhat, a zo dizoleiñ aer Vreizh, evel ma komzfed gant ur c'henvroad. Santout a reer neuze ez omp lod eus ur bodad 3 milion a dud, lod eus ur bobl iapisial.

Evit an abegoù-se eo e teskan brezhoneg. Evidon-me ez int trawalc'h evit hen ober. Setu perak ez eo gant plijadur e heulian skol Ober ha daoust d' an nebeut a amzer a c'hellan kaout evit se em eus ar spi da vezañ barrek da gomz brezhoneg un deiz.

mikael LE CRON (Chartres).
troet diwar ar galleg.

KAMP AR VREZHONEGERION

Ar c'hamp-se a voe dalc'het evit ar wech kentañ e 1948 e Kleder (Bro-Leon). Abaoe en em zastum bep bloaz hag e-pad div sizhun, brezhonegerion ha skolidi brezhonegerion.,

Petra a reer e-pad ar pemzek deiz kamp-se ? Da gentañ ez eo ret labourat war ar brezhoneg (difennet eo komz ur yezh all), desket e vez d' ar re yaouank petra eo Breizh ha pere eo ar c'hudennoù a sell ouzh hor bro. Evit se ez eus kentelioù, prezegennoù, holl e brezhoneg eveljust zoken an urzhioù hag ar c'haozeadennoù.

Ret eo anzav ez eo diaes da gentañ evit ar re a zo boaz da implij ar galleg bemdeiz. Koulskoude a-benn daou pe dri deiz en em gompren an holl dud, hag ur blijadur eo komz diwar-benn an arzoù, ar sonerezh, ar broioù evel Israel, Iwerzhon, Bro-Holland, hag all..

Kamp 1966 a voe dalc'het evit an eil gwech e Ploueg ar Mer e Bro-Oelo. An Aotrou Kalvez en devoa digoret dimp e skol. Er bloaz tremenet e oa dreist-holl re yaouank dindan ugent vloaz, hag Erwan Evennou hor mignon, ha me en o zouez, o paouez bezañ tremenet hon daou lodenn gentañ ar vachelouriezh.

Met bez e oa ivez Jarl Priel, miret gantañ ur spered yaouank, daoust d' e 70 vloaz.

Setu roll an devezh : Da 8 eus, Ronan Huon, rener ar c'hamp, a ree alioù

evit an devezh. Goude lein, lod a selaoue Jarl Priel o tisplegañ unan eus e bezhioù-c'hoari, lod all a studie gant Renan Huon un oberenn lennegel a-vremañ evel « Kleñved an Togn ». E-pad an amzer vak, hiniennoù a c'hoarie ping-pong, met ar re all a laboure war istor Breizh, douaroniezh ar Vro hag an doare-niveriñ, rak 8 ac'hanomp a dremenas arnodenn an Trec'h kentañ (un ekzamin) savet gant Skol Ober : al labour dre skrid a oa ur skrivadenn gant goulennoù hag ur pennad da sevel ; al lodenn dre gomz : diskleriadurioù war ur pennad, istor, douaroniezh, ha jedoniezh, pep tra penn-da-benn e brezhoneg evel-just. An trec'h kentañ n' eo ket diaes : kalz a skolidi a vez degemeret gant ar meneg mat.

E-pad an endervezh e oa ur blijadur mont war an traezh e Brec'heg pe e Porzh-Lazho.

Goude koan e raemp baleadennoù brav ha dedennus a-dreuz ar parkoù betek an aod ; gwelout a raemp enez Vriad, ha meur a wech an heol o vont da guzh a-gleiz hag al loar o sevel a-zehou, en eil ken ruz hag egile.

En hañv a zeu e vo dalc'het l0vet kamp Etrekeltiek ar Vrezhonegerion, e Bro-Leon pe e Bro-Gerne moarvat. Brezhonegerion yaouank, deuit holl d' ar C'hamp e miz Eost da zeskiñ ha da zifenn ho yezh.

Kas al lizhiri evit K.E.A.V. d' an Itron de Bellaing, Le Vally, Guingamp.

Yann-Loeiz PEROT (Dinam)
eus Breuriezh an Treo'h.

BREIZH HAG AMERIKA

A-viskoazh ez eo bet pobl Vreizh ur bobl beajourien. En amzer gozh dija e oa brudet-tre Gwenediz, hag o listri a oa aet betek Mor Adria e-lec'h ma oa bet krouet ganto un drevadenn hag a zo deuet da vezañ Venezia. Kelted Breizh-Veur deuet goude en Arvorig a oa ivez moarerien ampart.

Gallout a reer soñjal a-wechoù : daoust hag e vije bet ur C'homonwealth hag un Union Française ma vefe deuet Keltia da gaout ur vuhez distag diouzh hini Bro-Saoz hag hini Bro-C'hall. Rak e-pad kantvedoù ha kantvedoù, ha bremañ c'hoazh, o deus klasket ar Gelted paradoz kollet gouenn sakr Gomer. Iwerzhoniz, Skosiz, Kembreiz ha Breizhiz o deus redet er bed holl. Ya, er bed holl. Kemeromp Amerika da skouer.

Bremañ e ouzer mat a-walc'h n' eo ket Kristof Kolomb a zo bet an Europad kentañ o vont d' an Amerik. An holl istorourien a zo a du evit lavarout ez eo bet an Normaned hag ar Gelted a-raok ar Jenoad. Lavaret e vez ivez en deus laeret Kolomb e sekred digant ar C'habiten de Koetanlem, moraer breizhat a oa aet dija d' ar Bed-Nevez. N' ouzer ket hag eñ ez eo gwir kement-se penn-da-benn avat. Pezh a zo sur, da vihanañ, eo e oa anavezet pell 'oa dija trowardroioù Douar Nevez gant pesketaerien enez Vriad. Un dra talvoudus a zo c'hoazh da deurel pled outañ : war goshañ kartennoù ar XVIvet kantved e oa anvet rannvroioù Amerika an Hantnoz « Douar ar Vreizhiz ». Ne vo ket souezhet al lenner o c'houzout ez anavezet un dokumant kozh-tre, skrivet ha sinet e 1514. Warnañ ez eo diskleriet gant menec'h Abati Beauport (Pempoull) e veze paeet dezho un deog (dîme) diwar ar pesked paket gant pesketerion Vreizh tost da aodoù An Douar Nevez pe an Island. Ha diskleriet ez eo c'hoazh ez eo kozh-kenañ an deog-se. Paeet e veze, ma kreder pobl Enez Vriad abaoe tri-ugent vloaz marteze. Gallout a reer soñjal neuze e oa anavezet Amerika gant Breizhiz e 1454.

E 1511, o kas da Zouar-Nevez ar beajour Agramonte, ec'h alie dezhañ Janed a Aragon mamm Charles Quint kemer daou Vreizhat e-giz sturierien. Ha se dre ma ouie mamm an impalaer e oa ur bern martoloded Vreizhat oc'h anavezout aodoù ar Bed Nevez.

Goude e teuas tro Jakez Kartier, eus Sant-Malo. Gouzout a reer petra a c'hoarvezas gantañ ha penaos e tizoloas Bro-C'hanada e 1534, daou vloaz goude m' he doa Breizh kollet he frankiz. D' al lec'hioù dizoloet gantañ e roe anvioù a Vreizh evel Brest, Sant-Servan, Groe, Ar Gêrveur.

Tamm-ha-tamm e voe poblet Amerika gant Europiz a bep Bro. gant Yann-Per PIRIOU (Kaledonia-Nevez).

BUHEZ AR GEVREDIGEZH

- Kamp ar Vrezhonegerien. : Spi hon eus teuit niverus da Gamp ar Vrezhonegerien ma komz Y. L. Perot anezhañ. Dalc'het e vo adalek an 29 a viz Mezheven betek ar 15 a viz Eost, e Bro-Leon. Al lec'h nemetañ ma c'hellomp en em vodañ en hañv-mañ eo, moarvat. Diskleriadurioù a c'hellomp reiñ deoc'h.

Notennoù :

- Goulenn a reomp digant hon holl izlly kemer perzh en hon eskemmoù-lizhiri. Evel-se ec'h en em anavezimp hag e c'hellimp labourat. Trugarez.
- Gallout a reomp kas deoc'h roll an izili. Ar re nevez a vo merket o anv war bajenn ar Re Yaouank.
- Klaskit izili nevez. Gallout a reomp kas deoc'h follennoù enskrivadur.
- Gant plijadur e resevomp pennadoù skrivet ganeoc'h e brezhoneg eeun, diwar-benn Breizh hag ar Vretoned, pe n' eus forzh petra zoken.
- Goulenn a reomp hoc'h ali diwar-benn ul levraoueg (dastumadeg-levrioù). Daoust hag e plijfe deoc'h ? Peseurt levrioù a garfe gwelout ennañ ? Gortoz a reomp ho respontoù.

Kevredigezh Ar Vrezhonegerien Yaouank :

Rener : E. Evenou, 64, boulevard Saint-Saëns, Alger.

Pajenn ar Re Yaouank, pajennoù e Al Liamm » pe follennoù distag.

Koumanant d' ar follennoù : 300 lur.

AL LIAMM 62

AL LIAMM
Tir na n-òg

NIVERENN 62

Mae – Mezheven 1957

TAOLENN

Mari Madalen, gant Maodez Glanndour	3	
Kreisteiz, gant Youenn Olier	4	
Endervezh, gant Youenn Olier	5	
Serr-Noz, gant Youenn Olier	6	
An dorn amc'houloù ha Diskan Bugel, gant Abanna	7	
Koun, gant Roperzh Broudig	8	
Tonton Saig, gant Fañch Elies	9	
Eñvorennoù Yaouankiz, gant Roparz Hemon	14	
Ar C'hure bras hag ar C'hure bihan, gant Evnig Penn ar C'hoad		23
Erwan ar Moal, gant H. Poisson	27	
Suz-Tirol, gant Erwan Bregar	35	
Komzoù ur C'hredour, gant Lamennais (brezhoneg gant R. Peniarth)		40
Perak Stourm evit Breizh, gant A. Heussaff	49	
Prederiadennoù..., gant Y. Olier	56	
Istor lennegezh... (reizhadennoù) , gant Abeozen	63	
Hortus Mangarevensis, gant Remont Jestin	67	
Al Levrioù, gant Per Denez	81	
Notennoù	84	
Pajenn ar re Yaouank	92	

MARI MADALEN

gant Maodez GLANNDOUR

Santez Mari Madalen
 En ho keuz, en hoc'h anken,
 War lerc'h Jezuz pa glaskit,
 E ti Simon, antreit.
 - Va lez hepken da stekiñ
 Ouzh an treid-se, Rabbouni,
 O deus klasket dre ar bed
 An dañvadez dianket.

Santez Mari Madalen
 En eur an deñvalijenn
 Roudoù Jezuz pa garit,
 War ar C'halvar hen heuilhit
 - Da gorf tachet ouzh ar Groaz
 Pa 'z hen gwelan, am eus gloaz,
 Met Te 'zo aze kentel
 A garantez peurbadel.

Santez Mari Madalen
 En eur ar Werelaouen,
 Pa zegasit ar frondoù,
 Ne gavot ken an Aotrou.
 Perak dont d' am balzamiñ ?
 Adsavet ez on, Mari !
 P' am c'hoantaez gant da feiz,
 'Mañ Liorzh an-Neñv ez kreiz.

11-2-1957

KREISTEIZ

gant Youenn OLIER

Kreisteiz a zeuas ;
 dreist da voger frailhet an tornaod kozh
 glas ha melen, roufennet gell
 e paras ur menez all gourvezet
 'giz un euzhvil sioul ha marv
 gant e gein hir ha moal astennet hir
 hep gwez na ti, hep den na loen, digevannez ;
 ha dreist dezhañ 'n em zastumas an arnev du
 hag e tarzhas un nozvezh trumm
 un neved iskis o stagañ neñv ha douar
 gant pileroù melen o gouloù divedel.

Ha klasket em eus a-raok ar gurun
 ur goudor sur,
 ha kent ar barrad tost,
 ur c'hledour start hag ar repu,
 ha tec'hout a rankis e-kreiz an deiz
 diouzh estrenvan dic'hortoz,

anken dic'hedet
am samm hep kemenn
war hent ar vuhez
ken na ouzon mui pe war du treiñ.

5

EN DERVEZH

gant Youenn OLIER

A-hed ar maezioù a dro-war-dro
a lein va burev
e c'hourvez menezioù 'n o c'hannder krin
doñv ha sioul ;
truilhòù ar goañv a bar e kañv
a-dreuz ar gwennder,
hag ur gouloù espar a zeu em zi,
yen ha disliv.
Avel ebet war an douar start ;
skorn ha rev...
nemet e kousk e kern ar bre
skoachet du-se,
dreist d' ar stêr o redek plaen,
skleurioù arruz
: an heol disgwel a-dreñv ar gwez
trist ha rec'het.
Fiñv ebet ne dreuzlamm er vorenn
peget arwenn
war ar bantenn he zroad er pri.

Yenijenn dilusk,
imor dianken
pennek ha kilvers
a intr ar bed ankouaet gantañ
diegi a hiraezh d' ar morvor
joa an hañv.

6

SERR-NOZ

gant Youenn OLIER

Warlerc'h an devezh yen
setu serr-nnoz a zo o tont :
un hollved didrein a bar
er vorenn louet a gouezh.
A-hed ar gouelec'h n' eus tra
met geot du ur prad
ha koadoù distumm war grec'h,
ha kej-mesk tolzennoù all
rouestlet en unliv lor.

Ha gwelet em eus er beuznoz klet
un heol dilavar
melen didrell en nivlenn c'hell,
o veuziñ el ludu,
hag e c'houloù steuziet er pri,

war e lerc'h o lezel
a-dreuz ar stêr he flaenenn wer,
etre parkoù kañvus,
ur varrenn aour bev he luc'h,
arouez treinus un distro splann
diarvarus

Sierck, 1951-1953,

NOTENN : trein : kmb. trefn, ken-urzh.

7

AN DORN AMC'HOULOU

Ra vo kanmeulet an dorn amc'houloù
a labouras.

Te a garis
ha kentizh all e tiskaras
va buhez holl
nemet he c'hern dener glizh
a imboudas warnout te
goudaskenn a garantez.

Te a garis
hag er bed aet da erc'heg ludu,
- glaou ar godis e daoulagadoù bediz -
ne chom met al lagadenn dour don
ma wriziennomp enni, lañsenn dizeil
edan an dorn amc'houloù hon heol hiviziken
evit hor c'hresk, evit hor frouezh
evit hor peurbadelezh.

ABANNA,

DISKAN BUGEL

E-touez ar mein touch e nij va ene,
e-kreiz ar boudoù o klask en aner.
A c'hwi ar re vev e stouan razoc'h,
N' oc'h nemet heklev hag ez an pelloc'h.

ABANNA

8

KOUN

gant Roperzh BROUDIG

Na penen dudius an amzer dremenet
Ha koun va lakoun er c'hoadoù melenet
Dienkrez ha disoñj, pennfollet ha laouen
En-dro d' ar vilin-lin, n' ur bign ar wenodenn...

Adalek Keriel betek tour meur Koad-Freg,
Tamm-ha-tamm e redemp, dorn ha dorn, beg ouzh beg
E goudor ar c'hreñvlec'h, dindan neizh ar gaouenn

Ma klevemp da serr-norz, bemdeiz ur ganaouenn.

Kanenn karantez glan Izeult hag he marc'heg
Mesket gant hon hini war heklev ar c'herreg.
Hag ar ganaouenn-mañ, a-us d' ar c'hastell kozh
En em zibune flour ha kevrinus en noz...

TONTON SAIG

gant Fañch ELIES

Da bep tro ma teue anv tonton Saig er gaoz, e c'hrozmole va mamm : « An diod-se ! » pe « al lampon-se ! » Perak ? Douget-kenañ e oan-me d' am eontr. Un den kaer e oa anezhañ, aotennet pizh e varv da sul, e jod koeñvet peurliesañ gant ar chikenn vutun karot. Daoust dezhañ da chom dic'hoarzh e zremm, prest e veze dalc'hmat da farsal. Evit pezh a sell ouzh menoz va mamm, aze eo moarvat ez oa an dalc'h. Dizoujañs a-walc'h e oa tonton Saig zoken e-keñver an dud a iliz, hep dezhañ bezañ e doare ebet un den difeiz. Ha, da veno va mamm, distagañ ur ger diwar c'hoap a-zivout seurez pe veleg a oa ur pec'hed dibardon. Distagellet mat e oa teod tonton Saig ha drant e varvailhe diwar goust kement hini a roe dezhañ tro da gaout plijadur. Tenn a-walc'h e oa d' un den bevañ evit ma rankfe c'hoazh ouzhpenn ober ur penn de profundis keit ha ma chome yac'h ha start war e dreid.

Kiger moc'h e oa tonton Saig eus e vicher. Mont a rae eus ur vereuri d' un all pa oa deut ar poent da lazhañ ar moc'h lart pe pa oa ret lazhañ ur vuoc'h klañv hag he digroc'hennañ. A-hend-all, ober a rae ivez reuziadoù kignat ar baluaj derv evit milin-gouez Pont-Kroaz. Ur vuhez, bihan he gounidoù, zoken pa veze uhelik priz ar reun a oa ivez e lod diwar ar moc'h a lazhe. Nemet plijout a rae dezhañ mont eus un ti d' un all dindan bep seurt amzer. Anaout a rae doareoù an holl, ha, drant evel m' oa e spered ha flemmus e deod, hep fallagriezh avat, laouen e vezed ouzh e welout. Neket gantañ e teue an dristidigezh en un ti pa n' oa ket e-barzh en a-raok.

Ya, a-hed ur wech e oa bet troet tonton Saig da farsal ha zoken bremañ, pa zeue war an oad, ne zisplije ket dezhañ c'hoari un dro gamm na muioc'h na nebeutoc'h eget pa oa krennard pe paotr yaouank.

* * *

En un tiig soul e traoñ ar bourk e veve sioul daou gozhiad, Janed ar Gall hag he fried Yann Goarnison. Sioul e vevent diwar nebeut. Ne savent ket abred eus o gwele, dreist-holl e-pad ar goañv, pa vez hir an nozioù ha louet gouloù an deiz dindan ar c'houmoul pounner a chom speg o c'hof ouzh lein menez Arre.

10

Ur sadorn d'abardaez, goude ar skol, e troas e penn Saig hag e gamaladed reiñ tu d' an daou lezirek d' ober ur c'houk mintin a-zoare an deiz war-lerc'h, ar sul anezhi. Hag i ha dont war o farlochoù, dre an noz teñval, da stouvañ gant ur pennwele kozh ar prenestr bihan n' oa nemetañ o reiñ sklerijenn d' an ti. Stouvet e voe ivez gant un dornad foenn an toullkazh en nor, ma ne zeufe ket dre eno ur berad gouloù goude tarzh an deiz. Hag hon hailhoned d' o gwele.

Antronez, da goulz an oferenn-bred, e oa didrouz ar vandenn e toull an nor o selaou ha neket liv ar c'hañv a oa war o fas.

Klevet e veze a vare da vare Yann o tic'henaouiñ en e wele kloz.

- N' out ket dihun c'hoazh, Janed ? Me 'gav hir-hir an noz-mañ.

- Me 'm eus c'hoant kousket, Yann ! a responte Janed gant he mouezh habask.

Hag e tave an daou adarre. A-benn ur pennad e klevet Yann o vazailhat gwashoc'h-gwash.

- N' on ket evit kousket, Janed. Neket posubl ne ve ket deut ar poent da dommañ ar c'hafe !

- Petra ' c'hoari ganez, Yann ? Ne savomp morse nemet ouzh gouloù an deiz ha ne zeu ket c'hoazh ur berad sklerijenn en ti.

- Ma ! Janed, morse n' em eus kavet ken hir an noz.

Unnek eur hanter oa pa savas Janed da zigeriñ an nor da welout hag ankounac'haet en dije an heol e-unan diblouzañ, evel ma c'hoarvezo gantañ da fin ar bed, war a lavarar.

Kerkent ha klevet ganto trouz e toull an nor, an hailhoned, evel ur vandenn filiped, o doa steuziet a-dreñv ar c'hleuzioù tro-war-dro. Reudiñ a raent kement e c'hoarzhent. Hag an dud o skeiñ etrezek o lein, tapet ganto an oferenn-bred, a rae selloù estonet ouzh Janed ha Yann a-zevri o tibikouzañ o daoulagad war an treuzoù pa sone kreisteiz.

- Sed aze kouskerien, avat !

* * *

Gant Marianna he Fod-kambr hon eus bet ivez meur a gorfad plijadur, a gonte din tonton Saig ur sul ma tistroemp eus Koad-Meur, bet o neizhiata.

Ur vaouez berrboellik e oa Marianna. Chomet e oa intañvez gant daou a vugale : ur verc'h, Sezaig, trañkilik ha fur hag ur paotr e vlev ruz, Paol, pounner a spered ha pennek evel un azen gornek.

11

Un dro m' oa aet mamm en ti da boent koan, da c'houlenn n' oun dare petra, setu m' he doa kavet Marianna ouzh taol dirak ur bikol skudell a seblantas dezhi digustum a-walc'h. Gwelet he doa Marianna ar sell souezhet a rae va mamm ouzh an daol hag e tistagas ken sioul ha tra :

- Un druez eo, Mari, pegen mat e kavan-me va soubenn diouzh va fod-kambr !

Diwar an taol-se anv he skudell a zo chomet dezhi.

Gant Sezaig n' he doa ket Marianna kalz a boan, met gant Paol e oa ur c'hoari all. Ne ouie al leue-se nemet laret nann hag e kolle gantañ e vamm an nebeudig skiant vat a chome enni.

Mont a raemp alies da selaou ouzh ar cholori etre Marianna ha Paol, pa zeue ar poent mont da gousket.

- Laret a ri da bater, louarn ruz, a huche Marianna imor enni. Laret a ri da bater pe e teuio an diaoul da sammañ ac'hanout gant e gerniel !

Lan ne responte grik. Ne felle ket dezhañ na lavarout e bater na kennebeut mont d' e wele. Ouzh o c'hlevout o tabutal dalc'hmat en doare-se e teuas ur soñj din un dro. Stok e oa ti Marianna ouzh ar c'hovel. Ha me ha mont da dapout krog en ur pezh chadenn a oa war ar bern houarnaj e-tal ar voger.

Dre an a-dreñv, en ur gemer harp war ar bern keuneud ne voe ket diaes din sevel war an doenn izel ha dont betek siminal an ti. Lezel a ris ar chadenn da ziskenn en toull moged ha stagañ da ribotat an huzil. Kerkent hag ehanet ar stirlink e voe klevet o sevel mouezh Marianna, fuloret ha ivez spontet un tamm.

- Klevout a rez, penn-beuz ? Emañ o tont ! Erru eo da baeron eus an ifern da sammañ kuit ar penn fall ma 'z out. Ne glevet ket trouz e chadennoù er siminal ?

Sabatuet pe diseblant, Lan ne responte ket. Ha me da adkregiñ gant va ribotadenn.

- Lar da bater, diaoul mut, pe e vi sammet gant Paolig. Graet eo ganez en taol-mañ. Ne glevet ket ?

Ha me a ribote... a ribote. A-benn ar fin e voe klevet mouezh Lan. Daoust dezhañ da gaout ur spered pout, un tamm aon a oa, moarvat, kroget en e ler, hag e tistage e bater, en ur azenañ, Sezaig o larout ar gerioù en e raok.

Me, war an doenn, hag ar re all en-dro d' an ti, n' oamp ket klañv gant ar c'hoant da ganañ an De profundis, me ' lar dit !

* * *

12

An troioù kamm a lakae kement a stad e tonton Saig pa oa krennard, ne vouze ket c'hoazh outo en e oad-gour.

Er goañv-se edo o kignat e-kichen Roc'h-Toull. Dont a rae da chaseal dre eno ur marc'hadour gwin eus Landi. Un dro e reas Saig un emglev gant Julig, mevel bihan ar vilin. Gouzout a raent e tlee ar chaseour dont antronoz. Er vilin eo e tiskenne hag e leze e wetur skañv hag e varc'h a-raok mont da redek ar gwaremeier tro-war-dro. Kaset e voe gant Julig war an tu m' oa tonton Saig o labourat hag eñ ha goulenn ouzh ar c'higner ha ne wele ket gedon pe lapined dre eno.

- Eo, avat, eme Saig en ur cheñch tu d' e chikenn. Er waremm amañ e vezont o c'hoari patati pa soñjer an nebeutañ.

Ha Saig da ambroug ar chaseer betek an ode tostañ. Neuze e lakaas e zorn a-us d' e zaoulagad da sellout eus ur penn d' ar waremm d' an all.

- Pa laren deoc'h ! emezañ souden. Sellit ahont er penn all d' ar c'hleuz !

Hag el lec'h ma tiskoueze d' ar chaseour, ul lapin war gab e revr, e ziskouarn sonn evel war evezh, a seblante sellout outo. Ar chaseour kerkent ha bukañ e fuzuilh ha tennañ.

- Emañ deoc'h ! eme Saig hag e reas gaol gant an den da zont betek penn ar c'hleuz. Roud ebet eus al lapin. Sellout a reont er waremm all en tu all d' ar c'hleuz. Hanter kant metr pelloc'h, e toull un ode all, al lapin war gab e revr a rae goap ouzh an tenner.

- Eston eo memes tra ! eme ar chaseer.

Un tenn, daou denn a laoskas en dro-mañ ha d' ar red betek al lapin. Roud ebet c'hoazh eus ar penn-jiber.

- Sorser e rank bezañ al lapin-se, 'm eus aon, eme Saig, pe neuze ho fuzuilh eo a zo sorset.

- Na lapin na fuzuilh n' o deus seurt da welout gant sorserezh, eme ar chaseour imor ennañ, en ur sevel war ar c'hleuz. Hag en toull ode er penn all d' ar waremm e wele adarre al lapin o spiañ.

- Alato ! dont a rin a-benn eus an istrogell-se !

- Chañs vat deoc'h ! eme Saig en ur zistreiñ d' e labour. Hag e c'hoarzhe sioul en ur lakaat e chikenn en e dog.

Derc'hent d' abardaez en doa chouket foenn e kroc'hen ul lapin. Ur wech gwriet kempenn kof ar seblant lapin, en doa staget un dek metrad sifell ouzh e lost. Ha Julig, skañv e droad, a oa aet da souchañ a-dreñv ar c'hleuz da c'hedal ar chaseer. Da bep gwech ma tenne hemañ, e sache davetañ e lapin bouzelloù plouz

ha dav da skoachañ tostik d' un toull ode all.

* * *

Estreget farsal en deus graet tonton Saig en e vuhez. Labourat tenn a rae ivez da c'hounit bara d' e diad bugale. Kement-se, avat, ne vire ket outañ da gavout bepred mat e vanne, zoken abaoe m' en doa ranket habaskaat un tamm gant an oad.

Ur sul d' abardaez e oa deut-tre en ostaleri ar burev-butun gant ur c'hamalad kozh.

- Klevet em boa laret, Saig, eme Job ar burev-butun, penaos n' eves mui nemet dour.

- Hag a zo gwir, Job, eme Saig, ken dic'hoarzh hag ur person er gador-brezeg. Dour evelhen, sell, livet e ruz, betek daouzek pe drizek derez dezhañ, a ziskenn bravik ganen.

Hag e stagas gant e vanne gwin ruz.

.

Ur c'horfad riv en deus paket er goañv-mañ. En ur dreuziñ ar richer war ar roudour-vaen da vont da Bont-ar-Roz da lazhañ ur vuoc'h klañv, e risklas en dour. Teñval ha yen e oa an noz. Kaset en deus e damm labour da ben, daoust ma oa gleb-dour-teil e zilhad. P' eo deut en-dro da veure, avat, e oa kroget ar gridienn ennañ. Mont a rankas d' e wele ha ne savas ket ken.

Eost 1946.

ENVORENNOU YAOUANKIZ

gant Roparz HEMON

BREZELIOU

Iskis eo marteze. An dud, pa oan bihan, ne gomzent ket kalz eus brezel 1870. Va zad-kozh, a oa martolod e-pad ar brezel-se, en doa paket ul lestr-kenwerzh alaman e mor an Antilhez, a gredan. Ha da gaout e lodenn-breizh en doa ranket ober prosez. Setu holl.

Ar brezel, ar brezel bras oa brezel Krimea. Tad va mammgozh, Amede Roussel, a oa bet medisin gant an armeoù. Ur bern medalennoù gounezet gant Amede a veze diskouezet din gwech an amzer, hag ur bern paperennoù, unan graet e Konstantinopl, a-berzh ar « Porzh Dreist », ha sinet, ma n' eo ket gant ar Sultan, da vihanañ gant ur Vizir. Ar ger Sebastopol a zeue atav, hag ar ganaouenn « Ni gemero Sebastopol » a veze kanet ken alies hag « O vont d' ar Siri ».

Perak e oa an dud ken sot gant soudarded Krimea ? Sot e oant holl gant Napoleon hag Ujini. An impalaeriezh a oa bet amzer o yaouankiz, evel ma lavarent, « un amzer eürus », an holl draoù marc'had-mat, un amzer ma oa brav bevañ. Napoleon hag Ujini a oa deuet da Vreizh. O zro e Brest ne oa ket bet ankounac'haet. E traoñ ar porzh-brezel e vired c'hoazh « bag an impalaer ». Ar republikaned zoken a oa teneraet o c'halon, hag a soñje en tad hag er vamm « Badingue » hep c'hwervoni.

Hag ivez, eñvor Napoleon gozh ne oa ket aet da get. Diaes eo bremañ kompren pegen bev ha fresk e oa e spered an dud war an oad am eus anavezet. Ne oa ket deuet dezho dre ar skol na dre al levrioù, setu. Ar pezh a gontent o doa klevet gant ar re a oa bet testoù.

Tad va zad-kozh, - ya, tad va zad-kozh, - a oa bet ganet e Plougin e 1789. D' e driwec'h vloaz e oa bet galvet en armeoù Napoleon, kaset d' ar Spagn, bet e preizhadeg Santander. Eno e oa bet prizoniet. War-lerc'h ur pennad, un nebeut bloavezhioù sur a-walc'h, e oa distroet da Vreizh war e droad. Evel e dad, va zad-you, en doa desket ar vicher a gemener. Dimeziñ a reas diwezhat, hag en devoa bet kalzik a vugale. Ar gwidorig, Bielig Ar Foricher, oa va zad-kozh.

15

Diwar-benn va zad-you e konte va zad-kozh un istor am eus poan o krediñ e oa gwir, rak kontet eo bet re alies. E-pad an Dispac'h e oa bet harzet gant soudarded c'hlas, darbet dezhañ bezañ sammet ganto d' ar prizon e Lesneven : un den nobl oa, a gredient, gant re wenn ma oa e zaouarn evit ur c'houer. Ret e voe da sitoianed eus Plougin touiñ ne oa nemet kemener.

Ur brezel am eus klevet komz kalz war e zivout pa oan bugel oa hini an Transvaal. An holl a oa a-du gant ar Voered hag a-enep ar Saozon. Ouzh ar Saozon e oa kasoni ruz abaoe taol Fachoda. Lavarout a raed ivez e oa ar Saozon enebourien a-viskoazh ar Vretoned. Un dra bennak a wirionez a oa eno : gwerin Vreizh o devoa miret evel un damsoñj eus an distruj graet gant ar Saozon en o bro gwechall-gozh. Hed-ha-hed brezel 1914, hor matezh Janed, genidik eus Pleiben, ha na ouie ket ur ger gallek a-raok dont d' hon ti, a grede start e oamp o vrezelekaat ouzh ar Saozon. « N' eo ket lazhet c'hoazh tout an Anglizien ? » a c'houlenne, kaer a oa klask diskleriañ dezhi e oa Bro-C'hall o stourm ouzh ar Brusianed. « Ar Brusianed, hañ ! » Ar ger Prusianed a anaveze hep gouzout mat petra oa.

Bras e oan pa darzhas brezel ar Marok, ha soñj mat am eus eus taol Agadir. Soñj mat am eus ivez eus ar brezel etre an Durki hag an Itali. Roet em boa va holl galon d' an Durked. Kent se, e brezel ar Balkanioù, e rois va holl galon d'

ar Serbed, netra nemet abalamour d' ur film am boa gwelet diwar-benn istor gwadek ar C'harajorjevitch : « Trajedienn e Belgrad ». Ur gartenn am boa prenet goude an oferenn, ur Sul vintin, - ur gazetenn, un toullad skeudennoù kromo hag ar gartenn, holl evit ur gwenneg. War ar gartenn-se e planten bannieloùigoù. Pa dostaas ar Vulgared ouzh Stamboul, avat, en em lakais a-du gant ar re drec'het, hag e pedis meur a wech an Aotrou Doue da lezel Andrinopl gant an Durked.

Ar brezelioù evidomp holl oa traoù pell, estren, hag a grede dimp na errujent biken en hor bed-ni, bed hor buhezic pemdeziek. Gant brezel 1914 e voemp difaziet trumm.

SKRIVAÑ

Zoken en deiz-mañ ne grogan ket em pluenn-feunteun hep doujañs ouzh ar benveg-hud-se. An hini gentañ a welis nebeut a-raok brezel pevarzek, ma ne fazian ket. Evit he c'hargañ e ranked diviñsañ ar beg, ha gant un diveradennerez, ur sutellig wer gant ur volc'hennig gom-gwevn, lakaat al liv da gouezhañ e-barzh ar gorzenn, pezh a oa diaes da ober hep saotrañ an daol hag ar bizied.

16

Da skrivañ hor boa dougoù-pluenn, e koad livet ruz peurliesañ, gant un envez metal luf. Ne vane ket luf pell amzer, hag an tamm koad a veze sunet ganeomp bep tro ma chomemp nec'het o prederiañ diwar-benn ur respont. Pa soñjan em deverioù-skol e teu en-dro blaz ar gwernis ruz-se war va zeod.

Ar pluennoù a oa e dir, ar re voutinañ e stumm ur saezh. Prenet e vezent e boestoù bihan kartoñs. Da zigeriñ e oa ret troc'hañ ur vandenn baper gant ur gontellig pe gant ivin ar biz-meud. Alies pa zigorent e veze skignet an hanter eus ar pluennoù war al leur. Mat e oa ar pluennoù-se pa vezent nevez-flamm. Hogen merglañ a raent diouzhtu. Ni a boueze re warno, hag ar faout e-kreiz a zigore, ha siwazh ne serre mui. Pe ni a leze an doug-pluenn da gouezhañ, hag e chome en e sav-sonn, beg ar bluenn sanket don er plañchod.

Bez' e werzhed ivez pakadoù pluennoù liesdoare : darn e stumm un delienn, darn hogozik kelc'hiek gant ur begig berr, darn hir-hir ha moan-eston, darn dantet evel un heskenn, ha darn, an iskisañ-holl, tost e stumm al lizherenn Z. Un dudi e oa klask skrivañ gant ar re-se ; klask, a lavaran, rak morse ne deued a-benn.

Er stalioù-bravigoù e kaved dougoù-pluenn arc'hant. Eus an euzhadennoù ijinet gant an arz giz 1900 e oant an euzhusañ marteze : ar gorzenn kinklet gant bleunioù, skoulmoù ha troellennoù e-leizh. Ur wech e voe roet unan din. Marc'had-mat e oa hep mar. Terriñ krenn a reas etre va dent dizale.

Da vont gant an dougoù-pluenn arc'hant e oa skritolioù arc'hant. Ar skritolioù a oa e koad peurliesañ, gant ur c'haran evit an dougoù-pluenn e-kreiz, hag ur c'hombod a bep tu evit an daou gorned-liv, a oa e gwer, o zog metal dalc'het gant ur goubledenn : ur c'horned evit al liv du, ur c'horned evit al liv glas pe ruz. Re vihan e oant, hag al liv a yae buan da hesk. Ar c'houbledennoù a vergle, a dorre, hag an tog diwar neuze a chome a-dreuz, darev da risklañ gant an disterañ hejadenn.

War daol-sekretour va mamm-gozh e oa un dra a anved ur « feunteun ». E porselen gwenn e oa : ur plac'h e-kichen ur puñs dirak ur voger. E-barzh ar voger e oa liv ; ar puñs a oa ar c'horned ; ar plac'h ne rae netra. Unan eus an ijinadennoù eeunañ ha skiantekañ graet gwechall, ha kaer ouzhpenn, un aspadenn ens an amzer ma oa c'hoazh blizidigezh, meur a vloaz a-raok derou ar c'hantved-mañ.

17

Gant kornedoù-liv a bep tu ha pluennoù torret, « krevet », a veze lavaret, - ha ret ober lizherennoù gant linennoù « leun ha moan » a bep eil, e ranked kaout paper-splu diouzh an druilh, hag e gwir, ar c'haieroù, ar seier-skol ha tiretennoù. an taolioù-skrivañ a veze kouch ganto an holl amzer.

Pa breved paper-splu e breved follennoù bras, ur metrad karrez pe dost, a ranked plegañ ha troc'hañ e tammou a vent gant ur c'haier. Diaes e oant da blegañ, diaesoc'h c'hoazh da droc'han. Trouz ar gontell o sankañ en danvez blot-se a lakae an nervennoù da hirisiñ.

Un ardivink a oa, ur blakenn a viñsed warni un dornell, ur pezh koad kromm dindan, a veze astennet warnañ bandennoù paper-splu. Da sec'hañ ar skritur e lakaed an ardivink da vrañsellat e-giz ur marc'h-brañsell. Pa veze saotret ar bandennoù, e-lec'h o lemel kuit, e lakaed bandennoù all warc'horre. En diwezh ne c'helled mui biñsañ an dornell.

Gwelet em eus e ti an notered tud oc'h ober c'hoazh gant traezh evit sec'hañ liv. An traezh a veze tennet eus ur voestig ront gant begoù ar bizied ha skuilhet ingal war ar follenn. Neuze e c'hwezhet. An traezennoù a chome peg ouzh ar paper a lugerne, hag ar skrid, pa selled outañ a-viziezh, a oa alaouret-holl.

* * *

AN HEOL SPONTUS

Er bloazioù ugent, a gredan, e teuas an heol da vezañ doñv. An dud a voe gwelet neuze o tommheoliañ hanter noazh war an traezh. A-greiz-holl e voe lavaret e oa yac'hus ar bannoù ken gwallus en amzer gwechall.

An heol a oa grizias ha ferv em yaouankiz.

« O va Doue ! » a grie Mari, « emañ ar bugel-se c'hoazh e-kreiz ar porzh, hep e dog ! Ma ne bak ket un taol-heol... ! »

Hag evit gwir, pakañ taol-heol war daol-heol a raemp, evidomp da guzhat hor pennoù muiañ ma c'hellemp.

Heol miz Ebrel oa an trubardusañ, a lavared, marteze dre na veze ket a zisfiz dioutañ. D' ar Sul-Bleunioù e lakae an holl togoù-plouz. Daou seurt a oa anezho evit ar wazed : ar c'hanotier hag ar panama. Ar c'hanotier a oa plat ha kalet, hag a drese ur roudenn war an tal pa veze bet douget un hanter zezvezh. Ar panama, dezhañ stumm un tokarn koulskoude, a oa blot. Unan graet e plouz kaer a c'helle zoken bezañ pleget tostik evel un aveler. Kanotier pe banama a veze endro dezho ur rubanenn, nemet hini ar c'hanotier oa ledanoc'h, du peurliesañ, a-wechoù gwenn, a-wechoù louet, a-wechoù kinklet gant karzennoù gwenn ha glas. An togoù-se a bade meur a vloaz. E stalioù an drammourien e werzhed e boutailhoù bihan un dourenn d' o naetaat, hag e weled embannoù war ar c'hazetennoù : ur c'hanotier troc'het e daou hanter gant ul linenn ; an hanterenn gleiz a oa lous, ha merket « A-RAOK » ; an hanterenn dehou a oa naet, ha merket « GOUDE ».

18

Ar baotredigoù, - ar merc'hedigoù zoken ivez, - a veze lakaet war o fenn ur « jean-bart », un tog-plouz erienet-ledan, diwar skouer togoù martoloded hanter-kant vloaz a-raok, - nemet ar re-se a oa koaret (va zad-kozh en doa douget unan). An erien a veze gouzizet diaraok ha, pa ne oa ket re loskus an heol da vihanañ, savet diadrefñ. Dalc'het e veze ar « jean-hart » gant ur stirenn, a dremene dindan ar c'hroñj ; a veze chaoket-dichaoket, ken na zeue da gorvigellañ ha da strishaat. Neuze e sanke don er c'hroc'hen, ha trumm e tarzhe.

Togoù-plouz ar merc'hed a gemme o stumm hag o ment hag o c'hinkladur evel just a vloaz da vloaz. Ken preset e veze an dimezelled hag an itronezed faro da gaout un tog-hañv nevez diouzh ar c'hiz ma ne c'hortozent ket atav Sul ar Bleunioù. Togoù-plouz a weled ganto e miz Meurzh, zoken e miz C'hwevrer. Neuze e miz Eost pe Wengolo e lakae ar re-se o zogoù-goañv.

Hogen da zistreiñ ouzh an Heol. Paotredigoù 'zo, e-lec'h ur « jean-bart », a zouge ur gasketenn lien, ha da zisheoliañ o c'hilpenn e veze staget a-drefñ, eus an eil skouarn d' eben, ul lienenn a-liv gant ar gasketenn, staget gant

boutoniou-gwask, oc'h ober evel un deltenn vihan, a nije gant an avel pa redent.

Ha da zistreiñ ouzh an taolioù-heol. A bep tu e kouezhent warnomp, war hon divrec'h, war hon divhar, hag ar gwashañ-holl war hor c'hilpenn. A-raok menel kousket, diouzh an abardaez en hor gwele, e santemp hor c'hroc'hen o teviñ. Antronoz e oa ruz, ha terzhienn alies ganti. Neuze, kaer a oa lakaat eoul hag amanenn ha traet, e frailhe ar c'hroc'hen, oc'h ober bourledoùigoù evel koar, hag a oa iskis ha plijus a-walc'h, m' hen tou, o distagañ gant an ivinoù.

Tud an amzer-mañ, ha gouzout a rit petra eo un taol-heol ? Ne rit ket, me zo sur. Ho heol-c'hwi a zo klañv. O, Heol va yaouankiz, a lakae ar c'herreg da boazhañ, ar mor da virviñ, hag an traezh da zispenn e fulennoù tan !

19

GOULOU

E kambr va zud-kozh e oa div gleuzeur dre eoul, brav-meurbet evel kalz eus o arrebeuri : ar c'horf bolzennek, e porselen gwenn, ur vedalenn livet warno, - unan penn ur Roman hag eben penn ur Romanez ; a-us, ur voullenn wer damdreuzwelus kinklet eeun gant linennoù, war ar granenn gouevr dantelezh et a zouge ar werenn. N' o implijed mui. O gwelet em eus war elum koulskoude e-pad brezel pevarzek, pa zeuas ar petrol da vezañ rouez. O sklerijenn a oa flour-kenañ, nemet flaer an eoul oa doñjerus.

Al lampoù-petrol oa evit tud rummad va c'herent traoù arnevez. Lod a oa graet da lakaat war an daol : ur golonenn varbr war un troad metal, o tougen un doare ognonenn wer, a weled ar boulc'henn enni soubet er petrol ; a-us, ar werenn sanket e-barzh ur c'helc'hiad skilfoù metal ; gennet war ar werenn ur stern orjal o tougen an tog ledan-ledan, e paper pe e danvez moan.

Lod a oa graet da skourrañ e-kreiz ar gambr, hag a oa ramzel. En hor saldebriñ e oa unan e kouevr, gant un tog porselen, dalc'het gant eizh chadenn, hag eizh kantolor tro-war-dro, a lakaed enno a-wechoù boujiennoù glas pe ruz tortiset, na vezent morse enaouet.

War dalbenn ar piano e oa kantolorioù metal alaouret, daou a bep tu, o treiñ war vudurunoù ; lampoùigoù-petrol a veze sanket enno e-lec'h kantolioù, unan hepken a bep tu, avat, en doare ma chome goullo daou gantolor ; leun a boultr e vezent atav.

Pa 'z aemp da gousket, e veze roet dimp pep a lampig, a oa anvet « pigeon ». Ne oa anezho nemet ur granenn vetal lufr gant ur voullig wer e krec'h, o wareziñ ur flamm hir ha moan ; d' o dougen e oa un dourgenn houarn-gwenn soutet war ar granenn. Ne c'houlouent ket gwall greñv, ha koulskoude, pa oan pemzek pe c'hwezek vloaz, ouzh sklerijenn ur « pigeon » e lennen bemnoz em gwele ur pennad brezhoneg : levrioù Glaoda'r Prat, soñj am eus, a oa bet kaset din gant Vallee, hag a gaven aes da gompren, rak ar gerioù a oa skrivet evel ma vezent distaget en-dro din, ha n' eo ket distummet holl evel e levrioù Dir-na-Dor, « mene » e-lec'h « menez », « boto » e-lec'h « boutou », ha « keloio » e-lec'h « keleier ».

Bep mintin e oa kefridi va zad-kozh « ober » al lampoù, da lavarout eo o naetaat hag o leuniañ. Ar petrol a veze gwerzhet e bidonioù, hag evel na oa ket bet ijinet en amzer-se korzennoù-diskarg diskuilhus, e ranke kemer ur founilh, kargañ ur picherig houarn, ha sankañ aketus beg lemm-lemm ar picherig e toull al lamp. Un davanjer a lakae, hag evitañ da gaout bouchoù stoub ha drailhennoù lien e-leizh, e ruilhe atav petrol war e vizied ha war an daol, hag eñ stouet o sellout, e lunedoù o risklañ hed-ha-hed e fri.

20

Enaouiñ ur gleuzeur a gemere amzer : lemel ar werenn, strakañ un alumetezenn, gortoz ar soufr da zeviñ, tostaat an alumetezenn ouzh ar boulc'henn, lakaat ar werenn en-dro, ha gortoz ar werenn da dommañ a-raok uhelaat ar flamm. Ar werenn a strake, alies, pe neuze e oa ur pik loustoni war ar boulc'henn, hag e tarzhe ur flammechenn diouzh un tu o tuañ ar werenn, ha

duad o nijal hag o saotrañ pep tra wenn dindan.

E tiez 'zo e oa kleuzeurioù-gaz, stag ouzh ur voger pe e pign ouzh al lein. E-lec'h ur boulc'henn e oa ul lienenn galet gwenn-kann e stumm un dorzhig-sukr pe ur c'hoefig-bigoudenn. « Beg Auer » a veze graet eus ar re-se. Al lienenn ne bade ket pell. Frailhañ a rae, ha neuze : « Kerzhit afo da brenañ un all ; gant na vo ket serret ar stal ! »

Ret e voe din mont da Vreizh-Veur evit gwelout tud oc'h ober kalz gant boujiennoù. En tiez eno ne oa gaz nemet en traoñ, ha pa bigned d' ar gambr-gousket e kemered ur voujienn. Siwazh, ne oa ket tu da lenn pell, gant uzañ a rae buan. Pe neuze prenañ ur voujienn all e kuzh, rak aon da vezañ chikanet antronoz vintin.

Ur pakad boujiennoù a veze atav koulskoude e tiretenn taol hor c'hegin. En e gichen, ar « razh-kav », ur boulc'henn hirhir goloet a goar ha rodellet e-giz ur fard. Dudius oa diskenn er c'hav gant ar razh o teviñ goustadik, o teurel hor skeudoù evel tasmantou o jestraouiñ war ar bolzioù, hag o lakaat ar razhed gwirion da skampañ a-dreñv ar boutailhoù hag ar c'heuneud hag ar c'hasedoù goull. Ar razhed-kav a oa gwenn pe velen, ha morse n' em eus gouezet perak e oant anvet razhed, ken heñvel ouzh naered e oant.

Er ruioù e oa lampoù-gaz e-barzh leternioù gwer e beg postoù houarn-teuz. Perak ul letern ? Moarvat e oa bet miret stumm al leternioù-eoul a-ziagent. Rak evel-se e ra mab-den bepred : reiñ d' ar binvioù nevez stumm ar binvioù kozh, pe dereout a ra pe ne ra ket. A-raok serr-nos e tremene al leterner, e vazh hir, ur flammig o krenañ e penn, douget sonn gantañ en e zorn pe e-giz ur fuzuilh war e skoaz. Gant ar vazh-se e tigre un tu eus al letern, e troe an duellenn, e tostae ar flammig ouzh ar gleuzer, hag e serre tu al letern adarre. Eus hor prenestr hen gwelemp o kerzhout, divall, a gave deomp, hag eñ o stampañ koulskoude, steudad ar postoù enaouet o hiraat war e lerc'h, hag o lintrañ kreñvoc'h-kreñvañ dindan an oabl o teñvalaat.

21

D' an devezhioù gouel e veze skourret leternioù paper war al leurgêrioù, war orjalennoù stegnet uhel etre ar postoù hag ar c'helfioù-gwez, leternioù veneziat, a lavared, darn evel ur voull, ha darn evel un akordeoñs, ruz, gwer, glas, melen, orañjez. Ur voujienn a veze lakaet war elum e-kreiz. An disterañ mouch-avel, hag e kroge an tan er paper tanav. Ar yaouankizoù a zañse, a zañse ar vals hag ar polka ouzh tousmac'h al laz-seniñ ha sarac'h o zreid, ha bep munud e tu pe du e flammine ul letern e-giz un heolig, ha trumm en e lec'h ne oa mui nemet ur rouestlad houarn ha koad ha truilhoù paper damzevet, a-ispilh ouzh an orjalenn, mantrus ha tristidik ha digenvez-meurbet.

Ha marc'hadourien ar foarioù a oa a-zioc'h o stalioù lampoù dre aketilen, gwenn-trellus, ar flaer put diouto mesket em eñvor gant blaz trenk ar madigoù saoz ha blaz flour ar sukr-aval ha blaz milis an nougad ha c'hwez hegasus an druzoni o sevel e bommoù-moged diouzh ar fornigelloù galfrez ha patatez fritet.

Trizek vloaz e oan pa drois un nozelenn-dredan evit ar wech kentañ, e ti kendirvi din, en Henbont.

An tredan evit ar pep muiañ ac'hanomp a van kevrinus. Emañ dre-holl en hor c'hêrioù, en ardivinkoù a bep seurt. Labourat a ra pa garomp, hogen dres penaos, ne ouzomp ket, na me na milieroù evel don. N' omp ket holl evel ur vatezh am eus anavezet. Se a oa war-dro ar bloaz tregont. Ne oa ket a c'haz en devezh-se, da heul un harz-labour moarvat, hag he mestr a lavaras dezhi tommañ dour en un dommerez-tredan. « Mat, » emezi, hogen un hantereur goude e teuas da skeiñ lentik war dor kambr an aotrou : « Aotrou, an dour ne domm ket ». Ar mestr a yeas d' ar gegin. Edo an dommerez leun a-kreiz an daol, hec'h orjalenn punet kempenn en-dro dezhi ; a-ziouti, klogorenn-dredan ar gouloù skourret ouzh al lein a lugerne. « C'hwi wel, aotrou, an tredan a zo war elum ha ne domm ket. »

N' omp ket holl evel ar vatezh-se, a lavaran. N' omp ket kalz gouiziekok'h egeti, a lavaran ivez.

Kevrin ar c'hevriñoù, setu petra oa an tredan pa oan paotrig bihan. Hol lakaat a raed da frotañ ur vazh koar gant un tamm flanell ; tammoùigoù paper a bege outi ; se oa tredan, emevezed. Pa felle deoc'h gouzout hiroc'h e vezec'h kaset dirak mekanikoù iskis, gant boullou, rodoù, benioù, - unan anezho a oa brudet, hag anvet beni Ruhmkorff. Ret oa deomp ober ur chadenn, en em zerc'hel start kenetrezomp dorn-ouzh-dorn. Neuze e lakaed ur red-tredan da vont drezomp. Me ne santen netra. Ma vije bet kreñvoc'h ar red, hervez, e vijemp bet lazhet holl.

22

Va zad-kozh en doa graet ur bellskriverez vihan : div voest evel horolajoù, un orjalenn etrezo, pe ziv kentoc'h, ma 'm eus soñj mat. Heñvel-poch oa an div voest, gant un dremm gelc'hiek, holl lizherennoù al lizherenneg warni. O treiñ ur biz e verked ul lizherenn war ur voest, hag ur biz heñvel a droe hag a verke an hevelep lizherenn war eben. Kas a raemp pellskridoù eus ur c'horn d' ar gambr d' egile. Hogen buan e skuizhemp. Plijadurusoc'h e oa, pa 'z aemp da vale war ar maez, pegañ hor skouarn ouzh ur peul telegraf : « Mari, me a glev un telegramm o tremen ». - « Petra lavar ? » Hag e lavaremp forzh petra a dreuze hor penn.

Bez' e oa kleuzeurioù anvet « kleuzeurioù-dre-wareg », enno ur c'hlaouenn a lugerne taer, ken na ranked serriñ an daoulagad. Ne vezent ket implijet kalz, rak ar c'hlaouenn a goazhe diouzhtu.

Ur c'heloù bras a rede : e Kastellin e oa gouloù-tredan er ruioù ha zoken e tiez an dud ! E Brest ne zeuas ket abred. Ugent vloaz e oan, oc'h ober va servij-soudard, pa voe lakaet e ti va c'herent.

En amzerioù kentañ, ne veze lakaet nemet ur gleuzeur-dredan e pep kambr, a-istribilh e-kreiz, netra nemet ur glogorenn dindan un tog metal amailhet, a-wechoù gant ur voull d' ober eneppeuz da c'horren ha da c'houzizañ. Neuze e voe tud dilu a stagas ur gleuzeur ivez e penn o gwele, a enaouent hag a vougent dre boulzañ war un nozelenn wenn e-barzh ur berenn goad. Souezhet-mik e voen o welout er bloaz 1921 e Koblenz kleuzeurioù-tredan da lakaat war un daol, liesstumm ha kaer-kenañ. Dre amañ e teujont daou vloaz pe dri da c'houde. Diwar 1925 e weljomp kleuzeurioù iskis, diñsoù gwer, korzennoù, kornedoù, plakennoù, ha kiboù kromet ar sklerijennañ dieeun, ken meulet er prantad-se.

Ar C'hure bras hag ar C'hure bihan

gant EVNIG PENN AR C'HOAD

Da Jarl Priel gant mignoniezh.

Daou zen a zoare e oant, ar C'hure bras hag ar C'hure bihan ha karet gant o farrezianiz.

Mignoned evel breudeur gevell, bale a raent a gevret peurvuiañ, hemañ war ur pikol marc'h-houarn sterniet kreñv eveltan, egile war unan izel ha skañv eveltan ivez.

E-kerz an eost, e veze gwelet ar c'hure bras o vouedañ an dornerez, pe o kas plouz er-maez ha, m' hen tou, e vije neuze tomm da rochedoù ar baotred a save ar plouz war ar bern.

Sot e oa ar vugale ganto o daou ; koulskoude, ar grennarded a yae kentoc'h davet ar c'hure bras, abalamour ma oa kreñv spontus : c'hoari a rae dirazo, gant pouezioù daou-ugent lur evel gant maen-pempigoù. Un deiz, e teuas d' ar presbital ur marc'hadour eus Landreger da zegas ur varrikennad win, goude bezañ ankouaet er gêr ar skeul hag en doa ezhomm diouti evit diskargañ.

- Ma ! ma n' eo 'met se, eme an aotrou kure, bez dinec'h. Skor ervat da wetur ha krog en penn da gazeg. - Plaen ha brav e ruz ar varrikenn betek pennoù-daoulin ar beleg hag ac'hane, goustadik betek an douar.

- Bremañ, eme ar marc'hadour gwin, me a ruilho a-walc'h anezhi d' ar c'hav.

- Amen ! eme ar c'hure bihan o tegouezhout dres war an taol, en ur serriñ e vreviel.

* * *

Adpardon Peurid.

Narsis Kelien, ur breizhad mat eus ar Roc'h-Derrien, en deus savet un tamm skrid brav, en galleg siwazh, diwar-benn gourennoù Peurid. En gwirionez, brudet a-walc'h e oa ar re-mañ. Dont a rae gourenerien diouzh a-bell, dreist-holl eus Lanuon, Rospez, Bulien ha war-dro. Ur Roc'had kozh lezanvet an « Tad-Eternel » abalamour d' e varv gwenn ha kaer, a rae an dro d' al lis, gant e daboulin ; ur den all war e lerc'h a zastume, en e dog, kontelloù ar gwazed e felle dezho gouren ; goude, e vije tennet diouzh an tog ar c'hontelloù, div ha div, hag an daou berc'henn, kerkent, a daole o chupenn ha bec'h d' an taol biz troad.

24

Ar c'hure bras eveljust (ar c'hure bihan kennebeut) ne c'helle ket lakaat e gontell e-barzh an tog. Plijout a rae dezhañ avat gwelet penaos ha gant piv ez ae ar maout war dachenn pe dachenn ha, dreist-holl, ober ur c'hrogad pa gave dereat ; biskoazh n' em eus gwelet den ebet o trec'hiñ warnañ.

Ur wech, hanter-kant vloaz pe dost abaoe, e oan o sellout c'hoari sevel ar berchenn. Moarvat e oa pounneroc'h houmañ eget kustum, distrempet ma oa bet gant ar glav-bil a gouezas a-hed an noz a-raok. Den ebet ne zeue a-benn d' he chas nemet betek stok-lost.

- Tammoù kanfarded, eme ar c'hure bras !

Hogen, e-keit ha ma oa o troñsañ e soutanenn, unan bennak e-giz farserezh, a sankas buan ha didrouz ur genn en penn-bras ar berchenn. Ar beleg kaezh n' en doa klevet na gwelet netra ; fall daonet e oa e zaoulagad.

- Pet genn a zo warni ? Emezañ.

- Unan, aotrou kure.

- Lakait un all c'hoazh hardiz, paotred.

Ar pezh a voe graet diouzhtu. Sioul ha fromet e chomas an holl. Biken ne zeuio gantañ eme darn, izel, izel. N' eo ket mat ober seurt taolioù eme darn all.

An aotrou beleg a reas un esae, met hanter-hent e sac'has, souezhet ! Dic'hoarzh bremañ, e seblant dastum e holl youl hag holl nerzh e izili ; kaer eo da welout. Evel pegan 'ra e dreid ouzh an douar ; evel stag eo e zaouarn ouzh ar c'hoad. Ha dirak e genvroiz o youc'hal estlammet, e sav ar berchenn d' an nec'h, he doug sonn evel ur banniel hag, e tiskenn anezhi d' an douar, gorrek hep stroñs ebet.

Mont a ris d' ar presbital, an deiz war-lerc'h, sart evel pemp kweneg.

- A ! Deut out. Klevet em eus laret e oas er bal, dec'h da noz o sikour muzikerien Pontrev... ; droug ebet, droug ebet. N' out ket skuizh ?

- Nann, met flatret on bet prim-ha-prim. N' eus forzh, c'hwi ivez a zo bet gennet, aotrou kure.

- Petra larez ? Gennet ?

- Ya, gennet, ya, ha div wech c'hoazh ! Me da gontañ neuze penaos e oa bet c'hoariet dezhañ an dro-louarn. Ar c'hure bihan a c'hoarzh, gwalc'h e galon.

25

An annev.

Hervez ar vrud, eme ar c'hure bihan, kreñvañ den a zo en Bro-Dreger, ez eo Yann Vras eus Kamlez. Daou veudad en deus warnout.

- Klev, paotr kaezh, n' eo ket ar reoù hirañ a vez mestr dre-holl ha dalc'hmat, emichañs !

- Nann, evurusamant evidon, Itron Varia Druez !

- Ma, me 'garfe ober anaoudegezh gant an ebeul-se.

- Hag e ri a-raok pell mar karez. Me a gano ar gousperoù : amañ disul. Te c'hello mont da ober kemend-all, du-hont hag, e kavi Yann Vras er gêr, rak ouzh da c'hortoz e vo, en deus laret.

- Ac'hanta mont a rin.

Setu d' ar poent, ar c'hure bras en hent. Nebeut, nebeut a gristenien er gousperoù : aresetoc'h a se, kuida, ha primoc'h, e voe dibunet ar salmoù.

« N' hoc'h eus bremañ, eme an Aotrou Person, nemet kemer an hent-treuz kentañ war an dorn mat. Kant troatad bennak goude an dro-gorn, emañ Yann o chom. » Un ti giz Treger pa zостаer d' an aod, e mein-benerezh roz gant prenestroù gwenn ha stalafioù glas-gwer. Ur c'hovel a zo harpet ouzh an talbenn-ti ; al liorz eus en-dro dezhi ur c'haead dispar bleunioù-kaouled liesliv ; en kreiz al liorz ur puñs kozh pallennet a ginvi. Ur pezh den a zo en e goazez war al laouer-vaen ; sevel a ra en ur dennañ e dog-plouz hag ec'h astenn, seven, d' ar

beleg un dorn ledanoc'h c'hoazh eget hini hemañ ha ne deo ket koulskoude un dorn dimezellig...

- Soñjal a raen ho pije teurvezet dont, aotrou Kure. Eomp en ti da gemer pep a gokennad a-raok stagañ.

- Ne evan ket e-kreiz-etre ma fredoù. Bennozh Doue dit.

- Ar bannac'h gwad-aval mañ ne c'hell ober deoc'h nemet 'vad. Bezañ 'm eus aze, a-dreñv an ti, un tamm gwezenn dilh gant ur c'helc'h dir en-dro d' he fenn, ha gennoù da skeiñ e-barzh, daou ahel-karr hag ur sac'had ed.

- D' az yec'hed neuze 'ta, hag eomp dezhi diouzhtu.

Ouzhpenn un eur-hanter e padas an abadenn. Na tro-koll na tu-gonid. Ne felle ket koulskoude d' ar c'hure bras distreiñ d' ar gêr, gak ha mezhek evel ur pesketaer, kollet gantañ e vuzhug.

- Selaou Yann, emezañ ; stag mat eo an annev-gozh-mañ ouzh he filgos ?

- Krediñ 'ran aotrou Kure ; en tu-hont da se, e pouez c'hwec'h-ugent lur pe dost. Ma tistagit anezhi e vo deoc'h ar maout.

26

- Laka ur sac'h en-dro dezhi 'ta, mar plij...

Gwigourat a ra an ibilien houarn ; daou a lamm er-maez o zoull ha setu an annev dindan gazel ar c'hure bras.

- Deus da gerc'hat anezhi disul, ma mignon, emezañ, a-c'haoliad dija war e varc'h-houarn.

Biskoazh avat ar c'hure bihan n' en deus anzavet ouzhin, pe deuet e oa Yann Vras un deiz bennak, pe ne oa ket, da gerc'hat e annev.

Evelse 'mañ kont gant ar marvailhoù : Ne vezont morse echu da vat ; morse ivez ne vezont gwir penn-da-benn.

Perwenan, Gwengolo 1956.

ERWAN AR MOAL

(DIR-NA-DOR)
(1874-1957)

gant H. POISSON

Ret e vo lakaat Erwan ar Moal hag a zo o paouez mont da anaon e miz C'hwevrer diwezhañ e-touez ar Vretoned ar muiañ oberiant eus an Azginivelezh Vreizhat etre 1900 ha 1940. Tri den a chomo o anv unanet dre m' o doa an hevelep pal, an Aotrou Perrot, Loeiz Herrieu hag Erwan ar Moal.

Ganet eo bet Erwan ar Moal e Koadout e-kichen Gwengamp e 1874, e Kermabrouz, ur gêriadenn kollet war ar maez, pell diouzh trouz ar Bed. Ganet en ur familh kristen-tre ar paotr yaouank a ziskouezas bezañ douget d' ar studi, ha person Koadout o welout moarvat e feiz don, a soñjas e oa mat kas anezhañ d' ar c'hloerdi. Kaset e voe da skolaj Gwengamp ha goude bezañ graet eno studioù mat da Gloerdi Bras Sant-Brieg.

Seblantout a rae bezañ tonket da vezañ beleg, met re a zisfiziañs outañ e unan ha re a izelded a galon, - daoust mar deo rouez kaout re eus ar perzhioù-se, - e lakaas da guitaat ar c'hloerdi. Erwan ar Moal a oa un ene eeun hag a lakae uhel-tre ar velegiezh ha krediñ a reas ne oa ket gouest d' he seveniñ.

Distreiñ a reas e-touez an dud e sioulder Kermabrouz, kêriadennig e vugaleaj hag a chome atav stag ouzh e galon. Techet eo kalz a studierien, o tistreiñ e-touez an dud, da sellout evel dizenorus kregiñ en-dro e lost an alar bet dilezet ganto evit mont war ar studi. Ne dermas ket Erwan ar Moal hag e teuas en-dro da vezañ labourer douar. Soñjal a rae ne oa nemet aze, en douar bet douret gant c'hwez e dud kozh, ha marteze gant o gwad, e c'hellfe seveniñ al labour a felle dezhañ kas da vat. Eus e amzer gloerdi e chomas dezhañ ar c'hoant prederiañ ha studiañ. Mirout a reas ene un Abostol, ha nebeut goude e tassone e Breizh a-bezh e c'her stur : Evit Doue hag ar Vro, e Bro-Dreger dreist-holl, hag e c'halv a gejas gant hini « Feiz ha Breizh » a save er memes mare e goueled Bro-Leon.

28

Rak Erwan ar Moal, war un dro gant e studioù klasel en doa pleustret war e yezh c'henidik. Gwengamp a oa er mare-se evel bremañ c'hoazh, ur greizenn a Sevenadurezh Vreizhat.

An Aotrou Le Clerc (Kloareg-ar-Wern) hag a savas ur yezhadur, a gont en e rakskrid penaos war-dro 1903 e rae kentelioù brezhonek da ofiserion ha tud all eus kêr (Mouladur 1911, pennad VII) . Evit erbediñ e levr e ro anv Erwan ar Moal.

Daoust hag e voe an Ao. Clerc an hini a gasas E. ar Moal d' ar brezhoneg pe en em skoazellet o deus an eil egile ?

N' eus forzh penaos e 1898 dija Erwan ar Moal a anaveze mat-tre e yezh hag a zo deut da vezañ ur mestr d' he skrivañ. E vuhez a-bezh a vo gouestlet d' he derc'hel bev ha d' he gwellaat.

E St-Brieg en doa bet tro Erwan ar Moal d' ober anaoudegezh gant Fañch Vallée (1898) e burevioù « La Croix des Côtes-du-Nord » ar gazetenn hag a embanne bep sizhun ur pennad brezhonek.

- « Daoust hag e ouzoc'h skrivañ e brezhoneg ? » en doa goulennet Fañch Vallée outañ. Ne voe ket pell hag e komprenas peseurt kenlabourer a-bouez en doa kavet. Ha setu eñ kelaouenner.

Adalek an deiz-se ne zikrogas ket mui eus e bluenn ken na gouezhas hec'h unan eus e vizied dinerzh.

Ur pennad brezhonnek bep sizhun war « La Croix des Côtes-du-Nord » ne oa ket trawalc'h. Ar Moal a zeuas a-benn e 1900 da gaout ur bajenn ouzhpenn skrivet penn-da-benn e brezhoneg. An doare a blijas d' an dud. Gwerzhet mat e voe ar gelaouenn ha pennadoù Dir-Na-Dor a oa erru-mat. Gouzout a ouie komz ouzh an dud. Gonezet e voe beleien Bro-Dreger, hag e rejont eus o gwellañ evit brudañ ar gazetenn. Tri bloaz goude e oa trawalc'h a lennerien evit krouiñ unan brezhonek penn-da-benn : « Kroaz ar Vretoned ». Ret eo anzav e voe sikouret en desped dezhañ gant ar gouarnamant, dre ma 'z ae a-gevret ar yezh vrezhonek hag an iliz d' ar mare-se ; rak d' ar c'houlz-se eo e fellas d' ur ministr difenn ar c'hatekiz brezhonek ! Bez ez eus sotonioù ha ne baeont ket.

Ober war-dro ar gazetenn ha labourat an douar ne oa ket trawalc'h evit Dir-Na-Dor. E-pad e amzer vak e veze gwelet o vont a di da di da zastum Gwerzioù ha Sonioù kerkoulz ha kontadennoù-pobl. Ur strollad kontadennoù embannet dindan an anv « Pipi Gonto » a reas brud yezh saourus Treger koulz hag ijin ar skrivagner. « Pipi Gonto » a chomo ur benn oberenn eus ar mare-se. Kavout a reer ennañ karantez ar vro hag ijin ar c'honter desket ha poblek war un dro.

29

Gouzout a reer e voe dedennet Anatol ar Bras gant Dir-Na-Dor hag e fellas dezhañ e sikour evit ma 'z afe d' ober studioù uhel ha bezañ kelenner Skol-Veur. Hogen ar c'hloar-se ne zedennas ket Erwan ar Moal. Ur spered re zieub en doa evit mont d' en em lakaat e servij ar gouarnamant ; re a izelded en devoa ivez. Ne felle ket dezhañ kennebeut kemer un hent en dije troc'het pep darempred etrezañ hag ar bobl. Mennad ar c'houer speredek ha desket-se a oa lakaat ar gouerien all da virout o yezh hag o boazioù ha soñjal a rae e c'hellfe kaout muioc'h a levezon en ur chom en o zouez.

Er bloavezh-se ivez e krogas an darempredoù etre Ar Moal ha Yann-Vari Perrot. Dindan banniel Breizh e c'hanas etrezo ur vignoniezh ha na zeuas ket o menozioù disheñvel a-benn da ziskar. Erwan ar Moal eo a zouge banniel Breizh e Kendalc'h kentañ ar Bleun-Brug e 1905. Adalek neuze an daou skrivagner a eskemmas lizhiri, ha talvoudus e vije o embann evit sevel istor an Emsav Breizhek e-pad 40 vloavezh kentañ ar c'hantved-mañ. Aozañ ha sinañ a rejont o daou Emglev ar Skrivagnerien e St-Brieg.

Ne gomzin ket eus an doare-skrivañ dre ma n' anavezan tamm ebet ar gudenn. Lavarout a rin hepken en deus an Emglev-se sikouret an deskarded evel don da studiañ ar yezh ha roet evelse tu dimp da lenn oberennoù e K. L. T., ar pezh ne vije ket bet aes hepzañ.

Ar bloavezhioù a dremen, Erwan ar Moal a skriv barzhonegoù, ha pezhioù-c'hoari. An hini kentañ « Ma Bro » a voe embannet war « Groaz ar Vretoned ». C'hoariet e vezont er patronajoù hag e reont kalz a verzh. Etre 1900 ha 1948 en deus skrivet 27 pezh-c'hoari. Gant ar brezel 14-18 e kouezh « Kroaz ar Vretoned » d' an traoñ. Erwan a voe kemeret e-touesk ar « Rastelladurioù » (récupérés) ; an holl dud a veze kemeret d' ar c'houlz-se. Kaset e voe d' an talbenn e-lec'h ur c'hamarad kenanv ha se daoust n' en doa morse stoket ouzh ur fuzuilh.

Echu ar brezel, e tistroas Erwan ar Moal da Goadout. Gwall gastizet e oa bet e diegezh : lazhet e oa bet e vreur e 1914 hag e oa manet war e lerc'h ur wreg ha bugale. Kemerout a reas Erwan ar Moal e lec'h en tiegezh. 45 bloaz edo. Dimeziñ a ra gant e c'hoar-gaer hag ec'h en em ro d' al labour evit sevel bugale e vreur. Adkregiñ a ra gant e labour vrezhonek, met an dro-mañ n' en deus kazetenn ebet prest da zegemerout e skridoù. Derc'hel a ra da genlabourat gant an Aotrou Perrot, hag er bloaz 1924 pa roas an Aotrou Doktor Dujardin e zilez a Bennrener ar Bleun-Brug, e c'houlennas Tad ar Bleun-Brug digantañ kemerout penn ar Gevredigezh. Dindan e renerezh e voe savet ar Burevioù-Rannvro. Dont a reas da Roazhon da welout an Aotrou Kardinal Charost, evit sevel ur Burev evit Breizh-Uhel. Ar c'hardinal hag a gare Breizh a zegemeras gant kalz a vadelezh

kannaded ar Bleun-Brug (me 'oa unan anezho asambles gant an Doktor Regnault), hag e roas dimp an aotre da embann « Foi et Bretagne » (1925) .

30

* * *

Se 'oa diouzhtu goude ar brezel all. Menozioù e-leizh a rede dre ar speredoù hag an Emsav Breizhat a zegemeras ar re a oa aotreet d' an holl : Gwir ar Pobloù d' en em ren o-unan, Menoz ar Broadelezhioù, hag all... C'hoant a oa da sevel un Europa nevez. Donet a ra tud an Emsav da gompren peseurt roll a c'hellfent da c'hoari a-benn an amzer da zont.

Kent 1914 gant Breizh dishual ha strollad Kamilh Le Mercier d'Erm e oa bet taolet en douar Breizh un hadenn hag a glaske diwanañ. 1920, sede Breizh-Atav o tiplukañ. An Aotrou Perrot hag Erwan ar Moal a sell a spi ouzh ar rummad tud yaouank o tonet war an dachenn, ha kalz a reoù gozh ouzh en em unaniñ ganto. Hogen n' eo ket hep aon e welont katoliked yaouank ouzh en em lakaat dindan banniel ar re-se. Fellout a rafe d' an Aotrou Perrot o derc'hel e skeud ar Bleun-Brug. Menozioù disheñvel a ra o hent.

Ret-groñs d' ar Bleun-Brug displegañ e venozioù hag e gelennadurezh, hag e vennadoù. Ret diskouez d' an dud yaouank ur gelennadurezh diazezet-mat, ha menozioù resis gouest da reiñ ur respont vat d' o c'harantez evit Breizh ha d' ober dezho diwall da vont re bell : en ur ger reiñ ur gelennadurezh diazezet war ar Gwir naturel hag o klotañ gant ar spered kristen.

Gant un ampartiz souezhus e stag Erwan ar Moal gant al labour-se hag ec'h embann ur rummad-pennadoù « an DIVIZOU » hag a zeuas da vezañ diwezhatoc'h « Essai sur la question bretonne » (Skrid-esa war Gudenn Vreizh) hag a voe meulet gant an Aotrou Serrand, eskob Sant-Brieg.

Studiañ a rae stad Breizh e-keñver al Lezenn, ar riskloù da heul ur vroadelouriezh re strizh, diefedusted ür rannvroadelouriezh wak, hag e kloze e skrid en ur c'houlenn evit Breizh emrenezh a-walc'h da ziwall he madoù-spered, he madoù ene hag he madoù-korf.

Setu amañ arroudennadoù tennet eus an DIVIZOU-SE :

« Daoust hag un dra dalvoudus ez eo e gwirionez mirout ar yezh hag ar gizioù a bep seurt hag a zo frouezh ijin ar Vretoned ha peadra hor gouenn ?

31

Ya ! Rak

1. - Gwir he deus pep Bro da virout, da greskiñ he dibarelezh, hep kaout netra o herzel outi d' hen ober nemet reolennoù ar justis.

2. - Ar marv eus strolladoù-tud deuet da vezañ pe varrek da vezañ evel goell e sevenadurezh ar bed a zo ur walenn a-gastiz evit an Denelezh a-bezh.

Perak e lavarit ez oc'h BROADELOURION ?

1. - Da gentañ, kent dezhi bezañ staget ouzh ar Frañs e oa Breizh ur Vro dishual, ha miret he deus bepred, daoust pegen disteraet ma seblantont bezañ holl berzhioù he fersonelezh-Vro.

2. - Neuze en hor stad a-vremañ, izelaet ma 'zomp dindan wask ar c'hreizenniñ, ne gavomp mui ennomp nerzh bev ha galloudus ar Spered Broadel hag a c'hellfe reiñ lusk dimp.

3. - Neuze en ur advont betek an amzer ma oa ur VRO eus BREIZH, e savomp betek mammenn rik hor gwirioù hag ec'h adlakomp e kreiz ar sklêrijenn ar gwir pennañ hag an hini a vez graet ar brasañ fae warnañ : ar gwir da ober gant hor Yezh Vroadel ha da reiñ d' hor bugale an anaoudegezh klok anezhi.

4. - Hag ouzhpenn ar Vroadelezh a zo evidomp un titl a noblañs ha na c'hellomp e stumm ebet hen lezel da vont en ankounac'h. » (cf. Feiz ha Breiz, Genver 1924 sq.)

Sklaer evel lagad un naer e oa pennadoù Erwan ar Moal, kalz re sklaer. Ne voent ket diouzh grad an holl. Gant ur spered hael e tifennas e soñjoù, hag e c'heller lavarout en deiz a hiziv, en devoa gwelet mat an traoù. Bez 'ez eus nebeut a dud-a-studi (a-ziavaez d' ar Jakobined rik) a gement a zo a-du gant ar c'hreizennerezh a c'houzañvomp bremañ. An darn-vuiañ anezho, kuit da lavarout an holl gwitibunan, a c'houlenn emrenerezh evit ar rannvroioù, ar federaliezh.

* * *

Er bloaz 1925 gant Kendalc'h Gwengamp e oa aet ar Bleun-Brug en-tu-hont da harzoù Bro-Leon ha Bro-Gernev. Un dra vat eo ; hogen d' ar mare edo oc'h ober e greskañs, hag ar re daerañ eus e izili a c'houlenne ma vije diskleriet splannoc'h mennadoù ar Bleun-Brug, dreist-holl pa pa Bro-Elsaz o verviñ kement...

An Doktor Cornic e Kendalc'h ar B.-B. e Landivizio e 1955 en deus bet danevellet ar pezh a dremenas e-kerzh ar bloavezhioù 1925-1927.

32

Un den speredek-tre, an Aotrou Madeg a oa deuet da vezañ ezel eus burev ar Bleun-Brug, evel Sekretour-Meur. Poan dezhañ ouzh en em ober gant Madeg hag ivez gant ar soñj a oa en e benn da sevel ur gazetenn sizhuniek e Bro-Dreger, e roas Erwan ar Moal e zilez e Bennrener ar B. B. D' ar mare-se eo e voe savet ar journal « Breiz » a-drugarez da vrokusted an Aotronez Even ha Miard. Erwan ar Moal a oa ar rener hag ar pennskrivagner anezhi. E-pad 13 vloaz betek 1940, a reas ul labour spontus evit lakaat « Breiz » da zonet resis er-maez. Skrivet hep taerijenn, gant ar c'hoant nemetañ da chom en hent reizh, e voe degemeret ervat BREIZ e parrezioù Bro-Dreger. Ar veleien a blije ar gazetenn dezho hag a oa lorc'h enno gant o c'henvroad. Kennerzhet gant an Aotrou Chaloni Brochen, karet ivez gant an Aotrou Eskob Serrand hag a selle anezhañ evel unan eus talvoudekañ tud e Eskopti, e reas labour vat evit Breizh hag evit Yezh Vreizh.

Re hir e vefe hor pennad mar befe ret dimp reiñ un **damskeud** hepken eus labour an trizek vloavezh-se. Meneguñ a raimp hepken e klaskas an Aotrou Moal e 1930 sevel ur Gevredigezh da voulañ ha da skignañ Levrioù-Skol e brezhoneg.

* * *

Dilezet gantañ ar vuhez politikel goude 1940, Erwan ar Moal n' eo paouezet gwech ebet da soñjal er Brezhoneg ha da aozañ skridoù. Bras-meurbet ez eo e labour a varzh. E varzhonegoù diwezhañ a zo bet embannet e 1955 el LIAMM. E bloavezhioù diwezhañ e vuhez e krog da sevel ur VUHEZ SANT ERWAN, met n' en deus ket gallet kas e labour da bennvat. Un dra vat e vefe embann un deiz da zont un teskad eus e Oberennoù, ha da hetañ eo ma vo skrivet e vuhez. Arabat eo e vefe ankouaat ar Breizhad Meur-se. Gant e vuhez hag e labour en deus bet skrivet pajennoù eus ar c'haerañ evit brasañ enor Breizh.

Un den meur eo bet dre e vuhez kristen rik... An Aotrou Doktor Le Breton hag en d'eus graet war e dro a-hed hir vloavezhioù gant karantez ur mab, a c'hellfe reiñ un testeni dispar eus braster ene Erwan ar Moal. Betek ar fin e voe ur sklerijenn hag un nerzh, ha leun bepred a vadelezh e-keñver an holl. Ha pa soñjer e oa bet c'hoant e 1944 hen kas d' ur c'hamp-kastiz daoust d' e oad vras !

Un den meur ez eo bet dre ma oa distag a-grenn diouzh an arc'hant : en em roet e oa d' e vro ha biskoazh n' en deus tennet tamm gonidigezh ebet eus e labour eviti, er c'hontrol !

33

Chom a raio ivez ur skouer abalamour d' e furnezh e-keñver politikerezh. Graet en deus politikerezh, hogen politikerezh hervez ster uhelañ hag enorusañ ar ger. Darn o deus bet kavet e oa re fur ; marteze, met kavout a rae dezhañ

penaos keit ha ne vije ket bet gonezet an dud a-zibab d'un toulladig gwirioneziou-diazez e oa arabat esperout mont hiroc'h da adgonit frankizioù Breizh.

Un nebeut mizioù a-raok e varv en devoe ur joa vras o welout bodet en-dro dezhañ e Boulvriag e vignoned kozh deuet eus pevar c'horn Breizh d' e enoriñ ha da adlavarout dezhañ o c'harantez. Gouel etre tud ar gêr en-dro d 'un ozhac'h-meur, en-dro da unan hag zo galvet da vezañ e renk e-touez Tadoù ar Vro.

(brezhoneg gant M. KLERG ha Ronan HUON.)

34

OBEROU ERWAN AR MOAL (DIR-DA-DOR)

1) Oberoù distag.

- An Ankou dimezet (marvailh) , embannet gant Kroaz ar Vretoned.
- An diaoul-pótr (marvailh) , Kroaz ar Vretoned.
- An Hini goz o vont da denna he foltred (pezh-c'hoari) , Feiz ha Breiz.
- Ar Barzik (kanaouenn) .
- Ar Chiminaou (pezh-c'hoari) , Brest.
- Bilez hag e vestr (pezh-c'hoari) , Feiz ha Breiz.
- Breiz hag he marvailhou koz, troet diwar galleg A. ar Braz.
 - a) Istor Pask ; b) Nedeleg ar Chouanted.
- Bue an Den eurus Charlez Bleiz, duk a Vreiz ; St-Brieg.
- Bue ha merzerenti Janed Ark (kontet d' ar vugale) , SantBrieg.
- Bue ar Zent savet gant an Ao. Perrot. Renket a-neve gant E. ar Moal.
- Kimiad ar martolod breton o vont d' ar Chin (kanaouenn) .
- Kolas Medisin (pezh-c'hoari) , Sant-Brieg.
- Enor d' al labourer (pezh-c'hoari) , Gwengamp.
- Essai sur la question bretonne ; Brest.
- Gouel Sant Devi er « Spered Santel ».
- Gwerz war maro eul leanez koz argaset deuz he leandi. War don Silvestrig.
- Gwerz war torfed Gwengamp, c'hoarvezet en miz genver 1901.
- Iwerzon gwelet gant eur Vretonez ; Gwengamp .
- Mam ar martolod (kanaouenn) .
- Pipi ar bourdou ha Yann an asanter (marvailh) , St-Brieg.
- Pipi Gonto (marvailhoù brezhonek). Skeudennoù gant Dudoret. Sant-Brieg, 1902.
 - 2° Marvailhou neve ; Sant-Brieg, 1908.
 - 3° Mouladur neve reizet. Le Goaziou. iKemper, 1925.
- Santez Koupaia (mister) , Gwengamp, 1928.
- Tog Jani ha Potr e vragou berr (pezhioù-c'hoari), SantBrieg.
- Yan Pôtr-ar-ger ; Sant-Brieg.
- Tan-gwal Koat ar Roc'h (kanaouenn) .
- Da Louis an Du ha da Vadalen ar Moal da ze o dimezi.

SUZ-TIROL

gant Erwan BREGAR

Ur bobl vihan Aostriat gwasket gant an Italianed.
diwar « Austrian Information Service », New York (Servij kelaouañ
Aostriat).

Dedennet eo bet evezh **ar** bed a-bezh e mizioù Gwengolo hag Here 1956 war ar
Suz-Tirol gant an darvoudoù amañ da heul.

D' ar 17 a viz Gwengolo 1956, ul lezvarn Italian e Bolzano a varn da dri
bloavezh toull-bac'h Egon Mayr, un Aostriat yaouank, evit bezañ taolet
kelaouennoù diouzh un tren o treuziñ Suztirol. Ar c'helaouennoù-se a oa enep
gouarnamant Bro-Itali. Dec'hervel a ra neuze ar gouarnamant Aostriat e gannaded
e Rom hag e Milan, evit kuzuliañ ganto. En em vodañ a ra ministred Aostria ha
kaset eo en-dro ar c'hannad da Rom da c'houlenn dieubidigezh Egon Mayr.

D' an unnek a viz Here e harz ar polis Italian 13 Suztirolad e kêriadennoù
Schlanders ha Branzoll. Rebechiñ a reer outo bezañ graet ur vodadeg eneb-
italian. D' an 13 a viz Here 10.000 Aostriat a ya da Di-kêr Wien da ziskouez int
a-du gant Suztiroliz. Hag e fin ar bloaz ez eo lakaet en toullbac'h rener ar
gelaouenn **Dolomiten**.

Emichañs e plijo d' hol lennerien kaout un nebeut diskleriadurioù diwar-
benn kudenn hag istor Suz-Tirol.

E Norzh tre Bro-Itali, e menezioù uhel bro an Etsch (Adige e galleg) , ez
eus, gennet etre Bro-Svis ha Bro-Aostria, un tolead-bro ma ne gomzer ket
italianeg, hogen germaneg. Suz-Tirol eo.

E-tro ar bloavezh 500 e teuas an Tirol a-bezh dindan ren dug Bayern (pe
Bavaria) , gwaz eñ e-unan da roue ar Franked. En navet kantved e krouas Karlez
Veur e Reter Bavaria ur « vro-harz », a voe anvet Riezh ar Reter, pe Aostria
(Aust-Rik) .

Priñselezh Tirol a chomas en he fezh a-hed ar c'hantvedoù, da gentañ e
diabarzh Impalaeriezh Santel ar C'hermaned, goude en Impalaeriezh an
Habsbourged, betek 1919, nemet evit ur pennad berr (1805-13) dindan ren Napoleon
war Europa.

36

A bell 'zo eo bet Bro-Dirol un demokratelezh. E 1342 e voe anavezet
gwirioù kêriz ha maezidi an Tirol gant ul « Lizher meur a frankiz ». Unan eus an
henañ republiked er bed eo an Tirol, war un dro gant ar Vorarlberg ha Bro-Svis.

Goude ar brezel-bed kentañ, e 1919, dre feur-peoc'h Saint-Germain, e voe
roet da Vro-Itali, ar pezh a oa reizh peogwir e komzed italianeg eno, rannvro an
Trentin. Met war un dro ganti ez eas Suz-Tirol, ma komzed germaneg, war zigarez
kemer da harzoù al linenn gernoù Stelvio-Brenner, a zisparti traoñienn ar stêr
Inn e Norzh diouzh traoñiennoù ar stêrioù Etsch hag Eisac'h e Suz.

Bro-Aostria ha Suztiroliz o-unan a savas o mouezhioù evit goulenn ma vije
graet ur vouezhiadeg hollek e Suz-Tirol, a-benn gouzout heg-eñ e felle da
Suztiroliz mont dindan an Italianed pe chom Aostrianed. Ne voent ket selaouet
gant ar re Gevredet, met bro Itali, dre he Roue, he gouarnamant hag he
farlamant, a rae e 1919 hag e 1920 ar bromesa start da reiñ e emrenerezh d' ar

Suz-Tirol German.

E 1921, avat, e tisklerias ar gouarner italian n' he doa ar bromesa graet da Suztiroliz e dibenn ar brezel nemet « un dalvoudegezh istorel » ! Ha tamm-ha-tamm ez eas an traoù war-du an italianekaat. Dont a reas Italianed da labourat e kêrioù Suz-Tirol. Serret e voe ar c'huzulioù-parrez ha laket en o lec'h maerioù italian. Serret ivez ar skolioù germanek ha berzhet ar c'helenn prevez en alamaneg. Berzhet ar yezh ivez er burevioù-stad, er vuhez publik hag en ilizoù.

Pa deuas an Naziadegezh da vro Aostria e nac'has Hitler ober tra evit Suztiroliz war zigarez chom hep feukañ an Italianed. Met kaoz a voe da zegemer Suztiroliz en Aostria, hag e 1939 e voe graet ur vouezhiadeg. 213.000 Suztirolad, 86 eus ar vouezhierien, a zibabas mont da chom da Aostria. E 1943, pa voe faezhet an Italianed e oa endeo 70.000 Suztirolad o doa treuzet an harz, met fin a oa d' an divroadeg.

Ar Saozon hag an Amerikaned, diouzhtu pa zegouezhjont, a lakas an alamaneg kevatal gant an italianeg. Kemenn a rejont digeriñ ar skolioù serret gant an Italianed. Ouzhpenn 150.000 sinatur a voe dastumet evit distro Suztirol da Aostria. Dindan ren eskob Briksen e oa ar veleien a-du gant c'hoant ar vro a-bezh.

Met an Italianed a zalc'he mat d' o c'hrog war Suz-Tirol abalamour, a lavarent bremañ, da « abegoù arboellerezhel ». Goude ar brezel-bed kentañ e komzent eus « abegoù brezelel » ! Ha nac'het e voe gant at re Gevredet d' an 30 a viz Ebrel 1946, goulenn Suztiroliz. Aliet oa padal d' an Italianed en em glevout gant Bro-Aostria, ha dreist-holl reiñ e emren da Suz-Tirol.

37

E miz Gwengolo 1946 e kejas De Gasperi e Pariz gant Karl Gruber, ministr diavaez Aostria, ha kenetrezo e renkjont un emglev a-zivout Suz-Tirol, a oa da vezañ staget da feur-peoc'h bro Itali. Setu ar skrid a voe sinet gant an daou :

« 1. - Germanegerien rannvro Bolzen ha kêrioù divyezhek an Trentin o devo gwirioù kevatal gant an Italianegerien. Diskoulmet e vo pep kudenn sevenadurezhel hag arboellerezhel e-sell mirout d' ar C'hermanegerien o ferzhioù gouennel. Evito o-unan e vo ar gwirioù-mañ.

a) Skolioù kentañ-derez hag eil-derez e germaneg ;

b) Kevatalder an div yezh er burevioù publik hag er skridoù ofisiel. An anvioù-lec'h en div yezh ;

k) Adc'hermanekaat an anvioù-tud bet distreset dre heg gant an Italianed ;

d) Kevatalder-gwirioù d' ar C'hermanegerien da zont da gaout kargoù ofisiel.

2. - Roet e vo da rannvro Bolzen ha kêrioù divyezhek an Trentin ar galloud da sevel o-unan o lezennoù ha d' o lakaat da dalvezout. Al lezennoù a gevreo ar galloud rannvroel-se gant ar galloud broadel a vo savet dre emglev etre dileuridi ar c'hermanegerien hag ar galloud-kreiz.

3. - Evit diazezañ darempredoù a amezegiezh vat gant bro Ita-Aostria, e c'hrata ar gouarnamant Italian seveniñ a-barzh bloaz ar promesaoù da heul :

a) Adwelet e vo kudenn an dibab-broadelezh, evel m' eo disoc'het diouzh emglev Hitler-Mussolini 1939 ;

b) O vezañ ma ra ar C'hermanegerien o studioù-uhel e Wien, e vo ret anzavout kevatalder an diplomaù hag an derezioù Aostriat ;

k) Dieub e vo an tremen tud ha marc'hadourezh etre kornog ha reter Aostria a-dreuz rannvro Bolzen. »

War goulenn bro Velgia hag an Izelvroioù e vo staget an emglev-mañ (stagadenn IV) da feur-peoc'h Italia d' an 10 a viz C'hwevrer 1947.

E mod ebet, avat, ne reas an Italianed diouzh o fromesaoù. Diskouez a rejont er c'hontrol ne raent foeltre-kaer eus emglev Pariz, hag eñ diazezet koulskoude war ar reizh etrebroadel ha darn eus ar feur-peoc'h.

Dre pennadoù 84 ha 86 lezennoù nevez Italia e voe anavezet ar germaneg e Suz-Tirol evel « yezh skoazell », met berzhet e vez e implij ofisiel. Laket e vez Italianed e penn e peb lec'h ; ar gargidi n' eus nemet 10 % anezho a zo Germanegerien. Staget e vez rannvro Bolzen ouzh an Trentin, ur rannvro italianek-rik ha poblet-stank, en doare ma n' o deus ar C'hermanegerien nemet 2,50 % eus ar mouezhioù evit kudennoù diabarzh ar rannvro.

38

Met Suztiroliz en em vode en ur Strollad Broadel evit goulenn ma vije roet dezho o dle hervez divizoù Emglev Pariz, pa oant bet touellet ken gros gant gouarnamant Italia.

Er c'huzul rannvroel e ra dileuridi ar Strollad Broadel ur goulenn. Ar prezidant, un Italian evel just, a respont n' eo ket deut ar mare c'hoazh da ziluziañ ar gudenn. E miz Kerzu 1954 edod.

E miz Genver 1954, en ur rentañ-kont niveridigezh, ec'h anzav ar gouarnamant Italian ez eus e Suz-Tirol 66 % a C'hermanegerien endra n' eus nemet 47 % a gargidi hag ofisialidi gouest da gomz germaneg.

Muioc'h a c'houlennoù a voe graet dre an hent parlamantel, ha promesaoù a voe. En aner. E miz Mae 1954, o 'n em ziazezañ war ul lezenn eus amzer Mussolini, e kemenn ar gouarnamant Italian e vo evezhiet strizh ar pezhioù-c'hoariva e Suz-Tirol.

E-keit-se ne c'helle ket ar studierien dont endro diouzh Aostria da vezañ medisined, kelennerien, hag all, peogwir e nac'hed un dalvoudegezh bennak d' o diplomoù. Ar strollad fachist nevez a dage gwashañ ma c'halle ar strollad broadel. An Italianekaat a yae en-dro dre zegas Italianed d' ar vro. E 1921 ne oa nemet 20.000 Italian e Suz-Tirol ha bremañ e oa 115.000 anezho dreist-holl e-touez annezidi ar c'hêrioù, Italianegerien an tri-c'hard anezho. Hans Dietl, kannad er C'huzul rannvroael a roas e zilez dre na selaoued ket outañ. E miz Mae 1955 e c'houlennas ar c'helaouennoù Italian ma vije barnet evit uhel-dreitourezh ar parlamanterien Suztirolat aet da Wien evit kaozeadennoù gant ar C'hansellour Raab.

E miz Genver 1956, lezvarn Briksen a varnas Julie Grabner, un intañvez 80 vloaz, eus Vahrn da zek mil lira tell-kastiz evit kaout war he frenester ridochoù ruz ha gwenn, livioù broadel Aostria !

E miz Mae 1956, e botadegoù ar c'huzulioù-parrez, e voe 80 % eus ar mouezhioù evit kannaded germangomz. E-keit-se e klemme Kuzul Bolzen gant ma oa skortegezh 100 kelenner eil-derez germangomz, ha ma roed an tiez-skol dre bevez d' an Italianegerien.

En Innsbrück e tisklerias an issekretour-stad Gschnitzer e oa poent goulenn gant an O.N.U. kavout un tu da ziskoulmañ kudenn Suz-Tirol. E miz Gouhere 1956 e lavare ar C'hansellour Raab e Parlamant Wien e oa diaesaet an darempredoù etre Italia hag Aostria dre-penn da Suz-Tirol.

39

E miz Eost 1956 e voe kevatalder-mouezhioù e botadeg Bolzen evit dilenn ur maer. Evit troc'hañ berr e lakas ar gouarnour un Italian da vaer. Kentañ tra a reas an Italian-mañ a voe kas kuit ar prefed, ur Germaneger.

Aes eo kompren neuze an darvoudoù hon eus meneget e derou ar pennad-man d. l. e. arrestidigezh an Aostriad Egon Mayr ha da heul broez wirion gouarnamant ha pobl Wien.

Ni Bretoned ne c'hellomp nemet keñveriañ an darvoudoù e Suz-Tirol gant ar pezh a weljomp en hor bro-ni. Kompren a reomp ervat emañ ar c'harez da vezañ

lakaet war an Italianed. Boazet omp ouzh doareoù argasus ha pilpous al Latined. Aes eo dezho prometiñ kalz, rag o c'homzoù flour war o diweuz vousec'hoarzhus n' o devez peurvuiañ heklev ebet en o c'halonoù yen. Prometiñ a reont dre laoskentez ivez evit kaout an dizober diouzh ur gudenn nec'hus. Feuket int goude-se pa goñvaer dezho derc'hel d' o ger.

A-hend-all kavout a ra d' an holl Latined o deus krouet ar bed hag e rank o doare-soñjal bezañ degemeret gant an holl bobloù. Ne welont ket int kalz warlerc'hietoc'h eget ar pobloù all war an darnvuiañ eus tachenoù obererezh mab-den, ha ne deo mui « hollvedelezh ar speredegzh Latin » nemet un huñvre. Toc'hor eo ar speredegzh sec'horek-se abalamour na ro lec'h ebet d' ar galon.

Met ar pobloù bihan disheñvel-ouenn, c'hoazh dindan wask al Latined, a zo da vat o sonnaat o fennoù a-zindan ar yev. Hag hepdale e skleuro evit an holl devezh ar frankiz.

KOMZOU UR C'HREDOUR

gant F. de LA MENNAIS

Pennadoù lakaet e brezhoneg gant R. PENIARTH

Kinniget d' ar Bobl Vagiarat

Emgann gouroned Polonia e 1830 a awenas ar Breizhad La Mennais pa skrivas Komzoù ur C'hredour.

E soñj emgann Magiara e 1956 e lakais ar pennadoù-mañ en hor yezh. Bennoz Doue ra vezo war gement hini hag en deus douget testoni, en arbenn d' ar bed laour, da uhelvennad ar Rezid a zellez bezañ ganet en tan, er gwad hag en daeroù.

R. P.

PENNAD V. - EREOU AN DEN REIZH

1) Na pa welit un den a gaser d' ar c'harc'har pe d' ar bourev, na hastit ket lavarout : « Un den drouk eo hennezh, graet gantañ un torfed enep d' an dud ».

2) Rak ma 'z eo marteze un den mat a venne sikour an dud hag a vez kastizet gant o gwaskerion.

3) Pa welit ur bobl sammet warni ereoù-houarn ha kaset d' ar bourev, na hastit ket lavarout : « Ur bobl daer eo honnezh, hag a venne lakaat en arvar peoc'h an douar ».

4) Rak ma 'z eo marteze ur bobl verzher a vez o vervel evit dasprenañ gouenn Mab-den.

5) Triwec'h kant-vloaz zo, en ur gêr er Reter, ar Veleion Veur ha rouanez an amzer a wrias war ur langroaz, goude o bezañ kannet anezhañ gant gwial, un dispac'her, ul « ledoueor », evel ma raent anezhañ.

6) Da zeiz e varn e voe ur spont bras en ifern hag ul levenez vras en neñv.

7) Rak m' en doa gwad an Den Reizh salvet ar Bed.

PENNAD XXXV. - SENTIÑ

1) Na pa vizie gwaskerion ar broadoù dilezet gante o-unan, hep harp, hep skoazell digant tud arall, petra a c'hellzient en o enep ?

41

2) Mar n' o dizie kennerzh, da zerc'hel anezhe er sklaventez, nemet digant ar re a gav gounid diouzh ar sklaventez-se, petra a c'hellzie an niver bihan-se enep da bobloù a-bezh ?

3) Ha furnezh Doue eo, pa 'n deus aozet an traoù evel-hen, ken na c'hell an dud, atav, tec'hout eus ar mahomerezh, ha ne c'hellzie bout mahomerezh ebet mar kompren an dud furnezh Doue.

4) Hogen mestronierion ar bed, troet o spered da soñjadoù arall, o deus lakaet enep da furnez Doue, na veze ken komprenet gant an dud, furnez Priñs ar bed-mañ, Satanas.

5) Na Satanas, hag eñ roue gwaskerion ar broadoù, a ziskulias dezhe, da startaat o mahomerezh, un taol-gwidre diouzh ijin Ifern.

6) Lavarout a eure oute : « Setu ar pezh a renkit ober : Kemerit e pep tiegezh ar wazed yaouank kreñvañ, roit dezhe armoù hag embregit int da ober gante, ken na 'n em gannint evidoc'h enep d' o zadoù ha d' o breudeur ; rak ma lakain anezhe da grediñ emañ gloriüs hen ober ».

7) Dezhe e savin div idolenn a vo o anv Enor ha Fealded, hag ul lezenn a vo hec'h anv Sentidigezh dall ha mut.

8) Ken na azeulint an idolennoù-se, hag e soublint d' al lezenn-se, rak ma touellin o spered, ha n' ho po c'hwi netra da zoujañ.

9) Hag ober a eure gwaskerion ar broadoù ar pezh en doa Satanas lavaret dezhe, ha Satanas ivez a sevenas ar pezh en doa grataet da waskerion ar broadoù.

10) Ken na voe gwelet bugale ar bobl o sevel o brec'h ouzh ar bobl, o trouc'hañ gouzoug o breudeur, oc'h ereañ o zadoù hag oc'h ankounac'haat zoken ar c'horf hag en doa o douget.

11) Ha pa lavared oute : « En anv kement zo sakr, soñjit e direizhder, e garvder ar pezh a vez gourc'hemennet deoc'h, » ez eilgerient : « Ne soñjomp ket, sentiñ a reomp ».

12) Ha pa lavared oute : « Ha n' eus ennoc'h karantez ebet ken d' ho tadoù, d' ho mammoù, d' ho preudeur na d' ho c'hoarezed ? » ez eilgerient : Ne garomp ket, sentiñ a reomp ».

13) Ha pa ziskouezed dezhe aoterioù an Doue a grouas Mabden hag ar Mab hag e salvas, e c'harment : « Doue ar Vammvro eo ar re-se ; hon doueoù-ni zo doueoù he mistri : Fealded hag Enor ».

14) M' hel lavar deoc'h e gwirionez, aba voe dedouellet ar vaouez gentañ gant ar Sarpant, ne voe touellidigezh ebet euzhusoc'h eget an hini-mañ.

42

15) Hogen tostaat a ra he zermen. Pa drell ar Gwall-Spered eneoù eeun, ne bad nemet ur maread. Tremena a reont evel dre un huñvre argarzhus, ha pa zihunont e vennigont Doue hag en deus o diac'hubet eus an enkrez-se.

16) Un nebeut deizioù c'hoazh hag ar re hag em ganne evit ar waskerion a em ganno evit ar re wasket ; ar re hag em ganne evit derc'hel er chadennoù o zadoù, o mammoù, o breudeur hag o c'hoarezed a em ganno evit o dishualañ.

17) Ha tec'hout a rai Satanas en e vougevioù gant mestronierion ar broadoù.

PENNAD XXXVI. - KADOUR YAOUANK

1) Kadour yaouank, emen ez ez ?

2) Monet a ran d' an argad evit Doue hag aoterioù ma Bro.

3) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

4) Kadour yaouank, emen ez ez ?

5) Monet a ran d' an argad evit ar Reizh, evit perzh santel ar pabloù, evit Gwirioù sakr Mabden.

6) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

7) Kadour yaouank, emen ez ez ?

8) Monet a ran d' an argad da zishualañ ma breudeur eus ar gwaskerezh, da dorriñ o rañjennoù ha rañjennoù ar bed.

9) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

10) Kadour yaouank, emen ez ez ?

11) Monet a ran d' an argad enep d' an dud fallakr, evit ar re a ziskaront hag a saotront edan o zreid, enep d' ar vistri evit ar sklaved, enep d' ar vahomerion evit ar Rezid.

12) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

13) Kadour yaouank, emen ez ez ?

14) Monet a ran d' an argad evit na vo ken an holl dud preizh un nebeudig re, evit gorreiñ ar pennoù stouet ha harpañ an daoulin o plegañ.

15) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

16) Kadour yaouank, emen ez ez ?

17) Monet a ran d' an argad evit na vo ken milliget gant an tadoù an deiz pa voe lavaret dezhe : « Ganet eo deoc'h ur mab », na gant ar mammoù an deiz pa stardzont ar mab-se war o bruched.

18) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

19) Kadour yaouank, emen ez ez ?

43

20) Monet a ran d' an argad evit na tristai ken ar breur o welout e c'hoar o koeñviñ evel geot nac'het gant an douar o magañ, evit na sello ken ar c'hoar, en ur ouelañ, ouzh he breur o vonet kuit ha na zistroio ken.

21) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

22) Kadour yaouank, emen ez ez ?

23) Monet a ran d' an argad evit ma tebro pep unan e peoc'h frouezh e labour ; evit sec'hiñ daoulagad ar vugale vihan a c'houlenn bara hag a vez respontet dezhe : « N' eus ket tamm bara ken, lamet eo diouzhimp kement hag hor boe c'hoazh.

24) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

25) Kadour yaouank, emen ez ez ?

26) Monet a ran d' an argad evit ar paour, evit na vo ket da virviken skrapet digantañ e lod eus an herezh voutin.

27) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

28) Kadour yaouank, emen ez ez ?

29) Monet a ran d' an argad evit argas an naon eus ar pentier, evit degas en-dro en tiegezhioù madoù-puilh, diogelder ha levenez.

30) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

31) Kadour yaouank, emen ez ez ?

32) Monet a ran d' an argad evit daskor d' ar re stlapet da zeon ar c'harc'harioù gant ar vahomerion, an aer a ziouer o skevent hag ar gouloù a glask o daoulagad.

33) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

34) Kadour yaouank, emen ez ez ?

35) Monet a ran da ziskar ar c'haelioù a zisparti ar pobloù hag a vir oute da vriata an eil eben evel merc'hed ur c'hevun (1) tad, tonket dezhe bevañ en un unik karantez.

36) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

37) Kadour yaouank, emen ez ez ?

38) Monet a ran d' an argad da zishualañ, eus mahomerezh an dud, ar Meiz, al Lavar, an Emskiant.

39) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

40) Kadour yaouank, emen ez ez ?

41) Monet a ran d' an argad evit lezennoù peurbadus diskennet eus an nec'h, evit ar reizh a wared ar gwirioù, evit ar garantez a aesa an drougoù na c'heller ket tremen hepze.

42) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

43) Kadour yaouank, emen ez ez ?

44) Monet a ran d' an argad evit m' o devo an holl en neñv un Doue, ha war an douar ur Vammvro.

45) Ra vo benniget da armoù, kadour yaouank.

(1) Kevun : memes.

44

PENNAD XXXVIII. - KENDERC'HEL

1) Kalz a gendalc'husted a renkit kaout, hag ur galon difaezhus, rak na viot ket trec'h a-barzh un devezh.

2) Ar Rezid eo ar bara a renk ar pobloù gounid diwar c'hwez o zal.

3) Kregiñ a ra meur a hini gant gred, ha da c'houde e chom skoilhet kent dezhi bout degouezhet da vare an eost.

4) Hañval 'int ouzh tud wak ha laosk ha ne dint ket evit dougen al labour a vez o c'hwenna an drouk-louzoù eus o farkeier gant ma kreskont, hag a had hep mediñ, rak m' o deus lezet an had mat da vezout mouget.

5) M' hel lavar deoc'h, dalc'hmat e vo kerteri vras er vro-se.

6) Hañval int ouzh an dud diskiant hag o deus savet un ti tre beteg an doenn, evit kemer annez ennañ, hag a chom hep lakaat ar golo warnañ, rak aon skuizhañ un tammig c'hoazh.

7) Donet a ra an avelioù hag ar glaveier, ha kouezhañ an ti e boul, ken na vo sebeliet edan e zismantroù ar re o doa e savet.

8) Na pa vizie bet faezhet ho spi, n' eo ket seizh gwech hepken, met seizh gwech seizh ugent gwech, arabat deoc'h koll ar goubeizh (1).

9) P' o devez an dud feiz ennañ, dalc'hmat e vez trec'h ar perzh reizh, hag em sevel a ra neb a gendalc'h beteg an dibenn.

10) Na livirit ket : « Setu kalz a boan evit madoù na zeuint nemet diwezhat ».

11) Rak, mar deu diwezhat ar madoù-se, mar tennit gounid anezhe e-pad berr amzer ha zoken mar diouerit a-grenn ar gounid-se, ho pugale pe bugale ho pugale o devo anezhañ.

12) N' o devo ken nemet ar pezh a lezot dezhe : deoc'h da sellout, enta, hag e fell deoc'h lezel dezhe chadennoù ha gwial ha naon, evel herezh.

13) Neb a c'houlenn petra a dalvez ar Reizh a saotr ar Reizh en e galon, ha neb a c'houlenn pegement e koust ar Rezid (2) a zianzav ar Rezid en e galon.

(1) Goubeizh : esperañs (gw. goubeih, kembraeg : koanag)

(2) Rezid : librentez.

45

14) Ar Rezid hag ar Reizh a bouezo ac'hanoc'h war an un vantol (1) m' ho pezo pouezet anezhe. Deskit enta anaout ar priz anezhe.

15) Pobloù zo bet ha n' o deus ket en anavet, ha ne voe biskoazh reuzeudigezh par d' o reuzeudigezh.

16) Mar deus war an douar un dra veur, devez diogel ur bobl an hini eo, hag a gerzh d' an argad hep skuizhañ koulzad ebet, edan lagad Doue, evit gounid ar gwirioù a biao dioutañ ; hag hi hep kontañ nag he gloazoù, nag an nozvezhioù digousk, hag o lavarout outi hec'h un : « Petra eo se ? » Ar Reizh hag ar Rezid a dalvez meur a dravel all.

17) Bez' e c'hello gouzañv gwalleurioù, drouk-verzhioù, treisonioù ; bezañ gwerzhet gant ur Yuzas bennak. Arabat dezhi digalonekaat.

18) Rak m' hel lavaran deoc'h e gwirionez, na pa ziskennzie evel ar C'hrist er bez, evel ar C'hrist e teufe ermaez anezhañ d' an trede deiz, trec'h war an Ankoù ha war Briñs ar bed-mañ ha war vinistred Priñs ar bed-mañ.

(1) An un vantol : ar memes balañs.

PENNAD XXXIX. - BARN AR POBLOU

1) Dougen a ra ar gounideg pouez an deiz, hag eñ hep gwasked edan ar glav, an heol, an avelioù, da brientiñ dre e labour an eost a leunio, d' an here, e solieroù.

2) Ar Reizh eo eost ar pobloù.

3) Sevel a ra ar micherour kent tarzhan deiz, hag enaouiñ e greuzeul, hag hernañ (2) dibaouez evit gounid un tammig bara d' em vagaan ha da vagaan e vugale.

4) Ar Reizh eo bara ar pobloù.

5) Ne souz ar marc'hadour rak bec'h ebet, ne glemm diwar boan ebet, helc'hañ (3) a ra e gorf hag ankounac'haat ar c'housked, evit dastum danvez.

6) Ar Reizh eo danvez ar pobloù.

7) Treizhañ ar morioù a ra ar moraer, em reiñ en arvar an donn hag an

c'horventoù, monet en enkadennoù kerreg an tarzh, gouzañv yenion ha tez evit armerzhiñ un tamm repoz d' e vloavezhioù kozh.

8) Ar Rezid eo repoz ar pobloù.

9) Ar soudard a soubl d' an ezeved garvañ, gedal a ra, hag em gann, ha reiñ e wad, evit ar pezh a reer « klod » anezhañ.

(2) Strivañ hag en em skuizhañ.

(3) Helc'hañ : diviañ

46

10) Ar Rezid eo klod ar pobloù.

11) Ha mar deus er bed ur bobl hag a dalvez nebeutoc'h eviti ar Reizh hag ar Rezid eget evit ar gounideg e eost, evit ar micherour un tamm bara, evit ar marc'hadour an danvez, evit ar moraer ar repoz hag evit ar soudard ar glod : savit en-dro d' ar bobl-se ur vur uhel, rak aon na ve saotret gant hec'h anal peurrest an douar.

12) Pa zeui deiz meur Barn ar Pobloù, e vo lavaret outi : Ne petra ac'h eus graet gant da ene ? Ne voe gwelet nag arouez na roud anezhañ. C'hoantidigezhioù ul loen vil, ne voe ken evidout. Karet ac'h eus ar fank, kae er fank da vreinañ.

13) Nag ar bobl, en enep, hag he devo lakaet en he c'halon, a-us da vadoù an danvez, ar madoù gwirion, ha n' he devo armerzhet evit o c'haout, travel ebet, skuizhder ebet, aberzh ebet, honnezh a glevo kement-mañ :

14) D' ar re hag o deus un ene, gopr an eneoù. Rak m' ac'h eus karet dreist pep tra ar Rezid hag ar Reizh, deus ha ra vo ganit da viken ar Reizh hag ar Rezid.

PENNAD XLI. - AN ARLUAD

1) Monet a rae diank war an douar. Ra levio Doue ar paour-kaezh arluad.

2) Tremenet on dre ar pobloù, ha sellet o deus ouzhin, ha sellet am eus oute, ha n' en deus ket anavet an eil ar re arall. Emañ an arluad bepred en e-unan.

3) Pa welen, diouzh diskar an deiz, sevel eus traoñ ur saonenn mopedenn un ti-soul bennak, e lavaren ouzhin ma-un : gwenn e ved neb a gav endro, d' an enderv, oaled ar gêr, dezhañ da azezañ e kreiz e dud. Emañ an arluad bepred en e-unan.

4) Emen ez a ar c'houmoul-se kaset gant ar c'horvent ? Evelte e kas ac'hanon, ha petra vern emen ? Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

5) Kaer eo ar gwez-mañ, ha kaer ar bleuñv-se ; hogen n' int na gwez na bleuñv ma bro-me : ne lavaront netra ouzhin. Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

6) Setu ur wazhig o redek diher er gompezenn ; hogen n' eo ket e hiboud an hini a glevas ma bugeliezh ; ne zihun em ene eñvoriadenn ebet.

7) Dudius eo ar c'hanennoù-mañ, met an tristidigezhioù hag al levenezioù a zihunont ne dint na ma zristidigezhioù na ma levenezioù-me. Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

47

8) Goulennet eo bet diganin : « Perak e leñvit-hu ? » Ha pa 'm eus hel lavaret, den n' en deus leñvet, rak n' am c'homprened ket. Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

9) Gwelet am eus kozhidi gronnet gant bugale evel an olevezenn gant e

adkreskennoù : hogen hini ebet eus ar gozhidi-se ne rae ac'hanon e vab, hini ebet eus ar vugale-se ne rae ac'hanon e vreur. Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

10) Gwelet am eus merc'hed o c'hoarzhin, gant ur minc'hoarzh ken glan hag aezenn ar beure, d' an hini he doa o c'harantez diuzet da bried : hogen hini ebet anezhe n' he deus minc'hoarzh et ouzhin. Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

11) Gwelet am eus gwazed yaouank skoaz ouzh skoaz, stardet evel p' o dizie mennet ober eus div vuhez ur vuhez hepken : hogen hini ebet anezhe n' en deus stardet ma dorn. Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

12) Ne vez mignoned, priedoù, breudeur, tadoù, nemet er vro. Emañ an arluad beplec'h en e-unan.

13) Paour-kaezh arluad, arsav a glemvaniñ : emañ an holl dud arluet evel-dout : an holl a wel tadoù, priedoù, mignoned, monet e-biou ha divlannañ.

14) Ne deo ket er glenn-mañ ar wir vro ; amañ en aner e klask an den anezhi : ar pezh a gred bout ar vro n' eo nemet bod un noz.

15) Monet a ra diank war an douar. Ra levio Doue ar paourkaezh arluad.

NOTENNOU AN TROER DIWAR-BENN KOMZOZ UR C'HREDOUR

Bez ez eo ar pennadoù-mañ un darn eus un droidigezh glok da vezañ embannet diwezhatoc'h.

- Re zilezet eo alies, d' am meno, oberoù ar Vretoned hag o deus skrivet en ur yezh estren. Ne oant ket atav kiriek da se, ha pa vizient kablus, ar pezh a vern evidomp eo gouzout hag e oa enne un elfenn a spered keltiek hag a dle talvezout evit ar rummadoù da zonet. Neuze, hep termal, n' hon eus nemet daskor d' hor bro he mad en he yezh : lakaat an oberennoù e brezhoneg, gwellañ ma c'hellomp, en ur soñjal e tle ar skrid brezhonek bezañ trec'h e pep keñver d' ar skrid estrenyezh, ken na vo ankounac'haet ne oa ket brezhonek da gentañ : ar pezh n' eo ket bet a vezo.

48

- Komzoù ur C'hredour La Mennais a chomo evel unan eus ar pennoberennoù e lennouriezh ar bed ; unan eus ar pedennoù gredusañ a voe savet trema Doue ar Reizh hag ar Wirionez. Ne veneg ket ar Breizhad-se anv Breizh pa gomz eus ar broioù gwasket : an holl vroioù a dle bezañ torret o chadennoù ha pa skrive e veze holl bobloù Europa, muioc'h pe nebeutoc'h, o stourm enep d' ar sklaventez en diabarzh pe en diavaez. Pistiget e oa ar skrivagner en e gig hag en e wad gant sklaventez ar werin hag ar pobloù. N' eo ket gwir pep pobl da vezañ dishual a brezeg La Mennais : an dlead d' em zishualañ ne lavaran ket. En e Gomzoù e tlefe pep Breizhad klevout galv an Emsav.

- Evidon da vezañ Gwenedour, n' em eus ket klasket skrivañ e « Gwenedeg unvan » e-giz R. ar Mason, en ur ziuz a-ratozh gerioù ha troioù hor rannyezh. Ken nebeut e klaskan argas hevelep gerioù ha troioù pa ziveront eus ma fluenn. Ne anavan ket meur a vrezhoneg : unan hepken. Ret eo bezañ berrwel hag hanter-vouzar evit krediñ ez eus ur C'haelteg diouzh un tu hag ur Gwenedeg diouzh an tu-all. Pemp pe c'hwec'h, pe ouzhpenn, a rannyezhoù hon eus : kement-se ne ra nemet ur yezh hepken.

War-lerc'h E. Berthou-Kaledvoulc'h em eus graet gant ar ger Rezid evit « librentez ». Diforc'h eo eus « frankiz » ha n' eo ket brezhonekoc'h eget librentez. Kollet e oa e Breizh ar ger gant an dra. Adkemeromp ar ger en ur c'hortoz an dra.

- Skrivañ a ran mahomiñ, dre zoujañs evit ar yezh arabek, rak ma teu ar

ger-se eus Mahom, da lavarout eo Mahomed pe Mohamed. An Tad Gregor Rostrenen a skrive Mahomi. Ar Gonideg eo hag en deus faziet en ur grediñ e teue ar ger eus mac'hañ.

- Troet eo ar pennadoù-mañ eus Komzoù ur C'hredour diouzh embannadenn Erwan an Hir (Paris, Armand Colin, 1949) . Talbennoù ar pennadoù zo savet ganin, evit aesaat derc'hel soñj anezhe. Miret am eus niverennoù ar gwerzennoù lakaet gant an embanner : kenkoulz hag er Bibl ez int talvoudus.

PERAK STOURM EVIT BREIZH

gant A. HEUSSAFF

D' ur mare ma hañval ar stadoù ramzel bout war-nes en em zrailhañ adarre, ha pulluc'hañ kement tra vev dre ar bed, e vern deomp Brezhoned diskleriañ ken fraezh ha ma c'hellomp evit petra e stourmomp. Bremañ e vez goulennet ouzhomp peseurt traoù o deus evidomp an dalvoudegezh uhelañ, ha peseurt feuriad a anavezomp etrezomp hag an hollved. N' eo ket e ve ret-ret diskleriañ an dra-se gant gerioù : hon oberoù a ziskouez peuz splann petra a gredomp. Koulskoude ar re a fell dezho oberiañ en un doare poellek a rank da gentañ empennañ, gwelout dre o faltazi an hent da gaout o fal. Ha d' an ijin e vez roet galloud bras gant ar ger.

Gant an displegadenn-mañ e fell din-me kenober da spisaat hor pal, ha menegiñ un hent war-du ennañ. Ar c'hrefen a zo anavezet-mat d' an darn vrasañ eus al lennerien. Dibaot a wech e vezont kavet kenurzhiat. Ne gomzan nemet em anv-me, goude ma ouzon ez eus e-leizh a Vrezhoned a c'hellfe diskleriañ kemend-all.

Evit Breizh e stourman, da lavarout eo evit ar Gelted a vev war zouar Breizh. D' an dud-se, goude ma familh, emañ an tostañ. Drezo ez on, evit un darn vat, an hini ez on. Bernout a ra din e kendalc'hfent da vezañ ur ouenn-dud diforc'h, hag e savfen uheloc'h war bazennoù an deneliezh. Moarvat e c'hellfen bevañ, evel hinienn, e-touez pobloù all, goude ma vije aet gouenn ar Vrezhoned da get. Ur c'holl bras e vefe evidon koulskoude, dreist-holl war an dachenn speredel. Lusket on da brederiañ, ha da oberiañ, pa welan ar Vrezhoned war ziskar, ken evel pobl, ken evel hiniennoù. Krediñ a ran e c'hellfe o stad bezañ gwellaet un tamm mat ma emellfent ouzh aferioù o bro war-eeun e-lec'h rankout gortoz gouarnamant Pariz da zivizout ar pezh a zo ret ober.

Padal ar Vrezhoned n' int ket dieub a-walc'h a spered d' ar mare-mañ evit goulenn en em ren. Bezañ dieub a zo muioc'h eget frankiz da veajiñ etre Brest ha Melbourne m' en devez an unan c'hoant hag arc'hant - muioc'h ivez, eget kaout ur parlamant pe ur gouarnamant broadel e Roazhon. Meur a dra a zo da vezañ gwellaet e Breizh war an dachenn arboellerezhel. Met ar brasañ reizhadur a dle bezañ sevenet er speredoù.

50

Hor mistri c'hall a soñj dezho o deus degaset sklerijenn d' ar bobl warlerc'hiet ma oamp ? Koulz ha pa ne vije ket bet gallet deskiñ hep mont dre ar galleg ! Bez ez eus pobloù bihan en Europa hag a zo savet war un derez uhel a zeskadurezh dre yezh c'henidik, goude ma n' int ket kalz niverusoc'h eget ar Vrezhonegerion. Piv a lavaro ez eo Finlandiz pe Daniz sotoc'h eget ar Vrezhoned nevez-c'hallekaet ? Sañset ez eo kefridi ar skol reiñ lusk d' hor galloudezhioù. Se ne oa ket a-walc'h evit ar skol e Breizh : amañ e oa ret diwriziennañ ar vugale hag an dud yaouank, moustrañ kement tra breizhat enno - o boazioù, o emskiant-pobl, o yezh, o fouez-mouezh barbarek, ha sankañ en o fenn kelennadur damrelijiel ar Stad c'hwec'hkornek.

Ar rouedad skolioù, kazarnioù, burevioù mererezh en deus servilet da lakaat anezho da zisprizañ o gouenn evel unan varlerc'hiet, ha da grediñ ez eo mont war o c'hiz pa zalc'hont d' o hengounioù ha d' o brezhoneg. Dallet eo bet ar Vrezhoned ouzh mad o bro gent sked tremenet Bro-C'hall. Darev e vezont da reiñ da homañ o gwad hag o nerzh, met ne reont van ebet ouzh an doare ma vez dilezet arboellerezh ar vro gant an daperien-azened a zeu da glask o mouezhioù. Aketus-bras eo ar skolaerion hag ar c'hazetennoù da zerc'hel anezho dic'houzvez eus o orin keltiek : « *Nous sommes des Latins* ». Evit dont da vezañ tud a-zoare e kav dezho e rankont dreveziñ an estren. Mezh o devez gant o yezh. Evel ma c'hoarvez abaoe dek vloaz dreist-holl, ne gredont ket mui divizout drezi gant

brezhonegerion ar parrezioù all. Ne gredont ket mui distagañ o anvioù brezhonek hep displeberañ. Ken gwazh, ma n' eo ket gwashoc'h eget hini o mistri, e harzhont ouzh ar Vrezhoned all chomet feal d' o broadelezh, hag e reont treitourion anezho. Gwelloc'h-deut eo ganto al lorberien o beg flour a zeu eus ar C'hreisteiz d' en em ginnig dezho evel kannaded. Penaos e c'hellfent difenn gwirioù Breizh e Pariz ? N' int ket par d' ar varc'hadourien win na da baotred an arc'hant bras evit ober trouz, hag iriennañ, ha lakaat bec'h war gouarnamant ar mare. Tud gwidreüs ha fin a zo e Breizh, met re eeun int dre vras evit c'hoari gant berzh e foar ar skrap. Ha n' int ket gouest da ankounac'haat diforc'hoù bihan etrezo evit en em unaniñ da zifenn o zamm. Pa n' eus ket a c'halloud gwirion etre o daouarn e chomont hep tennañ mad eus pinvidigezhioù naturel ar vro, hag e-leizh anezho a rank divroañ da gaout ur vuhez paouroc'h ha reuzeudikoc'h eget biskoazh, gwall alies.

51

Perak en em daol kement eus ar Vrezhoned gant an alkool ? Lavaret e e fell dezho ankounac'haat en doare digalon-se reuzeudigezh o buhez pemdeziek. Darn eus ar reuzeudigezh-se a zeu diouzh ar stad a veveliezh m' emaint abaoe kant hag hanter kant vloaz : abaoe ma vezont mezhekaet er skolioù, er c'hazarnioù hag er burevioù gallek. N' eus forzh pe abeg a zo d' an tech mezhus-se d' en em vezvañ, tu a zo d' o fareañ dioutañ. Met den-a-garg ebet ne c'hall, pe ne fell ket dezhañ plediñ ouzh ar walenn-se. Iwerzhon he doa gwechall ur vrud fall abalamour d' ar vezventi. Abaoe ma 'z eo bet dieu-bet ez eo aet ar c'hleñved war e giz. Iwerzhoniz, daoust d' o diaesterioù, o deus abeg da vezañ lorc'hus, p' o deus stourmet evit o frankiz. A-zivout Ejiptiz e vez danevellet an hevelep tra. Tud paour-razh ez int atav, an darn vuiañ anezho. Met lorc'h a zo enno abaoe m' o deus graet o dizober eus ar Saozon, hag un nerzh eoal lorc'h-se. E-lec'h bezañ diseblant ouzh stuz ar vro, evel a-raok, ez int douget bremañ da reiñ o harp evit hec'h adsevel.

Setu ar pezh a skriv ur Saoz a zo bet dalc'het harzhet en un ostaleri e Cairo e-pad an argadenn Gall-Saoz, er miz tremenet : « Ejipt a zo disheñvel e meur a geñver diouzh ar pezh a oa anavezet d' ar soudarded Saoz. Ejiptiz yaouank, dreist-holl, a sant ez int tud dieub bremañ (daoust ma vevont dindan ur gouarnamant peuz diktatourel). Nasser en deus gouezet mat bepred pegen ezhomm o deus e genvroiz da vezañ dizalc'h ha dellezek, da gaout doujañs evito o-unan. En ur ouenn-dud hag a zo bet mac'het abaoe kantvedoù gant estrenien, an ezhomm-se a zo un dra wirion. Kalz a chom da ober gant Nasser evit gwellaat stad vateriel e genvroiz, met kement-se en deus graet evito : n' en deus ket iset ar vroadelourien da dagañ an estrenien, met d' ar re baour dreist-holl, en deus degaset eno-dro un tammig doujañs evito o-unan, un dra hag a c'heller gwelout mat eus an diavaez ».

Padal, gouenn ar Vrezhoned a gendalc'h da vont d' an traoñ, drailhet gant he gwarizioù hag he zabutoù mibilius, poazhet gant ar boeson, diseblant pa n' eo ket kasonius e-keñver ar re a stourm evit adsevel ar vro. En doare-se ez eo ar Vrezhoned ur bobl sujet.

52

Darvoudoù an amzer-vrezel dremenet a ra din krediñ koulskoude n' eo ket bet damesaet-tre c'hoazh. Ar Vrezhoned o deus gallet stourm, tu pe du. N' int ket bet diseblant. Krediñ a ran e c'hellont c'hoazh divorfilañ. Rak dieubiñ ar Vrezhoned zo, da gentañ, dihuniñ anezho ouzh ar stuz m' emaint. Lakaat anezho da gompren ne hellont ket pignat uheloc'h war zerezioù an deneliezh ma nac'hont o orin. Se a zo serriñ o daoulagad ouzh ar wirionez. Ar bobl dre vras ne oar ket peseurt talvoudegezh a zo d' he hengounioù. He renerien a dlefe gouzout. Met ar Vrezhoned n' o deus ket a renerien. O C'hannaded e Kevrennoù ar strolladoù pe er C'hambrou e Pariz a zo aze evit lakaat anezho da ober ar pezh a vez divizet e Pariz. Ne stourmont ket evit ezhommoù gwirion ar bobl.

Evit diskouez talvoudegezh an hengounioù e buhez ur bobl e c'heller keñveriañ anezhi ouzh ur blantenn. Ur blantenn a gresk dre he gwrizioù koulz ha dre he barr. Barr ur bobl a zo en amzer-mañ, o taremprediñ sevenadur ar pobloù all, o kemer hag o reiñ en eskemm buhezel gant an tro-war-dro. He gwrizioù a zo er rummadoù o deus bevet a-raok, a legad dezhi ar skiant prenet dre o berzhioù hag o droukverzhioù, ar furnezh dastumet en hengounioù a viro outi da gouezhañ

ken buan en hevelep fazioù en-dro. Ezhomm o deus ar Vrezhoned eveljust da anavezout hengounioù gouennoù all, estreget o re. Emsavus eo dezho deskiñ istor, yezhoù, arz o amezeien, rak n' eus gouenn ebet peurfur. Met n' eur ket evit kompren e vije nac'het deskiñ he yezh hag hec'h istor d' ur bobl, nemet e vije c'hoant d' o diwriziennañ a-grenn, da ober anezho mevelien kaset ha degaset hervez froudenn ar vistri. Met se eo a zo da vezañ tamallet d' ar C'hallaoued e Breizh.

Traoùigoù a zo bet gouestlet ha grataet d' ar Vrezhoned gant ar Gouarnamant, evel hantereurvezh Kimerc'h hag an eurvezh brezhoneg-pinienn goude ar skol. N' eus netra efedus en aotreadurioù-se. Heñvel int ouzh kreien losket a vez taolet d' ar c'hlaser-bara marnaoniet, diwar c'hoaperezh. Ar mestr ne chom ket mui bouzar, met goursezañ ha goursezañ a ra, gant ar soñj e vo marvet an torr-reor hepdale. « Ar Vrezhoned o deus bremañ aotre da zeskiñ brezhoneg er skol, » a lavar. Ya, brav-tre, aozet eo e doare ma ne dalvez dezho da netra, hag e rank c'hwitañ. Evelse e vo keit ha ma n' hor bo ket ar galloud da ren hor bro hon-unan.

Frankiz Vreizh n' hell bezañ gonezet ha miret nemet dre labourat a-zevri-bev, ha kontañ hepken warnomp hon-unan. Bremañ diouzhtu e tleomp boazañ ouzh burutellerezh savadurel, ha lezel a-gostez ar bismigerien dre vicher. Hor renerien a dleo bezañ skouerius o buhez prevez koulz ha foran, ma fell dezho bezañ heuliet a-dreuz an diaesterioù.

53

Ne c'houlan ket e ve dieubet Breizh gant harp eus an diavaez, rak frankiz roet deomp gant ur galloud all ne vefe na padus na gwirion. Hag a-raok an dieubidigezh danvezel (e stumm ur stad dizalc'h) e tle hini ar speredoù bezañ sevenet. Koulskoude dezvarnomp pizh penaos e c'hellomp ober hor mad eus an darvoudoù diavaez evit lakaat loc'h dindan galloud Bro-C'hall e Breizh. Pa lavaran e rank hor frankiz bezañ temzet gant hon aberzhioù, ha gonezet dre an hent start, ne nac'han ket ur c'hevreadur europat, diazezet war bobloù gwirion ha neket gant stadoù mac'hom. Krediñ a-walc'h a rafen n' hell ket Europa mirout he levezon er bed hep lakaat boutin he nerzhioù e doare pe zoare. Mar deo bet gwanaet, n' eo ket dre wall ar pobloù bihan. Dre vrezelioù etre ar stadoù bras, o strivañ da voustrañ ar re vihan, ne lavaran ket. Ur stad evel ar Suis a anzav diforc'hoù etnikel en he diabarzh ha n' eo ket gwanaet tamm ebet dre se. Laouen-bras e vijen o welout Breizh o tegas he lodenn d' un Europa kevreet war batrom ar Suis, e-lec'h ma vije anavezet gwirioù pep pobl da vevañ ha da greskiñ hep bezañ moustret. Arabat eo e vije dre hanterouriezh Bro-C'hall avat. Rak Bro-C'hall he deus klasket hag a glask atav mougañ spered Breizh. Ha pa lavaran Bro-C'hall n' eo ket hep abeg : kement gouarnamant, a-gleiz koulz ha a-zehou, en deus moustret Breizh. Den ebet, a gar Breizh, n' hell klozañ e zaoulagad war an touell-se. Nemet e vije hegredek pe laosk.

Emzalc'h ar C'hallaoued en hor c'heñver a vir ouzhimp da vont a-du ganto, pa sav bec'h etrezo ha galloudoù all. Lod eus ar Vrezhoned, hag o deus kollet ivez pep fiziañs e skiant-vat Bro-C'hall, a lavaro koulskoude n' eus nemet daou hent evito en degouezh ma savfe kann ouzh ar re ruz : mont a-du pe a-enep, goude ober o menoz pehini eo ar gwashañ eus an daou. Ha n' eus ket kalz, hepket d' ar re a zo bet opiomet gant ar bruderezh komunistel, a yafe eus o fenn o-unan da stourm a-du gant ar Soviedoù. Anat a-walc'h eo n' eus netra da c'hortoz evit ur vroad wanaet e-barzh un Unvaniezh Soviedoù pe a-dreñv ur rideoz houarn. Klevet hon eus penaos ez eur deut a-benn eus kilpennegezh Lituaniz, Tartared Krimea, Germaned ar Volga. Ha tost-tre deomp, penaos e klasker kompezañ kudenn Hungaria. Lennet hon eus « Darkness at noon » gant A. Koestler, hag eñvorennoù ar re a zo tremenet a-dreuz ar skarzhadegoù bras e Rusia. Ar sistem soviedel a c'houl ma plegfe spered an hinienn dirak beli ar strollad en un doare groñsoc'h eget n' eus forzh peseurt teokratelezh e-doug an daou vil vloaz tremenet. N' eo ket hepken yec'hed ha spered ur bobl a vefe aze e dalc'h ar vac'homerien : spered pep hinienn eo a vefe sujet da vruderezh ha distummerezh ar strollad hollveliek, un dra kalz gwaskusoc'h eget levezon ar stad c'hall. Ni hag a briz frankiz ar spered dreist pep tra, n' omp ket kennebeut evit mont a-du gant ur sistem a laka an den e renk un aneval ekonomek, mat evit seveniñ anerioù pempvloazel pe da

ziwadañ pa zere d' e vistri.

54

Penaos en em dennañ diouzh an dilemma a laka ar Vrezhoned kar-o-bro etre mac'herezh, dreist-holl kevredigezhel ha kulturel ar C'hallaoued hag hini, hollel, hollveliek, ar strollad leninat ? Ur gudenn ziaes-tre eo, met ret eo kiask he diluziañ.

« Nag evit Bleiz, nag evit Monfort, » a respont Salaün. Ar respont amañ a zo da vezañ roet dre vont ennomp hon-unan, gant hon hent hon-unan. Mac'herezh a vez gwech garv, gwech all gwidilus. E pep degouezh e ranker herzel outañ.

Er stad m'emañ emsav Breizh, n' eus ket kalz a dra da vezañ graet nemet gant hiniennoù. Setu perak e kav din e ve talvoudus reiñ un alberz eus levr E. Jünger, « Der Wald-gang », a ziskouez penaos e c'hell un nebeudig tud youlet herzel ouzh dreistgalloud ar vac'homerien. « Der Wald-gang » : Ar gerzhadenn er c'hoad, a zisklaer peseurt nerzh a zo etre daouarn un den a nac'h plegañ da hollveli ar stad vac'hom diazezet war ar statistik hag an teknik. Teskaouet em eus el levr, hag a-wechoù em eus dastumet ar menozioù pennañ en un nebeut lavarennoù. An neb en deus c'hoant a c'hello ober anaoudegezh gant doare-gwelout Jünger en ur lenn an teskad-se. Embannet e vo e-barzh Al Liamm dindan an anv « Hent ar C'hoad ».

Tezenn E. Jünger a zo skeudennet-puilh gant darvoudoù ar mare-mañ. Perzh ar barzh en emsav a-enep ar vac'homerien a zo bet diskouezet e Budapest, e-lec'h ma voe skrivet gwerzennoù war ar mogerioù da gennerzhañ ar stourmerien :

« C'hwi a zo harozed,
Dreist da harozed hon amzer dremenet.
N' hon eus anv ebet evidoc'h,
Ne ziskuizhimp ket ken n' hor bo kavet an anv. »

Er sklerijenn-se e welomp barzhonegoù Jasson ivez. Ha taol Gwenn-ha-Du 1932 a zo da vezañ keñveriet gant diskar keur-zelwenn Stalin e deizioù kentañ an dispac'h e Budapest diskar arouezioù ar mac'homerezh. Alies, eme Jünger, ez a ar c'hoadour dorn-ha-dorn gant an hini a stourm evit dieubiñ ur vro. Met e bal a zo estreget unan materiel. Ni a oar ez eo dieubidigezh Vreizh dreist-holl un dieubidigezh war an dachenn speredel.

55

Komz a reomp eus derc'hel d' hon hengounioù, d' hor yezh ha d' hon istor. Marteze ne oar ket an darn vrasañ eus ar vrogarourien perak ez eo talvoudus mirout anezho. Stagomp outo, dre anien. Ret e vefe ivez anataat ne deo ket dre « goñservatelezh », met en abeg ma 'z eus talvoudegezh vuhez enno.. Jünger a veneg an dra-se. Pet e-touez ar Vrezhoned a zo bet gouestl da zizoleiñ ster an hengounioù keltiek ? Da welout enno estreget danevelloù dudius ? Neven Henaff, a ouzon, a zo aet pell gant an ervenn-se. Poent e vije dezhañ marteze embann ar pezh en deus kavet.

PREDERIADENNOU E SIGUR UN NEBEUT SKRIVAGNERION VREZHONEK

gant Youenn OLIER

Pennad XV

Klozadur

I

Emaon degouezhet e pennad diwezhañ an oberenn-mañ e oa ar mennad anezhi studiañ hol lennegezh etre 1925 ha 1950, da lavarout eo e-pad ur c'hard kantved, marteze ar marevezh pouezusañ en istor hor bro hag hol lennegezh. Kavet em eus gwell evit se studiañ pep skrivagner an eil war-lerc'h egile kentoc'h eget doareoù-lennegezh a ziforc'h. Krediñ a ran ivez on bet reizh e-keñver an holl skrivagnerion am eus bet da bleidiñ ganto. Marteze zoken e tamallfe a-walc'h hiniennoù din bezañ graet re a stad eus reoù 'zo ha bezañ c'hwezhet anezho. Bremañ eo ret soñjal eo dibaot ar skrivagnerion a wir ijin. Hogen gouzout a ranker ivez eo hollgeñveriel (1) talvoudegezh ur skrivagner en ul lennegezh : Racine ha Corneille e Bro-C'hall a zo dellezek da vezañ brudet petra bennak a dalvezont a-hend-all dre m' o deus krouet ul lennegezh pe da nebeutañ, roet ul lañs nevez d' ul lennegezh hag a vije chomet morgousket hepto. Dre vras ivez e talv ar boan akediñ gant ur skrivagner hag un oberenn bennak p' o deus bet ur pouez hag ul levezon war emdroadur hag emzispiegadur speredegezh ha yezh ur vro : mailh int en un hengoun neuze hag e nep degouezh ne c'heller ober fae warno. Lakaomp Rabelais e Bro-C'hall ha n' eo ket tamm ebet un arzour evel m' omp boazet da veizañ anezhañ. A-wechoù int mailh en hengoun dre m'int bet treuz-intentet : hogen ne vern ket. Al lennegezh a zo e-giz pep marc'hadourezh : ar goulenn a zo anezhañ a vez o termeniñ an dalvoudegezh anezhañ ivez. Pezh a zo gwir e Bro-C'hall a zo gwir e Breizh ivez. Ar skrivagnerion am eus studiet o deus digoret un ervenn nevez en hol lennegezh. Holl o deus lakaet, tamm pe damm, preder hag aked en o skridoù. Rak-se ne c'hellomp ket chom diseblant ouzh hini anezho. Hag ouzhpenn-se ez eus en o zouez gwir skrivagnerion veur. N' int ket anavezet muioc'h en Europa abalamour da stad politikel Breizh. An dra-se a ziskreden kent studiañ : an dra-se a gredan bremañ m' eo echu va studi ganin.

(1) « relatif ».

57

II

Seul varzhusoc'h eo an dra-se ivez maz eo diaes tre labour hor skrivagnerion. Netra ne c'hell o broudañ da skrivañ nemet o feiz en amzer-dazont Breizh.

Gwelomp pebezh skoilhoù a zo dirazo. Nebeut a amzer o deus da gentañ. Kement-se a ziskleir meur a dra, lakaomp, ment an oberennoù a savont : n' hon eus ket kalz a romantoù en hor yezh peogwir e ranker lakaat kalz amzer d' o sevel. Roparz Hemon, da skouer, en deus dilezet en abeg da se, kredapl eo, e romant « Ar vugale fall ». Pe neuze e kaver tres ur savadur kaset prim da benn : e-barzh « Hervalina Geraouell » peurgetket. Erfin, peogwir ne sav ur skrivagner nemet ur romant peurliesañ n' eo ket souezhus e kavfed ennañ sioù an hini a zo o teskiñ ar vicher. Un druez eo kement-se holl rak ne ziskouez ur skrivagner e ijin da vat nemet m' en devez tro da sevel oberennoù hir a-walc'h hag a ro krog d' ar c'henaozerezh ha d' ar c'henurzhierzh, arouezioù ar preder hag an arz.

Ur skoilh all eo ar yezh hec'h unan na anavezet ket mat a-walc'h. E-doug o

studioù, kaset endro betek ugent vloaz ha pelloc'h, n' o deus graet ar skrivagnerion nemet gant ar galleg. Hiziv an deiz e vevont holl e kêr, koulz lavaret, p' o deus ar chañs da vevañ e Breizh. En harlu, ne glevint nemet galleg pe ur yezh estren all. Lakaomp o deus desket un tamm brezhoneg poblek bennak pa oant bihan : ma c'hoarvez ganto implijout anezhañ un dek gwech e-kerzh ar bloaz n' o devo ket da glemm. Pa anavezont mat zoken ar brezhoneg poblek ne c'hell ket hennezh talvezout kalz dezho pa veront danvezioù 'zo : ha ken lies, ken hedro eo ar yezh poblek maz eo diaes tennañ implij anezhi. Pezh a vank dezho, diouzh un tu all, eo skouerioù kozh a-walc'h eus ur yezh skrivet klasel ken ez eo degaset ar skrivagnerion en un doare bennak da grouiñ o yezh dezho o unan. Hag eveljust e c'hell faziadurioù ha dizamparterioù a bep seurt en em silañ er pezh a grouont e-giz-se : an dazont hepken a lakay anat ar pezh a zo gwir dalvoudek en o arnodadenn.

58

Deomp bremañ d'un trede skoilh : dibaot tre eo e-touez al lennerion ar re a oar prizout da vat traoù ar spered. Petra hen diskouez ? Kement-mañ : ne gaver e-barzh « Gwalarn » skridvarnerezh ebet, pe tost da vat. A-boan ma skriv ul lennerion bennak da geñver embannidigezh « Pirc'hirin ar Mor » da skouer. Aes eo d' ar skrivagner brezhonek krediñ e komz en ur gouelec'h. Anez bezañ un den a feiz eta ne c'hell ket padout da skrivañ.

Dre vras a-hend-all e kav din eo strizh a-walc'h deskadurezh ha kelc'h-prederiañ ar skrivagnerion vrezhonek koulz hag o lennerion. Ne lennomp ket kalz galleg, sur mat, ha me 'gav din eo dishualoc'h hol lennegezh diouzh hini Vro-C'hall (dre ziouiziegezh) eget hini Kembreiz diouzh hini Vro-Saoz (1). Hogen, siwazh, n' anavezomp ket mat yezh estren all ebet estreget ar galleg evit an darn vuiañ ac'hanomp ha dibaot eo ivez ar re en hon touez o deus peurzesket ur yezh keltiek bennak. Me ' gred koulskoude ez eus deut gwellaenn er c'heñver-se gant niverennoù « Al Liamm » gouestlet da vroioù bihan kar da Vreizh e stumm pe stumm ; a-hend-all o deus strivet un toullad mat a Vretoned yaouank da zeskiñ ur yezh keltiek bennak abaoe ar brezel diwezhañ, ar c'hembraeg dreist-holl. Kement-se avat n' eo ket a-walc'h : tamolodet omp re warnomp hon unan ; serret hon eus ar prenestr diouzh tu Bro-C'hall hogen n' hon eus digoret hini all ebet ha techet omp da vevañ en ur « Ghetto ». An dra-se ne c'hell ket bezañ mat evit hol lennegezh.

(1) An dra-se ne vir ket ouzh ur skrivagner evel Youenn Drezen da gaout soñj eus ul levr gallek bennak hini Van Der Mersch, ar pennad a gont lazhañ ar paotrig gant ar warded, da skouer, p'en deus savet « Itron Varia Garmez » o stagañ outañ kevrenn an dilez-labour.

III

Petra gortoz digant hol lennegezh hiziv ? Notomp da gentañ n' eus ket da c'hortoz diganti gwir skrivagner poblek. Ma lakaer a-gostez Per Helias ha n' eo ket ur gwir skrivagner poblek n' hon eus mui skrivagner ebet a seurt-se abaoe Brogarour. Tri romant bennak en doa savet hemañ : « Onenn », « Trec'h ar Garantez », « Kontammnet » romantoù a skouer vat a dra sur, hogen o livañ mat a-walc'h buhez an dud war ar maez e bro Leon en XXvet kantved. Dellezout a rafent bezañ studiet marteze, koulz ha pennadoù-skrid « Diwar c'hoarzhin » : ar bevder hag an taerder anezhañ, ar flemmerez helavar ha kriz, a zo un dudi. An aozer en deus fustet a-zoare el levr-se laoskentez tud hor pobl, kemeret ganto ur spered sklav, « goude kantvedoù a vezh hag a sklavelezh ». War un dro gant Jarl Priel, Yeun ar Go ha Loeiz Herrieu (a studiin en ul levr gouestlet da skrivagnerion an araokvezh brezel 1914) ez eo unan eus ar re a anavez hag implij ar gwellañ ar yezh poblek.

Ne gredan ket e c'hell diwanañ un deiz ul lennegezh poblek e « Brezhoneg eeun », peogwir eo diforc'het ur yezh poblek dre an troioù-lavar dres. Ouzhpenn-se e tleer bezañ o vevañ e-touez ar bobl a-benn skrivañ eviti. Gouzout a ran e vo un renkad hor broad un deiz hag en em gemmesko ar bobl gant he sternataerion emskiantek ; ne vo ket a gudenn ul lennegezh poblek neuze ; hogen n' omp ket

degouezhet aze c'hoazh.

Evit ar poent eta ne c'hellomp kaout nemet ul lennegezh lenneion dres, da lavarout eo lennegezh ar galon, lennegezh an hinienn. N' eus ket nemet droug en dra-se rak seurt lennegezh a c'hell bezañ arzeloc'h ha donoc'h eget ul lennegezh all. Goulenn a rafen a-walc'h digant hor skrivagnerion yaouank avat, ouzhpenn oberennoù hir analet, skridoù o plediñ gant buhez ar bobl hag a rofe tro dezho da ober gant yezh ar bobl evel m' emañ, en divizoù da vihanañ. Gwelloc'h e vefe an doare-se da binvidikaat ar yezh eget hini embann rolloù hir arabadus a c'herioù hag a droioù-lavar ha na vint biken implijet gant den. Er c'heñver-se e oa mat oberenn Per Denez, « Kontadenn e stumm ur pezh-c'hoari ». Ne c'hell dreistvevañ hol lennegezh poblek nemet en doare-se daoust ma n' on ket gwirion a-walc'h evit krediñ e plijo skridoù seurt-se d' ar bobl hag a oar lenn kalz muioc'h a c'halleg eget a vrezhoneg hiziv (1).

(1) N' eus ket mui a lennegezh poblek peogwir n' eus ket mui a lennerion eus ar bobl.

IV
60

Poent eo marteze dizarbenn an tamalloù a zo bet graet din e ser ar studiadennoù am eus embannet betek-hen. Dislavarus eo an tamalloù-se a-hend-all e sell unan ne oan ket resis a-walc'h, e sell egile avat em eus diberzhiet ha dispennet ar skrivagnerion m' em eus studiet an oberennoù anezho, e-giz ar breur Lustig eus kontadennoù Grimm. Me 'oar eo arabat reiñ ur ster re bervezh da skridoù 'zo, da varzhonegoù 'zo. Hep meizerezh avat n' eus ket a skridvarnerezh. Dever ar skridvarnour eo kompren ar muiañ ar gwellañ. Dirak ur skrid eta e tleo klask an andon anezhañ, ar meno en deus hen lakaet da darzhañ. E roll eo ivez « diboufañ kudennoù » ken e-keñver an danvez ken e-keñver ar stumm : petra a felle d' ar skrivagner displegañ ha perak en deus displeget an dra-se en doare-mañ-doare. Hep mar ebet e c'hell fiziañ ha falskudennoù a c'hell bezañ diboufet gantañ. Hogen ne vern, pinvidikaat a ra an oberenn gant e breder-eñ. Heñchañ a c'hell evezh al lennerion, deskiñ dezho dizoleiñ pinvidigezhioù kuzh ha na gredfe den turiañ d' o c'havout. Evel ur c'hemener mat e oar reiñ d' ur c'horf ar gwiskamant a lakay anoc'h e gened. Forzh penaos e toujor bepred un oberenn hag an hini en deus savet anezhi o klask meizañ kement a zo enni.

A-wechoù, eveljust, e c'hoarvez gant ar barzh pe gant ar skrivagner sevel un oberenn gaer, kempouezet mat ha kempennet brav, savet eviti hec'h unan ha na ziskulio netra eus e ene. Hogen bez' e c'hellor tamall da seurt oberenn ar pezh a damalle Maodez Glanndour da arz Kreisteiziz e-barzh « Imram » (1) pe da Roperzh ar Mason e sigur embannidigezh « Chal ha Dichal » : chom hep komz eus traoù a bouez.

Ouzhpenn-se, me ' garfe gouzout peseurt kened a c'hellfed dizoleiñ e-barzh skridoù Meven Mordiern. Daoust hag ez eus un arzour anezhañ ? Daoust hag an danvez e unan a c'hell reiñ dudi d' an darn vuiañ eus al lennerion ? Anzav a rin ouzhoc'h, lennerion ger, e vezan prest da gousket pa lennan ar pennadoù e-lec'h e tisleger deomp penaos ez ae hor gourdadoù da besketa pevar mil bloaz a zo, pe penaos e oa gwisket Poluneziz hanter-kant vloaz 'zo. Ha bremañ pet ac'hanoc'h a adkrog bep bloaz gant doujañs ha dudi e c'hwec'h levrenn « Istor ar Bed » ? Bezit eeun, me ' ho ped. Me ' gred ne c'hell padout Meven Mordiern nemet dre maz eo ur prederour, ha dre maz eo e brederouriezh displegadur un temz-spered eus an dibarañ seurt. Anez mont d' an den e unan ne c'hellot ket kemer dudi en oberennoù Meven Mordiern. Ne c'heller ket diskuliañ pep tra moarvat pa n' eo ket doujus an den a studier. Un den gwir zoujus avat n' en deus netra da goll dre berzh ar wirionez. Forzh penaos n' eus netra heugusoc'h eget ar fals-azeulerezh : prizout da vat hon tud veur a zleomp a-barzh o c'hehelañ.

(1) Komzoù bev, « Imram », p. 168 en traoñ.

Evidon-me a-hend-all ez eo ul lennadur un diviz gant ar skrivagner da gentañ ; ne lavarint ket un tabut ; lakaomp evelato ur vreutaen ha mar deo taer stumm pennadoù 'zo eo dre m' en doa hennezh va broudet ha va lakaet da

brederiañ, evit herzel outañ peurliesañ, gwir eo.

61

Ur skridvarnour a zle eta komz a wir galon ha ne c'hell ket bezañ ur c'hatalogour hepmuiken. Nevez 'zo e adlennen ur studiadenn diwar-benn T. Gwynn Jones e-barzh « Gwyr Llen » hag hegaset e oan ganti : ne oa gouest saver ar pennad nemet da lavarout kement-mañ war-bouez nebeut : e rae T. Gwynn Jones da gentañ gant ur gwerzaouerezh strizh, gant kenganez, goude, gant ur gwerzaouerezh ledan, war-lerc'h, gant ur gwerzaouerezh na strizh na ledan. Ret eo studiañ an traoù-se ; moarvat bez' ez eus traoù all ken pouezus all da studiañ.

N' eo ket roll ar skridvarnour kennebeut bezañ ul lodenner prizioù : n' em eus ket da varn evel hen, Roparz Hemon, kentañ priz « excellence » hag un « accessit » kentañ a varzhoniezh ; Maodez Glanndour, kentañ priz a varzhoniezh, « accessit » ebet er romantoù avat. Setu pezh a rafen ma taolfen meiz ouzh ar furn da gentañ penn.

Arabat ankounac'haat avat ez eo al lennegezh un dra bennak organek, da lavarout eo ez eo kenstag holl oberennoù ul lennegezh etrezo ha stag ivez ouzh oberennoù lennegezhioù all a-wechoù. Un istorour e tle bezañ eta ar skridvarnour ha setu pezh n' on ket a-walc'h marteze peogwir n' oa ket gallus din peurliesañ. Mat e vefe bet din imbourc'hañ levezon ar « vers libre » gallek hag ar gwerzaouerezh kembraek war hor barzhoniezh, levezon ar barzh-mañ-barzh gallek, Valéry da skouer, war unan eus hor barzhed, hini ar varzhed saoz pe alaman (kv. Stephan George) war unan all anezho ; bez' e c'heller kavout e tenn ur pezh evel « Listri hud » d' al « Lotus-eaters » gant Tennyson ; pe dam-verzout kelluskoù 'zo eus Brizeug pe T. Gwynn Jones e-barzh pezhioù eus « Chal ha Dichal » pe c'hoazh tostaat mennad ha ratozh « Itron Varia Garmez » (ar stumm ivez e meur a geñver) ouzh re ar skrivagner gallek Van der Mersch e-barzh « Quand les sirènes se taisent » e-keñver danevelladur marv Popol peurgetket (ar spered dre vras evelato a chom disheñvel krenn) , h.a.

V

62

Kement am eus displeget uheloc'hik n' eo ket nevez tamm ebet. Ar pezh a garfen tizhout avat gant al levr-mañ eo dreist-holl lakaat al lennerion da gompren talvoudegezh hol lennegezh, he friz hag he c'hened. Evidon-me, hen adlavarout a ran, estlamm eo am eus ouzh ar rummad skrivagnerion a zo deut en hor raok hag o deus savet ul lennegezh par d' ar re vravañ eus Europa, gant o labour, o foan hag o feiz. Rak-se eo ez eo mantrus meizañ pegen di-aked eo kement a vrogarourion pa vez anv a virout an dielloù a c'hell pinvidikaat hol lennegezh, lizhiri ha dornskridoù peurgetket. Gwallegiñ a reont prenañ levrioù, lezel a reont anezho da louediñ, ne geinont ket anezho. Gant ar re-se n' eus ket da c'hortoz donedigezh ar Varbared a zistrujo hor sevenadur : kenlabourat a reont ganto adal bremañ.

Goude ma ne servijfe al levr-mañ nemet da reiñ da gompren d' ar re-se pebezh pinvidigezh ha pebezh chañs evit Breizh a wastont evel-se ne gredfen ket ez eo bet kollet va foan.

Sierck, Miz Gouere 1952.

NOTENN. - Karet em befe komz eus skrivagnerion a Wened 'zo, e-giz Kidna a ra war-dro « An Had » gant kement a c'hred ; ur wech all e rin moarvat. En dro-mañ n' em boa ket ar ratozh da bleidiñ gant ar skrivagnerion boblek ; dre ar skritur hag an danvez e chom « An Had » ur gelaouenn boblek, goude ma n' eo ket dre al lennerion emichañs.

Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ

Ar pajennadoù-mañ a zo anezho reizhadennoù d' ar skrid moulet amañ eus an niv. 49 d' an niv. 61.

* * *

Da lennerien « Al Liamm » na vo en o c'herz nemet o c'helaouenn ez eo dereat din menegiñ amañ ar pep talvoudusañ eus ar c'hemmoù degaset em skrid graet anezhañ ul levr e 1957.

Niv. 49/56, 1. 9 : e lec'h : eo **a** reas, lenn : eo **e** reas.

P. 60, adal 1. 26 : (Yann) ar Feunteun, hag, en abeg dezho, oberoù e batromoù klasel, gresian ha latin.

3) Gwilhom Rikou a voe ganet e Tremel d' ar 17vet a viz C'hwevrer 1778. Lakaat a eure e brezhoneg mojennoù Esop ha Phedr.

a) Fabloù Esop a voe embannet e ti Guilmer, Montroulez, 1828.

b) E 1910, Moulerez ar Bobl, e Keraez, he deus embannet tri levrig Fablennoù troet euz a Latin en Brezounek.

Ne deo ket bet moulet troidigezh Rikou eus « L'Avare » gant Molière.

Protestant oa Rikou evel e zouaren Gwilh ar C'hoad (s. n. 23). Marvet eo e Tremel d' an 12vet a viz Meurzh 1848.

P. 63, 1. 10 : Ar skrid da heul a zo deut da vezañ hemañ :

Prest oa dastumad Penwern da vezañ embannet e 1852, war a lavarer. Petra bennak a c'hoarvezas, chomet eo diembann evel levr. An dornskridoù o deus kavet repu e Levraoueg Broadel Pariz. Nav gainerad keinet a zo anezho (« Fonds Celtique », n. 87-95, 111-112). Ne dint ket bepred urzhiet mat. Douget e vefer da grediñ ez eo ar puilhañ a zastumadoù kanaouennoù-pobl hor bro. Ne deo ket asur kement-se. Kavout a reer meur a zoare eus an hevelep kanaouenn ha n' eus alies nemet nebeud a gemm etre an doareoù. Kemmesket eo sonioù ha gwerzioù. Un dibab eus kanaouennoù dastumad Penwern a zo bet embannet e naouspet kelaouenn : 13 gant Emil Ernod, 6 gant Jozeb Loth, 11 gant an Uhel, 8 gant Frañsez Vallée, 34 gant Per ar Rouz, 16 gant Herve ar Menn (Ar Mennek). Erfin al Liamm he deus embannet 26 anezho er bloavezhioù-mañ (s. ouzh Hor Yezh, adal an niv. 8, er roll niverennet eus dastumad Penwern) . Labour talvoudus a chom c'hoazh da ober war-dro an dastumad-se. Evel brezhoneger ne deo par e doare ebet Penwern d' an Uhel. Re a fazioù kemmadurioù a zo en e eilskridoù. Hag ouzhpenn ne seblant ket bezañ aes ober lod ar skoazellerien o deus roet dorn da greskiñ an dastumad.

64

Niv. 50/34 : Prosper Proux a voe ganet... d' an 20 a viz Here 1811, hervez F. Jaffrenou, Prosper Proux..., 1913, p. 11. J. Ollivier, Catalogue..., 1943, p. 338, a lavar : d' an 20 a viz Here 1812. Gant piv emañ ar fazi ?

Niv. 50/37, 1. 29 : E relegoù a zo bet degaset d' ar Roc'h diwezhatoc'h, a laran eus Narsis Kellien, hervez Camille Le Mercier d'Erm, Les Bardes et les Poètes Nationaux..., p. 252. Ur c'houmananter en deus skrivet da rener Al Liamm ne deo ket gwir kement-se.

Niv. 50/43, niv. 26 a zo deut da vezañ :

A drugarez da furcherien aketus eo bet diluziet da vat kudenn gwerz Ker Iz hag he oberour. Hevelep tra a oa d' ober evit Charlez ar Braz, oberour ur pezh barzhoniezh kaer, Morgan, bet embannet ha staget notennoù puilh outañ gant Emil Ernod, e « Fureteur Breton », 1908, p. 1-11. Lenn a c'heller ivez ar barzhoneg-se e Sav, niv. 21, 1941, kempennet gant Yeun ar Go.

Bennozh da notennoù Loeiz Lok, e c'hellomp lavarout hiroc'hik diwar e benn. Ganet e voe Charlez ar Braz e Montroulez d' an 28 a viz Genver 1811 ha marvet eo eno d' an 10 a viz Du 1877. Chom a rae e straed ar C'hastell. Koreller oa a vicher ha sakrist.

Gwerzennoù gallek gantañ a zo bet embannet, da skouer e « Revue de l'Armorique », III, 399-401. **Morgan** a voe moulet, evit ar wech kentañ e « Bibliothèque Bretonne » Charlez ar Maout, Sant-Brieg, 1851. D' an 12 a viz Mae 1851 e kase da Gerdanet ur skouerenn eus e werz, **Kloarec Rumengol**. Ur pezh all gantañ a zo bet moulet war ar gazetenn « L'Océan », lañ a viz Gwengolo 1854 : **Ar Gwennili ha Martolod Breiz-Izel**.

Dre ul lizher skrivet gant Hersart Kervarker da Yann-Ber Vari ar Skourr, d' ar 1 añ a viz Kerzu 1851, e teuer da c'houzout ez oa d' an ampoent keloù gant Charlez ar Braz da embann un dastumad eus e oberoù (gw. An Oaled, niv. 40, 1932, p. 438-439) .

65

Niv. 51/53. Stagañ ouzh an notenn e traoñ ar bajenn al linennoù-mañ : Pevar anv all a c'heller stagañ ouzh an daou-se : re an Ao. Yann-Ber Kario (*Ab-Tudal), aluzenner er Faoued ; an Tad Aleksis Presse (*Manac'h ar Gouelec'h), priol abati Bodgwen ; an Ao. Henri Poisson, eus Roazhon, hag an Ao. Chaloni J. Mary, eus Bro-Wened (Taldir, Eñvorennoù..., Liamm, 57/30).

Niv. 52/54 : Adrian Karne a zo marvet e Bourg-la-Reine.

Niv. 54/54 : e-lec'h **An Aotrou Beleg**, lenn : **An Aotrou Frañsez-Mari Beleg**.

Niv. 54/62 : e-lec'h : **An Aotrou Yann-Vari Gwazdoue**, lenn : **An Aotrou Erwan-Vari** (« If-Mari », diouzh doare ar gêr, evel ma skrive al lenner en deus ivez reizhet, c'hwec'h linenn pelloc'h : 1939, e 1938).

Niv. 55/59, 1. 13 : e-lec'h : ...m' hor bezo tro da skrivañ hiroc'h diwar e benn pelloc'hik, lenn : m' hon eus komzet hiroc'h diwar e benn e n. 76 (Liamm, 53/66).

Niv. 55/59, 1. 33 : tennañ : breur da rener kentañ Feiz ha Breiz.

Niv. 55/61, 1. 37 : stagañ : (Ganet e Pleudaniel 1875, marvet e 1955.)

Niv. 55/61, 1. 44 : stagañ : (Ganet e Duod 1873, marvet e Tregornan 1933.)

Niv. 57/37, 1. 5 : e-lec'h : An Aotrou er Bayon, lenn : An Aotrou Arzur er Bayon.

Niv. 57/43, 1. 28 : e-lec'h : 1848, lenn : 1849.

Niv. 59/58 : en dibenn, stagañ : (Marvet eo an Tad Duhauchix e manati Hautecombe, d' ar Sul 24 a viz Meurzh 1957.)

Niv. 60/109, notenn : Marvet eo J. Olier e miz Gouhere 1947.

Niv. 60/112, 1. 36 : tennañ kuit : Sinañ a rae a-wechoù **Biel Lannuzel**. - Anv-pluenn Godest a oa **Juluan al Laez**. Andon ar fazi graet ganin a zo en ur roll Lesanvioù Skrivagnerion, savet gant Kerverziou (war-dro 1942), p. 4. « Biel Lannuzel, eme L. Lok., a zo anv ur skrivagner ganet e Plonger (Ploumoguier) : Lazhet eo bet er brezel (1914-18). Kavout a reer eus e skridoù e Feiz ha Breiz ha Kroaz ar Vretoned. »

Niv. 60/112, 1. 38 : stagañ ouzh : marvet e 1932 : d' ar 17 a viz Gouhere.

Niv. 60/114, 1. 3 : 198) a zo da lenn : 189).

66

Niv. 60/118, 1. 26 : (Marvet eo Saig Jonkour war-dro ar bloaz 1948.)

Niv. 60/120, 1. 27 : e-lec'h : B. Gellec, lenn : Eujen G.

Niv. 60/123, 1. 25 : lakaet e penn kentañ al linenn : 203). - P. 124, 1. 15 :
204) ; ha 1. 19 : 205).

ABEOZEN.

Hortus Mangarevensis

Enumeratio plantarum in Villa Mangareva cultarum

gant Remont JESTIN

E koun Meven Mordiern a gare ar plant evel don.
Ez soñjus.
R. J.

When the world wearies
and Society ceases to satisfy,
There is always the garden.

Ar soñj a zo deut din da skrivañ ar pennadig-mañ, n' eo ket hepken dre m' on chalet-kenañ gant ar plantennoù dre vras ha gant re ar broioù trovanel dreist-holl, hogen ivez gant ar spi ec'h en em gavje un den bennak e Breizh, c'hoant gantañ d' ober arnodennoù broelañ, ur plantgarour ivez hag a santje hoal roueed hollgaer an Natur, ar palmez, ar raden gwezheñvel, h.a., an hoal don-se a laka ennoc'h ar c'hoant da gaout en ho kichen ar geneiled wer o lusk c'hwek ha meurdeus. Bez e c'heller bezañ e gwirionez, evel Martius saver « mignon ar palmez ». Den ne c'hell kavout dudi frouezhusoc'h ha kentel donoc'h en hec'h eeunded, koulz ha dihued yac'husoc'h ha sederoc'h eget e kompagnunez ar plantennoù. Diskuizhet e vezer diouzh an dud gant al loened, hogen gwelloc'h c'hoazh gant al liorz. Evel Candide, evel Peter Schlemihl e diwezhoù degouezhadennoù.

Gwelet em eus skouerioù eus ar **Phoenix canariensis** (e Dinan, Enez Vaz, Rosko, Briad), e Liorzh Louzawouriezh Brest ez eus meur a blantenn isdrovanel, an **Eriobotrya japonica** am eus merzet en ul liorzheg e Landerne, va c'her c'henidik, h.a. Plantennoù all c'hoazh a zleje gallout bezañ broadelet e Breizh. Ouzhpenn-se, ar plantennoù a rank bezañ dalc'het en douar-brug e lec'h mar deo razvaenek an douar, n' o deus ket ezhomm da gaout ur preder divoutin e Breizh. Da skouer : raden razvaenedec'h, **camellia**, **azalea**, **hydrangea hortensia**, h.a.

68

Reiñ a rin bremañ roll ar plantennoù, trovanel an darn vuiañ anezho, anavezet ganin-me dre skiant-prenet abaoe ugent vloaz ma kavan va flijadur amañ e-pad an hañv oc'h ober war o zro pe o welout anezho e tiez pe stalioù a anavezan mat. Goulennoù diniver diwar o fenn am eus graet da liorzherien, ijinerien-gounidegourien, « karerien »-plant, marc'hadourien. Gwelet am eus diskouezadegoù e-leizh ha daremprediñ a ran atav, etre re all a nebeutoc'h a bouez, liorzhoù bras kaer-dreist La Mortola (Italia) ha Saint-Jean-Cap-Ferrat perc'hennet gant an Ao. J. Marnier-Lapostolle). Er c'hiz-se em eus dastumet ur bern evezhiadennoù a c'hellin menegiñ amañ hini pe hini anezho ha ne roin ket hepken un dastumach traoù kemeret amañ hag ahont hep gwiriadur ebet. Evit ar re a garo lenn labourioù kalz klokoc'h, skianteloc'h ha resisoc'h eget an tamm pennadig diardoù-mañ, labourioù savet gant Fachgenossen, setu bremañ roll ar pennañ anezho

- C. BAILEY, Standard Cyclopedia of Horticulture, 3 lev.. (1947) New-York.
- G. NICHOLSON, Dictionary of Gardening, 4 lev. (1888) London. (Troet e galleg ha peurakuitet gant S. MOTTET, 5 vol. (1899 ; eil mouladur hep kemm ebet, . 1939, Paris.)
- Stagadenn « Century supplement », 1901, London.
- E. SAUVAIGO, « Les cultures sur le littoral de la Méditerranée », trede mouladur (digemm) , 1929, Paris.
- G. BELLAIR et L. SAINT-LEGER, « Les plantes de serre » (1899 ; eil

mouladur digemm, 1939, Paris).

Var ar palmez :

- F. MARTIUS, Historia palmarum.
- O. BECCARI, Le Palma americane.
- B. CHABAUD, Les palmiers de la Côte d'Azur (1914), Paris.

War ar « plantennoù druz » :

Cactaceae, Jahrbuch der Deutschen Kakten Gesellschaft (1).

Da heul bremañ steudad an anvioù gant an diskleriadurioù hollek hag an evezhiadennoù am eus gallet ober diwar o fenn, dindan ar meneg « Notennoù ».

(1) Siwazh, war ar roll-se ez eus labourioù diviet : re Nicholson, Bellair ha Saint-Léger, Martius, Beccari. Gwir eo, an hini gwellañ, an nevesañ, ar c'hlokan, Cyclopedia Bailey a zo e gwerzh (e. ti Macmillan) met war-dro 17.000 lur gall e koust.

69

Rannañ a reer atav ar plantennoù trovanel etre ar re a rank bevañ en tiez-broud yen (3° da vihanañ), en tiez-broud klouar ($7-8^{\circ}$ da vihanañ) hag an tiez-broud tomm (12° da vihanañ). Menegiñ a rin gant pep anv e pehini e vez diorroet ar blantenn. Arabat koulskoude treuzlec'hiñ an heñchadurioù-se war dachenn an diorroadur en douar, hep kemm ebet. E Garavan, lec'h tommañ ar « Côte d'Azur » gant darn Beaulieu anvet « La petite Afrique », e c'hoarvez a-wechoù d' ar gwrezvuzulier diskenn dindan 0 (-1° ha rouesoc'h c'hoazh -2°) hogen e-pad diwezh an noz hepken ha ket bep bloaz. Dindan an divizoù-se, ez eus amañ e liorzha Villa Mangareva meur a blantenn a di-broud klouar hag unan bennak a di-broud tomm. Ouzhpenn-se em eus merzet : pe ziresis e vije heñchadurioù al levrioù, pe dalvoudus hepken evit aergelc'h an tiez-broud, plantennoù 'zo anvet a di-broud klouar » hag a zo kizidikoc'h eget re all anvet « a di-broud tomm ». Menegiñ a rin an dra-se evit pep degouezh em « Notennoù ». Ar re-mañ, ret hel lavarout ivez, a zo graet evit temz-hin ha divizoù bevañ ar « Côte d'Azur ».

Ne gomzan ket diwar-benn ar bleunioù (BEGONIA L., AMARYLLIS L., h.a., h.a.), anavezet gwelloc'h hag a lakaje va fennad da vezañ re hir.

ROLL AR PLANTENNOU

ABERIA CAFFRA : Gw. DORYALIS CAFFRA.

ABUTILON STRIATUM Dicks (Mullraceae), Uruguay, 1837. Ti-broud yen. Bodenn warni bleunioù e stumm kleierigoù oc'h en em ziskouez ar bloaz-pad, dezho ul liv orañjez roudennet a ruz. Delioù padus.

Notenn. - Plantenn a gar an heol, aes da ziorren, gwer hag e bleuñv atav. Dour a-walc'h a rank kaout e-pad an hañv.

ACACIA Willd (Leguminosae). Anavezet gwelloc'h dindan an anv Mimosa, an darn vuiañ anezho (war-dro 400 liesseurt) eus Aostralia. Anavezet e Breizh.

AGAPANTHUS UMBELLATUS L'Her (Liliaceae). Afrika ar C'hreisteiz, 1692. Orañjezeg (1). Bleunioù glas fresk e Mezheven-Gouhere.

Notenn. - En em ober a ra diouzh an disheol koulz eget diouzh an heol. Teurel evezh ouzh ar re a leizhded. An dra-mañ eo unan eus brasañ diaesterioù a gaver en ur vro leizh evel hon hini evit damantiñ a-ratre ouzh ar plantennoù a vaezvro.

(1) An orañjezeg a zo un tammig yenoc'h eget an ti-broud yen. Lakaat a reer e-barzh plantennoù evit tremen ar mizvezhioù goañv. Ar plantennoù-se a zle derc'hel hep poan war aodoù klouar Breizh.

AGAVE L. (Amaryllidaceae) (Orañjezeg).

AGAVE AMERICANA L.

Amerika ar C'hreisteiz, 1640.

Unan eus brasañ Agave anavezet hag an hini boutinañ a-bell war aodoù ar Mor Kreizdouarel. Anvet boutin aloes dre fazi.

Notenn. - Bez e tle derc'hel dereat e Breizh, rak daoust dezhañ da chom hep karout kalz an dour, ne varv ket diwar re a leizhded evel ma ra an aloes. Kalz a dud o deus gwelet o fust-bleuñviñ uhel o sevel a veur a vetrad a-zioc'h an delioù hir dreinek, damheñvel ouzh un asperjezenn ramzel da gentañ hag o tougen er penn anezhañ, da c'houde, kuchennoù ledan a vleunioù bihan melen-gwer, war veur a solieradur. Bleuniañ a ra amañ a-benn daouzek-pevarzek ha mervel war-lerc'h-se. (An aloes, eñ, a vleugn bep bloaz.)

AGAVE AMERICANA VARIEGATA (liesseurt).

An delioù a zo melen war o bevennoù.

AGAVE ATTENATA Salm, Dyck., Mec'hiko, 1834.

Delioù hep drein.

AGAVE BRACTEOSA S. Wats, Mec'hiko, 1883.

Bihanoc'h, delioù dizrein kromm.

AGAVE FEROX K. Koch, Mec'hiko, 1861.

Delioù ledan, gant pezhadoù drein.

ALOE L. (Liliaceae) (Orañjezeg).

Notenn. - Daoust d' e nebeut a garantez evit ar glav hag al leizhded, an aloe (aloes) a c'hell kreskiñ e Breizh. Lakaat anezho en un douar skañv, groenek ha war zinaou. O lakaat ivez da gaout ar muiañ ma c'heller a heol.

ALOE ARBORESCENS Mill. Ar C'hab, 1700.

Unan eus. boutinañ doareoù. Dont a ra da sevel un troad hir a-walc'h (pezh na ra morse an agave) . Un dañvouezenn vras a vleunioù ruz-flamm a ra bep goañv (Du-Kerzu) . Delioù dreinek.

ALOE FEROX Mill. Ar C'hab, 1759.

Dreinekoc'h eget an hini a-raok. Bleunioù melen-mouk e miz Meurzh.

ALOE STRIATA Haw. (ALOE HANBURYANA Naudin). Ar C'hab.

Bleunioù ruz skedus, delioù kromm gant poultrennoù ruz war ar bevennoù.

ALOE SUCCOTRINA Lam. Enez Sogotra, 1734.

Kef hag a zeu uhel (betek 1,50 m.). Bleunioù ruzart-flamm.

71

ALSOPHILA AUSTRALIS R. Br. (Raden, Cyatheaceae).

Tasmania, Aostralia ar C'hreisteiz, 1833. Ti-broud yen. Kef o sevel betek 3 metr. Delioù etre 2 ha 3 m. a hirder ha 1,30 m. a ledander, gwer luc'hus a-zioc'h, gwer louet dindan.

Notenn. - Ar radenenn wezheñvel-se a zo an hini a weler ar muiañ el lec'hioù goudoretañ ar C'h-Côte d'Azur. Ret eo plantañ anezhi en douar brug gwrezek mesket gant un nebeut teil-deil (se ne dalv ket evit douar Breizh ha n' eo ket razek) , en disheol, da lavarout eo dindan bolz gwez o delioù dalc'hus. Pa vez gwarezet mat er c'hiz-se rak an avel ha bannoù an heol e c'hell an temz-hin diskenn betek -1° , marteze -2° hep ma c'houzañvfe ar blantenn. Kreskiñ a ra buan, dreist-holl e-pad an nevez-amzer ha gwelet e vez he c'hef oc'h en em stummañ a-nebeudoù dre ma kouezh an delioù koshañ. Hollgaer eo un Alsophila australis deut da vezañ bras. Radenoù gwezheñvel all (gw. Dicksonia, Cyathea) a diz uhelderioù brasoc'h, met o delioù n' int na ken bras na ken lintrus.

Gouzout a reer moarvat an diforc'h a zo etre stumm ar raden gwezheñvel hag hini hor broioù a gresk ken brav e Breizh. E pep plantenn eus ar raden-mañ n' eus e gwirionez nemet un delienn peogwir en ur radenenn wezheñvel ez eus e penn ar

c'hef delioù bras stummet evel ur blantenn raden boutin en he fezh nemet platoc'h int.

Dour e-leizh a rank kaout an Alsophila koulz hag ar radenoù all. Arabat lakaat dour-hañvoez dezho na teil kennebeut. El lec'hioù ma tleont bezañ dalc'het en douarbrug e vez ret bep daou vloaz kleuzañ ur fozig stumm ur c'helc'h (brasoc'h bep gwech) en dro dezho ha kargañ anezhi gant douar brug ha teil-deil.

Kef ur blantenn deuet d' he ment a zo un treuskiz a wardro 10 sm. dezhañ. Evel blevek eo ha livet rous-teñval.

Ar radenenn dereatañ eo an Alsophila australis da vezañ arnodennet ganti e Breizh. Bez e c'heller ober a-zioc'h dezhi un doare toenn gant seier e-pad ar goañv, dreist-holl keit ha m' eo yaouank.

ANONA CHERIMOLIA Mill. (Anonaceae), Perou, 1739.

Ti-broud tomm. Gwezenn o tont da dizhout war-dro 6 metr a uhelder. An delioù war ar Riviera a gouez e derou an nevez-amzer hag a gresk a-nevez e derou an hañv. Reiñ a ra frouezh tevoc'h eget avaloù, o chom gwer atav, ar c'hroc'hen anezho liestalbennet evel daoulagad ar c'helien. An diabarzh a zo bouk-gwenn (ret eo debriñ anezhañ gant ul loa) ha mat-tre.

72

Notenn. - Ne vev an Anona Cherimolia nemet el lec'hioù an tommañ hag ar gwarezetañ (Garavan, Beaulieu, dreist-holl). Plantet em boa unan bihan o tont eus ti-broud ul liorzher ; derc'hel a reas e-pad ar goañv kentañ met e-kerz an eil, taolioù avel yen a lakaas anezhañ da c'houzanv hag e varvas en diwezh meur a viz war-lerc'h. Unan all a lakais o tont eus ur c'hreunenn roet gant ur blantenn vras o vevañ abaoe pell 'zo en ul liorzher e Garavan. Eveljust, hag hi enbroet en a-raok, e kreskas gwelloc'h ar blantennig-mañ. Tri bloaz he deus bet hag ouzhpenn 4 metr eo hec'h uhelder bremañ. Teurel frouezh a raio dizale, tañvaet em eus diouzh re ar wezenn a venegen, c'hwec'h dreist. War am eus klevet ne goll ket an A. Cherimolia (Chirimoya e spagnoleg Amerika) e zelioù en e vro. Karout a ra an dour hag an teil.

ARALIA, s. TETRAGANAX ha TREVESIA.

ARCHONTOPHOENIX CUNNINGHAMII Wendl & Dr. (PTYCHOSPERMU CUNNINGHAMIANA H. Wendl ; SEAFORTHIA ELEGANS R. Br. (Palmez, Areceae) , Aostralia ar gevred, 1822.

Ti-broud yen. Kaer ha mistr eo ar balmezenn-mai ha meurdeus evel an holl balmez. Ur bleuniadur gell-mouk-ros a ra, disheñvel e liv diouzh re ar palmez all. Delioù stuc'hennheñvel.

Notenn. - Martius a oa graet anezhañ « keneil ar palmez ». **Hen** kompren a ran rak n' eus ket e domani ar plant gwez bravoc'h egeto. Komz a rin diwar o fenn, dre vras, pelloc'h (s. PALMEZ). Evit ar pezh a sell ouzh an Archontophoenix, merzet em eus (war blantennoù bihan) ne gare ket kement an dour hag an **Areceae** all, rak o tourañ anezho e-leizh (e-pad ar mizioù tomm, eveljust) evel ma raen evit an Hawea-ed, gwelout a ris e teuent da veleniñ a-nebeudoù. Ha pa c'hoari an dra-se gant ur blantenn, ez eo dre re a zour, re nebeut, en enep, a zour, pe dre ma ne zere ket ouzh ar blantenn an douar m' emañ e-barzh. Hag aliesoc'h en abeg d' al leizhded eget d' ar sec'hor. Evit an doare da blediñ ganto, s. ivez e Palmez.

ARISTOLOCHIA ELEGANS Mast. (Aristolochieae), Brazil, 1883.

Ti-broud tomm. Troellblantenn gant bleunioù e stumm ar c'herniel-butun alaman, an diabarzh gwer-gwenn gant marigelloù stank, mouk-teñval.

Notenn. - Derc'hel a ra an Aristolochia elegans e Garavan, en ur bikaat anezhi en ul lec'h gwarezet mat hag e-kreiz an heol. Kalz a zour a rank kaout e-pad an hañv.

An Aristolochia brasiliensis Mast. a vleugn gwelloc'h amañ eget an Aristolochia elegans.

ASPARAGUS L. (Liliaceae). Ti-broud yen.

ASPARAGUS PLUMOSUS Bok., Afrika ar C'hreisteiz, 1876. Plantennig gant garennoù moan-tre, un deil mistr skañv ha gwer teñval ; da zerc'hel en douar-brug (amañ) ha da zourañ alies a-walc'h. Anavezet mat evel plantenn ranndi.

ASPIDISTRA Ker (Liliaceae). Ti-broud yen.

ASPIDISTRA ELATEOR Blume, Japan, 1835.

Plantennig ranndi ivez, digorzenn, gant delioù hir, goaf-heñvel. Karout a ra an disheol hag al leizhded.

BAMBUSA Schreb (Graminae). Ti-broud yen.

BAMBUSA ARUNDINACEA Retz. India, 1730. Brasañ bambouzenn a zo. Noazh ar c'hef war e hanterenn izelañ ; tizhout a ra amañ etre 15 hag 20 m. uhelder. Kreskiñ a ra ar vambouzenn-se buan-souezhus gant ma vo roet dour e-leizh dezhi.

BAMBUSA CASTILLONI Latour-Marléac. Japan, 1886.

Plantenn heverk dre m' eo pep kevrenn (etre-kombod) rannet war he hed e div hanterenn, unan du, eben gwennmelen (liv an dant-olifant) , darn du ur gevrenn rag-enep da zarn wenn ar re a-zioc'h ha dindan hag he darn wenn rag-enep d' o darn du, da lavarout eo evel en un damer.

BEAUCARNEA RECURVATA Ch. Lens (PENCENECTITIA TUBERCULATA Hort.) (Liliaceae), Mec'hiko, 1845.

Ti-broud klouar-yen. Traoñ ar c'hef a zo c'hwezhet ken na gemer stumm ur pikol boull ma kouezh tro-dro dezhi begoù an delioù moan hag hir-meurbet, krommet mistr nemet ar re yaouankañ a sav sonn da gentañ. Lavaret e vije ur blantenn sanket en ur pod krenn e gof hag hir ha moan e c'houzoug.

Notenn. - Kreñv ar blantenn-se. Unan anezho amañ, lec'hiet dindan ur WASHINGTONIA FILIFERA, a bakas e-pad ur goañv glavus kalz a zour a zivere diwar delioù ar balmezenn-se, ken na vreinas he fenn. Da Bask e welis an droug c'hoarvezet, tennañ a ris an delioù marv ha kempenn gant evezh al lec'h taget. Nepell goude e teuas hemañ da bareañ ha delioù nevez a savas eus ar c'hef (ne zeuont nemet dre ar c'hef anezhañ) . Ken brav hag a-raok eo bremañ ar blantenn. (S. ivez da Hawea Forsteriana.) Ret eo teurel evezh ouzh an douar re leizh evit ar Beaucarnea rak breinañ a c'hell aes a-walc'h diouzh an traoñ hag aze n' eus ket kalz a spi da gaout.

BIGNONIA : s. PYROSTEGIA.

BILLBERGIA NUTAUW Wendl (Braneliaceae), Brazil, 1868.

Ti-broud klouar. Bleunioù ruz-melen.

74

BOUGAINVILLEA Comm. (Nyctaginaceae).

BOUGAINVILLEA GLABRA Choisy, Brazil, 1861.

(Meneget d' ar boaz e ti-broud tomm ha trawalc'h evitañ, e gwirionez, an ti-broud klouar.) N' eo koulz lavarout anavezet nemet dre e liesseurt.

BOUGAINVILLEA GLABRA SANDERIANA, Hort. (doare liorzherezhel, 1894).

Ar re o deus beajet en Afrika an Hanternoz, en Ejipt, er reter-nesañ, en Okeania, h.a., a anavez meurdez ec'hon ha splannder ar blantenn-se a gaver war ar mogerioù hag a zo ken goloet e-pad nav miz er bloaz a falsdeliennoù glas-ruz, ma seblant dindan an heol bras ul leurlenn a dan hag a c'houloù ametist, aet peuzdiwelus an deil.

BOUGAINVILLEA SPECTABILIS Wild, Brazil, 1829.

ib., doare LATERICIA Hort. Ti-broud klouar. War houmañ ha war an div da heul n' eo ket ken stank ar falsdeliennoù eget war an hini a-raok ha ne badont ket keit. Brasoc'h int avat hag an delioù ivez. Falsdeliennoù liv ar brik (later « brikenn ») .

ib., doare CRIMSON LAKE. Ti-broud tomm. Hollgaer ar blantenn-mañ gant he liv ruz-bev an hini splannañ ha flammusañ.

ib., doare PRAETORIENSIS. Ti-broud tomm. Homañ a zeu eus Afrika ar C'hreisteiz (Transvaal, Natal, h.a.) ha falsdeliennoù he deus gant holl arlivioù ar flamm : ruz arc'hant-bev, ruz-roz luc'hus, liv an orañjez. Ne vleugn ket kement hag ar re a-raok.

Notenn. - Aes-tre en em zalc'h amañ ar Bougainvillea glabra, aes ar **Boug. spec. lutericia**, met an daou all (Cr. Lake ha Praet.), dreist-holl an eil, hizidikoc'h c'hoazh, ne vez gwelet diouto nemet el lec'hioù tommañ (Garavan Beaulieu dreist-holl) . An troad **Crimson Lake** bras a zo er Villa Mangareva a zo bet plantet e 1937 ha n' en deus gouzañvet morse. An hini Praetoriensis a voe lakaet bihan-tre warlene hag e diwezh ar goañv kouezhañ a reas e holl zelioù bet taget gant ar yenijenn (temz-hin izelañ e-pad ar goañvezh-se : + 1° e diwezh an noz, un nebeut gwech bennak) . Gant an nevez-amzer e kreskas ar re-mañ buan a-nevez, met n' he deus ket bleuniet c'hoazh ar blantennig.

BRAHEA, gw. ERYTHEA.

BREXIA MADAGASCARIENSIS Ker. (Saxifragaceae), Madagaskar, 1812. Ti-broud tomm. Plantennig gant delioù hir ha moan gwer-teñval.

75

Notenn. - Hervez am eus klevet gant ar re o deus klasket broelañ ar Brexia, re gizidik eo hemañ evit derc'heI e-pad ar goañv war-dro amañ. Forzh penaos, pa ne zle ket ar blantenn gouzañv nebeutoc'h eget + 5 - 6°, e rank kaout ur gwarez. N' oa ket bet graet an arnodenn e Garavan c'hoazh met graet e vo rak ur Brexia bihan a zo bet lakaet en douar amañ ganin-me da Bask. Pell eo bet a-raok en em lakaat da greskiñ met bremañ sevel brav a ra. E miz Du e lakain warnañ unan eus ar c'hledourioù **of my own** (ur c'hased koat bennak tennet dioutañ ur c'hostez bihan d' e lakaat aze en e sav war an douar hag ur c'hostez bras ma lakaan ur werenn en e lec'h, an tu-se da dreiñ davet an heol) .

CAESALPINIA GILLIESI Wall. (PRINCIANA GILLIESI Hook.) (Leguminosae), Chile, 1839 (Orañjezeg).

Gwezennig a 2-3 m. gant delioù heñvel a-walc'h ouzh re an Acaciae (Mimosae) ha bleunioù melen enno goafioù hirkenañ ruz limestra splann.

Notenn. - Kavout a ra din e teuje mat a-walc'h e Breizh, en un douar skañv ne zalc'hfe ket re ar glav. Talvezout a ra ar boan da vezañ arnodennet.

CALADIUM VIOLACEUM Desf. (Aroideae), Antillas.

Ti-broud tomm. Garenn ebet, lostoù-delioù hir gell-mouk teñval, delioù e stumm penn ur bir (betek 50 sm. a hirder), gwer-teñval gant adskedoù mouk dindan. Plantenn gizidik a rank bezañ gwarezet un tammig e-pad ar goañv.

CAMELLIA JAPONICA L. (Theaceae), Japan, 1739. Ti-broud yen hag orañjezeg. Anavezet e Breizh e-lec'h ma tere an douar outañ tra ma ranker amañ implij douar-brug en abeg d' ar maen-raz.

CANTUA BUXIFOLIA Lam. (Polemoniaceae), Perou, ,1849. Ti-broud yen. Plantennig gant bleunioù hir hag e pign, un tammig evel ar brulu, ha ruz ivez.

CARICA L. (Cariaceae).

CARICA PAPUYA L., Amerika ar C'hreisteiz, 1690.

Tibroud tomm. Kef tev, damvlot ha dourek, delioù bras dantet bras ha don e penn ar wezenn, frouezhioù tomm, evel avaloù-sukrin, ispilhet-hir.

CARICA QUERCIFOLIA St Hil., Amerika ar C'hreisteiz.

Ti-broud klouar. Frouezhioù niverus bihan, gwer da gentañ, ruz-orañjez da c'houde gant roudennoù du war o birder, c'hwek hogen leun a plus.

76

Notenn. - Gouzañv a raje hep poan ar Carica Papuya goañv al lec'hioù tommañ war-

dro amañ ha meur a wech ez eo bet arnodennet. Hogen ar pezh na c'houzañv tamm ebet eo al leizhded en-dro d' e wrizioù a vreïn ken aes ha tra. Unan eus ampartañ mistri-liorzherien ar C'h-Côte d'Azur, e Beaulieu, a blantas warlene un dek bennak a b-papuya-ed goude bezañ lakaet ober evit o degemer ur foz bras a voe karget gant traezh-gouer, douar skañv ha teil ha pourchaset gant ur staliadur-dizourañ mat ; a-zioc'h ar foz e voe savet un doenn gwer war-zinaou da virout ouzh ar glav da c'hlebiañ al lec'h (1). War-dro Pask e ris ur weladenn d' al liorz. Daoust d' an holl ziwalloù kemeret, deut e oa da vreinañ dre ar gwrizioù an holl blantennou, nemet teir, nebeutoc'h taget, a zeuas a-benn da bareañ met n' ouzon ket evit pegeit. Ur c'h-Carica a varvas ivez ganin-me e diwezh ar goañv diwezhañ ha re all gant tud a anavezan. - Ar c'h-Carica quercifolia a zalc'h kalz gwelloc'h hogen bez e c'hell c'hoarvezout gantañ ivez breinañ dre ar gwrizioù daoust d' an dra-se da vezañ rouez ha koulskoude ne gemerer evitañ evezh a-ratozh ebet.

CASIMIROA EDULIS Llav 6 Lex (Rutaceae), Mec'hiko, 1866.

Ti-broud klouar-yen. Ar wezenn-se a ro frouezh tev evel per brav, a chom gwer atav hag a zo enno ur vouedenn vlot, gwenn, c'hwek, heñvel a-walc'h ouzh hini frouezh an Anona Cherimolia, gant nebeutoc'h a finded hag a frond.

Notenn. - Me 'gred e raje berzh ar c'h-Casimiroa e lec'hioù tommañ Breizh, karout a ra a-walc'h an dour met heol a rank kaout evit dareviñ e frouezh a zastumer amañ e diwezh miz Eost hag e miz Gwengolo.

CERATOZAMIA MEXICANA Brongn (Cycadaceae), Mec'hiko, 1845.

Ti-broud klouar. Delioù ledanoc'h ha mistroc'h eget re ar Cycas. Stumm damheñvel.

CEREUS Mill. (Cactaceae), an darn vuiañ anezho eus Mec'hiko.

Ne ran nemet menegiñ anezho koulz hag ar plantennoù druz » all. Re niverus int, hag e Breizh n' eus da zerc'hel anezho nemet e podoù. En doare-mañ ez int anavezet a-walc'h, dreist-holl p' emañ deut giz ar « plantennoù druz » abaoe ur bloavezh bennak.

CEROPEGIA WOODII Schlechter (Asclepiaduceae), Natal, 1898.

Ti-broud klouar. Plantennig stlejus gant garennoù moan ha gwevn evel neudenn ha delioù bihan stumm ur galonig dezho, tev, gant pikoù gwenn. Bleunioù hir, ruz-ruz. Lakaat a reer ar plantennoù-se e podoù ispilhet ouzh un dra bennak ha kouezhañ a ra neuze brav-dreist ar garennoù tro-dro d' ar pod ouzhpenn ur metr izeloc'h.

(1) Bez ez eus c'hoazh war ar c'h-Côte d'Azur plantgarourien binvidik hag a zispign ur milion pe zaou bep miz gant o liorzhoù. Unan anezho eo mestr ar pennliorzher a gomzan diwar e benn.

77

CHAMAEDOREA Willd. (Palmae, Arecinae).

Palmez bihan, o c'hef tev evel ar biz-meud.

CHAMAEDOREA ELATIOR Mart. Mec'hiko.

Ti-broud klouar. Doare diwanus (1) uhel a-walc'h (betek 3 m.) . Deil gwevn ha skañv.

CHAMAEDOREA ELEGANS Mart. Mec'hiko.

Ti-broud klouar. Bihanoc'h (1 m., 1,50 m.), ranndelioù hiroc'h ha mistroc'h. Unan eus ar re vravañ.

CHAMAEDOREA LEPIDOTA Guill. Mec'hiko.

Ti-broud klouar. War-dro 2 m., ranndeliennoù berr a-walc'h ha ledan.

CHAMAEDOREA MARTIANA Wendl. Mec'hiko.

Ti-broud klouar. Doare diwanus bihan-tre, korr e-touez ar gorred.

CHAMAEDOREA OBLONGATA Mart. Kreiz-Amerika.

Ti-broud klouar. Ranndelioù ledan hag un tammig krommet e-stumm ur greskenn.
Etre 2 ha 3 m.

CHAMAEDOREA TEPEJILOTE Liebm. Mec'hiko.

Ti-broud klouar. Delioù bras, gant ranndelioù kaer, ledan awalc'h hag hir. War-
dro 2 v.

Notenn. - Ar palmez bihan-se a gar an dour. Sellout e PALMEZ e-lec'h ma komzan
diwar-benn kudenn an dourañ, unan eus ar pouezusañ e gounidigezh ar palmez. Ar
c'h-Chamaedorea-ed evel hogos an holl blantenoù bihan a zo da zerc'hel en
amskeud.

CHAMAEROPS HUMILIS L. (Palmae, Coryphinae), Tro ar Bor Kreizdouarel.

Ti-broud yen. Homañ ar balmezenn n' eus nemeti da vezañ broud en Europa ar
C'hreisteiz koulz hag en Afrika an Hanternoz. Bihan eo ha diwanus ivez met sevel
a ra uheloc'h eget ar re a-raok ha kefioù kalz tevoc'h a zo dezho. Delioù
avelerheñvel (flabelliformis).

Notenn. - N' eo ket diaes ar balmezenn-mañ war an douar ha n' he deus ket ezhom
kalz a zour.

CHORISIA INSIGNIS H.B.K. (Bombucaceae). Perou.

Tibroud klouar. Plantenn degaset en Europa nebeut a-raok brezel 1914. Ur
blantennig a zo amañ, delioù pempegek dezhi ha drein war ar c'hef. N' eus meneg
anezhi nemet war Bailey, Standard Cyclopedia.

(1) Diwanañ a ra atav kefioù nevez eus ar gwrizioù, setu ken na zeu ar blantenn
da vezañ ur bodig. Gant meur a blantenn e c'hoazvez an dra-se met dibaot a wech
gant palmez.

78

CITRUS L. (Rutaceae).

Re anavezet eo an orañjezenned, suravalenned, h.a., evit ma talvezje ar boan da
gomz diwar o fenn.

CLEMATIS MEYENIANA Walpi (CLEMATIS ARMANDI Franck.) Ranunculaceae. Sina, 1905.

Ti-broud yen. Plantenn grapus a ro e-pad diwezh an nevez-amzer ha derou an hañv
ul leurlenn a vleunioù gwenn-erc'h skedus.

COCOS L. (Palmae, Ceroxylinae).

Abaoe O. Beccari e ranner ar rummad palmez-se e daou : ARECASTRUM ha BUTIA.

Diaes ha luziet-tre eo diforc'h ha renkadur ar c'h-Cocos ha da heul ne gaver
ket, hervez al levrioù, an hevelep anvioù atav evit an hevelep gwez (1). Me n'
on nemet ul louzawour « karer », ne roin ar renkadur nemet dre vras hogos sur eo
ar pezh a roan :

1. - Butia (lostoù-delienn dreinek)

COCOS CAPITATA Mart. (COCOS CAMPESTRIS Hort.) Minas-Geraes.

Ti-broud yen. Delioù stuc'henn-heñvel. Krommet int, ar ranndelioù savet o begoù
war-du an uhel, reut anezho, arc'hlas o liv.

Lies-seurt LEIOSPATHA Barb. Rodr. (COCOS BONNE-TI Hort.), Rio-Grande do Sul.

Ti-broud yen. An diforc'h etre ar c'h-Cocos-mañ hag an hini a-raok eo an hini-
mañ : ar c'h-Cocos capitata en deus ranndelioù lec'hiet keit-ha-keit tra m' int
bodet dre 3-4 er c'h-Cocos capitata leiospatha.

Lies-seurtoù all : PULPOSA, ODOROTA Barb. Rodr.

COCOS JATAY Mart. Arc'hentina an Hanternoz.

Ti-broud yen. An diforc'h etre ar balmezenn-mañ hag ar c'h-Capitata a zo en
delioù ivez : krommoc'h c'hoazh, er penn dreist-holl re ar Jatay, hag un tammig
berroc'h tra m' eo hiroc'h, er c'hontrol, o lost.

2. - Arecastrum (lostoù-delienn dizrein)

Amañ hervez Barbosa Rodrigues e-unan hag a anaveze ar palmez, ur Braziliad

anezhañ (2) , n' eus amañ nemet ar seurt palmez anavezet amañ hag ahont dindan ur bern anvioù disheñvel. Hag ez eo :

ARECASTRUM ROMANZOFFIANUM (COCOS ROMANZOFFIANA) Cham. Brazil ar C'hreisteiz. Ti-broud klouar. Unan eus ar palmezennoù bravañ eo homañ gant he c'hef uhel ha mistr hag he delioù bras-meurbet, gwevn, dezho ranndelioù stank, hir hag o kouezhañ goude en em grommañ. Neuz stuc'hennoù divent a zo dezho er c'hiz-se, alese an anv a g-COCOS PLUMOSA roet ivez dezhi gant lod. Ur balmezennig dizrein, korr (war-dro 1 ni.) a zo.

(1) Anavezet em eus a-raok ar brezel ul liorzher kozh, marv bremañ, hag en doa darempredoù gant B. CHABAUD, saver « Les palmiers de la Côte d'Azur ».

(2) En Amerika eo ez eus ar muiañ a liesdoareoù palmez, d' an eil en Afrika, d' an trede en Asia hag Okeania.

19

COCOS WEDDELLIANU Wendl. Brazil.

Ti-broud klouar. Gwelet e vez alies e podoù e stalioù ar varc'hadourien bleunioù, gant he ranndelioù moan-tre ha stank hag he neuz-dalc'h mistr ha gwevn.

COFFEA ARABICA L. (Rubiaceae). Ethiopia, 1696.

Ti-broud tomm. Ar c'hafe eo.

Notenn. - Ar blantenn a zo amañ a zo bihan-tre c'hoazh ha n' ouzon ket c'hoazh penaos e c'houzañv yenijenn ar goañv. En tu all d' an harzoù e La Mortola etre Menton ha Ventimiglia el « Liorzh Hanbury » brudet e oa plantennoù ma skrive « curator » an domani diwar o fenn : « *The Loffee tree only exists with difficulty* ». Un tammig tommoc'h eo Garavan eget La Mortola. Dour e-leizh e rank kaout ar c'h-Coffea. Amañ e rankan menegiñ un dra souezhus. Soñj am eus bezañ klevet e parrez Lanurvan e-kichen Landerne, merc'hed kozh a anavezen mat hag a zalc'he ur vereuri vihan, o lavarout din e c'hounezent kafe abaoe pell 'zo en o liorzh. Diskouez a rejont din ar plantennoù. N' anavezen ket ar c'h-Coffea d' ar mare-se ha bremañ n' em eus ket dalc'het koun resis a-walc'h eus plantennoù Lanurvan evit keñveriañ. Ober a rae ar plac'hed kozh, da vihanañ, kafe *of their own*, hag evañ anezhañ daoust ma ne oa ket, hervezo o-unan, koulz hag an hini a brener. Ar c'hentañ gwech ma 'z in da Landerne, e tiskeudin, *faventibus deis*, ar c'hevrin-se.

COLOCASIA ESCULEUTA Schott (Araceae). Inizi Hawaii, Zelande-Nevez, 1739.

Ti-broud klouar. Garenn tev a-walc'h, delioù e stumm ur galon hir bras-tre (betek 1,30 m. a hirder em eus gwelet amañ) . Eus gwrizioù tolzennek ar blantenn-se e tenner en Okeania, an taro, diazez bevañs meur a boblad Morioù ar C'hreisteiz.

El liesdoare ANTIQUORUM an delioù a zo reutoc'h ha savet muioc'h o begoù.

Notenn. - War vevenn ar c'hanoù hag ar poullou e rank bezañ plantet ar c'h-Colocasia a gar al leizhded kenañ.

CORDYLINE Comm. (Liliaceae).

Anvet dre fazi DRACOENA gant al liorzherien.

CORDYLINE STRICTA Endl. Queensland ha New-South-Wales.

Ti-broud yen. Garenn moan hag hir (betek 3 m.). Delioù goafheñvel hir, gwer.

80

CORDYLINE (DRACCENA) RUBRA Hort.

Delioù mouk teñval.

CORDYLINE (DRACCENA) VARIEGATA Hort.

Delioù gwer ha moanoc'h gant o erienoù melen.

CYATHEA MEDULLARIS Swartz (Cyatheaceae). Zelanda-Nevez.

Ti-broud yen. Unan eus brasañ ha bravañ radennoù gwezheñvel, heverk gant he lostoù-delioù du, ar pezh na weler nemet enni. Ar c'hef a zo duoc'h ivez eget re ar re all.

Notenn. - Gwelet em eus el Liorzh-louzawouriezh « Les Cèdres » e Cap-Ferrat (1) ur skouerenn a *Cyathea medullaris* war-nes 5 m. uhelder dezhi. E tiez-broud Leiden (Izelvroioù) e welis ivez, er bloaz-mañ, un troad all, marteze uheloc'h c'hoazh hogen deut da vezañ ken dister he delioù ma seblante mat tostaat d' he diwezh. Da blediñ ganti evel gant an *Alsophila australis*.

CYCAS REVOLUTA Thunb. (Cycadaceae). Japan, 1737.

Ti-broud yen hag orañjezeg. Doare ur balmezennig a zo dezhañ dreist-holl pa vez deut da gemerout kef (etre 2 ha 3 m.) . An delioù, hir, ranndelioù moan-tre, kalet ha flemmus o beg dezho, a gresk dre gurunennoù betek 20 ha 30 tro-dro d' ar penn. Gwer luc'hus int.

Notenn. - Tuet eo delioù ar Cycas da vezañ argadet gant un doare « laou » (Kermes Cycadurum) n' em eus kavet gwelloc'h doare d' o c'has kuit nemet dre skrabañ ar ranndelioù gant va ivinoù hep gedal e vije deut niverus al loened divalav-se. En enep d' ar pezh a lavar an darn vuiañ eus al levrioù, ne gar ket kalz an dour ar Cycas revoluta.

(Da genderc'hel.)

(1) Domani an Ao. Marnier-Lapostolle, brudetoc'h e anv dre e likorioù eget dre e garantez ouzh ar plant. Bravañ ha pinvidikañ dastumad plantennoù trovanel Europa eo e hini. Liorzh **hou** Hanbury e La Mortola (Italia) e-kichen Ventimiglia a zo aet war ziskar abaoe m' eo marvet an eil war-lerc'h egile izili familh o c'hrouer (e 1867), Sir Thomas Hanbury. Dudius-tre ha talvoudus-kenañ e chom evelato o gwelout.

O sevel, ul liorzh trovanel nevez e Beaulieu-sur-Mer (un Hungariad pinvidik-mor) e-lec'h ma vo dreist-holl plantennoù-frouezh ha louzaouennoù.

AL LEVRIOU

NO STONE UNTURNED (Ha ne lezoc'h maen ebet hep treiñ anezhañ), gant Ian Hamilton. Victor Gollancz, London, 1953. Priz 12/6.

Al levr-mañ n' eo ket unan a alian d' an dud digeriñ p' o deus ezhomm un nozvezh kousked mat : rak, suroc'h c'hoazh eget ur romant-polis, e talc'ho anezho dihun betek ar fin.

Suroc'h eget ur romant-polis, a lavaran. Holl berzhioù mat un istor poliserezh en deus, karget a « suspense », e-giz ma lavarer bremañ, e pep pajenn, hag ur perzh-mat all ouzhpenn, n' en deus ket ur romant : hini ar wirionez. Dedennus ha fromus eo istor ar vroadelourien skosat o skeiñ, evit o bro, un taol a zlee bezañ brudet dre ar bed a-bezh.

Lia Fail, Maen an Tonkadur, a azeze Roueed Bro-Skos warnañ pa vezent kurunennet. Arouez ar frankiz skosat e oa. Souezh ebet en dije Edward I laeret anezhañ, ha kaset anezhañ da London p' en doa trec'het Skosiz e 1296. Souezh ebet ivez o dije klasket Skosiz, meur a wech, adkemer ar maen-se hag a oa, chadennet dindan troll ar Roueed Saoz, evel skeudenn o fobl dalc'het e sujedigezh.

E miz Du 1950 eo e reas Ian Hamilton e soñj degas en-dro **Lia Fail** da Vro-Skos. Ezel e oa Ian Hamilton eus ar Scottish Covenant - ar Strollad en deus dastumet ouzhpenn 2 vilion a sinaturioù evit emrenerezh Bro-Skos - ha goulenn a reas sikour gant Rener Unvaniezh ar Studierien, a zo anvet Neil el levr, gant ur rener-labouradeg, na ziskulier ket e anv, hag a gemeras an holl vizoù war e choug, hag ur c'huzulier-kêr, an Ao. Gray, a sikouras ivez. A-benn ar fin, gant tri studier, Ian Hamilton, Gavin Vernon, Alan Stuart, hag ur studierez, Kay Mathieson, e voe graet an taol.

Goude ur veaj hir dre hentoù skornet hag a-dreuz barradoù erc'h spontus - daou garr o doa ar baotred, ur Ford kozh feurmet e Glasgow hag, un Anglia prestet gant tad Alan Stuart - ez erruas ar pevar iriennet e London daou zevezh a-raok Nedeleg. Divizout a rejont ober o zaol diouzhtu ha, da noz, ez eas Ian Hamilton da guzhat en Abati Westminster, e-lec'h ma oa dalc'het ar Maen. War-dro 6 eur, avat, pa oa o cheñch lec'h da repuiñ e chapel Sant-Paol, setu ma voe tapet gant ar gward : hag eñ war e loeroù, ur bern binvioù kuzhet gantañ dindan e vantell, en doe chañs d' en em dennañ hep trubuilh goude bezañ kontet d' ar gward un istor souezhus bennak.

Ret e oa neuze gortoz an noz war-lerc'h. Chom a reas ar baotred da riellañ en o c'hirri, pe da studiañ a dostoc'h c'hoazh doareoù an abati hag e warded, tra ma oa kaset ar verc'h, Kay Mathieson, ha hi klañv, da ziskuizhañ en un ostaleri. Tost e voe an dra-se avat da lakaat an taol da c'hwitañ. Rak pa 'z eas ar baotred, da ziv eur diouzh ar mintin, da zihuniñ ar plac'h, e savas disfi e mestr an ostaleri : galvet e voe ar polis dre bellgomz ha poan vras o doe an dud yaouank o lakaat an enseller deut d' o c'houlennata da grediñ e oant touristed dinoaz. A-benn ar fin, da 3 eur diouzh ar mintin, e oant lezet da vont kuit. Da 4 eur e oa an tri faotr o terriñ dor vras an abati gant ul loc'h beg-lemm hag ur c'hard- eur goude, serret an nor en-dro war o lerc'h, e oant o tennañ Maen an Tonkadur eus dindan tron ar Roueed Saoz, e-lec'h ma oa bet e-pad kantvedoù.

Neuze e verzas ar baotred e oa torret ar maen. Ian Hamilton a gemeras an tamm bihanañ - kant lur pouez - hag a gasas anezhañ er c'harr, e-lec'h ma oa Kay o c'hortoz ouzh ar rod-bleniañ. Deut e oa en-dro da reiñ sikour d' an daou all, pa verzas a-greiz-holl e oa lakaet gouleier ar c'harr war enaou hag ar c'heflusker da dreiñ ! D' ar red ez eas da lavarout d'ar plac'h ober peoc'h. « Gwelet on bet gant ur polis, » a respontas Kay. « Emañ o tont. » Pignat a reas

ar paotr er c'harr, serriñ an nor didrouz, ha pa erruas ar polis en em gavas dirak daou zen yaouank o pokat an eil d' egile par ma ouient. Goude un nebeut rebechadoù e stagas ar poliser da varvailhat ; c'hoarzhadegoù kreñv-spontus a laoske an daou zen yaouank d' an disterañ farsadenn ha, daoust da se, e klevant atav trouz ar maen o ruzañ en a-dreñv, er porzh-mañsonerezh a oa da dreuziñ da zont betek ar c'harr. A-greiz-holl, ur mell poudouroum a reas d' ar polis tevel. « Ar c'hozh gward a zo kouezhet en e zirioù, » emezañ. Hag e c'hoarzhaz, tra ma wele Ian Hamilton, e meleourig ar blenier, an nor a-dreñv ar c'harr o tigeriñ, penn Gavin Vernon oc'h en em ziskouez, e zaoulagad o tont bras-dispourell, e vuzelloù o stummañ ur sakreadenn, hag an nor o serriñ en-dro, goustadik.

Rankout a reas an daou zen yaouank mont kuit en o Anglia, heuliet gant ar polis. Goude degouezhioù a bep seurt, a voe re hir kontañ amañ, ez eo Ian Hamilton, e-unan-penn, a gargas an tamm all eus ar maen e-barzh e Ford, d' ar mare end-eeun ma oa ar gward o pellgomz d' ar polis e oa bet « laeret » Maen an Tonkadur.

Kuzhet an tamm bihan e Birmingham ha douaret an tamm bras en ur park e-kichen Rochester, e tistroas ar pevar Skosad da Glasgow. E bro-Skos ne oa nemet levenez goude un taol ken kaer : ar bobl a-bezh a dride gant ul lorc'h broadel adkavet. Ne oa ket echu, avat, labour Ian Hamilton hag e vignoned : a-raok fin ar bloaz zoken e kemerent penn o hent adarre war-du ar c'hreisteiz da vont da gerc'hat ar Maen. Ha neuze e tremen un darvoud a dalvez ar boan bezañ kontet. Pa erruas ar Skosiz e-kichen Rochester e voent spontet o welout e oa daou familh termaji o kampañ el lec'h end-eeun ma oa kuzhet ar Maen. Ne oa ket tu da c'hortoz, ne oa ket tu da zont en-dro. Ur Skosad a yeas da gaout ar Jipsianed. Komz a reas dezho eus ar frankiz, frankiz an den ha frankiz ar pobloù. Komz a reas dezho eus Bro-Skos, eus ar vroadelourien a stourme evit gounit dezhi en-dro he frankiz. Ha neuze e lavaras « Er park amañ ez eus un dra a fell deomp kaout. Ar pezh a reomp a zo a-enep al lezenn, met ar pezh a reomp a zo reizh, ha mat, hag emomp o stourm evit frankiz hor bro ». Sikour a reas ar Jipsianed kas ar Maen betek ar c'harr.

83

Gouzout a reer penaos ez eas pevar den yaouank, mizioù goude, da lakaat ar Maen, paket en ur banniel skosat, war aoter Abati Arbroath : « Ur c'hroazstagadur e oa evidomp » ; a skriv Ian Hamilton. « Ha pa rejomp un ehan, a-raok mont kuit, da sellout ouzh an nev hir etre e vogerioù maen ruz, gant, er penn pellañ anezhañ, an aoter ha Maen an Tonkadur warnañ dindan ur Saltire (banniel skosat), e kleven mouezh Bro-Skos ken sklaer ha ma komze e 1320 : « Rak keit ha ma chomo kant ac'hanomp bev, ne blegimp e doare ebet dindan yev ar Saozon. Ne stourmomp nag evit ar brud nag evit an enor, met hepken evit ar frankiz, ha den dereat ebet ne zaskor e frankiz nemet e ve gant e vuhez.

Lezet e oa bet ar Maen dindan gward Iliz Bro-Skos. Eus an noz - ret e oa hen ober e-pad an noz - ur c'harr-polis a gaso en-dro Lia Fail d' e harlu pell.

Per DENEZ.

Yaouank, bev, kalonek...

AR SONER

kelaouenn Bodadeg Ar Sonerien

a zle bezañ kelaouenn an holl !

Koumanant-bloaz : 500 lur

AR SONER, P. Monjarret, 34, rue Carnot Lorient C.C.P. Nantes 1436-15

NOTENNOU

HOR MIGNONED. -

Ronan ha Gaëla Loarer a zo laouen da gemenn deoc'h o deus bet ur breur bihan anvet Even-Vari Goulven, e Brest d' an 2 a Vezheven 1957.

Ganet eo e Douarnenez e ti hor c'heneiled Yann ar Gwaz ha Mari-Loeiza Kornik ur plac'hig hec'h anv Gwenola.

Hor gourc'hemennou d' hor mignoned.

PROFOU. -

Setu roll ar profoù hon eus degemeret e-korf an daou viz diwezhañ :

MAE :

K. P., 500 lur ; Dr G. Etienne, devezh ar brezhoneg, 4.000 ; A. Noury, 3.400 ; C. Le Mercier d'Erm, 600 ; Erwan Bonvallet, 200 ; Wilhelm Minarech, 820 ; Dr A. Rousseau, 1.000 ; Dll Ivona Martin, devezh ar brezhoneg, 500 ; Ronan Huon, devezh ar brezhoneg, 10.000 ; Y. ar Go, 500 ; Yvon Kraff, devezh ar brezhoneg, 500 ; J. Renault, 500.

War un dro, 22.520 lur.

MEZHEVEN :

Dr G. Etienne, 2.000 lur ; Dll O. Chevillotte, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Eostig Sarzhaw, devezh ar brezhoneg, 500 ; F. Le Calonnec, 200 ; F. Kemener, devezh ar brezhoneg, 500 ; H. Mazé, 500 ; Dll Marot, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Dll Marot, 500 ; R. Gaudaire, devezh ar brezhoneg 500 ; Dizanv, 200 ; Jord Kler, dastumet evit devezh ar brezhoneg, 660 ; F. Even, devezh ar brezhoneg, 600 ; Langleiz, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; R. Bizien, 1.500 ; A. Inizañ, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Dr Grall, 2.000 ; Itron Rohan-Chabot, 1.000 ; L. Bihannic, 2.000 ; R. Moride, 500 ; Entente Culturelle Paris, 25.000, devezh ar brezhoneg.

War un dro, 42.160 lur.

Bet hon eus abaoe derou ar bloaz 88.580 lur a brofoù, 46.760 lur da geñver devezh ar brezhoneg. Trugarez d' hor c'heneiled a ziskouez o fiziañs e dazont « Al Liamm ».

AL LIAMM HE DEUS 505 KOUMANANTER. -

E dibenn miz Mezheven hon eus tizhet 505 koumananter. Rannet int evelhen : Aodoù an Hanternoz, 62 ; Penn ar Bed, 93 ; Il ha Gwinum, 40 ; Loar Izelañ, 30 ; Mor Bihan, 42 ; Pariz ha tro-war-droioù, 126 ; departamantoù all, 51 ; Afrika an Hanternoz, 11 ; Afrika Du, 4 ; Iwerzhon, 12 ; Bro-Skos, 1 ; Bro-Gembre, 8 ; Bro-Saoz, 5 ; Bro-Sveden, 2 ; Helvetia, 1 ; Bro-Holland, 1 ; Bro-Alamagn, 2 ; Kanada, 4 ; Stadoù-Unanet, 4 ; Brazil, 1 Arc'hantina, 1 ; Venezuela, 1 ; Acstralia, 1 ; Kaledonia-Nevez, 1 ; Kuba, 1.

UR PRIZ D' AR 500vet KOUMANANTER. -

Ar priz hor boa prometet d' ar 500vet koumananter a zo bet roet da zaou lenner nevez a zo degouezhet war un dro, an Ao. Lagatu eus Gwened hag an Ao. R. Bizien, soudard.

Kaset hon eus dezho daou levr o talvezout 1.200 lur.

PRIZ FRANÇOIS DE NEUFCHATEAU,

roet d' ar vezeien-skrivagnerien a zo bet gounezet gant an Dr Kervran, lenner feal « Al Liamm », evit e levr « Laënnec, médecin breton ». Hor gourc'hemennou.

BRUDEREZH WAR « AL LIAMM ». -

Setu amañ hor prizioù :

	1 niverenn	3 niv.	6 niv.
1 linenn	50 lur	120 lur	220 lur
5 linenn	200 »	500 »	1.000 »
1/4 pajenn	400 »	1.000 »	2.000 »
1/2 bajenn	700 »	1.600 »	3.200 »

1 bajenn 1.200 » 2.800 » 5.000 »

LA BRETAGNE REELLE. -

E niverenn diwezhañ « La Bretagne Réelle » gouestlet da gudenn an doare-skrivañ e kaver ar pennadoù-mañ : Bilan 1956, gant René Tugdual ; Un triste arlequin, gant R. Jestin (troet diwar « Hor Yezh ») ha displegadurioù gant Teudar Buan ; Extrait de Korn Boud ; Lettre à l'abbé Falc'hun, gant Arzh Mor ; La Faucille et le Goupillon (lettre d'un estivant).

An niverenn 250 lur. B. P. 128 Rennes. C.C.P. 754-82.

Nevez-deut er-maez ivez « La Querelle de l'Orthographe », gant René Tugdual : penaos pal an doare-skrivañ n' eo ket yezhoniel hogen politikel. Franco : 250 lur.

LIZHIRI. -

Al lizhiri hon eus degemeret hag an alioù pe ar menozioù deut betek ennomp war-lerc'h hon niverenn diwar-benn Hungaria a zo bet niverus ha disheñvel. Pa blije d' hol lennerien o deus ar re mañ hen lavaret ha lakaet tud nevez da goumanantiñ. Meur a hini ha ne oant ket a du o deus skrivet dimp ivez, sed amañ un nebeut linennoù tennet eus lizhiri :

« Bet em eus A. L. Brav eo ar golo, gourc'hemennoù. N' on ket a-du avat gant an danvez dibabet : gwell e vije bet kemer Lituania pe broioù seurt-se, nebeutoc'h anavezet. Ouzhpenn-se eo kasaus meskañ politikerezh etrevroadel n' eo ket an holl ali war e zivoud. Un niverenn seurt-mañ a zo diaesoc'h da lenn peogwir ez eo re dec'hnek penn-da-benn.

Me garfe ez embannfec'h romantoù Roparz Hemon. Diskuizhus int da lenn. »
Y. O.

Aotrou,

« Ne blij ket din niv. 61 « Al Liamm » degouezhet hiziv ganin. Perak gouestlañ un niverenn a-bezh da Hungaria, a zo bet lennet kemend-all diwarni e galleg er mizioù tremenet ?

D' am meno « Al Liamm » he deus kollet kalz eus he zalvoudegezh un nebeut bloavezhioù 'zo. Pelec'h emañ an niverennoù a gaved enno pennadoù R. Hemon, Y. Olier, M. Glanndour, ha studiadennoù diwar-benn ar yezh, al lennegezh, al lec'hioù-mor, h.a. ? Gouzout a ran hoc'h eus diouer a skrivagnerien, mes koulskoude ?

Ar pezh a fell din lavarout deoc'h c'hoazh eo en em ziwall diouzh ar « bondieuseries » hag ar « cléricalisme ». Ne deo ket gant koñchennoù beleien ,hag ilizoù e vo graet ul lennegezh vrezhonek.

A-wechoù en ur lenn « Al Liamm » e soñj din kaout etre va daouarn « Le Pèlerin » pe « La Veillée des Chaumières ».

En amzer Miller ha Céline al lenner a zo boazet, el levrioù a bren, da gavout ur magadur hag a lak menozioù en e spered ha n' eo ket dour benniget. Ul lennegezh vev a c'hortozan kaoutgant « Al Liamm » pe neuze grit anezhi « Revue de Patronages » e brezhoneg. » R. S.

86

« Niverenn 61 « Al Liamm » a zo un oberenn talvoudus-tre. Gourc'hemennoù d' an holl genlabourerion. » E. R.

Va gourc'hemennoù evit niverenn diwezhañ « Al Liamm », diwar-benn Bro-Hungaria. Pebezh plijadur ober anaoudegezh gant ur vro, he lennegezh, he zemspered dre hanterouriezh hor c'helaouenn garetañ hag en hor yezh. Hor prenestr war ar bed a zigor frankoc'h-frankañ a-drugarez d'Al Liamm. »
V. B.

« Niverenn diwezhañ « Al Liamm » a zo dudius-tre. Pezh a zo marzhus, hirder ar gelaouenn an hini eo (ouzhpenn 100 pajenn !). A-hend-all, n' ouzon ket hag eñ ez eo gwelloc'h ur gelaouenn diwar-benn un dra hepken (Hungaria da skouer) pe ur gelaouenn liesseurt. An daou a zo mat.

E troidigezh P. Denez (Karantez, a gredan), avat, em eus kavet traoù iskis. Perak ec'h impiij gerioù evel **adres, arondisamant**, hag-all... pa skriv er yezh lennegel ? »

E. E.

« Niverenn diwezhañ « Al Liamm » he deus plijet kalz din. Da vare abadenn Hungaria am boa un nebeut notennoù diwar-benn ar Vro-se, met un tammig a bep tu ha dreist-holl politikel, hag abaoe e klasken anaout gwelloc'h ar vro-se. Trugarekaat a ran Al Liamm da vezañ roet din ar pezh a glasken. E gwirionez am eus lonket ar gelaouenn p' eo degouezhet ganin, bremañ ec'h adlennan anezhi war va fouez ha tamm-ha-tamm evit kompren gwelloc'h ar pezh a lennan.

Mall eo dija ganin degemer niverenn Mae-Mezheven. »

Cal C.

LEVRIOU. -

Degemeret hon eus digant an Ao. Trepos ul levr pennadoù gallek evit ar skolioù. Ar c'hant pennad gallek-se da dreiñ e brezhoneg a zo dibabet mat ha plijus da lenn, ar pennadoù o vezañ diaesoc'h-diaesañ a glot a-walc'h gant ar re a vez roet gant Skol Ober evit an Trec'h Kentañ en derou hag an Trec'h Meur da c'houde.

Al levr a grog gant ur rakskrid poellek o reiñ kuzulioù d' ar studierien.

LIZHER DA OBERENN AL LEVRIOU SKOL. -

En anv Kevredigezh ar Skrivagnerien hag embannadurioù « Al Liamm » ez eo bet kaset da renerien « Oberenn Al Leorioù-skol brezhonek » al lizher-mañ d' ar 5 a viz Mae : « Da geñver dibenn ar bloaz e ro Oberenn al leorioù-skol prizioù d' ar vugale o deus heuliet ar skol vrezhonek. Setu perak hon eus ar blijadur da gas deoc'h roll al levrioù hon eus embannet hag a c'hellfe bezañ ingalet etre ar skolidi.

Gallout a reomp ober un distaol 20 % war al levrioù prenet.

En ur bremañ hon embannadurioù e skoazellit hag e servijit hor yezh, hon lennegezh hag hon sevenadurezh broadel.

Ho tugarekaat a reomp en anv ar skrivagnerien vreizhat. »

Ronan Huon,

Sekretour Kevredigezh ar Skrivagnerien.

N' eus bet respont ebet d' al lizher.

87

HOR YEZH. -

Deut eo er-maez niverennoù 11 ha 12 Hor Yezh.

En niverenn 11 e c'heller lenn, ouzhpenn ur pennad gant A.-J. Raude « Galleg gant gerioù brezhonek », kendalc'h labour bras, Arzel Even : « Istor ar Yezhoù Keltiek » (en niverenn pennadoù diwar-benn ar predeneg hag an henvrezhoneg).

En niverenn 12 e c'heller lenn « Gerioù etrevroadel », Roparz Hemon ; « Dastumad Pennwern », Abeozen ; « Hevelep = seurt memes = ? », A.-J. Raude ; « Gerioù dastumet e Sant Ivi », A. Heussaff ; « Baskedenn », Arzel Even ; « Ur gouarnamant bihan evit ar gouezelegva », A. Heussaff.

Koumanant : 500 lur evit 4 niverenn. CCP 1499-51 Rennes, war anv P. Denis, Le Ris, Douarnenez.

YAOUANKIZ FLAMM E OANT. -

Devezh Lun Fask 1957 a chomo pell en hor spered. Mil bennozh da Unvaniezh Koadkev he deus ur pirc'hirinded fromus.

A-raok mont betek bezh an Ao. Perrot, e oa dleet da bep rummad mont war vezhioù an Itron Du Guerny, ar breudeur Boscher hag ar breudeur Tattevin eus Naoned.

N' am eus emañ nemet ur pal : lakaat va c'henvroiz d' anavezout gwelloc'h va mignoned, ar breudeur Tattevin merzheriet e Nizon e-kerz miz Gouhere 1944. E-touez ar muntrou o deus falc'het kement a vrogarourion, n' eus ket ur muntr spontusoc'h eget hini Georges-René en doa, klevit mat, 16 bloaz hepken hag hini Yannig, 21 bloaz, pa sonjomp ouzhpenn en anken hag e spouron o mamm.

Bro-Naoned he deus kollet gant Yannig unan eus ar re galonekañ e-touesk ar re yaouank. Bro-Naoned a viro, don ha tener, eñvor an daou vreur evel arouez feiz he bugale kar-o-bro.

Yannig en doa kroget gant ar stourm evit ar Vro a-raok ar brezel p' en doa kemeret e gartenn e B. A. Straed « Guibal » en deus klevet e c'hoarzh meur a

wech m' edo ar boliseion o furchal tro-war-dro en deñvalijenn. Eno en doa bet darempredoù gant ar re wellañ eus ar vrogarourion (Job Loyan, Durivault ha Philippe, livourion vrudet marvet o daou er brezel, A. Lajat, Kalondan ar barzh dall, hag all...). Met piv en dije kredet e vije bet ar c'hrennard e-touez ar re o deus roet o buhez.

Genidik e oa familh o zad eus Mesker (Bro-Werann). Brezhoneg rik eo anv Tattevin daoust d' ar seblantoù.

Komprenet e vo perak ne vo ket lavaret kalz a dra diwar-benn buhez Georges-René, Breizhad a galon met prederiet gant e studi. Tremenet en doa un arnodenn evit mont er Merdeadurezh.

Goude bombezadegoù kentañ Naoned he devoa o mamm kavet repu e Nevez. Ofiser-mekaniker e oa o zad war vourzh ul lestr-kenwerzh he rediet da chom en Indo-Sina betek 1945. Eñ ne ouie netra.

N' eus ket a riskl bezañ krenn-ha-krak en ur gêr vras, met en ur barrezig vihan ne lavaran ket.

Yannig ne oa spontet gant netra. Ha koulskoude re an trede Republik a oa deut a-benn eus o zaol fall : renkañ an emrenerien e-touesk kenlabourerion an Alamaned en ur lazhañ unan pe zaou e pep lec'h.

88

Harzhet e voent war zigarez o devoa « gwerzhet » laeron ur marc'hadour butun. Ul lizher diwar-zorn un ofiser alaman a ro anv an diskulier gwirion. Yannig a anavez e an tamall hag en doa lavaret meur a wech d' e vamm. « Piv a c'hellfe krediñ em eus diskleriet an dra-se d'an Alamaned ? »

Pedet hag azpedet e voe gant e vamm mont da Bariz, e ti e voereb. Tec'hout ? Ne felle ket dezhañ. Tapet e voent o daou war hent Konkerne. Georges-René o tont eus ar skol gant ur bern levrioù-priz gounezet war-lerc'h ur bloavezh labour.

Stlejet e voent a-dreuz ar c'hoadoù n' ouzer ket pegeit. O gwarded o deus o lazhet war an digarez euzhus e oa arvarus derc'hel prizonidi d' ar mare-se.

Douaret int bet en ur park avaloù-douar, hervez ar pezh hon eus klevet. Aldrig an Naoned.

DIWAR-BENN « AMAÑ HAG AHONT » gant JARL PRIEL. -

« Miz Mae a zo bet ur miz a builhentez. Da gentañ holl, e chomo merket, a gredan, en istor hol lennegezh, evel miz embannidigezh levr Jarl Priel, « Amañ hag Ahont ». Bez' ez eo trede darn eñvodennoù un den, deuet en un nebeut bloavezhioù da vezañ anavezet evel unan eus hor brasañ skrivagnerien. Zoken ar re o doa merzet talvoudegezh dibar e bezhioù-c'hoari, zoken ar re o doa kemeret plijadur o lenn « Va Zammiz Buhez » ha « Va Buhez e Rusia » a anzavo, oc'h echuiñ « Amañ hag Ahont », ne ouient ket c'hoazh pegen galloudus e c'hell bezañ pluenn Jarl Priel. Derou al levr, buhez an oberour o foetañ bro gant un toullad Rusianed, kaset-digaset eus an talbenn brezel betek Norzafrika, ha neuze o vont evel jubennour en ur burev-spierezh e Polonia, a zo ur gwir romant, pe ur romant gwir kentoc'h, hag a dalv « Gil Blas », ha gwelloc'h zoken evidomp, rak savet eo en hor yezh. Korf al levr, avat, taolennadur bed ar c'hoariva gall e Pariz goude brezel 1914, a zo fromusoc'h c'hoazh, rak awenet eo gant karantez don un den a reas e ved eus ar bed-se. D' an dud eus va oad, lenn « Amañ hag Ahont » a zo advevañ en amzer dremenet. Mar gellan menegiñ va eñvorioù-me, da skouer, n' on ket bet ken tost ha Jarl Priel d' an darvoudoù. Hogen me ivez a zo bet jubennour e 1920 en Alamagn en ur... lakaomp ur « Mission française ». Evel studier e Pariz on chomet alies hep debriñ evit espern arc'hant da welout Dullin, Jouvét ha Cocteau. Hag o lenn pajennoù 'zo eus al levr e save an dour d' am daoulagad, pezh na c'hoarvez ket bemdez, a c'hellit krediñ. An dud yaouankoc'h, ha na ouzont tra eus ar bloavezhioù-se, ne vint ket ken teneraet. Hogen truez am eus outo ma ne gomprenont ket ez eus dirazo un oberenn veur. »

Roparz Hemon, « Ar Bed Keltiek », Mezheven.

REIZHADURIOU DA « AMAÑ HAG AHONT ». - Sed amañ un nebeut reizhadurioù a zo d' ober e levr diwezhañ Jarl Priel « Amañ hag Ahont

- Pajenn 11, lenn **burzhudasat** ha nann burzhusat.
- Pajenn 15, lenn **gouriz-saveteiñ** ha nann gouriz-savetiñ
- Pajenn 57, linenn 4, lenn **pe** e-lec'h pep.
- Pajenn 64, linenn 3, lenn darta.
- Pajenn 113, l. 29, lenn **a-diegezh vat** ha nann a-ziegezh vat.

- Pajenn 116, lenn **taol** e-lec'h daol.
- Pajenn 122, 1. 27, lenn **c'hevredad** e-lec'h chevredad.
- Pajenn 140, 1. 9, lenn **skevent** e-lec'h skevenn.
- Pajenn 155, 1. 3, lenn **lizheroù-eñ** e-lec'h lizheroù-se.
- Pajenn 192, 1. 11, lenn **kel lies** e-lec'h ket lies.
- Pajenn 243, 1. 6, lenn **er baradoz** e-lec'h e paradoz.
- Pajenn 264, 1. 30, lenn **er mare-se** e-lec'h er marse-se.
- Pajenn 274, 1. 27, lenn **plankenn** e-lec'h plakenn.
- Pajenn 289, 1. 12, lenn **piz-tonton** e-lec'h piz-toutou.

Un nebeut fazioù kemmadurioù a zo ivez chomet er skrid da skouer : e c'hleze evit e gleze, ne zostae evit ne dostae, ar gousked evit ar c'houked.

KENSTRIVADEG.

An « Entente Culturelle » eus Pariz a roio ur priz 30.000 lur e dibenn ar bloaz evit ar gwellañ studiaden war ur c'horn-bro diwar ar maez pe ur gêriadenn eus Breizh.

Ar genskriverien a c'hell goulenn ar reolennadur resis digant H. Le Menn, 3, rue Francis-Garnier, Paris (7°).

An oberennoù moulet pe dornskrivet a vez degemeret.

KAMP AR VREZHONEGERION. -

Dekvet Kamp ar Vrezhonegerion a vezo dalc'het e Plougoulm, Bro-Leon, eus an 29 a viz Gouhere betek ar 15 a viz Eost.

Degemeret e vez ar vugale gant o c'herent. Kamp ar Vrezhonegerion eo ar gwellañ skol vrezhonek a zo daoust ma ne bad nemet pemzek deiz. Ne vez komzet nemet brezhoneg a-hed ar pemzek deiz-se avat. Ar re a fell dezho dont d' ar c'hamp pe gouzout hiroc'h diwar e benn n' o deus nemet skrivañ diouzhtu d' an Itron de Bellaing, Le Vally, Guingamp.

DEVEZH KOUN BREIZH. -

Evel bep bloaz ez eus bet graet ur pilirinaj da Sant-Albin an Hiliber, bez Breizh dieub, dindan renerezh R. Tullou.

KELOU EUS BRASIL. -

Spered Brasil n' eo ket troet kalz warzu Portugal. Dedennet eo kalz muioc'h gant ar Stadoù-Unanet, ar « Rock 'n Roll » ha diotachoù all. Ar Brasiliad en deuz mezh o lavaret e tiskenn eus Portugiz, ha mezh en deus ivez eus ar yezh a gomz. Lavarout a ra n' en deus yezh vroadel ebet. (Evel just ne soñj ket evel-se holl dud ar vro-mañ, met un nebeut mat a ra.) Rui Barbosa ar skrivagner brudet (amañ) a ginnigas un deiz ma vije degemeret evel yezh Vrasil an tupieg-gwaranieg a zlee bezañ komzet c'hoazh d' ar mare-se. Hervez am eus klevet ne gaver den ebet ken hag a gomzfe ar yezh indianek-se. Bemdeiz e klevet tud oc'h ober goap eus ar Bortugiz. Me 'gav din ez eo dre warizi, rak ar Portugal a oar an tu da zastum arc'hant buan, hag a zo labourer, ar pezh n' eo ket ar Brasiliad. D' ar Bortugiz e plij kalz ar merc'hed du, a leverer. Portugeg Basil hag hini Portugal a zo disheñvel-tre en distagadur. An hini a gomzer amañ eo an aesañ d' an estren da zeskiñ, moarvat dre ma 'z eo bet distreset un tammig dre levezon an italianeg. Me am eus poan c'hoazh o kompren ur Portugal, ha pa 'z an da welout ur film portugek ne gomprenan netra. Ar « cheucheu » n' eus ket anezhañ amañ. Me ne felle ket din dont amañ dres abalamour ma oa ret din deskiñ ur yezh a gaven ken divalav. Ouzhpenn-se e ouien e rankfen koll va spagneg, hag a ouien ken mat gwechall, rak ken tost eo an div yezh ma tremener aes-tre eus an eil d' eben hep hen merzout. Seizh miz goude bezan deut amañ ne c'hellen ken komz spagneg. Edon er Retiro, daou pe dri miz a-raok kuitaat Bro-Spagn pa gejis gant ur strollad touristed a Bortugal, hag e tostais da welout hag e c'hellen kompren ur ger bennak (d' ar mare-se edon krog gant studi ar yezh) hag e oa e-touez an douristed ur plac'h yaouank flamm (16 pe 17 vloaz) ken koant ! hag hi a oa o tennañ ul luc'hskeudenn eus ar strollad hag e klevis anezhi o lavaret : « um pouquinho mais longe » hag e komprenis holl ar pezh a lavaras, hag e kavis anezhi ken koant ma en em gavis er gêr entanet gant ar Bortugiz hag o yezh, ma ris va menoz diouzhtu mont da Vrasil.

90

Ar vuhez e Brasil a zo un ifern d' an den a vev gant ul labour boutin. Re ger pep tra evit bevañ, dreist-holl an tiez. An hini a rank bevañ pell eus kreiz

kêr, evit kaout ti gwelloc'h marc'had a en em gav skuizhoc'h gant ar veaj eget gant e zevezh labour. Ret eo dezhañ koll un eur hanter da nebeutañ diouzh ar beure ha kemend-all diouzh an noz, ha, da greisteiz, e rank chom da zebriñ e kêr. Ur bern traoù all displijus a zo : ar skinva n' e glever ennañ nemet diwar-benn « futibol » ha bruderezh kenwerzhel ; an dud e karg dindan ar gouarnamant ne labouront nemet ma vez roet ur gwerzh-butun dezho ; ar polis a dag an dud peoc'hus, a vir ouzh an dud yaouank « d' en em garout » hogen a lez al laeron da labourat e peoc'h.

GOUEL AR VRO (Issy-les-Moulineaux, Bro-C'hall). -

Ouzhpenn ur mizvezh 'zo en em c'holoe mogerioù ar gêr-mañ, paot ar Vrezhoneg enni, gant skritelloù brav, ur marzh lenn warno, e brezhoneg hag e lizherennoù bras-kenañ : « Gouel ar Vro ».

Un dek devezh bennak war-lerc'h, d' ar 26vet a viz Mae 1957, e oa deut an devezh bras.

Diouzh ar beure, e tregernas tonioù-bale Breizh e straedoù kêr hag an dud a welas, o tegouezhout en iliz-parrez, a-drek o bannieloù mistr, kevrennoù Pariz (« Bleimor » ha « Morgazh »), kelc'hioù keltiek Kemper, Dinam, Poulaouen, koulz hag un nebeut re all eus Pariz, ha kevrenn Roazhon. Goude an oferenn e voe dibunadeg e kêr hag ur c'haer a drec'h e voe pa voe gwelet un niver mat a dud oc'h ambrougañ yaouankiz Breizh penn-da-benn he hent ha pa voe klevet stlakadeg daouarn ha meur a hini o lavarout : « Pegen brav eo ! »

En endervezh, e sal vras an ti-kêr, e voe un abadenn dispar. Ya, dispar, n'eo ket hepken dre ar c'han hag ar c'horoll, hogen, da gentañ holl, dre ar brezhoneg a voe graet gantañ ken evit ar c'han, ken evit an embannoù, a-drugarez da baotred ha merc'hed Poulaouen. Ha kalz a dud a gomprens rak ar saliad a-bezh eo hag a dride, m' hel lavar deoc'h, ar pezh a ziskouez n' eus nemet ober gant hor yezh evit boazañ pe advoazañ hor c'henvroiz outi ha n' eo ket mont dezho e galleg hepken dindan digarez ne veizfe ket an holl.

E berr, abalamour ma voe ur gouel breizhat rik ha brezhonek, e voe un dudi deomp-ni-holl harluidi.

Aozet e oa bet ar gouel-mañ gant « Kendalc'h » ha ma vefe gouest ar Gengevredigezh-mañ da sevel seurt gouelioù brezhonek, alies hag e pep lec'h, ne c'hellfed nemet hetañ e teufe a-benn da flastrañ ha da vougañ, ar buanañ ar gwellañ, paotred ha merc'hed ar gouelioù meurlarjez, galleg hepken enno, e-lec'h ma vez beuzet ur c'helc'hig bihan a Vreizh en un engroez a lazoù-seniñ-soudard evel ma vez gwelet amañ, koulz lavarout bep gwech, ken na teuer da gaout heug ha mezh.

Diwar ul lizher gant Fr. PENNEC.

91

N' ouzoun doare perak hogen, en Issy-les-Moulineaux, ne voe gwelet roud ebet eus meurlarjezerien Bariz e-touez an arvesterien zoken. Marteze ne blij ket dezho gouelioù Breizh pa ez int breizhat ha brezhonek !

Da echuiñ, e kav din e vefe mat dibab an anv « Gouel ar Vro » evit hon holl ouelioù koroll ha kan, brezhoneg enno, ha rediañ an holl gelaouennoù brezhonek pe c'hallek d' ober gant an anv-mañ, e brezhoneg hepken, diouzh giz « Bodadeg ar Sonerien » hag a zeuas a-benn da lakaat degemerout ar gerioù « Kevrenn » ha « Bagad » e pep lec'h.

Yann THOMAS.

BODADEG KEVREDIGEZH AR SKRIVAGNERIEN. -

Bodadeg Kevredigezh ar Skrivagnerien a vo dalc'het e Kerespers, Louaneg d' an 11 a viz Gouhere. Ar vodadeg a grogo da 10 eur hanter. Pred kreisteiz a vo kemeret asamblez. Mat e vije d' an holl izili dont da vodadeg gentañ ar Gevredigezh o vezañ ma 'z eus traoù pouezus da zivizout. Ar sekretour a roio ur rentañ-kont eus labour ar bloavezh. Kudennoù pouezus all a vo studiet evel hini an arc'hant da embann al levrioù, ar werzh, an embannerezh, ar gwirioù-oberour. Evit echuiñ e vo ur brezegenn gant Maodez Glanndour : daoust hag e tleomp skrivañ evit ar bobl. Ar sekretour ar garfe gouzout en a-raok piv a zeuio d' ar vodadeg. Skrivañ da Ronan Huon.

REIZHADENNOU. -

En notenn diwar-benn « Ar Bed Keltiek », pajenn 107 an niverenn 61, e oa ret lenn :

« Un dra all d' ober diouzhtu, d' am menoz, a vefe lakaat ur gelaouenn wenedek er reizhskrivadur peurunvan. »

Ha da echuiñ :

« ...penaos dont da vezañ izili da « Skourr Breizh ar C'hendalc'h Keltiek », dezho da zegemer « Ar Bed Keltiek » hag a zeuio da vezañ, dre o skoazell, brasañ kelaouenn-geleier brezhonek hor Bro. »

KENSKOAZELL. -

Gant glac'har ha doujañs hon eus klevet e oa bet toullbac'het hor mignon Herve Bougeant, skolaer lik.

Soudard, en deus skrivet da Brezidant ar Republik evit lavarout dezhañ ne rafe ket brezel a-enep da vrogarourien Aljeria, o stourm evit frankiz o bro.

Tremen a raio hepdale dirak lezvarn ar soudarded ha kondaonet e vo moarvat da vevañ daou vloaz en toull bac'h.

« Pa welan va broig, » emezañ en ul lizher, « hag hor yezh kaer o vervel goustadik mouget gant lakepoded ar gouarnamant, e laran nann dezho : biken ne rin evito al labour euzhus-se : lazhañ ur bobl. »

Pe e soñjer eveltañ pe en un doare disheñvel e kredomp ez eo ret d' hon holl vignoned sikour e pep keñver ar paotr-yaouank-mañ en deus bet trawalc'h a nerzh-kalon, un dra rouez en hon emsav, evit lavarout ar pezh a soñj.

PAJENN AR RE YAOUANK

Mae-Mezheven 1957 Niverenn 4

Unvaniezh a ra nerzh.

Da geñver ur chadenn-lizhiri :

« Kenvroiz ker,

Bennoz Doue deoc'h evit ho youl-vat : ma vefe an holl Vretoned evel ar re o deus respontet da c'halv E. Evenou, e vefe gwelloc'h an traoù. Evel ma lavarere er ganaouenn « Emañ Breizh o sevel dre nerzh he bugale » ; ha gwiroc'h eo bremañ eget gwechall, neketa ?

Trugarez c'hoazh evit ho kalon rak un dra all a ziskouez din e fell deoc'h adsevel hor bro hag heuliañ hent hon Tadoù : ho c'hoant da vont da Gamp ar Vrezhonegerion da zeskiñ komz.

Dalc'hit mat soñj e vo dalc'het ar c'hamp e Plougoulm, Bro-Leon, tost d' an aod, adalek an 29 a viz Gouhere betek ar 15 a viz Eost.

Spi am eus eta en em gavimp a-gevret evit komz brezhoneg e-pad an hañv hag a zo tost bremañ. »

Yann-Loeiz PEROT.

GOUEL SANT-ERWAN EN « ARENES DE LUTECE »

Hiziv en deus savet an heol war un devezh ker da galon Bretoned Pariz : Gouel Sant-Erwan en Arènes de Lutèce.

Diouzh ar beure e voe un oferenn gant kanerien vihan Sant-Mikael Batignolles. An Aotrou Hamayar, Eskob, a reas ur brezegenn vrav diwar benn an amzer tremenet gant Sant-Erwan e Pariz hag en Orleans oc'h ober e studioù. Wardro div eur e tegouezhas Dukez Bretoned Pariz. War he lerc'h e teuas ar strolladoù folklorel. E penn e oa Bagad Bleimor, d' an eil Bodadeg ar Sonerion, ha goude strolladoù gant gwiskamantoù eus pep korn Breizh. En o zouez e veze gwelet koef bras Bro-Vigoudenn, gouzougennoù koant Pont-Aven ha Rosporden, livioù flamm dilhad Plougastell, re Roazhon, Gwened, Enez Venac'h. Brav-tre e oa.

Dañsoù breizhat a voe graet ivez, ouzh son ar biniou hag ar bombard : bal daou, bal pevar, gavottenoù, piler lann, jabadao.

Evit echuiñ an devezh e voe graet ur prosesion tra ma vralle ar c'hleier hag e kroge an dud da ganañ kantikoù Breizh hag ar C'hredo. An Aotrou Touzé, eskob, a reas ur brezegenn diwezhañ hag an Ao. Gautier a reas ur galv evit « Mision Breizhat Pariz ».

Goude ar gouel ez eas pep Breizhad kuit en ur gas gantañ eñvoradenn ouzhpenn eus douar Breizh.

Annaig GAUTIER (Houilles).

Lavaret e vez alies ez eo Bougainville an trede Europad en deus graet tro ar Bed. Un dra faos eo ! Ar c'hentañ a zo bet Magellan, ur Portugalad. An eil, Francis Drake, ur Saoz. An trede n' eo ket Bougainville, met Per-Olier Malherbe, Breizhad eus Vitry. Mat-tre ez anavezze hemañ ar Spagnoleg, hag abalamour da se eo en deus gallet ober e veaj bras. Kemeret e oa bet gantañ un anv all : Pedro Lopez Malaierva. An holl dud tro-dro a soñje dezho e oa ar marc'hadour-se ur C'hastillad mat. En amzer-se e oa difennet groñs d' an estrenien douariñ e trevadennoù Amerikat ar Spagnoliz. Bras-kenañ e oa moarvat ampartiz ar Breizhad evit dont a-benn da dromplañ evez martoloded Bro-Spagn. Pa voe erru e Patagonia gant e vag e laoskas Malherbe e vignoned veaj. Ne chomas ket pell er vro-se rak Patagoniz a gare ar brezel hag a oa a-enep ar re wenn. Goude ez eas etrezek Granada-Nevez ha Spagn-Nevez, hag e reas eno anaoudegezh gant ur Spagnolad anvet Valdes. Klasker-aour e oa hemañ, ha Malherbe da vont gantañ. Met Valdes, ampoezonet gant besroue nr vro a varvas. Buan-buan e tec'has neuze hor c'henvroad dre ma n' en doa ket c'hoant da vervel diouzhtu. Dre vale ez erruas

er Perou. Met aer Amerika a oa deut da vezañ fall evitañ moarvat abalamour da Valdes ha goude bezañ kavet ul lestr hag a yae da inizi Salaün, e laoskas ar Breizhad an douar-bras evit skeiñ war-du ar Mor Habask dianav.

Un istor kaer met un istor hir e vije hini Breizh en Amerika. Penaos chom hep komz eus Troilus a Vesganez, markiz ar Roc'h hag a gasas en Amerika an Hanternoz un hanter kant bennak a drevadennourien ; eus Dupont-Grave, ur gwir Malouad hag a savas un nebeut bloavezhioù goude kêrbenn Akadia, Port-Royal ; eus an Ao. Le Loutre, beleg, ganet e Montroulez e 1709 hag a stourmas evit frankiz Akadia a-enep ar Saozon. Trec'het a-benn ar fin an Akadiz, e chomas e-touez e dud, sikouret gant e vignoned Ar Gwern, Manac'h ha Vizien.

Bez ez eus ivez Breizhiz e-touez ar re a zo aet e-barzh douaroù an Douar Bras Nevez. En ul levr talvoudus evidomp-ni « Groseilliers and Radisson », e komz an aotrou Warren Huphan eus Radisson, ur Breizhad, hag eus e vreur-kaer Groseilliers, hag a zizoloas hanternoz traonienn ar Mississippi.

Ne c'hellomp ket echuiñ an nebeut linennoù-mañ hep komz eus an aotrou Villerobe, ur Breizh-Uheliad ganet e Vitré e 1861. Beajet en deus amañ hag ahont tro-war-dro an Amazones hag ez eo marvet da 38 vloaz e Manaes war ribl an Amazones ken karet gantañ.

N' out ket ur vro vras, o Breizh, n' ac'h eus nemet un tri milion bennak a vibien. Met pa soñjer e kement ac'h eus roet d' ar Bed, ar gwad hag ar buhezioù kalonek, ar pezh ac'h eus dispignet, an nerzhioù, hag an dud a ijin evit brud ar broioù estren e soñj deomp-ni, da vugale a-vremañ, ez eo poent bras dit soñjal un tammig ennout, ma n' ac'h eus ket c'hoant da vervel da viken. Tra-walc'h a labour evit ar re all. Labouromp bremañ evidomp-ni hon unan. Yann-Per PIRIOU (Kaledonia-Nevez).

ROLL IZILI HOR C'HEVREDIGEZH

Goulennet eo bet diganeomp reiñ anvioù an izili e-barzh « Pajenn ar re Yaouank ». Setu an darn vrasañ anezho eta. 35 emaoomp evit ar mare. Breizh

- Y. K. Bodénès, Plougastel-Daoulas (Finistère).
- G. M. Le Goarnic, Moelan (Finistère).
- Gwenola Le Bec, Kemper.
- M. Le Goff, Gouezeg.
- M. M. Dubuisson Delaporte, Kastel-Nevez.
- N. Larnicol, B. D. L. Richelieu, Brest.
- Y. Piriou, Pontreo.
- Y. L. Perot, Mauron.

Pariz- ha tro-war-dro :

- A. M. Sevenou, Paris 13vet.
- Y. P. Sevenou, Paris 13vet.
- G. Toublanc, Paris 14vet.
- F. Laurent, Paris 17vet.
- A. Jezequel, Paris 5vet.
- G. M. Le Menn, Paris 17vet.
- Tangi al Louarn, Yerres.
- Gwenn ha Koum Kerlann, Yerres.
- E. Kerlann.
- Y. Gautier, Houilles.

Peurrest Bro-C'hall :

- Anna, Mari-Elen ha M. Mazé, Rouen.
- Gwenaël Mazé.
- Anna Gautier, Dammartin-sur-Tigeaux (Seine-et-Marne).
- M. Le Cron, Chartres.
- A. Toravel, Le Mans.
- Y. Pradig Praud, Le Mans-Robinson.

Broioù all :

- Erwan Evenou, Alger.
- M. Raoult-Mazé, Oran.

- Sésil Laurent, Casablanca.
- Yann-Per Piriou, Nouméa.
- Herve hag Erwan Konan, Laval-des-Rapides, Kanada. Evit kaout ar chomlec'h resis skrivañ da E. Evenou. Aliañ a reomp ar re a chom er memes kêr klask ober anaoudegezh.

BUHEZ AR GEVREDIGEZH

Bodadegoù : Moarvat hoc'h eus resevet hor paperenn. Dalc'hit soñj e vo dalc'het bodadeg Congbail - K.A.V.Y. e Kemper, d' ar 27 a viz Gouhere. - Kamp ar Vrezhonegerien eus an 29 Gouhere d' ar 15 a viz Eost, e Plougoulm. - Eus an 20 a viz Eost betek a 5 a viz Gwengolo, Kamp Bretoned Yaouank renet gant Le Cron.

Levraoueg : daoust hag e plijfe deoc'h e vije savet ul levraoueg ? Peseurt levrioù a garfec'h kaout ennañ ? Daoust hag e c'hellfec'h prestañ levrioù brezhonek pe diwar-benn Breizh ? Gortoz a reomp ho respont. En a-raok trugarez. Skrivañ da Wenaël Mazé, 11, rue Blaise-Pascal, Rouen (R. gauche).

Kevredigezh Ar Vrezhonegerien Yaouank.

Renerezh evit an hañv, Dor an Dour, Le Pouldu (par Clohars-Carnoët).

AL LIAMM 63

AL LIAMM
Tir na n-òg

NIVERENN 63

Gouere - Eost 1957

TAOLENN

Galv ar Beziou, gant Roparz Hemon	3
Fin ar Bed, gant Roparz Hemon	10
Ar C'hermes, gant Youenn Olier	23
Ar Chapeled, gant Rojer Brisson	28
Hent ar C'hoad, gant A. Heussaff	33
Breizh digor war ar Bed, gant Jil Ewan	41
An doare kontañ dre zek, gant Yvon Kraf	47
Hortus Mangarevensis, gant Remont Jestin (kendalc'h)	51
Al Levriou	62
Notennoù	67
Pajenn ar re Yaouank	73

GALV AR BEZIOU

gant ROPARZ HEMON

En eñvor Lun Fask 1957.

I

Sed o beziou : en douar du,
A-skign int ledet, tu pe du,
E ludu, skouarn ha muzell
Mut ha bouzar, mik, hep arsav,
En o repozvan, dianav,
Koazhet gant heol, glav hag avel.

Na doujañs na bri ! Ur siell
A ankounac'h yen ! Int a c'hell
Div wech mervel ! Tevel zo ret
War neb a varvas da zaskor
Dimp hor gwir. Difenn an enor,
E bro Arvor a zo torfed.

Ouzh bez ar merzher eo berzet
Tostaat. Na vo kroaz degaset
Amañ, na boket, na pedenn !
Ar geot, an touskan hag an drez,
Ar mergl, ar pri hag an dilez
D' e seurt ! Hounnezh eo al lezenn.

Breizhad, soñj ervat ! Ar chadenn
Zo c'hoazh war e choug. He dougen
A rank, zoken pa n' en deus mui
Korf nag anal. Perak dale ?
Ne dale dit tra menel aze
Da dermal. Mann ne c'hounezi.

Den, er c'hontrol, kalz a golli !
Stourm evit Arvor ? Valgori,
Reze, belbi, c'hoari aner
Sent ouzh ar vistri, chom divlam.
Mont da glask enkrez hag estlamm
Ne zere tamm en hon amzer.

4

Mantret, a gammedoù pounner,
E troez diglemm da gemer
Hent ar gêr. Mat ! Emberr e vo
Echu da vat an abadenn.
Breizhad yaouank, lez an anken,
Bez paotr fur ha seven en-dro.

O teport emaut ? War vordo
E chomez a-sav ? Kerzh afo
Petra zo ? Me 'z kwel o sellout
A-dreñv, sebezet. Ne deus den
Na loen dre aze. Pe froudenn,
En un taol krenn, a grog ennout ?

« Nann, a zen nag a loen n' eus roud
Neblec'h. Ha padal, hañvalout
A ra din klevout o voudal,

Eus tu ar bez, ur vouezh espar.
Selaouit-hu pezh a lavar.
Se zo, me oar, mouezh ar bed all ! »

- II -

« Da wad zo tomm, ha te zo mall
Ganit lammat hag ebatal,
Bragal ha brabañsal, dallet
Gant da nerzh. O mab, arabat
Bout diskiant. Foll eo c'hoantaat
An drevad n' ac'h eus ket hadet.

An hent d' hor pal a zo kalet,
Meinek dihegar. Glac'haret
E vi-te bepred. Ne vedi,
Evit hir studi, va mignon,
Hag hir aked, da c'haredon,
Evel don, nemet c'hwervoni.

Gwir vab din ez out. Stard outi.
A-vesk ar c'hailhar hag ar pri,
Bokidi lirazhin diniver
A darzho prim war ar wrimenn.
Touell un huñvre pa na ve ken,
Ganto bez laouen, tremener !
5

Gopr da servij ha da vicher,
Gant ar vediz a vo dister.
Hed da amzer vo serret-krenn
Ouzhit an teñzor digor-frank
Da bourchas d' ar chas, druz ha stank,
Aour ha fank, kuit a bep anken.

Me evel dout, war ar roudenn,
E reuz ar stourmad reut ha tenn,
Dre lezenn ur blanedenn griz,
A yeas hep astal. Hag allas
D' an neb a zo gwan ! Ar ganaz
A gavo prest gloaz ha kastiz.

Rak neb na da war-raok a giz
Hag a sank. O klask e frankiz,
Mann ne dizh nemet dizesper.
Hag o strakal e lez al liamm
Ur gor, ur pusun hag un namm,
Gwazh eget ar samm a lamer.

Sell eeun rak da zremm, ha kemer
Pezh a ro dit ar bed, seder.
Na dres a hanter an ervenn.
Hep keuz na chal, krog en alar.
Harp da droad, stou war an douar,
Kas an talar betek ar penn.

Na zargud pad ur vunutenn,
Mir leal ha lemm ar gourc'hemenn,
A-nerzh, a-grenn, korf hag ene.
Rak n' eus diougan, pa son an eur
Ma tishilh an deiz en neizheur,
A biv welo skleur ar beure.

E roued an arvar, nag a re,
Difonn, dizamant a gantre,

En o lure flour luskellet,
O sevel o c'hestell el loar,
A-hed, a-dreuz ! Int o deus goar.
An Ankou didrugar a red.

6

Hogen, pa varvi-te, bezet
Diwezhat, va mab, pe abred,
Sav divorc'hed-naet davedon,
Hag ez koude, gant ar re all,
Lez ur gentel flamm didamall
A feiz divrall hag a galon.

Amañ, ma tassed al leton
Ouzh sklerijenn vlin un hinon
Beurbad, anaon ar Vretoned,
E kalm klouar ar baradoz,
A-gor en aior az kortoz,
Pa vo noz da ved peurglozet.

En hon inizi ne vi ket
Un estren. O dorn astennet,
Keneiled anavezet-mat
D' az tegemer a zeredo,
Hag an drantiz sklaer a werso
A baro sioul en o lagad.

Sioul ha sklaer ha drant ! Ar prantad
A nec'h hag arvar hag argad
Mui ne blad en hor Glad eürus.
Ar fiziañs klok ha diogel
A van hag a zev, glan evel
Un ostiv santel gwelevus.

Ur vogidell yen mui ne luz
Kevrin an Amzer. Lugernus
E tiguzh an deiz diuzet
A-gozh gant Tad an Tonkadur
Da frailhañ dor garc'har Arzhur,
An Diougan illur apuret.

Ha Breizh, a yae en ezeved,
E-giz ur baourez dilezet,
O klask he boued hag o pediñ,
Faekh ha mezhus, an aluzen,
A glevo trumm dre ar vrumenn
Ar c'hleier laouen o seniñ.

Ha sed, er goabreg o regiñ,
Un heol Sul-Gwenn o fulenniñ,
Da azviñ ed ar mediñ splann.
Neuze e trido dre o hun
Hor c'horfoù dall hep liv na lun,
A run da run, gwitibunan.

7

Klev ! an devezh-hont, frouezh hon doan,
A deuy hep mar. Pa lavarane,
Va mab, goap ne ran. Ac'han di,
Striv hag arnod eo da lodenn.
Sav ha sent, hag er gorventenn,
Kerzh, sonn da benn, hep goulenn mui. »

Bezioù paour ! A-us da dourni
Ha da safron ar gasoni,
En ur bed trubard, c'hwi din-me
A gomz diwidre. Ho kelenn
A zo splann, ha ne vennan ken,
Her dre 'z an, da ren va ene.

Neb ho selaou ne ra foug
Gant breud ha diskrap ha brete,
Ha rambre balc'h ar re a nac'h
Pep mad ouzh Breizh en hon deizioù
Nemet unan : magañ kañvoù
E geunioù lor an ankounac'h.

O vale, gant trouz ha tousmac'h,
O c'hloc'h a-vrall er marc'hallac'h,
Pep doug, pep c'hoant yac'h a vac'hont.
Ma n' eus, dre bloue na dre gêr,
Nep heklev na vlej o gevier
Hag o risign taer divergont.

Anaon kaezh, ho mouezh a respont,
Dibres ha divall, alesont,
Hep droug, hep spont, o tont evel
Al letani c'hlan a gane,
E noz an diroll, Gwenole,
An den Doue fur en e gell.

8

-IV-

Korn ar gedour war an dourell !
Dihun, hast ha tizh er c'hastell
Savit uhel ar bannieloù !
Holl en un tolpad d' ar gadlann,
Paotred dilu, reit buan !
Ha bevet tan an emgannoù !

Petra ? Digenvez ar maezioù !
Na keflusk na garm nag armoù !
A-gleiz, a-zehou, laboused
O chintal sklinton ! Ha brini
Ne dint ket, nann, nemet dridi,
Mouilc'hi, driski, gwennilied !

En oabloù glas, an heol a sked
Evel atav ! Breizh a vored
Evel bepred ! Hag e kredan
Oa goullo va huñvre. Setu
Va c'hastell hud : bernioù ludu,
Mardoz du, huzil hag huan !

Ha padal, du-hont war al lann,
Kamm-digamm, a-bell e welan
Un engroez bihan, anezho
Tud a bep stad. Bagad iskis !
Kouer, micherour ha bourc'hiz,
Lik hag iliz, a bep giz 'zo.

Yaouank int, pe gozh. War o zro
N' eus netra dispar. Dre ar vro,
Gwell egeto a vo kavet.
Hogen un ambren yen o broud
Hag o dev, dalbec'h o klevout

Un hiboud kuzh en o c'haouded.

Ho kalv-c'hwi, Anaon binniget !
O tont, un hevelep bepred,
A neved sakr ar beredoù.
Strizh, aheurtet, kalet o fenn,
Ho patrom int. Int a gompren,
Hep dilenn, ho kourc'hemennoù.

9

-V -

Diruilh, mor gwenn, da gizennoù,
D' ar pardaez trist, en traezhennoù,
Pa dint lezoù d' ar c'hêrioù bras,
Rok ha morgant. Mestr an Douar,
En un noz aroun ha kounnar,
E barr o c'hlod o diskaras.

Un aezhennig c'hwek a zegas
Ur ganenn, dreist an tevenn kras,
A sourr e gwalaz hag askol,
Kailh ha bili, skiltr ha distag,
Hag a youc'h e safar ar gwag
Goanag ur ouenn na day da goll.

FIN AR BED

gant ROPARZ HEMON

An heol a oa sklaer. N' en doa ket klevet kloc'h an oferenn-vintin. Treiñ a reas en e wele. Disoñjet en doa sevel an dihuner. Pet eur oa ? Ne vern. Ne oa nikun ouzh e c'hortoz. N' en doa mui ezhomm bremañ mont da labourat. Re gozh e oa. Bez' e c'helle chom kousket betek kreisteiz.

E vontr a oa torret abaoe c'hwec'h miz. Ret e voe dezhañ mont d' e gas d' an horolajer e kêr. N' en doa ket fiziañs en horolajer ar vourc'h. Horolajer ? Paotr mil vicher kentoc'h, ha c'hoazh hep bezañ gouest da ober unan a-zoare.

Se a reas dezhañ soñjal en treiñ a yae da gêr. Bep mintin e tremene a-hed ar savenn-douar, a-rez an dremmwel dirak prenestr e gambrig, o leuskel ur c'hwitelladenn hir kent treuziñ an hent-karr. Neuze e oa seizh eur hanter. N' en doa ket klevet c'hoazh ar c'hwitell. Skeud an dervennd war ar c'hleuz a lavare koulskoude e oa eizh eur da vihanañ.

Perig, - Perig e oa bet adalek amzer e vugaleaj, morse Per, hag eñ tri-ugent vloaz ! Perig evit e vamm, e dad, e vreudeur, e c'hoarezed, e wreg, holl aet bremañ da anaon, - Perig en em wiskas hag a ziskennas d' an traoñ. El laez ne oa nemet e gambrig. En traoñ ne oa nemet ur gegin, pe ur sal mar karer. An ti bihan-bihan a oa kollet war ar maezhioù : parkoù dirazañ, un tammig liorzha dreñv, hag ur waremm vras. Eno e oa deuet da echuiñ e vuhez.

Er gegin n' en doa netra d' ober nemet astommañ ar c'hafe chomet e foñs ar greg, choukañ butun en e gorn ha tanañ anezhañ o c'hortoz ar gazetenn. Ar gazetenn a errue bep mintin war-dro eizh eur hanter. Erwan, paotr al lizhiri, a veze gwelet o tiboufañ diouzh ar c'hoad e krec'h, hag o treuziñ ar waremm o poulzañ e varc'h-houarn da ziskenn betek an ti. Un dro vras a ranke ober evit tizhout an tiig-se pell diouzh an tiez all. Hogen paotr mat e oa, hag onest, ha ne vanke koulz lavaret gwech ebet. Glav pe avel, rev pe erc'h, e teue da reiñ da Berig brasañ plijadur an devezh.

11

Regiñ ar vandenn, lakaat e lunedoù war e fri, displegañ ar paper moulet fresk, azezañ dirak an daol e-tal ar prenestr, ha lenn, lenn goustadik, eus an titl war ar bajenn gentañ betek diwezhañ linenn ar bajenn diwezhañ. Lenn pep tra, ar c'heleier bras, ar c'heleier bihan, an embannoù, adlenn zoken ar re a veze embannet bemdez abaoe meur a viz. Piv gwelloc'h eget Perig a ouie pezh a c'hoarveze er bed-holl, hag eñ e-unan-penn en ur c'hornig anezhañ, bevennet gant ur c'hoadig, ur savenn-hent-houarn hag un dousennad kleuzioù ?

A-raok marv e wreg, a oa bet klañv hep gallout fiñval war he gwele, en doa prenet dezhi un ardivink radio, un ardivink bihan, a-boan brasoc'h eget ur voest-sukr, hag a rae trouz spontus. Ur sizhun goude an interamant en doa gwerzhet an ardivink da dud nevez dimezet. Da betra kaout ar radio ? Perig en deveze poan o kompren pezh a huche ar benveg daonet-se. Ha ne glevet mat e gwirionez nemet saozneg, saozneg atav. An tredan ivez ne zeue ket betek an ti. Ret e vije prenañ atav podoù-tredan a uze buan.

Nann, lezomp tud ar vourc'h da vont sot gant o radio, eme Berig. Din-me va c'hazetenn, a gont din an holl geleier hep pres na safar, hep mougañ kanaouennig an tan o tañsal lirzhin war an oaled e-pad ar goañv, nag e-pad an hañv stirlink an amprevaned o tont dre ar prenestr digor.

Paotr al lizhiri a oa diwezhat, gwall ziwezhat ar mintin-se ! Ar bann-heol a rae bemdez tro ar gegin a oa dija aet e-biou d' ar siminal hag a floure ar ganastell, oc'h alaouriñ ar boultrenn war an astell werniset. Perig, echu gantañ

e gorn, a yeas er-maez.

Erwan ne veze diwezhat evel-se nemet e-tro Deiz ar Bloaz, an devezhioù kasaus-se ma kroge en dud ar froudenn da gas lizhiri ha kartennoù ha pakadoù an eil d' egile, Doue oar da be vad, ha ma veze daleet ar c'hazetennoù paour a-enep ar reizh hag ar justis. E miz Mae avat ! Se ne oa ket c'hoazh c'hoarvezet. Zoken pa gemere Erwan e vakañsoù, e teue ur poster all, yaouankoc'h ha lijeroc'h a droad egetañ. Ha pa gouezhe klañv e kase e vab, a glevet o tifaragoellañ gant an diribin en ur c'hwibanat, laouen o kaout digarez d' ober skol louarn.

Sioul-bras e oa ar maezioù. Ken sioul ma oa ur bam. O sellout ouzh ar gwennilied o saezhañ an aer c'hlas, ouzh ur big o lammedikat war al leton marellet a vokedoù-marc'harid, ouzh ur bagad balafennoù gwenn o tremen dre ar waremm e-giz bleunioù war nij, ouzh ur gevridenn o tiskenn goustadik a-ere he neudenn eus noed an doenn etrezek garzh al liorz, e verzas ne oa ket pep tra en devezh-se evel boaz. Un dra bennak a oa kemmet. Ar skeudenn-se, moulet war skramm e lagad a zeiz da zeiz eus ar bed, arvestet mil gwech eus toull e zor, a oa diglok. Un toull a oa, ur mank. Hag eñ ha teurel e sell, evel skin ul luc'hvanner, a-skub a gleiz da zehou, a draoñ da grec'h, da gavout an tachad a oa goull. Da gentañ ne gavas ket. Neuze, a-greiz-holl, e kavas : e prad re Jelebar, eus mereuri Penn-an-nec'h, ne oa ket bet kaset ar saout da beuriñ.

12

Perig a bignas betek ar c'hoad. Ac'hano e weled un darn vras eus ar barrez, an hent o treiñ etrezek ar vourc'h, tour an iliz, hag a-dreñv, ur rubanennad vor, troc'het gant begoù kerreg an aod evel dantelezh. Ne oa den war an hent. Damc'hoanaget en doa Perig spurmantañ Erwan war e varc'houarn o tostaat. An damc'hoanag a varvas, gant ur stok iskis en e galon, evel pa vije spinet gant un dorn diwelus. Ha neuze, ur sebez all : neblec'h ne weled na chatal, na kezeg, na tud. War wrimenn ar c'hoad, e park Rikou, e vije bet e gazeg hag hec'h ebeul rous o fringal en-dro dezhi hag o tont, ranell, savet e benn, betek ar gloued, da sellout ouzh an estren. Ar park a oa goull. E mereuri vras Run-Bran e oa serr an holl brenester, serr an dorioù, re ar pennti, ar marchosi, ar c'hrevier, ar c'hriognol, ha ne oa nikun er porzh. Ne glevet na blejadenn, na kristilhadenn, na youc'hadenn baotr, na mouezh vaouez, na garm na leñv na c'hoarzh bugel, na chourikadenn rodoù na boubouadenn karr-dre-dan. An evned hag an amprevaned evelkent a yae, a zeue, a droe, diseblant ha distrafuilh. Ne oa nemeto o fiñval hag o trouzal en ur bed aet mut ha diloc'h. An heol a grape ingal e bolz an oabl, evel bemdez, o strewiñ skeud ha sklerijenn evel kustum, o lintrañ war an toennoù, o tastroc'hañ ar girzhier, ar c'hleuzioù, ar renkadoù legumaj, ar renkadoù gwez er gwerjeoù, o lakaat gwerenn amañ, gwerenn ahont da fulenniñ evel ur bouchad sfered, o livañ ar mor e glas hag e gwenn, ar pennoù-tir e gwer hag e moug, an traezh e melen hag e ruz-alaouret. Ne oa mann direnket. Dremm ar bed a oa e zremm a-viskoazh. Nemet eus an dud hag o loened ne oa mui ardamez ebet.

Perig a zistroas d' an ti. Degouezhet e toull an nor, e sellas da welout ha ne oa ket deuet ar gazetenn, dre ur burzhud bennak, e-pad e droig er c'hoad. Kazetenn ebet. Ur pennad mat e chomas e-tal ar prenestr, o sellout er-maez, kroaziet e zivrec'h, krizet e dal, don en e soñjoù. Neuze e pignas betek e gambrig. Eus tiretenn izelañ ar gomodenn e tennas e zilhad Sul, pleget ken aketus hag en amzer ma oa bev e wreg, hag o gwiskas. Perak lakaat e zilhad Sul ? Ne ouie ket ervat. Sioulded espar ar bed marteze, evel sioulded ar Sul, hogen fromusoc'h ha meurdezusoc'h c'hoazh, ha klokoc'h. Soñjal a reas trumm en doa lakaet an dilhad-se evit ar wech diwezhañ, - rak d' ar Sul en em wiske peurliesañ evel d' ar pemdez, - da vont da interamant e geneil kozh Frañsez. Tud e oad, mignoned e yaouankiz, a oa o vervel an eil war-lerc'h egile ! Gwiskañ a reas e votoù ler. Neuze, o kemer e vazh, - n' en doa ket ezhomm anezhi da vale, hogen ezhomm en doa da gaout un dra da zerc'hel kompagnunezh dezhañ en devezh-se, hag e gi Nestor a oa marv tri miz oa, - e kemeras penn e hent trema ar vourc'h.

13

Biskoazh n' en doa sellet a-dro-war-dro evel ma reas neuze. Dre voaz e

kerzhe en tu kleiz d' an hent, aon rak ar c'hirri-tan a zifourke atav pa c'hortozed nebeutañ. Er mintinvezh-se ne oa ket a girri-tan. Nag ur marc'h-houarn zoken, nag un den war droad. Treiñ a reas a-gleiz da vont betek mereuri Run-Bran, en doa gwelet a-bell. Di ez ae a-wechoù da breñañ laezh. Bep gwech, o krapañ gant an hentig, e kleve an daou gi-porz h o razailhat en ur sachañ war o chadenn. Hiziv ne glevas mann. An div log a oa goull, an div chadenn a-stlej, war an douar, hag e oa frank an tremen. Ya, gwelet mat en doa eus ar c'hoad. Ar vereuri a oa dilezet. A-raok dispartiañ, an dud o doa sparlet ar prenester, prennet ha kadranset an dorioù. Ar moc'h hag ar yer a oa aet kuit koulz hag ar saout hag ar c'hezeg. Dre ur grem e dor ar c'harrdi e welas ne chome e-barzh nemet ur gozh kariolenn. An holl girri, an traktor, marc'h-tan ar mab, karr-tan ar verc'h-kaer, holl e oant tec'het.

An amzer a oa klouar, tomm zoken. Padal e santas Perig ur gridienn yen o vont dre e izili, e ziskoaz hag e vruched. Un enkreiz iskis a stardas e galon. Ret e voe dezhañ choukiñ war ar gentañ azezenn a gavas, ar maen e-harz bardell ar puñs. E venoz a reas da zistreiñ d' e di rag-eeun, ha da chom eno, diseblant, o c'hortoz, evel pa ne vije c'hoarvezet netra.

Diskenn a reas betek an hent bras. Hogen neuze, ar c'hoant gouzout a boullzas e zivesker etrezek ar vourc'h adarre. Nann, ne oa ket posupl. Ne oant ket holl aet kuit. Bez' e oa tud kozh, tud klañv, na c'hellent ket sevel. Mar doa bet dilezet ar re-se gant ar re all, o doa ezhommm sikour. Ret oa dezhañ mont da welout. E zlead e oa zoken.

An ti kentañ, dres, a oa ennañ o vevañ daou bried aet war an oad, Loeiz Prijan ha Tina Roue. Loeiz a veze hañv-goañv gant ar remm, ha Tina en em stleje war-bouez flac'hoù. Dor an ti a oa serr. Perig, gant penn e vazh, a skoas warni. Respont ebet. Sevel a reas ar c'hliked. An nor a droas un tammig, un tammig hepken : dalc'het oa gant ur chadenn. Ha Perig ha mont dre ar vanell simant e kostez an ti betek ar porzh a-dreñv. Gervel a reas. Respont ebet. An ti a oa marv. Kaoued al lapined a oa digor, ha goull.

14

Pelloc'h e oa un ti nevez, ul liorz h vras dirazañ. Dre ar gaell e c'helled gwelout un alez, hag ar porched. An nor a oa serr ivez. Perig n' anaveze ket an dud a oa o chom eno, tud nevez deuet d' ar vro. Bountañ a reas evelkent war an nozelenn gouevr er piler kleiz. Kaer en doe astenn e skouarn, ne glevas ket ar c'hloc'h-tredan o voudal e-barzh an ti. Bountañ a reas c'hoazh. Na trouz na fiñv.

Gant an holl diez a-hed an hent e oa heñvel : dorioù prennet, stalafioù serret. Bez' e oa evel bale da hanternoz, gant an heol e-lec'h al loar da sklerijenn. Dre ma tostaed ouzh kreiz ar vourc'h e teue stankoc'h an tiez, rouesoc'h al liorzhoù. An hent a oa bremañ ur straed, gant stalioù. Stalafioù koad, pounner, a c'hiz kozh, stalafioù houarn, skañvoc'h, a c'hiz nevesoc'h. Holl e oant sparlet, krouilhet, gouzizet, hag e seblantent daeañ Perig, treiñ o c'hein gant disfiz outañ, e-giz iriennerien o tevel pa gouezh un estren e-kreiz o c'huzul. E stal ar c'higer hepken ne oa nemet barrinier, hag e weled an diabarzh, goull. War an daol varbr frotet ha gwalc'het mat e oa ur gelienenn o vale. Perig a gendruzas : kelienenn gaezh, te ivez a glask, te ivez ne gomprenet ket.

A-raok plasenn an iliz e oa skol ar baotred, en tu dehou. Eno ne oa ket a stalafioù, ne oa ket a ridezioù, pe da vihanañ ne oant ket stegnet. An heol a bare sklaer a-dreuz ar gwerennoù bras, hag a drese skeudennoù frammoù ar prenester uhel er sal a-vizie dre vesk ar renkadoù taolioù ha bankoù uzet, troc'het, kizellet, skrabet, krafignet, saotret, lufret gant nouspet kontell, nouspet ivin, nouspet biz, nouspet ilin, nouspet bragoù, taol-vurev ha kador ar mestr war al leuren-blek, an daolenn du, an armel vihan gant ar vi struskañval, ar c'horf-eskern, ar marmouz plouzet, muzulioù ar mentadur metrek, hag ar c'hartennoù douaroniezh hag an taolennnoù naturouriezh hag anatomiezh hag enebalkoolouriezh. Goull, goull, goull. Na mestr na bugale.

Perak e oa doaniusoc'h c'hoazh disparti ar vugale ? Perig ne ouie ket. En em gavout a reas war ar blasenn, a hañvale bezañ brasoc'h eget kustum, gant ar bankoù maen tro-war-dro, hep ur stammerez kozh zoken deuet eno da dommheoliañ. Horolaj an iliz a verke dek eur ha seizh. Ar c'hloc'h en tour, e gostez arem o lintrañ sioul ouzh an heol, a seblante bezañ mudet da viken. Prennet oa an nor-dal. Prennet ivez dor ar groazenn.

15

Perig a reas an dro betek ar sakristiri. Ha setu ma oa digor an nor vihan. Unan bennak, ur beleg moarvat, en doa disoñjet prenañ ha kas gantañ an alc'houez, a oa chomet er botailh. Eus ar sakristiri e oa aes tremen en iliz. Teñval e oa, evel bepred, ha c'hwez an ezañs hag ar c'hoar o plavañ dindan ar bolzioù. O vont etrezek an aspled, Perig a zaoulinas dirak an aoter. Ar Werc'hez vras e plastr, gant he sae wenn hag he mantell c'hlas, ne oa en deiz-se nemet un delwenn, muioc'h e plastr eget biskoazh. Ar sent ivez, war o sichennoù, ne oant en deiz-se nemet tammoù koad. Perak ? perak ? Daoust d' ar Werc'hez, daoust d' ar sent, daoust da daolennoù Hent ar Groaz, an iliz a oa goulllo. Ha tec'het e oant-i ivez, o lezel stummoù yen war o lerc'h ? Perig a verzas un dra all neuze : dor aour an armel sakr a oa kornzigor. Hag un dra all c'hoazh : ar flamm er gleuzeur a-zioc'h e benn a oa mouget. A-boan ma weled ar voullig wer damruz e pign en deñvalijenn.

Perig, o kuzhat e zremm gant e zaouarn, e dal harpet ouzh an aspled, a vanas daoulinet, ur bedenn, graet a frazennoù dastroc'het, o vont dre e spered. Un trouz a dorras ar sioulded vras en-dro dezhañ. Sevel a reas da sellout. Ne oa den. Ne gleve mui seurt. Neuze e klevas adarre. Bez' e oa evel ur sarac'h o tremen goustadik, bremañ e-kreiz ar c'hadorioù berniet e-tal an nor, bremañ e skalier-biñs an tour, bremañ a-hed korzennoù an ograou, bremañ e don ar gadorgofez. Gwech e seblante dont eus ar sakristiri, gwech eus ar volz, gwech eus ar maen-badez, gwech eus an aoter. Ha ne oa ket evit gouzout petra oa : na pilpaserezh treid, na kuzuligoù, na klemmvanou, na c'hoarzhadennoù, na paz, na hiboud letanioù, hogen kement-se mesk-ha-mesk.

« Boudinell et eo va diskouarn, » a lavaras Perig ennañ e-unan. Ha gouzout a rae ne oa ket gwir. Ne lavare se nemet da ziarbenn ar spont a oa o kregiñ en e askre. An trouz-se, pe e oa faltazi pe ne oa ket, a roge e empenn, a skoe war bep nervenn, a stegne pep gwazhienn eus e gorf ken na venne tarzhañ. Kuitaat a reas an iliz.

War ar blasennig a-dreñv, e chomas a-sav ur pennad, nec'het o c'houzout pelec'h mont. Ar peoc'h-se e-kreiz an deiz a oa braouac'hus. An tiez, gant o stalafioù serr, a seblante sellout outañ, o selloù karget a fallagriezh. Strobinnell ha diaoulerezh oa en aer.

Trumm, e galon a reas ul lamm. Unan bennak a sache war e droad. E zivesker a reas ul lamm ivez.

Ne oa nemet ur c'hazh, ur c'hazhig gwenn, krommet e gein, savet e lost, e zaoulagad louet, hogos glas, souezhet ha tristidik. Perig a dostaas, a stouas da flourañ al loenig.

- O klask da vestr emañ ! Kollet eo da vestr ! Ar c'hazh a rouzmouzas, hag a zeuas da heul an den.

- Petra a raimp-ni bremañ ?

Kaozeal, zoken gant ur c'hazh, a rae vad.

16

Merzout a reas neuze e oa digor ur stalaf e ti ar baraer. Stageta fall oa bet moarvat, ha poulzet gant ur mouch-avel, pe c'hoazh netra nemet ar pouez anezhañ en doa graet dezhañ treiñ war e vudurunoù. Ar prenestr, e rez-an-douar, ne oa ket stardet ar stolikez warnañ, hag aes e voe da Berig e vountañ. Er gambr, kentañ tra a welas voe ar skingomzer.

Hag eñ da vont e-barzh. Ar skingomz ! Gant ar skingomz e vije keleier marteze ! Perig a droas an nozelenn. Netra. Na gouloù na trouz. Diot ma 'z on, a soñjas, konter an tredan a zo serret ! Mont a reas dre an ti da glask ar c'honter. Un tammig en em sante evel ul laer. Hogen bezañ en un ti ne oa ket, e doare pe zoare, ken spontus ha bezañ en iliz pe er-maez. Ar c'honter a oa en trepas. E zigeriñ a reas, ha distreiñ d' ar gambr. Ar skingomzer ne oa ket war enaou. Treiñ a reas nozelenn ar gleuzeur e pign e-kreiz al lein. Ne enaouas ket kennebeut. Ar red-tredan a oa troc'het !

Ar pellgomzer a oa er stal. Soñj en doa bezañ gwelet ar vouloñjerez o pellgomz. Marteze, marteze ! Brell e oa, a ouie. Ar pellgomzer, hep mar ebet, a oa marv. Ret oa ober un taol-arnod koulskoude. Kavet gantañ hent ar stal, e chomas un herrad hep kregiñ en ardivink du kluchet war e voest e-giz un amprevan doñjerus. Pa grogas ennañ en diwezh, ne c'hoarvezas tra. Ya, ar bellgomz ivez a oa marv.

En em gavout a reas er-maez, hogozik hep gouzout penaos, hag o vale, o redek kentoc'h, war an hent a gas d' ar mor. E tu hanternoz ar barrez ez eus ur beg-douar, hag e penn ar beg-douar-se, an tour-tan. Paotred an tour-tan, a soñjas, a vije ar re ziwezhañ da zilezel o labour. Dre ma kerzhe e save goanag en e galon. An tour bras a save, ken sonn ha ken sioul ha biskoazh en oabl glas, harpet start war roc'h an tevenn. An hent a oa hir, ar c'hwezenn a zivere diouzh e dal, a rede a-bed e zivoc'h hag e c'houzoug war e vruched hag e gein. Gleb-teil oa e roched. Berr e teue e anal. Ret e voe dezhañ gorrekaat. Hogen kerzhout a rae atav, war an hent-se hep disheol e-giz ur roudenn wenn-kann war grec'h damvoal an tornaodoù, strewet a vrug, a vodoù lann, a vein hag a reier, tommet ferv, en desped d' an aezhenn, gant an heol didruez, ha goueleni o flapañ o divaskell en ur bibial tost a-rez e benn.

Erfin e welas an ti gwenn, an tammig liorzh goudoret gant ur voger. Diraez a reas ar gael. He hejañ a reas. Ar botailh a oa prenet. Huchal a reas. E vouezh a yeas da vervel en ec'honder. Dirak ar savenn vihan en em astenne un dachennad hir ha ledan a vor. Ne oa ket ul lestr, ne oa ket ur vag o tremen. E-giz-se e oa bet ar bed, moarvat, e deizioù kentañ ar grouidigezh. Ar c'hoummoù en traoñ a save, a ruilhe, a darzhe ouzh ar c'herreg, a spoume war an traezh, a gile da vezañ tizhet gant koummoù all o sevel, o ruilhal, o tarzhañ, o spoumañ, evit kilañ d' o zro, atav ingal, hep mall na dale, dizamant-kaer ouzh tonkadur an denelezh.

17

Perig a droas kein. Bremañ e kerzhe war e bouez. N' en doa ket graet kement a hent abaoe meur a vloaz, hag e dreid a oa skuizh. Skuishoc'h c'hoazh oa e galon. Ar vourc'h, a-bell, a oa bepred sioul e-kreiz ar maezioù didud. C'hoant a zeuas dezhañ da vont betek an iliz evit seniñ ar c'hloc'h-galv. Gouzout a rae penaos ober. Desket en doa gant ar c'hloc'h-her kozh, gwechall, pa oa masikod, en e yaouankiz. Hogen da betra ? Gwelloc'h distreiñ d' ar gêr. Er gêr da vihanañ ne vije ket ar sioulder nag an digenvez ken iskis tra hag amañ.

Da vont d' ar gêr n' en doa ket ezhomm tremen adarre dre ar vourc'h. Un hentig-treuz a heulie traonienn ur revorenn dre ur foenneg vras betek pont an hent-houarn, ha neuze dre wenodennoù e-kreiz parkeier dindan gwinizh ha gwinizh-du e oa aes tizhout ar c'hoad, ar waremm hag e di.

E penn pellañ ar foenneg, en tu dehou, e oa foukenn un intañvez, a veve hec'h-unan-penn, eveltañ. Eveltañ Marianna ne zaremprede den ebet. Eveltañ... ya, eveltañ, marteze, e oa chomet. Ha setu ma klevas buselladennoù o tont ac'hano. He buoc'h ! Perig, fromet-holl, disoñjet gantañ e skuizhder en un taol, a hastas mont etrezek an ti paour.

An nor a oa digor-bras. Er gambr, ne oa direnket netra : ar gwele-kloz, ar ganastell, an daol, ar gador, ar siminal gant al landerioù houarn hag an drezenn, ar grusifi gant ar veuzenn vinniget ouzh ar voger wenn. Hogen eus ar berc'henez ne oa roud. El lastez kraou e-kichen edo ar vuoc'h rous o vlejal hag o stirlinkat he chadenn.

Perig a verzas diouzhtu ne oa ket bet goroet al loen kaezh. Kavet gantañ ar c'helorn hag ar skabell, he goro a reas, dre druez outi. Neuze he distagas. Kerkent ez eas ar vuoc'h d' ar richer da evañ.

Ne oa mui mann da ober nemet kenderc'hel gant e hent. Deuet d' ar pont e krapas betek al linenn-houarn. An div roudenn a lufre ouzh an heol. Dizale, a soñjas Perig, e vint merglet ha damguzhet gant ar geot. En ti-gar, pemp kant metr pelloc'h, ne oa na fiñv na trouz. Ne deas ket da welout. N' en doa mui ken c'hoant nemet kavout e di da ziskuizhañ ha da brederiañ.

18

- Amañ emaut, Perig, an diwezhañ en ur bed dilezet gant an dud. Robinson Krusoe ! ket en un enezenn, hogen ez pro, ez parrez ! N' ec'h eus ket bet ezhomm da dreuziñ ar mor na d' ober peñse evit bezañ taolet war un aod digenvez. Te a gave dit e oas da-unan-penn a-raok, hogen bremañ out da-unan-penn evit gwir. Da belec'h int aet ? Perak int tec'het ? Ne ouzout ket. Ne ouezi biken marteze, Holl int aet kuit. Tec'het ! Marteze distrujet a-grenn, pulluc'het, teuzet gant ur galloud kevrinus, ur gaz bennak, pe ur skin dianav bannet eus ur blanedenn all. Nann, te a vije bet distrujet ivez, hag ar c'hazhig gwenn, hag ar vuoc'h rous, hag an holl evned hag an holl amprevaned. Ur c'hleñved-red ? Nann, o c'horfoù a vije chomet da vreinañ. Serret ha morailhet o deus o ziez, kaset o deus o loened ganto, hag o zraoù priziusañ morvat.

Perig a verennas evel boaz. Gwelloc'h oa ober pep tra evel boaz, keit ha ma c'hellje ober. Goude merenn e reas kousk-kreisteiz. Pa zihunas e oa diwezhatoc'h eget boaz marteze. Trec'het oa bet gant ar skuizhder. E-pad ur vunutenn pe ziv e chomas, e zaoulagad digor, hep soñjal e netra. Neuze, an eñvor eus kement a oa c'hoarvezet en deiz-se a zistroas en un taol d' e spered. Sebezet oa atav. Hogen ne oa mui spontet. Er c'hontrol, en em gave dichal. Evel dieubet diouzh ur bec'h: bec'h an dud o ren o buhez en-dro dezhañ hag ouzh e waskañ gant o monedonea diziwezh. O ezvezañs a oa evitañ dieubidigezh. Bezañ dieub diouzh an denelezh ! Nag a wech en doa huñvreet en dra-se ! Dieub diouzh o selloù kivioul, o droukprezeg, o emellout e kant tra, dieub zoken diouzh o madelezh hag o skoazell. Meur a wech en doa c'hoantaet bezañ Robinson Krusoe. Sevenet eo bremañ e c'hoant.

Ha d' ober en e faltazi un dresadenn eus e vuhez da zont. Ne vije mui a gazetenn bep mintin da zegas dezhañ keleier gwir pe faos eus ar pezh a anved ar bed, ha na oa nemet ul lodennig dister eus ar bed, birvilh ha strafuilh ha trefu an noueañs « homo sapiens ». « Homo sapiens, » me lavar ! Koulz e vije lenn keleier ur grugell-verien pe un hed-gwenan, ma vije tu ! N' en dije mui netra d' ober nemet bevañ hervez e c'hiz, hep kaout ezhomm da bremañ netra. E zilhad ? A-walc'h en doa da badout meur a vloaz, sur-mat betek e varv. E voued ? Frouezh ha legumaj a oa en e liorz. Ha neuze, ar vro a-bezh a oa dezhañ. Paouez a reas ur pennad da dreiñ ervat ar soñj-se en e spered : ar vro a oa dezhañ, an holl zouarou, an holl diez ha kement a oa e-barzh. Kemer pezh a ranke kaout evit bevañ ne oa ket laerezh. Gwelloc'h o implij eget o lezel da louediñ, da vezañ gwastet gant ar glav hag an avel, preizhet gant ar razhed, al logod, ar preñved hag an astuz. Robinson Krusoe a oa deuet a-benn, ha n' en doa ket, kavet en e lestr an dekvedenn eus an traoù a vije kavet gant Perig en un ti hepken.

19

Ret e vije da gentañ bezañ gouest d' ober tan. Er stal-vutun, hep mar ebet, e oa ur bern alumetez, alumetez a bep seurt, e boestoù bras hag e boestoù bihan. Ha ma teuje an alumetez da vankout, e vije c'hoazh dirennoù, hag ezañs, ha tont. Ha ma teuje ar re-se c'hoazh da vankout, e vije an heol ha gwerennoù-kreskiñ da entanañ kinvi ha pilhoù sec'h evel m' en doa graet nouspet gwech pa oa bugel.

Tanañ a reas e gorn. Butun ? Ne chome gantañ, en e di, er voest houarn-gwenn war ar siminal, nemet tri fakad. Pakadoù all a oa er vourc'h : butun gros, butun fin, sigaretennoù e pakadoù glas, ha gwer, ha melen, segalennoù e boestoù koant. Laerezh... nann, kemer a raje ar pod-butun pri-hont e preneustr ar stal en

doa bet c'hoant anezhañ ha na oa ket pinvidik a-walc'h evit prenañ. Ha goude... Ma ! Ober a raje evel m' en doa graet e-pad ar brezel, plantañ butun etre ar c'harzh ha moger an ti.

Holen ? sukr ? bleud ? kafe ? A dra sur, gant an amzer e vije ret dioueriñ tra pe dra. Da nebeutañ betek fin an hañv ne oa ket da vezañ nec'het. Laezh ? Buoc'h Varianna a roje laezh evit ur mare. Amanenn ? Ne ouie ket ober amanenn, daoust m' en doa gwelet e vamm alies oc'h ober. Ret e vije klask ur ribod.

Va Doue ! ret e vije labourat ! Ha talvezout a rae ar boan ? Marteze, goude holl, e vije gwell dezhañ mont kuit evel ar re all. Pe war-du ? War-du ar reter, moarvat.

Ha kavout a raje tud ? Er bloaz 1940 e oa bet un dec'hadeg ivez. N' en doa ket ankounac'haet. Piv a c'helle ankounac'haat ? Er bloaz-se edo er broioù-krec'h. Gwelet en doa ar steudadoù kirri o tibunañ a-hed an hentoù, hag ar bandennoù tud war droad, soudarded ha nannsoudarded mesk-ha-mesk. En dro-se e oant o skampañ war-du ar c'hornog pe ar c'hreisteiz. Darn koulskoude a oa chomet er gêr. Ar re-se a oa bet fur. Perig en doa touet, ma c'hoarvezje hevelep tra deiz pe zeiz, ne glaskje ket tec'hout. Re a reuz en doa gwelet.

Bremañ, avat, e oant tec'het gwitibunan. Peseurt keloù o doa klevet ? Peseurt dañjer a oa bet diouganet ? Peseurt gwallreustl a oa o tont ? Hag a belec'h ? Peseurt gwalenn a oa o vont da gouezhañ ? War ar barrez-se hepken ? War Vreizh-Izel ? War Vreizh a-bezh ? War Gornog Europa ? War an Douar-holl ? Daoust hag edo an denezh war vale, kroget enno ur spont gwashoc'h eget spont 1940, gwashoc'h eget spont ar bloaz 1000 ?

20

Denezh ! denezh ! Argas da vat ha da viken ar soñj-se diouzh e spered !

An heol a oa o tiskenn, oc'h astenn skeudoù ar gwez a-dreuz ar parkeier. Dirak e brenestr ez ae sklaeroc'h al livioù e gouloù kuñv an abardaez. Ruz ar c'herez a yae rusoc'h, gwenn ar roz a yae gwennoc'h, melen ar bokedoù-laezh a yae melenoc'h, glas daoulagad-ar-Werc'hez a yae glasoc'h, gwer an deil hag al leton a dorre e mil tamm hag e splanne pep delienn ha pep geotenn gant hec'h arliv distag diouzh arlivioù he hentez. Ar frondoù ivez a yae stankoc'h, spisoc'h, blizidikoc'h, bremañ ma habaskae ar wrez. An trouzioù a yae fraesoc'h hep bezañ skiltr. Koc'hennoù skañv a oa ledet dre an oabl evel gloanennoù nijet diouzh ur werzhid. Tu ar reter a oa glas-louet, prest da dreiñ da limestra. Tu ar c'hornog a oa ruz-flamm. Ha perak e selle Perig ouzh an arvest-se hiziv gant kement a evezh ? Evitañ e oa graet. Evitañ hepken. En deizioù all e oa bet unan bennak, un tremeniad, ur bugel-saout, ul labourer en ur park da rannañ gantañ ar gwel. An heol-hont, e-giz ur voull arvelen pintet war lein gwez ar c'hoad, tost da sankañ trumm, ne oa e skeudenn war skramm lagad den all ebet.

E-pad an noz e tihunas alies. Bep tro e tihunas da selaou. Gant an deñvalijenn e oa deuet ar spont adarre. Disheñvel avat diouzh spont an deiz. Ur spont dispis, gloev, hogos diheverz, ha na oa ket divourrus a-grenn. Ur brud en doa klevet e 1940 a zistroas war e eñvor. E-pad an dec'hadeg vras, e oa bet, a lavared, bagadoù hailhevoded o redek en noz da laerezh en tiez dilezet. Gwa an den a gavent e-unan ! Lazhet e veze ganto hep damant, da virout na daje da flatrañ. Div pe deir gwech e klevas kammedoù en e liorz, dindan e brenestr. Ne oa nemet an avel, pe ul loen gouez, pe e faltazi. Neuze, menoz al laeron, mesket gant e huñvreoù, a gemmas. Eus laeron e oant deuet da vezañ krouadurioù ur blanedenn all oc'h aloubiñ an Douar. Amañ, ar romantoù hag ar marvailhoù euzh en doa lennet a roas dezho furmoù : meni touseged ramzel en hobregonoù treuzwelus, pe morgirzhier o hejañ korzennoù mellek e-lec'h brec'hioù, pe c'hoazh kevnid ken uhel hag ilizoù, gant barrennoù metal lufre e-lec'h pavioù. Dor traoñ an ti a oa bet morailhet gantañ, evel boaz. Seblantout a reas dezhañ edod o poulzañ ar morailh, o vont er gegin, o pignat gant ar skalier, o chom a-sav war ar pondalez, o tamzigeriñ dor e gambr. Un naer, ken bras hag ar sarpant-mor, en em stlejas betek e wele, hag a selle outañ gant daoulagad kelc'hiek, difiñv. Ha n' oa nemet al loar o lakaat div nozelenn eus tiretennoù an daol-noz da weleviñ.

Perig a oa unan eus an dud-se na huñvreont hогоzik morse dre o c'houk, pe da vihanañ na zalc'hont koun ebet eus o huñvreoù o tihuniñ. Fromet-don e voe, ha gwall nec'het ivez. Lennet en doa gwechall ne c'hellje ket empentadenn ar skrivagner Defoe bezañ gwirion : Robinson Krusoe a vije aet sot en e enezenn a-benn un nebeut mizioù. Hag eñ, Perig, a oa o vont da goll ar skiant ? Skrijusat taolenn : an den diwezhañ o kantren evel ul loen dre ar bed dilezet, skoelf e zaoulagad, e vlev kreouichennek mesket gant e varv fuilhet o tamguzhat e gorf noazh, hep poell na meiz nag emanaoudegezh. E vlev ? Gant piv e vije troc'het e vlev hiviziken ? N' oa micher ebet ken talvoudus, ken ret ha micher ar peruker ! Un darn vat eus an nozvezh hir a dremenas oc'h ijinañ doareoù da droc'hañ e vlev. Gant ur sizailh hag un aotenn e vije tu d' o derc'hel kempenn marteze. Perak ivez e oa ken stank e vlev, d' e oad ? Un den moal a vije bet eürusoc'h.

Ar c'hoant da ren e vuhez evel m' en doa graet atav, da vezañ gwisket heñvel, da zijuniñ, da verennañ, da goaniañ heñvel, d' an hevelep eur, da chom en diavaez pezh a oa ne oa ket iskis, a soñjas. Mirout anterin an diavaez a verke ar youl da virout anterin an diabarzh. Un den yaouankoc'h, a ouie, a vije aet kuit, a vije pignet war ur marc'h-houarn, m' en dije bet pe m' en dije kavet unan, da redek bro, da glask kompagnuned ha kompagnunezed, ha muioc'h c'hoazh da glask dizoleiñ abeg an dec'hadeg. Eñ, Perig, ne felle dezhañ mann nemet padout. Padout en e gorn. Pezh a gave kasaus gant darvoud an derc'hent oa an direnkamant en e vuhez. Un den, bet dihonet e-kreiz an noz gant an tangwall en e di, en doa anzavet outañ e oa bet nec'het o koll e holl beadra, hogen nec'hetoc'h c'hoazh o rankout sevel abretoc'h eget kustum. Perig en doa kredet ne lavare se nemet evit farsal. Bremañ e kompene e oa gwir. Disparti an denelezh oa nebeut a dra e-skoaz diskar e gustumañsoù bihan, a oa deuet, a zeiz da zeiz, a sizhun da sizhun, a viz da viz, a vloaz da vloaz, da vezañ darn anezhañ, ken speg ouzh e groc'hen hag he zoenn ouzh kroc'hen ar vaot.

Seurt soñjoù, prederiadennoù bras mesket gant mibiliachoù, o widilañ dre e empenn, e uzas an noz, ken na darzhas ar beure. Splannoc'h, tommoc'h, siouloc'h eget ar beure kent. Enaouiñ tan a reas war an oaled da dommañ dour ar c'hafe. Un hanter vidoniad petrol a chome en ti, hogen koulz e oa espern. Devañ keuneud dastumet gantañ er c'hoad a oa plijus ivez en ur mod : derou e vuhez Robinson. Edo o troc'hañ e dorzh vara, - an dorzh vara diwezhañ pobet gant ur baraer, ha dija e oa diazez, - pa glevas...

Selaou a reas, ar gontell en e zorn, hep krediñ fiñval. Ur voubouenn a save er-maez. Ne oa ket ur c'harr-nij. Ne oa ket ur c'harr-tan. Un ardivink e oa koulskoude. Lavaret e vije ur marc'h-tan.

22

Amzer da vont betek an nor, hag e welas ar marc'h-tan hag e varc'heger oc'h en em ziskouez war linenn an oabl hag o tiskenn gant an hentig a gase d' e di. Louet-holl e oant, liv ar boultrenn. Ar paotr gant e gasketenn hag e chupennig ler a oa heñvel ouzh ur soudard. Un Alaman ? Nann... ur Rusian ? Aloubadeg ar Re Ruz, bet meneget ken alies er bloavezhioù tremen ? Se e oa. Setu perak e oa tec'het an holl.

Ar marc'heger, o chom a-sav dres dirak an nor, a savas e bikol lunedoù du war e dal hag a droas e benn etrezek Perig. C'hoarzhin a rae.

- N' oc'h ket bet ken sot hag ar re all, - emezañ.

Ha ne oa nemet ar mab eus mereuri Run-Bran.

- Gwelet em eus moked o tont eus ho siminal.

Perig a gerzhas betek ar marc'h-houarn. E zivhar a grene un tammig dindanañ. Trellet oa un tammig e zaoulagad e gouloù bras an heol.

Diskleriet e voe dezhañ e berr gomzoù ar pezh a oa c'hoarvezet. Un ali, skignet gant ar radio, e oa ur vombezenn hidrogen o vont da gouezhañ war Vreizh-Izel. Hag an holl dud kuit evel konikled. Abaoe, e oa ar radio oc'h embann

dizehan ne oa nemet ur fazi, ur bourd diot, ur farsadenn graet gant un den droch. An droug a oa graet. Eus Beg Lokmaze betek en tu-hont da Sant-Brieg, eus Beg ar Raz betek en tu-hont da Wened, e oa Breizh-Izeliz o skampañ hag o skubañ dirazo soudarded hag archerien kaset gant ar gouarnamant d' o diarbenn ha d' o lakaat da vont war o c'hiz.

Pa zistroas Perig d' e zijuniñ, ne sante mann nemet skuizhder en e gorf hag e spered. Ur voualc'h er bod-lireu a c'hwitelle a-leizh he c'horzailhenn.

AR C'HERMES

gant YOUENN OLIER

Edo kermes ar skolioù kristen o paouez echuiñ. Anna Penndu a oa a-dreñv an daol-gont o sec'hañ gant kil he dorn an dour-c'hwez a zivere diouzh he zal. Labouret mat he doa : e-doug an endervezh he doa diskennet chistr er bolennoù, ledet gant he rozell krampouezh diniver. Skuizh marv e oa : livrin he divjod, ruz he daoulagad, diskempenn he blev brizh dindan he c'hoef, ha diskoulm he zavañjer.

« J'va mouge, » emezi a-drumm. Trealañ a rae evel ul loen-kezeg e lein ur c'hrav. « A ! Moñ kheur ! » a hirvoudas en ur lakaat he dorn war he c'halon. En em leuskel a reas da gouezhañ : war-nes semplañ e oa. Dre chañs e oa ur gador en he c'hichen : azezañ a c'hellas. Hag hi da serriñ he daoulagad, og.

D' ar c'houlz-se e tegouezhas Louizon Gwenegou.

« Petra a c'hoarvez ganeoc'h ? » a c'houlennas. Degaset he doa an arc'hant a oa bet dastumet er stalioù all. Kregiñ a reas da gontañ.

« Pemzek-ha-tri-ugent mil lur ! » a zisklerias. Tregerniñ a reas he mouezh evel trompilh an trec'h.

Anna Penndu a zigoras ul lagad. Nerzh a oa deut enni. Sevel a reas en he sav.

« N' hon eus ket kollet hon amzer, » emezi, « roit din, j'va gronne tout set mone ! » En ur serr-lagad e voe paket ganti an arc'hant.

« Deomp d' ar presbital da zougen kement-se, » a lavaras.

« Gortozit, me ' zo ' vont ganeoc'h, » a eilgerias Louizon o tastum he zraoù prim-ha-prim.

Edo an heol o vont da guzh. Spinañ a rae e vannoù diwezhañ mogerioù louet ha prenester moredet skol ar Frered. Gweleviñ a rae ar gwerennoù ken e oa trellet Anna. Nijellat a rae bepred ar bouldrenn alaouret, lezirek ha gorrek. Strewet e oa war al leur konfetti ha sarpantinoù, bilhedoù c'hoari-sac'h ha boutailhoù goullo, a stlabez.

Pa errujont war ar straed e stage ar c'hleier da seniñ evit an Anaon, Doue d' o fardono.

« Piv a zo marv ? » a c'houlennas Anna.

24

« N' ouzon ket, » a respontas Louizon. « Unan na oa ket pinvidik mor moarvat, selaouit, obidoù eil klas, nemetken. » Mousklenniñ a reas, ha neuze o trevezañ mouezh ar c'hleier :

« Señk...Sou...Se...Boñ...
« Gar...Doñ...Le...Doñ... »

« Ha petra a gano ar person pa welo kemend-all a arc'hant ? » a ouzhpennas.

« Na rit ket goap ouzh an Aotrou person, » a gemennas Anna, feuket. N' edo ket ar person er gêr. Ne oa nemet ar garabasenn o kignat avaloù-douar er gegin. Lezel a rejont an arc'hant ganti.

« Piv a zo marv ? » eme houmañ o respont dezho, « Eujeni Donerzh, c'hwi ' oar mat. »

« Ne ouien ket e oa klañv, » a addisplegas Anna o tont er-maez. Kasoni ruz he doa ouzh Eujeni Donerzh. C'hoant he devoe kerkent da c'houzout hiroc'h diwar-benn an darvoud-se. Ober a reas he soñj mont d' ober un dro dre ar vourc'h da glask keloù.

Penaos e oa deut Eujeni Donerzh da vezañ enebourez dezhi ? Pell zo n' en em glev ket ganti. Evit gwall nebeut a dra he doa broc'het outi gwechall. Kestall a rae Anna evit ar c'hadorioù en iliz. Dirak an holl he doa graet anezhi « Ranig dour benniget ! » Ur vezh, pa lavaran deoc'h.

Kimiadañ a reas diouzh Louizon Gwenegou dirak an iliz.

« Marteze ez in da gavout Mari Floc'h, » a soñjas Anna.

Houmañ a oa ur plac'h yaouank kozh e-giz Anna : ur stal-ispisiri hag ur stal-vutun he doa e-tal an iliz. En he zi bihan ha teñval e kaved kichen-ha-kichen pakadoù kafe, toazennoù, holen ha chapeledoù pe zelwennoù a Santez Tereza a bep seurt liv. Mignonez e oa Mari da Anna.

« Petra ho po ? » a c'houlennas Mari o tont eus ar gegin ur gastelodenn en he dorn.

« Roit din un hanter-lur holen, » a eilgerias Anna.

« Mat eo bet an traoù er c'hermes ? » a c'houlennas Mari o vont da gerc'hat ar pakad holen.

« Daoust ha gouzout a rit petra a zo c'hoarvezet gant Eujeni Donerzh ? » a guzulikas Anna.

« Deuit, me ' gonto deoc'h, » a zic'hwezhias Mari, ha deren a reas he mignonez er gegin.

« Ur banne kafe-poultr a vo roet deoc'h ? » a atersas o kregiñ er pod-birviñ war an tan hag o lakaat kafe-poultr e-barzh ur volenn war an daol.

« Penaos emañ ar bed gant Titi ? » eme Vari da gentañ o tiskenn an dour berv.
25

Titi e oa moranv niz muiañ karet Anna Penndu. Chomet e oa emzivad da eizh vloaz pa oa marv e vamm, c'hoar Anna. Ne oa ket techet ar paotr da labourat avat hag e voereb a forane arc'hant evitañ.

Aet e oa Titi d' ar Boz evit an eost. E miz Gwengolo en em gavje e Jersey evit an avaloù-douar ; ur vicher galet a dra sur, hogen ret eo d' un den gounit e vara.

« A-benn miz Here e vo distro, » a asuras Anna.

Mont a reas Mari betek ar fornigell ha degas ar gaoter war-c'horre ur gantenn goad zu e-kreiz an daol.

« Marteze hoc'h eus naon ; debrit ho koan ganin, » a ginnigas Mari, « un peu d'yout (1) vous f'rait du bien, » a asuras-hi.

« Merci ! » a nac'has eben. N' he doa ket ezhomm : mall a oa warni da glevout ar c'heloù.

« Petra a zo nevez eta ? » a c'houlennas adarre, ranell, o c'hwezhañ war-c'horre ar c'hafe da yenañ anezhañ.

Neuze e tisplegas Mari penaos e oa bet kavet korf-marv ar vaouez e-barzh ar stêr e-tal ar Vilin-gloz, er saonenn, izeloc'h eget ar C'habelloù. Tec'het kuit, e oa e-kreiz an noz d' en em veuziñ, o doa diskleriet he bugale.

« Pa soñjer n' o deus ar vugale-se tad ebet, » a fuc'has Anna o krommañ he fri hag o kammañ he beg gant an heug.

Eujeni Donerzh a oa bet prometet e dimeziñ d' ur soudard a vaez bro e-pad ar brezel kentañ. Un deiz avat e oa aet kuit ar paotr ha n' en doa ket mui roet keloù a-c'houdevezh. Lezel a rae ur bugel dezhi. Abaoe he doa bet Eujeni Donerzh bugale all hogen n' he doa kavet gwaz ebet da zimeziñ ganti.

« Kastizet eo bet gant an Aotrou Doue, » a varnas Anna evit echuiñ.

Daoust ha ne oa ket ar vaouez fall-se an hini eo he doa kaset dezhi gwechall ul lizher faoz sinet gant anv Per Tomazou, ar paotr yaouank ma oa Anna e karantez anezhañ en amzer-se. E-barzh al lizher-se e anzave Per Tomazou ar garantez virvidik en doa eviti ha goulenn a rae diganti dont d' e gavout e kêr Redon d' ar merc'her goude. Paeet he doa Anna ur plac'h d' ober he labour en deiz-se e ti ar c'higer a c'hopre anezhi d' an ampoent, lakaet he doa he c'hoef bravañ ha prenet un davanjer nevez. Kerzhet he doa a-hed tri c'hilometrad da gemer an tren. Ha dont a reas en-dro gleb-dourteil, skuizh-marv, torret he zreid outi war-bouez bale war bavez digompez Redon pe a-hed brielloù priek ar ganol lous, bep gwelout liv eus Per Tomazou. Me ' respont deoc'h, Anna a oa izel he c'hlipenn o tont d' ar gêr diouzh an noz en devezh-se.

(1) Youd kerc'h e rannyezh c'hallek reter Gwened.

26

* * *

Leun-barr gant al levenez e oa kalon Anna pa zeuas er-maez eus ti he mignonez. Galoupat a ra ar gwad en he gwazhied blaz ar c'hafe-poultr a chom peg ouzh he staon ken ez eo un dudi. Ouzhpenn ul lur hollen he deus prenet ul litrad Quintonine : en em gavout a ra sempl adarre abaoe ur pennad amzer.

Holl laboused ar baradoz a richane er gwez-tilh gwaskedek e-tal he zi. Daoust hag aozañ a ray boued henozh ? Nann, n' he deus ket naon. Re abred eo evit mont da gousket : n' he deus ket bet amzer da gempenn he c'hambr d' ar beure. Emañ an dilhad gwele hag ar blueg roz a stlabez war al leur ; n' eo ket bet skarzhet ar gibell di-emailhet war an daol-emwalc'hiñ gwer. Loudouriezh e pep lec'h. En em strinkañ a ra Anna er-maez gant an doñjer.

Tizhout a ra ar C'habelloù, diskenn a-benn-herr gant ar vinotenn a gas d' ar flagenn. Ambrouget eo gant kan ar c'hleier a son evit ur servij all. Setu ar vilin gozh moredet e-tal ar rod vras difiñv. Du-hont, war-grec'h, eo pintet ar vourc'h. Tour an iliz a bar uhel a-dreuz da wiad distank ar skourroù, a-us d' an toennoù louet. Un derveneg teñval a ro gwasked d' ar stêr a-gleiz. A-zehou, tost d' ur pennti, un halegenn a stou he barroù laosk hag e-tal ar vilin e tec'h ur c'heoteg leizh lintrus betek ur run izel kluchet en e sae varellet melen ha limestra ; emañ ar brug e bleuñv. Kerzhout a ra difonn dour ar stêr hag e pep roufenn anezhañ e vouc'hoarzh un dassked diek ; war-c'horre krozol gell ha lec'hioù du e widil hep ehan felu ha beler. Nadoziou-aer a zarnij disafar ha treluc'hañ a ra o divaskell evel ur ganevedenn.

Tavet eo ar c'hleier. Ren a ra peoc'h an abardaez. Emañ Anna o vont d' ober aze war ar geot flour. Piltrotat a ra bepred he c'halon en he c'hreiz met gant an evurusted eo e ra. Aze he deus Enjeni Donerzh en em zistrujet. « Kuzh eo hoc'h hentoù, Aotrou ! Atav avat e tapit ar pec'her pa vez o c'hedal an nebeutañ. Ha selaou a rit an hini Ho kar... » Daoust ha n' eo ket bet pareet Anna warlene e Lourdez ? Remm he doa ken na c'helle mui chom en he sav. Hag a-greiz-holl he doa santet un houarn o ferñ dezhi he c'hein, e-giz m' he doa kontet ken alies abaoe : steuziet e oa ar boan. « Aotrou, me a ya d' an oferenn

bep beure, d' ar gousperoù bep sul, da holl vodadegoù al « Ligue », ha d' an holl gemesoù mat... »

27

Seurt pedenn a rae Anna dirak lagad an heol a skuilh e vannaù kerkoulz war ar re vat ha war ar re fall. Ne wele ket un heol all, sklerijenn pep ene ha mammenn pep salvedigezh.

Roazhon, miz Kerzu 1956.

AR CHAPELED

gant ROJER BRISSON

Ar person kozh a oa marv.

Leun e oa an iliz gant tud ar barrez hag ur sul ne oa ket. Deut e oant da bediñ en-dro d' e arched war un dro gant kalz a dud all eus ar parrezioù tro-war-dro. Daoulinet e chome ar maouezed, darn anezho o leñvañ goustadik hag ar wazed, prederiet muioc'h c'hoazh eget boaz a voustre war o foan en ur amboulat bord o zogoù ront etre o bizied, ur chapeled endro dezhe.

Eñvorennoù an amzer dremenet, lakaet da sevel gant frond an ezañs a ziwane e don o speredoù, displann, diresis, merket gant devezhioù bras : ostiv ar Pask Kentañ, oferenn laouen an eured, interamant hemañ pe henhont a oa evel torradurioù e chadenn buhez ar vourc'hig. Ha setu ma oa hirio e interamant-eñ hag a gase gantañ traoù kuzhetañ o c'halonoù, bet laret a vouez izel e don skeud ar gador-gofez, 'lec'h ma pardone, tener ha rust a-wechoù pec'hedoù dister ur barrez kristenien vat.

Chann gozh, eus Toull ar Filiped, he doa beilhet a-hed an noz er presbital. Beilhet he doa a-hed an noz, hep ehan nemet pa ziskenne dezhi ar garabasenn he daoulagad ruziet gant ar glac'har hag an digousk, ur volennad eus ar c'hafe divlas bet lezet da glouariñ e korn an oaled. Setu hi bremañ e penn an iliz, o pediñ evit ar person kozh, evit hec'h anaon-hi, evit holl anaon ar barrez, diflac'h dindan he c'hoef skoulmet tenn, he muzelloù fiñv-difiñv o sourral goustadik ar respontoù.

Echu an oferenn, roet an absolvenn, klask a reas tostaat ouzh an arched a veze douget e-maez an iliz. A-raok dezhi tizhout an nor avat, e voe pellaet e-kreiz an engroez gant ur vountadeg, ha ken bras e oa niver an dud e kloz ar vered ma n' hellas ket gwelout petra a oa o treiñ.

Ur chaloni, kaset a-ratozh gant an eskob, a zibunas ur brezegenn hir ma ne gomprenas ket Chann Gozh an disterañ ger anezhi. Tavet gant ar chaloni e klevas an arched o ruzañ ha o risklañ er foz ha paladoù douar o tasseniñ war ar goulc'her derv. Ar gurusted a dreuzas an tolpadoù tud da gas endro ar groaz arc'hant ponner er sakristiri hag e voe echu gant pep tra.

19

Ar barrezianiz a yeas er-maez ar vered, unan hag unan da gentañ, evel gant keuz, a dolpadoù stankoc'h-stankañ da c'houde hag er vered didud e chomas Chann Gozh a-sav sko, ouzh ur bez, o pediñ, stouet he fenn.

* * *

Ar Beleg avat a zo heñvel ouzh ar Roue, morse ne da ar Beleg diwar an douar, hag ar Sul kentañ e voe gwelet ar beleg nevez e traoñ an aoter. Bez e oa anezhañ ur paotr eus ar c'horn-bro, anavezet gant an holl.

* * *

Ar sul-se, Chann Gozh he doa kemeret penn he hent a-raok ma oa kroget da dintal kloc'hadeg an oferenn-vintin. Netra ne oa bet cheñchet e boazamantoù an ti. Savet he doa e-pad ma oa c'hoazh ar re all o kousket, gortozet he doa ruzell ar beure evit adaozañ he c'hoef dirak ar melezour izel en ur selaou ar chatal o tihuniñ er c'hraou e-kichen, trouz boaz ar chadennoù lusk-dilusk ha gwinkadennoù ponner er speurennoù.

Pa guitaas an ti n' en devoa ket c'hoazh an heol sec'het an drailhennoù latar peget ouzh ar raden hag ar girzhier. Klevet ganti an oferenn-veure e tistroas d' ar gêr evit ober he lod eus labour an ti. Goude merenn ez eas en-dro d' ar vourc'h evit ar gousperoù.

* * *

Echu ar gousperoù, ar beleg nevez a bignas gant ar gador-brezeg, juntañ e zaouarn ha kregiñ evelhen : « Mes bien chers frères... »

Chann Gozh a savas he fenn sebezet. Biskoazh n' en doa ar person kozh komzet galleg en iliz, nemet e vefe da vare an douristed, pa veze e penn all an nev ur paotr bennak en e vragoù berr pe un doare gast eus Pariz, livet he muzelloù hag he ivinoù ma selle an holl outo gant fae, ha c'hoazh ne zeue gantañ nemet ur frazenn c'hallek, pe ziv en deizioù ma veze imoret mat. Chann a droas he fenn hag a sellas pizh a-dreñv, a-gleiz hag a-zehou. Den estren ebet ne welas en iliz, ne oa nemet tud ar barrez, den ebet n' en dije bet ar soñj iskis da gomz galleg oute. Stouiñ a reas buan he fenn, evel m' he dije graet ur fazi bennak, o treiñ he sebez en he spered.

30

Ar beleg yaouank a zistagas c'hoazh ur geriennoù bennak e galleg, ne glaskas ket Chann kompren anezhe. Tostaat a reas he fenn ouzh penn ur vaouez all en he c'hichen hag a oa paouez tennañ, goude ul lajadig termal, ur chapeled diouzh godell he zavañjer, ha goulenn diganti : « Petra 'zo o tremen ? » - « Me gred din e fell dezhañ e lavarfemp ur chapeled evit ar person kozh. »

Ar beleg a reas sin ar groaz ha kregiñ : « *Notre Père qui êtes aux cieux...* » Chann Gozh a savas he fenn adarre, mezha spont a sante en he c'halon. Ar wazed, a-dreñv dezhi a respontas a vouez uhel, o teukañ avat dre m' o doa poan oc'h adkavout ar gerioù estren.

Teukañ a rejont, ha diaes e oa dezhe ivez. Evit pediñ e oant deut amañ ha sklaer e oa dezhe ne oa ket ar bedenn a zeue gant ar beleg yaouank an hini gwirion, a darzh eeun ha splann evel ur voaz hir, al lavar ma oant stummet outañ a-vihanik hag a c'hoantae ezhommoù reizh o c'halonoù hep m' o dije o muzelloù da glask ar gerioù. Ar bedenn, o fedenn-i a oa garanet e don-donañ o c'halon e troioù-lavar deut dezho eus penn-pellañ ar ouenn. O fedenn a oa ar gerioù kavet hep bezañ klasket hag o adlavarout a oa al lusk a dostae anezhe ouzh Doue.

Hogen ar bedenn-mañ ne oa ket o fedenn, ar bedenn bet laret gant o zadoù ha tadoù o zadoù.

Ar beleg yaouank a gendalc'he : « *Je vous salue Marie...* »

Den ebet ken avat en iliz ne soñje mui e Doue, Jezuz pe Vari. Pep hini a glaske en e benn ar gerioù dianket gant strivoù seul brasoc'h ma strebote o zeodoù, da bep frazenn c'hallek, war al lavar brezhonek kozh a felle dezhañ dont er-maez en desped dezhe.

« *Notre Père qui êtes aux cieux...* »

Chann a oa chomet hep pediñ e-pad ar merkad kentañ. Leun e oa he c'halon gant ur c'hwervoni disoñjet ganti abaoe pell, abaoe an amzer ma oa skoliadez vihan e skol ar seurezed, an amzer ma veze dornet bewech ma zifloupe diganti ur ger brezhonek.

Gwelout a reas a daol-trumm, gant lagad hec'h ene, sal ar c'hlas gwennrazhet, ar groaz e krec'h an daolenn du, delwenn plastr an Itron Varia en tu dehou, brizh livet, ur vandenn lien en-dro dezhi ma lenned warni : « *Gloire à Marie* ».

Daoust hag e oa hanter kant pe tri ugent vloaz a-raok ? N' oa mui evit

kaout soñj. Soñj mat he doa avat eus ar verc'hig vihan ma oa, daoulinet, ha mezhek o lavarout : « *Pardon, ma Mère, je ne parlerai plus breton* », hag o kinnig en ur zaskrenañ he bizied evit ma vefe skoet outo taolioù reolenn, ar verc'hig ruziet he divjod gant ar palvadoù, hec'h unan penn e sal ar c'hlas dilezet hag a skrive gant poan : *Je fais de la peine au Bon Dieu, chaque fois que je parle breton*, kant gwech war ur follenn kaier a veze roget da c'houde gant ar seurez faeüs.

31

Chann a voustras war he soñjoù. Edo an eil merkad o paouez echuiñ, A-greiz-holl e teuas soñj dezhi eus : *Sainte Marie, mère de Dieu...* met diouzhtu e chomas berr ha ne gavas en-dro *Pauvres pécheurs* d' an ampoent ma tistage ar beleg e *ainsi soit-il* !

Chom a reas dilavar e-pad an ave diwezhañ, o damselaou ouzh ar pezh a veze hiboudet en-dro dezhi. Sourrad boaz ar rozera ne oa ket. Sellout a reas e kuzh en he c'hichen, gwelout a reas ar muzelloù o fiñval, oc'h ober un harp, an talioù o krizañ gant ar preder. A-drec'ñv dezhi, mouezioù boud ar gwazed a veske brezhoneg ha galleg en ur fuilhadeg truezhus. Neuze e troas en he soñj lavarout ar bedenn e brezhoneg. Kregiñ a reas e dibenn ar merkad kentañ, o klask heuliañ mouez ar beleg ha mougañ en diabarzh « *Hon Tad a zo en neñv...* » Hogen ne oa ket echu ar Pater ganti ma oa dija echu gant ar beleg. Klask a reas kenderc'hel gant he merkad buan-buan o soñjal e c'hellfe gortoz en dibenn.

Hogen klaskit 'ta da skouer, kontañ ar c'hammedoù emaoe' h oc'h ober, tra m' emañ unan all o toumpiñ war an douar gant e votoù koat: Unan, daou, ho taou gammed kentañ hoc'h eus kontet. Mat. Tri, pevar, kammedoù an hini all hoc'h eus kontet, pemp, c'hwec'h, kammedoù an hini all a gendalc'hit da gontañ. Ha Chann gaezh a luzie, a veske galleg ha brezhoneg, a echue un Ave, bet kroget e brezhoneg, gant un hanter Bater galleg a droe a-greiz-holl da gaout soñj anezhañ.

Neuze e reas he menoz tevel. Sevel a reas he fenn, dijuntañ he daouarn ha sellout difiñv dirazi. Blaz ar c'hwervoni a oa aet kuit. Bremañ edo emsavadeg he ouenn o tichalañ enni. He ouenn ! Dianaoudek krenn e oa anezhi ha n' eo ket seurez ar skol he dije desket tra dezhi war he divout. Krediñ a rae, evel an holl vretoned, e oa bet he zadoù tud baour a-viskoazh, o krakvevañ diwar un douar krin hag o klask dalc'hmat ur mestr evit e servijañ. Bez ez eus avat en tu-hont da goun mabden, koun enskuilhet ar meuriad, hag a-dreñv da dal ar wrac'h gozh-mañ en em strolle mil vloaz emgann hag emsavadeg.

Sellout a reas ouzh ar beleg yaouank. E anavezout a rae mat-tre koulskoude hag a-vihanik ; n' eo ket abaoe dec'h diwezhañ, avat, e oa deut da vezañ un estren evit tud ar vro. E welet he doa o kreskiñ, o vont davet kêr, o tont en-dro da vare ar vakañsoù lorc'h ennañ gant e zaouarn gwenn, leun a fae evit tud ar vourc'hig, o klabousañ ur gallegach ne oa den ebet er vro evit e gompren, ar c'hallaoued nebeutoc'h c'hoazh abalamour d' e vomm-lavar spontus. Aon en dije bet rak louzañ e c'henou en ur gomz brezhoneg.

32

Chann a savas e-touez ar maouezed daoulinet. Un ehan e rouzmouzerezh ar bedenn a ziskouezas sebez ar re all. Sellout a reas ur wech diwezhañ gant kasoni en he daoulagad ouzh ar beleg yaouank er gador-brezeg, ha mont er-maez an iliz, sonn he c'horf.

Treuziñ a reas ar vourc'h evel pa vije bet oc'h huñvreal ha kemer penn he hent davet he mereuri.

Ar re a geje ganti a c'henaoue ouzh ar wrac'h gozh-mañ, fero he sell, erv arc'hant an daeroù o lugerniñ war c'hwrac'helloù he dremm. « *Sur, e soñjont-i, kañv bras a dle bezañ en he zi.* »

Sur, kañv bras a oa er vro, petra bennak ma ne oa ket bet brallet kleier an anaon, petra bennak ma ne oa ket bet stignet ar pallennoù du ouzh pileroù an

iliz. Ur sell a daolent war a c'hiz, ha ne welent nemet ur vaouez gozh, stroñset he c'herzhed.

Pezh na welent ket avat eo amheuliadeg an tasmantoù ouzh hec'h ambroug : Nevenoe, houarnwisket, gwadek c'hoazh diwar emgann Ballon, Yann Pevar, bannieloù skedus an trec'h en-dro dezhañ, Pontkalleg, war e chafod, Kadoudal, ar galon sakr war e vruched hag an Aotrou Perrot o tougen ar Sakramant dre lanneier Skrignag, hag ar re all, tout ar re all, ar re vihan, ar re zister, ar re n' en deus ket an istor miret o anvioù, ar re a zo bet avat ar Seizh Sant ouzh o c'hortoz e toull dor ar Baradoz evit o bleniañ davet Breizh all.

* * *

Biskoazh ne deas mui Chann Gozh d' an iliz.

Pa grogas gant he zalaroù, e nac'has bezañ nouet ha kofesaet.

Bez emañ-hi bremañ en tu-dehou da Zoue, e-touez ar re Wirion, lec'h ma vez displeget ar penaos hag ar perak ha ma vez pardonet d' ar re zrouk ha d' ar re zisleal.

HENT AR C'HOAD

Er pennad da heul e roomp un alberz eus leur Ernst Jünger, « Der Waldgang », embannet gant Vittorio Klostermann, Frankfurt/Main, 1951. - A. Heussaff.

* * *

Tennoc'h-tenn eo d' an den bevañ dieub er stad a-vremañ. Al lusk a zo hiziv gant ar gollektivegezh. Aze e c'houlenner ouzh an hinienn chom sioul : moustrañ mouezh e goustiañs ha barn an darvoudoù diouzh savboent ar c'hlas (1).

En oadvezh ar micherour emamp o vevañ. Evit diskoulmañ e gudennoù rouestlet, emeur douget da urzhiañ ar stad war an hevelep patrom ha kevredigezh an dermited. Renet e vez gant ur strollad nemetken : ar strolladoù all a vez dispennet. Ar strollad a c'houlenn bout mestr war gement den penn-kil-ha-troad. Harpañ a ra war un doktrin redel (rasionel) a ginnig un diskleriadur klok eus ar bed ha buhez mab-den. Ha da vout efedusoc'h ec'h implij ijinadennoù diwezhañ an deknologiezh (2) . Ar poellata kriz didoull a ya dorn-ha-dorn gant an teknik. An neb na venn ket plegañ a vez diskuilhet evel enebour ar bobl. Piv a zarempredfe neuze al lovr ? Deut ar pred e tap un tenn en e choug.

Krizder a zo unan eus merkoù ar galloudoù nevez. Peseurt rummadoù a vez heskinet a zo c'hoari pe-vern. Atav e vez ur bihanniver bennak, merket dre natur pe aes da spisañ mar karer. Lakaomp e tlee holl an dud er rummad O bezañ diouennet : kartennegoù ministrerezh ar yec'hed a c'hall talvezout aze.

Ar gwallerezh en em astenn war ar re drec'het er brezel. Pobloù a vez tamallet en o fezh, prizonidi a vez lezet da zizeriañ er c'hampoù, gouennoù a vez dastumet e bagonioù chatal ha kaset da zifraostañ douaroù gwerc'h.

Evelse e vev an dud dalc'hmat gant an nec'h da vezañ renket e-touez ar re zistaolet. Kentoc'h pladañ ha tevel. An neb a dec'hfe a sachfe brasoc'h reuz warnañ. Ret eo gouzañv. Marteze e skuizho ar wallerien ur wech bennak. Da c'hortoz, tremen ken moan ha ma c'heller, seveniñ an « dleet » el labouradeg, hag ober van da virout gourc'hemennoù ar strollad.

34

Hiniennoù 'zo n' eo ket tev a-walc'h ar c'hen warno evit se. Dont a ra ar mare ma vez gourc'hemennet dezho reiñ harp da voureviañ o c'heneiled. Neuze e rankont dibab. Ma c'hellont trec'hiñ war o aon e tibabint hent ar c'hoad.

* * *

« An hinienn er gevredigezh ne denn ket mui d' ur wezenn er c'hoad, met d' ur beajour war ul lestr herrus, anvet anezhañ an Titanic, mar karer, pe al Leviatan. Keit ha ma vez c'hoav an amzer ha kaer ar gweledoù, ne verker ket ez eo digresket ar frankiz. Pep tra a seblant bezañ mat-tre. Padal, un abadenn all e vez pa zeu war wel menezioù-tan ha skorngrec'hioù. Neuze n' emañ ket mui an teknik e servij an aezamant, met e servij an aotomategezh. Pa drec'h an nerzhioù elfennel, ha pa gemer hiniennoù chomet kreñv kement galloud etre o daouarn, e teu anat an diouer a frankiz d' ar re a zo bet re voazet ouzh an aezamant. Neuze e vez arnodet tud ha gouennoù, ha gwelet m' o deus gwrizioù c'hoazh d' o dougen en tu-hont d' ar sevenadurezh ha d' hec'h asurañsoù. »

* * *

Ur marevezh a anken eo hemañ, diouzhtu goude ur prantad a frankiz hiniennel dianav ergentaou. Aon eo emichañs a laka an dud da selaou ar c'heleier kel lies a wech bemdez ! Holl ar stignoù-skingomz-se war doennoù ar c'hérioù meur a zegas soñj eus blev savet a-bik.

An anken a vez maget hiziv gant kelennadurioù ar skiantoù e-lec'h gant teuzioù, erevent ha diaoulien ar Grennamzer. An Apokalips a c'hourdrouz ken gwazh ha biskoazh e neuz formelloù ar fizik nukleel. Marteze e vo diskredet d' ar fizik diwezhatoc'h, met en e lec'h e teuy faltaziadoù nevez, ken gwirheñvel ha ken nec'hus all, diouzh donder ar boud.

Pouezusoc'h eo dieubiñ an den diouzh e aon eget armañ anezhañ. Ar mac'her n' eo ket dinec'hetoc'h abalamour d' e hobregon, er c'hontrol marteze. An aon etre an eil hag egile a gresk evel ar stenn tredanel etre ar c'houmoul hag an douar. A-benn ar fin e strak ar gurun (3).

Aon n' eur ket evit forbannañ. Pa glask an den ali digantañ e-unan, hi a sil en emziviz. Hag e kinnig mirout ar gomz diwezhañ. Evit he diarbenn, ha chom barrek da stourm, e ranker kavout un hent nevez d' ar frankiz. Kement aon a zo en diazez aon da vervel. Ma trec'her war an aon-mañ, e vezer gouest da ziskar ar ramzed, rak ar re-mañ a ren dre ar spont.

35

Ar gudenn eo : ha tu a zo da zigreskiñ an aon, tra ma 'z a an aotomategezh war greskiñ ? Ha bez e c'heller war un dro chom war al lestr herrus, ha kreñvaat ar gwrizioù en douar evit herzel e-unan-penn ? Penaos diwall diouzh an dismantr ? Penaos derc'hel penn ouzh ar vac'herien ? Kemend-all a c'houlennoù ha n' eo ket aes respont dezho. Darn a vuruteli en o spered petra ar gwellañ, tec'hout, mont da guzhat, pe en em lazhañ ? Lod all a zo dija oc'h empenniñ korvigellerezh evit bezañ deut mat gant ar vistri. Perak herzel ivez ? Ha n' eo ket ken dellezus d' ar mare-mañ kroazañ war e frankiz, ha sentiñ evel ur soudard a gerzh war-du ar pal dianav, evel ur micherour a sav un ti evit remziadoù da zont ? Un tu meurdeus a zo da savadur ar stad hollveliek. Un hevelep menoz a gennerzh milionoù a zamsklaved hiziv an deiz, hag a zalc'h izili ar strollad en o renk. « Ne dalv ket herzel. An istor a zo a-du ganeomp, » eme ar strollad. « Ar re aberzhet a vo kurunet diwezhatoc'h, » eme ar c'homiser.

Ur seurt tro-spered a arouez ar re a verz ar ret kentoc'h eget ar frankiz. Ret ha frankiz a vez kavet atav keñver-ha-keñver. Istor gwirion, avat, a vez graet gant tud dieub. An istor eo al louc'h a lez ar re-mañ en tonkadur. Kefridi an hinienn eo anavezout ha reizhañ. Speredeloc'h eo. Ne vez na boemet na dinerzhet gant meurdez ha braouac'h ar kollektivegezh.

Un nebeut tud a oar e c'heller herzel ouzh ar mac'her hag e venvegadurezh emlusk. Rak chom a ra trec'houllo er stad vac'hom en desped d' he folis dreistgalloudus. Toulloù ha gwanderioù a zo en hobregon al Leviatan da vezañ kavet a-dastorn. Tud her hag evezhie e c'hell kas ur seurt taol da benn. Evit skeudenniñ o stourm, e ranker kounaat marevezhioù kadarn, evel hini an Hugunoded pe ar Guerillas, kentoc'h eget ar frapadenn war an Vastilhez.

Hent ar re-se a ya er-maez eus bed ar statistik hag ar bruderezh. Hent ar c'hoad ez eo.

* * *

Ur c'hoadour a reomp eus kement den a zo bet digenvezet ha disvroet gant ar c'helennadutiou nevez hag emled an teknik. Gant an diviz-mañ avat : bez' e fell dezhañ, hag eñ war-nes bezañ kaset da get, herzel, ha stourm, ne vern pegen dic'hoanag e ve. Bez' e oar en un doare orinel petra eo ar frankiz, pa ra e venoz derc'hel penn d' ar vac'herien ha d' o urzhiadur aotomatek.

36

Mont d' ar c'hoad n' eo ket tec'hout diouzh al lestr evit en em glozañ en ur bed a faltazi, tremenet pe da zont. Hent ar c'hoad a zo amañ ha bremañ. N' eur ket evit chom brav e nec'h an tour, oc'h anavezout ar mad hag ar gwir, tra ma tiskroc'hener milionoù er c'hav dindan. N' eo ket trawalc'h kennebeut klask tizhout ur pal materiel, da skouer frankiz ar vro (5) . D' ar mare-mañ ez eus estreget ar vroadelezh o kouezhañ en he foull. War vevenn un drouziwezh bedel emamp, ha n' heller. mui lavarout hag eñ e chomo an trec'h gant unan bennak.

Ar c'hoadour, evit dont a-benn eus e daol, en deus ezhomm eus harp tri galloud meur an arz, ar brederouriezh hag an doueoniezh. A-raok an emgann e vez diskaret skeudennoù hag arouezioù ar vac'herien. Evelse e weler ar skrivagnerien o treiñ bremañ da zirouestlañ kudennoù an hinienn e-kreiz ur bed kollektivel ha teknikel e-lec'h kenderc'hel da skeudennañ araokaat pe diskar ar gevredigezh.

A-raok oberiañ, e ranker imbroudañ, burutellañ, anavezout petra 'zo da reizhañ. Mat eo adkavout ster an hengounioù, kounaat furnezh an hendadoù. O urzh a oa tostoc'h d' an orin. Koulskoude, e-kreiz an arvar bras ez eo ret mont donoc'h, da gaout galloudoù hag a zo trec'h, a-bell, d' ar re amzerel.

* * *

Kelennadurezh ar c'hoad a zo kozh-kozh, koshoc'h eget istor mab-den. Tem meur ar mojennoù, an hendanevelloù hag ar skriturioù sakr a zo anezhi. N' eo ket dre zegouezh ma vez aesaet deomp diluziañ hor prederioù amzerel, pa droomp hor selloù war-du ar bleuñv hag ar gwez, hag e vezomp tapet gant o boem. Aze emañ liorzhañ Eden, gwiniogoù, lili ha gwinih ar parabolenoù kristen. Aze emañ koad ar vojenn gant e vleizi, e sorserezed hag e ramzed, met an hemolc'her mat ivez, ha garzh ar goantenn e hun, ma chom an amzer a-sav en he gwasked. Aze c'hoazh ar c'hoadoù germanek ha keltiek, ma trec'h ar gedern war ar marv ; hag adarre liorzhañ an olivenned.

Un arouez vat eo pa gaver ster ar mitoù en-dro en hor c'hantved.

37

Hent ar c'hoad a gas ac'hanomp tre sko ouzh ar marv, marteze a-dreuz ar marv zoken. Ha pa ne vefe nemet ar marv da zisoc'h d' ar stourm a-enep ar vac'herien ! Un diforc'h a chom evel etre sklerijenn ha teñvalijenn. Diouzh un tu e kouezher en aberzh, evel ur soudard - diouzh an tu all e wallfinvezer er c'hampoù sklaved hag el lochoù-diouennañ, etre daouarn primitived oc'h ober gant ijinadennoù an teknik. Eno n' eus mui anv a donkadur, n' eus mui nemet niverennoù. Hiziv e ranker dibab etre kaout e donkadur ha bezañ un niverenn.

Mestr dezhañ e-unan e c'hell an den bezañ hiziv an deiz kerkoulz ha da ne vern pe vare en istor. Moarvat e rank derc'hel penn muioc'h-mui anezhañ e-unan, rak dre ma c'honez ar galloudoù kollektivel tachenn e vez distaget an hinienn diouzh ar strolladoù kozh. Met bepred en em ziskouezas ramzed ha titaned gant an hevelep dreistgalloud. An den dieub, mar kar, a c'hell o diskar. N' eo ket ret e ve anezhañ Herakles pe un tiern. A-walc'h e voe a-wechoù gant batalm ur mesaer, banniel ur werc'hez pe ur fustwareg.

Istor ar Gristeniezh a ziskouez ne drec'h ket ar gwallerezh e-pad pell. Tra ma kouezh an ilizoù-meur e chom ur ouiziegezh er c'halonoù, a gleuz kevioù ha ribouloù dindan palezioù ar vac'homerien. O kelenn an istor er skolioù hiziv an deiz e klask ar stad krognañ ar red metafizikel : gouzout a reer e vo aesoc'h damesaat ar re renet ma teuer a-benn da droc'hañ o darempredoù gant galloudoù treamzerel.

* * *

Pa zeu an drouziwezh n' hall ket an den kontañ war ar re all. Neuze e vez e-unan muioc'h eget biskoazh. Ennañ e-unan e rank kavout nerzh da herzel.

Koulskoude ez eus tu da brientiñ anezhañ evit an hentoù dianav. Anataet eo bet, dreist-holl e-doug an ugent vloaz tremenet, e c'hell an ilizoù hag ar sektoù kennerzhañ o izili e-kreiz an heskinerezh en un doare kalz efedusoc'h eget kelennadurioù dastumet diwar ar skiantoù naturel.

An iliz en ur stad hollveliek a zo aes da ziskar pe da dreiñ en ur mirdi. Ret eo kontañ gant amzerioù ha kontreadoù ma n' eus mui iliz ebet. Dindan ar stummoù-se e klask ar stad - en aner - leuniañ ar goullo. Evel m' en deus diskouezet Nietzsche e kresk neuze ar gouelec'h, leurenn ar sevenadurezh tennet ar vouedenn diouti.

An den hag en deus kollet ar skiant eus ar bed all ne dalvez ket skeudenniñ ur seurt bed dezhañ. Pouezusoc'h eo diskripañ ar boan, aroueziañ ar c'hleñved - evelse e vez gouezet petra a zo bet kollet. Skrivagnerien - da skouer Kierkegaard ha Bernanos - o deus pledet ouzh ar gefridi-se muioc'h eget doueonourien. Ar re-mañ a dlefe teurel muioc'h a evezh ouzh an den a-vremañ, ouzh hennezh hag a zo bet stummet gant an nihilouriezh kentoc'h eget gant an iliz : un den speredek a-walc'h, oberiant, gwidreüs, douget da izelaat pep menoz uhel, atav e soñj gant e c'honid, diskredik hag koulskoude aes da leviañ gant bruderezh, leun a dezennoù humanelat ha prest da ober gant gwallerezh diharz pa ne fell ket d' e nesañ plegañ d' e sistem.

38

Peseurt reizhoù reiñ d' ar re a zo o klask dont er-maez eus strouezheg ar sistemoù materielat, pa 'z int atav stummet diouzh reolennoù-poellata ar re-mañ ? Aze e c'hellfed marteze ober e vad eus skourroù 'zo eus ar skiantoù : kombodoù anezho a zo bet digoret ma c'heller harpañ warno da zirouestlañ kudennoù-diazez.

Ur c'hatekiz evit ar re zizoue ? Darn eus ar re-mañ n' emaint ket marteze ken pell-se diouzh ar re a gred en un doue. Kalz diforc'hoù n' int nemet ur gudenn a c'herioù.

Eñvorennoù ar re a zo deut a-dreuz an hemolc'hadegoù, an enkelc'hadegoù, ar bouerevezh a vo marteze pouezusoc'h un devezh, eget oberennoù lennegezh « uheloc'h ». Ar re o deus o skrivet a ziskouez bezañ glanoc'h o spered - n' int ket dic'hoantet gant disterachoù. Fellout a ra dezho mont betek an diazezoù.

Digenvoud an hinienn a arouez ur marevezh ma prezeger kemend-all eus azaouez evit ar gollaktivegezh. An den a vez arnodet en toull-bac'h ; er sklavelezh, er c'helc'hemgann. Dezhañ da c'houzout petra ' dalvez muiañ dezhañ, peseurt feur a zo etrezañ hag an hollved.

Dre ziskenn ennañ e-unan e kav en-dro e-kreiz ar gouelec'h an andon hag he deus strujusaet ar sevenadurioù. Ganti a vez enaouet ennañ ar youl d' ar frankiz kozh-se a zoug ar pobloù yac'h da zerc'hel penn ouzh mac'herezh ar strolladoù hag alouberezh an estrenien. Ur youl d' ar frankiz ha ne vez ket dic'hoantet dre glemmañ pe zivroañ hep muiken : lakaat a ra da stourm.

Ar c'hoadour ne dal ket ouzh an enebour gant menozioù hep tra ken. Herzel a ra penn-brec'h-ha-troad, ha ne c'hortoz ket pardon na haelded a-berzh an enebour-se. N' eo ket boaz ouzh reolennegezh ar vuhez soudard, met dizalc'hoc'h ha kaletoc'h eo e vuhez.

39

Ar c'hoad a c'hell bezañ e pep lec'h, war ar maezioù distro koulz hag er c'hêrioù bras, e-lec'h ma kuzh ar stourmer dindan neuz ar micherour. Ar c'hoad a zo e pep lec'h ma c'heller herzel, dreist-holl a-dreñv linennoù an enebour, hed-ha-hed an hentoù-pourvezañ hag an orjalennoù, en-dro d'ar pontoù ha d' an dastumadoù-armoù. En em dennañ a ra ar c'hoadour en distro, hag e kemm e anv, evit argadiñ adarre e lec'h ma vez gwan an enebour. N' eus ket en e zalc'h meienoù-emgann bras. Met gouzout a ra penaos embreger armoù-skañv hag ardivinkoù-kelaouiñ, ha penaos distrujañ kirri hobregonet a goust milionoù : anaout a ra o gwanderioù taktikel. Bez' e c'hell dibab an dachenn ma vo tu da ober kalz a zroug gant nebeut a zispign, stankennoù strizh er menezier, kombodoù digevannez, pell diouzh ar c'hreñvlec'hioù-diazez. Evelse e rank an enebour postañ kant skoazellour evit diogelañ pep soudard el linenn gentañ.

Er broioù bihan e tle bezañ anavezet n' eus tu all ebet d' en em zifenn. Ret eo dezho en em aozañ e sell d' ur seurt emgann. An armoù bras n' eus nemet ar stadoù ramzel a c'hell o aozañ. E-lec'h hent ar c'hoad a c'hell bezañ pleustret gant ar bobl vunutañ, gant an hinienn zoken. Setu respont ar frankiz. Ganti e chom ar ger diwezhañ.

D' ar c'hoad ne day nemet tud youlet-mat. Hag ez aint hep bezañ galvet.

Seurt tud a zaspren frankiz o fobl. Met ur vro hag a ra diouer dezhi un hevelep emskiant a dro da satellit pe a ya da steuaj war an dremmwel. War hent ar c'hoad e ranker bezañ prientet evit enkadennoù ma n' eus mui na lezenn na kustum ebet. Aze e rank ar c'hoadour mirout splann e daolennad dalvoudoù. Bep tro ma c'houlenner outañ kenober e trevelloù al lestr e vez darev da bouezañ mar deo reizh, n' eus forzh pegen arvarus. Ne da ket avat d' en em ziskleriañ war al leurgêr. Enebiñ a ra er c'hoad.

Da ziwall en deus na gemerfe torfedourien o zu da ober o reuz, e sigur stourm a-du gantañ. Eñ n' eo ket dalc'het da reolennoù-strizh ar reizh-vrezel (ma 'z eus c'hoazh ur seurt reizh), met n' eo ket un torfedour.

Meur a wech e vo ret dezhañ tremen hep mezeg ha louzeier. Dreist-holl pa en em astenn eveshaerezh ar stad muioc'h-mui war ar yec'hedouriezh, hag e vez dishualet ar vezeien diouzh an dever mirout o rinoù micherel.

Ar c'hoadour a ya en hent gant ur sac'had skañv. N' eo ket pennasket gant e zanvez. D' ar mare-mañ emeur da vat oc'h argadiñ ar berc'henniezh. Met e berc'henniezh wirion n' eur ket evit lemel digant un den hep ober ur sklav anezhañ. Madoù a zo ne dalvezont ket aberzh. D' ar c'hoadour da ober e venoz peseurt perc'henniezh a zo gwirion : honnezh a vo difennet koustet pe gousto, evel ur rann anezhañ e-unan. Er rummad-se emañ ar vammvro, a zouger en e galon hag a vez klokaet en-dro amañ, en diec'hon, pa vez bet gwanet ha gloazet en ec'honder.

40

Ar yezh ivez a zo kevrenn eus ar berc'henniezh wirion, eus ar vammvro, un herezh a zegouezh d' an den hep ma ouefe alies pegen founnus ha pinvidik ez eo. Bez' e tenn d' ul liorz a daol bleuñioù ha frouezh da laouenaat anezhañ betek par uhelañ e gozhni.

En hevelep doare ma welomp ar bed a-drugarez d' ar gouloù e veizomp anezhañ a-drugarez d' ar yezh. An alc'houez eo na heller ket diouerin ma venner digerin war e deñzorioù hag e gevriñoù.

Ha pa vefe ar yezh war he diskar, bepred e c'hell ur barzh dont, evel ul leon diouzh ar gouelec'h, da zegas nerzh nevez dezhi. Al louedadur poultrennek a zo war c'horre hepken. Pa gleuzer don a-walc'h e tizoloer an dour. Ha gant an dour e pign frouezhusted nevez.

NOTENNOU PE EVEZHIADENNOU

(1) Komite-kreiz ar strollad komunist gall a zistaol ar c'hudennoù koustiañs deut da izili 'zo da heul darvoudoù Hungaria, rak seurt morc'hedoù ne zereont ket ouzh tud a dlefe barn diouzh savboent ar rummad (klas), ha neket diouzh hini an den e-unan.

(2) En Unvaniezh ar Soviedoù ez eus ur c'hementad dre gant a studiourien o teskiñ teknologiezh ha skiantoù naturel kalz brasoc'h eget e Breizh-Veur pe e U.S.A. Nec'het eur en div stad-mañ ne vior ket gouest da gevezañ gant ar Soviedoù pa vo ezhomm eus spesialisted evit industrielaat ar broioù warlerc'hiet en Asia, pe en Afrika, hag e kouezho ar broioù-se e dalc'h ar Gomunisted seul vuanoc'h.

(3) Israeliz o deus argadet ledenez Sinai abalamour m' o doa aon na greskfe re galloud Egiptiz.

(4) « N' hon eus aon rak den. Mar deo ret evit mirout hor frankiz, e kemerimp hon armoù en-dro, ha pa vije dic'hoanag-krenn hor stourm. » (Klevet digant skingomzerezh ar vrogourien hungariat, 10-12-56.)

(5) Evit stourm ouzh an aotomategezh, ez eo ret gouzout petra a c'hoarvez war he zachenn : teknikourien ha skiantourien a c'hell bezañ er c'hoad kenkoulz hag ar varzhed, ma anavezont talvoudoù uheloc'h eget re al lusk hag an tizh.

(6) Jünger a zo anv gantañ eus Koadig Glasur. An anv a zo dezhañ un neuz keltiek a-walc'h. Dianav eo din. Gallet en dije menegiñ Brekelien ivez, e-lec'h m' emañ feunteun ar yaouankiz, hag Avalon, ma vev atav Arzhur, ar spered a Stourm. Ha dont a ray nerzh deomp en-dro diouzh Avalon ?

(7) Mat e vefe d' ur mezeg pe d' un apotiker taolennañ e brezhoneg peseurt talvoudegezh a zo d' ar blantenn-mañ plantenn, d' an danvez-mañ danvez e-keñver pareañ seurt trubuilhoù kumun, heskidi, tarzhoù, h.a.

Gerioù diaes. - Redel : rationel. Poellata : pensée dialectique. Bihanniver : minorité. Spisañ : définir. Kartenneg : fichier. Skorngrec'h : iceberg. Nerzh elfennel : force élémentaire. Hinienn(el) : individu(el). Formel : formule. Stenn tredanel : tension électrique. Benvegadurezh emlusk : équipement automatique. Digenveziñ : isoler. Kroгнаñ : mirout ouzh an dour da redek. Meien : moyen. Reizh-vrezel : droit de guerre.

Breizh digor war ar Bed

gant JIL EWAN

Skoet e vezer gant Stad an traoù pa chomer da sellout ouzh ar c'hemmoù bras deut, en ur ober dek vloaz e-mesk an dud hag ar pobloù gant an nevezintioù hag ar menozioù dispac'hus oc'h ober o hent ken herrek ha ma 'z eo herrek an darempredoù eus an eil penn d' ar bed d' egile. Ha seblantout a ra d' an arvestour e fell d' ar rod treiñ buanoc'h-buanañ bepred.

Muioc'h eget biskoazh ez eo digor Breizh ivez war ar bed. Hag e pep keñver. Breizhiz yaouank, peurgetket, a zo tizhet bremañ da vat gant kealioù a bep seurt. Darev eo o spered, da zegemer ar pezh a c'hellfe reiñ lañs d' an araokaat en o bro war gement tachenn a zo.

En abeg d' ar gwall daolioù bet c'hwistet ouzh HE BRO VRAS amezek, dreist-holl e-doug ar bloavezhioù diwezhañ, ez eo krog ar bobl vreizhat hi hec'h-unan d' en em soñjal ha da gompren n' eo mui graet ar Fransizion evit « ren war ar bed » ; n' eo ken he bro vras nemet ur vro evel ar re all ; e vo kentoc'h disteraet hiviziken buhez ar Fransizion a ranko divroañ, mar gellont hen ober a zo kaeroc'h ! pa 'z eo gwir ne vo mui tu ebet dezho d' ober o mistri evel gwechall en trevadennoù pinvidik gounezet ganto bout dishual-krenn. Moarvat e kavo tro c'hoazh tec'hnegourion vreizhat da vont da labourat d' ar Broioù Du ha zoken da Dunizia pe da Varoko. Bihan-meurbet, avat, e vo atav niver ar seurt divroerion.

Pennadurezhioù breizhat chalet gant kudenn spontus an divroerezh etrezek ar c'hêrioù bras gall o deus tizhet en diwezh, lakaat anzav gant ar gouarnamant an TRES EVIT MODERNAAT EKONOMIEZH VREIZH ha muioc'h-mui e klevo Breizhiz komz, adalek bremañ, diwar-benn mennadoù evelse graet da gentañ-penn evit reiñ labour d' ar Vretoned en o bro.

42

Degemeret e vo moarvat hiviziken goulennoù Breizh war dachenn an ekonomiezh, dre ma ne vo tu ebet ken da vurevioù Pariz d' ober skouarn vouzar, rak, piv oar ! marteze ne vo ket re a labour arc'hoazh en o c'hornad, zoken evit Fransizion ar broioù krec'h ha traoñ, ha peogwir n' haller ket lazhañ divroerion Vreizh na kennebeut gouzañv e c'hoantafent mont holl d' ar C'hanada pe da lec'h-all, rak « ezhomm a vo diouto marteze », e ranko ar vistri plegañ. Ha soublet he deus ar Stad endeo dirak ar Vretoned, daoust d' ar « riskloù » a wele-hi o plavañ war Gudenn Vreizh o sevel adarre dindan stummoù nevez. Harzoù a zo, avat, d' ar goaperezh ha d' an touell ha n' hall ket ur Mererezh Kreiz en ur vro kenderc'hel da embann e ra pep tra hervez an « demokratelezh rikañ » hep lakaat gwech ebet ar menoz da dalvezout, anez tarzhañ a-benn an diwezh diwar re gorfad pilpouserezh.

* * *

Marteze, en o don-donañ, e kred neuze bremañ da vicherourion Vreizh e vefe c'hoazh chom en o broig an doare gwellañ d' en em dennañ, gant ma vo labour a-walc'h koulskoude. Ha setu pezh a vo, kent pell ac'han, ar gudenn loskusañ. Un ezhomm taeroc'h-taerañ da c'hounid o boued, war al lec'h e Breizh, a vo gant hor c'henvroiz ; un ezhomm krouet gant enkadenn an ekonomiezh e Bro-C'hall, diouzh un tu, hag atizet, diouzh un tu-all, gant ar gwellaennoù, ha bras pe zister e vent, degaset e Breizh gant an TRESOU pe zoken netra nemet gant an todilhon graet en-dro d' an TRESOU mar ne daolont ket frouezh a-walc'h dre wall ar gouarnamant.

Kavout a ra din e savo diwar se brasoc'h intrudu e-mesk ar Vretoned, peogwir o devo da vevañ en ur stern ekonomiel o klotañ gant o bro. Bez' e c'hallfent neuze bezañ dedennet gant ur politikerezh-ober breizhat na soñjent ket ennañ diagent, o vezañ ma oa ken aes diluziañ ar gudenn en un doare-all da lavaret eo o tivroañ na mui na maez.

Ne fell ket din krediñ a priori, na gasfe ket ar seurt politikerezh-ober ur banne dour bennak da vilin ar vrogarouriezh vreizhat. Rak dre ma vefe liammet strisoc'h-strishañ bevidigezh ha tonkadur Breizhiz ouzh stad ekonomiel ur vro resis, disheñvel he doareoù e meur a geñver diouzh ar peurrest eus ar Frañs, kadarnoc'h-kadarn e savfe war-c'horre interestoù ekonomiel, hag int breizhat an taol-mañ, ha graet evit ren ar Vretoned davet ur frankiz-spered kar-nes d' ar vrogarantez. Doue oar, avat, pegen skoemp ha gwiridik eo tud ar bobl-mañ ! Setu perak e vo ret da dud an Emsav merat toaz o c'henvroiz gant un ampartiz hag un damant dreist pa vo deut ar c'houlz.

43

* * *

Un doare komunistiezh emdroet a vo marteze politikerezh-ober ar Vretoned, rak kudenn ar Bloc'had Reterel o tennañ d' en em astenn etrezek ar C'hornog n' hallo nemet ober berzh mar ne glask ket Europ ar C'hornog seveniñ pezh a zo bet sevenet gant ar Bloc'had Reterel - hag en diavaez anezhañ hogen diouzh e skouer bepred - gant Skol Dito e Yougoslavia ha Bloc'had Bandoeng, war dachenn ar federaliezh.

Liesdremm, evit gwir, eo al levezon diwanet diouzh an U.R.S.S. ha n' hall den ebet embann a priori, na vo biken degemeret gant darn eus broioù Europat ar C'hornog o kleñvel doareoù ha disentezioù na vefe Galloud Veur ebet war an douar evit herzel outo d' ober berzh. Hag ar Stadoù-Unanet, gant o beli divent, ne vint ket gouest zoken da stourm ouzh an holl zarvoudoù. Lies a wech, a zo kaeroc'h, e kavo dezho na vo ket lec'h da stourm, adalek ma ne vo keloù nemet da wellaat ar Mererezh, da skouer, pe c'hoazh da gas war-raok yezhoù evel ar brezhoneg ha sevenadurioù evel hini Breizh, ur vro hag ur bobl bemdez-Doue ken talvoudus ha meuriad ar Yakugir en U.R.S.S., gant ar 500 a dud ouzh hen ober (niver ar goumananterion d' « Al Liamm » pe dost !) m' eo deut o yezh c'henidik da vezañ kelennet ha lakaet zoken da dalvezout war dachenn ar Mererezh !...

Gant ar rod o treiñ primoc'h-primañ, e c'hallfemp ivez marteze dont da welout, kent d' ar re yaouankañ ac'hanomp mont da gozh, hag eñ e vefe an taolioù-kilstourm, war dachenn an ideologiezh hag an emskiant gristen dindan ur « varksiadelezh vreizhek », gwashoc'h ha binimusoc'h eget ma 'z int bremañ dindan an doare marksiadelezh a ren war Vreizh abaoe 150 vloaz gant he levezon ha n' eo na breizhek na zoken gall nag eus broad ebet hag a vez graet anezhi Laikelezh Jakobinat.

Hep mar na marteze seurt ideologiezh diwrizienn ha diwriziennus ne ra ket kalz a reuz ken e-mesk ar Fransizion, dres o vezañ ma 'z eo diwriziennet a-benn bremañ an darn vuiañ eus ar Fransizion, hag, evel ouzomp ervat, keneiled a galon e vez peurliesañ personed ha skolaerion ar Frañs dre vras. Hogen, dre ma 'z eo chomet Breizh betek-hen ur bobl gwriziennet-mat ez eo bet strafuilhet emskiant ar Vretoned gant al laikelezh jakobinat. Ac'hano kudenn ken loskus, dre amañ, ar skolioù kristen hag an emgann a renont evit difenn ar Feiz Katolik.

44

Seblantout a ra koulskoude seurt brezel kaset war-raok gant Breizh, bezañ graet en diavaez da Vreizh ha zoken enep da interestoù ar vro, dre zisemskiant an iliz e Breizh. Ha, tra gwall iskis, ken diwriziennus hag al laikelezh eo deut da vezañ doare hor skolioù katolik, peogwir he deus an Iliz ankouaet unan eus penngwirionezioù an Deologiezh : « e rank ar C'hras hag ar Feiz bezañ imboudet war an Natur a-barzh dougen frouezh ». Didalvez ha touellus ar stourm, eta, peogwir o deus degemeret ar veleion spered ar Jakobined en o stumm da vont d' ar Vretoned, da gomz outo ha d' o c'helenn, o « teskiñ » dezho e tleont bezañ Fransizion vat (ne lavaran ket Gallaoued, eveljust, met gant ar ger gallek « Français » e fazier, siwazh a se !) . Fransizion vat, emezit-hu ? Da lavaret eo

petra neuze ? Ac'hanta, netra tudañ kaezh, rak « Fransizion » ne dalv, e termenou ar spered Jakobinat, netra nemet annezidi ar « C'hwec'hkogneg » (ha zoken, betek en hon deizioù, tud al « lieskroc'henegva » gouarnet gant Pariz), hag ar C'hallaoued, pa ne gaver ket ar re wellañ anezho e broioù evel Walonia, e ranker mont betek ar C'hanada, d' o c'hilsk !

Hogen c'hwistim hag eñ e vefe Breizhiz, evit keloù se, war var da vezañ peurziwriennet, daoust d' ar gelennadurezh kristen a vez roet dezho en o skolioù katolik ? Evel ma kerzh an traoù, e vefe tu da grediñ. Ha ma teufe, Doue da viro, ar gaou-mañ da wir, daoust ha gwashoc'h e vefe neuze stad ar bobl dindan renadurezh varksiadel ur Parlamant Breizhat Dishual ?

Ne fell din, e neb doare, c'hoari amañ roll un diouganer bihan. Klask a ran hepken diawelout pezh a c'hellfe c'hoarvezout, o vezañ m' eo digor-bras d' ar mare, Breizh war ar bed e pep keñver hag evit ar pep gwellañ hag ar pep gwashañ. Ober bruderezh, avat, en-dro d' ur vuhez ekonomiel nevez-flamm evit ar vro hag ivez en-dro d' hor yezh ha d' hor sevenadur keltiek n' eo ket, forzh penaos, amzer gollet, pell ac'hano.

* * *

Daoust hag eñ ne vemp ket gouest evelkent, adalek bremañ, da reiñ lusk d' ar politikerezh-studi, o krouiñ ur c'hengevredad eus an holl gostezennoù breizhat gant an nebeut tud a gaver en o renkoù hag i troet a-walc'h d' an ampoent da bleustriñ war gudennoù ar Stadouriezh vreizhek ?

45

Biken ne vimp re ampart evit sturiañ Breizhiz war hentoù bepred arvarus ar politikerezh-ober. Moarvat e tleomp plediñ gant an ober, adalek bremañ ivez. Hogen, ur bern kudennoù a zo da vezañ studiet-aketus, kent c'hoantaat mont larkoc'h, ha karout a rafen gwelout, da gentañ, ur gazetenn evel « Ar Vro », o tont da c'hoari, evit mat, roll un « observer », un « arvestour », karget da ziwall ouzh ar Stadouriezh Vreizhek. da ziroudenniñ. Aesoc'h e vefe neuze d' un emsav evel ar C. O. B. (Strollad Kenurzhiañ Breizh) , ober e bolitikerezh war gement tachenn a zo.

Peseurt stumm a c'hellfe kemer, hiziv e Breizh, ur strollad politikerezh-ober ?

Daoust ma n' eo ket kreñv a-walc'h c'hoazh an Emsav dre vras evit breutaat en un doare trec'hus gant an darn vuiañ eus hor c'henvroiz aheurtet, e kav din evelkent ez eo barrek un toullad brav a Vretoned da vont d' ober renkoù an dibab politikel da zont en o bro. Ha soñjal a c'heller ivez e torad ledan ar yaouankizoù breizhat mui pe vui « enrollet » o sevel d' o oad-gour. Gant se e tleomp klask e-ser ar muiañ ma c'hellimp a Vretoned a galon un diazez start d' ar vreizhadelezh war dachenn ar rannvroelerezh, d' an nebeutañ. Hag amañ e fell din spisaat va soñj ouzh sklerijenn an darvoudoù d' an ampoent.

Risklus e vez ar rannvroelerezh emichañs, pa vez ar vro vac'hom e barr he galloud evel ma oa Bro-C'hall a-raok ar brezelioù diwezhañ. Pa vez un impalaeregezh bennak, avat, war he zalaroù, e c'hall ar rannvroelerezh degas gwad nevez d' ur bobl sujet hag asik hag he luskañ war hent ar frankiz hep distro. En holl vroioù gwasket dre ar bed-holl a bell 'zo e vez kont evelse. Sotoni spontus oa bezañ rannvroelour e 1914, dreist-holl dindan renerezh Pariz, ouzh hen ober lorc'heion divergont a grede dezho, evel gwir bater, e oa kefridi ar Stad C'hall bezañ empenn an hollvedad-tud. Bremañ, avat, pa 'z eo kemmet stad an traoù, en holl d' an holl, daoust d' ar prezegennoù ha d' an daboulinadeg vras, e vefe da dud an Emsav strivañ, neket moarvat da vezañ rannvroelerion aonik dre reolenn, hogen da dennañ gounid eus al lammgresk a rofe hep mar ebet d' ar berzhonelezh vreizhek na ra c'hoazh nemet tastournat en deñvalijenn, un engroezad Breizhiz maget gant ur gelennadurezh rannvroelat start ha sklerijennet.

Sevel rannvroelerion eus an druilh ha dibab evelse evit stourm an dachenn nemeti lec'h ma vezer diogel ha SUR HIZIV da drec'hiñ, setu pal ar gwellañ

labour a zo tu da seveniñ e Breizh en dazoned tostañ.

46

Tregont vloaz 'zo, c'hoazh ur wech n' o dije servijet raktresoù evelse da netra. Diwar vremañ, avat, daoust ma c'hounezo adarre an impalaeregezh c'hall trec'hioù bihan war Vreizh, gwech an amzer, seurt trec'hioù bihan ne raint biken ken un trec'h bras flastrus, mar kar ar Vretoned krouiñ stern ur Stadouriezh spiswel ha bepred evezhiant, o kemer kentel, ur wech evit mat, diwar taziou bras-euzhus hon amzer dremenet.

AN DOARE KONTAÑ DRE ZEK

gant Ivon KRAF, dalc'her-kontoù

Hon amzer eo hini an tizh, an eeunder hag an efedusted, muioc'h eget biskoazh. Evit bout miret gant mab-den hag en em strewiñ, e rank kement benveg sentiñ d' al lezenn-se a eeunder a dizh hag a efedusted. Ne zalc'her ket d' ur benveg skuizhus ober gantañ, pe re c'horrek, pa gaver unan all gwelloc'h.

Heñvel eo evit ar binviji difetis graet gante er vuhez pemdeiziek. Goude an doare menteañ dre zek, da skouer, hon eus gwelet o tiwanañ « an diazez ha pep retañ a yezhoù », ar yezhoù eeun hervez hon doare d' o envel. An eeunaat eo al lezenn.

O tiverañ eus an eil hag egile emañ an doare niveraouiñ dre zek amañ da heul. A-raok hen displegañ avat, e fell din laret pe lec'h e talc'h ar c'hontañ er vuhez voutin.

Ma 'z eus tachenoù e-lec'h o deus an amzer hag an tizh un dalvoudegezh bennak eo hep mar er c'honterezh kenwerzh hag er jedouriezh. Kement labour denel a ziraezh er c'henwerzh, kement araokadenn er skiantoù zo ereet d' ar jedouriezh. Seul vrasoc'h ar c'henwerzh, seul strishoc'h e rank bout dalc'het ar c'hontoù anezhañ, seul vuanoc'h ivez e ranker gouzout stad an oberadennoù. Seul uheloc'h ar skiant, seul luzietoc'h ar c'hudennoù da zirouestlañ, seul diaesoc'h ar jediñ. Evit mont buanoc'h gant ar c'honchoù eo bet ijinet ardivinkoù barrekoc'h-barrekañ : Daspugnezed, Ardivink-skriverezed, Tredanjederezed. Uzinou eo ar burevioù kontelezh e kenwerzhioù bras, n' eus nemet broioù bras a gement a c'hell kaout hevelep ardivinkoù hag an tredanjederez implijet evit dirouestlañ kudennoù aozadur ar vombezenn diskej er brezel diwezhañ, da skouer.

Mar deo dreist-menez ober gant treid ar c'hezeg evit ar beajoù boutin e amzer an nijal dre aezenn-vount, eo ken reizh all klask un doare kontañ o tereout ouzh ar c'honterezh a vremañ, ouzh ar jedouriezh a vremañ. Chom feal d' ar skouedoù, d' al lurioù (pouez), d' ar meudadoù, d' ar c'hontañ dre ugent, zo krediñ bout Breizhad dre zebriñ krampouezh giz Breizh ha dioueriñ boued mir. Arabat ankounac'haat krampouezh hon tud kozh, o skouedoù, o lurioù, o meudadoù, o c'hontañ dre ugent ; hogen arabat kennebeut chom war-lerc'h hon amzer. Breizh ar mirdi n' eo ket hor bro, brezhoneg an 19vet kantved n' eo ket hor brezhoneg.

48

Er c'honterezh kenwerzh eo boutin daspugnadennoù ugent, tregont hag ouzhpenn, a niverennoù, seizh pe eizh sifrenn e pep hini. En uheljedouriezh e reer ivez gant niverennoù a ugent sifrenn er c'hontoù ; diaes-tre ober hevelep oberadennoù gant hon doare kozh, direizh, a gontañ dre ugent ; forth pegen arouezhiek eo a-hend-all an doare niveraouiñ-se evit ar c'honchoù dre eñvor.

Gwelomp bremañ petra zo kamm en hon doare kozh ha petra da ober. Daou zireizhder a veizer pa evezhier ouzh hon doare kontañ e brezhoneg :

1) da gantañ, implij meur a stumm kontañ : dre zek, dre ugent, ha dre c'hwec'h, dre hanter-kant ivez ;

2) goude, kilpennad displegadur an niverennoù : mil, kant, unan ha dek (pe ugent, pe hanter-kant) hervez ma tegouezh ; an unanad o vont gwechoù betek nav, gwechoù all betek naontek.

Meizet an direizhterioù ne chome ken nemet klask an doare peureeun mat da zegemer e-lec'h al liesdoare graet gantañ bete vremañ, hag an anoioù rekis evit an doare nevez :

1) dibab un doare kontañ hepken, an hini eeunañ, dre ZEK;

2) adreizhañ displegadur an niverennoù hervez un dibun naturel, an niverennad uhelañ o tont da gentañ, an hini izeloc'h war-lerc'h, betek an hini izelañ, an unanad.

Goude kinnig ar menoz ha anioù da aesaat e voe gwelet anatoc'h penaos ober ez resis. Diwar studi an anioù keltiek kozh hag an doare kontañ keltiek e voe degemeret an dibenn degel « GONT » da envel an anvioù nevez eus ugent da gant :

DEK, UGENT, TREGONT, PERGONT, PEMGONT, C'HWEGONT, SEGONT, EGONT, NAWGONT, o terc'hel kont war an dro eus an ezhomm a anioù skañv, berr ha gwevn evit gerioù ken boutin hag an niverennoù, eus an ezhomm a anioù aes da zistagañ evit gellout kontañ buanoc'h ha gant nebeutoc'h a skuizhder spered.

Evit displegadur an niverennoù e voe gwelet an ezhomm da lakaat : HA etre an degad hag an unanad e sell da chom tost ouzh stumm kontañ ar Vretoned, boazet da ober ouzh an unanad evit ar c'hemmadurioù war-lerc'h niveroù, ha, war un dro, evit evezhiañ a ober treuzkementadurioù (da skouer: ugent pemp gallfe bout kemeret evit 20 X 5, pa n' eus ket da fiziañ evit ugent ha pemp hag a zo heñvel a-walc'h e zremm ouzh pemp warnugent. E daspugnadennoù micherel avat ne vefe ket ret ober gant an HA-se e sell skañvaat ha berraat distagadur an niverennoù.

Un niverenn unanel hepken a zo direizh, an dro gontañ anezhi dre c'hwec'h : Triwec'h ; evit peurechuiñ al labour ne chom ken nemet he degas en doare kontañ dre zek ivez ; dre heñvelder ouzh seitek eo bet graet outi : eitek.

Echu al labour hon devo eta, da niverennoù nevez :

EITEK, o talvezout TRIWEC'H,
UGENT HAG UNAN UNAN WARN-UGENT,
UGENT HA DAOU (pe diou) DAOU WARN-UGENT (pe diou warn-ugent) ,
TREGONT HAG UNAN unan ha tregont,
TREGONT HA DAOU daou ha tregont,
PERGONT HAG UNAN unan ha daou-ugent,
PEMGONT HA DAOU daou hag hanter-kant,
C'HWEGONT HAG EIZH eizh ha tri-ugent,
SEGONT HA TRI trizek ha tri-ugent,
EGONT HAG UNAN unan ha pevar-ugent,
KANT HA DAOU daou ha kant,
KANT HAG EITEK triwec'h ha kant (dre fazi, o trevezañ an doare kontañ gall, e vez laret bremañ, zoken e brezhoneg-pobl : kant daou zen e-lec'h daou zen ha kant).

Lavaret e vo SEIZH MIL PEMP KANT SEGONT HA PEVAR LUR evit : 7.574 lur, ha ne vo ken gwelet skrivet : 124 den, pa zistagen : pevar den ha c'hwec'h-ugent ; distaget e vo dres evel ma vo skrivet, ha ne vo ket ur c'holl.

Setu eta ar reolenn nevez :

- kontañ dre zek, ha lakaat anioù dre zek d' an niverennoù ;
- dibun an niverennoù hervez an deveradur naturel ;
- lakaat ha etre an degoù hag an unanoù, hag etre kant hag etre kant hag an unanoù, **ha** o tont da **hag** dirak ar vogalennoù unan, eizh, eitek.

O vezañ m'eo diwanet ar menoz-se a eeunaat hon doare kontañ em spered pa ne oan nemet krennard, war-dro va fevarzek bloaz, a-raok m' am boa kroget zoken da studiañ ar brezhoneg a-zevri, ha me brezhoneger a-vihanik, eo anat hon eus aze ur gavadenn bobl, ha n' eo ket un afer a faltazi, ur benveg nevez diouzh ezhommoù nevez hon amzer, ur striv evit stummañ hor yezh ouzh ezhommoù ar vuhez arnevezel.

Ne gred ket din, a-hend-all, e vefe fur stlepel d' ar c'harzh hon doare kontañ kozh, aroueziek meurbet dre ma 'z eo liesdoare, aesoc'h zoken evit ar c'hontañ dre eñvor, ar c'honchoù bihan. Ret kentoc'h e virout keñver-ha-keñver gant an doare kontañ dre zek, pep hini o talvezout en e dacbenn. Aesoc'h a se ne vo ken d' ar vrezhonegerion kompren stummidigezh ar c'hontañ koulz en o yezh hag e yezhoù all.

50

Evit difenn ar gemmadenn-mañ, mar be ezhomm, ne larin nemet sellout ouzh doare kontañ ar galleg, hag a rae ivez gwechall gant an dro gontañ dre ugent ha dre zek, tremen da gant :

quinze-vingt o talvezout da : trois-cents da skouer, ha chomet ameeun e galleg Bro-C'hall ;

soixante-dix, quatre-vingt, quatre-vingt dix, pa 'z eo peureunaet e galleg Belgia : septante, octante nonante, o tiskouez deomp anat n' eus doare kontañ ebet stag da vat ouzh ur yezh, hogen e c'hell an doare kontañ kemmañ er yezhoù hervez an amzerioù.

UL LEVRIG A-BOUEZ :

Niverenn « La Bretagne Réelle »

diwar-benn

KUDENN AN DOARE SKRIVAN

enni

- BILAN 1956, gant René Tugdual

- UN TRISTE ARLEQUIN, gant R. Jestin (troet diwar « Hor Yezh ») ha displegadurioù gant Teudar Buan

- EXTRAIT DE « KORN-BOUD »

- LETTRE A L'ABBE FALC'HUN, gant Arzh Mor

- LA FAUCILLE ET LE GOUPILLON (lettre d'un estivant)

An niverenn : 2,50 lur

« La Bretagne Réelle », B .P. 128 Rennes - C.C.P.754-82

Hortus Mangarevensis

Enumerafio plantarum in Villa Mangarera cultarum

gant Remont JESTIN

(Kendalc'h)

DASYLIRION ACROTRICHUM Zucc. (Liliaceae). Mec'hiko, 1851. Orañjezeg.
Delioù moan (2 sm.), hir (1 m.) gant drein bihan war o erien, holl war benn ar c'hef tev a-walc'h (betek 2 v. a uhelder), ar re greiz sonn, ar re all o stouiñ seul vui etrezek an douar m' int koshoc'h, ur bouchig neudennoù sec'h e beg pep hini anezho. Kalz a heol, nebeut a zour.

DICKSONIA ANTARCTICA Labill. (CIBOTIUM BILLARDIERI Kunfl) (Polypodiaceae).
Zelanda-Nevez, Aostralia ar Gevred, 1786.
Ti-broud yen. Radenenn wez-heñvel ar vrasañ (betek 10 ha 12 m. en he bro). Kef tev (betek 80 sm. a dreuz en he bro) goloet a neudennoù sec'h. Daoust da se an delioù a zo bihanoc'h eget re an Alsophila australis.

Notenn. - Daoust d' ar pezh a lavar an darn vuiañ eus al levrioù a laka an Dicksonia-mañ e-touez ar plantennoù a di-broud klouar hag an Alsophila australis e-touez re a di-broud yen ez eo an hini kentañ kaletoc'h ouzh ar yenijenn eget an eil. Kreskiñ a ra avat un tamm mat gorrekoc'h. Tra ma teu an Alsophila australis bihan da vezañ div wech brasoc'h etre miz Ebrel ha miz Du, a-vec'h m' en em astenn an Dicksonia antarctica. Reutoc'h kalz delioù hemañ pa flourer anezho eget re egile. Da ziorren en hevelep doare.

E Pablanza (Lago Maggiore), Vila Tarante, e weler el liorzha meur a skouerenn gaer a z-Dicksonia antarctica nemet emaint e podoù bras sanket en douar rak ar goañv a zo re yen eno evit ma c'helljont gouzañv anezhañ er-maez.

DIOSPYROS KAKI L. pl. (Ebenaceae). Japan, Siria, 1789. Orañjezeg.
Anavezet-mat e kreisteiz Bro-C'hall gant e frouezh damheñvel dre o liv, o ment, o stumm, ouzh tomatez, blot pa vezont darev, c'hwek evel konfitur.

52

Notenn. - Hep mar ebet, e c'hell ar wezenn-se gouzañv kaletañ goañvoù Breizh, nemet daoust ha tomm a-walc'h e vije heol an hañv en hor bro da zareviñ he frouezh ? N' em eus gwelet anezhi e nep lec'h war-dro Brest ha Landerne nag e Rosko hag Enez Vaz. Ha moarvat e tle bezañ unan bennak diouto amañ pe ahont e Breizh-Izel pa 'z eus e Kernev-Veur.

DORYALIS CUFFRA Warb. (ABERIA CAFFRA Hook) (Flacourtiaceae) , Natal.
Ti-broud klouar. Gwezennig dreinek gant nebeut a zelioù. Ne daol frouezh nemet pa vez un troad gourel hag un troad gwregel an eil e-kichen egile. Frouezhenn vihan (Key-apple ar Saizon), blaz c'hwek ha skildrenk ganti.

DORYANTES PALMERI H. Will. (Amaryllidaceae). Quennsland, 1870.
Ti-broud klouar-yen. Hogos hep kef, delioù hir goafheñvel (betek 2 v. a hirder), ar re greiz sonn, holl reut a-walc'h, evel re ar Yucca. Eus ar galon e sav pa vleugn ar blantenn ur fust uhel ar penn anezhañ o tont d' en em c'holeiñ a vleunioù ruz lintrus.

Notenn. - Lavarout a reer दौराण kalz an Doryanthes e-pad an hañv. Oc'h ober evel-se em eus lakaet unan da vervel hag abaoe 'm eus lezet egile gant nebeut a zour (ha plantet eo koulskoude en ul lec'h ma ne gouezh ket kalz a c'hlav) ez eo deut da vezañ gweroc'h ha brav.

DURANTA OLIVIERI (Verbenaceae). Amerika Trovanel.
Ti-broud klouar. Gwezennig vihan a ra bleunioù bihan bodet e-stumm un
dañvouezenn vras, ul liv glas dezho dam-heñvel ouzh hini al lore-red.

ECHIUM FUSTUOSUM Jacq. (Borraginaceae). Inizi Canarias, 1779.
Ti-broud yen. Bleunioù en ur blokad glas-teñval. Delioù strizh, hirmoan, goloet
a vlev gwenn ha blot. Uhelder : war-dro 1 m. Plantenn aes da ziorren a gar
kentoc'h al lec'hioù sec'h ha tommheoliet.

EICHHORNIA CRASSIPES Solms (Pontederiaceae). Amerika ar C'hreisteiz, 1879. Ti-
broud tomm.
Plantenn a zour, gwer atav a chom war neuñv dre harp he garenn stambouc'het ha
kleuz a dalvez dezhi da spoue. Ar gwrizioù a zo eta en dour hepken, neuz
pluennoù hir dezho. Bleunioù kenvleuñv a seblant bezañ ur boked bleunioù elestr
gell-mouk sklaer.

Notenn. - Paotañ buan a ra an Eichhornia crassipes ; klevet em eus gant un den
bet o vevañ e-pad pell en Indo-Sina ec'h aloube eno lennoù bras ha stêrioù
ledan. Graet en deus an hevelep tra en oglenn vihan a zo amañ, o kinnig mougañ
al loaiou-dour a oa e-barzh en e raok. Met aes-tre eo sioulaat anezhañ pa n' eus
nemet rannañ ar garennoù gant an dorn. Ar re lammet a grog kerkent e dour all.
Kizidik eo an Eichhornia crassipes, an disterañ rev a dag an delioù.

53

ENCEPHALARTES Lehm. (Cycadaceae).

E. LEHMANNI Eckl. Afrika ar C'hreisteiz.
Ti-broud tomm. Kef krenn, berr ha tev, ur gurunenn a zelioù gant ranndelioù
reut, distok, o beg oc'h echuiñ en un draen, liv arc'hlas warno.

E. ALTENSTEINII Lehm. Afrika ar C'hreisteiz, 1835.
Ti-broud tomm. Plantenn kreñvoc'h en he c'hef hag he delioù. Ar re-mañ a zo
gwer-luc'hus.

E. HORRIDUS Lehm. Afrika ar C'hreisteiz, 1800.
Ti-broud tomm. Lost-delienn kromm er penn. Ranndelioù gant daou pe dri draen
kreñv war un tu, liv arc'hlas warno.

Notenn. - Daoust d' ar meneg « Ti-broud tomm » graet gant an holl levrioù, bevañ
a ra amañ an holl Encephalartes-se en douar, hep gwarez ebet. Kreskiñ a reont
gorrek-meurbet ha bevañ ivez pell-kenañ. Reiñ a raen dezho da gentañ evel d' ar
plantennoù trovanel all, tremp dourek (fank teuzet en dour gant un nebeut
sulfat-houarn) met ne zere ket an temz-se, galloudus-dreist da reiñ lusk da
gresk ar plant, d' ar pezh a gresk goustad. N' eus nemet kleuzañ un tammig en-
dro dezho bep daou vloaz ha lakaat er fozig kelc'hiet-se teil kezeg pe deñved
(kentoc'h eget teil saout).

ERIOBOTRYA JAPONICA Lindl. (Rosaceae). Japan, 1787. Orañjezeg.
Anavezet-mat eo ar wezenn-se e kreisteiz Bro-C'hall dindan an anv « Mesperenn ar
Japan ». Frouezh bihan, melen, enno mein tev, n' eus hogos nemet da sunañ
diouto.

Notenn. - Ur skouerenn - dereat-tre - eus ar Eriobotrya eo am eus gwelet n' eus
ket keit-se e Landerne, dirak un ti, war « hent an Nezadeg » a-dal da diez-broud
al liorzherezh Gouez. N' ouzon ket petra a c'hell talvezout ar frouezh met da
grediñ eo n'int ket mat rak heol kreñv a rankont kaout evit dareviñ dereat. Amañ
int darev e diwezh miz Mae hag e miz Mezheven. Forzh penaos ur wezenn vrav eo an
E. J. ha gwer atav, dellezek da vezañ plantet evit se. E kreisteiz Breizh,
Kiberen, aodoù Bro-Naoned, da skouer, e tleje reiñ frouezh mat.

ERYTHEA S. Wats. (Palmae, Coryphinae).

54

ERYTHEA ARMATA S Wats. (BRAHEA ROEZLII Lind.) , California, 1887.
Ti-broud yen. Delioù avelerheñvel, heverk dre o liv arc'hlas-arc'hantet, ken
rouez. e-touez ar palmez. Kef tev, kresk gorrek.

ERYTHEA EDULIS S. 'Wits. (BRAHEA EDULIS Wendt.) Enez Guadelupe (1), 1875.
Ti-broud yen. Kef moanoc'h, kresk herrek a-walc'h, delioù gwer, frouezh mat da zebriñ, unde numen. O blaz a denn kentoc'h da hini an datez.

Notenn. - Daoust dezho da garout nebeut a-walc'h an dour, an div balmezenn-se a c'hellje derc'hel el lec'hioù ma vev ar Phoenix canariensis (Rosko, da skouer), peogwir int un tammig kaletoc'h eget hemañ ouzh ar yenijenn. - Gw:PALMEZ.

ERYTHRINA CRISTA-GALLI L. (Leguminosae.). Brazil, 1771. Orañjezeg.
Bleunioù ruz o stummañ un dañvouezenn vras. Tizhout a ra ar blantenn 3-4 metr a uhelder.

Notenn. - Pa vez bihan, ober a ra amañ ar pezh a ra el lec'hioù yenc'h : sec'hañ a ra ar c'harenn er goañv, hag hi o tont eus ur skod ognonheñvel, kalet a-walc'h ouzh ar yenijenn, ma tiwan neuze dioutañ ur c'harenn nevez, bep bloaz kreñvoc'h, d' an nevez-amzer.

EUCALYPTUS L'Hér. (Myrtaceae) . Australia, Tasmania. Orañjezeg.
Gwezenn anavezet mat, dreist-holl al liesdoare *globulus* (Tasmania, 1810) a diz en e vro ouzhpenn 100 m. a uhelder hag amañ, en Aljeria, h.a., hogos an hanter gant ur c'hef a 2 vetr a dreuz en traoñ. Gwezenn hollgaer, frondus hag o karout a-walc'h al leizhded.

EUGENIA UNIFLOOS L., gw. STENOCALYX MICHELII.

FATSIA JAPONICA Decne. & Planch. (Araliaceae). Japan, 1863.
Ti-broud yen hag orañjezeg. Etre 1 m. hag 1,50 m. a uhelder. Delioù bras, gwerluc'hus, lerek, dantet don. Plantenn dalc'het alies e podoù en tiez, aes da ziorenn, hag o karout a-walc'h al leizhded evel an holl Araliaceae.

FATSIA PAPYRIFERA Decne. & Planch., gw. TETRAPANAX PAPYRIFER C. Koch.

FELICIA TENELLA Nees. (Compositae). Ar C'hab, 1790. Ti-broud yen.

FELICIA FRUCTICOSA Nichols (Compositae), Ar C'hab.
Ti-broud yen. Bleunioù ruz-mouk, melen e-kreiz. Etre 30 ha 60 sm. a uhelder.

(1) E kornog gourenez ar Baja-California ha n' eo ket an drevadenn C'hall. Ar fazi a weler war levrioù 'zo.

55

FICUS ELASTICA Roxb. (Moruceae). India, Malezia, Inizi ar Sont, 1815.
Ti-broud klouar. Anvet boutinoc'h « kaoutchoug ». Gwezenn vras, delioù hirmoan (betek 50 sm. a hirder) gwer-teñval, lerek ha luc'hus war an tal, rousmorlivet dindan.

FICUS MACROPHYLLU Desf. (Moruceae). Queensland ha South-Wales, 1869.
Ti-broud yen. Damheñvel ouzh an hini a-raok, delioù bihanoc'h. Ober a ra ivez, meur a vetr a-zioc'h an douar, gwrizioù moan hag a gouezh evel kerdin amañ hag ahont tost d' ar c'hef. Ar wezenn-mañ a zo strewet-stank a-walc'h e liorzhoù ar c'h-Côte d'Azur.

FUCHSIA L. Anavezet gant an holl.

GARDENIA Ellis. (Rubiaceae).

GARDENIA JASMINOIDES Ellis. (GARDENIA FLORIDA L.). Sina, Japan, 1754.
Ti-broud tomm. Bodenn a war-dro 1 m. a uhelder, dezhi delioù hirgelc'hiek, gwerluc'hus, lerek. Bleunioù gwenn-erc'h-kann, ken frondus ma santer anezho a bell, damheñvel evit ar stumm ouzh re ar c'h-Camellia.

GARDENIA THUNBERGII L. fil. Afrika ar C'hreisteiz, 1773.
Ti-broud klouar. Damheñvel e pep keñver ouzh an hini a-raok, an delioù lemmoc'h.

Notenn. - Evidon-me n' eus frond ebet war an douar par da hini ar gardenia. Holl hoal an iskoadoù trovanel a sav em fenn pa santan anezhañ en abardaezioù-hañv, flouroc'h eget hini ar vanilha, mezvusoc'h eget hini an heliotropum (1). A-raok ar brezel em eus plantet ur Gardenia jasminoides en un toull graet en douar ha leuniet gant douar-brug. Kreskiñ a reas, bleuniañ ha mont a-nebeudoù war ziskar, delioù o tislivañ muioc'h-mui, bleunioù o rouesaat. Betek marv ar blantenn tri bloaz bennak diwezhatoc'h. Keuz bras am boe dezhañ rak hennezh a oa etre va re muiañ-karet ha lakaat a ran va foan gant ar re-mañ un tammig evel gant bugale, va bugale-me gant al levrioù a skrivan. Siwazh din da vezañ chomet betek bremañ hep kavout ul liesdoare-plantenn bennak a virje da anv va zad ha va zadoù-kozh, dre zougen anezhañ, da vont da get ganin-me ! Ma, goude ar brezel e klaskis unan all ha warlerc'h meur a striv e teuis a-benn an diwezh d' e gaout, eus Italia. Ar wech-mañ e ris gant mein ha simant (ha poan e-leizh rak falloc'h « brikoler » egedon n' eus ket da gavout) un doare beol evit ma ne vije e doare ebet ar gwrizioù e-stok ouzh douar razek-priek al lec'h-mañ. Kargañ neuze ar veol gant douar-brug, un nebeut teil-deilhoù, un nebeudig traezh, ha plantañ e-barzh va gardenia. Brav-tre e teuas da vezañ, kreskiñ ivez kalz muioc'h eget e vreur reuzeudik, bleuniañ marzhus. Hag er bloaz 1952 e c'hoarias gantañ evel gant egile. E derou 1953 emañ en ur stad fall daoust d' an holl strivoù da advuhezekaat anezhañ (holen-houarn, teil, h.a.) ha ne chom spi ebet ganin-me da c'hellout mirout outañ da vervel ivez. Diouzh un tu all, roet eo bet din en hañv diwezhañ ur Gardenia Thunbergia. An hevelep labour am eus sevenet evitañ ha betek bremañ, gwer ha brav-kenañ eo. Ret gedal an heul.

(1) Re a blantennoù a zo anvet «tro-heol » e brezhoneg (heliotropum, helianthus, bellis peremis), evit gellout ober gant ar ger-se pa venner bezañ resis.

56

Ar gardenia a c'hell gouzañv (e-pad un nebeut amzer) war-dro 1°. Karout a rajen gouzout ha derc'hel a c'hell e lec'hioù tommañ Breizh, ha pa vije gant ur gwarez bennak e-pad ar goañv. N' eo ket diaes lakaat ur sac'h a-zioc'h pe dennañ ur c'hostez bihan (ur penn) eus ur c'hased-soavon, e lakaat war an tu-se en e sav a-zioc'h ar blantenn gant ur werenn e-lec'h goloenn ar c'hased da reiñ aer ha gouloù diouzh un tu. Hag ouzhpenn, ma karer, ur sac'h war c'horre ar c'hased. A dra sur, douar hor bro a zerefe ken-koulz ouzh ar gardenia hag ouzh ar c'h-camellia.

GAZANIA SPLENDENS Hort. (Compositae). Ar C'hab, 1860.

Ti-broud yen. Plantennig geotennek gant kalz a zelioù gwer-teñval war-c'horre, arc'hantek dindan. Bleunioù a-stumm gant ar roz-sinkl, met brasoc'h ha dezho bleundeliennoù ledanoc'h, liv an orañjez ivez, melenoc'h ha skedusoc'h. E bleuñv atav nemet e-pad ar goañv.

Notenn. - Karout a ra an heol ha, kentoc'h ar sec'hor hag an douar skañv.

HARDENBERGIA Benth. (KENNEDYA Lindl.) (Leguminosae) . Ti-broud yen.

H. COMPTARIANA Benth. Aostralia, 1803.

Gwezennig kraper, gant skourroùigoù hir ha moan-tre ha bleuñvioù e gronn glas-damvouk (Ebrél) . Ranndelioù moan hag hir, 3 pe 5 m.

H. MONOPHYLLA Berth, Aostralia, 1820.

Bleuñvioù o o tennañ muioc'h war ar ruz. Delioù dirann, hir ha moan-kenañ.

Notenn. - Karout a ra kalz an heol ar plantennoù-se ar sec'hor ivez. Lakaet am eus da veleniñ unan dre reiñ re a zour dezhi (an darn vuiañ eus an amzer ez eo gant al leizhded re vras e velen ar plant) en ur ehanañ gant an दौरañ e teuas da c'hlasviñ a-nevez.

57

HEDYCHIUM CORONARIUM Koen (Zingiberaceae). India, 1791.

Ti-broud klouar. Plantenn a 1-2 v. a uhelder. Garenn sonn, gwer, gant delioù goafheñvel. Bleuñvioù tuellennek, gwenn-kann, dre 4-6 e tanvouezennoù (derou

hañv).

HELIOTROPUM PERLIVIANUM L. (Borraginaceae). Ekuador, Perou, 1740.
Ti-broud yen. Anavezet eo hogos gant an holl c'hwez c'hwek-dreist bleunioù glasruz-damwenn, e barroù, an Heliotropum. Frond ar vanilhez hag hoal-hud kevrinoù ar c'hoadoù meur trovanel war un dro.

Notenn. - Amañ, e-lec'h m' eo hir, tomm ha sec'h an hañv (lakaet gantañ darn eus an nevez hag an diskar-amzer) e c'hell derc'hel an Heliotropum hep ma rojer dour dezhañ. Ha bleuniañ a ra e-pad ar bloaz nemet e mare yenañ ar goañv. Dourañ eta an nebeutañ ar gwellañ ha klask douar skañv evitañ. Ret lakaat anezhañ e-kreiz an heol.

HIBISCUS L. (Malvaceae). Ti-broud klouar.

H. MANIHOT L. India, 1715. Gwezennig war-dro 2 v. a uhelder, gant delioù o tennañ kalz da re ar maniok (alese hec'h anv). Bleunioù liv ar soufr a bemp bleuñvzelienn ; ne bad ar bleuñvioù nemet un hanterzevezh. Met bemdeiz e tiwanont stank.

H. ROSA-SINENSIS L. Sina, 1713.

Dont a ra brasoc'h eget an hini a-raok (betek 4 m. a uhelder) . Delioù dantek ; bleunioù ruz-kann luc'hus. Kenstumm gant re an H. Manihot, nemet brasoc'h ; padout a reont un devezh.

Notenn. - An H. Rosa-sinensis a zo e-touez bravañ plantennoù-bleuñv pellvroek a vev amañ. Al liorzherien a zo deut da gaout meur a liesdoare dioutañ : bleuñvioù liesrannzeliennek, bleuñvioù roz, gwenn, ruz-glas. Hini ebet avat n' eo par d' ar benskouer. An holl H. a gar an heol hag an dommder. Brasoc'h ha bravoc'h e vez ar bleuñvioù e-kreiz an hañv. Roet am eus atav dezho dour e-leizh ha dour-teil ivez. Kizidik eo an H. Ar re vihan ne c'houzañvont ket ar rev, ar re vras, tev a-walc'h o c'hef a c'hell derc'hel gant -2°, gant ma ne bad ar yenijenn-se nemet un eur bennak e diwezh an noz ha dreist-holl gant ma ne c'hoarvez nemet dre zegouezh.

HOWEA Becc. (KENTIA F. Müll) (Palmae, Arecinae). Ti-broud klouar.

HOWEA BALMOREANA Becc. Enez Lord Howe (Reter Aostralia) , 1872. Gw. an hini da heul.

58

HOWEA FORSTERIANA Becc. Enez Lord Howe, 1872. Ar balmezenn-mañ a zo anavezet gant kalz tud rak hi eo a weler an aliesañ e podoù pe gasedoù o kinklañ salioù bras ha ranndioù. Brav-dreist eo gant he delioù stuc'henn-heñvel gwevn, krommet-kaer, o ranndelioù azkouezhus, gwer-teñval, hir ha begek. Hogos heñvel eo re an Howea Balmoreana. An troad a zo gwalennek war e hed ha bolzennek en traoñ.

Notenn. - Nebeut-tre a ziforc'h a zo etre an div balmezenn-se, unan liesdoare eben hepken. An darvoud gwellañ am eus bet d' o c'heñveriañ a voe ur wech en un diskouezadeg liorzherezhel e San-Remo (Italia). Delioù an H. Balmoreana a zo platoc'h hag un tammig reutoc'h met n' am eus ket merzet e vije, evel ma lavar lod, ledanoc'h o ranndelioù. Hep mar, ez eo bravoc'h an H. Forsteriana.

Evit pezh a sell ouzh diorroadur an H., e c'heller lavarout e kar kenañ an dour hag an teil. Lakaet em eus div da greskiñ buan ha da zont kreñv, kaer-meurdeus ha mistr dre reiñ dezho e-pad pevar pe bemp miz (Mezheven-Here) dour e-leizh ha div pe deir gwech ar miz un doare dour-hañvouez graet gant fank yer hag hini « ar foz » mesket en dour. An H. a zo da blantañ e lec'hioù damzischeoliet hag an hini a vev gant ar muiañ a boan war ar c'h-Côte d'Azur eo rak an hini gwiridikañ ouzh ar riv eo e-touez ar re a weler amañ. E lec'h ma kouezh dre zarvoud an temz-hin da - 2°, - 3°, arabat ober arnodennoù gantañ, lazhet e vo buan.

HOYA CARNOSA R. Br. (Asclepiadaceae). Aostralia, 1802.

Ti-broud yen. Plantenn-grap gant ur c'harenn voan, delioù hirmoan ha tev-kenañ,

gwer teñval, bleunioù gwennroz bodet e toennadoù ha tev ivez o bleuñvzeliennoù evel ma vijent e koar. Plantenn da zerc'hel en disheol, gant leizhded a-walc'h gant ma vo skañv an douar.

HYDRANGEA HORTENSIA Sieb. (Saxifragaceae). China, 1790.
Anavezet-mat e Breizh e lec'h m' eo glas he bleunioù.

JACARANDA MIMOSAEFOLIA Don. (J. OVALIFOLIA R. Br.) (Bignoniaceae). Brazil, 1818.
Gwezenn a c'hel sevel betek 12 m., doare ur mimosa dezhi dre he delioù. Bleunioù e blokadoù bras glas-lireu lirzhin (e-pad an hañv).

JACOBINIA MAGNIFICA Linden (JUSTICIA MAGNIFICA Pohl.) (Acanthaceae). Brazil, 1827.

Ti-broud klouar. Plantennig a war-dro 1 m., gant nebeut a skourroù ha bleunioù strollet e-stumm avaloù-pin e beg ar skourroù,, ruz-roz.

59

JASMINUM GRANDIFLORUM L. (Oleaceae). Nepal.

Ti-broud yen. Bleunioù gwenn frondus-meurbet (Gouhere-Gwengolo).

JUBEA SPECTABILIS Humb. & Kunth. (COCOS CHILENSIS Molina) (Palmae, Coccoineae) . Chile, 1843.

Ti-broud yen. Delioù stuc'hennheñvel, tu kleuz ar ranndelioù troet war-du an traoñ, en enep d' ar palmez all. Kef tev-kenañ, betek 1,30 m. a dreuskiz dezhañ. Tizhout a ra war-dro 12 m. a uhelder, hogen pell e vez o kreskiñ.

Notenn. - Unan eus bravañ palmezennoù eo hep mar ar J. Ha moarvat e vevfe e Breizh daoust dezhi da vezañ an hini a gar an nebeutañ an dour. Bez e c'heller plantañ anezhi war dachennoù douar war-zinaou.

An Ao. kelenner Guillaumin eus Museum Pariz a lavare din ur wech en doa gwelet en un domani e traonienn al Loar war-dro Angers, dilerc'hioù Jubea-ed bras hag o doa bevet eta e-pad pell amzer el lec'h-se. Ar J. a c'hell gouzañv da vihanañ betek - 7° gant ma ne bad ket an temz-hin-se.

JUSTICIA MAGNIFICA : gw. JACOBINIA MAGNIFICA.

KENNEDYA : gw. HARDENBERGIA.

KENTIA : gw. HOWEA, RHOPALOSTYLIS.

KLEINIA ARTICULA Haw. (Senecioneae). Afrika ar C'hreisteiz.

Ti-broud klouar-yen. Renket bremañ gant ar Senecioneae. Da ziorren evel ar « plantennoù druz ».

LAGERSTROEMIA INDICA L. (Lythraceae). Sina, 1816.

Ti-broud yen hag orañjezeg. Gwezennig bodennek a wardro 3 m, a uhelder. Bleunioù roz-teñval, e blokadoù, e-pad an diskar-amzer. Gwelloc'h eo tailhañ anezhi evel ma reer d' al lireu.

Notenn. - O vezañ kreñv hag o karout a-walc'h an dour, al L. a zlefe dont mat e Breizh ha talvezout a ra ar boan da vezañ arnodennet.

LANTANA CAMARA L. (Verbenaceae) . Jamaika, 1692.

Ti-broud klouar. Hervez al liesdoareoù, etre 0,50 m. ha 3 m. a uhelder. Delioù hirmoan begek o reiñ ur c'hwez kreñv pa goñchezer anezho. Bleunioù a-volzadigoù, da gentañ melen, o treiñ muioc'h-mui war ar ruz tan. Liesdoareoù 'zo gant bleunioù gwenn, roz, liv ar souffr, h.a. Padout a ra ar bleunioù hogos e-pad ar bloaz. Plantenn da lakaat e-kreiz an heol.

60

LATANIA BORBONICA : gw. LIVISTONA SINENSIS.

LEONOTIS LEONURUS R. Br. (Labiatae). Ar C'hab, 1712.

Ti-broud yen. Etre 1 ha 2 v. a uhelder. bleunioù ruzflamm orañjez troellnezhñvel (1), digor e-pad an hañv.

LIVISTONA R. Br. (Palmae, Coryphinae).

LIVISTONA AUSTRALIS Mart. Aostralia ar Gevred, 1824.

Ti-broud yen. Delioù avelerheñvel gwer-teñval metalek, rannet don e skejennoù hir ar beg anezho, o kouezhañ. Tizhout a ra 10-12 m. Ar c'hef a zo moan ha gwalennek.

LIVISTONA CHINENSIS R. Br. (LATANIA BORBONICA Lamk.). Sina ar C'hreisteiz, 1888.

Ti-broud yen. An delioù a zo brasoc'h ha sklaeroc'h o liv eget re an hini araok.

Notenn. - Al L. Chinensis a chom atav izeloc'h amañ eget egile. Un tammig bihan rividikoc'h ivez. Roet em eus atav kalz a zour hag a deil dourennek dezhañ.

LONICERA HILDEBRANDIANA Cell. & Hemsl. (Caprifoliaceae). Burma, 1893.

Ti-broud klouar. Ar brasañ eo eus an holl wezvoudennoù. Bleunioù bras-kenañ ruz-mouk.

LOPEZIA CORONATA Andr. (Onagraceae). Mec'hiko, 1804.

Ti-broud yen. Stummañ a ra ur bodig a 0,50 m. - 1 m. a uhelder, gant bleunioù bihan ruz-roz e barroùigoù e penn ar skoultrigoù.

Notenn. - Aes-tre da ziorren ha kalet, pep douar o tereout outañ.

LOTUS BERTHOLETII Masf. (L. PELIORHYNCHUS Webb) (Leguminosae). Teneriffe, 1884.

Ti-broud yen. Plantennig stlejus gant garennoù goloet a zelioùigoù neudennheñvel arc'hlas. Bleunioù bihan e stumm skilfoù, troet o beg war-du an nec'h, ruz-flamm (Mezheven).

MAGNOLIA GRANDIFLORA L. (Magnoliaceae). Gevred Atlantel ar Stadoù-Unanet, 1737.

Ti-broud yen hag orañjezeg. Gwezenn anavezet mat, gant he delioù padus, lerek, gwer-teñval, lufr war ar gorre, rous dre zindan hag he bleunioù gwenn frondus, 20 sm. a dreuskiz. Betek war-dro 20 m. a uhelder.

Notenn. - N' on ket c'hoarvezet gant magnoliaed e Breizh. Koulskoude e tle bevañ hep poan eno ha moarvat ez eus meur a hini e liorzhoù amañ hag ahont. N' eo ket diaes war an douar gant ma ne vo ket re leizh al lec'h ha kalet eo ouzh ar yenijenn peogwir e c'hell derc'hel - gant bec'h - war-dro Pariz, gant kolo endro d' ar c'hef pe gwarez ur voger vras.

(1) Eus troell-nezañ « verticillus », da lavarout eo verticillata, wirtelförmig.

61.

MAHONIA MIMOSAEFOLIA Hort. (Berberidaceae). Japan.

Ti-broud yen hag orañjezeg. Gwezennig a 2-3 m. a uhelder. Delioù kenstrollet evel re ar raden, pep ranndelienn hogos heñvel ouzh un delienn kelenn. Bleunioù melen e barroù (diwezh ar goañv).

Notenn. - Ar M. a zo kalet ivez ha gouzañv a c'hell ober 6-8° dindan 0. Pa gar bezañ damzsheoliet hag en ul lec'h freskig a-walc'h e tlefe dont mat e Breizh. Amañ e kresk brav zoken pa ne reer tamm ebet war e dro.

MANDEVILLEA SUAVEOLENS Lindl. (Apocynaceae). Arc'hentina, 1837.

Ti-broud yen. Troellblantenn gant ur c'harenn ha skoultrigoù moan-kenañ, delioù goafheñvel ledan ha bleunioù gwenn-kann ha frondus c'hwek-tre (e-pad an hañv).

MONSTERA DELICIOSA Liebm. (PHILODENDRON PERTUSUM Kunth & Bouché) (Araceae). Mec'hiko.

Ti broud klouar. Plantean vrousgezek, kraper. Garenn dev o teurel adwrizenioù hir a red pell, nebeut sanket, dindan an douar tro-dro. Delioù bras, betek 0,60 m. a ledander ha 0,80 m. a hirder gant askoù don er wrimenn ha toulloù krenn a

bep tu d' ar pennfust. Sevel a ra ar M. deliciosa betek 6 m. bennak en e vro.

Notenn. - Ret eo lakaat ar M. deliciosa en ul lec'h nebeut heoliet ha reiñ dezhañ dour e-leizh. Arabat turiañ an douar en-dro dezhañ na blantañ bléunioù tost en abeg d' an adwriziennoù. Met n' eus plantenn ebet aesoc'h da liesgementiñ. N' eus nemet troc'hañ ur c'harenn e tammou, plantañ an darnennoù (warno un delienn bennad pe o lostoù) en douar ha reiñ dour. Ur goañv, ur M. deliciosa bras harpet amañ ouzh ur voger a c'hoarvezas gantañ pakañ meur a wech war e benn an dour glav o tiruilhañ diouzh unan eus delioù bras ur Washingtonia filifera. Ken a vreinas ar penn. Da bask, pa zeuis, e skarzhis gant aked al lec'h taget ha nebeut goude e tiwane un tammig bihan izeloc'h div zelienn-benn e-lec'h an hini vreinet, deut ar blantenn da vezañ forc'hek.

(Da genderc'hel.)

AL LEVRIOU

A. RIVOALLAN. - PRESENCE DES CELTES. - Nouvelle Librairie Celtique, Paris (446 p.).

Degemeret hon eus gant plijadur levr nevez A. Rivoallan embannet gant al Levrdi keltiek. Laouen omp o welout n' eo ket bet re ankounac'haet gant ar renerezh nevez pal an ti-se a c'hellfe e levezon bezañ ken efedus e-touez Breizhiz ha lenneien Bariz.

Ansavomp diouzhtu en deus A. Rivoallan kaset da benn ul labour ramzel, renket en un doare sklaer, ha skrivet flour (ar brezhonekadurioù a gaver en e c'halleg n' int ket, tamm ebet, evit displeijout deomp). Anavezet mat oa gant ar Vretoned emskiantek an daou levr en devoa skrivet diwar-benn Iwerzhon (« L'Irlande », Paris, Armand Colin, 1934 ; ha « Littérature irlandaise contemporaine », Paris, Hachette, 1939). Danvez an oberennoù-se a adkaver e **Présence des Celtes**, gant, ouzhpenn, studiadennoù dudius peurvuiañ war ar broioù keltiek all hag o zud veur. Menozioù Anatol Rivoallan diwar-benn Iwerzhon ha Breizh a gaver burutellet e SAV, niv. 2 (nevez-amzer 1936). Ne seblantont ket bezañ kemmet abaoe : oc'h esaeañ barn reizh a-walc'h ar broioù keltiek e dalc'h ar Saozon, e-keñver Breizh, ne ra nemet adkemer uzetañ sorc'hennoù ar skol divreizhek. Siwazh ! Ha c'hoazh laoskentezh ur seurt doare da ziskouez an traoù a c'helle bezañ komprenet - marteze - un toullad bloavezhioù 'zo ha displeget dre an azeulerezh abaf e-keñver ar Galloud, ar sentidigezh dibreder hag aonik, hogen bremañ pa weler muloc'h-mui, dindan taolioù garv an Istor, pennoù bras a Vro-C'hall, ministred zoken (nevez 'zo, diskleriadennoù G. Defferre, F. Mitterrand, P. Pflimlin, E. Roche) o kregiñ da gompren ez eo ret digreizennañ ha reiñ endro frankizoù d' ar broioù mouget, souezhet ha nec'het e chomer o welout ur Breizhad desket o sevel un oberenn a-bouez a c'hiz kozh kerkent hag embannet.

Re hir e vefe pismigañ pep pennad dre ar munud : sellomp hepken ouzh un toullad traoù a ziskouez anat tro-spered untuek an oberour : keñveriet 'vez Kervarker - barnet kriz abalamour d' ar c'hemmoù degaset gantañ e kanoù Barzhaz Breizh - ouzh Anatol ar Braz kanmeulet evit Mojenn an Ankou - na anavezomp diouti nemet an droidigezh c'hallek, un droidigezh wellaet, « lennekaet » abaoe ar skrid kentañ - ...Diwar-benn al levrioù gallek o taolenniñ hol lennegezh, p. 263 : « *l'excellent manuel de Fañch Gourvil, le partial petit livre de Loeiz Herriou* »... Al levrlennadur a zo kentelius-kenañ e meur a geñver : 167 talbenn ; levrioù gallek ha saoznek nemetken, hini brezhonek ebet, nemet... Barzhaz Breizh. Ha c'hoazh levrioù pouezus a vank : « La Bretagne contemporaine » gant Yann Poupinot, « La Langue bretonne et ses combats » gant Roparz Hemon, da skouer... Penaos e c'hell seurt tra c'hoarvezout c'hoazh e 1957 : gwelout ur Breizhad gouiziek embann ul levr war ar Gelted hep menegiñ d' an nebeutañ an Notennoù diwar-benn ar Gelted kozh, a zo tra-walc'h da varn talvoudegezh wirion al levr.

63

Ne vezor ket souezhet goude-se o lenn traoù disonest ha faeüs diwar-benn embannadurioù 'zo dianav-krenn d' an oberour, anat eo ; p. 261 dreist-holl « Jacques » Riou, Abeozen, *Le Drezen sont les auteurs d'oeuvres substantielles, souvent d'excellente facture*. Mat, daoust d' an diglokted ; hogen war-lerc'h ar pour an triñchin : « *Dans ces dernières années (? ? ?) , un double mouvement linguistique et littéraire a eu pour centre Gwalarn, à la fois revue et maison d'édition autour de Ropartz (sic) Hemon. On ne s'y proposait pas seulement de révéler de nouveaux talents, mais aussi de présenter au public breton des chefs-d'oeuvre traduits de la littérature universelle. Le programme linguistique opposait au pragmatisme des pauvres bretonnants, qui jusqu'alors avaient la faiblesse d'écrire d'instinct dans leur langue maternelle, un dogmatisme étroit, une dictature pédante, un essai de langue synthétique. Ambitieuses visées, elles n'ont le plus souvent abouti qu'à remplacer le breton vivant par un idiome préfabriqué, surchargé de néologismes savants qu'ignorent les simples « natives*

speakers » comme nous ». Mantrus...

Evel-just, meur a draig a gaver da damall a-hed ar pajennoù stank hag a c'hellfe bezañ bet ken entanus. P. 273 e komzer eus studioù Laenneg war al latin, ar gresianeg, ar c'hembraeg, hogen ar garantez gredus a vage Laenneg ouzh ar brezhoneg ne dalveze ket, moarvat, ar boan da vezañ meneget ; talbenn e levr brudet a zo distummet, gwir eo n' eo ket bet dellezek levr an Dr Kervran da gaout ul linenn el levrlennadur... E-keñver ar c'hoariva brezhonek, heuliañ a ra Anatol Rivoallan hep an disterañ mez h brizhvenozioù tezenn vrudet A. ar Braz, daoust d' ar studiadennoù heverk savet war an hevelep kudenn gant Roparz Hemon (s. o. « O klask hol lennegezh kozh », Al Liamm, niv. 32-33, p. 104, ha niv. 37, p. 56 ; ivez « La Langue bretonne et ses combats ») .

Laouen e vijer bet ivez o teskiñ hiroc'h diwar-benn bezañs ar Gelted en Amerika : er fiñvskeudennerezh, da skouer, perak tremen hep menegiñ anvioù skedus evel reoù an Iwerzhoniz vrudet Orson Welles, Walt Disney, John Ford, h.a. ? buhez varzhus O'Higgins hag e vab deuet da vezañ o-daou diktator e bro-Chile a dalveze ivez ar boan da vezañ kontet.

Forzh penaos, n' heller ket, siwazh, erbediñ un oberenn ar seurt-se, daoust d' he ferzhioù mat, d' ar ouiziegezh don ha d' an diskleriadurioù puilh a gaver enni. Re bouezus eo evidomp gounid ha strewiñ un emzalc'h trec'hus o klotañ gant gallusteroù ar vuhez a vremañ, evit bezañ tener ouzh ul labour chomet sac'het en ur stumm-spered chatalaet en deus graet, a-hed an istor, kement a zroug d' hor bro ha d' hor pobl.

Lennet hon eus ivez gant dudi ul levrig savet gant Régine Pernoud « Les Gaulois » (Ed. du Seuil, Paris ; 192 p. skeudennaouet). Na bismigomp ket un nebeut fazioù diwar dievezhded, ha roomp dichipot hor gourc'hemennoù d' ur C'hallez he deus kredet daoust da venozioù-diazez ar Sorbonne war ar gudenn - sevel war ar Gelted ul levr kalonek ha « non-conformiste », o tiskouez evel-se ar skouer vat d' hor c'henvroad re wevn e gein an Ao. kelenner A. Rivoallan. Evelkent, un doare eeun hag efedus he dije bet Régine Pernoud da beurbrouiñ he c'hengarantez ouzh ar Geltelezh : goulenn groñs digant an dud e karg paouez da vougañ didruez diwezhañ teñzor bev ar Gelted war an douar bras : hor yezh en arvar, ar brezhoneg.

Andrev LATIMIER.

64

LOUIS FERDINAND CELINE, D'UN CHATEAU L'AUTRE . N.R.F., Gallimard, Paris, 1957 (850 francs).

Sebezus.

Un deiz bennak, sur-mat, o devo repuidi Siegmaringen o istorour, barrek, aketus hag doujus, hag a savo ul levr leun a vunudoù kant gwech aprouet. Evit gwelout avat an dud o vevañ e kastell kozh an Hohenzollerned hag en-dro dezhañ, ez eo da levr Céline, ha n' eo ket da hini an istorour, e vo distroet atav : an doare en deus, n' eus den all eveltañ, al lagad ivez, hag ar yezh.

Sebezus.

Darvoudoù foll ur mare foll. Céline en deus gouezet o c'hontañ. Bev. Fentus, ha braouac'hus dre o fent. Koñsul Bro-C'hall e Dresden o saveteiñ e vuhez a-drugarez d' ul lur kafe - roet e gopr da baotred-an-tan evit kaout ar gwir da bignat war o c'harr o vont kuit eus kêr tangwallet. Ti-hent-houarn Siegmaringen, pourvezet mat e boued hag e merc'hed (an daou eus ar gwellañ seurt) gant trenioù-arme o tremen dibaouez, soudarded a bep liv o dilhad o kanañ dibaouez, ouzh ton ur piano kozh, kan europat Lili Marlène, hag en oabl eilton diarsav braouac'hus ar bombezerien amerikan e fraoñval war-du Berlin pe München. Pourmenadenn Pétain a-hed an Danav, ar vinistred war e lerc'h. Barrad-kounnar Alphonse de Chateaubriand kent dezhañ en em dennañ en un draonienn guzh eus an Alpoù evit fardañ eno ur vombezenn... speredel. Tiegezh Von Raumnitz, ar wreg Aicha hag ar chas bras, hag ar gambr 36 na zistroe morse den diouti. Hag obidoù Bichelonne, ar ministr marv e Hohenlynden...

Aet e oa Bichelonne da oberata e klañvdi bras an S. S., pell e Prus ar Reter, hag eno e oa marv. Ma tivizas gouarnamant Siegmaringen kas dileuridi d' an douaridigezh : 1.200 kilometr alese, en Alamagn war he diskar, pa oa an oabl du gant ar c'hirri-nij amerikan ! Ne vern. Kavet e voe un hanter-dousennad tud evit mont, Céline en o zouez - dre chañs evit e lennerien hiziv - ha, pezh a oa diaesoc'h, un tren : daou vagon bet lakaet aozañ e 1914 gant Gwilherm II evit degemer Shah Persia, ha chomet dizimplij en ur mirdi bennak. Bagonioù pinvidik, karget gant pallennoù Boukhara, gwiadennoù indezat ha kantmetradoù mousilina limestra. E-kreiz ar goañv du e oa : an dileuridi, en o bagonioù, hep boued na tan, a skorne gant ar yenijenn. Ken e teuas e soñj unan anezho fardan dilhad gant rikamanoù ar vagonioù : un toull e-kreiz ur pallenn Boukhara, ha setu aze ur vantell eus ar gwellañ, dreist-holl pa oa stardet en-dro d' an dargreiz gant ur gourizad mousilina limestra. Goude tri devezh e chome an tren, evit an nouspetvet gwech, a-sav - e-kreiz maezioù goloet gant an erc'h en dro-mañ. War c'horre savenn-douar al linenn-houarn, e oa ul laz soudarded alaman o seniñ **Horst Wessel Lied**. An holl bennoù er-maez da sellout. Neuze ar **Marseillaise**. Kompren a reas an dileuridi e oant erruet. Un ofiser a rae sin dezho pignat. Pallennet a Voukhara ha gourizet a vousilina e krapjont, an eil o sikour egile, gant ar savenn. Ha neuze en urzh, hervez ar « protokol », da vont d' an obidoù. Aes e oa d' an Alamanted, houarnet o botoù gant tachoù hir, bale war ar skorn riellet : an dileuridi, avat, ne raent nemet risklañ, kouezhañ, sevel, ha risklañ en-dro. A-benn ar fin, brec'h ouzh brec'h, kazel ouzh kazel, o horellat evel martoloded vezv, e teujont a-benn da erruout. Al laz-seniñ o lakaat dibaouez e donioù gwellañ da dregerniñ. Dirak arched Bichelonne ez errujont. Kurunennoù glas a voe roet dezo. Prezegennoù ? Re skornet e oant, kement e stlake daouarn, ne oant ket evit komz... Kurunennoù neuze. Ha diouzhtu hent an distro, en urzh adarre, laz-seniñ ha dileuridi, gant, ouzhpenn, ur mell banniel gall, ur pikol hini, a oa bet prometet degas en-dro da b-Pétain. An hini a zibradas er banniel a voe pladet diouzhtu gant nerzh an avel ha treisoni ar riell. An holl neuze a begas e-barzh. Douget a-blaen, ha n' eo ket a-blomm, e voe ar banniel, evel korden-sikour an alpourien : ne rae an dud nemet risklañ, met pa ne risklent ket holl a-gevret, e oa atav ar banniel aze d' o harpañ. Klenket an holl, banniel, pallennoù, ha mousilina, e-barzh ar vagonioù, e roas al laz-seniñ un **Horst Wessel** diwezhañ da glevout : ar C'hallaoued, avat, ne soñjent nemet en o naon, « butter-brot » a youc'hent evel kenavo. An distro da Siegmaringen a vo par d' ar veaj-mont : prenit al levr ha lennit.

65

Ar c'helaouennoù o deus komzet eus al levr. « Kasoni, kasoni », o deus lavaret. Marteze. Kement en deus gouzañvet Céline, avat e vloavezhioù yenijenn, toull-bac'h ha naon en Danmark, e skridoù distrujet. « Kasoni, kasoni ». Evel evit ar « Voyage au bout de la nuit ». Buan e vez barnet an dud memes tra. N' eo ket L. F. C. ken eeun-se. Gwelit 'ta penaos e kont marv e giezenn, Betty :

« E Meudon, Bessy, me 'wele mat, he doa keuz d' an Danmark... tra da redek war-lerc'h, e Meudon !... tamm heieze ebet !... marteze ur c'honikl bennak ?... marteze !... kaset 'm eus anezhi da Goad Saint-Cloud... evit m' he defe un tammig ebat... c'hweset he deus... graet un tammig tro... ha deut en-dro hogos diouzhtu... div vunutenn... tra da chaseal e koadoù Saint-Cloud !... echuet he deus he fourmenadenn war hol lerc'h, hogen trist-holl... ur giezenn kreñv-tre a oa anezhi !... Un tamm buhez gast hor boa bet du-se, el laezioù... e gwir, ur vuhez kalet-spontus... taolioù-yenijenn - 25°... hag hep lochenn ebet eviti !... n' eo ket e-pad devezhioù... mizvezhioù !... bloavezhioù !... skornet ar mor Baltek...

A-greiz-holl, ganeomp-ni, mat-tre !... graet 'veze dezhi holl he froudennoù !... debriñ a rae eveldeomp !... skarzhañ 'rae kuit... dont a rae en-dro... tamall ebet biskoazh... koulz lavaret e tebre en hon asiedoù... seul vuioc'h e veze graet droug deomp gant an dud seul vuioc'h e felle deomp noilhañ anezhi... ha noilhet eo bet !... met gouzañvet he deus evit mervel... 'felle ket din tamm ebet pikañ anezhi... zoken sankañ dezhi un disterig morfin... aon he dije bet eus ar strinkell... morse n' em boa graet aon dezhi... pemzektez, d' an nebeutañ, em eus bet anezhi klañv-fall... o, ne glemme ket, met me 'wele... 'oa ket mui tamm nerzh ebet ganti... kousket a rae e-kichen va gwele... ur wech, d' ar mintin, setu c'hoant dezhi mont er-maez... me 'felle din gourvez anezhi war

ar plouz... diouzhtu goude savheol... 'felle ket dezhi bezañ evel ma oa gourvezet ganin... n' eus ket fellet dezhi... e felle dezhi bezañ en ul lec'h all... diouzh tu yenañ an ti ha war ar bili... en em astennet he deus, ken brav... kroget he deus da ronkellat... echu 'oa ganti... lavaret 'oa bet din, met 'felle ket din krediñ... gwir e oa koulskoude, bez' e oa troet diouzh tu an eñvor, diouzh an tu ma oa deut, an Hanternoz, an Danmark, troet he fri war-du an hanternoz, troet norzh... kiezenn feal, en ur mod, feal d' ar c'hoadoù e-lec'h ma yae da redek, Korsör, pell el laezioù... feal ivez d' ar vuhez kriz... koadoù Meudon 'oant tra dezhi... marv eo gant div... teir ronkell vihan... o, didrouz-seven... hep klemm tamm... koulz lavarout... ha stegnet ken kaer, evel e-kreiz he lañs, o chaseal... met war he c'hostez, diskaret, echu... he fri war-du ar c'hoadoù ma chasee, war-du al laezioù ma oa deut diouto, e-lec'h m' he doa gouzañvet... Doue oar na pegement !

66

O, tremenvanoù e-leizh em eus gwelet... amañ... ahont... e pep lec'h... met hini ebet ken kaer, nag a bell, ken seven... feal... pezh a noazh ouzh tremenvanoù an dud eo ar bragerezh... atav e vez an den, forzh penaos, war al leur-c'hoari... an den an eeunañ... »

Stumm-skrivañ ? Stumm-skrivañ L. F. C. : berr ha nerzhus, tost-tre ouzh ar vuhez. Intret gant gwirionez ar vuhez. Gant ar preder put, dindan ar fent, eus gwirionez ar vuhez.

Ul levr da brenañ.

Un notenn koulskoude ; n' eo ket graet evit an dimezelled.

Per DENEZ.

Embannet e ti « LA BRETAGNE REELLE »
SKRIDOU GANT 4 DEN BRUDET EUS EMSAV
MARCHAL - MORDREL - TALDIR - LAINE

MORVAN MARCHAL : LE MOUVEMENT BRETON
J. LA BÉNELAIS : GALERIE BRETONNE
NEVEN HENAFF : QUELQUES POINTS D'HISTOIRE
F. TALDIR - JAFFRENNOU : LETTRES INEDITES
« La Bretagne Réelle », B. P. 128 - Rennes

Nevez embannet

LA QUERELLE DE L'ORTHOGRAPHE gant René TUGDUAL
Pep tra a ranker gouzout hag ar wirionez war al labour evit ober eus ar brezhoneg un eilyezh c'hallekaet. Ur brouenn eus pal an doare-skrivañ nevez ha n' eo ket yezhoniel hogen politikel
franco : 250 lur
« La Bretagne Réelle », B. P. 128 - Rennes C.C.P. 754-82 Rennes

NOTENNOU

HOR MIGNONED. -

Jorj Esnol hag e wreg a zo laouen da gemenn o deus bet ur mab anvet Gael, d' ar 26 a viz Gouhere, e Gwened.

Jobig Bertho hag e wreg a zo laouen da gemenn deoc'h ganedigezh o mab Herve-Gwenael, d' ar 4 a viz Eost, er Mans.

Ganet eo ur verc'hig, Anna-Vari hec'h anv e ti hor c'heneiled Yann Kervinio ha Mari-Ivonig Nevo.

CHOMLEC'H KEMMET. -

An Dr Etienne a gemenn en deus kemmet chomlec'h. E adres nevez a zo :. Clinique du Haut-Cluzeau, Pont-Chrétien (Indre).

PRIZ AR GELAOUENN. -

Niverenn 60 « Al Liamm » he deus koustet 147.218 lur, an niverenn 61, 148.373 (gant 11.612 lur klichedoù) hag an niverenn 62, 115.037 lur. An teir niverenn o deus koustet war un dro 410.628 lur. Bez hon eus 511 koumananter, ar pezh a gas 511.000 lur. Daoust da gresk ar prizioù ne gredomp ket e c'hellfemp c'hoazh kreskiñ priz ar c'houmanant, hogen hor c'houmananterien hag hor mignoned a c'hell gwelout diwar ar sifroù-mañ ez eo dre ar profoù, o frofoù hepken e c'hell o c'helaouenn chom en he sav.

EMBANNADURIOU « AL LIAMM ». -

Sed amañ roll al levrioù hon eus embannet er bloaz-mañ gant o frizioù :

Geotenn ar Werc'hez 84.000 lur

Amañ hag Ahont 260.000 lur

Istor al Lennegezh 189.147 lur

Luc'hskeudennoù ha golo al Lennegezh 55.000 lur

War un dro eta o deus al levrioù koustet dimp en tu-hont d' un hanter vilion. Arabat eo ankounac'haat ez eo bet paeet lizherennadur « Geotenn ar Werc'hez » hag « Al Lennegezh » gant ar gelaouenn.

Bez hon eus c'hoazh pemp levr, 200 pajenn e pepini, prest da vezañ embannet. Evit o moulañ ne vank dimp nemet ur milion hanter bennak. Moulet hon eus abaoe derou ar bloaz evit 998.775 lur a skridoù brezhonek.

DEVEZH AR BREZHONEG. -

L. B., Paris, 5.000 lur ; K., Gabès, Tunisia, 1.000 ; R. L., Brest, 500 ; Y. M., Brest, 500 ; C. M., Colombes, 500 ; Y. Goarin, Lanuon, 500.

War un dro, 8.000 lur.

Trugarez d' an holl.

Ar roll kentañ a zo bet roet en niverenn 62. Sevel a rae da 46.760 lur.

NIVERENNOU GALV HA GURVAN A GLASKER. -

Ul lenner a glask niverennoù ar gelaouenn « Galv » ha pezh-c'hoari Tangi Malmanche e brezhoneg. Skrivañ da sekretour ar gelaouenn.

LIZHIRI. -

« Dedennus ha talvoudus kement ha ret eo pennad Heussaff. Setu aze skridoù hag a frealz ur brogarour abaoe keit all ma ne weler koulz lavarout nemet traoù lent ha damlavarus war an dachenn-se. » R. J.

« Ul labour a-bouez a rit oc'h adembann tamm-ha-tamm oberoù hol lennegezh, diviet pell 'zo, evel « Geotenn ar Werc'hez », ha strollañ barzhonegoù diaes da gavout, strewet ma 'z int e niverennoù Gwalarn, evel barzhonegoù Kervertiou ha Jakez Riou.

Lennet am eus gant plijadur bras trede levrenn « Va Zammig Buhez » ; ur skrivagner gwirion ez eo Jarl Priel, rak ur yezh dezhañ e-unan en deus krouet, o teuziñ gant ijin ar yezh poblek hag ar yezh lenne, gant perzhioù mat pepini.

Hag ur c'honter dispar a zo anezhañ. Al levrenn-mañ eo a blij din ar muiañ, gant darn eus al levrenn gentañ : e vugaleaj e Priel. An danvez a zo pinvidik ha liesoc'h : ar brezel gant ar Rusianed, ar beajoù en Aljeria ha Polonia, buhez ar c'hoariva e Pariz etre an daou vrezel...

An dra souezhusañ evidomp eo gwelout un den o vezañ chomet ken pell diouzh Breizh ha diouzh an Emsav, deut diwezhat d' en em dommañ ouzh yezh e Vro, ha deut en un nebeut bloavezhioù da vezañ ur skrivagner e-touez ar re wellañ.

...Ur mantr eo din brezel an doare-skrivañ pa soñjer en amzer gollet, en arc'hant kollet, en nerzhioù foranet en aner abaoe ouzhpenn ur c'hantved o c'hoari gant lizherennoù. Ar gwir a zo gant R. Jestin pa soñj e Buzantiz o tabutal war reizh an aeled pa oa an Durked o tagañ kêr. Pet doare-skrivañ hon eus bremañ ? Hini 1941, ar gwenedeg, ar falc'huneg, ar c'h-K.L.T.-eg hini Sked ha me oar-me ? « Da bep Breizhad e zoare-skrivañ ! » a dle bezañ ar ger-stur, na petra 'ta !

Ha pa vefe ret unaniñ an holl nerzhioù, krouiñ ur greizenn sevenadurel, setu ma vez kresket an disunvaniezh ha digalonekaet meur a youl vat. Ma vefe kreñvoc'h an Emsav ha niverusoc'h an Emsavidi, ne vefe ket re grevus a-hend-all, met pa vez ken nebeut a dud o prenañ al levrioù skrivet e brezhoneg, ne c'hellan ket chom hep bezañ doaniet o welout « Geotenn ar Werc'hez » embannet gant Emgleo Breiz un nebeut mizioù war-lerc'h hoc'h hini ha pa 'z eus kel eus krouiñ ur gelaouenn lennegel.

Un dra 'zo a chom ur c'hevrin evidon-me : penaos tud o doa souzet dirak ar « zh » o deus gallet anzav un doare-skrivañ kalz disheñveloc'h diouzh ar c'h-K.L.T. Evit ar skritur hec'h unan n' on ket ken taer : war an dachenn gevredigezhel n' eo ket pouezus an doare-skrivañ drezi-hec'h unan.

...Resevet am eus levr Abeozen. Va gourc'hemenoù evit ar golo, modern ha plijus d' al lagad (daoust ma tegas un tammig re da goun embannadurioù 'zo eus ti Gallimard) hag evit al luc'hskeudennoù. Talvoudus eo al levr, ha diouer a oa anezhañ.

P. P.

« Bez e fell din skrivañ dit goude bezañ degemeret niv. 62 « Al Liamm ». Plijet on bet kalz ganti. Gant pennad Heussaff da gentañ. Ret eo ur wech an amzer adbrederiañ war diazezennoù hor stourm. En ur embann skridoù evelhen e rez eus « Al Liamm » ar gelaouenn vrogar nemeti e brezhoneg. Arabat bezañ aonik dirak ar genou pa 'z int adskeud gwirion ar gwirvoud...

A-du on gant Raude : ret e ve aozañ e brezhoneg oberennoù pennañ Breizhiz c'hallegerien, La Mennais, Renan, da skouer.

...Plijet on bet kalz gant an niverenn ouestlet da Hungaria. Ret eo dimp derc'hel ar prenestr digor ha neket chom kalfeltret e Breizh-Izel o kaerañ bro alaouret... » J. P.

69

BODADEG GENTAÑ AR SKRIVAGNERIEN. -

Bodadeg gentañ ar skrivagnerien a zo bet dalc'het e Louaneg, Bro-Dreger, d' an 11 a viz Gouhere.

Ar sekretour, Ronan Huon, en deus da gentañ displeget kontoù an deñzorerezh. An holl izili n' o deus ket c'hoazh paeet o skodenn bloaz evit warlene, pedet int da baeañ war un dro gant hini ar bloaz-mañ.

Ar sekretour en deus roet un diverrañ eus labour ar bloaz : lizhiri kaset d' an izili, d' ar c'helaouennoù, diskleriadurioù, kinnig levrioù ar skrivagnerien vreizhat d' an F. C. B. Komzet ez eus bet goude eus kudenn an arc'hant hag ar skoazell roet d' an embannadurioù gant kevredigezhioù 'zo.

A-unvouezh ez eo bet divizet e rofe ar skrivagnerien o gwirioù d' ar Gevredigezh evit bremañ kerkoulz hag evit an amzer da zont. An neb a fello dezhañ embann o oberenn pe lod anezhi a ranko goulenn digant ar Gevredigezh ? An diskleriadurioù penn-da-benn a vo kaset d' ar skrivagnerien ne oant ket eno. Ar Gevredigezh a zo diskleriet hervez al lezenn.

PREZEGENN. -

Ur brezegenn diwar-benn ar Garantez hag ar Marv er varzhoniezh breizhat a zo bet graet gant Alan J. Raude, d' ar 14 a viz Mezheven, en Akademia Raymond

Duncan. An Ao. Duncan en doa digoret an nozvezh-se gant un nebeut gerioù fromus-tre o tiskouez talvoudegezh ar broioù bihan evit mirout perzhioù gwellañ speredelezh Mab-den hag o tegas da soñj skouer Iwerzhon war an hent-se.

KAMP AR VREZHONEGERIEN. -

Dekvet Kamp ar Vrezhonegerien a zo bet dalc'het e Plougouloum, eus an 29 a viz Gouhere betek ar 15 a viz Eost. War un dro ez eus bet 75 kamper, en o zouez 50 den bras ha 25 bugel dindan 15 vloaz. An holl dud a anavez reolenn vras ar C'hamp-se : brezhoneg penn-da-benn hag a-hed an deiz. Ar skol gwellañ evit deskiñ brezhoneg ez eo, ha meur a ezel a c'hellfe lavarout o deus desket muioc'h e-pad 15 deiz er c'hamp eget e-pad ur bloaz.

Setu roll an devezh : sevel da seizh eur, ger ar rener da 8 eur, dijuni da eizh hanter, skol eus nav eur betek dek eur hanter, prezegenn da 10 eur 1/2 ha lein da 12 eur. Goude lein ez ae an holl d' an aod e Toull al Louch pe en Dosenn. Koan a oa da seizh eur ha goude koan e veze graet ur veilhadeg gant kaniri, dañsoù, sonerezh, violoñs, charadennoù.

Tri rummad kentelioù a oa :

- 1) Skol Uhel. - Kelennerien : Jarl Priel, Herve Maze, Abeozen ;
- 2) Skol Etre. - Kelenner : Ronan Huon ;
- 3) Skol Izel. - Kelennerien : Alan Al Louarn, Jermen Breton .

Prezegenoù :

- Kampoù kentañ ar Vrezhonegerien a-raok ar brezel, gant Jermen Breton.
- Diaesterioù an embannerezh, gant Ronan Huon.
- Bro Ganada, gant Ivona Konan.
- An Tisaverezh, gant Per Lemoine.
- Bro Blougoulm, gant G. Kreac'h.
- Stankell ar Rañs, gant Eudon de Rohan.
- Penaos am eus savet al Lennegezh, gant Abeozen.
- Kevredigezh ar re yaouank, gant Erwan Evennou.

Un arnodenn eus an Trec'h kentañ a zo bet graet e-doug ar c'hamp.

Ar C'hamp a oa renet gant an Itron de Bellaing, Ronan Huon ha Per Lemoine.

70

KELAUENNOU :

SKOL, niv. 6, Mezheven 1957. An niverenn-mañ a zo gouestlet d' ur studiadenn, savet gant an Ao. Kalvez, diwar-benn « Kudennoù ar Skolioù er Slesvig », da heul un enklask en deus graet e-doug ur veaj er vro-se e 1955.

Al lenner a vo souezhet o welout ar frankiz a lezer gant ar skolioù e-kreiz hag en hanternoz Europa. Er c'hornog hag e Bro-C'hall dreist-holl eo e vez gwasket ar muiañ ar yezhoù bihan, kalz muioc'h eget n' int bet en tu all d' ar Roen ha d' an Alpoù.

AN TRIBANN, niverenn 12, a zo enni prezegennoù diwar-benn Taldir, displeget e Pariz da geñver ur vodadeg en enor da Frañsez Jaffrennou.

Resevet hon eus ivez AR BEDENN EVIT AR VRO, AR BED KELTIEK hag AN TREDE DISKULIADUR hag ul levrig e galleg o studiañ dilhad ar gouerien a-raok 1800 gant an Dr Ch. Laurent.

UL LEVR NEVEZ GANT EDOUARD OLLIVRO. -

Hor mignon ha kenlabourer E. Ollivro a zo o paouez echuiñ ur romant nevez e galleg, siwazh, anvet « Grand Bal à Cadolan ». Embannet eo bet e ti Plon, e stumm ur mouladur kaer-tre. Istor spouronus ur gêriadenn ma ra an Ankou he reuz enni eo. El levr-mañ e studi E. Ollivro temz spered ha boazioù tud e vro, Bro-Dreger, leun eo a vunudoù ha disheñvel-tre eus levr kentañ hor mignon « Pikou ». Tamallet e vo marteze d' ar skrivagner bezañ klasket lakaat re a g- « couleur locale » el levr. Amañ avat e krog E. Ollivro da verat un danvez nevez ha hetiñ a reomp dezhañ ober berzh gant al levr-mañ hag ar re a zeuio war-lerc'h. Embannet e ti Plon. Priz : 795 lur.

DASSON UR GALON GANT LOEIZ HERRIEU. -

Emañ levr barzhonegoù Loeiz Herrieu o paouez dont er-maez. Anavezet eo ar barzh evel ur skrivagner dispar e yezh gwened. Meuleudi e yezh n' eo ket mui d' ober eta.

En dastumad hon eus adkavet sonennoù evel Iliz Kelan, Pardon Keluen,

Rozenn Kaodan hag a zo deut da vezañ brudet e Bro-Wened a-bezh.

En Eured Landrein e kavomp taolennet boazioù kozh ar vro. Barzhoniezh gwirion a gaver avat pa gomz Loeiz Herrieu eus ar gwez, ar parkeier, an natur. Da skouer « Gwiad er Werhez » a zo leun a zo skeudennoù koant hag ivez « El léuiné boud biù ». Ar varzhoneg diwezhañ « De gourz kaer er bokedeu » a zo fromus-tre.

Al levr e unan a zo moulet kaer ha gant aked, skeudennet eo gant Perrin. Evit pezh a sell ar skritur avat ne gredan ket e vije bet gounezet netra o klask tostaat ouzh skritur iskis ar Skol Veur, er c'hontrol. Skrivañ bourruz e-lec'h bourrus, loskuz e-lec'h loskus pe genem e-lec'h genemb ne ra nemet pellaat yezh gwened diouzh ar brezhoneg unvan.

Embanner : M. Henrio, beleg, Institution Saint-Ivy, Pontivy. - C.C.P. Nantes 1617-66.

71

ARNODENN AN TREC'H KENTAÑ. -

Un arnodenn eus an Trec'h a zo bet dalc'het e Plougoulm, d' an 12-8-57, da geñver Kamp ar Vrezhonegerion.

Ivona Konan, eus Montreal, a zo bet degemeret gant ar meneg mat-tre ha gourc'hemennoù ar varnerien.

Sesil Laurent, eus Casablanca, a zo bet degemeret gant ar meneg mat.

Hor gourc'hemennoù.

AR SKETLA SEGOBRANI. -

An tri levr, oberenn X. X. X. (Meven Mordiern, Frañsez Vallée hag Emil Ernod ?), a zanevell avanturioù ar soudard Segobranos. E gwerzh emaint el Levr di Keltiek, 900 lur an 3 (Librairie Celtique, 108 bis, rue de Rennes. C.C.P. Paris 8833-07).

LENNIT :

LA BRETAGNE RÉELLE

Organe des Jeunes Nationalistes Bretons -

Direction : J. QUATREBEUFS, Boîte Postale 128, Rennes Provision : 1.000 F pour 4 Cahiers.

« Jeunes » : demi-tarif, les 4 Cahiers : 500 F

C.C.P. « La Bretagne Réelle - B. P. 128 - Rennes 754-82

60 numéros parus à mars 1957

(Numéro spécimen gratuit sur demande)

Anx Editions de LA BRETAGNE REELLE :

- LE MOUVEMENT BRETON, par M. MARCHAL Epuisé
- GALERIE BRETONNE, par Jean LA BENELAIS Epuisé
- NOTRE NATIONALISME, par MIB , Epuisé
- POINT DE VUE GALLO, par Jacques GALLO 100 F
- OPINIONS (Anciens et Jeunes), les 4 broch. ci-dessus 1.000 F
- » relié 1.500 F
- YANN-VARI PERROT, par IVOR 100 F
- QUELQUES POINTS D'HISTOIRE, par N. HENAFF 200 F
- FEDERALISME Interne & Externe, par R. TUGDUAL 200 F
- POUR UN SOCIALISME BRETON, par R. GLEMAREC 100 F
- LETTRES INEDITES, de TALDIR 250 F

Les 5 brochures ci-dessus, reliées 1.500 F

- DISCOURS DE L'ABBE MAURY, sur les clauses du Contrat d'Union entre la France et la Bretagne, précédé d'une Introduction, par R. TUGDUAL 300 F

- DES CONDITIONNELLES NEO-CELTIQUES, en forme de poème immesuré, par Yann-Per SYLVESTER 100 F

- LE POINT DE VUE MORAL ET RELIGIEUX DES CELTES, par MAMM GOZH 250 F

- LA QUERELLE DE L'ORTHOGRAPHE, R. TUGDUAL 250 F

LES CELTES DE FRANCE ET DE GAULE par MAMM GOZH

Une luxueuse plaquette de poésie (traduit du breton) 500 F

PAJENN AR RE YAOUANK

Gouhere-Eost 1957 Niverenn 5

BRO-GANADA

gant Ivona KONAN

Ar C'hanada, lodenn grec'h Amerika an Hanternoz, a zo bevennet gant ar mor Habask er C'hornog hag Atlantel er Reter, An Alaska er Gwalarn, ar mor Skorn en Hanternoz, hag ar Stadoù-Unanet er C'hreisteiz. Emañ er C'hommonwealth Saoz. Klasket o deus ar Stadoù-Unanet aloubiñ ar C'hanada en 1812-1814. Stourm a reas ar Ganadianed evit chom dishual. E 1840 eo en em vodas ar renerien (re ar C'hanada gall gant re ar C'hanada saoz) evit ar wech kentañ da envel ur Gouarnour, Lord Sydenham. E c'hellit gwelet ez eo ar Vro-se, ur vro nevez, dreist-holl pa soñjer n' eo bet diazezet al lezenn-stad nemet er bloavezh 1867, ha staget ar rann-vro diwezhañ, an Douar-Nevez, nemet er bloavezh 1950.

Ur vro vras eo ar C'hanada peogwir he deus 9.620.000 kilometrad-karrez. N' eus nemet Rusia a vefe brasoc'h egeti.

Hag en ec'honder-se n' eus nemet seitek milion a dud.

Rannet eo e dek rannvro ha div rannad douar divent. Pep rannvro he deus he renerezh, anvet Gouarnamant rannvroel. Ar Gouarnamant kevredel a zo e Ottawa, ar gêrbenn.

An den a zivro d' ar C'hanada a gav kalz a ziaesterioù. Da gentañ, ez eo ret gouzout saozneg, rak gant ar galleg e vezer barnet da chom en-dro da Gebeg, ha d' an eil kaout ur vicher. Bretoned a zo, tud diwar ar maez, ne c'houlont ket, ur wech divroet, mont da labourerien-douar er C'hanada. Koulskoude ez eus plas war ar maez, peogwir e tlezh an dud ar maezioù evit dont da chom er c'hêrioù. Fellout a ra dezho klask o chañs el labouradegoù, ha pa n' o deus micher ebet e vez roet dezho labourioù divalav.

Bez' e tlefe an divroer mont gant ar soñj e vo e vloavezh kentañ ur bloavezh kollet ha ne zeuio a-benn d' ober berzh nemet goude m' en devo desket doareoù ar Vro. Buan en em gustumer ouz an temz-amzer.

Hemañ er c'hontrol eus ar pezh a gredfe kalz a dud n' eo ket ken garv-se. Amzer Kreiz-Europa eo, nemet e Kolombia-Saoz e-lec'h ma ren amzer Vreizh. Ret eo avat en em gustumiñ ouzh temz-spered tud ar vro. Ar Ganadianed-c'hall dreist-holl o devez gwarizi ouzh an divroidi : lavarout a reont e teu ar re-mañ da gemer o flasoù. Ne welont ket ez eo an divroerezh ur binvidigezh evit o bro peogwir e rank an divroerien debriñ, prenañ dilhad, arrebeuri, ha diwezhatoc'h ti pe wetur, ar pezh a laka al labour da vonet war raok.

Lavaret em eus o devoa ar Ganadianed c'hall, gwarizi ouzh an divroidi ha zoken ouzh an holl bobloù all. Ret eo avat gouzout penaos :

Gwechall dindan beli ar Saozon ne oant, e gwirionez, nemet sujidi, lakaet peurvuiñ e renk mevelion. Tamm-ha-tamm e teujont da c'hounit gwirioù ha da gaout dieubidigezh o rannvro. Difenn a reont o yezh, o klask stourm ouzh ar saozneg. Er c'hêrioù bras, mar kaver tud o c'houzout ger saoznek ebet, ez eus kalz a re all, dreist-holl tud yaouank, o teskiñ ar yezh estren, didennet ma 'z int gant sonioù ha tonioù modern New-York, hag ar c'helaouennoù amerikan. War ar maezioù, avat, an darn vuiañ eus an dud a zo gallegerien.

Souezhet e vezer o tegouezhout gant Kanadianed-C'hall, o klevout anezho o komz o yezh. Poan spontus a vez o kompren anezho, en deizioù kentañ. Komz a reont galleg gant doare distagañ maezioù an Normandi. E kêr e vezont techet da veskañ gerioù saoznek en o yezh. An dud yaouank eus ar c'harterioù paour, dreist-holl, ez eo eur vezh o c'hlevet o komz.

War ar maeziou avat e komz gwelloc'h an dud : o galleg a zo kalz sklaeroc'h, fraezoc'h, aes da gompren ha reizh a-walc'h.

KAMP AR VREZHONEGERIEN GWELET GANT IZILI AR GEVREDIGEZH

(Skridoù savet gant lod ac'hanomp e-pad ar c'hamp)

« Bep bloaz ez eo ur blijadur evidon dont da dremen un nebeut devezhioù e Kamp ar Vrezhonegerien.

Ouzhpenn ar blijadur a gemeromp e-doug ar c'hamp, d' am soñj e vez graet labour vat : deskiñ a reomp traoù nevez diwar-benn ar yezh, ar vro, hag ur bern traoù all. Hag ouzhpenn; roet e vez ur skouer vat da dud ar vro, e-lec'h ma vez dalc'het ar c'hamp. Peurvuiañ, an dud a vez estonet o welout an holl o komz e brezhoneg, hag e teuont da soñjal n' eo ket marteze ken dizenorus-se komz yezh hon tadoù. Ar bloaz-mañ e vo, me 'soñj, pouezusoc'h c'hoazh al labour graet war ar poent-se, dre ma 'z eus bernioù bugale, o komz ur brezhoneg mat-tre.

Diouzh an noz ez eo ur blijadur gwelout an holl oc'h aozañ charadennoù, ha dreist-holl ar vugale. Bez' e vez ivez kanet a-bouez-penn evit gellout bezañ klevet eus ar penn all eus ar barrez.

Un druez eo n' em befe ket gallet dont abretoc'h d' ar c'hamp evit gellout chom er spered vat a gaver amañ. »

Anna MAZE.

« Gwechall, pa oamp er c'hamp, ez aemp holl asamblez d' an aod war droad, met bremañ ez eus kirri. Pep hini a ya eus e du, ha klevit pezh a zo c'hoarvezet ganeomp abalamour da se : An deiz all, ar c'harr a zo chomet sac'het da hanter-hent, ha ret e voe deomp kenderc'hel war droad. En em gavet war an aod, ne weljomp den eus ar c'hamp. Ha setu ni o klask eus ur penn d'egile eus an draezhenn hep kavout seurt ebet. En diwezh e tivizjomp mont d' ar gêr. Ni 'oa kazi e Plougoulm p' en em gavas ganeomp Per ar Manac'h, ha ni en-dro war an aod gant e garr. Ar bara a oa ganeomp, ha ni da gargañ kof ! E-keit ma oamp ouzh hen ober e tegouezhas mammig hag ar vugale a felle dezho kaout o zammig bara. Ha setu penaos hon eus kavet ar re all. »

Viviana de ROHAN-CHABOT.

« Dec'h, goude koan, ni hon eus kanet Gwir Vretoned hag an Alarc'h ; goude ez eo bet graet ar charadenn gentañ. Ar Manac'h, Noluenn Rohan ha Gwenael a oa ouzh hec'h ober. Tri Arab e oant o vale, hag o treuziñ ar mor en ur sevel o brageier betek o fennoù daoulin gant modoù fentus kenañ. Goude evit an eil daolenn e oa ur skol. Ar mestr-skol, ar Manac'h a gavas ne oa ket kalz a vugale, en e glas, rak ne oa nemet Noluenn ha Gwenael. Tresadennoù a reont war an daolenn-zu, tenn a reont un nebeut a wez ha d'un ti. Gouezet hon eus da vat p' eo bet lavaret dimp. An trede lodenn a oa an hini wellañ. Ar Manac'h a oa gwisket evel ur marc'hadour gwin tev ha lart gant ur gasketenn hag ur c'horn-butun. Heñvel e oa eus Morvezen. »

Mari-Elen MAZE.

« Goude koan e vez bemdeiz pe dost un abadennig gant kaniri ha charadennoù, hag an amzer a dremen buan, m' hel lavar deoc'h ! Setu penaos am eus bet tro da c'hoari diwar-goust unan ac'hanomp en ur charadenn ma zistresan enni neuz ha doareoù Jarl Priel. Gant kleiz ruz am boa livet va fri ha va divjod ; ur pezh tamm mourroù hag ur barv gwenn graet diwar drailhennoù koad am boa peget dindan va fri ha war va elgez gant peg gwenn flaerius ; diouzh va c'horn e tennen goabrennoù moged ken flaerius all ; mantell Priel a oa bet gwisket ganin, war un dro gant ur c'hozh boned giz Euskadi, ha gant e vazh e kerzhen, krommet ha seizhet, o kammigellat un disterañ. Eveljust e talc'hen ur skouerenn eus « Amañ hag Ahont » em dorn kleiz. Daoust ma 'z eus bet c'hoarzh gant an holl, em eus aon ez eo bet un tammig feuket Priel, peogwir e seblantas c'hoarzhin a-druez ha n' eo ket a-greiz kalon. Da c'houde avat ne voe ket ken plijus ! Ne zeuen ket a-benn d' en em zizober diouzh ar c'hozh kleiz-se, hag ar peg deuet da sec'hañ a sache spontus war va groc'hen kement ha ken bihan ma redis d' ar gegin da gaout ur banne dour tomm. »

Eudon de ROHAN-CHABOT.

BUHEZ AR GEVREDIGEZH

Ne oa ket trawalc'h a izili eus ar Gevredigezh e bodadegoù an hañv evit ober labour efedus. Koulskoude o vezañ ma oa kalz a dud yaouank e Kamp ar Vrezhonegerien hon eus kavet izili nevez.

Bremañ ez eus 48 ezel er Gevredigezh.

« Pajenn ar re Yaouank », kannadig Kevredigezh ar Vrezhonegerien Yaouank. - Renerezh evit an hañv : E. Evennou, Dor an Dour, Le Pouldu, par Clohars-Carnoet (Finistère).

AL LIAMM 64

AL LIAMM
Tir na n-òg

NIVERENN 64

Gwengolo - Here 1957

TAOLENN

Ar C'hemenez ag ar Prinç Dauphin, Dastumad Pennwern	3
Dibradan, gant Abanna	5
Diwezh-Sizhun, gant Jakez Konan	6
Ar Bastard, gant Fañch Elies	14
C'hoari-sac'h, gant Youenn Olier	25
Arzhela Vras, gant Jorj Le Cler	30
Eñvorennoù Yaouankiz, gant Roparz Hemon	35
Prederadennoù e sigur un nebeut skrivagnerion vrezhonek, gant Youenn Olier	46
Hortus Mangarevensis, gant Remont Jestin	52
Kudenn ar 6 kontelezh, gant A. Heussaff	58
Al Levrioù	62
Notennoù	68
Pajenn ar re Yaouank	77

AR C'HEMENEREZ AG AR PRINC DAUPHIN

Debonchour deoc'h, kemenerez,
 Dond a rafferc'h da griat dam palez,
 Na da griat ar lien fin
 D' ober rochedou dan Dauphin ?
 - Me n' en don ked kerkouls desket
 Evit griad da Dauphinet ;
 Me ne c'hrian nemet dar gommun.

Ar Prinç Dauphin a lavare
 Er gher, de vam, pa errue :

- Na nen de ket kerkouls desket
 Evit gria da Dauphinet ;
 Mes ne c'hri nemet dar gommun.

Kid o unan beteg eni,
 Na kredo ked o refusi.

- Debonchour dec'h, kemenerez,
 Meurbet e zoc'h gloriusez (bis)
 Ne deufec'h ked da gria dam palez,
 Na da gria lien moan,
 Dam mab Dauphin a din va unan
 Ma ne griet nemet dar gommun.

- Ked tu dar gher eb servi mad
 Da prepar ar plaç da griat.

Ar prinç Dauphin a pourmene
 Deus an eil pen kamb da ghile ;
 Ar kemenerez eo a ouele ;
 Ar prinç Dauphin e remerke.
 - Me n'en don ked kerkouls desket
 Evit gria da Dauphinet.
 Me ne grian nemet dar gommun.

4

- Kemenerez, din leverit
 Na perag eta na voelit ?

- Me nen don kerkouls desket
 Evit gria da Dauphinet
 Me ne grian nemet dar gommun.

- Kemenerez, din livirit
 Peghement ar bloas a touchit ?
 - Me ne touchan ket a leve
 Nemet ma zri gwennek bemde,
 Beva gato gant graç Doue
 Deus an eil ti mad de guile.
 Me ne grian nemet dar gommun.

- Domaeh eo na touchit ked a leve
 Kapabl eoc'h da eureuji eur Roue
 Nag a reoc'h tu gant graç Doue.

Ar kemenerez zo sortiet ;
 Ar prinç Dauphin zo bet klanvet
 Gant klinvet an amouroustet.
 Ar prinç Dauphin a lavare

Dar gher de vam eun de a we :
Klaskit ar beleg dam noui
Pe ar kemenerez dam eureuji.

Dastumad PENNWERN

lev. 91, p. 18-20.

DIBRADAÑ

gant ABANNA

'Mañ o c'hoarzhin, te glev, Gwion,
an evn e gor war da galon :

- Perak pediñ diouzh ar mintin,
peogwir fenozh e tibedin ?

'Maint o c'hoarzhin, da nestud holl
stabil o zreid en o c'helc'h heol :

- An den santel, sellit 'ta piv,
kilhet ouzh lein run ar joaioù !

Ma chaoken c'hwerv a leizh genou.

Ha te zo deut, a gwin,
d' am laouenaat, liñvadennour,
puezer lañsoù, kentel d' am gwad,
brout ez poutailh liv d'ar skorn mor,
ha darc'hav d' ar strad
radell atredaouek va buhez,
ha me skañv koulz hag an heol
gant un troad e pep kelc'h bev,
ha me war sav e-tal Doue
va breur, va c'hariad, va c'hile,
en ur zic'hargadenniñ,
a gwin !

Diwezh-Sizhun

GANT JAKEZ KONAN

Echuiñ a reas Tangi ar Maobihan kribat e vlev gell-kistin en ur vouskanañ. Sellout a reas c'hoazh ur wech ouzh e benn er melezour. Eeun ar rann ha peg-mat ar blev a-us d' e zivskouarn. Diouzh ar c'hentañ. Prest ha fresk. E bakad Player's a gemeras eus godellig e roched hag e tanas ur sigaretenn gant e zirenn RONSON. Daou vomm moged a daolas war-du lein e gambr en ur zamserriñ e zaoulagad glas hag ez eas d' ar prenestr. Eno, harpet war e vrusk, e sellas ouzh monedone ar c'hirri-dre-dan war Voulouard Sant Jozeb en darn hent a dizhe gwelout etre an div wezenn skav-gwrac'h o kreskiñ er riblenn dirak an ti.

Foe domm a save diwar ar straed goude na oa nemet nav eur diouzh ar beure, ar pezh na oa ket souezhus e miz Mezheven e Krec'h-ar-Roue. Er sadorn-se avat ne rae Tangi nemeur a van ouzh an tommder paneogwir ne labourere ket ; en eneb, diougan amzer vrav a-benn an diwezh-sizhun a lakae ur c'hoant-bevañ kreñvoc'h en e galon.

Hogen dizale ne welas mui an traoù a dremene dirazañ. Ar skav-gwrac'h a yeas d' un torkad gwez-tilh o waskediñ, du-hont, e Bro-Dreger, un tiig goloet a deol ruz. Ur c'harrhent a ziskenne betek ar wazh-dour, he zreuze war ur pontig e-kichen ar stank. Goude-se e krape gant an dosenn, ambrouget gant daou gleuziad lann, ha diwar ar c'hrec'h, en tu all d' ar c'hoad pin, e weled ar mor.

Yudadenn ur c'harr-polis o hastañ dre douez ar gweturioù all a dennas Tangi eus e huñvreadenn. Sonnat a reas e gorf ha frotañ e zaouilin lakaet tener gant barlenn rust ar prenestr. Kuitaat a reas e gambr hag eñ d' an traoñ gouestadik gant an daou estajad derezioù.

7

War-du ar c'hornog e valeas bete Bali al Liorzh. Eno e korn ar Boulouard hag ar Vali edo Loeiz Kerdilez o chom. Mar befe e geneil er gêr e c'hellfent o-daou tremen o devezh a-gevret. Siwazh ne oa roud ebet eus Loeiz er beure-se en e lojeiz. Kerse gant Tangi hag eñ da vonet d' ur « Snack Bar » ha da c'houlenn ur c'hoka-kola. Evet gantañ an died skornet e tennas seizh gweneg arem eus e c'hodell, o lakaas war an daol-evañ hag ez eas er-maez. En em gavout a reas adarre war ar riblenn-straed tomm-goret. Un toullad Yuzevion varvek a oa, dres d' an ampoent, o chaokat yiddisch e-kichen dor ar « Snack Bar », fiñvoù bras ganto da harpañ o c'homzoù. Tec'hout a reas Tangi diouto ha skeiñ davet ar c'hreisteiz. Chom a reas a-sav el Liorzh Jeanne-Mance.

En tu Reter d' ar Vali e oa tachennoù-c'hoari ha tennisennoù ; en tu Kornog en em lede glazenoù ec'hon etre ar straed ha tor ar Menez. Arvestiñ a reas Tangi un nebeud munutennoù ouzh paotred yaouank o c'hoari pellenn-vazh. Re zivuhez avat e kave bepred an diduamant-se evit sellout pell amzer outañ. Treiñ a reas prestik e gein d' ar c'hoarierion, treuziñ an hent ha monet da c'hourvez war ar geot ouzh troad ar Menez e brizh-heol ur skavenn-wrac'h uhel. A-barzh nemeur e voe dedennet e selloù gant ur voualc'h askellet-ruz o nijata eus an eil skourr d' egile en ur zistagañ stañs-hastañs he sutelladenn verr glemmus ken na voe kaset kuit gant ur gwiñver louet en em daolet diwar ur wezenn all hag o tiskenn a-daoladoù a-hed ar c'hef betek ar c'hlazenn. Teir c'hammed bennak diouzh Tangi edo al loenig bremañ. Sevel a reas ar paotr en e goazez hogen ne dec'has ket ar gwiñver. Kregiñ a reas d' ober lammouigoù en-dro d' an den ha bep tro ma chome a-sav e sonnae e lost bleuet-hir a-us d' e gein. sellout a rae pif ouzh Tangi ha pa voe nesaet war-hed un troatad diouzh gar hemañ ez azezas war e revrig evel ur c'hi oc'h ober chiboudig. Hogen pa welas na oa ket troet Tangi da reiñ kraoñ dezhañ e-giz ma ra kustum ar valeerion all e tec'has a-lammoù davet kef ar wezenn. Krapat a reas primik ha gwevn enni hag oc'h en em strinkañ a skourr da skourr e steuzias en oabl an delioù glas.

Gant an tommder o kreskiñ bep ma tostae da greiz an deiz en em sile un doare faezder en izili Tangi. En em astenn a reas adarre war ar geot. Tamm-ha-tamm e kouezhas ar c'housked warnezhañ. Sorenniñ a reas e-pad un eurvezh bennak ken na zeuas an heol o treiñ d' e zihunañ gant e vannou grizias.

8

Badaouinet e oa ar paotr. Ur momed e voe kent gellout sevel en e sav, ober un adkribat d' e vlev ha distagañ diouzh e zilhad geotenoù ha bleñchoùigoù kras peget outo. Neuze e sellas ouzh e eurier-brec'h : unnek eur hanter anezhi. Re ziwezhat avat evit monet d' e ostaleri voas. Poent e oa klask merenn koulskoude. Kemer a reas ar Straed Rachel en ur glask an disheol dre ma kerzhe. Ur pennad e valeas ken n' en devoe tremenet ar rangêriad slavat. Termal a reas dirak un ti-debriñ gresian hogen derc'hel da vonet a voe gwell gantañ. Ha setu ma tegouezhas, en tu all d' ar Straed Sant Denez a-geñver d' un ti sineat. Ur pezh skritell a-dribilh a-hed an talbenn a zouge un anv iskis : HO SAI KAI, ha dindanañ e saozneg : CHINESE FOOD (boued sineat).

Ha Tangi e-barzh. Diwar an enlouc'had kentañ e plijas al lec'h dezhañ. Ar wrezkompezerez a zalc'he fresk aer ar sal e-lec'h ma hañvale an traoù holl bezañ naet-glan. Brizc'houlou flour taolet gant klogorenoù-tredan damguzhet e leternioù sineat, ouzh ar mogerioù taolenoù e doare mistrik ar Sav-Heol, ur pikol aerouant ruz livet war lodenn uhelañ moger ar penn pellañ, ur sonerezh iskis damvouget ha strewet gant un uhelgomzer kuzhet el lein, an traoù-se holl a roe un aergelc'h divoas d' al lec'h.

Ur Sinead, feson ur c'hrennard warnañ, ha div blac'h yaouank eus kêr a oa o servijiñ an dud. Ha Tangi d' azezañ ouzh un daol vihan diberc'henn e-kichen ur fals-oaled ma oa plant dianav dezhañ o kreskiñ e podoù priañ reterel war ar vantell anezhi. War an daol, tostik da voestig ar serviedennoù-paper e oa ur werennad dour skornet. Hec'h evañ a reas hep distekiñ e ziweuz diouti gant ar sec'hed en devoa.

- « Petra a gemerot-hu ? » eme ur vouezh e galleg en e gichen.

Ne voe ket ar paotr evit herzhel ouzh e gorf d' ober ul lammig hep gouzout dezhañ. Ken sioul e oa nesaet ar vatezh outañ a-dreñv e gein ma n' en devoa ket he c'hlevet o tonet. Dilavar e chomas ur momedig.

- « Degasit din daou *eggroll*, » emezañ en diwezh, « ha *chop suey* goude-se. »

9

Sellout a rae ouzh ar plac'h o skrivañ e urzhiad war an notennig. Komzet he devoa e galleg ha koulskoude an nebeud gerioù distaget ganti ne sonent ket evel galleg Krec'h-ar-Roue. Dre he dremm, dre he c'horf, dre he neuz ivez e oa dishañval diouzh ar C'hanadianezed. E gwirionez, ha pa ne vije ket bet eus ar vro, netra souezhus. E Krec'h-ar-Roue e c'heller kejañ gant pep gouenn ha gant pep yezh. Marteze a-walc'h ne oa-hi nemet ur plac'h diwar du Lenn Sant-Yann, du-hont en Hanternoz e-lec'h m' eo fraesoc'h distagadur ar galleg. Bet e oa Loeiz Kerdilez o labourat war chaoser ur vilin-dredan ramzel a saved eno. Plijet e oa bet dezhañ tud an tolead-se hag o doare da gomz o yezh.

Debret e veuzioù gant Tangi e teuas ar plac'h en-dro da c'houlenn digantañ petra en divije da zibenn-pred, hag-eñ en divije te sineat pe gafe pe un dra bennak all ouzhpenn. E-keit ha ma komze e selle ar paotr yaouank pishoc'h outi. Goulenn a reas un tamm tartezen-lus ha kafe. Hag ar vatezh kuit.

Ar wech kentañ e oa da Dangi abaoe m' edo er C'hanada, degouezhout gant ur plac'h ken plijus he gwelout ha ken hoalus.

- « En dro-mañ, » a soñje-eñ, « e toufen a-walc'h n' eo ket eus ar vro-mañ. Nag he doare-komz nag he stumm nen int ac'hanen. »

E gwir, kement ger bet distaget ganti dirazañ ez ae d' e greiz ar sonerezh anezho evel ken lies a notennoù sklentin o kavout heklev ennañ. Pa zegasas-hi e dartezen hag e gafe dezhañ, ne voe mui evit stourm.

- « Dimezell, » a c'houlennas war-eeun diganti, « ne gredan ket e vijec'h bet ganet en tu-mañ d' ar mor bras, kuita ? »

- « C'hwi n' oc'h ket ivez, » emezi en ur vinc'hoarzhin. « Hen gwelet em eus diouzhtu. »

- « Nann, n' on ket, gwir eo. Met n' hoc'h eus ket respontet d' am goulenn fraezh a-walc'h. Eus pelec'h ez oc'h-hu 'ta ? »

Minc'hoarzhin a rae ar vatezh atav, o tiskouez div regennad dent gwenn yac'h.

- « N' eus nemet c'hwec'h miz-so emañ er C'hanada. Eus Pariz e teuan. »

- « Eus Pariz ? »

Santout a reas Tangi evel pa rannje un dra bennak en e greiz. N' eo ket eus se eo e oa en gortoz. Hañvalout a rae dezhañ na oa mui an daoulagad sklaer, an dremm goant hag ar pennad blev pell na ken sklaer, na ken koant, na ken gell.

- « Ya, » a gendalc'has-hi, ar mousc'hoarzh dudius o skediñ bepred war he min, « eus Pariz eo e teuan ! N' on ket ac'hano evat ! E-pad daou vloaz ez on bet o labourat eno, met n' en em blijen ket kaer. »

10

Diwanañ a rae ar goanag adarre e spered Tangi.

- « Hag e pelec'h edoc'h o vevañ a-raok da se ? » emezañ.

- « O, » a eilgerias-hi, « genidik on eus ur barrez diwar-ar maez ha n' anavezit ket, sur-mat. »

- « Lavarit atav ! »

- « Eus Gwerliskin, er c'hreisteiz da Vontroulez e Breizh. »

- « N' anavezan ket Gwerliskin, me ? Gran avat, gran, va Doue ! Kamaradoù am eus eno ha me va-unan a zo eus Plistin ! »

Lammet e vije a-walc'h diwar e gador da bokat dezhi evel ma poker da unan kar e vezer chomet pell hep e welout, teir gwech hervez ar c'hiz kelt.

« Ha pe anv ez oc'h-hu ? » emezañ e brezhoneg.

« Sandrina Wegan, » a respontas, seder he dremm ivez..

« Ha me eo Tangi ar Maobihan va anv. »

Ha goude ur paouezig o vousec'hoarzhin an eil ouzh egile dre o bam, e taolas Tangi, berv ennañ :

- « Ac'hanta, Sandrina, mar kirit e kinnigin un dra deoc'h ? »

- « Petra a c'hallfec'h kinnig din ? »

Warc'hoazh emañ ar sul. Ne labourit ket d' ar sul, eo ? »

- « O nann, » emezi. « Start a-walc'h e vez va labour war ar sizhun hag ezhomm am eus eus va devezh-sul da ziskuizhañ. »

- « Hen kompren a-ran aes, » a gendonias Tangi, stad ennañ. « Neuze, ha

donet a rafec'h da bourmen ganin warc'hoazh ? »

Chom a reas Sandrina d' en soñjal ur pennadig, dilavar.

- « E sell on, » a zalc'has Tangi, « da vonet da Gab-Sklaer. Ur valeadenn vrav eo, gwelout a reot. Al lenn, ar bigi-dre-lien, ar gwelaned... »

- « N' ouzon ket hag-en e c'hellin, » a droc'has ar plac'h yaouank. « A-vec'h hoc'h anavezan ! »

- « Selaouit 'ta, Sandrina, » eme ar paotr, leun a c'hred, « warc'hoazh ar beure da unnek eur hanter e vezin ouzh ho kortoz e Porzh ar *Provincial Transport*, war Straed Dorchester. Da greisteiz ha kard e vezimp hu-hont war ribl an dour. »

11

Sellout a rae e daoulagad Sandrina a oa hogozik ken bras hag eñ, mistr ha plijus en he gwiskamant-matezh gwenn bevennet a c'hlas-gwer. Ne vousec'hoarzhe ket homañ ken ; ez-anat edo etre daou soñj.

- « Va sourpren hoc'h eus graet, » a vousekzas-hi a-benn an diwezh.

- Gwelloc'h ur sourpren eget ur sorc'henn, n' eo ket gwir ? » eme Dangi. « Alo, kontañ a ran warnoc'h. N' ankouait ket : da unnek eur hanter e vezin ouzh ho kedal. Donet a reot, kuita ? »

Astenn a reas e zorn dezhi.

- « Ya, monet a rin, Tangi, » a respontas en ur rein he dorn dezhañ ivez.

- « Kenavo warc'hoazh, Sandrina. »

- « Ken warc'hoazh ! »

* * *

Nebeut a dud a oa o kerzhout dre Straed Dorchester d' ar sul-beure-se ha nebeut a zarempred gant ar gweturioù. Ken kaer e oa an amzer hag en derc'hent. Dirak Porzh ar *Provincial Transport* edo Tangi o vonet hag o tonet war ar riblenn. Tostaat a rae da unnek eur hanter ha Sandrina ebet war wel. Sellout a rae pizh ouzh kement bus-kêr a chome a-sav e-kichen penn-linenn ar c'hirri-diavaez, gant ar spi e tiskennje ar plac'h yaouank e-maez unan anezho.

E-pad ur pennad e voe dalc'het e evezh gant ur vandennad touristed amerikan kroc'henet-du o tiflukañ eus tor lufus ur c'harr daou-estajek eus Linenn ar Grey-Hound, dirak savadur ramzel al Laurentian Hotel.

A-greiz-holl e klevas an uhelgomzer o c'hervel ar veajourion war-du Kab-Sklaer. Teurel a reas selloù enkrezet en daou du ar straed, o klask ur wech c'hoazh an hini edo o c'hortoz. N' en em ziskoueze neblec'h avat. Neuze e komprenas na zeuje-hi ket ha leuniet e voe e galon a c'hwervoni. Desped ha droug a savas ennañ hogen dizale ez eas an trivliadoù-se d' un doare hirnezh. En em lakaat a reas da gerzhout war-eeun davet an Hanternoz dre ar straedoù a gave dirazañ. Bale a rae hag eñ diseblant ouzh an dud hag ouzh an traoù, kollet en e breder, e gorf ouzh e gas evel ur mekanik pellvleniet, aet e spered eus ul lec'h na glote ket outañ.

War-bouez kerzhout e tegouezhas ouzh troad ar Menez. Hep gouzout dezhañ e stagas da grapat gant an hent a bign a-gammigell dindan **ar** gwez derv ha skav-gwrac'h betek al lein.

12

Nebeut a dud a oa pan erruas war-laez. Amañ ha ahont e Oa tiegezhadoù, amourouzion, paotred ha merc'hed yaouank a-dorkadoù o tebriñ o merenn war ar geot en disheol. Hogen war al leurenn, dirak ostaleri ar Menez ne oa ket un den.

Monet a reas Tangi da harpañ war ar garridoù. Dindanañ en em zisplege gwez glas tor ar grec'henn ha toennoù kêr betek ar stêr Sant-Laorañs. Er pellder e tamweled menezioù Sant-Hilari, moked un traen o redek daveto.

Ar pezh a wele Tangi avat e oa parkeier en-dro dezho kleuzioù goloet a lann pe a dargosoù derv ha dindano an tornaod, ar c'herreg hag ar mor. Kavout a rae dezhañ klevout c'hwez ar bezin o tonet betek ennañ evel da zeiz ar morad bras pan ae da ormela d' ar Roc'h-Du gant e vreur Gwion.

A-sav-taol e santas un dorn o kregiñ en e vec'h kleiz.

- « O Tangi ! Amañ e oas ? Ne vezez ket gwelet ken, mab ! »

Edo e geneil Loeiz Kerdilez en e gichen.

- « Na te ivez, » emezañ en ur stardañ dorn e Vignon. « Dec'h ar beure ne oas ket er gêr pan on bet ouzh da glask ! »

- « Dec'h em eus ranket labourat, » a zisplegas Loeiz.

Harpet e oa Tangi adarre war ar garridoù evel pa ne raje mui van a netra. Fellout a reas gant Loeiz monet war e vrusk en e gichen. Ne chomas ket pell amzer :

- « Tomm spontus eo amañ, » emezañ.

- « Ya, » a gouzantas egile hep klask monet ac'hano.

- « N' out ket gwall gaozeüs hiziv ! Petra a c'hoarvez dit?»

Distreiñ a reas Tangi d' e gaout.

- « Loeiz, » a lavaras, « 'm eus aon ez an da vonet d' ober un tamm tro da Vreizh. »

Sellout a reas e geneil outañ ur momed, souezhet-mik gant un anzav ken dic'hortoz.

- « Kleñved ar gêr, Tangi ? » a atersas-eñ.

Tangi ne eilgerias grik.

- « Pe ar c'hoant-dimeziñ, mabig ? » a gendalc'has-eñ damc'hoarzhus.

Respont ebet adarre. Ne gredas mui Loeiz goulenn hiroc'h digantañ. Tennañ a reas e bakad sigaretennoù eus e c'hodell :

- « Bez' ez po unan ? » a ginnigas.

13

Butuniñ a rejont ur pennad, dilavar o-daou, ha neuze monet da c'hourvez en disheol ar gwez-derv.

Kanada, Krec'h-ar-Roue, 12-7-1957.

Krec'h-ar-Roue = Montréal.

Kab-Sklaer = Pointe-Glaire.

Diwezh-sizhun = Week-end.

AR BASTARD

Gant FANCH ELIES

Gouloù morlivet ur beure Genver a bare war vogerioù gwenn-razet ar gell, labezet a bikoù kaoc'h kelien. Graet oa e dro gant paotr ar c'hafe hag ar bara. Peoc'h bremañ betek war-dro dek eur hanter, koulz soubenn ar c'haol pe ar c'harotez pe an irvin pe n' oun dare petra.

Daou zevezh endeo ma n' edont mui nemet daou en o c'hell. N' oant ket inouet e-giz-se, tamm ebet. Kamaladed oant deut da vezañ, dezho meur a venoz heñvel ha, dre m' oa Erwan kozh a-walc'h da vezañ tad Ronan, n' oa nemet aesoc'h a se un emglev padus etrezo. Hogen en ur gell e ranker bezañ pe unan pe dri. Sed aze ar reolenn. D' al lun a-raok oa bet kaset d' an ospital ar maltouter, klañv e skevent. N' o doa ket keuz da hennzh. Un torr-revr an den-se gant e spered bihan, e lorc'h diot hag e c'hallez treuflez. Dalc'hmat gantañ an hevelep randonerezh :

- Pemzek vloaz servij er « marine » hag ober din bremañ ur seurt dismegañs !

Nag Erwan na Ronan ne gave dezho bezañ bet dismegañset en deiz ma voent kaset d' an toull-mañ. Evel-se eo red ar vuhez en amzer-vremañ. Plantet e vezit en toull gant ar re n' o deus ket an hevelep menozioù ganeoc'h, pa zeuont war-c'horre, da c'hortoz ma vo taolet e-barzh ar vistri hiziv gant ar re a vlenio warc'hoazh. Ur c'hoari lem-laka.

Spi o doa, anat eo, da vont er-maez deiz pe zeiz, met evit ar mare en em c'houlennent piv a vije lakaet da drede ganto ha kement-se evit daou abeg.

Da gantañ ha paour e vo an den pe binvidik, da lavarout eo : ha resev a raio ur bakadenn vitailh fonnus a-walc'h bep sizhun ?

15

Da eil ha plijus e vo an den, tu da gomz dirazañ hep en em c'houlenn ha ne rafec'h ket gwell ober ur skoulm d' ho teod ?

Ne deo ket kaer ar c'hoari amañ pa ranker tevel noz-deiz hag ouzhpenn rannañ etre tri ar pezh a zo justik peurliesañ evit daou.

* * *

Ar potailh o wigourat. An nor o tigeriñ. Ur soudard a zeu tre e holl zanvez gantañ etre e zivrec'h. Trumm zoken eo deut tre, rak un taol troad en e revr en deus roet lañs dezhañ pa oa war an treuzoù.

Ur penn garv a zo d' an den. Touzet berr e vlev du. Kramennet e zremm. Iskis e lagad dehou difiñv. Ne sell ket ouzh an daou all. Dispakañ a ra e draoù eus e ballenn hag o renkañ er c'horn e-kichen e c'holc'hed plouz.

- Ne chomin ket pell d' ho tiaezañ, emezañ souden gant ur vouezh raouliet. Me 'zo da vezañ fuzuilhet...

- Petra hoc'h eus graet 'ta ? eme Erwan.

- Lazhañ un den.

- A zo c'hoarvezet gant meur a soudard, a gredan, eme Erwan adarre.

- Ya, mar kirit, eme egile sioul. Nemet me em eus lazhet hep aotre. N' oa

ket bet roet an urzh din da vont d' ober un dro c'hed. Da zeiz kentañ ar bloaz eo deut ar froudenn-se din em fenn. Banneoù oa bet. Noz oa anezhi. Aet on a-hed an aod gant va mindrailherezig. Degouezhet on gant un den. Kaer em eus bet huchal dezhañ chom a-sav, e kendalc'h da zont war-raok davedon. A-benn ar fin em eus laosket ur barrad tennoù. Kizidik-dreist ar vindrailhererig saoz-se. Kouezhañ a reas an den e-tal moger liorz h ur c'henkiz. Deut on war va c'hiz da gemenn an darvoud d' am serjant. P' eo erruet hemañ war al lec'h e oa marv-mik an den, ur rezad tennoù en e gof. Re uhel em boa skoet. Gwashañ 'zo, eil maer ar gêriadenn e oa an den-se. Sklaer va afer. Komiser ar gouarnamant en deus lavaret din krenn ha krak e vin barnet d' ar mars.

- Koulskoude ne deo ket ur muntr a-ratozh kaer, eme Erwan. An darvoud a zo un tamm ivez diwar fazi an den lazhet. Perak ne deo ket chomet a-sav p' hoc'h eus hopet warnañ ?

- E gwirionez, hopet em eus warnañ seizh gwech kentoc'h eget unan. N' em eus test ebet, avat, ha ne vin ket kredet. Pa soñjan ez on bet va-unan o tiskleriañ an dra ! Furoc'h e vije bet din tevel ha morse n 'o dije gouezet na penaos na gant piv e oa bet graet an taol.

16

- Bezañ aet da larout hoc'h unan ar pezh a oa c'hoarvezet a laka anat a-walc'h n' ho poa soñj fall ebet en ho penn.

- Ya, ya ! met kement-se ne vir ket kennebeut ez eo deut kerent an hini marv da di an archerien da gemenn din e raint o seizh gwellañ evit ma vin toullgofet d' am zro. Pennoù bras int ha me ne don nemet un den a netra, gwashoc'h c'hoazh ur c'homunist. Chañs ebet din d' en em sachañ dibikouz.

- O ! memes tra, eme Ronan, ne deo ket c'hoazh kollet ar c'hoari. Tu ho po d' en em zifenn.

Klevout a raed ur vouezh rok o kemenn e toull dor pep kell : « D' ar soubenn ! » hag e tapas an tri krog en o skudell-houarn. Rak amañ ne deo ket ur bed ma c'heller lavarout : « Amzer 'zo ! »

* * *

Er beure-mañ eo bet galvet Ronan dirak ar barner-enklasker. Chomet eo Per ar soudard hag Erwan o-daou. Meur a dro, abaoe an deiz kentañ, en deus santet Erwan e tave Per traoù a oa dirak an hini yaouank. Hiziv, avat, e tispak dichipotoc'h e venozioù ha red e vuhez, ha klotañ a ra ar gredenn m' eo en em staget outi gant e blanedenn ne deo ket bet ur gaer a hini.

Ur bastard eo Per. Gouzout a ra piv eo e dad. E welet en deus meur a wech war ar straed e Pariz. E vamm, eus tro-war-droioù Brest, a oa o servijañ er gêrbenn. Un den kran, tisavour war e veno, a stagas d' ober al lez dezhi. Leun fiziañs, kredet he doa ar plac'h e oa dizimez he mignon. Dont a reas da vezañ mestrez dezhañ. Ur sulvezh, avat, setu ma tegouezhas ganti e welout en ur gouel kazel-ha-kazel gant ur vaouez all, e wreg. Ur barrad kounnar a savas enni hag hi ha distagañ outañ gerioù reut e-kreiz e fas. Ha, diwar neuze, ne fellas mui dezhi kaout darempred ebet gantañ. Keloù bugel a oa ganti endeo d' an ampoent koulskoude. Mat, en em zifretañ a rafe hec'h-unan-penn. Ha pa zeuas gwreg al likaouer d' he c'haout da ginnig dezhi un tamm skoazell e nac'has krenn.

Pa voe ganet Per, e voe kaset gant e vamm da di ur vagerez e Telgrug. Pesketaer oa an ozhac'h. Mar doa bihan e vag, n' oa ket bras e c'hounid kennebeut. Hag e klaske ar wreg gwellaat un tamm an traoù en ur zesevel bugale ar re all.

17

- Daou all a oa eno ganen, eme Ber, ur paotr hag ur baotrez koshoc'hik egedon. An daou-se a zo bet breur ha c'hoar din e gwirionez. Tenn oa bevañ d' ar mare-se. Soñj hoc'h eus pegen rouez oa ar « c'hregin » e yalc'h Arvoriz a-raok ar brezel all. Ni ar voused a glaske ivez tennañ tra pe dra eus an aod. Ne deo

ket bemdez, avat, e veze druz ar soubenn en hor skudell, met hollen a veze e-barzh da nebeutañ e-lec'h amañ n' eus ket ur begad.

Hag e selle gant doñjer ouzh e skudellad karotez hag irvin disaour.

- Kaer a zo d'un den bezañ digor e galon, hep hollen na druzoni e tiskenn fall ar boued. C'hoazh ma vefe bara awalc'h ! Un hanter-voull evit va lod pa 'm bije just trawalc'h gant unan en he fezh.

Per ne reseve netra eus an diavaez na bevañs na butun. Klask a rae lavarout nann d' an daou all pa lakaent dirazañ e lodig eus ar pezh a resevent da wellaat o c'heusteurenn dreut. Met n' helle ket enebañ gwall-bell. Naon en doa ha ken pennek oant o-zri. Ne vez ket lezet un den da c'hlaourañ gant an naon, amañ nebeutoc'h c'hoazh eget e-touesk an dud en o frankiz pe neuze oc'h dellezek eus ho planedenn ha pa vefec'h, d' ho meno, ken digablus hag un oanig Doue.

Un dro en doa goulennet Erwan ouzh Per perak ne skrive ket d' e vamm, hag en doa respontet sioul ez oa gwall-ziegus da skrivañ dezhi pa ne dae ket fall an traoù gantañ. Neket bremañ ez afe d' ober evit reiñ dezhi kalonad. Fortuniañ he doa graet gant un den a zoare pa oa Per krennard e Telgrug. Aet e oant da vevañ e-kichen La Rochelle un toullad bloavezhioù a-raok ar brezel-mañ. Ha neuze n' eo ket sur ez afe al lizhiri betek eno bremañ...

Goude chomet dilavar ur pennad e stagas adarre gant danevell e vugaleaj. N' oa nemet eizh vloaz pa varvas an tad-mager. Ur c'horfad riv paket war ar mor. Ar vagerez a guitaas Telgrug ganto o-zri da vont da Vrest da chom e ti ur breur dezhi, skrivagner en arsanailh.

18

- Mat-kenañ e oa an den-se ouzhomp, eme Ber. Krenn e oa a-enep ar veleien ha, war an dachenn-se, ez on bepred aviz gantañ. Difenn-groñs a reas, avat, ivez ouzh e c'hoar komz brezhoneg ouzhomp. Ur yezh warlerc'hiet, d' e veno. Ur fazi hennezh. Gwir eo n' o doa ket roet ar Soviedoù d' ar mare-se ur skouer eus ar pezh a c'heller ober gant ar yezhoù pobl. Dipitus eo. Pa lennit ur gontadenn da Ronan ec'h intentan ur frazenn amañ hag ahont. Muioc'h, avat, am bije gouezet eus yezh va bro ma vije bet lezet an traoù da vont en o roud, zoken e Kerfotraz. N' on ket sot gant ar skol. Ur penn kalet e oa ac'hanon ha divemor ouzhpenn. Deut en oad, e voen kavet da zeskad-mekaniker e Porzhtrein. N' oan ket dornet fall. Siwazh ! Ur bloavezh e voe nac'het ouzh hor mestr ar profad roet dezhañ betek neuze gant an ti-kêr evit ober war-dro e zeskidi. Diwar neuze e teuemp da re ger dezhañ hag e rankas hol lezel da vont. Va mamm hag he fried o dije karet va lakaat en ur skol-micher. Met ne felle ket din klevout komz eus studi. Plijusoc'h e kaven labourat start gant va daouarn eget gant va spered. Hag on aet da vous gant ur strollad mañsonerien. Desket mat oa ganen va micher pa zeuas ar poent din da vont da soudard. Edon neuze e Pariz. Kaset e voen d' ar Marok. Gwall-droet gant an arme n' oan ket muioc'h eget n' oa d' ar mare an dud ma skoen d' o c'hredennoù a-benn neuze. Emsavadeg Abd-el-Krim a oa flastret abaoe un nebeut mizioù. Din-me, avat, mac'homerezh an dud wenn war werin an trevadennoù ne seblante tamm ebet reishoc'h eget beli ar vondianed war beorien all ar bed. Ur soudard fall n' on ket bet daoust da se. Da heul un engerzhadenn-vrezel tenn-meurbet a-enep ur meuriad disuj er menezioù, e kouezhas ur c'hleñved war va lagad dehou. Ranket e voe e dennañ diouzh va fenn. Ret e voe eta va c'has d' ar gêr a-raok dibenn va amzer.

Morse n' o doa nag Erwan na Ronan graet ur goulenn ouzh Per diwar-benn se. Bep beure e welent ar soudard o welc'hiñ e lagad gwer dindan an duellenn emwalc'hiñ. Diskleriadurioù a zo, avat, na vezer ket chalet da c'houlenn digant un den gant aon d' e feukañ.

Mar n' oan mui mat da vrezeliñ, evit doare, oan ket fall da labourat. Ha krog-mat oan adarre el loa-vason hag er morzhol pa stagas an dilabour d' ober e reuz. Dizale n' o doe ket ar vañsonerien a labour un devezh war zaou zoken. Ranket em eus dont da vezañ ur Yannig-e-vil-micher. Pa ne saver ket ken a diez e kendalc'her da gaout ezhomm da zibriñ ha da evañ. Al labour-douar, fall pe vat e

ve an traoù a-hend-all, a rank bepred mont en e roud ha d'ar poent merket gant ar pevar amzer. Ergerzhet em eus Bro-C'hall a-bezh en ur vont eus un tiegezh d' un all, a-wechoù va-unan-penn, aliesoc'h gant ur c'hamalad. Berroc'h e kaver an amzer. N' eus nemet e Bro-Brovañs n' on ket bet. Setu ma c'hellan lavarout ec'h anavezan doareoù-bevañ an dud diwar ar maez e norzh hag e kreisteiz ar vro, er reter hag er c'huzh-heol. Meur a gemm a zo eus ul lec'h d' un all....

19

Hag e gwir, e vije bet eus Per ur skrivagner, gant e eñvorennoù nemetken en dije savet ur pikol levr dudius. Met ampartoc'h oa gant ar bal eget gant ar bluenn, evel ma lavare alies. Hogen mar n' oa ket dornet da skrivañ, distagellet-mat e oa e deod hag en un doare buhezek e varvailhe. P' en devoe butunet e sigaretenn goude pred - ne fume ket nemeur nemet n' helle ket tremen hep ober teir gwech bemdez ha pa ne vije eus e sigaretenn koulz lavaret nemet paper - e stage da vont-dont dre ar gell hag e tibune pennadoù eus e vuhez boudedeo. N' en doa ket tremenet e-touesk an dud en ur glozañ e lagad mat, me lar deoc'h. Dispakañ a rae dirazoc'h buhez tenn ha chatalek atantoù divent kompezenn ar Beauce, ma vez bevet an devezhourien gant patatez ha kig-moc'h groz. Eno, pa serr ar mevel bras e gontell, n' hoc'h eus ken nemet un dra d'ober : sevel diouzh taol ha mont d'ar park. Displegañ a rae deoc'h un dro all doareoù sevenoc'h Bro-Normandi. Eno eo e vezed bevet al lipousañ. Un deiz all c'hoazh ho kase war-du kreisteiz Bro-C'hall e-touesk ar gwiniegi. Ha dalc'hmat e live deoc'h bev-meurbet ar vro hag an dud, ar berc'henned, ar vevelien, ar mitizhien.

Nann, n' oa tamm ebet eus Per un hevelep seurt den hag ar maltouter bet eil-mestr tommer. Ar genaoueg-se, graet gantañ tro ar bed pe dost, n' en doa taolet evezh ouzh netra pe n' en doa ket komprenet ar pezh a gleve. Diouzh e selaou, e oa difennet komz galleg er C'hanada. Dudiusañ tra en doa kavet da weladenniñ e Norzh-Amerika hag e Breizh-Veur oa ar prizonioù. En dro-mañ moarvat e oa bet dic'hoantet.

Per ivez a oa bet war-dro ar prizonioù endeo, neket d' o gweladenniñ evel an istrogell-hont, avat. E pañsion e oa bet lakaet enno a-raok ar wech-mañ. Er bloaz eizh-ha-tregont, e-pad an dilabouradeg, difennet groñs gant paotred ar gouarnamant, e oa bet bac'het e Fresnes gant tri all eus e gamaladed. Chomet e oa eno pevar miz bennak. En amzer-se, avat, n' oa ket deut c'hoazh marevezh benniget ar strishadurioù. An neb en doa un toullad gwenneien war e anv a c'helle bevañ dereat, zoken eno. E-lec'h bremañ ! Da veno Per, aner e ve d' un den barnet d' un hir a gastiz bezañ en gortoz da dizhout dibenn e amzer gant boued ar bidouf nemetken. Disec'hiñ a rafe war e dreid a-raok pell. N' en doa ket da vezañ re chalet gant an inou. Prim e teufe an Ankou d' e ziboaniañ evit mat.

* * *

20

Pa grogas ar brezel-mañ ez oa deut Per er-maez eus an toull. Hag ouzhpenn, en abeg d' e lagad, ne voe ket galvet da soudard. Un taol-chañs d' un den gant e venozioù ! Rak n' oa ket kaer ar bed neuze evit e genseurted. Er bloavezh daou-ugent, pa stagas ar C'hermaned d' aloubiñ ar C'hornog, e kuitaas Pariz etrezek mervent Bro-C'hall. Tost da vloaz e labouras e Saintes hag en tro-war-droioù. Neket alies ez oa chomet keit amzer en ur c'hornad. A bep seurt en doa graet dre eno : skarzher-privezoù a-gevret gant ur jipsian, marc'hadour kregin, skubeller. Plijout a rae dezhañ an dud hag ar vro. Daoust hag edo o vont da ziazezañ a-benn ar fin ? Nann, un deiz e kemeras adarre penn e hent hep abeg. Evitañ da vezañ un den yac'h hag eeun, un dra bennak distabil en doa Per en e demz-spered. A-reuziadoù e teue da vezañ evel unan war dec'h dirazañ e-unan. Hag e kuitae labour ha kamaladed da foetañ hent adarre.

- Moarvat eo en abeg da se n' em eus morse fortuniet. Biskoazh n' on bet troet da verc'heta. Gour on evelato ha kavet em eus meur a blac'h da blijout din ha da blijout dezho. Met da betra talvezze stagañ evit mat ? Evit lakaat er bed brein-mañ bugale da gaout ur blanedenn par d' am hini ? Ha marteze, un deiz, mont kuit evel ma 'm eus graet eus pep lec'h ? Gwell am eus graet chom va-unan ha neket hiziv e savo keuz din.

Er bloaz daou ha daou-ugent ez oa Per o labourat en ur strollad Todt tro-war-dro d' an Oriant. N' oa douget tamm ebet d' ar « frizeed », evel ma lare, nann en abeg d' o gouenn, met abalamour d' o menozioù ha d' o gouarnamant gwasker frankizioù ar werin. N' oa nemet ganto, avat, e kave un den da labourat ha ret e oa mont davet al labour el lec'h ma veze anezhañ.

21

- Aes e oa da dud er goudor ha bevet mat kemenn d' ar vicherourien chom hep reiñ skoazell d' ar « frizeed » en ur labourat evito. N' o doa neuze, war un dro gant o alioù mat, nemet kas deomp arc'hant da vevañ diwar hon leve. O ! a zisplege Per, n' on ket en em lazhet gant al labour. Evit larout ar wirionez, n' edon ket fall tamm ebet en Oriant. A-benn ur pennad e oan deut da anaout, e-touesk ar « frizeed » a labourer ganeomp, ar re o doa menozioù kar d' am re. N' oant ket ken rouez-se. Ret oa dezho bezañ war evezh, avat. Gortoz a raent an amzer ma trofe stad an traoù da welloc'h evito. En em glevout mat a raen gant ar re-se. Pa zeue re dreut ar bevañs ganeomp ez aen da redek ar maezioù gant tachoù, poentenoù ha marc'hadourezh all a-seurt-se a vanke kement d' ar baizanted. N' o doa ket koustet ker din... na d' ar « frizeed » kennebeut. A-benn un devezh pe zaou e teuen en dro gant amann, vioù, bleud hag all na raent ket a zroug deomp. Met dre forzh ober, enket on bet. Aet oan un deiz re dost da Kemperle. E tro an hent setu o tont a-benn din daou feld-archer war o marc'h-houarn. Re ziwezhat oan da dreiñ en un hent-karr war-du ur vereuri bennak. Diwar va faperoù e voe gwelet e tlefen bezañ bet d' an ampoent war-dro haor al listri-spluj en Oriant ha setu me kaset d' ar bidouf. A-benn pemzektez e kaven hir va amzer e Kemperle. N' oa ket lipous ar geusteurenn kennebeut. N' oamp ket dalc'het gwall strizh, avat, ha kavet em eus aes a-walc'h an tu da dennañ va skasoù alese. Nemet va faperoù am eus lezet war va lerc'h. Tennet oant bet diganen p' oan bet paket ha n' on ket aet d' o goulenn en-dro, a-raok mont kuit, a c'hellit krediñ. Abaoe an dro-se on chomet hep kartenn-voued, hep kartenn-vutun na seurt. War ar santier en Oriant n' em boa ket d' ober biloù gant kement-se. Padal un tamm disfi a vagen na savfe klask war va lerc'h eus Kemperle ha setu perak n' on ket aet war dro an ti-kêr da lakaat ober paperoù all. E c'hellfen bezañ bet tapet ha kaset da Enez C'hroe. Eno n' oa ket kaer bezañ. Un deiz, n' oufen larout perak, setu kleñved an dec'hadenn warnon adarre. Savet on en treiñ da vont d' an Naoned en ur lezel war va lerc'h an holl draoù am boa prenet abaoe daou vloaz pe dost m' edon o chom en hevelep ti. En Naoned em eus kavet labour adarre evel savenner-douar. Edod o tilec'hiañ an hent-houarn war ribl ar stêr. Mont a reas madik an traoù adarre betek dilestradeg an Amerikaned. Diwar neuze e fallaas al labour ha pa voe keloù e tiskennet war-du Roazhon e voe echu. Ha setu me ur wech muioc'h war ar riblenn-straed gant va fakadenn dilhad ouzh va skoaz hag un dornad bilhedoù em godell. Ne badfent ket pell. Me n' on bet morse gwall-esperner. Bevet am eus a zeiz da zeiz va holl vuhez-pad. Petra ober bremañ ? Meur a wech p' edon en Oriant em boa klasket skoulmañ darempred gant paotred ar strouezheg. E-feson, gwell e plije dezho engouestlañ yaouankizoù eget un den em oad hag un-lagadek ouzhpenn. Me ne felle din kennebeut en em stagañ nemet ouzh tud, dezho an hevelep menozioù gant va re. Dieubiñ ar vro, ya, gant ma vo kaset da benn ar reveulzi war un dro. Prest e oan da reiñ va zamm buhez evit ar pal-se ha prest on c'hoazh. Ar pezh a ro din kalonad eo soñjal e vin en toull pa savo ar c'hrogad diwezhañ. Paotr dictañsus on bet a-viskoazh. E miz Eost pevar ha daou-ugent e krede din e oamp stok ouzh ar pal ha ne felle ket din, daoust d' am lagad porselen, lezel va lod gant un all. Kemeret em eus eta penn va hent etrezek Roazhon. E-kichen kêr Redon on degouezhet gant ur strollad C'hermaned o sparlañ an hent bras. Va lezet o deus da vont e-biou hep ur ger. E tro-war-droioù Sant-Malou em eus kavet da gentañ labour war ar maez. Meur a gorf marv em eus dizoloet er parkeier pa droc'hen an eost. Met ne ziskrogen ket diouzh va mennad brezelgar hag a-benn ur pennad em eus kavet fred en ur gompagnunez Eftepeed. N' o deus ket graet van ouzh va lagad porselen. Kaset omp bet war dalbenn Redon. War ribl ar ganol omp chomet ur pennad mat. Krogadoù dister a vare da vare. N' oa ket aes dalc'hmat mirout ouzh ar re yaouank da redek war an tu fall. Ne deo ket a-walc'h bezañ soudard a-youl evit dont d' ur brezelour. Un nozvezh e krogas ur spontadenn en ur strollad a rae ged war an hent bras nepell diouzhomp. Redet o deus ar baotred betek tostik da Roazhon hep dialanañ. E rankan larout, avat, n' oa ket anezho Eftepeed. Hep fougeal, ni oa paotred taeroc'h ha n' oa ket diaes deomp bezañ... Me 'm eus

graet propik va labour betek dibenn ar bloaz. Kamaladed vat am boa, zoken e-touesk an ofiserien ha ret eo esperout ne vin ket ankounac'haet krenn ganto.

22

* * *

Da grediñ eo koulskoude ez eo bet disoñjet Per gant an holl. Lakaet en deus Erwan da skrivañ d' e gabiten. Goulenn a rae kas dezhañ ur bakadenn eus e zilhac evit tennañ ar re lous a zo warnañ hag ouzhpenn ur pakad bennak eus ar butun-se a vez roet ken brokus d' e gamaladed. Mar deus anezhañ un tamalliad ne deo c'hoazh na barnet na kondaonet. Pemzektez 'zo m' eo aet al lizher. Respont ebet. Marteze ne deo ket aet e lizher betek e gompagnunezh, marteze o deus kemmet lec'h. Un dra 'zo diarvar. Truezus stad an den. E deizioù kentañ ar bloaz en deus kousket en archerdi war ar plouz kozh gant pallennoù lous. Hag abaoe en deus kavet laou en e roched. Eus e wellañ a ra ar paotr da zilaouiñ e zilhac ha da dremen hep reiñ eus e loenedigoù d' e zaou amezeg.

* * *

Ur breutaer a zo bet anvet evit e zifenn dirak al lez-varn-arme. Deut eo d' e welout. Nebeud a skoazell da c'hortoz digantañ, da veno Per. Lakaomp en dije bet arc'hant da reiñ dezhañ, ne vije ket heñvel. Foetet en deus Per, avat, e bae-soudard evel ma rae e bae-micherour. Brokus eo bet gant ar re all, met da grediñ eo n' hell ar re all seurt ebet evitañ. Pemp bloaz a bako da nebeutañ, en deus lavaret ar breutaer dezhañ.

* * *

Galvet eo bet goude ar pred beure da vont dirak ar barner-enklasker. Pa zeu en dro da serr-noz ez eo teñval e benn. Debriñ a ra goustadik e skudellad soubenn ar patatez. Dizale e teu ar poent da lakaat e toull an nor ar gadorbrenn, an dilhad ne zalc'homp ket da gousket ha bremañ deomp da c'hourvez war ar c'holc'hed plouz da c'hortoz eizh eur veure. Na lugudus e tro an amzer pa chomer digousk. Neket hep abeg en deus graet Erwan eus an ti-mañ Abati an Hir-Nozioù.

- Un test a zo em enep, eme Ber, pa voent o zri en deñvalijenn. Ur c'hloareg yaouank. Ur c'hristen drol. N' en deus gwelet tra, emezañ, nemet, war a lavar, en deus klevet daou o tabutal en noz ha da c'houde tennoù. Krediñ a ra dezhañ va anaout diouzh va mouezh. Un testeni gwall-skañv, a gav deoc'h ? Mat, a-walc'h a vo anezhañ d' am sammañ. Ar gomunisted n' int ket deut-mat d' an holl ha n' em eus truez ebet da c'hortoz.

* * *

Ur miz war-lerc'h e oa bet kemmet kloz da Erwan. Emañ en ur c'hamp o c'hortoz ma teurvezo gant aotrounez nevez ar bed kozh e lezel da vont da c'hounit e vara en un tu bennak. Ur pennad mat 'zo eo aet Ronan en e roud, didamallet.

Ur gelaouenn a zo war an daol. Ur sell warni. Kastizoù bepred. Sell ! Per a zo bet barnet dec'h d' ar galeoù evit e vuhez. « Muntret un den... kentvuhez fall... rollad lez-varn ponner... bet er prison, meur a wech... » Evit e vuhez ha mat pell 'zo ! Nann, ne deo ket gant al loa vihan ec'h ingal hiziv ar justiz laezh ar gounnar !

* * *

24

Mar dout c'hoazh bev, Per - ha kalet eo da gorf ouzh ar boan - e c'houzon e kavez hir da amzer. « Daoust hag an darvoudoù a zeuio d' am zennañ er-maez araok ma vo diviet va nerzh ? » Setu ar soñj a dro dalc'hmat en da benn. Ha neket evit foetañ hent adarre, met evit ar c'hrogad diwezhañ. Bastard born, te a zo prest da aberzhiñ da lagad mat ha da reiñ da groc'hen da doullañ evit ma vo sevenet en dro-mañ ar reveulzi a lakaio an heol da barañ war ur bed madelezhusoc'h da holl vesterd ar vuhez. Ne glaskan ket gouzout ha faziañ a rez. Distag diouzh pep den ha diouzh pep tra, paour-razh, dilezet gant an holl, ne

chom dit ken frealz nemet da gredenn.

Barnet out bet didruez. War ar poent-se da nebeutañ ne fazies ket. Foeterhent, n' ec'h eus ket bet dalc'hmat an doujañs ret evit yer ha lapined da nesañ pa oas deut re skuizh oc'h ober kof moan. Un emganner out ha nann ur soudard mat, rak n' eus ket ac'hanout ur spered sentus ha reizh. Dre zegouezh ec'h eus lazhet un den ha tremenet out da vuntrere. Ar re o deus da varnet n' az anavezent ket, gwir eo. Kavet o deus dit, moarvat, ur penn kruel gant da lagad porselen difiñv ha da neuz ourz, pa n' eus ac'hanout e gwirionez nemet ur paotr dichañsus, seven, kizidik ha kalonek. Kement-mañ, avat, ne deo ket afer ar varnerien. N' int ket bet en toull ganez.

Eost 1946.

C'HOARI-SAC'H

gant YOUENN OLIER

Jakez Kere e oa e anv. Dont a rae en-dro bep hañv da Waien. Naontek vloaz ha tri-ugent en doa. Bet e oa pesketour e Gwaien e-pad daou-ugent vloaz endev, betek an eil brezel bed. Neuze en doa ranket diskregiñ : re denn e oa kaout « gaz », evel ma lavare, kozh e oa hag e vag-sardineta ar « Philantropie » a oa aet hanter vrein en ur ober ugent vloaz servij. Da gentañ en doa bevet diwar e leve martolod kozh en e di bihan war ar Roz-Kribenn, tost da Gêrbuzulig. Un ti e-giz ma veze savet diouto e Gwaien hanter-kant vloaz 'zo e oa hemañ : ur gegin vihan hag ur gambr en traoñ, el laez ur gambr-doenn hag ur grignol ; eno e oa chomet da louediñ rouedoù kozh, bernioù spoue ha paneroù grilheta dispennet.

Kavout a rae Jakez Kere an ti-se re vras evitañ hag eñ intañv abaoe ur pennad amzer. Ur verc'h hag ur mab en doa bet. Da c'hwec'h vloaz ha tregont e oa bet lazhet ar mab e-kerzh ur vombezadeg e Boulogne-Billancourt, e 1943. Dimezet e oa e verc'h gant ur Breizhad eus Konk, aet da vicherour en Uzinoù Renault, ur c'homunist, bet harzet gant an Alamaned e 1944, ha laosket da vont dre un taol-chañs : ur paotr mat, nemet techet da foetañ hent e-lec'h chom er gêr, ha tost d' e vanne war ar marc'had.

E ti houmañ e oa aet an hini kozh da vevañ pa voe aet skuizh o fardañ bemdez Doue e gaoteriad evitañ e un. Pevar a vugale he doa e verc'h, labour a oa er gêr, ha gouest e oa Jakez Kere da reiñ un taol-skoaz pa veze ezhom : koarañ a rae ar boteier, ambroug ar plac'hig vihan Nadette betek ar skol pe zrailhañ keuneud diouzh ret. E tro miz Gouhere avat e tistroe da Waien. Gwelet e veze o tiskenn betek ar porzh : marvailhat a rae gant e gamaladed kozh ha mont da evañ ur chopinad gwinn a-gevret ganto bep an amzer. Goude-se avat e ranke krapat en-dro betek ar Roz : nozvezhiañ a rae e un anhun gantañ alies, o selaou ouzh blejadennoù ar boueoù hejet-dihejet gant ar wall-amzer, du-hont, er-maez, en deñvalijenn.

26

Er bloaz-se e oa deut Jakez Kere abretoc'h d' ar vro. Degouezhet e oan gantañ meur a wech. Beunek a-walc'h e oa avat ha ne oa ket douget da gaozeal. Un deiz koulskoude, d' ar pevarzekvet a viz Gouhere, soñj am eus, em boa bet tro da gejout gantañ d' abardaez ha chomet e oamp da zivizout goude koan. Kantreet hor boa a-hed ar c'haeoù ; eoriet e oa ar bigi-touneta dirak ar Menez : gwiad skañv ar funioù stag ouzh ar gwerni reut hag ar gwalinier kromm a oa stignet sklaer war skramm teñval an oabl. En tu all, e-tal ar Stumm, e tiskoueze ar Roz-Kribenn kreñ arzu e binegi war-laez. Ha dreist da goad Lokeran du difiñv, war ribl enep ar porzh, e tiglore, gant tarzhadennoù gwak, bokedoù lu un tan-arvest dister. Edo ar bleuniennoù tan diwezhañ o paouez diskenn ha mervel goustad dindan ar stered o strinkellikat, e-mesk hopadennoù bamet an dud. Hanter-delwenn Marianne (meulet ra vezo !), e plastr gwenn disliv, heñvel ouzh un tasmant, a bare un tammig pelloc'h, war bondalez ar maerdi, e-touez ar podoù bleunioù hag ar palmez, e-giz Sakramant an Aoter e-kreiz ur Baradoz : kleuzeurioù e stumm boullou glas, gwenn ha ruz, stag war ur stern hirgarrezek, a rae en-dro dezhi ur gurunenn a splannder.

« Da b'lec'h emoc'h e von' breme ? » a c'houlennis ouzh Jakez Kere.

« N' ouzon ket ; dom d' obar on dro ma plij ganoc'h, » en doa respontet hemañ, garv a-walc'h an tamm anezhañ.

Hedet hor boa ar c'haeoù war hor c'hiz betek an ti-hent-houarn kozh. Ruilhal-diruilhal a rae an engroez o tont eus ar Stumm, safar gantañ. Mouezhioù raouliet martoloded o komz brezhoneg a strinke dreist da vouezhioù an dud all.

Barrennoù arc'hant ar gouleier neon dameuc'het e-barzh mohera du an dourioù plaen a zaskrene hep ehan etre ar bigi damwelet. Tost da zek eur e oa neuze.

« Marteze ho peus c'hoant mon' d' ar gêr ? » a verkis o krediñ e oa skuizh va c'heneil.

« Trebenn a be'ra mon' d' ar gêr ? » a eilgerias Jakez Kere, krenn. « N' am eus familh ebet ken. »

Doare un den digalon a oa warnañ. Tremenn a rejomp endro dirak an « Hôtel de France » ha degouezhout en diwezh e-tal ar c'hirri-stekiñ. E-kreiz an tousmac'h e c'hoarzh a-strak an dud yaouank oc'h ebatal.

« Dom pellac'h, » a gemennas din Jakez Kere o sachañ ac'hanon er-maez eus an engroez. Pegañ a reas em brec'h ha tennañ un analadenn hir.

27

« Pe'ra ' fall doc'h, » a grogas da zisplegañ en ur dermal, « goud a ret pe'ra e' be' kozh egizton... »

Tevel a reas e-pad ur pennad, ha neuze : « N' ouzoc'h ket 'mechañs perak on deut abretac'h er bloa'-me : n' on ket evit chom ken e ti ma merc'h... »

Sellout a reas en-dro dezhañ. Divarc'het un disterañ e oa e zaoulagad.

« Pe'ra ' zo c'hoarve'et ganoc'h ? » a c'houlennis.

Jakez Kere avat ne respontas ket. Dont a rejomp en-dro da greiz an engroez. En diwezh e chomjomp a-sav dirak ur stal c'hoari-sac'h. War al leurenn e tifrete ur marmouz bihan stag war-bouez ur chadenn ; gwech e krape betek lein e skeul, pennfollet ; kluchañ a rae eno ha sellout a-gorn ouzh an dud, dispourbellet e zaoulagad gantañ : an holl a zirolle da c'hoarzhin, ken farsus e oa ; gwech e tifaragoelle betek derez traoñ e skeul ha tapout a rae a-dreuz-kil madigoù ha tammoù bara a veze astennet dezhañ gant ar vugale : krignat a rae anezho a-ziwar bozioù e zaouarn ; begoù kamm a rae ken e c'hoarzh ar vugale. E-kreiz al leurenn, war e dro listri a bep seurt hag a bep ment, e oa ur boulom mekanek, stummet e-giz ur morian o seniñ gitar ; lavigat a rae ingal e zaoulagad gwenn ha digeriñ a rae bepred e ziweuz ruz e-kreiz e zremm zu : kredet ho piye e oa bev. Hag e-keit-se e tremene plac'h ar c'hoari-sac'h e-touez an dud en ur ginnig he bilhedoù « Allons, Messieurs Dames, prenez vos billets : à tous les coups l'on gagne ! »

N' oa ket Jakez Kere evit chom er memes lec'h. Va c'has a reas war ar c'hostez e-tal ar c'hal. Fistilhat a rae an houlennoù bihan disgwel o stokata ouzh ar mein. Pashaat a reas un tammig.

« On den desket out, me ' oar, » emezañ, « gouest out da lavar't dign ar virione. Dibaoe or pennad amzar e welon traoù da noz, du-ze e ti ma merc'h. Be' e' egiz or gouloù gwenn a teu a zi'an ar gwele hag a ve' e paseal dirak ma daoulagad. Da genta ne falle ke' dign diskulia an dra-he da ma merc'h. Or frapad aliche avat e' deut ebarzh ma c'hambr ha n' on ket bet evit kuhet deuzouti ar pezh a c'hoarve'e ganign. Houme avat ne falle ke' de'i kredi ac'hanon. Et da goat ar medisin, hi deus lavar't... »

Kregiñ a reas Jakez Kere em brec'h ha stardañ anezhañ : « N' on ke' klaoñ, » a zic'hwezhaz, « n' on ket bet or gwall gouskar biskoazh ha divun mat on... »

28

Ober a reas peoc'h e-pad ur mare.

« An traoù a welan a zo traoù... » a gendalc'has, « me a bege en on torch hag a skoe ga'to : me rae daou damm deuzouto. Ma merc'h a joñj de'i on et sod, n'e' ke' gwir avat, houme a fall de'i kas ac'hanon da di ar re sod, me oar mat, on den kozh, te ' oar, n'e' ke' mui mat da netra. »

Un huanad hir a zeuas gant Jakez Kere. Stagañ a reas da ziskleriañ :

« Nann, n'on ket êt sod, fizik e' kement-se... »

Petra ' oa ar fizik ? Diouzh a lavare e oa ar galloud en deus unan aet da ene d' ober droug d' e enebour chomet war an douar-mañ.

Tennet en doa Jakez Kere e gasketenn, digoret en doa e chupenn. Berr e oa e anal. E-biou deomp e tremene an dud hep ehan, diseblant. Fistilhat a rae bepred ar gwagennoù e traoñ ar c'hal.

« N' on ket on den fall, n'am eus ket gret droug da c'hour biskoazh, » a lavare en ur waskañ e gasketenn etre e vizied, « F'oar mat, n' am oie nemet mignoned amañ. Per'a e' an drahe 'ta ma n'e ke' fizik an huni e' ? » a c'houlennas o treiñ war-du ennon.

N' oa ket aet da gavout ar mezeg ; aet e oa avat da gavout ur beleg.

« Heme an eus lavar't dign n'halle ket ar fizik obar droug d' or c'hristen. » N' oa ket bet pareet avat gant alioù mat ar beleg-se ha ranket en doa padout da c'houren gant e spesoù. Abaoe ma oa deut en-dro da Waien hepken e oa deut ar peoc'h ennañ adarre.

Klemm a reas e-pad ur pennad amzer c'hoazh. E verc'h ne gare ket anezhañ : bez e felle dezhi e gas kuit diouzh he zi ; skrapañ e di-eñ digantañ a venne-hi ivez.

« Ne teuy ket a-benn ane'i, » a zistagas krenn.

Klask a ris reiñ dezhañ an ali a c'houlenne. Ne felle ket din avat anoazañ va mignon ha ne gaven ket gerioù da zisplegañ va soñj. Balbouzat a raen. Jakez Kere ne selaoue ket ac'hanon. Sankañ a reas en-dro e gasketenn war e benn, hep damant.

« Ema' an a'el e troi, » emezañ, « glao ' vo abarzh pell : dom kuit. »

Distreiñ a rejomp da greiz an engroez. A-daol-trumm e chomas Jakez Kere a-sav.

29

« Me joñje din e oa kalet buhe' ar martolod gwechall... » emezañ. Ober a reas un nebeut kammedoù ha menel a-sav adarre.

« An den n'e' ke' fur aneñ : gwellac'h ur vuhe' stert evit ar gozhni... » a zisklerias.

Erru e oamp adarre dirak ar stal c'hoari-sac'h ha ni gwall vontet a bep tu e-kreiz ar waskadek. Bugale a zirolle da c'hoarzhin en-dro deomp, paotred yaouank a rae an heg ouzh plac'hed yaouank, du-hont e wenc'hoarzhe Marianne en he gloar hag en hor c'hichen e tremene adarre maouez al lotiri o kinnig bilhedoù :

« *Messieurs, mesdames, ne laissez pas passer la chance de votre vie : à tous les coups l'on gagne.* »

Roazhon, miz Kerzu 1956.

ARZHELA VRAS

gant Jorj LE CLER

Da Varc'harid Gourlaouen.

Kerkent ha ma voe echu an oferenn, ar beleg a yeas kuit, war droad, o tibunañ e chapeled. Heuliañ a reas ur wenodenn strizh a dremene dirak ar c'halvar kozh. Edod en nevez-amzer. Dre-holl e klevet kegined o richanañ war skourroù bleuñvek ar gwez. Ur wech an amzer e riskle ur glazard dillo - aonik pe feuket war un dro dre zindan ur maen-sklent kuzhet dindan spern liesliv ar c'hleuzioù. Dre ma 'z ae ar beleg a-raok e tifluke mouilc'hi spontet diouzh brouskoadoù bodennek. Didrouz ha seder e oa pep tra war ar maez. Ur glazaour kurius ha fizius a lammedikae skañv war ribloù poultrennet an hent glas : seblantout a rae ambroug ar beajour tro-war-dro, c'hwez vat ar spern gwenn hag ar gwezvoud. Bannoù heol a sile etre brankoù damruz ar gwez-avaloù. A-bell, e-tal mereuri vras Bramboule, Jobig Lagadec a huche war e varc'h.

Ya, un dudi e oa bale er mintin-mañ.

Koulskoude ne oa ket en imor vat hor beleg o kerzhout gant ar wenodenn. Ret e oa, evel bep bloaz, kestal evit skolioù kristen ar barrez... soñjal a rae er gest-se a-hed ar bloaz. N' eo ket ur vicher ! Prezegeniñ, kofes, reiñ sakramantoù : gant plijadur, met goulenn aluzen digant pep hini... evel ur c'hlasker-bara ! Gwazh a se, gwashoc'h ne vez ket kavet. Skrijañ a rae eñ gant ar soñj !

Mat-tre e veze degemeret. Roet e veze dezhañ profoù dereat peurvuiañ.

- « Labourat a rit evidomp holl. Ar vugale a rank bezañ kelennet. Evit hor skolioù eo. Dalit, setu va gwenneien. »

« N' em eus mui paotred er skol, a lavare unan all, met pa veze va re ganeoc'h, an dud all a bae ar vistri evit va skoazellañ. Laouen on hiziv an deiz da harpañ ar re all ivez. »

31

- « Evit Doue eo, eme un hini kozh hirhoalet, krommet gant ar remm war e flac'hioù. Reiñ a ran pezh a c'hellan, setu pevar real. »

Ar person a oa ankeniet e galon koulskoude... ne gerzhe ket dinec'h. Ret e oa dezhañ mont e ti Arzhela vras hiziv - ur ranez pizh anezhi. Nag a abegoù he dije da lavarout dezhañ evit en em zigareziñ ! Klevout a rae dije he c'hlemmoù war an avaloù-douar devet gant ar rev ; war diouer an arc'hant hag all, hag all...

- « Mar c'hell an dud reiñ, gwell a se, me ne c'hellan ket. Ar re ne c'hellont ket paeen n' o deus ket ezhomm da vont d' ar skol. Biskoazh n' on bet er skol. Bevet em eus diwar-bouez va divrec'h. N' eo ket talvoudus gouzout skrivañ evel un noter evidomp-ni, tud diwar-ar-maez... keuz am eus, aotrou kure, met ne c'hellan reiñ gwenneg ebet. »

- « A dra sur ne chomin ket pell da selaou Arzhela o tibunañ gevier, a soñje ar beleg. Va dlead eo mont, mont a rin. » Met ne oa ket en e vleud, pell ac'hano.

Edo ti Arzhela an hini kentañ eus ar gêriadenn, dezhañ prenestroù bihan hanter stanket gant barrennoù houarn tev ha merglet. E-tal puñs ar porzh, ur

billig leun a zour ma eve dioutañ yer gwenn o klochañ ; pelloc'h, dirak dor ar marchosi, daou gi morgousket war ur bern plouz e-kichen ul laouer.

Pa dreuzas ar beleg ar porzh, ar chas, dihunet a-greiz-holl, en em lakaas da razailhat hag int da lammat war e dro. Ar yer a nijas kuit, strafuilhet-holl.

Digor e oa dor an ti-tan. Skeiñ a reas outi... tok-tok... Soroc'h ar chas hounnaret a respontas dezhañ.

- Arzhela... Arzhela... n' emaac'h ket er gêr ?

-

- Ac'hanta, eme ar beleg, ne welan den ebet kennebeut, hag eñ da zont tre.

- Ola, n' emañ ket Arzhela pell, setu aze he ribod... edo oc'h ober amanenn nebeut amzer 'zo. Ret eo din gortoz ur pennad a-raok mont kuit.

Azezañ a reas war an arc'h - ur pezh hini, uhel ha ledan, edo e korn an oaled. Tennañ a reas eus godell e soutanenn ur pikol mouchouer brizhellet hag e torchas e dal ma tivere ar c'hwezenn dioutañ.

32

Gortoz a reas pemp munutenn, eürus da c'hellout diskuizhañ un tammig goude ur valeadenn ken hir. Dek munutenn a dremenas... ne weled ha ne gleved den ebet. Edo ar c'hure o paouez sevel pa antreas a daol-trumm daou bemoc'h, dezho lostoù rodellek, prim evel un den kroget gantañ ar red-kof, bev-buhezek evel ur c'hazh o logota er solier hag int da sailhañ, da dripal, da ruflañ, da oc'hal, da droiellat en-dro d' an daol, d' ar ribod... lipat a raent dorioù kizellet an armel, bamañ a raent dirak an trebez arzu merzet ganto a-ispign ouzh ur boentenn... un arsailh e oa. E toull an nor, ar chas, dispourbellet o daoulagad, a selle pizh ouzh an daou emzivad-se o furchal er gegin evel daou vugel nevez-zegouezhet er baradoz.

- « Ola, hepdale e vo diskaret ar varaz gant al lakepoded-se, skarzhit buan ho talfas ac'han. »

Raktal e tapas ar beleg ar ribod (pounner bras e oa) ha gant kalz a evezh, e lakaas anezhi war an arc'h ma oa azezet warni a-raok.

- « Da nebeutañ ne gavo ket Arzhela he ribod torret. Dont a rin en-dro bremaik. » Ha seder, goude un oberenn ken mat, ez eas kuit e sell da genderc'hel gant e dro.

Er-maez, en oabl gwalc'het, e c'hoarzhe an heol war flourenn c'hlas an hent. Kluchet e-mesk brouskoadoù, talbenn nevez-razet un ti a drelle an daoulagad. Briñsad foenn a chome ispilhet ouzh drez ar c'hleuzioù. Mousc'hoarzhiñ a reas ar beleg.

* * *

Eost kreizteiz e oa pa adtremenas ar c'hester e-biou ti Arzhela vras. Ar beleg a chomas a sav : « Mont a rin pe ne rin ket ?... Ez in ! » Ha mall warnañ e treuzas ar porzh krenn ha krak hep ober van ouzh ar chas o harzhal ur wech muioc'h.

Tok-tok...

Un huanadenn... yaaa... Antreal a reas... Doue benniget ! Petra a oa c'hoarvezet ! Edo Arzhela war an daoulin, fuilh he blev, o spoueañ al leur-di ; en he c'hichen, ar ribod diskaret ha torret ken ma oa torret. Dre-holl, dienn o redek, o ruzañ dindan an arrebeuri. Ar c'hazh, ruspin e fri, a oa o lipat, kement ha ma c'helle, leun e vourrenn anezhañ. Ah tud vat, m' ho pije gwelet Arzhela ! Huanadiñ a rae, gouelañ a rae evel ma vije bet dantet he reor gant marc'h du an diaoul.

...A-boan ma krede ar person toullañ kaoz.

« Arzhela, penaos eo c'hoarvezet an dra-se ?

- N' ouzon ket... euh... n' ouzon ket, n' em eus ket roet fed... an daou bemoc'h eo... hag hi da hiboudiñ, da valbouzañ, da wintañ he zorchenn...

33

- Met pelec'h edoc'h 'ta ?

- Er c'hraou, oc'h ober war-dro ul leue... pa 'z on distroet... » hag e tirollas da ouelañ kreñvoc'h eget ur bugel kollet gantañ e voulloùigoù !

Ar beleg a chomas dilavar. Ne gomprens netra. Evelato e soñje : me eo am eus lakaet ar ribod war an arc'h, penaos eo bet tizhet gant ar moc'h ?

- « Arzhela, na rit ket gwad fall. Ur gwalleur eo a dra sur ; koulskoude e weler gwalleurioù brasoc'h. Kollet hoc'h eus ur ribod leun a zienn, ya, met ho saout a ray deoc'h laezh all. »

- « Ya, aotrou person, met houmañ a oa nevez... biskoazh n' em eus bet chañs em buhez, nann biskoazh... »

Kregiñ a reas da sec'hañ al leur-di en ur glemm.

An targazh, koeñvet e gof evel hini ur retretad, a lipe e veg diennek : ne oa ket kerse gant an holl !

A-benn ur pennad, ez eas ar beleg war e c'hiz. Hejañ a rae e zivskoaz ! Nann, ne gomprens netra en afer-se. Buan e tistroas d' an ti (ar garabasenn ne gare ket gortoz) . Met e seblante dezhañ e oa dudiusoc'h c'hoazh cholori al laboused ha goapausoc'h mousc'hoarzh an heol war dour fresk ar stivell.

* * *

Div sizhun goude e voe anavezet mat ar wirionez (ar maouezed o kannañ o deus amzer da ragachat, n' eo ket 'ta). Pan he doa Arzhela gwelet ar c'hester o tostaat, e vennas en em guzhat, met da belec'h mont ? Ne c'helle ket redek a-dreñv an ti : n' he doa ket amzer d' hen ober. Ne oa nemet an arc'h vras ha buan e lammas e-barzh.

- « Kalet eo ar gwele un tammig, met ne chomo ket pell ar beleg pa welo eo goullo an ti. »

Met an daou bemoc'h a oa deut en ti hag ar c'hester aet kuit, Arzhela, gennet e-barzh evel un ibil en e doull, a savas ar golo. Un trouz spontus ken ma tec'has ar moc'h er-maez. Paour-kaezh Arzhela, n' he doa ket klevet ar person o lakaat ar ribod war he goudor... houmañ a gouezhas hag a flastras. Alies e vez kastizet ar bizhoni !

* * *

34

Ur bloaz goude, pa zeuas ar person da c'houlenn skoazell evit e skolioù, Arzhela, gant ur mousc'hoarzh mezhus a-walc'h, a roas dezhañ ur skoed skedus tennet eus tiretenn an armel. Gwelloc'h eo reiñ ur prof bennak eget koll ur varaz all.

Setu pezh a c'hoarvezas hanter kant bloaz 'zo pa oa va zad-kozh eilmaer ar barrez ha Fallières, an den bigofek, pennrener Bro-C'hall.

Eñvorennoù Yaouankiz

gant ROPARZ HEMON

SKOL

Pa voen kaset d' ar skol, e oan ken bihan, ken bihan ma ne gomprenen netra. Ar skol a oa e traoñ ur porzh. Eno e oa un tregont bennak a baotredigoù evelдон, hag ivez merc'hed bras. Ar vestrez-skol a oa azezet a-dreñv un daol, dirak un daolenn du. A-wechoù e save, ha dont da bourmen en hon touez. Gwelet e veze ivez er porzh. Hogen me a gave din e oa aze he lojeiz, etre an daol hag an daolenn du. Souezhet-bras e voen un deiz pa glevis he doa un ti hag ur vamm. Feuket-bras e voen pa glevis e oa paeet evit ober skol dimp.

Mil boan am boe evit deskiñ lenn. An dimezell, ur varzh hir en he dorn, a ziskoueze merkoù war un tamm kartoñs a-ispilh ouzh ar voger, a lavare « ba, be, bi », hag a rae dimp lavarout evelti. Pell, pell amzer a dremenas a-raok ma teuis da veizañ e oa darempred etre « ba, be, bi », hag ar merkoù war an tamm kartoñs. Deskiñ a raemp ivez jediñ pe gentoc'h sifroù, hag un dra euzhus anvet « taolenn lieskementiñ », a oa ret gouzout dre eñvor. Un dra hepken a blije din : ober tresadennoù. Un dresadenn a veze lakaet dirazomp, ha ret oa ober unan heñvel. Ne oa ket un doare dispar da zeskiñ tresañ, hogen va zresadennoù a raen gant kalz a basianted hag a zudi.

Bez' e oa un tog kartoñs gant div skouarn baper, a veze anvet « boned azen ». Gwech an amzer e veze sanket war benn unan ac'hanomp. Neuze e ranke mont da zaoulinañ e-kichen ar prenestr. Dirak ar prenestr-se, em eñvor, e welan c'hoazh skeud an div skouarn hir.

Va c'herent a c'hoarzhe pa zeue ur baperenn, kaset gant renerez ar skol da fin ar miz : Douaroniezh, mat. - Istor, mat a-walc'h. - Istor Santel, mat. - Naturouriezh, mat, h.a. Ar roll ne echue ket.

36

« Te a zesk an holl draoù-se ! » a lavare va zad, « ha n' out ket c'hoazh gouest da lenn ! »

Diaes e ve din lavarout anvioù ouzhpenn pemp pe c'hwec'h eus ar mestrezed-skol, pe ar vistri-skol, pe ar gelennerien am eus bet, pe ar baotred a oa ganin pa oan er skol vihan pe el lise. Diseblant-krenn e oan en o c'heñver. Un tammig dismegañs, am eus aon, a vagen outo holl. Ur bugel fur ha sentus e oan. Deskiñ a raen va c'hentelioù, ober a raen va foelladennoù. Evit kaout peoc'h e oa. N' em beze plijadur ebet. Chom a raen, e-giz un tamm koad, hep kemer perzh e buhez ar skol, hep respont nemet pa vezen goulennataet, an holl amzer o c'hortoz ar c'hloc'h pe an daboulin.

El lise d' ar c'houlz-se e oa un daboulin, un aspadenn eus an amzer ma klaskas Napoleon treiñ an holl skolioù-etre da gazarnioù. Ar porzhier a oa karget da strakañ. E daboulin a-istribilh ouzh ur gorreenn ler a-dreuz e skoaz, e teue er porzh, e benn ken diflach, e zremm ken parfet ha ma vije bet ur soudard plom.

Ar c'hentelioù a veze graet en un doare eeun-kenañ. Daou pe dri ac'hanomp a veze galvet da resitañ ar gentel a oa bet roet dimp da zeskiñ. Ar c'helenner a gomze neuze, ha ni a skrive, a skrive. Istor, douaroniezh, naturouriezh, fizik, kimiezh, jedoniezh a veze kenteliet evel-se. Al lennegezh a oa un tammig disheñvel. Ar c'helenner a zibabe ur pennad eus ul levr, a veze roet dimp da studiañ, da lavarout eo, ober un « diverrañ ». Pemp munud a-raok an daboulin, e lakae ar c'helenner e gazetenn a-gostez hag e teue da gemer daou gaiet pe dri. Hejañ a rae e skoaz peurliesañ, pe c'hoazh ober goap eus ar pezh hor boa

skrivet.

E-pad ar goañv e veze graet tan en ur fornigell houarn-teuz, a oa war ur blakenn houarn e korn ar sal. Divogediñ a rae alies, hag e oa ret lezel ar prenester digor. Ur paotr kozh a zeue a vare da vare da lakaat glaou. Donedigezh ar paotr kozh oa evidomp brasañ didu an eurvezh-skol, hag ivez donedigezh ar porzhier gant ar c'haier da verkañ anvioù ar re ezvezant.

A-wechoù e klaske ur c'helenner yaouank ober kentelioù giz nevez. Hogen ne bade ket pell. Unan a fellas dezhañ hol lakaat da zastum amprevaned hag a ziskoueze dimp penaos o mirout hag o flantañ gant ur spilhenn war dammoù stouvoù. A-benn tri miz e voen pedet da zegas va dastumad ganin d' ar skol. N' em boa paket nemet ur gelienenn.

37

Difennet-groñs oa ouzh ar gelennerien a zeske yezhoù bev lakaat ober troidigezhioù. Ar c'helenner saozneg a ranke komz saozneg atav, hep morse rannañ ur ger gallek. Unan, soñj am eus, a lenne dimp ur romant-polis. Eus an tregont ma oamp, ne oa nemet daou a gomprene, me hag ur paotr a oa Saozez e vamm. Ar romant a oa diwar-benn tud lazhet en un ostaleri gant bannoù gouloù kevrinus. Ken spontet oan ma 'm boa avi ouzh ar baotred all na gomprenent ket.

Sur a-walc'h em eus desket kalz, evit d' ar c'hentelioù bezañ graet peurliesañ e doareoù dispered. Hogen muioc'h am eus desket drezon va-unan, o lenn an nebeut levrioù a c'hellen tapout ha na oant ket levrioù skol. Seul disheñveloc'h an danvez anezho diouzh ar pezh a zesken el lise, seul vui e vourren enno. Da gentañ e oant dreist-holl levrioù istor, istor an Asiriz hag ar Veded, an Inkaed hag an Azteked. Tamm-ha-tamm koulskoude e teuis da gaout kas ouzh ar galleg, ha ne lennen mui nemet levrioù saoznek.

Ne veizis talvoudegezh ar skolioù nemet pa 'z is da studiañ en ur skol-veur e Bro-Saoz. Neuze hepken e komprenis e c'hell bezañ frankiz-spered en ur skol, hep d' an deskarded bezañ sammet ha gwasket gant bec'h programmoù strizh aozet gant ur Stad evit mad ar Stad hepken. Kompren a ris perak ne oan ket bet evit karout va skolioù : klask stummañ va spered en ur moull a oa estren d' am anien donañ. Ha me, hep gouzout din zoken, o strivañ an holl amzer da vezañ dieub, ha me an holl amzer o lavarout « nann » d' an deskadurezh c'hall.

ARZ NEVEZ

Arz Nevez 1900 a oa peuzvarv kalz a-raok brezel 1914. N' en doa ket bet nemeur a levezon war ar bobl. Betek 1925, e Breizh da vihanañ, e padas beli an Herri II, al Loeiz XV, al Loeiz XVI, an Impalaeriezh, hep an disterañ trubuilh.

Ar pezh a anved arz breizhek oa dre ar spered a-rumm gant ar re-se : arrebeuri pounner, skultet-stank, gant e-leizh eus ar rodoù-se, emprennet a werzhidi, a dremene da arouez ar vreizhadelezh ; ivez, ar boulomoù e bragoù-bras hag ar boufamou e koef, oc'h ober harpelloù ; hag ar pannelloù kizellet : an eured, ar pardon, ar jabadao. Taolioù, kanastelloù, zoken kadorioù a veze graet e-giz-se, hag irc'hier, horolajoù, armelioù, armelioù-levrioù e stumm gweleoù-kloz. Ne oa ket a-walc'h : da lakaat war an arrebeuri bras, e raed arrebeuri bihan, evel c'hoarielloù : kevell, koufroùigoù, kirri-nezañ gant bouchoùigoù gloan rubanennet.

39

En un diskouezadeg e Brest, - e 1913, a gredan, - e welis arrebeuri Ely-Monbet, un den a felle dezhañ neveziañ ar c'hozhkailhoù-se. Ken rikamanet oa e draoù hag ar re all. Nemet komprenet en doa e oa ret klask hentenoù disheñvel.

An nevezadur, deraouet e Kreiz Europa, en doa tizhet Paris war-dro 1925. Ac'hano en em ledas betek Breizh. E Diskouezadeg an Arzoù Kinkladurel, Paris a varmouzas München, ha damc'houde, Breizh a varmouzas Paris. En dro-mañ e voe don ha padus al levezon, o kemmañ hogos a-grenn holl endro hor buhez en eil palevarzh ar c'hantved.

Er palevarzh kentañ ne oa bet stur ebet ; ur menoz hepken marteze : roet ur c'horreenn pe un dolzenn, lakaat kinkladur e-barzh. Ur banell a oa graet da vezañ leuniet, ur gambr da vezañ fichet en un doare plijus d' al lagad. E 1925 e voe kavet ur stur ; ha pebez stur ! « Un dra a zo kaer pa glot rik ouzh an implij anezhañ » ; da lavarout eo « kaerañ kador a zo eo ar gadorañ, kaerañ kleuzeur a zo eo ar kleuzeurañ, kaerañ karr-tan ar c'harrtanañ ».

Penaos hon eus gallet kemer evel gwirionez seurt faltazi, ne ouzon ket. An itron a guzhe e 1920 he gwele-pleg dindan ur c'hased e furm ur gomodenn a soñje hep mar : « kaerañ gwele a zo eo an diweleañ ». Ha piv a ve gouest da brouiñ e oa faosoc'h he faltazi eget hini beleien-veur an arz nevez ?

E-pad un nebeut bloavezhioù hor boe plijadur. Er-maez ar rikamanoù hag ar gwiad-kevnid ! Pep tra eeun, lenkr, lufur, kalet. Krom, aluminiom, koad sintezek ha simant. Un dibr war ur gorzenn vetal, ha setu deoc'h ur gador. Ur blakenn wer war un diñs, ha setu deoc'h un daol. Ur pikol boest alumetez, ha setu deoc'h un armel.

Gouzout a ran e oa abegoù don d' ar c'hemm : urzh ar gevredigezh o kouezhañ, an ardivink o kemer lec'h ar mevel. Mat an arrebeuri kozh keit ha ma oa Viktorin gant he skubellenn ha Firmin gant e varr-pluñv adalek seizh eur veure o naetaat. Merc'h Viktorin a oa aet da labourat en ur stal ficherezh-blev, mab Firmin en ul labouradeg kirri-tan. An itron he doa prenet ur sunerez-poultr hag ur goarerez dre dredan, a ranke lakaat hec'h-unan da vont en-dro, o c'hortoz sutell ar gaoter-dre-wask da gemenn dezhi eus ar gegin e oa troet he c'hig e kaot hag he legumaj e glud.

39

« Un dra a zo kaer pa glot rik ouzh an implij anezhañ ! » Ret oa dimp kaout feiz, ha kavout brav hon tiez ken noazh ha ken asepek ha sal-oberata un ospital. Hon tiez a oa bremañ « mekanikoù da vevañ ». Da vevañ ? Ya, ar sunerez-poultr hag ar goarerez dre dredan a c'helle bevañ enno eürus-bras. Hogen an den ? An den ne vev ket pell etre linennoù eeun. Un deiz e tistroe an itron eus ar marc'had, un torkadig bleunioù en he dorn. O c'hempenn a rae en ul lestr e-kreiz ar studio - sal-degemer - sal-debriñ - kambr-gousket. Plantet un oaziz er gouelec'h !

Rak an den a zo ul loen graet da ober e annez er c'hoadoù. An den, kaer a zo dezhañ, a rank kaout plant ha gwez war e dro. An dra-se a voe ankounac'haet e 1925. Se ne c'helle ket padout. Baleit dre ruioù ur ger vras. Sellit mat : plant a zo dre-holl. N' eo ket hepken ar blantenn en ur pod pri pe en ur voest prenn war rizenn ur prenestr, nag ar wezennig gwarezet gant ur gael houarn etre ar post-kleuzeur hag ar c'hiosk-kazetennoù. Plant a gresk war ar ridezioù, a grap gant ar mogerioù, a ruz war ar pallennoù-leur hag ar pallennoù-taol hag ar pallennoù-gwele, a bign hag a ziskenn a-hed garidoù an diri, a daol broñs ha bleuñv ha frouezh e begoù ar c'holonnennoù. Gweñviñ a ra ene an den pa n' eus na plantenn na tra e furm blantenn dirak e zaoulagad. Setu perak pezh a anvemp arz nevez 1925, evit e holl aezoni, a zo bet degemeret gant un nebeut dre snobegezh ha nac'het gant an darn vuiañ. Ne oa ket arz tamm ebet. Ar vaouez ragistorel a reas ur pod a glote rik ouzh e implij hogen, evit ma vije kaer evel kalir ur vleunienn, ez askas ar vevenn anezhañ gant begoù he bizied. Setu aze derou an arz, ha pennziarez an arz da viken.

C'HOARIELLOU

N' hor boa ket a droterezed evel ar vugale a vremañ. Bugale 'zo o doa marc'hoù-houarn bihan graet en houarn hag e koad. Me am boa ur marc'h anvet Gwennig, gant ur chadenn en e gof, war beder rod, ur varrenn houarn a-dreuz e benn da harpañ an daou zorn. Pounner-tre e oa ha diaes da vleniañ. Ne felle ket dezhañ mont eeun. Atav e troe a-gleiz pe a-zehou. Distruj spontus a rae el liorz, o troc'hañ peder ervenn don e-kreiz ar beuz, an triñchin hag ar sivi.

Pep bugel, koulz lavaret, en doa e gelc'hig. Redek ha redek a raemp o

skeiñ gant ur wialenn war hor c'helc'hig, a lamme dirazomp, peurliesañ d' al lec'h ma kare, e-mesk brozhioù un itron o vorediñ war ur bank pe etre divesker un aotrou o lenn e gazetenn.

40

Bez' e oa ur c'hoariell anvet « diabolò », hag a oa diaoulek e gwirionez. Un doare beni a veze lakaet da dreiñ war ur sifelenn etre div vazhig. Neuze. e veze bannet en aer hag e tlee dont da gouezhañ war ar sifelenn adarre. Ken alies all e kouezhe war ho fri, pe war fri unan bennak e-kichen. Tud vras kenkoulz ha bugale a oa sot gant an diabolò.

Kirri-nij bihan a veze graet. Tortisañ ur stirenn a raed da lakaat ar rod-viñs da dreiñ, Gwashañ 'zo ne nijent ket mat. Ar baloñsoù a oa gwelloc'h. Na brav oa gwelout ar marc'hadour o tont, e valoñsoù a bep liv e-giz ur wezenn a-us d' e benn. Ar baloñs a veze degaset d' ar gêr ganimp, hag a save betek lein ar gambr. Antronoz, pa zihunemp, e veze kavet war ar plañchod, dic'hwezhet ha roufennet ur mantr.

Dre-holl e weled merc'hedigoù o c'hoari troadig-kamm pe e lammat gant ur gordenn. Evidon e oa troadig-kamm ur mister bras, hag ar merkoù graet gant kleiz war ar riblennoù straed ken kevrinus hag arouezlunioù Bro-Egipt. Ni paotred a zisprize c'hoari ar gordenn. Hogen ar gordenn a oa prizius-bras. Dispar oa da c'hoari marc'hig, da liammañ laeron, da ober skoulmoù-red evit pakañ kezeg gouez (sirk Barnum hag e Indianed a zeue da Vrest gwech an amzer). Ha sach-blev etre ar merc'hed ha ni evit kaout ar gordenn !

Krediñ a ran hor boa kement a c'hoarielloù hag ar vugale a vremañ : soudarded plom, anevaled koad, kirri, bolotenoù, trompilhoù, taboulineù. Torret e vezent ganimp ken buan ha ma vezont torret hiziv, taolet d' ar bern ha kollet pe ankounac'haet. Nemet div pe deir a chome stag ouzh hor c'halon, ne ouzon ket perak. C'hoariet em eus e-pad bloavezhioù gant ur marc'h bihan n' en doa mui nemet tri zroad ha gant ur soudard koad mogn, hanter zistaget e benn diouzh e gorf. Hag ar c'hoarielloù gwellañ a oa ur maen, un tamm paper, ur grogen, pe c'hoazh un tog kozh pe un disglavier kozh kavet e-mesk ar poultr hag ar gwiad-kevnid er c'halatrez.

KANNOU

Ne glaskan bezañ kriz, nag ober goap pa n' eus ket a c'hoap d' ober. Ret eo din anzav koulskoude e oamp-ni bugaligoù plijet-bras pa varve unan bennak eus hon anaoudegezhioù.

41

Da gentañ, selaou an dud vras o kontañ amzerioù diwezhañ an hini marv. Mari n' he doa ket he far hag a vourre kement ha ni, me zo sur, o tanevellañ dre ar munud penaos e oa tremenet ur mignon pe ur vignonez eus ar bed-mañ d' ar bed-hont. Nag ur vouezh trechalet, nag un aer vantret ! Nag a drivli dudius ! « Debret en doa e goan evel kustum ha butunet e gorn, ha neuze eo aet er-maez, - soñj hoc'h eus pegen kaer oa an amzer dec'h da noz. E verc'h a gave dezhi e chome gwall bell oc'h ober e dro. Hi oa o skaotañ er gegin. A-benn ar fin he deus galvet anezhañ dre ar prenestr. Respont ebet ! Pa 'z eo aet da welout, e oa kouezhet war e benn e-kichen ar voger : marv-mik ! »

Atav e oa un dra bennak souezhus. Ur frañmason kozh en doa goulennet ar beleg. Ur vigodez er c'hontrol he doa nac'het gwelout unan. Hemañ en doa displeget pizh kement tra a oa da ober hed-ha-hed e interamant. Henhont, kement tra a rankjed chom hep ober, ha savet roll an dud a oa arabat dezho en em ziskouez.

Alies e vezemp kaset da di un den marv. Ret e oa aozañ e zremm a-raok mont er gambr deñval hag ober van da gaout glac'har. Neuze e oa ret daoulinañ da lavarout ur bedenn dirak ar c'horf astennet war ar varskaoñ, kemer ar barr beuz diouzh ar pladig war an daol goloet gant an douzrier wenn, e-tal ar gouloù-koar hag ar grusif, teurel dour binniget en ur saludiñ, ober ur groaz ha mont kuit

ken didrouz ha ma c'helled.

42

Un divuz e oa an interamant penn-da-benn. Gortoz dirak an ti, an nor sternet gant pallennoù du bevennet arc'hant, hag a-us, e-kreiz, arc'hant ivez, lizherenn gentañ anv an den marv. En ur voestig du war ur sichenn du e-kichen an nor e lakaed dre ur faout ur gartenn-vizit pleget ur c'horn anezhi. Helebini a veze etrezomp da c'houzout pehini ac'hanomp a blegje ar c'horn ha pehini a lezje ar gartenn da gouezhañ er voestig. Ar c'harr-kañv a oa eno, pallennet e du hag arc'hant ivez, hag al lizherenn adarre a-us e-kreiz war bep kostez. Ar c'hezeg a oa du. O, na brav oant, dreist-holl pa oa a gentañ klas an interamant, gant o falañch du war o c'hein, hag ur c'hougoul du war o fenn, ma weled o daoulagad o lintrañ dre zaou gelc'hig arc'hant. Ar veleien a veze gwelet o tostaat, hag ar golisted, unan o hejañ ul lestr war-bouez chadennoù hir. Roet em bije pemp gwenneg da hejañ al lestr-se. Gwazed ruspin o divjod hag o fri, ha moal peurliesañ, a yae e-barzh an antre, ha dambrest e teuent er-maez o tougen an arched war o skoaz. An arched a veze ruilhet e-barzh ar c'harr, - na lenkr e ruilhe, ur bam ! Ur pallenn gant ur groaz arc'hant a veze kempennet mat war-c'horre. Hag e oa bleunioù, kurunennoù, darn gant ur rubanenn vras a-dreuz. Neuze e raed an ambrougaded, ur grusifi hag ar veleien e penn, ar c'harr goude, ar blenier gant un tog archer, war e azezenn, ar rañjennoù en e zorn maneget. Pevar aotrou, diskabell, gant levitennoù hir, a zouge pep a gordenn, ur bouchig frezilhonet e penn, heñvel-poch ouzh an hini e penn kordenn ar c'hloc'hig e-tal dor hor porzhier. Tud an tiegezh a zeue war-lerc'h, ar wazed iskis-meurbet, gwisket e du, hag ar merc'hed iskisoc'h c'hoazh, gouelioù krespez war o zogoù, a gouezhe dirak o dremm betek o dargreiz hag izelloc'h a-wechoù. Alies e oa ganto ur mouchouer gwenn-kann en o dorn da sec'hañ o daeroù, ha me a gave din e vije bet dereatoc'h dezho kaout ur mouchouer du.

An ambroug-kañv a gerzhe buan-buan. Ma rankemp-ni bugaligoù redek evit mont da heul ar re vras. Ar baotred a zeue da gentañ, ar merc'hed goude. Darn a chome dilavar, darn a fistilhe. Chom dilavar oa reolenn va mamm-gozh, dre zoujañs, emezi, ouzh an hini marv. Hogen Mari oa unan eus ar gwashañ fistilherezed. C'hoarzhin a rae zoken.

Pa 'z aemp en iliz e vane atav un toulladig paotred er-maez. Paotred difeiz, paotred dizoue, frañmasoned. Va mamm-gozh a daole outo ur sell yen a zismegañs.

« Perak, Mari, ne deuont ket en iliz ? »

« Mont da c'hlebiañ o gourlañchenn, » eme Vari. « Me ivez a chomfe ganto, ma paefent din ur banne. »

En iliz e oa plijus-tre gwelout ar volz-kañv, dreist-holl an hini gant plumachoù, gwelout ar piledoù, klevout ar veleien o kanañ hag ar golisted o respont. Hogen hir, kalz re hir e pade peurliesañ an ofis.

« N' eo ket echu c'hoazh, Mari ? »

« Lavar da bedennoù. »

« Ro din ur friad butun. »

« Pas amañ. »

Gwelet em boa anezhi o tennañ he boestig korn a-zindan he brozh, o lakaat ur piñsad e toullig he arzorn, o ruflañ hag o choukañ ar butun en he fri gant ivin he biz-meud.

« Tud pinvidik int, pe tud paour ? »

43

« Chom peoc'h ! »

Janed, kristenez vat koulskoude, he doa desket dimp kanañ

« Kit buan, kit buan,
Amañ n' eus ket arc'hant.
Mont goustadik, mont gous...ta...dik,
Amañ ez eus tud pinvidik. »

Dre se e oa a bouez bras gouzout.

A-benn ar fin, dre forzh huanadañ, treiñ war hor c'hador; ober orbidoù an eil d' egile, ez ae an holl er-maez, ha d' ar c'haloup d' ar vered.

Eno e oa plijadur c'hoazh da gaout. Da gentañ, gortoz e dro da deurel dour benniget war an arched gant ar sparf arc'hant. Neuze mont da stardañ o dorn d' an dud e kañv renket evel kilhoù war bord an alez.

A-zivout an dilhad-kañv e oa strishoc'h reolennoù eget hiziv, a gredan. Pe da vihanañ e vezent miret aketusoc'h. Ar merc'hed a ouie pizh pegeit ha penaos e tleed dougen kañv d' un tad, d' un eontr, d' ur breur-kaer, d' ur c'henderv, d' ur c'hevenderv, hag all. Ha gwa ar vaouez a veze gwelet gant manegoù gell e-lec'h manegoù du, pe gant ur chadenn aour e-lec'h ur chadenn jed, pe a grede lakaat ur rozenn velen en he zog pa n' he deveze ar gwir da gaout netra war he zro nemet louet.

EIZH REAL AL LIVR AMANENN

Ur mintin e tistroas va mamm-gozh eus ar marc'had :

« Biken, » emezi, « ne baein eizh real al livr amanenn ! »

Dilasañ a reas rubanenoù he boned. Se a oa merkañ splann ne felle mui dezhi mont er-maez.

Chom a rejomp mantret. Eus ar blasenn « Médisance » e save ur boud mouezhioù fuloret. Ha ni ha mont d' ar prenestr hag astenn hor gouzoug war var ober toutig-penn d' an traoñ eus hon trede estaj. Mammoù-tiegezh o krozal. Ur varc'hadourez pe ziv a oa bet eilpennet o faneroù, hag ar pileradoù amanenn stlapet war ar pavez. Gwarded-kêr a lakae an dud da gilañ hag ar c'homiser-polis a skrive war e garnedig.

« Eizh real ! eizh real ! » a lavare va mamm-gozh. « Ha pa oan-me yaouank, pevar real nemet daou wenneg ne oa ken ! »

44

Dibaot oa dezhi prenañ amanenn er marc'had. Bep gwener e teue ur vaouez du-mañ, ul lardonenn he fas kramennek dindan he c'hoef gwenn. Azezañ a rae atav war ar memes kador er gegin, he faner war ar plañchod dirazi. Pep livr amanenn a oa paket e delioù kaol, hag a oa melen-melen, bet stummet e-barzh ur moull : skeudenn ur vuoc'h ha bokedoù-laezh tro-war-dro. Daou seurt a oa : unan evit an daol, unan evit ar gegin. Va mamm-gozh a gemere ur gontellig, atav an hevelep hini, a droc'he un tammig, a lakae war veg he zeod da dañva. Rukunus, d' he soñj, e oa ober evel kement a verc'hed er marc'had, distagañ an tammoù da dañva gant ivin ar biz-bihan. Chipotal a rae ur pennadig. Neuze e veze komzet eus an amzer, hag ar vaouez a lavare kenavo. He c'hlevout a raemp o tianalañ en ur ziskenn an diri gant he fanerad pounner.

Va mamm-gozh kaezh ne baeas ket eizh real al livr amanenn, rak nebeut goude e varvas trumm, evel m' he doa goulennet atav en he fedennoù, « a-raok mont re gabac'h da vezañ ur garg e ti he zud ».

Ne gav ket din em eus biskoazh a-hed va buhez-pad klevet den o lavarout : « Marc'had-mat eo bevañ ». Er c'hontrol, klevet em eus a-vugelig, ha klevout a ran bepred : « Na ker, an traoù ! Pep tra o vont war gresk ! Dizale ne vo mui tu da vevañ ! Ar genwerzhourien ne ouzont mui pe briz goulenn ! Teuziñ a ra an arc'hant kerkent ha gounezet ! »

Ha war un dro e kleven menegiñ amzer pe amzer, lec'h pe lec'h, ma veved hep gwelout atav foñs ar yalc'h, ma veze roet ur gwennegad evit ur gwenneg, ha zoken trizek evit dousenn.

Va zonkadur eo bet daremprediñ tud izel, kargidi vihan ha micherourien, o devoa bec'h o skoulmañ ganti, hag a sache war lost an diaoul a viz da viz. Ne oa ket an dienez. Hogen ne ouient tamm petra eo ar builhentez. Hag int hep spi da gaout a-walc'h da zispign hep morc'hed, e oant deuet da vagañ un doare dismegañs ouzh an arc'hant. Un den pizh a oa evito tost ken gwazh hag un den hudur. Da vihanañ, pardonet buanoc'h e veze d' ur foeter-e-stal eget d' ur skragn, meulet uheloc'h un den brokus eget unan troet war an dastum.

E-giz-se oa va c'herent. O foan a lakaent da zeskiñ dimp e oa an avaristed hogozik ar c'hapitalañ eus ar pec'hedoù kapital. Ne garent ket hor gwelout oc'h espern arc'hant. Roet e voe din ur wech gant ne ouzon mui piv ur vionenn feilhañs : ur c'honikl koant gant ur faoutig war e gein. Ne voe ket pell e oa karget a wenneien, dre forzh diskouez anezhañ da gement den a zeue en ti. Deuet oa pounner-pounner, ha pa veze hejet, ne rae mui trouz.

45

« Poent eo terriñ anezhañ, » eme Vari.

Me am boa c'hoant da gaout va gwenneien da brenañ ur c'hoariell bennak. Hogen terriñ ar c'honikl ! Ha me mont da gaout va zad. Kompren a ris e oa laouen pa lavariz dezhañ va c'hoant. Kemer a reas un tamm orjalenn, ha gant kalz a basianted, e lakaas an arc'hant da zont er-maez, gwenneg ha, gwenneg. Me n' em boa ket kement a basianted hag eñ. Fellout a reas din firbouchal e korf ar c'honikl gant an orjalenn evel m' hen gwelen oc'h ober. O klask mont re yuan e lezis an aneval da gouezhañ, ma voe bruzunet e mil damm. Leñvañ a ris un herradig, ha Mari gant he balaenn o skubañ ar relegoù hag ouzh o dastum er baliked d' o stlepel er sailh-loustoni. Ne voe ket prenet din ur vionenn all.

Fuloret e voe va zad pa zeuis un deiz da gontañ dezhañ e oa ar mestr-skol o c'houlenn diganimp bugale degas dezhañ arc'hant bep miz da lakaat en ur c'hef-espern, a-benn kaout ur bañsion pa vijemp kozh.

« Laeron ! » emezañ, « laeron ! N' o devo ket ur gwenneg digant va bugale-me ! Klev mat, an arc'hant a vez roet dit a zo dit, dit da zispign, da zispign. Ha mar bezez skandalet gant da vestr-skol, lavar din, ha me a yelo d' e gaout ! »

Gant an dra-se e veze difennet groñs ouzhimp prenañ madigoù. Ne gredan ket em eus prenet madigoù ur wech zoken pa oan bugel. Prenañ a raen c'hoarielloù bihan, « made in Germany », a zispenne diouzhtu. Prenañ a raen follennoù soudarded da droc'hañ, ha follennoù savadurioù d' ober tiez, ilizoù, pagodennoù, moskeennoù ha me oar, a veze kaotet gant gom arabek a yae war va bizied, war va dilhad hag em blev. Prenañ a raen boestadoù karrezzennoù liv, a uze buan, oc'h ober un toull bras e-kreiz, ha kreionoù liv a dorre hag a ranked lemmañ, lemmañ, ken na daent kalz re verr. Prenañ a raen bagoù-dre-lien na zalc'hent ket a-blomm war an dour, kornigelloù na droent ket, ha kanetennoù a doulle va godelloù.

Aet omp pell diouzh va mamm-gozh ha diouzh he livr amanenn. Hogen fellout a rae din ober ar vrasañ meuleudi a c'hellan ober eus va zud hag ac'hanon va-unan : en ur c'hrozmolat atav gant koust ar bevañ, n' hon eus biskoazh peget hor c'halon ouzh an danvez, - ha, Doue oar, n' eo biskoazh chomet peg ouzhimp kennebeut.

Prederiadennoù e sigur un nebeut skrivagnerion vrezhonek!

Stagadenn : Jakez Kerrien, ar Roc'h toull

gant Youenn OLIER

I. - Abaoe 1943, e-giz m' em eus merket diagent, n' em boa ket bet tro da lenn ar skrid-mañ. Dav eo bet din hen amprestañ digant ur c'heneil a-benn studiañ. Gwall ziaes e vez a-wechoù pleustriñ war hol lennegezh.

Bez ez eo ar Roc'h toull un oberenn iskis a-walc'h, dibar kentoc'h, ma karer. Ha da gentañ, ma lakaer a-gostez un nebeut skridoù tec'hnek, diwar-benn ar gwerzaouerezh brezhonek da skouer, ez eo ar skrid-mañ ar skrid lennegel nemetañ savet gant Jakez Kerrien. Goude bezañ embannet « Ar Roc'h toull » en deus paouezet an aozer a skrivañ pe da vihanañ, a voulañ.

An destenn hec'h unan a zo ken iskis all. Bez ez eus anezhi ur vojenn voliac'hus : dezrevell un huñvre ne ra ken ar skrivagner. Daoust ha n' hon eus ket afer amañ, a-hend-all, ouzh un doare lennegezh pleustret a werso en Europa. Soñjet al lenner e « Gweledigaethau y bardd cwsg », trevezet e unan diwar un oberenn spagnolek, pe c'hoazh « Un hir a gousk » gant W. Irving, troet gant Andouard e 1933. Hep mont ken pell, e-tal deomp e Bro-C'hall, e tenn « Le Grand Meaulne » gant A. Fournier d'un doare lennegezh damheñvel : an huñvre zihun a ro tu deomp da ergerzhout en-dro bro varzhus ar bugaleerezh hag ar yaouankiz.

47

Setu dres pezh a ra dudi an oberenn-mañ. Bourrañ a ra ar skrivagner oc'h adkavout an taolead hag an ardremezioù ma vevas enno ez yaouank : Hiraezh d' ar gweledvaou karek bet dilezet e-pad ouzhpenn seizh vloaz. Jakez Kerrien, e-giz Jakez Riou ha Youenn Drezen, en doa ranket ren e vuhez krennard war uhelblaennoù Bro-Spagn krazet d' an heol, hor bezet soñj. Un dachenn evel hini ar Roc'h toull a gemere evitañ un dalvoudegezh aroueziel hud. Fastet e oa Jakez Kerrien emichañs gant krinder Bro-Spagn ha plijadur a gav o tresañ resis gweledvaou gleb ha fresk e vro. Kalz a garantez - me ' gred - ha kalz a ampartiz - hep mar ebet - a verzor er pp. 59-60 pe p. 80 pa daolenn an abardaez-noz o serriñ pe p. 67 : an heol o sevel a vije bet livet a-walc'h gant ur gwir varzh. Hirnezh d' ar c'horn-bro c'henidik a zamwelan ivez er meneg a ra a vourc'hioù eus tro-war-droioù Sant-Tegoneg pe tresadur-ene ar baotred a c'hoari ur roll bennak en danevell : temz-spered Bretoned rik a zo dezho, feuls, taer ha garv ; soñjal a ra ar skrivagner e kenseurted anavezet gantañ pa oa o vevañ e Breizh hag a chome stag ouzh e eñvorennoù kentañ. Eñvorennoù adarre ar pennadoù pe ar rann-bennadoù ma par enno ar vuhez war ar maez e Breizh : ar saout o vont d' ar c'hraou, istor ar pemoc'h skrapet da vevañ ar bagad er « Roc'h toull », erfin an abadenn c'hoari kilhoù displeget hir a-walc'h. Kement-se a zo livet hep adsoñj ebet ; damgoap a gavfed kentoc'h ; netra eus ar siriusted a intr penn-da-benn « Geotenn ar Werc'hez ».

II. - Marteze ez eo an damgoap, an « ironi », unan eus perzhioù pennañ an oberenn. Emañ, da skouer, a gredan, er meneg a ra eus ar Gelted kozh e-kerzh an danevell. Ret eo gouzout da gentañ pegoulz e skrive Jakez Kerrien. Edod o paouez peurembann an « Notennoù diwar-benn ar Gelted kozh » hag ar « Sketla ». Kroget en doa Roparz Hemon da voulañ e-barzh « Gwalarn » troidigezhioù diwar ar skridoù hen-iwerzhonek. A-hend-all e oa boaz ar skrivagnerion en amzer-hont da veulganañ ar Gelted kozh (Taldir, Kalloc'h, Bertou, hep kontañ Youenn Drezen a oa d' an ampoent o sevel e « Gan da Gornog ») . Anv a zo ivez avat en danevell-mañ eus un enskrivadur hengeltiek dizoloet gant bagad ar « Roc'h toull ». Un nebeut diskleriadurioù roet gant Jakez Kerrien a ziskouez en doa bet tro da zamstudiañ an hengeltieg. En em c'houlenn a ran avat betek pelec'h ez a siriusted ar skrivagner pa vez kont gantañ eus falz aour an arc'hrouiz gant e fust olifant : kutuilhadenn an uhelvarr a zo bet a viskoazh ur skeudenn divizet diwar gre ar

Gelted kozh (evel ar peulvanoù hag an taolioù-maen). Daoust ha n' en doa ket Jakez Kerriem c'hoant dejanal eno ivez ?

48

Pezh a lakafe anat a-walc'h ar c'hoarierezh, an dibarfeted a zo en danevell eo an helennegezh dic'hortoz a zo strewet enni. A bep eil e teu war an dabier Platon ha Sokrates. Bourrañ a ra ar skrivagner oc'h ober menegoù diwar Horatius, Vergilius, Dante pe grenn-lavarioù spagnolek. Dudi a-walc'h am eus, hen anzav a ran, o verzout dasskedoù liesliv ur spered o c'hoari gant e lennadurezh hep lorc'h na fougé ; plijout a ra din e welout o nijellat eus un destenn d' eben : gwerinoniezh, yezhoniezh, istor, prederouriezh, h.a.

III. - Padal ne gredan ket n' eus en danevell-mañ netra nemet « c'hoarierezh ». Da gentañ, un dra ho po merket diouzhtu : pouezañ a ra ar skrivagner war an dalvoudegezh a c'heller reiñ d' an huñvreoù. Ur soñjezon prederour, studiet gantañ an eneoniezh hag anavezet gantañ an enedielfennerezh, hon eus aze. Troiennoù zo a rofe a-walc'h da grediñ n' oa ket dianav anv Freud da Jakez Kerrien, da skouer, ar skeudenn a implij da ziskouez ouzh petra eo heñvel an anemskiant : « ...Ouzh un enezenn e-kreiz ar mor ». Reiñ a ra Jakez Kerrien da roll d' an huñvre dizoleiñ plegoù kuzhetañ hon ene, ar re a zo dianav deomp pe na gredimp biken anzav ouzhimp hon unan : « Aon am boa da welout gwir abeg va oberoù, » a skriv Jakez Kerrien. Me ' oar e c'heller kavout amañ ivez gerioù ur gwashaour e-giz Gallaoued ar XVIIvet kantved, La Rochefoucauld, da skouer, pe c'hoazh Nietzsche e unan, diskibl evit darn da henezh. Koulskoude e c'helle an danvez-kelenner war ar brederouriezh reiñ ur ster perveshoc'h d' ar pezh a zispege.

IV. - N' ouzon ket ha ne c'hoarvez ket gant ar skrivagner a-wechoù en em ziskuilhañ. Marteze ez eus tu da veizañ a-dreuz ar skrid-mañ perak ha penaos eo bet degaset unan da zilezel an ober dre vras. Keriner, « mignon ar Furnez », a zizolo tamm-ha-tamm an div c'hoantegezh pennañ a zo kiriek da zarn vuiañ hor pec'hedoù : « Holl hon eus an daou dech-mañ a zo gwrizienn ar re all : ar balc'hder ha drougyoul madoù ar bed-mañ ». Dont a ra haroz ar gontadenn da gompren ez eo an daerded, ar gounnar, an arlouperezh, perzhioù anatañ an oberour, an hini a fell dezhañ dont a-benn, koustet a gousto. Diwar se, daoust ha ne zilezo ket an ober « mignon ar Furnez » ?

49

Meur a fed all a c'hellfe kreñvaat va goulakadur. Addezrevell a ra Jakez Kerrien avat sorbienn an dant aour hervez Fontenelle, skrivagner gall eus an XVIIIvet kantved. Peseurt testeni a rankomp krediñ ? Ha kement-se a zo meneget e sigur un enskrivadur hengeltiek. Pa ouezer ez eo diazezet an Emsav war an Istor, evit darn (kv. pouez « Barzhaz Breizh »), e c'heller intent gwelloc'h penaos unan na gred ken ennañ a c'hell bezañ pellaet diouzh an ober evit Breizh e unan.

Bez e c'heller en em c'houlenn ivez peseurt talvoudegezh he deus al lennegezh hec'h unan ? Meneget eo Platon gant Jakez Kerrien : gouzout a reer avat e nac'he hemañ reiñ digor d' ar varzhed en e geoded. Tu a zo ivez, a gav din, da reiñ d' ar c'hoari-kilhoù un dalvoudegezh aroueziel en danevell. Soñjal a ra Kerrien emichañs e bomm-lavar ar barzh gall Malherbe a asure penaos n' oa ket ar barzh talvoudusoc'h d' ar stad eget ur c'hoarier-kilhoù mat. Skrivañ a ra Kerrien avat p. 24 : « Barzh ha ruilher kilhoù, setu pezh ez omp d'hon amzer vak ». Daoust ha n' eo ket bet dehoalet Kerrien hag eñ prederour da zisprizout al lennegezh ha da arvariñ diwar-benn he dellid ?

N' ouzon ket ha gwir eo ar goulakadurioù am eus graet. Krediñ a ran hepken ez eus estreget c'hoarierezh en oberenn-mañ. Re all avat a c'hell kavout un alc'houez all dezhi.

V. - Ar pezh a zo diarvar eo talvoudegezh lennegel ar skrid-mañ. Savet hag urzhiet mat eo an danevell, kreizennet mat en-dro da glask ar falz aour, dramaek eta.

Ur romantour mat e vije bet Jakez Kerrien. N' eus nemet tri den oc'h en em

ziskouez en istor-se. Gwir eo marteze n' eo ket bev tre ar c'helenner. An daou all avat, Keriner ha Per ar Bountoun, a zo livet resis ha sasun eo an tresadur-ene anezho, hini Per ar Bountoun dreist-holl.

Ur barzh hag un arzour e oa ivez Jakez Kerrien (dedennet eo bet, ne ranker ket ankounac'haat, gant kudennoù ar gwerzaouerezh, evel m' em eus diskleriet a-gent). E-touez am pennadoù taolennañ natur bravañ a gement a vije bet embannet e brezhoneg e tleer ober anv eus ar re am eus meneget endev : hini sav an heol, da skouer, p. 67, pe an abardaez-noz o c'hounit a nebeudoù, p. 59. Ur skrivagner ampart kenañ en em ziskouez er pennadoù-mañ.

50

Ar yezh a zo bet meulet alies. Perzhioù mat ar yezh poblel he deus : pervezh, lies ha pinvidik evit livañ ar pezh a zo fetis ha pemdeziek er vuhez. Biskoazh n' eo flouroc'h ha birvidikoc'h yezh Kerrien eget pa daolenn deomp darvoudoù boutin m' eo en em gavet enno alies tre. Studiit er c'heñver-se yezh ar pennad gouestlet d' ar c'hoariadenn gilhoù : dispar ez eo. Neb avat n' eo ket bet lodek gant brezhonegerion er c'hoari-se ne c'hello biken displegañ gant kement a ampartiz ken dister un darvoud : « ...ar voull a borzhias eeun tre etre an div renkad... » Ur barn eo ivez pegen liesgeriet eo an displegerezh : « ...An daou dra-se a ziruilhas em spered... » « ...Setu pezh a ziwanas em penn... » (p. 33) . A bep eil e kaver p. 1 : « estlamm » « marzhenn » pe « gwelout » « arvestiñ ». Nebeut a dra eo kement-se moarvat : un arouez a aked evelato. Anzavomp a-hend-all eo pounner frazennoù zo, e-giz : « Keuz am bije da vezañ pennabeg d' an dizunvaniezh d' en em silañ etrezon ha va mignoned nevez... » Spisaat a ranker ouzhpenn-se na gil ket Jakez Kerrien dirak ar yezh lennek ha stank awalc'h eo ar gerioù nevez, re Vallee ha Gwalarn dre vras, en e skrid : « gourdadel » (p. 85) , « enskrivadur » (p. 37) , « ermaeziadennoù-meur » (p. 29) , « mentoniour » (p. 15) , « Reizhadur-stad » (p. 15) , « Hirgarezennek » (p. 14) . Pa ne ve nemet en abeg d' an dra-se n' eo ket Kerrien ur skrivagner poblek evel maz eus bet anezho betek 1930 pe war-dro. Lod a lavaro e vije bet gouest da gendeuziñ ar yezh poblek hag ar yezh lennek. An dra-se a dalv hepken e vije bet gouest da livañ amañ buhez ar bobl gant yezh ar bobl hag elec'h all da zisplegañ menozioù gant yezh an dud lennek.

VI. - N' en deus ket prizet pe n' en deus ket gellet Jakez Kerrien en em ouestlañ da servij ar yezh hag ar vro. Ur c'himiad d' al lennegezh ez eo an oberenn-mañ e gwirionez. Ret eo lavarout e oa Kerrien e unan penn en Emsav d' ar mare-se : ne oa netra par da « Studi hag Ober ». Petra en dije gellet sevel a-hend-all ? Goude-holl e oa dornet Jakez Kerrien dreist-holl da sevel romantoù.

51

Un oberenn dic'hoanag eo « Ar Roc'h toull » e gwirionez daoust da lufrennoù diwar c'horre an « ironi ». Evel Renan, evel ar rannvroelourion pe, kentoc'h, ar « genlabourerion » er mare-mañ, ne zeu ket a-benn Kerrien da fiziout en amzer-dazont ar vro. Gwall deuc'h eo ur vro dirak emzispieg milvedel an Istor ha gwall skort al lennegezh dirak enklask parfet ar brederouriezh. Padal n' oufe silvidigezh ur vro bezañ dister dra. Keuz am eus a-wechoù na gavan e-barzh « ar Roch toull » nemet ur gentel a zigalon.

Gwened, 30 a viz Gwengolo 1955.

NOTENN. - « Ar Roc'h Toull » a zo bet embannet, e 1926, evit ar wech kentañ gant Roparz Hemon (levraoueg « Gwalarn »). Un eil embannadur a zo bet graet e falc'huneg gant « Emgleo Breiz ».

Deiziadur Godell 1958

(warnañ luskeudenn un daolenn gant Langleiz)

200 lur franko an 10

Ne vez ket gwerzhet a-unanoù

P. BODENAN - 3, Chemin des Potiers - ERGUE-ARMEL

C. C. P. 212-23 Rennes

Hortus Mangarevensis

Enumeratio plantarum in Villa Mangareua cultarum.

gant Remont JESTIN

(Kendalc'h)

MONTANOA BIPINNATIFIDA C. Koch (M. HERACLEIFOLIA Brongn.) (Compositae) .
Mec'hiko.

Ti-broud klouar. War-dro 2-3 m. a uhelder, kef diskourr, delioù bras bourellek (tomentosa) dindan, kildroennek (1) don o stummañ skejennoù dantek, lostoù hir dezho. Bleunioù heñvel awalc'h ouzh re al louzaouenn Santez Marc'harid bodet e kuchennadoù laosk e lein ar blantenn (Kerzu-Genver) .

MUSA L. (Musaceae).

M. CAVENDISHII Lamb. (M. SINENSIS Saget.). Sina ar C'hreisteiz, 1827.
Ti-broud tomm. Gwezenn-vananez ar c'hef o chom hep tizhout ouzhpenn 0,70 m. - 0,80 m. hag an delioù 0,80 m. - 1 m.

M. ENSENTE Gmel. Ethiopia, 1853.

Ti-broud klouar. Ar vrasañ eus ar gwez bananez, he delioù o tizhout 5-6- m. a hirder en he bro hag 1 m. a ledander. O fennwazienn-greiz a zo tev ha ruz lec'hidenn-win. En enep d' an holl liesdoareoù all, ar M. Ensete na daolenn (2) ket ha ne vez gouennet nemet dre greun. Ar frouezh n' eo ket mat ha ne dalvez ar M. Ensete nemet da zinklañ.

MUSA PARADISIACA L. var. SAPIENTUM Ktze. Broioù trovanel ar bed, 1729.

Ti-broud tomm. War-dro 6 m. uhelder er broioù tomm, betek 4-5 m. amañ. Al liesdoare-mañ eo an hini a ro ar bananez a weler e gwerzh e pep lec'h. Meur a is-liesdoare dioutañ a zo.

(1) Kildroennek - amañ lacinosus, (folium) pluribus incisures. - S. Plin. 16, 6 : sinuosum toto ambitu folium.

(2) taolennañ : pullulare (Colum.).

53

Notenn. - El lec'hioù tommañ eus ar c'h-Côte d'Azur, dreist-holl e Garavan hag er c'horn Beaulieu-sur-Mer anvet « la petite Afrique » e teu da zareviñ brav-tre frouezh ar M. Paradisiaca. Ar re a weler an aliesañ a zo berroc'h ha tevoc'h (dezho un tammig trolinenn un tric'horn-skouer) eget ar re a zeu eus ar broioù trovanel. Un is-liesdoare all, rouesoc'h, brasoc'h ar plantennoù hag o kreskiñ buanoc'h - a ro frouezh kenstumm hogen brasoc'h ivez, hiroc'h dreist-holl, pep hini o talvezout da vihanañ kement ha div eus ar bananezennoù a weler e gwerzh. N' eus ket avat kenkoulz blaz ganto. Etre 60 ha 100 frouezhenn a roont en ur gronnad hag ar re all war-dro 40-50. Ar re-mañ, ar re vihanañ eta, a zo blazet kenkoulz d' am meno ha da veur a hini all, hag ar bananez Canarias, h.a. Gwir eo int bet dastumet darev war ar wezenn, ar pezh a zo un dra a-bouez. Rak gwelet em eus un aotrou, planter kafe er c'h-CostaRica, hag a lavare din e kave kalz disteroc'h bananez Garavan eget ar re a zebre du-hont.

Gouzout a ra an holl kredabl e varv un troad-bananezenn ur wech m' en deus kaset e frouezh da greskiñ ha da zareviñ (an dra-mañ a bad amañ 11 miz) met bep bloaz e tiwan daou pe dri troad nevez `eus ar skod boutin. Dont a ra ar gronnad-frouezh er-maez da forzh peseurt mare eus ar bloaz, a-benn tri bloaz goude m' eo bet plantet an troad (daou vloaz evit ar bananez Texas). Dour e-leizh e ranker reiñ d' ar gwez-bananez hag ar muiañ a c'heller a dremp ; an hini aesañ da reiñ hag efedus-tre eo an dour-hañvouez graet gant fank ar yer, ar c'honikled hag hini « ar foz » (teurel evezh da lakaat dour a-walc'h a-gevret !) .

Ar M. Ensete ha na daol ket a ziwanoù a vev kalz pelloc'h eget ar re all.

NELUMBIUM SPECIOSUM Willd. (NYMPHOEA NELUMBO L.) (Nymphaeaceae). Kreisteiz Azia, 1787.

Ti-broud tomm. Plantenn-dour gant delioù bras krenn, gwazhennet, gwer arc'hlas ; ar bleunioù a zo dougennet gant garennoù hir ; gwenn int, roz un tammig war an erien, war-dro 0,20 m. a dreuskiz. Padout a reont keit hag an hañv.

NERIUM OLEANDER L. (Apocynaceae). Europa ar C'hreisteiz. Orañjezeg. Al loreen-rozenn eo, anavezet-mat gant an holl.

NYMPHAEA L. (NENUPHAR) (Nymphaeaceae). NYMPHAEA AMAZONUM Mart & Zucc. Jamaika. Ti-broud klouar. Bleunioù gwenn-arvelen, delioù krenn gwer luc'hus, an darn vuiañ pladet war an dour.

55

NYMPHAEA TUBEROSA A. Puine. Gevred ar Stadoù-Unanet. Bleuniañ a ra evel an hini a-raok e-pad an hañv.

OPUNTIA Mill. (Cactaceae). Ne lavarín amañ nemet ur ger eus unan hepken, ar gwellañ anavezet, pa ne gomzan ket evel m' am eus lavaret eus ar « plantennoù druz ».

OPUNTIA FICUS INDICA Mill. Mec'hiko, 1731.

Ti-broud yen. An Opuntia-mañ a zo anvet e galleg « figuier de Barbarie ». Anavezet a-walc'h e stumm gant hogozik an holl : o stummañ ur bod gant melloù bras, hir, goloet a zrein. flemmus-tre. Bleunioù melen-soufr, frouezh e stumm vioù ruz-arvelen (diwezh an hañv).

Notenn. - Evit ar re a gar frouezh an O. Ficus indica (c'hwek int ha plijus a-walc'h nemet skuizhus da zebriñ dre ma ranker atav tufañ ar bern splusennoù a zo enno) . Setu an daou zoare aesañ da zont a-benn d' hen ober hep en em flemmañ gant an draenigoù diniver o c'holeiñ ar c'hroc'hen : da gentañ, forzh penaos e ranker kutuilh ar fig-se gant un tamm lien tev pe daou damm koad ; neuze, pe lakaat ar frouezhenn en ur pod hag hemañ dindan un duellenn a strinko taer dour warni hag a lakaio anezhi da gornigella en he fod o skarzhañ an drein diwarni, pe, hep touch gant daouarn, faoutañ ar figezenn gant ar gontell ha debriñ an diabarzh gant ul loa.

OXYPETALUM CAERULEUM Dec. (Asclepiadaceae). Arc'hentina, 1832.

Ti-broud yen. Plantennig gant garennoù eeun, sonn, nebeut rodellus (1). Bleunioù glas sklaer, bihan (Mezheven-Gouhere).

PALMEZ. - Ar palmez a zo anezho ur familh rannet mat diouzh ar re all hag enni e kaver d' am meno-me bravañ skouerioù ar bed plantel. Gwir eo, dedennet e vezer pe ne vezer ket ganto, ar roueed mistr o fenn gouloù gwer, ken leun a hoal hag a hiraezh pa seller outo en abardaez-noz, treset o zrolinenn deñval ken c'hwek war ar mor, dindan meurdez al loar hañv. Marteze ar re a zo bet un diskuliadur don o gwelout evit ar wech kentañ, o deus bevet dija, pell, pell bras 'zo, dindan gwagennadur o delioù skañv en aer glouar an inizi-hud. Pell, pell bras 'zo.

(1) rodellus : volubilis.

55

Setu amañ penaos e c'heller rannañ ar palmez a vev war ar c'h-Côte d'Azur, darn anezho el lec'hioù tommañ hepken.

I. - Arecineae : Archontophoenix, Rhopalostylis, Howea, Hedyscepe, Chamaedorea, Sinecanthus, Arenga, Caryota.

II. - Coryphinae : Sabal, Chamaerops, Trachycarpus, Washingtonia, Livistona, Erythea, Rhapsis (holl gant liesdoareoù).

III. - Cocoineae :

1) Arecastrum.

2) Butia :

a) spatha blouc'h B. eriospatha

b) spatha blevek

troad ken hir hag an delienn B. elatay

troad berroc'h eget an delienn B. capitata

(gant al liesdoare leiospatha)

Jubea spectabilis - Cocos nucifera - Cocos Weddelliana.

IV. - Phoeniceae : P. dactylifera, P. canariensis, P. roebelenii, P. reclinata, P. Sylvestris.

D' ar boaz e lenner hag e klever ez eo ruz ar palmez war an dour hag an temz. Setu amañ bremañ ouzhpenn pemzek vloaz ma ran arnodennoù a bep seurt gant an holl doareoù palmez-se (bihan evit an darn vuiañ anezho), ma 'm eus goulennataet *Fachgenossen* e-leizh e meur a lec'h hag e meur a vro, hag e c'hellan lavarout ez eo an dra-se ur fazi eus ar re vrasañ. Teurel evezh a rank an hini a fell dezhañ lakaat palmez da greskiñ, ha da greskiñ buan ha brav, war daou boent : 1) natur an douar ; 2) ar pezh a zo da reiñ d' ar plantennoù. An holl zouaroù a c'hell dereout ouzh ar palmez. Mar deo avat skañv, traezhek, e vo ranket reiñ kalz muioc'h a zour eget mar deo ponner, priek-razek, en ur heuliañ atav ar c'henfeur a roan amañ da heul. An dra-mañ a zo a bouez bras rak lakaat a reer da vervel palmez bihan ha bras gant fazioù war ar magañ anezho. Da balmez meuriad an Arecineae n' eus aon ebet da gaout da reiñ re a zour, dreist-holl d' ar re anavezet dindan an anv boutin a g-Kentia (Howea, *Rhopalostylis* hag *Hedyscepe*) ha d' ar c'h-Chamaedorea. En douaroù ponner, ret bezañ dija evezhiekoc'h e-keñver ar re all (*Archontophoenix*, *Arenga* ha *Caryota*) (ar *Sinecanthus* n' eo nemet un doare *Chamaedorea*) . Evit meuriad ar *Coryphineae*, e ranker bezañ un tamm mat pishoc'h. Setu amañ penaos renkañ anezho evit ar pezh a sell ouzh o दौरañ, en heuliad-digreskiñ :

57

1. - *Livistona* (hemañ, kement, koulz lavarout, hag ar *Archontophoenix*, h.a.) ;
2. - *Rhapis* ; 3. - *Trachycarpus*, *Washingtonia* ha *Sabal* ; 4. *Chamaerops*. - Evit meuriad ar c'h-Cocoinae, setu amañ an heuliad : 1. - *Cocos Weddelliana* (hemañ, kalz muioc'h eget d' ar re all, hogos kement ha d' an *Howea*, h.a.) ; 2. - *Cocos nucifera* ; 3. - *Arecastrum* (evel an *Trachycarpus*, h.a.) ; 4. - *Butia* ; 5. - *Jubaea* (hemañ a zo ar balmezenn a gar an nebeutañ an dour, ur wech deut un tammig kreñv, e c'hell tremen an hañv hep dour all ouzhpenn hini an oabl).

An holl balmez a gar kalz an teil. Pa blanter anezho, e ranker (evel pa blanter forzh petra) ober un toull bras (war-dro 0,80 m. a zonder hag 1 m. - 1,20 m. a ledander) ha kargañ hemañ gant teil a bep seurt (teil kezeg ha n' eo ket hini saout, teil deñved ivez pa 'z eus, teil-douar, taouarc'h sec'h, gloan evel ma vez gwerzhet e ti ar varc'hadourien, tremp, h.a. Diwezhatoc'h, pe nebeut goude lakaat ar blantenn en douar ma n' eus ket bet tu d' ober un toull bras, ret eo reiñ ur wech an amzer tremp dourennek d' ar palmez, da lavarout eo teil yer teuzet en dour (ha dour e-leizh rak kreñv eo an teil yer) pe c'hoazh « tremp denel » (lakaat sulfat houarn e-touez da lemel ar c'hwez fall) gant dour ivez. N' eus nemet turiañ un tammig tro-dro d' ar balmezenn ha diskargañ ar boued. Pa 'z eus huzil mat eo ledañ anezhi en-dro da draoñ ar c'hef, दौरañ warni goude-se. N' eus netra gwelloc'h da reiñ liv brav d' an delioù.

Evit kaleder ar palmez, setu bremañ ar pezh a ouzon : e Breizh ez eus skouerennoù eus an *Trachycarpus excelsa*, eveljust, an hini a c'houzañv ar gwellañ ar yenijenn (betek war-dro - 12°) hag el lec'hioù tommañ e-pad ar goañv, eus ar *Phoenix canariensis*. En Inizi Borromeo (*Lago Maggiore*) e oa : *Trachycarpus*, *Jubea spectabilis* (ur skouerenn eus ar re gaerañ, brasañ palmezenn Italia, hervez ar blenier), *cocos capitata*, *Erythea armata* hag el lec'hioù gwarezetañ, *Erythea edulis* ha *Phoenix canariensis*. An dra-mañ a ziskouez e c'hellfer diorren el lec'hioù eus Breizh ma vev ar balmezenn diwezhañ-mañ, ar re veneget en he raok. Soñj am eus ouzhpenn-se bezañ klevet ur wech an Ao. *Guillaumin*, *Kelenn* er Museum, o lavarout din en doa gwelet en un tu bennak e traonienn al Loar, kalz yenoc'h eget aodoù Mor Breizh, kefioù kozh *Jubaea* a ziskoueze e oa bet aze skouerennoù bras eus ar balmezenn-se. En Inizi ar Briñsed, e mor *Marmara*, em eus kantreet ivez evit gwelout ar pezh a ra el

liorzhoù. Un tamm mat klouaroc'h eo an amzer eno eget en Istanbul. *Trachycarpus excelsa*, *Phoenix canariensis* hag ivez ur *Washingtonia filifera* bennak. Kizidikoc'h eget ar re emañ o paouez menegiñ. E Roma, heñvel an traoù ouzh re an Inizi Borromee met *Washingtonia*-ed ez eus ouzhpenn o tiskouez ivez ez eo tommoc'h al lec'h. Tro-dro da Athena ez eo re zic'hlasvez, re graset ha re baour an douar evit diskouez tra all, war dachenn ar palmez, eget amañ hag ahont ur *Phoenix c.* ha n' eo ket eus ar re geraan. N' anavezan ket Sicilia nag Afrika an Hanternoz na Bro-Spagn. Tommoc'h eo ar goañv er broioù-se eget e Menton, met er goañv e kouezh ken izel ar gwrezvuzulier pa 'z eus un taol yenijenn (da vihanañ war aodoù Aljeria, e Sicilia hag an Andalusia).

57

Ar balmezenn anvet *Ceroxylon andicola* eus Andes Bolivia (etr 2.000 ha 3.000 m.) , kalet a-walc'h eta d' ar yenijenn ha brasañ ezel eus ar familh (betek 60 m. a uhelder) a zo bet plantet war ar c'h-Côte d'Azur meur ha meur a wech. Morse n' he deus padet ha B. Chabaud a soñje e c'hellfe derc'hel e-kichen Cherbourg, da skouer, en abeg da leizhded vrasañ an aer. Talvezout a raje ar boan ober an arnodenn e Breizh met e pelec'h bremañ kavout plantenoù bihan pe c'hreun ? Diaesoc'h-diaesañ, siwazh, e teu da vezañ ar c'havout palmez en tiez a oa gwechall a bep seurt liesdoareoù palmez enno.

(Da genderc'hel.)

Kudenn ar 6 Kontelezh

gant A. HEUSSAFF

Iwerzhon a zo rannet e-keñver ar mererezh e 32 gontelezh. C'hwec'h eus ar re-mañ, en hanternoz, a zo bet dalc'het stag ouzh Bro-Saoz dre feur-emglev 1921. Alies e vez komzet eus Kudenn Oula (Ulster) , a laka an darempredoù da vezañ ken diaes etre Bro-Saoz hag Iwerzhon. Ret eo spisaat ez eus teir c'hontelezh all en Oula istorel.

Pevar milion a dud a zo en Iwerzhon a-bezh. Un drederenn anezho a vev er C'hwec'h Kontelezh. Un drederenn adarre eus ar re-mañ a zo a-du gant ar Republik : broadelourien a reer anezho, ha peurvuañ emaint o chom en tachennadoù tost d' an harzoù. Peseurt tud eo ar re a fell dezho chom a-du gant ar Rouantelezh Unanet, da lavarout eo a-du gant ar Saozon ? Kalz anezho a zo diwar ouenn ar Skosiz-se a voe « plantet » en Iwerzhon tri pe bevar c'hant vloaz 'zo, d' ar mare ma voe faezet ar vro gant armeoù Elisabeth I ha Cromwell. Ar Skosiz-se koulz hag ar Saozon hag ar Gembreiz (?) a zeuas d' o heul, a oa anezho protestanted. Gwir eo e voe troet ivez darn eus Iwerzhoniz da gemmañ relijion e-doug ar c'hantvedoù. E doare ma kaver hiziv anvioù iwerzhonek-rik gant darn eus ar re a ren ar C'hwec'h Kontelezh.

Dre vras, enta, ez eo katolik ha broadelour kevatal, tra ma wel ar brotestanted er Rannadur ur gwarez a-enep beli an Iliz Katolik. Kudenn ar c'hwec'h kontelezh a zo unan relijiel evit un darn vat.

An harzoù a rann Iwerzhon a voe divizet gant ar Saozon, ha gwasket war ar gannaded iwerzhonat a zeuas da London da sinañ ar feur-emglev (1921). N' eo ket bet asantet dezho dre vouezhiadeg ebet. En abeg d' ar Rannadur e kendalc'has an I.R.A. gozh, gant de Valera, da stourm, met a-enep da arme ar « Stad dieub ». Dalc'hmat ez eus bet argadennoù abaoe, ken e Bro-Saoz hag er C'hwec'h Kontelezh, a-wechoù er 26 zoken.

59

Evit Iwerzhoniz a gar o bro, ar Rannadur a zo un arouez eus sujedigezh Iwerzhon o kenderc'hel. Ne c'houlennont ket e vije taolet er-maez diskennidi ar re a laeras o douaroù diganto. Met evel an Normaned a droas gwechall da zifennourien gadarn ar vro a-enep ar Saozon, e tlefent soñjal da gentañ e mad Iwerzhon. A-hend-all, e ranker sellout outo evel ouzh alouberien.

Buhez arboellerezhel Iwerzhon a-bezh a zo gwanaet gant ar Rannadur. Ret eo derc'hel daou c'houarnamant (ur Parlamant a zo e Béil Féirste) , daou seurt mererezh ; ar c'henwerzh etre div rann ar vro a zo diaesaet en abeg d' ar c'hustum ; hentoù-houarn, a dalvez evit ar C'hreisteiz koulz hag evit an Hanternoz, a vez dilezet gant Béil Féirste hep goulenn ali digant Dulenn... Industriezh an Hanternoz a vije talvoudus evit ar C'hreistez, a c'hellfe skoazellañ gant ar magañ-loened (dalc'hmat e klever ez eus bet skrapet bagadoù chatal o treuziñ an harzoù dre flod) .

Broadelourien ar C'hwec'h Kontelezh a zo dindan wask an Unanourien. E sell d' ar votadegoù ez eo bet troc'het ar pastelloù-bro e seurt doare ma vez dilennet un tamm mat muioc'h a unanourien eget na dlefe bezañ hervez ar feuriadoù-poblañs. Da zoujañ o deus ar re-mañ na zeufe ar vroadelourien da vezañ niverusoc'h eget a-barzh nemeur amañ. Rak muioc'h a vugale a vez ganet gant ar Gatoliged eget gant ar Brotestanted. Klask a reer eta lakaat ar muiañ ma c'heller a vroadelourien da zivroañ, dre reiñ micherioù ha lojeiz kentoc'h d' an unanourien eget dezho. (N' eus ket labour evit an holl er C'hwec'h Kontelezh kennebeut.)

An Unanourien a lavar : ur gouarnamant demokratek hon eus. Ya, keit ha ma 'z eo emsavus evito. Warlene e oa un dilennadeg evit Kambr ar Gannaded e

Westminster. Ar strollad Sinn Fein a zivizas kinnig da zanvez-kannaded daou baotr yaouank, en toull-bac'h d' ar mare evit ar perzh o doa kemeret en un argadenn war ar c'hazarn. An daou-se a voe trec'h. Div wech e voe torret an dilenn - hag a-benn ar fin e voe roet ar gador-gannad d' an Unanourien a-enep da youl an darn vrasañ. An digarez : an daou-se a oa trubarded.

60

O tibab anezho e tiskoueze ar vroadelourien ne c'hortozent netra reizh digant gouarnamant Béil Féirste. Gouarnamant Dulenn a ra gant an arguzenn demokratek ivez, pa vez anv eus ar gudenn er bodadegoù broadel pe etrevroadel : rediet eo bet Iwerzhon da zegemer ar Rannadur, met an darn vrasañ eus Iwerzhoniz a zo a-enep d' ar Rannadur-se. Ma asantfe protestanted an Hanternoz dont a-du gant ar Republik, n' o defe ket da gaout nec'h e vijent gwasket e mod ebet. Dieub e vint da zerc'hel d' o relijion, gouest e vint da gaout o skolioù dres evel protestanted ar c'hreistez bremañ. (Ha ret eo lavarout n' eus ket a « ziskriminadur » a-enep dezho pa vez anv a reiñ micherioù pe lojeiz d' ar re o deus ezhomm.)

An Orañjisted, avat, a lavar nann krenn-ha-krak. Dre gaer ne blegint ket. Dre heg ne zeur ket a-benn anezho kennebeut : prest int da herzel gant holl o galloud - ha hini Bro-Saoz.

« Ni a zo gwazed d' ar Rouanez, » emezo. « Ni a zo Skosiz (!), Kembreiz (?) ha Saozon dre ar ouenn, ha bepred hon eus skuilhet hor gwad evit difenn ar Rouantelezh. Ni a zo deomp un doare-gwelout (= relijion) ha hengounioù disheñvel diouzh hini hon amezeien er C'hreistez. »

Tri fennabeg o deus eta a-enep an unaniñ gant ar C'hreistez : 1. - Ne fell ket dezho plegañ dirak an Iliz Katolik (a chom ganti ar ger diwezhañ er Republik, pa vez un arvell bennak a-zivout dereadegezh ul lezenn). 2. - Ne fell ket dezho kemer poan gant advuhezekaad an iwerzhoneg. 3. - Feal int d' ar Rouantelezh, a aotre dezho c'hoazh ul live-a-vuhez uheloc'h eget n' o defe er Republik - emezo !

Guez dezho n' eus nemet un hent da adunaniñ ar Vro : ra zeuy Iwerzhon a-bezh en-dro e-barzh ar Rouantelezh Unanet.

« N' eus nemet un doare ma c'hellomp en em glevout mat, eme ar bleiz d' an oan : ma lonkin ac'hanout ! »

Kostezenn ebet er C'hreisteiz ne gredfe d' ar mare-mañ kinnig dilezel uhelvennad Pearse : Iwerzhon iwerzhonek, er-maez ar C'hommonwealth. Ha n' eus ket kalz Iwerzhoniz er Republik a c'houlennfe rannañ ar Stad hag an Iliz.

Ur gudenn rouestlet-tre. Gouarnamant Dulenn n' en deus plan resis ebet. Ne ra nemet adlavarout e tlefe ar vro bezañ unanet. Met ne gred ket e c'hellfe bezañ tizhet dre heg. Adlavaret en deus an Ao. Costello daou pe dri devezh 'zo e rafe ar Gouarnamant kement ha ma 'z eo en e c'halloud evit lakaat arsav war argadennoù an I.R.A. yaouank. Un toullad mat a baotred a zo bet « dastumet » ha toullbac'het e-Dulenn e-doug an teir sizhun dremenet. Daou gannad o deus goulennet ma vije lakaet kudenn ar 6 Kontelezh dirak « Unvaniezh ar Broadoù Unanet », heñvel ha ma 'z eo ouzh hini Chipr, Hungaria, h.a. An Ao. Costello en deus nac'het. Tud 'zo a lavar ez eo diwar an abeg ma vije harpet Iwerzhon gant ar Soviedoù. Pezh a vije « komprometus », hag a lakafe Iwerzhoniz 'zo marteze da dreiñ a-du gant ar Gomunisted.

Nebeut heklev a zo bet d' ar c'hinnig ober ur c'hevredad politikel etre an Hanternoz hag ar C'hreisteiz, e diabarzh un unvaniezh ekonomek.

Un diskoulm peoc'hek a zo pell. Arvar a zo na savfe ar re a-du gant ma tistrofe Iwerzhon d' ar c'h-Commonwealth o mouezh, mar da arboellerezh ar C'hreisteiz re war ziskar. Hag e-leizh a dud a drofe a-walc'h a-enep emsav ar yezh.

E-leizh a dud yaouank, a-du arall, a zo aet dihabask gant ar sac'het ma 'z eo an traoù. Hag e fell dezho troc'hañ ar gudenn gant ar c'hleze pa n' eus ket tu d' he diskoulmañ. Setu perak ez eus kement a harp evit an argadennoù a c'hoarvez bremañ.

Renerien ar Strolladoù bras - Fianna Fail ha Fine Gael - a brezeg a-enep an argadennoù-se. « Lakaet, » emezo, « e vije rediet an Unanourien - ha Bro-Saoz - da zisober ar Rannadur : Iwerzhon a vo gwashoc'h dizunvanet eget biskoazh, gant c'hwervoni o chom etre ar rummadoù enebourien ». (Kalz eus gwander ar vuhez politikel er Republik a zeu diouzh ar gasoni a voe enaouet gant ar brezel-diabarzh, 1921-23.) Hag ar pezh a zo bet savet e-doug an 30 vloaz tremenet a vo lakaet en arvar gant ar rouestl a zeufe en-dro gant ar brezel-diabarzh nevez. Tud yaouank an I.R.A. a zo kadarn, hep mar, met emaint, hep ma fellfe dezho, o tistruj al labour-broadel. Peadra a zo da ober, hep mont da aberzhiñ e vuhez, ma karfe dezho skoazellañ da ober ur vro war-raok eus Iwerzhon, da wellaat stad hec'h arboellerezh, a zedennfe neuze tud ar 6 Kontelezh d' ar menoz-unaniñ. (Gwir eo ez eus e-leizh a dud yaouank a dec'h da Vro-Saoz da glask labour hep ma vije ret dezho bepred - met n' eo ket un hevelep rummad paotred-an-arc'hant a gaver en I.R.A. !)

Kalz speredoù en Iwerzhon a zo rannet enno o-unan d' ar mare-mañ.

AL LEVRIOU

THE EASTER LILY, The story of the I. R. A., gant Sean O'CALLAGHAN ; London, Allan Wingate, 1956. - Priz : 15 shilling.

Ne lavarin ket ez eo plijus al levr-mañ penn-da-benn : an oberour, bet da gentañ en I. R. A., en deus troet e chupenn e 1937 ha stourmet neuze, a-du gant De Valera, a-enep d' e gamaraded kozh ; ouzhpenn-se e teu a-wechoù dindan e bluenn traoù gwall-gasaus : keñveriat, da skouer, Roger Casement gant Lord Haw-Haw (e-giz ma lavare ar c'hazetennoù saoz) pe an I. R. A. gant ur « bempvet kolonenn » a zo divalav-meurbet. Daoust da se ez eo *The Easter Lily* ur skrid talvoudus dre ma ro danevell un test diwar-benn traoù n' int ket anavezet mat, evel istor an I. R. A. abaoe 1930, pe a vez tavet warno, evel emzalc'h an iliz e-keñver soudarded an arme republikan. Er-maez eus an danevelloù personel, a-hend-all, e c'hell ar skrid bezañ diresis-meurbet, pe zoken un disterig kamm.

E 1932 e oa ur strollad fachist o sevel en Iwerzhon : e rener, ar Jeneral O'Duffy, bet mestr ar polis er Stad Dieub, a ginnige kemer Dulenn e penn 100.000 Roched Glas. A-du gant ar Rochedoù Glas e oa an dud binvidik, ar saozgarourien, an iliz hag ul lodenn vras eus ar polis. De Valera, gant e arme bihan, hep polis feal (e 1933 e rankas krouiñ ur bagad nevez a voe lesanvet **the Broy Harriers**), ne oa ket gouest d' ober kalz tra a-enep dezho. An I. R. A. an hini eo a ziskennas war an dachenn hag a ziluzias ar gudenn. Da virout na vefe kollet holl c'hounidoù an damzieubidigezh a oa hini Iwerzhon, e tivizas terriñ nerzh ar Rochedoù Glas. Ha graet e voe evel ma oa bet divizet. Gant kann hag emgann, anat eo. A-benn ur pennadig ez eas ar Jeneral O'Duffy da stourm a-du gant Franko hag a-barzh pell ne voe ket mui klevet anv eus e Rochedoù.

Pa oa re an tu dehou o kas soudarded da sikour Franko, en em gavas an I. R. A. evel rediet da vont war skoazell ar gouarnamant spagnol, ha rener an I. R. A. e-unan, Frank Ryan, a gemeras penn ar bagad Iwerzhoniz. Trec'het Republikaned Bro-Spagn, ez eas un niver eus ar republikaned iwerzhonat bet er « brigadennoù etrevroadel » da repuiñ - en un doare souezhus evit neb n' anavez ket ar politikerezh iwerzhonat - en Alamagn. Ha kalzik labour o deus graet eno, a-raok hag e-pad ar brezel : int eo a sikouras Sean Russell da vont e darempred gant gouarnamant Berlin ha Frank Ryan e-unan a oa en U-boot a zegase en-dro da Iwerzhon, e derou ar brezel, mestr bras an I. R. A.

63

Gant henezh, Sean Russell, e voe renet bombezadegoù 1939-40 e Bro-Saoz. Ar pal a oa distrujañ traoù a-bouez e bro an enebour, ha diaesaat e vuhez betek lakaat anezhañ da blegañ. Fellout a ra da Sean O'Callaghan gwelout levezon an Alamanted e dibab an doare-stourm-se : gwall-arvarus eo ; rak petra neuze diwar-benn «merzherien Manchester » hag o rummad ? Pezh a zo sur avat eo e voe didalvoudekaet, ha lakaet da c'hwitañ, argadenn an I. R. A. gant ar brezel-bed o tarzhañ. Ha gant ar brezel-bed o tarzhañ ivez e c'hellas, pe e rankas, gouarnamant De Valera skeiñ garv-meurbet gant ar republikaned en Iwerzhon : unan anezho zoken, Tony d'Arcy, a voe lezet da vervel gant an naon en toull-bac'h. E-tro ar memes mare e varve Sean Russell e-unan, war al lestr-spluj alaman hag a zegase anezhañ da gemer penn e arme en Iwerzhon, hag e-tal aodoù Iwerzhon c'hlas eo e voe sebeliet, e liñser spoumek ar mor, gant an enorioù dleet d' ar soudarded, korf ar jeneral republikan.

Gwall-skoet an I. R. A. e pep keñver - marv e rener, prizoniet kantadoù eus e izili - an taol gwashañ dezhañ e voe treisoni Stephen Hayes. Bez e oa Stephen Hayes rener-pennarter an I. R. A., sinet en doa an ultimatom d' ar gouarnamant saoz e 1939, e anv e penn kentañ roll ar sinerien, ha, war a seblant, e werzhe kevrinoù an arme kuzh da boliserien ar gouarnamant iwerzhonat. War a seblant, a lavaran, rak evezhiek-meurbet ez eo oberour al levr pa gomz eus ar gudenn-se, met lennet em eus e lec'h all e oa Stephen Hayes un treitour e gwirionez. Ne vern penaos, harzet e voe Stephen Hayes gant Sean McCaughy, an

adjutant-jeneral, evel ma reer eus pennjeneral an I. R. A., goulennataet, ha barnet d' ar marv gant ul lez-varn-arme. Dont a reas Stephen Hayes, en un doare souezhus, a-benn da dec'hout, hag evel-se eo e voe gouezet gant an dud ar pezh a oa c'hoarvezet. Tapet e voe Sean McCaughy gant poliserien ar gouarnamant, barnet (nac'h a reas komz) ha fuzuilhet. Kantadoù ha kantadoù soudarded republikan a voe harzet neuze ha kaset d' ar c'hampoù-bac'h : e 1945 hepken eo e tlee bezañ lezet da vont ar re anezho a oa bev c'hoazh, - gwan, dinerzh hag e truilhoù.

Kredet e oa neuze e oa marv an I. R. A. Nebeutoc'h eget nav bloavezh a zo bet ezhomm da adsevel anezhañ : peogwir ez eo e 1954 e voe taget, gant soudarded eus an arme kuzh, ur c'hazarn er c'hwec'h kontelezh (Northern Ireland). Abaoe, evel ma ouzer, ez eo bet meneget an I. R. A. nospet gwech er c'heleier. Talvoudus eo neuze kaout barnadenn an Ao. Sean O'Callaghan, hag a hañval anavezout meur a dra, diwar-benn nerzh an arme ha stad an traoù en deiz a hiziv. Hervezañ e vefe an I. R. A. « aozet ken efedus hag armet ken mat ha biskoazh abaoe 1922 ». « Anat eo, » emezañ, « ez eus da nebeutañ kement a dud ennañ ha ma oa e deizioù bras 1934-5-6 » (war ur bajenn all e tiskuilh e oa 10.000 den en I. R. A. e 1934). « Ar renerien, » a skriv c'hoazh, « a zo alvokaded, kelennerien ha medisined yaouank, pe studierien, hag an holl a zo kaset war-raok gant uhelvennad frankiz Iwerzhon. An I. R. A. en deus hiziv en e greiz lod eus an dud a oa dija e-barzh e 1934-5-6, met an darn vrasañ eus e izili a zo tud yaouank war-dro 22 pe 23 bloaz. Ar soudarded a zo dreist-holl micherourien ha devezhourien... »

« Hiziv, » eme c'hoazh an oberour, « emañ spered Iwerzhon Yaouank oc'h adsevel. An dud kozh, tud 1916 ha 1921, o deus kollet ul lodenn vras eus o levezon. » - « Dre m' o deus an dud-se, » emezañ, « dilezet ar feiz en uhelvennad ar frankiz ha graet eus Iwerzhon ur c'hornig-douar strizhsperedet ha proviñsel. ».

64

En tremened o deus graet renerien an I. R. A. daou fazi bras : p' en deus Frank Ryan kaset da stourm e Bro-Spagn, ha Sean Russell e Bro-Saoz, paotred yaouank hag a felle dezho e gwirionez en em gannañ « on the Border », da lavarout eo, war an harzoù enepnatur savet gant ar Saozon en hanternoz an enezenn. Deut eo bremañ an I. R. A. en-dro d' he folitikerezh kentañ, d' he folitikerezh-orin. Ar bobl a-bezh a zo a-enep d' ar « Border » - tra na oa ket ar bobl a-bezh a-enep da Franko pe a-enep d' ar Saoz-Amerikaned. An doareoù hag o deus torret nerzh an I. R. A. e 1941 ne c'hellont ket mui bezañ implijet bremañ a-enep dezhañ. Ken e c'heller lavarout e teuio an I. R. A., hag ar strollad politikel stag outañ, ar Sinn-Fein, da gemerout muioc'h-mui a bouez en Iwerzhon er bloavezhioù da zont.

Daoust d' e fazioù ha d' e venegoù argarzhus, ez eo talvoudus al levr da neb a studi istor a-vremañ Iwerzhon. Ouzhpenn-se, from a zo e-barzh, hag ivez meur a dra vihan, na greder ket skrivañ alies, hag a lak da advevañ, gant e veleien, e soudarded, hag e zañsoù, aergelc'h souezhus ar vro.

THE ACCUSING GHOST, or JUSTICE FOR CASEMENT, gant Alfred NOYES ; embannet gant Gollancz, London, 1957. - Priz 15 shilling.

Un nebeut devezhioù a-raok emsavadeg 1916 e Dulenn, war and bae Tralee, e tilestre tri den diouzh ur vag-spluj alaman. Dont a raent da zivizout gant renerien an arme iwerzhonat, hogen, pa ne oa ket bet kemennet o donedigezh en a-rank, ne oa nikun ouzh a gortoz. A-benn un nebeut eurvezhioù e oa harzet unan eus an tri den, e kreñvlec'h kozh McKenna, gant ar polis saoz. Anv an den-se a oa Roger Casement.

Trec'het e voe an emsavadeg hag ar renerien anezhi, barnet prim-ha-prim, lazhadeg. Hep truez ebet. Petra oa an dud-se avat, evit ar bed bras ? Tud dianav, diskouezet e pep lec'h evel treitourien gwerzhet d' an Alamanted. Zoken gant Iwerzhoniz ne oant ket bet, pa oant bev, gwall anavezet, ha nebeutoc'h c'hoazh enoret : John Redmond, rener ar parlamantourien saozgar, an hini eo a oa

ar brud gantañ. Bez e c'helled 'ta kondaoniñ ha fuzuilhañ hep ma vefe chalet, na trubuilhet, kalz tud. Met Sir Roger Casement !

En holl gannadtiez Europa, hag e meur a lec'h all er bed, e oa anavezet anv Roger Casement. Ul labour tenn, kalonek-dreist, en doa greet er C'hongo, hag e bro-Berou, o tiskuliañ fallagriezha ar genwerzhourien a verzherie an dud a liv evit ober dezho degas muioc'h-mui atav a gaoutchoug. Danevelloù Roger Casement a oa bet embannet, e stumm « levrioù gwenn », gant gouarnamant Breizh-Veur, ha bez e oant bet, evit ar gouarnamant-se, diazez diplomatel e dagadenn a-enep da c'houarnamant Brussel ha da hini bro-Berou. Meulet e oa bet Casement e kazetennoù Breizh-Veur, meulet e oa bet gant eskibien diouzh kador-brezeg abati Westminster. Hag, en diwezh, e oa bet graet marc'heg evit e labour e servij ar gwir hag ar reizh. Ar seurt den-se an hini eo a oa da vezañ barnet, e London, evel treitour.

65

Barn anezhañ, ha lakaat kondaoniñ anezhañ, a oa, goude-holl, aes a-walc'h. An Attorney-General evit ar Rouantelezh (Ministr ar Justis), a oa F. E. Smith, diwezhatoc'h Lord Birkenhead, unan eus pennoù Ulsteriz hag eus enebourien douet ar vroadelourien iwerzhonat : eñ en em anvas e-unan Crown-Prosecutor, da lavarout eo Tamallour evit ar Gurunenn, er prosez. Da varner e voe lakaet an Ao. Rufus Isaacs, bet tapet, tri bloaz a-raok, en aferioù lous Marconi ha bet difennet dirak al lez-varn, en degouezh-se, gant... F. E. Smith end-eeun. Erfin, ma c'helle barnadenn Rufus Isaacs bezañ torret gant Ti al Lorded, e oa ret, evit degas ar prosez en-dro dirak ar Gambr Uhel, kaout aotre... an Attorney-General, da lavarout eo aotre F. E. Smith. Difrailh e oa an irienn evit kondaoniñ Casement.

Kement-se, avat, ne oa ket trawalc'h c'hoazh, rak, kerkent ha barnet Casement, e savas ur bern tud o mouezhioù evit goulenn ma vefe lezet gantañ e vuhez : Arnold Bennett, G. K. Chesterton, Darwin, Conan Doyle, John Galsworthy, Jerome K. Jerome, Eskob Winchester, ha nouspet hini all. Ret e oa mirout ouzh an dud-se da c'hounit levezon war gelc'hioù ar gouarnamant hag ar palez. Ret e oa mirout ouzh uhelidi all da vont d' o heul da sinañ ar goulenn-a-drugarez. Ret e oa terriñ brud-vat Casement dirak ar bed bras. Ret e oa, erfin, evel ma skrive Sir Ernley Blackwell en un notenn d' ar gouarnamant, « mirout na vefe enoret Casement evel ur merzher ». Evit-se e voe kavet, dres pa oa ezhommi dioutañ, « deizlevr Casement », m' en em ziskoueze an oberour ennañ, gouez d' e damallerien, evel un den divoral, kollet abaoe bloavezhioù en oberoù euzhusañ an orged heñvelreizh. Lakaet e voe « eilskridoù » diwar an deizlevr dirak daoulagad ar Roue, dirak daoulagad Saozon zo, Iwerzhoniz zo, kazetennerien zo, dirak daoulagad kannad Amerika e London, gant ur c'huzul da hennezh, a-berzh an Ao. Asquith, « n' en doa ket da virout ar c'heloù-se evitañ e-unan ». Ken e c'hellas Casement bezañ krouget. Ha bezañ krouget hep re a vec'h evit ar Saozon a-berzh o mignoned.

Unan eus an dud lakaet kiriek da vezañ brudet an « deizlevr » a zo Alfred Noyes, barzh ha kargiad uhel. Ne oa ket gwir, met evel-se e oa ar vrud. En ur varzhoneg, e c'halve W. B. Yeats anezhañ da guitaat tu ar c'haouierien ha da ziskuliañ, dirak an holl, ar wirionez. Emañ an Ao. Noyes o paouez respont d' ar galv, dre embann, en ul levr diazezet-aketus, kement a ouie diwar-benn an « deizlevr » ha diwar-benn Casement.

N' eus nemet un dra hag a c'hellfe troc'hañ ar gudenn diouzhtu ha lakaat an traoù sklaer er-maez eus pep tabut, hag an dra-se a vefe d' ar gouarnamant saoz diskouez ar skrid-orin, ma 'z eus, evel ma lavar, unan. Nac'h a ra an Home Office hen ober, avat : zoken fiziout ar skrid e daouarn pevar skiantour d' e studiañ. Tra souezhus bras, neketa, pa 'z eus bet profet d' an dud kement a « eilskridoù » da lenn, ha pa 'z eus c'hoazh hiziv an deiz un eilskrid e kerzh ur c'hazetenner, an Ao. Singleton-Gates, hag en deus bet kinniget ur wech (1926) e voulañ. An « deizlevr » -orin ne c'hell ket, peogwir n' eus ket anezhañ, pe peogwir ez eo ur skrid « kempennet ».

A-raok lakaat brud an « deizlevr » da redek, e reas an Attorney-General un dra kalz bravoc'h : kinniget e voe un « eilskrid » da zifennourien Casement ha

displeget dezho, fraez-meurbet, e vefe lezet e vuhez gant ar prizoniad - lakaet e vefe e-lec'h e ti ar re sot - ma asantfent lavarout e oa « kablus met foll », an « deiz-levr » da brouenn d' e follentez (gwelout lizner an Ao. Artemus Jones, bet difennour Casement, embannet en Observer an 28 a viz Ebrel 1957 gant H. Montgomery Hyde). N' eo nemet goude nac'hadenn heuguet an difennourien eo e voe lakaet ar brudoù da redek da vat.

66

Re hir e vefe displegañ amañ penaos e c'hell Alfred Noyes diskouez e oa faos an « deizlevr » : kement a zislavarennoù, a eneplavarennoù, a gammlavarennoù, a enepgwirionezioù a zo e diskleriadurioù Lord Birkenhead, Sir Ernley Blackwell, hag ar re all, ma n' helled ket tremen hep kaout disfi. Dedennusoc'h eo displegañ penaos e c'houlakaer ez eo bet savet an « deizlevr », hag a denn, HEPKEN, d' ar bloavezhioù 1903 ha 1910. E-pad ar bloavezhioù-se en doa Casement kaset d' ar gouarnamant saoz, e-sigur e enklaskoù er C'hongo hag er Putumayo, danevelloù a bep seurt hag a oa enno, kement-se holl skrivet diwar e zorn, anvioù ar c'hêrioù treuzet gantañ, deiziadoù, munudoù a bep seurt diwar-benn traoù euzhus, ha dreist-holl troidigezh un deizlevr gant ul lakepod anvet Armando Normand, ken divalav ar pezh a zo e-barzh ken n' en doa ket fellet da Casement fiziout an eilskrivañ anezhañ e den all ebet. Aes eo bet d' ur c'hempenner ampart aozañ, diwar an danvez dispar-se, an deizlevr tamallet da Casement. Hag evel-se, moarvat, eo bet graet.

Krouget eo bet Roger Casement, klasket eo bet, pa n' helle ket en em zifenn - unan eus ar gazetennourien amerikan diskouezet an « deizlevr » dezhañ e 1916 en doa goulennet, a-raok kas kelou da zen, an aotre d' hen lakaat dirak daoulagad Casement : nac'het e oa bet an aotre-se outañ - klasket eo bet, a lavaran, e louzañ en un doare spontus, hag e gorf, douaret en toull-bac'h, a zo bremañ atav nac'het e gas en-dro d' e vro c'henidik : met « *his ghost is beating on the door* ». Ha kreñv e sko. An dud divalav o deus klasket skeiñ gantañ ur c'hastiz gwashoc'h eget ar marv a zo bremañ o zro da vezañ dirak al lez-varn, ha n' eo ket ul lez-varn renet gant ur Rufus Isaacs : lez-varn an istor ne lavaran ket. Ha dreist d' o drougiezh, dreist d' o zrec'h bihan heugus ha berrbad, e sav skeudenn gaer Casement, ar gwir varc'heg, evel ma komze d' e damallourien el lez-varn : « Lezit ac'hanon da gomz, me ho ped, n' eo ket diwar va fenn va-un ha diwar va flanedenn, met diwar-benn un dra pouezusoc'h kalz - n' eo ket diwar-benn tonkadur un Iwerzhonad en deus stourmet ha c'hwitet, met diwar-benn gwirioù ha tonkadur ar vro n' he deus ket c'hwitet. Iwerzhon he deus gwelet he holl goanagoù o vont da netra, ha koulskoude he deus goanag c'hoazh. Iwerzhon he deus gwelet he mibien, hag he merc'hed ivez, o c'houzañv a remziad da remziad, atav evit an hevelep mennad, atav evit an hevelep disoc'h, hag atav dindan dorn an hevelep gwasker ; hag atav ez eus deut ur remziad nevez da genderc'hel gant an emgann. Rak, mar deo galloud Bro-Saoz bezant e pep lec'h - ma astenn, evel ma lavare an Ao. Gladstone, betek bevennoù pellañ an douar - goanag Iwerzhon a zo brasoc'h c'hoazh eget ar galloud-se, kreñvoc'h c'hoazh eget ar galloud-se, hag adnevezet gant pep rummad o vale war roudoù ar re gozh. An uhelvennad a c'hell genel seurt dalc'husted, seurt galloud da virout, a-dreuz kantvedoù a reuzeudigezh, an eñvor eus ar frankiz kollet, sur-mat ez eo an uhelvennad ar bravañ a voe biskoazh den o stourm evitañ, o vevañ evitañ, o vervel evitañ. Mar deo evitañ uhelvennad-se en em gavan hiziv dirak al lez-varn, neuze emañ e kompagnunezh kaer-dispar, hag un hêr d' an enorusañ madoù ».

67

Levr an Aotrou Noyes a zo bet barnet gant holl gazetenoù a-bouez Breizh-Veur. An Observer evel ar Scotsman, an Evening Standard evel ar Belfast Telegraph a zo a-du evit goulenn ma tiskouezo an Home Office e baperenoù. « Barnet eo bet Casement ha paeet en deus, reizh pe direizh ar varnadenn, » a skrive Christopher Ellis en Observer, d' an 28 a viz Ebrel. « N' eo ket eñ avat a zo bremañ dirak al lez-varn. An Home Office ha Lord Birkenhead, ne lavaran ket. »

Evit bezañ implijet seurt armoù a-enep d' ur seurt den.

Per DENEZ.

Burev Breizhat an Ergerzh

An Naoned 7

Izili hed-buhez 10.000 lur

Izili bloaz 2.500 lur

Koumanant-bloaz da « Arvor » hepken 500 lur

Embannadurioù ARVOR a ziskouez d' ar bed dremm wirion Breizh hag he fobl. Ober hag Abostolerezh, espernel, sevenadurel, ergerzhataerel, diouzh spered ar vro. Darempredoù war eeun ouzh pep bro. Paeamantoù dre chekennoù-bank pe baperoù-post. Skrivañ da : « Monsieur le Président de l'Office Breton du Tourisme. Nantes 7 (Bretagne).

Savet e 1949. Penzileuriad : Julian-Per Coraud.

Kenlizherierien a-youl-vat (digollet eus o mizoù) a zo klask dezho en Breizh hag e lec'h all.

NOTENNOU

HOR MIGNONED. -

Gweltaz, Gwenhaela hag Ewan er Fur a zo laouen da gas deoc'h doare a c'hanedigezh o c'hoarig Gwillemed, en Naoned, d' an 8 a viz Gwengolo.

Gwenola Fleury a zo laouen da gemenn deoc'h ganedigezh he breur Yann-Andrev-Alan, d' ar 14 a viz Gwengolo, e Koad-Serc'ho, Montroulez.

Laouen omp bet o c'houzout e oa ganet e ti hor c'heneiled an Aotrou hag an Itron Faou ur plac'hig Hollwenn-Lena, e Keranna-Yerres.

Brittia hag Nolwenn Pinault a zo laouen o kemenn o deus bet ur breur anvet Gurvan, e Casablanca, d' ar 26 a viz Here.

Da geñver ganedigezh e vab e kemenn dimp ivez hor mignon Jord Pennaod penaos en deus bet tabut e consulat Bro-C'hall pa 'z eo aet da ziskleriañ ar paotr. « Gurvane ? peseurt broadelezh ? - Breizhat ! - O ! dibosubl, aotrou Letanant, al lezenn... - Ya pe nann ? Ma nac'hit e envel evel m' am eus divizet, ez an raktal da gêr Casa hag e ran ur sujed Morokat anezhañ ! - ...neuze Gurvane e vo ? - Nann G-u-r-v-a-n ! - Met, reizhskrivadur ar galleg... - Met reizhskrivadur ar brezhoneg ! Ha Gurvan eo bet skrivet. »

KANV. -

Gant poan hon eus klevet e oa marv e Roazhon, d' an deiz kentañ a viz Gwengolo, hor c'heneil Jord ar Mée, sammet d' an oad a 55 bloaz gant ur c'hleñved dibardon. Anavezet mat e oa Jord ar Mée en emsav. A-raok ar brezel en doa labouret e Pariz e bagad paotred Sav, hag e-pad ar brezel en doa bet ur garg uhel er Strollad Broadel koulz hag e Roazhon-Breizh. Savet en doa evit ar skingomz pennadoù a bep seurt diwar-benn buhez ar bed kelt hag en em ziskouezet en doa ur skrivagner ampart ha gwevn e bluenn. Un druez eo gwelout anezhañ o vont kuit diouzhomp pa oa ezhomm kemend-all eus e skoazell hag eus e alioù, ha pa oa o labourat a-zevri war danvezioù a-bouez.

D' e intanvez ha d' e vugale e kinnigomp hor gourc'hemenoù mantret a gengañv.

PROFOU. -

Setu roll ar profoù hon eus bet e korf an tri miz diwezhañ :
GOUERE.

- H. al Lann, 500 lur ; K. Barbotin, 500 ; Yann Koailh, 500 ; Yann Thomas, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Y. Souffès-Despré, devezh ar brezhoneg, 500 ; J. Daniou, 1.000 ; Dr G. Etienne, 5.000 ; Itr. Kemere, devezh ar brezhoneg, 2.000 ; J. ar C'hozh, 1.000 ; Y. ar Gall, 500 ; Kelc'h Keltiek, Roazhon, kest graet da geñver devezh Aogust Brizeug, 13.610.

War un dro, 26.110 lur.

EOST.

- Y. Gwegen, 1.000 lur ; Per Peneg, 4.000 ; J. P. D'Haese, Keranna hag emglev Yerres, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Abanna, 5.000 ; Dll de Parcevaux, devezh ar brezhoneg, 1.000 ; Erwan Marker, 1.000 ; Abeozen, 1.000 ; Dll Cazin, 200 ; Daoudour, 2.000 ; T. Pabu, diner ar vro, 500 ; Kef ar brezhoneg (dastumet gant « Ar Vro »), 6.500.

War un dro, 24.200 lur.

GWENGOLO.

- Yann Ezel, 10.000 lur ; F. Kervella, 20.000 ; R. Tassel, 500 ; dizanv, 200 ; Dr Gwilhou, diner ar vro, 500 ; L. ar Floc'h, 500 ; G. Etienne, 4.000 ; G. Le Cler, 200 ; L. Chalier, 1.000 ; Paol Gwilherm, 1.000.

War un dro, 37.900 lur.

Bet hon eus abaoe deiz kentañ ar bloaz 176.790 lur a brofoù, 52.260 anezhe da geñver devezh ar brezhoneg. Bennozh Doue d' ar brofourion galonek.

LIZHIRI. -

Sed amañ un toullad barnadennoù tennet al lod vrasañ anezhe eus lizhiri a zo degouezhet ganimp abaoe an niverenn diwezhañ. Diskouez a reont n' eus ket daou zen o soñjal heñvel hag ez eo dic'hallus plijout d' an holl. Evel m' hon eus lavaret meur a wech pepini a gemer ar pezh a gar hag a lez a gostez ar peurrest.

« ...Ur c'homunist oc'h pe ur mignon dezho - ret eo din hel lavarout... Planedenn Hungaria a vo hini Breizh, am eus aon... » T. J.

« Kavout a ra din e kemer « Al Liamm » en desped dezhi hag hep gouzout dezhi ur renadur kloeregel. Dre reolenn, n' am eus netra a-enep ar c'hloerelerezh, a-bouez ma vefe uhel-menzioek; degemerus d' ar menzioù all hag eveziek, pezh ne vez ket atav. Brav eo marteze lenn barzhonegoù pe pennadoù-skrid diwar-benn an Itron Varia pe Santez Anna, An Aotrou Doue pe an Ankou, hag all..., ha tu a vefe, dre lodennoù, da genderc'hel gant an hent-se war gelaouennoù poblek. » E. G.

« Bras e vez va flijadur o lenn « Al Liamm », dreist-holl pa laka da zigeriñ muioc'h hor prenestr war ar bed. Din o deus plijet kalz an niverenn diwar-benn Hungaria, pennadoù Jestin « Hortus Mangarevensis », ha pennadoù evel ar C'hermes. Nebeutoc'h avat e plij din an troidigezhioù : ur gelaouenn-gelc'h ne dle ket bezañ anezhi un teskad poelladennoù. » Y. S.

« Spontet e oan bet gant niverenn 62 « Al Liamm ». Mignoned all hag a oar ar brezhoneg gwelloc'h egedon a zalc'has war o imor. E-keñver ar yezh ne oa nemet un tregont pajennad bennak a gement a c'helle bezañ lennet gant dudi. Ar peurrest ne oa ket brezhoneg ken... « Hortus Mangarevensis » a c'hell bezañ un dra nevez pleustret warni e brezhoneg. Dibaot avat e vo bet al lennerien o vourrañ gant seurt pennadoù. Daoust hag e soñjit a-wechoù en ho lennerien nevez... Pa geñveriañ Brud gant niverennoù 'zo eus « Al Liamm », n' em eus ket ezhomm lavaret pelec'h e kavan va dudi.

« Emaon o paouez resev niverenn 63 « Al Liamm ». Gwellaet eo un tammig, pas kalz siwazh ! »

Y. C. (lizher skrivet e falc'huneg).

70

(Al lenner-mañ a glemm ivez abalamour d' ar vruderezh a reomp, evit « Bretagne Réelle ». Gwir eo he deus ar gelaouenn-se embannet nevez 'zo gwirionezhioù displijus evit tud 'zo, met gwirionezhioù memestra. N' omp ket bet atav a-du gant ar gelaouenn-se ha n' omp ket bremañ kennebeut evit traoù 'zo. Hor soñj hon eus dija lavaret war ar poent-se. A-hend-all ar vruderezh-se a zo bet paeet.)

« Nevezenti vras an niverenn-mañ (« Al Liamm », niv. 62) eo pennad Remont Jestin, derou un taolennadur plantennoù dindan an anv « Hortus Mangarevensis ». Re bell eo bet dilezet gant hor skrivagnerien skiantoù an natur. Nag a, studiadennoù, nag a levrioù a ve da sevel a-zivout loenoniezh ha louzawouriezh. Goulenn a ran ma vo advoulet oberenn Remont Jestin e stumm levr, gant tresadennoù ha luc'hskeudennoù ma 'z eus tu. »
« Ar Bed Keltiek », niv. Gwengolo.

« Al Liamm », niv. 63. Pennadoù prederouriezh ha politikerezh a zo deuet-mat. Klask reiñ ur ster d'ar stourm, pe gentoc'h, klask dizoleiñ ster ar stourm a zo ret. Ret eo ivez sevel un diazez speredel d' an emsav politikel a weler o tiwanañ e Breizh, war-lerc'h entre-mar ar bloavezhioù diwezhañ. Emsav Breizh a zo bet adal derou an 19^{vet} kantved eneberezh an hinienn, - an hinienn evel den koulz hag an hinienn evel pobl, - ouzh galloud mac'hom ar stad : an den pe ar bobl o nac'h gwiskañ lifre al lakez. E-kichen sevel an diazez speredel, avat, ez eus dibab hentennoù ar stourm. Tremenet eo prantad romantelezh « Barzhaz Breizh », ar rannvroelezh estourbeilhonek hag ar vroadelouriezh giz « Breizh Atav ». En amzer Europa Vihan, en amzer ar c'hevezerezh etre ar « Bed dieub (!) » hag ar Soviedoù, e tle emsav Breizh empentiñ stummoù taktikel nevez. Setu perak e lenner gant frouezh arnodskridoù evel « Breizh digor war ar Bed » gant Jil Ewan, ha « Hent ar C'hoad » gant A. Heussaff.

« N' eo ket ar wech kentañ ma klasker, evel Ivon Kraf en e bennad « An doare kontañ dre zek », eeunañ an doare kontañ e brezhoneg, pa ne ve nemet evit ar skolioù. Em pennad « Penaos niveriñ e brezhoneg », e niverenn 17 « Gwalarn », 1929, e kinnigen war-bouez nebeut pezh a ginnig I. Kraf. Koulskoude, krediñ a raen (ha krediñ a ran atav) eo koulz mirout « triwec'h » daoust ma kaver « eitek », skrivet « eizdec » e brezhoneg-krenn, « daou-ugent », « hanter-kant, tri-ugent, pevar-ugent ». Evit 70 e kinnigen « seizh dek » hag evit 90 e kinnigen « nav dek ». Anzav a ran eo ijinus ar pezh a ginnig I. Kraf. Gwirheñvel eo ez echue gwechall an degadoù e « -k'ont- ». Tu a ve marteze da zegemer « segont » (pe gentoc'h « seikont ») ha « nawgont » (pe gentoc'h « naogont »).
« Notenn : Ur fazi-moulerezh fentus a zo er varzhoneg « Galv ar Beziou », gant Roparz Hemon. E-kreiz ar bajenn 6, e tleer lenn « Mui ne bad en hor Glad eurus ».
« Ar Bed Keltiek ».

71

« Gant ur blijadur vras am eus lennet niverenn diwezhan « Al Liamm » (63). Sebezet on bet gant kaerded barzhoneg Roparz Hemon, hag e ampartiz da ober gant gwerzaouriezh ar c'hrennvrezhoneg. Ur « Buhez Mabden » nevez, ken evit an danvez, ken evit ar stumm, hogen gant ur barzh kalz donezonetoc'h eget an hini a savas ar varzhoneg kozh (ha ne oa ket ken dister ha ma kreder a-wechoù). Daskoriñ a ra deomp hol lennegezh kozh evel ma vije bet moarvat paneve diskar ar vroadelezh ha levezon ar galleg. Krediñ a ran muioc'h-mui emañ dazont hor barzhoniezh er werzaouriezh krennvrezhonek (pe dre vras, er genganez keltiek). E-keñver danvez, marteze n' eo ket trec'h « Galv ar Beziou » da « Birc'hirin ar Mor », hogen lakaat a ra ac'hanon da dridal kalz donoc'h... »
A. E.

« Mat e oa niverenn 63 « Al Liamm », dreist-holl « Fin ar Bed », « Hent ar C'hoad », « Breizh digor war ar bed », « An doare kontañ dre zek ». Ne blijas ket kalz din barzhoneg R. Hemon re glasel marteze, ha gwerzennoù re verr. Plijus eo, avat, an doareober gant kenganez diabarzh, pe gentoc'h rimadelloù diabarzh.

« A-zivout an « doare kontañ dre zek », savet e oa bet, kement ha m' am eus soñj, ur studiadenn e-barzh « War du ar Pal » a-raok ar brezel. Heñveloc'h e oa ouzh doare Kembreiz : tridek = 30, seizhdek = 70, ,h.a., pe something like that. Fentus eo lenn (p. 49) : « Un niverenn hepken a zo direizh, an dro-gontañ anezhi dre c'hwec'h : Triwec'h ; evit peurechuiñ al labour ne chom nemet he degas en un doare kontañ dre zek ivez ; dre heñvelder ouzh seitek eo bet graet outi : eitek ».

« E kerneveg e lavarar : etek ; e krennvrezhoneg e kaver eizdec, eittec (Chrest. 313) hervez Lewis, Llawlyfr Llydaweg Canol, tud. 19, 20 ; kavout a reer ivez eitek (e lizherennoù stouet) e Yezhadur Kervella, pezh a verk n' eo ket chomet ken dianav hag e fellfe d' an Ao. Kraf reiñ da intent...

« A-zivout stummoù evel pengont, bez e c'hell lavarout n'int ket ken nevez ha se er yezhoù keltiek ; kavout a reer e kembraeg-krenn : pymwnt = 50 (Book of Aneurin, 2, 9), s. o. J. Morris-Jones, Welsh Grammar, p. 258, diwar an hengeltiek..., h.a. Marteze n' eo ket war « War du ar Pal » em boa lennet ar studiadenn-se. Forzh penaos, aesoc'h eo ar c'hontañ dre zek. »

G. P.

Ho niverenn diwezhañ diwar-benn Bro-Hungaria a oa plijus-tre. Mat eo enoriñ ar bobl galonek-se. Met koulskoude kavout a ra din e vije mat embann un niverenn ispisial war Vreizh gant ur pennad evit al lennegezh, unan evit an Istor, an douaroniezh, an arboellerezh, hag all... « Breizh gwelet gant ar vrodadelourien ». Un dra vat e vije ivez ober un niverenn gouestlet da Vro-C'hall. »

Y. P.

« Setu va adc'homanant d' « Al Liamm ». Va gourc'hemennoù evit ho labour hag ar berzh a rit. »
Alan Guel.

« Setu va adc'homanant d' « Al Liamm », gant va gwellañ gourc'hemennoù evit ho labour kalonek evit Lennegezh Vreizh. Dalc'nit start, daoust d' ar

skoilhòù, ha ne vern a be tu e teuont. »

R. P.

73

« Paour-kaezh lennegezh vrezhonek ! P' emañ holl skrivagnerion ar bed o kanañ e mil doare kened ar merc'hed, o bronnoù tener, o c'horfig noazh, paotred « Al Liamm » int, a dag Chann Gozh hag « Ar Chapeled » pe Anna Penndu e « Kermes » ar skolioù kristen ! Da c'hoarzhin 'zo !

An Aotrou person a chom atav kentañ personaj al lennegezh. Mat an traoù neuze ha n' eo ket warc'hoazh e vo tennet Breizh eus poull ar C'haoc'h... En anv Doue grit un implij gwelloc'h 'vit se gant ho kelaouenn gaer Al Liamm ! »

R. S.

(En anv-Doue memestra ! ! !)

« An niverenn 63 am eus kavet kalz dudi ouzh e lenn. Barzhoneg Roparz Hemon, Fin ar Bed, Ar C'hermes (mat-tre), ar Chapeled, dreist-holl ar pennadoù-se a sav « Al Liamm » uheloc'h c'hoazh eget n' eo pignet nevez 'zo. »

A. H.

BRUD AR BREZHONEG E KEMPER. -

Un diskouezadeg a zo bet graet e mirdi kozh Kemper. Eno e oa diskouezet paperennoù kozh, levrioù kozh, embannadurioù ar Bleun-Brug, Ar Falz hag ar Fondation Culturelle. Gwelet ez eus bet ivez un niverenn bennak eus Al Liamm ha levrioù embannet ganeomp : Aquis Submersus, Ar Spontailh, Barzhaz, an Antekrist, Meudig, ar Goantenn e Koad ar C'housk, Ar C'hazh e neuzioù ler, Paotr e varv glas, ar C'hemener, Robinson, Va Zammig Buhez, Barzhonegoù Kerverziou hag an Ti a drizek siminal, hervez ar c'heloù kaset dimp gant ul lenner. Trugarez d' an aozerien o deus brudet evelse hon embannadurioù.

MEL GANT AR GLOGE. -

Sed amañ ur pennad-skrid o varn labour Gwalarn hag Al Liamm, ul labour a voe kroget gantañ 32 vloaz 'zo hag a zo diwanet diwarnañ oberennoù evel « Geotenn ar Werc'hez », « Nomenoe », « An Aotrou Bimbochet », « Barzhonegoù » Roparz Hemon, « Ar Roc'h Toull », « Itron Varia Garmez », « Hervalina Geraouell », « Komzoù Bev », « Ar Spontailh », « Va Zammig Buhez », « Va buhez e Rusia », « Amañ hag ahont », « Lennegezh an amzer-vremañ » ha kement 'zo... Ar pennad da heul a zo tennet eus Breiz, kelaouenn Kendalc'h, ha sinet Y. Kermenguy. Evit ma ne gollfe ket e saour e lezomp anezhañ e galleg :

« Nous ne voulons pas médire de ceux qui, avec une constance digne d'un meilleur sort, élaborent une littérature bretonne à l'usage des esthètes. Leurs dissertations en breton « skiantel », leurs imitations plus ou moins heureuses de Claudel ou de Prévert, font peut-être les délices d'une petite chapelle d'initiés. Mais nous, qui avons les pieds sur terre, nous voulons des œuvres vivantes, où nous puissions nous reconnaître et nous comprendre. BRUD nous les apporte, en renouant avec la tradition et en la vivifiant. Nous y reconnaissons enfin, avec soulagement, notre vraie langue, une langue à la fois populaire et littéraire, rajeunie par une orthographe bien adaptée à la prononciation, les tournures qui nous sont familières, les mots humbles qui nous vont jusqu'à l'âme. »

Gwenn pe rouz, pephini a gar e labous hag an hini a son e gloc'h a son anezhañ pa gar hag evel ma kar.

73

ARZOU HAG ARZVICHERIOU BREIZH E PARIZ. -

Un ti nevez a ra bremañ war-dro diskouez ha skignañ priaoù, gwiadoù, brouderezhioù, kizelladurioù, embannadurioù ar Vro e Pariz. Daoust d' ar stal bezañ bihan e kaver enni un dibab, graet mat-tre, eus an traoù kaerañ ijinnet ha graet e Breizh hervez doareoù ha spered hor gouenn.

Bez emañ staliet an ti-mat e-kreiz Pariz. Brud a ra d' hor bro, d' he arzourion ha d' he micherourion.

M'hoc'h eus tro da vont e karterioù Concorde, Madeleine, Opera pe Tuileries arabat deoc'h tremen e-biou hep mont betek an niverenn 30 e straed Sant-Roch. Un degemer laouen a vo graet deoc'h.

HOR YEZH. -

Niverenn 13 ar gelaouenn Hor Yezh a zo deus er-maez. Enni e c'heller lenn : Hor Yezh er bloaz 1956 gant an teñzorier ; Gerioù etrevroadel (kendalc'h) gant Roparz Hemon ; Emgann-difenn an iwerzhoneg gant A. Heussaff ; Dastumad Pennwern (kendalc'h) gant F. Elies ; Geriou dastumet e Sant Ivi (kendalc'h) gant A. Heussaff ; Gerioù a zouaroniezh implijet e lec'hanvadurezh aodoù Breizh gant H. Dyèvre ; Hol lennerien a skriv ; Gerioù dastumet e Douarnenez gant P. Denez. Embannet eo Hor Yezh gant Al Liamm ha renet gant Arzel Even. Ar c'houmanant (peder niverenn) a goust 500 lur hag a zo da gas da : P. Denis, Le Ris, Douarnenez. - C.C.P. 1499-51 Rennes.

PRIZ TALDIR. -

Per Loisel a gemenn dimp ez eo bet roet ar priz Taldir evit un oberenn vrezhonek da Jord Pennaod eus Sant-Malo. Hor gwellañ gourc'hemenoù d' hor mignon. Er bloaz a zeu an danvez a vo ur varzhoneg diwar-benn Emgann St Kast. Evit kaout diskleriadurioù skrivañ da P. Loisel, 70, avenue du Plessis-Tison, Nantes.

DIWAR-BENN AR YUZEVIEN ADARRE. -

Sed amañ war e hed ul lizher hir a zo bet kaset dimp diwar-benn kudenn ar Yuzevien bet drouklazhet gant an nazied e-pad ar brezel (gwelout niv. 44 « Al Liamm ») :

Embannet e vez a vare da vare ez eus bet 6 milion a Yuzevien drouklazhet gant Alamaniz e-pad ar brezel. Perak 6 milion, pan o deus anzavet o-unan ar prizonidi alaman « aterset » gant spesialisted al lu amerikan un total a 190 milion ? Ma ! Klevet o deus ho lennerion mouezh Israhel a-hed hag a-dreuz. Daoust ha ne gav ket deoc'h e vefe fair play reiñ dezho da anaout ivez, un dro bennak, mouezh an tamallad ? Un Alaman, lennet dezhañ ganin ho niv. 44, a skriv din kement-mañ, a lakan e brezhoneg :

74

« Diaes-tre eo gouzout ar wirionez diwar-benn an darvoudoù poanius-se. Souezhus a-walc'h eo e vije gellet kas da get 6 milion den e-kreiz ar bobl alaman hep dezho gwelout netra, klevout netra, gouzout netra eus al lazhadeg euzhus ha divent-se beteg ar fin. Perak avat o deus atav ar re Unanet disnac'het ouzh gouarnamant ar Bundesrepublik boulc'hañ un enklask etrevroadel ? Gwir eo ne seblant ket ar sifr a 6 milion bezañ divrall. Er bloaz 1945 e oa bet embannet 11 milion da gentañ. Un den berrboell ha pennok evel Philipp Auerbach, Staatskommissar yuzev bavarian, a zalc'has d' an 11 milion, pell goude ma oa bet krennet an niver gant e genvroidi furc'h egetañ. Kelaouennerion yuzev speredek evel Blau ha Lippman, o deus en em zigrevredet diouzh an douelladenn soutil-se (« von einem raffinierten Schwindel »).

Koulskoude, dont a reer da welout splannoc'h o lakaat keñver-ha-keñver ar sifroù o deus kutuilhet amañ hag ahont ar ac'hanomp a zo aet d' o diguzhat en embannadurioù da heul : N.Y. Times, Dly Herald, Aufbau/Reconstruction, World Almanach 1942 & 1947, Amer. Jewish Conference, Brockhaus/Knauer, Amer. Palestine Committee, Bureau of Statistics of the Synagogue in U.S.A., Joint Distr. Comm., Encyclopedia Britannica, Dir. Lindeman, N. Y., Bruno Blau, N. Y., Paul Goodman, David Berkelman, Gal. Lucius Clay, h.a.

Setu a zeskomp diwar an andonioù-se :

1) Eus 1933 betek 1939 ne voe lazhet Yuzev ebet er Reich.

2) Kent ar brezel edo 1.160.000 o vevañ er Reich-Meur (da zont) . War-dro 865.000 a yeas kuit betek 1945 (nemet un dornadig anezho dre guzh).

3) Eus ar 295.000, peurvuiañ kozhidi, o chom, e varvas 90.000 e-pad ar brezel, diwar kozhni, kleñved, ezeved hag argadoù aerel. En o mesk 26.200 en holl d' an holl er c'hampoù-dastum (K. Z.) . Kavet o deus end-eeun ar re Unanet 222.000 Yuzev bev-mat p' o deus o c'hontet !

4) E darn Europa kouezhet e kraban Alamaniz (ar Reich-Meur e-barzh), edo 5.100.000 Yuzev o vevañ. Eus 1933 betek 1945 e tivroas 1.440.000 (da skouer 20.000 eus Hungaria d' an Helvetia e 1942,/43). Diouto eo aet c'hoazh 1.300.000 gant ar soviedoù pa c'honezjont ar broioù baltek ha Bessarabia. E chomas eta 2.350.000 e dalc'h Alamaniz.

5) Diouzh an 4.300.000 Yuzev dindan beli an U.R.S.S. e voe un niver bras dilec'hiet d' an Oural ha d' ar Siberia e-pad ar brezel. Berkelman a embannas e oa 1.200.000 diouto marvet diwar naon hag anoued e-doug ar goañv 41/42. Ne

heller ket avat o lakaat war gont an Nazied. E 1945, tost da 2 vilion a dremenas eus an U.R.S.S. d' ar Reich da vevañ evel « Doue e Bro-C'hall » diwar chakod ar Voched, ha da vont pelloc'h goude. Lesanvet e oant « ar re c'hazet » (die Vergasteten) hag ivez, na petra ta : an Dipi-ed.

6) Diouzh an 2.350.000 a zo Alamaniz kret anezho, e varvas 286.000 e-kerz ar brezel a bep mod, ivez a varv naturel, un darn mat moarvat er c'hampoù-dastum. Ho 6 milion a rank tu pe du mont e-barzh... N' eus lec'h-all d' o choukañ.

7) 61.000 a varvas e-reizh soudarded ha partisaned war an dachenn-emgann, diouto 18.000 en emsavadenn Warsawa ha 12.000 en hini Lemberg pe b-Przemysl mar karit gwell (hep komz evel dres eus ar re kouezhet el lueoz Unanet, rusiat peurgetket, na dennont ket ouzomp amañ).

8) 8.000 a voe e gwirionez drouklazhet, hogen e-doug progromoù er broioù baltek, Polska, Hungaria ha Yougoslavia. Bez e lavarer he deus ar Wehrmacht « lezet ober » pa edo war al lec'h.

75

9) 10.000 a fuzuilhjod en abeg d' ar spierezh, d' ar sabotaj, h.a.

10) En holl o deus eta Yuzevien Europa kollet 365.000 den e pep doare e-pad ar 5 bloaz brezel. An nemorant, 1.985.000, a chomas gant o buhez neketa ? Koulskoude, kavout a reas ar re Unanet 2.100.000 anezho e 1945, rak bugale a oa ganet dezho !

11) Er bloaz 1952 ez eus c'hoazh 1.600.000 en Europa-bet-alaman, goude m' eo divroet ur c'halz.

12) Evit kendastum, e oa 14,2 milion a Yuzevien er bed-holl e 1933, 15,6 e 1939 hag etre 16,8 ha 18,7 e 1948 (hervez N. Y. Times) ».

Ha diwar-benn ar c'havadennoù euzhus graet er c'hampoù dastum ? Setu a lavar en ur gelc'hgelaouenn amerikan an Ao. G. Heimann :

« Drouklazh ar Yuzevien en ur yoc'had (genocide) n' eo ket bet na mennet na kaset da benn gant an Alamagn. N' eus bet biskoazh e nep kamp-dastum na kambr-gazañ, na karr-gazañ, na forn-deviñ-tud. Gaou glan eo pep tra a embanned war o divout. Ar c'hirri-gazañ diskouezet er filmoù-skrij a oa anezho kirri-dilaouenna dilhadoù ar Wehrmacht, hag ar fornioù-deviñ-korfoù-marv a oa ar re a gaver e pep kêr-vras ar bed, goude o bezañ kempennet un tammig. Bernioù korfoù dastumet goude al lazhadegoù spontus sevenet e Dresden, en Hamburg, h.a., gant al lueoz-nij saoz hag amerikan a bourchasas fotoioù marc'had-mat. Eskern a 300 vloaz, tennet eus bezioù kozh, a reas berzh ivez...

Ar Yuzevien, a zo deut da vezañ dre drec'h ar re Unanet, galloudusañ pobl ar bed, ne deo ket ponneroc'h o mervent dre gant hini ar pobloù aet ganto d' an emgann. E-pad ar brezel, o deus Alamaniz kollet 3 gwech, Rusiz 4 gwech, Polakiz 6 gwech muioc'h dre gant egeto. Da c'houde, Itali, Beljik, Holland, Bro-C'hall (ha Breizh) a-gevret a zo bet enno en holl 320.000 den drouklazhet (hep menegi ar re boureviet chomet bev) en abeg d' o menozioù, kalz muioc'h eget na varvas biskoazh a Yuzevien e-pad ar brezel penn-da-benn a wall-varv. Ne dizh ket niver ar c'holloù yuzev hini ar « Sudeten » muntret evel loened mud gant an Tcheked e 1945, nag ar pempvedenn eus Alamaniz ar Reter kaset da get gant Rusiz. »

Ma ! Klevet hoc'h eus bremañ an daou gloc'h o tinal. Me a gav din kement-mañ : Mar deo bet lazhet a-enep ar gwir ha lezenn Doue ur Yuzev nemetañ, awalc'h eo marv un den dinamm evit saotrañ eñvor e lazherien. E gin, mar deo ur bobl en o fezh tamallet dezho torfedoù n' o deus ket sevenet, saotret eo, hevelep tra, enor an teodegerien. Ha pizh-disi eo ar sifroù kemennet deomp ? Ne ouzomp ket. Mar bez prouet deomp ez int kamm, laouen e vimp d' o digammañ. Da geuziañ zo n' eo ket bet aotreet, gant Bro-C'hall dreist-holl, un enklask etrevroadel diwar-benn tamalladurioù ken euzhik-se, a zo andon diheskus an droukañs, p' en deus sec'hed ar bed a beoc'h hag a gengarantez.

T. M.

KREIZENN STUDIOU POLITIKEL BREIZH. -

Pedet omp da embann kement-mañ :

« E-kerz ur vodadeg graet e Kerfeunteun d' ar 26 a viz Gouere, o deus izili ar

Juris-Club Keltiek divizet e tougfe hiviziken ar gevredigezh an anv Kreizenn studioù politikel Breizh. An anv a zo bet degemeret evit displegañ splannoc'h ar palioù da vezañ tizhet : difenn ha studiañ madoù kevredigezhel hag istorel ar bobl vreizhat.

« An Aotrou Marsel Guieyesse, pennrener, an Dll Le Conte, an Aotronez Le Cron ha Toublanc, sekretourien, hag an Ao. Padellec, teñzorer, a chom izili ar burev. Evit pep tra skrivañ da M. Guieysse, 19, bd de Port-Royal, Paris. »

EMBANNADURIOU « AL LIAMM ». -

Eus derou ar bloaz betek miz Mezheven, hon eus embannet evit 588.147 lur a levrioù hep kontañ ar gelaouenn.

Setu bremañ an dispignoù hor bo adalek bremañ betek Pask :

Deiziadur 1958	30.000 lur
Grammaire Bretonne (trede mouladur)	260.000 lur
Geriadur Istorel	300.000 lur
Ur romant (skeudennet)	205.00 lur

Ar pezh a ra war un dro 796.000 lur. Al levr diwezhañ ne gousto nemet 205.000 o vezañ ma vo e-barzh evit 100.000 lur bennak a glichedoù evit netra. An holl oberennoù-mañ a vo embannet a-raok Pask.

UR SKOL VREZHONEK. -

Digoret eo bet e Ploueg ar Mor ur c'hlas divyezhek. Desket e vo d' ar vugale ar pezh a zo ret evit tremen an arnodenoù ofisiel da vont er 6vet klas, er 5vet michourel, da dremen ar sertifikad ha da c'hounid ar yalc'hadoù. Pañsionidi a vez degemeret. Skrivañ d' an Ao. Kalvez, Skol Sant-Erwan, Plouezec (Côtes-du-Nord) .

LEVRIOU. -

Degouezhet eo ganeomp : « De la Bretagne à la France et à l'Europe » gant Yann Fouere ; ar studiadenenn-vro gant an Ao. Auffret, diwar-benn « La Ville es Nonais », ar vourc'h m' emañ person ennañ.

Chom a ra da werzhañ « Supplément au Grand Dictionnaire » gant Vallée (500 lur). Gorsedd, 70, avenue du Plessis-Tison, Nantes.

Ti-Moulerezh AR SKREV. - Bali ar Marichal de-Lattre-de-Tassigny - AR BAOL
Diskleriet hervez lezenn : 4° trimiziad 1957 - Niverenn er voulerez : 15695
Ar merour : P. AR BIHAN

PAJENN AR RE YAOUANK

Gwengolo - Here 1957 Niverenn 6

Kenvroiz ker,

Marteze e soñjit a-wechoù : « Perak labourat kement-se evit ar brezhoneg ? Perak en em skuizhañ evit deskiñ ar yezh-se ? Ne dalv ket ar boan, ar brezhoneg a zo o vervel ha pezh a chom n' eo alies nemet trefoedach. Ar galleg a drec'ho. Bezañ a-du gant ar brezhoneg kozh a zo bezañ warlerc'hiet, bezañ hanter foll, en em zispartiañ diouzh an dud all. Ar galleg a rankan dibab ». Dibab ? Ha neuze ? Piv 'ta en deus roet deoc'h ar gwir da zibab ? Ar brezhoneg eo hor yezh, setu holl. Ho tlead a zo komz ha difenn ho yezh, peogwir eo hoc'h hini.

Ha ma vezit digalonekaet a-wechoù, n' ho pezit ket ar menoz da zilezel pep tra. Soñjit eo Breizh ho proad, ho mamm-vro. Arabat he dilezel ! Soñjit en holl re o deus labouret evit hon broadelezh. Ha daoust hag o deus labouret en aner ? Nann, ha ret eo deomp kenderc'hel war an hevelep hent.

Savet hon eus Kevredigezh ar Vrezhonegerien Yaouank evit unaniñ yaouankiz ar vro, evit aozañ an dazont. Hag ar gevredigezh a gred difenn ur yezh hag ur sevenadur n' eo ket ar c'hiz da zifenn, ar Gevredigezh a gred stourm evit menozioù « warlerc'hiet » hag he deus izili niverus.

Siwazh, alies e seblant trawalc'h evidoc'h kaout ur gartenn ezel hag echu goude. Ret eo soñjal bemdeiz el labour hoc'h eus d' ober evit ar Vro, kement a dud a zo ha ne reont netra ma tleomp ni ober an hanter muioc'h da vihanañ. Arabat chom e-touez an dud digalon ha dizamant.

Penaos lakaat hor yezh da vevañ ? Setu, a gredan, ar penn lezennoù :

- 1) Deskiñ brezhoneg. Deskiñ un dra bennak bemdeiz ha pa ne vefe nemet ur ger pe ur frazenn.
- 2) Komz ar yezh gant an holl vrezhonegerien. Gwell eo skrivañ ha komz brezhoneg fall eget brezhoneg ebet.
- 3) Kelenn ar yezh d' hor c'henvroidi, pe o lakaat da zeskiñ ar yezh, en ur ober war o zro.
- 4) Ober labourioù liesseurt evit Breizh hag ar brezhoneg : ober kaozeadennoù, skrivañ pennadoù, sevel strolladoù, kelaouennoù pe gevredigezhioù.
- 5) Skoazellañ an holl dud hag an holl gevredigezhioù a labour evit Breizh.
- 6) Peurober hon deskadurezh keltiek :
 - en ur zeskiñ mat ar brezhoneg lennegel ha poblek ;
 - en ur studiañ hon lennegezh kozh ha modern ;
 - en ur studiañ ar broioù keltiek all (istor ha lennegezh) ;
 - diaes eo, met ret eo da nebeutañ klask ober kement-se.

War sav, Bretoned yaouank, ar Vro a c'hortoz ac'hanomp.
E. EVENNOU..

D' UR BRETON YAOUANK DIWAR-BENN ISTAR BREIZH

Goulenn a rez diganin displegañ perak eo dudius deskiñ Istar Breizh. Istar Breizh eo va zammig follentez. An holl a anavez ac'hanon evit se. Perak ez eo ret anaout istor e vammvro ? Kement-se a zo un danvez gouiziek. Pebezh prezegenn a vije tu d'ober, nag a dud vrudet a vije tu da reiñ o anv.

Gwelloc'h e kavan lavarout kement-mañ : « Lavar 'ta, Erwan, daoust hag ez eo da gerent tud lous ? » pe c'hoazh : « Lavar 'ta, Erwan, gwir eo ez out ur bugel kavet ? »

Evit bezañ komprenet e lavaran kement-se.

Kontet ' zo bet dit ur bern istorioù er skol, Karl Veur e varv bleuñvek,

Loeiz XIV ar Roue Heol, war e benn ur seurt tog heñvel ouzh hini ar c'hezeg-kirri-kañv, en ur dremen dre Janed Ark ha Sant Loeiz... Marteze ac'h eus ankounac'naet lod anezho, met daoust da se... kelennet eo bet dit. Ha perak ?

Traoù 'zo n' int ket bet kelennet dit avat: n' en doa Karl-Veur barv ebet, graet en doa brezel d' ar Vretoned ha Loeiz XIV en deus krouget miliadoù anezho. N' eo ket bet lavaret dit kennebeut ez eus bet roueed e Breizh, brezelourion hael, sent, arzourion.

Daoust hag e ouiez n' he deus ket Breizh graet ar brezel Kant Vloaz er C'hrennamzer ? Dre holl en em ganne an dud, nemet Breizh. Pinvidik hag eürus e oa ar Vro. Er 15vet kantved, goude trec'h Darmouth war ar Saozon, edo Breizh ar vro galloudusañ war vor er bed a-bezh.

En o gwalleurioù zoken ez eo bet kalonek hon tadoù. Ar roue Arzhur, « Impalaer ar Vretoned », gant Marc'heion an Daol Grenn a zo bet lazhet, ha gantañ eo marvet Breizh ar Mojennoù. Aet kuit eo Arzhur da Enezenn an Avaloù, hag un deiz e teuio en dro, gant armeoù marzhus, « evit lakaat er-maez laeron e zouar ».

Eus istor o gwalleurioù o deus graet hon tadoù un danevell-veur varzhus. Met n' eus ket gwalleurioù hepken en istor hon tadoù. Bez' ez eus eñvor ar saverion galvarioù hag ilizoù-meur. Eñvor Yann IV, lesanvet « An Alarc'h » pe « An Trec'hour », Nemenoe, tad ar vro, a savas kentañ roueelezh istorel Breizh, hag a zistrujas armeoù an impalaer frank Charlez Moal. Ha sant Erwan da baeron, tad ar Vretoned.

Ha soñj er Gelted Gozh, Erwan. Moarvat ac'h eus troet an dra-mañ eus oberenn Virgilius (Eneid 8) : « Ar Gelted, alaouret eo o blev, alaouret eo o armoù, alaouret eo o dilhad, o saeoù o deus rouedennoù skedus meurbet hag o c'houzoug gwenn-laezh a zo kelc'hiet gant un dro-c'houzoug aour ».

Ar Gelted gozh ma 'z out heñvel oute daoust d' az friig koant, ar vrezelourien a voe ar re gantañ o kaout klezeier houarn ; o beleien, anvet drouized, a oa brasañ gouizieien Europa. Gouzout a rez e voe estlammet Aristoteles ha Valerius Maximus gant ar Gelted ?

Hag ar Vretoned a ziskenn eus ar Gelted, evel Kembreiz, Iwerzhoniz, Skosiz, Manaviz ha Kerneviz.

Biskoazh n' eo bet lavaret kement-se dit er skol, Erwan ? Met klevet ac'h eus komz eus Bécassine hag eus ar Vretoned, ar Chouanted-se, brizhkredennus ha dizesk, hag all... Eveljust n' eo ket gant ar c'helenner na gant ar « pion », met klevet ac'h eus komz anezho.

Ac'hanta, bez ez eo dres evel ma vije lavaret dit ez eo da gerent tud lous. Pa lezer ac'hanout dic'houzvez eus Istor Breizh, ez eo dres evel ma rafed « bugel kollet » ac'hanout.

Istor Breizh a zo da Istor, hini da dud, un istor marzhus eo. Keit ha n' anavezi ket anezhi e vanko un dra bennak dit.

G. TOUBLANC.

(troet e brezhoneg.)

BUHEZ AR GEVREDIGEZH

Buhez morgousket ! Ret eo d' an holl izili labourat evit ar Gevredigezh, klask ha kavout izili all, deskiñ dezho ar yezh, an Istor, ar pezh a ouzoc'h ha kas keloù deomp.

Evit ledanaat ar renerezh hon eus savet ur poellgor (kuzul-ren).

N' ouzomp ket c'hoazh roll an holl izili a vo ennañ.

M' hoc'h eus menozioù skrivit dimp, plijadur a reot dimp. Em a-raok trugarez.

DALC'HOMP, KANNAD AR YAOUANKIZ EMBANNET GANT ROPARZ HEMON

El lodenn-se eus ar Bed Keltiek e ro Roparz Hemon da c'houzout d' ar re yaouank en deus savet Ur Skol dre Lizher ar C'hazetennerzh. Setu an alioù roet d' ar skolidi :

1) Savit pennadoù berr, 400 ger enno d' ar muiañ.

2) Skrivit pep pennad war ur follenn distag (arabat skrivañ ul lizher hag ur pennad, pe daou bennad war an hevelep follenn).

3) Lezit kalz a lec'h en tu kleiz d' ar bajenn, ha kalz a lec'h ivez etre al

linennoù.

4) Mirit atav evidoc'h un eilskrid eus ar pennadoù kaset ganeoc'h.

Kasit ar pennadoù da rener ar skol : Roparz Hemon, 1-a, Leeson Park, Ath Cliath (Eire), o lakaat un timbr 35 lur war ar golo.

Kevredigezh ar Vrezhonegerion Yaouank.

Chomlec'h nevez ar renerezh :

E. Evennou, 10, rue Perrault, Ltment de la Croix-duMont, Entenay-le-Fleury (S.-et-0.).

AL LIAMM 65

AL LIAMM
Tir na n-óg

NIVERENN 65

Du – Kerzu 1957

TAOLENN

Korn ar Gwenedeg, gant Ronan Huon	3	
Pried ar Barzh, gant Yann-Ber Kalloc'h	4	
D' an Tad a'r wrez, gant Abanna	7	
Na Teuz na Reuz, gant Roperzh Broudig	8	
Noz ar Pellgent, gant Jakez Konan	9	
Foenneg an Dourig Kozh, gant Youenn Drezen	15	
Dibenn an deiz, gant Ronan Huon	20	
Israel, gant Léon Luntz (tr. J. Priel)	26	
Tristan hag Izold, gant Langleiz	35	
Prederiadennoù : Kalloc'h, gant Y. Olier	42	
Evit un deiz-ha-bloaz : Ober, gant Per Denez	59	
Ar Skol-Veur hag ar Bobl, gant R. T. Jones (tr. Per Denez)	75	
Hortus Mangarevensis (kendalc'h), gant R. Jestin		82
Al levrioù	93	
Notennoù	97	
Taolenn ar bloaz	102	

KORN AR GWENEDEG

Meur a lenner en deus goulennet diganeomp adkregiñ gant Korn ar Gwenedeg. A-du omp ganto penn-da-benn, setu perak en doa kroget Roperzh ar Mason da reiñ pennadoù e brezhoneg unvan e 1951. Setu perak hon eus klasket, goude ma voe aet da anaon, kavout ur skrivagner gwenedat all. Siwazh, hor c'henlabourer Job Jaffré, re sammet gant al labour ne roas nemet ur pennad.

Daou-ugentvet deiz-ha-bloaz marv Kalloc'h a vo un digarez evidomp da zigeriñ adarre korn ar Gwenedeg Unvan.

Gant plijadur eo e roomp bod amañ d'ar Wenedourien a gaso deomp o skridoù ha spi hon eus e c'hellimp war bep niverenn embann pennadoù a dalvezo da binvidikaat hor geriadur hag hor yezhadur.

Ronan Huon.

PRIED AR BARZH

GANT YANN-BER KALLOC'H

Euredet omp bet deiz ma badeziant :
 Kloc'h an iliz gozh en tour a sone,
 Heol mat gourhelen en oabl a splanne,
 Ar bleuñ a vleunie er geot war an hent,
 'Mesk ar gwinizh aour evned a gane :
 Euredet omp bet deiz ma badeziant.

Ken kozh 'vel an Douar e oa ma fried ;
 Netra ne gleve, ne wele netra,
 Dall e oa ha bouar, kamm ha kammskoaziet,
 Biskoazh ur minc'hoarzh war he fas goeñvet :
 Ken kozh 'vel an Douar e oa ma fried....
 Met Doue a ra mat holl ar pezh a ra.

Ha pa oan bihan, gwiou 'vel ul labous,
 Kousket em c'havel e-tal he gwele
 Hi ma luskelle, hi ma luskelle
 En ur ganañ din sonennoù ken dous
 Ma teu daroù din, ha me a ouele
 Me ouele didrouz o klevout ma Dous.

O sonennoù vrav he deus sonet din,
 Leizh a vleuñv huñvre hadet a vrec'had,
 Biskoazh n' ho klevan hep adhirvoudiñ,
 Birviken n' hellin, gwir hoc'h ankoueat !
 O sonennoù vrav he deus sonet din,
 C'hwi 'zo gwriziennoù ma c'halon Breizhat.

5

Soñjal en traoù marv 'zo ma flijadur :
 Nag a fulennoù edan o ludu !
 Pa sav dirakon ma buhez krouadur,
 He c'houn ' ra em c'hreiz ' el ul loskadur,
 Rak ne welan ken, - c'hwervat plijadur !
 Dalbec'h etaldon, 'met ma fried du.

Dister e oan c'hoazh a gorf hag a oad
 Pan don bet kaset un deiz d' ar c'hloerdi.
 Perak am heuliañ, o pried amoet ?...
 P' he deus ma gwelet o vont d' ar studi,
 - Dister e oan c'hoazh a gorf hag a oad, -
 Sed 'mañ hi ganin war dreuzoù an ti.

Ma maget he deus, hi deus ma gwisket
 Bemde' ha b emnoz hi oa war ma zro ;
 Ha koshaet em eus, ha me 'm 'eus kresket,
 Ha ma fried du, gant n' he c'haren ket,
 Un noz pa oa hi o kousket d' he zro,
 Evit he c'huitaat, 'm eus kuitaat ma bro.

Met redet he deus a-herr war ma lerc'h
 'N' ur boket d' he dorn, 'el ar vugale.
 Gant he adwelet 'm eus kollet ma nerzh,
 Ha kousket hon eus er memes gwele ;
 Ha Doue a roas deomp daou a vugale,
 Doue a gasas deomp ur mab hag ur verc'h.

6

Ma mab a zo bet badeet Glac'har,
Ha ma merc'h e reer ar Feiz anezhi...
Anzavet em eus ma fried, m' he c'har,
Yaouank he c'havan, ha koant, ha hep par,
Ha hi a zo felan (1) atav 'el ur c'hi :
Anzavet em eus ma fried. M' he c'har.

Bale a reomp bremañ dre an Douar,
Ma mouez ouzh ma brec'h, ma mab war ma skoe (2)
Ha war ma c'halon ma merc'h a bed Doue.
E meur a gornad ec'h omp bet hon pouar (3)
Eurioù kuñv hon eus, deizioù gare ive...
Ha war ma c'halon ma merc'h a bed Doue.

O redek ar bed, o ! meur a gile
'N deus stardet ma dorn du-se ha du-mañ :
Siwazh ! Karantez mab-den, avel eo :
'N ur welet ma mouez (4) ha ma bugale
Aet int kuit an eil war lerc'h egile,
Hag ec'h on chomet ma unan bremañ.

Hag e vin 'velse bepred ma unan.
Fall-sellet d' an dud ha hetet (5) gante
Rak-se gant ma Doue un dra c'houlennan :
Mont buan da ziskuizh en E garantez.

Ya. Er bed e vin bepred ma unan
Rak ma fried paour zo ar Baourentez.

- (1) Feal.
- (2) Skoaz.
- (3) Pevar.
- (4) Maouez.
- (5) Argaset.

7

D'AN TAD A'R WREZ

Gant ABANNA

Tad ar wrez
a lak da heol da vont war raok
ha ni oc'h eginañ en e rodenn,
Tad hon buhez
hag hon anken a vennigez,
ni vev a istribilh ouzh da vennozha da virviken,
Tad an druez,
sell ouzh hon c'horfoù o fallaat er skinoù hañv
ha divioc'h hon eneoù ez kwrimenoù.
Setu pezh
a lavar dit ar vouezh a roez dimp.

8

NA TEUZ NA REUZ

gant Roperzh BROUDIG

1

Evel ur gornigell ruz,
Gant strobinnell ar gouloù,
Pell en dremmwel dizouloù,
E kouezh an heol en e guzh.

2

Mallozh kement ha bennozh,
Gwriet a doullouù stered,
Gant e c'hevren en em led
Pallenn gozh ar c'helc'hier noz.

3

Evel ur gornigell ruz
Ar gaoter kouevr en oaled
A roc'h gant ar c'hazh e pled,
Pa gouez an tan en e guzh.

4

Mallozh kement ha bennozh :
Teuz ebet. Kouskit hoc'h hun
War rod ar bed, pa zibun
Pallenn gozh ar c'helc'hier noz.

NOZ AR PELLGENT

gant JAKEZ KONAN

Ur ger a-raok

An danevell-Nedeleg-mañ a gavor marteze blazig ar c'hozh ganti. Koulskoude, un dra eus an amzer-gent n' eo ket. Mar meizfe al lenner pegen nebeut a dra a zo bet ijinet d' he sevel e vefe estonet. Hogen ne dalv a boan lavarout : ur gontadenn Nedeleg n' eo ken ha setu holl.

Abalamour da se ez eo kinniget d' ar vugale ha d' ar re n' eo ket kaledet o spered gant brizh-skiant ar bed o ren.

Skrivet eo bet en eñvor d' ur voereb kozh a oa o chom en un ti bihan ruz war an dosenn nepell diouzh ar Sklaerder.

Drezi eo em eus graet donoc'h anaoudegezh gant hêrezh speredel an dud diwar ar maez. Dre an awidelloù a zibune-hi din em eus lakaet va zroad war dreuzoù ur bed burzhudus - dianav d' hon remziad - e-lec'h ma veve kornandon Beg-ar-Storloc'h.

Ne ouie nemet brezhoneg ha pegen c'hwek e teue ganti ! Salv ma c'hallin hen skrivañ un devezh kouls ha ma komze-hi.

Dalc'het koun, lenner ar marvailhig-mañ penaos, mar deo bet dezrevellet gant Jakez Konan, ez eo spered e voereb kozh a oa an awenour.

* * *

Seza gozh, diwar doull he dor, a glevas trouz kammedoù Klaoda ha Yona, an amezeien, o pellaat war an hent-karr.

10

Yen ne oa ket. Kouezhañ a rae ur glav munut hag ingal, eus ar seurt e reer « gwilizhaj » anezhañ e yezh ar vro, hañval kentoc'h ouzh ur vorenn dev eget ouzh glav. A-vec'h e weled gouleier an hentoù e kostez ar Sklaerder hag edo kleier noz ar Pellgent o seniñ er pellder.

Seza gozh a yeas e-barzh an ti. Serriñ a reas an nor war he lerc'h ha monet en he c'hoazez war ar bank-tosell er penn nesañ d' an oaled. War an tan o flamminañ e paras he daoulagad karget a velkoni.

Hec'h-unan e oa, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg. Nerzh a-walc'h n' he devoa mui da vonet d' an oferenn Hanternoz hag ouzhpenn, plijadur n' he deveze ket ken en iliz abaoe ma oa paouezet ar person da brezeg e brezhoneg. Hi ha ne ouie ger gallek ebet, hi hag a gare kement Itron Varia 'r Sklaerder hag he devoa he fedet ken kalonek he buhez-pad, e kave dezhi e oa evel harluet eus Ti an Aotrou Doue.

Klevout a raed an takennoù glav o kouezhañ diwar deol ruz an doenn war vaen an treuzoù : Flok, flok, flik.

O selaou a eure Seza gozh ur pennad : bez' e oa evel balañsinenn horolaj an amzer, an hevelep trouz ganti bloazioù ha bloazioù 'oa. Ha hi neuze ha sevel da lakaat un tamm keuneud war an tan. Donet a reas ar c'hazh, ul loenig bihan du, treut evel ur vazh-kloued, sonn e lost gantañ, da frotañ ouzh he gar en ur vinoaual :

- « Ec'h out o klask kaout pecheroù, Paotr-Du, » emezi, « pe ur bannac'h

laezh da lipat ? Bremaik ez po ! Ya, da adkoan az po. Ar Vrzhenn hag an « aotrou » e vo kaset dezho ivez. »

Rak gouzout a ouie penaos, mar fell d' an dud nozvezhiñ, e chom dihun al loened ivez e Noz an Nedeleg.

Azezañ a reas adarre war ar bank-tosell. Kerkent e lammas Paotr-Du war he barlenn en ur lavarout e bater. Ha tra ma floure kein al loenig e nijelle he spered war-du he merc'h, he mab-kaer hag he mab bihan du-hont en Amerika, ken na zeuas an dour en he daoulagad.

Hec'h-unan e oa en he zi kozh, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg. Marvet he fried diganti, e barr e nerzh, hag aet kuit ar re a gare pevar bloaz 'oa bremañ, na kar na par n' he devoa mui er barrouz.

Da voustrañ war he glac'har ez eas d' ar « gabared ». Tapout a reas tri flad, teir bolenn, ar podad-sukr hag ar voutailhad gwin-mat he devoa prenet evit Klaoda a-benn e tristroje eus an oferenn, rak pedet he devoa hec'h amezeien gant o adkoan. Lakaat a reas an traoù war an daol hag e krogas d' o renkañ e plas pep hini.

11

Neuze e kavas dezhi bezañ merzet un tamm trouz e toull an nor. Ha hi da selaou. Netra ne glevas nemet an takennoù glav o flikflokad war vaen an treuzoù.

Edo o vonet da zigeriñ tiretenn penn an daol da gemer **al** loaiou hag ar c'hontilli pa gredas dezhi klevout trouz adarre. Ha hi da grial :

- « Ha tud 'zo aze ? »

Ne respontas den hogen digeriñ a eure an nor. Kerkent en em ziskouezas en ti un denig bihan iskis, tri zroatad ment dezhañ, un tamm bouchad barv du ouzh e c'hroñj, un tog erienet-ledan war e benn, ur sae ruz en-dro d' e gorf ha botoù beget-hir en e dreid.

Souezhet-bras Seza gozh gant an donedigezh dic'hedet-se. Ur penn mat en devoa an denig ha mousc'hoarzhin a rae outi.

- « N' a ket da saouzaniñ, Seza, » emezañ, « na da spontañ : kaset on bet davedout abalamour m' emaut da-unan, da-unan-penn en Noz an Nedeleg, ha te kozh ha glac'haret ! »

Ne zeuas grik ganti d' an ampoent. Sellout a rae ouzh ar c'hanfardig barvek o vonet da azezañ ouzh an daol war ar skaoñ-goad. Buan e tremene soñjennoù hag eñvorennoù dre he fenn.

- « Ha gouzout a ouzout piv on ? » a c'houlennas ar paotrig.

- « Klev ! » emezi. « Marteze e vi souezhet d' az tro pa livirin dit em eus bet da welet c'hoazh ! »

Ha hi monet en he c'hoazez a-geñver dezhañ war ar skaoñ all.

E gwirionez, Seza, sebezet on ouzh da glevout rak dibaot an dud am gwelas abaoe m' emaut-te war an douar hag ez koude n' em gwelo den. »

- « Koulskoude em eus-me graet un devezh ! D' ar c'houlz-se, paotr, ne zeue ket a ziavaezourien d' hor bro bep hañv, ne labezent ket c'hoazh hon hentoù gant o faperoù hudur ha ne veze ket eveljust an ton hag ar pardon ganto e-giz ma vez bremañ.

12

Ac'hanta, ur sulvezh da enderv, - abaoe ez eus tremen tri-ugent vloaz, - e oan o tonet d' ar gêr eus Plomanac'h gant va mamm. E diwezh miz Eost e oa se.

Brav an amzer anezhi ha ni da gemer ar wenodenn a-hed an aod war-zigarez ober un tamm pourmenadenn. Trement ganimp Aodoù-Pêr e oamp erru tost da Veg-ar-Storloc'h pa grogas va mamm em dorn. « Sell, » emezi, en ur ziskouez din aod Traezhtraou gant he biz, « sell du-hont war an draezhenn ! » Ha me, gwall-yaouank c'hoazh ha bihanik an tamm ac'hanon, da sevel war vegoù va zreid evit gallout gwelout an aod dreist ar bodennadoù drez o kreskiñ war lez an hent. Koulz al lanv e oa ha savet ar mor en hanter an traezh a-benn neuze. Gwag kreñv a-walc'h a zeue da darzhañ ha da astenn war-grec'h lennadoù dour eonnenek. Un dra estlammus a verzis a greiz-holl : un denig a-vent dit, gwisket gant ur sae ruz ha war e benn ur mell tog du hañval ouzh da sae ha da dog-te, a oa e-unan war an aod o c'hoari gant ar mor !

Pa frege un taol-mor en ur stlepel araozañ e zour aloubus e souze an denig en ur c'hoarzhin kreñv-eston ha pa gile an dour e rede ar paotrig war e lerc'h en ur leuskel ur youadenn.

Biken n' ankouain an arvest-se. Bamet e oamp hon-div o welout kemend-all ! A-benn un nebeut munutennoù e c'hwezhas va mamm em skouarn : « Hennezh eo kornandon Beg-ar-Storloc'h. Deus, Sezaig, arabat chom amañ ». Ha ni war hon c'hiz war-du Aodoù-Pêr ha d' ar gêr dre ar C'hribou rak n' oa ket mat direnkañ ar c'hornandon o kemer e ebat.

Bremañ avat, pan az kwelan dirazon e c'houzon ez eo te an denig a oa o c'hoari gant ar mor e Traezhtraou. »

Mousc'hoarghin a reas ar c'hornandon. Ne respontas ket diouzhtu hag er sioulder o ren neuze ne gleved netra nemet an takennoù glav o flikflok at war vaen an treuzoù.

- « Seza gozh, » eme ar gwazig a-benn an diwezh, « ne oan ket hep gouzout ez poa va gwelet. Ne greden ket avat ez pije dalc'het koun keit-all eus an dra-se. Ya, me eo a oa o c'hoari er sul-se gant ar mor. Alies hen graen d' ar c'houlz-se hag a oa un amzer venniget, met dekvloazioù 'zo ne vezan mui evit hen ober : re en holl eo kemmet an dud hag an traoù abaoe. »

Ur pennadig e chomas digomz adarre evel pa vije bet o soñjal gant keuz en amzer dremenet,, ha neuze e c'houlennas :

- « Fellout a rae dit boueta da loened en noz-mañ ? »

- « Ya, » a eilgerias Seza gozh, « rak ganimp-ni, kristenien, emañ ar c'hiz da reiñ o adkoan dezho en Noz an Nedeleg. »

- « Ac'hanta, deus ganin, d' ar c'hrevier, » a c'hourc'hemennas ar c'hornandon en ur lammat skañv ha primik diwar ar skaoñ.

13

Kemer a reas-hi al letern diwar al lansed ha monet er-maez war-lerc'h ar paotrig marzhus.

Pa zegouezhas e kraou ar vuoc'h...

...neuze e voe sebezennet :
Plouz fresk dre-holl 'oa astennet
Hag ar Vrizehenn, boued dirazi,
O tisvalat stad vras enni
Ar yer diwar skeul ar solier
A c'hragailhe drant ha seder !
'Barzh ar c'hraou all, marzhusat tra,
Dindan ar porc'hell, kartzhet e oa.
Hag ul laoueriad vat gantañ,
Edo an « aotrou » o flumañ !

Pennsaouzanet Seza gozh, ken na oa mui evit distagañ ur ger. Sellout a rae

tro ha tro ouzh ar porc'hell o chalpat hag ouzh ar c'hornandon o vousec'hoarzhin atav. En diwezh e falvezas dezhi distreiñ d' an ti. Ur wech er-maez avat e voe souezhetoc'h c'hoazh : ne oa mui eno na porzh, na ti, na kraou, na kleuz, na roud hent-karr. En o lec'h e rede ez-eeun ur straed ledan sklerijennet-brav, tiez kempenn a bep stumm en daou du, gouleier en o frenestroù garlantezet a ginkladurioù Nedeleg. Dirak pep ti e skede ur saprennig karget penn-da-benn a glogorennoù-tredan liesliv war alum. Goloet e oa ar vro gant ur gwiskad erc'h gwenn-kann fetis ha koulskoude ne oa ket yen rak ne c'hwezhe ket an disterañ mouch-avel.

Klask a reas Seza gozh kornandon Beg-ar-Storloc'h evit goulenn digantañ kement ha petra e talvez e ar pezh a wele, e pelec'h edo ha perak en devoa he degaset aze, hogen aet e oa ar paotr diwar wel. Ha hi nec'het o tostaat ouzh an ti nesañ. An nor a zigoras anezhi hec'h-unan ; Seza gozh a yeas e-barzh war he lent.

Daou zen a oa en o c'hoazez war bep a gador : ur plac'h o lenn hag ur paotr damgousket o selaou tonioù Nedeleg er skingomzerez. Ha piv e oant nemet he merc'h hag he mab-kaer. Piket e voe he c'halon. Fellout a reas dezhi o gervel ha lammat e kerc'henn he merc'h, met evel notet e chomas hec'h izili : ne zeuas mouezh ebet e-maez he genou ha ne voe ket evit ober ur fiñv. Int-i ivez ne seblantent ket bezañ he c'hlevet o tonet en ti nag he gwelet.

A-greiz-holl e lavaras he merc'h d' he fried :

- « Goude ma 'z eo gouel en abardaez-mañ, Paol, n' on ket evit mirout da gaout poan-spered o soñjal em mamm a zo en he zi bihan du-hont, hec'h-unan, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg ! »

14

- « Ya, gwir eo, Loeiza. Paour-kaezh kozh ! » a respontas ar mab-kaer.

Sevel a reas Loeiza diwar he c'hador hag e kerzhas d' ur gambr ma oa gouloù enni. Ha Seza gozh war he lerc'h. En em gavout a reas en ur pezhig ennañ ur gwele, ur gador, hag ur pezh-arrebeuri izel gant teir ziretenn. War hemañ e oa lakaet ur c'hraou Nedeleg, div gantol-goar o teviñ a bep tu dezhañ ha war bennoù e zaoulin war al leur dirak ar c'hraou e oa ur paotrig seizh vloaz o pediñ a vouezh uhel.

« Yannig ! » a youc'has Seza gozh.

Adarre n' he c'hlevas ha n' he gwelas den, hag he c'halon a vennas frailhañ en he c'hreiz.

Kreñvoc'h e save mouezh ar bugel bremañ ha dre e bedenn e lavare da Zoue :

- « Jezuz bihan, ho pet truez ouzh Mamm-gozh du-hont e Breizh ! He diwallit ! »

Neuze e redas puilh an dour war zivjod Seza gozh. Ma rankas tapout he frilien da sec'hañ he daoulagad. O serriñ hag o frotañ a rae da stourm ouzh an daeroù.

Pan o addigoras en diwezh e welas tri flad, teir bolenn, ur podad-sukr hag ur voutailhad win en he c'hichen. Hi hec'h-unan a oa azezet war ar skaoñ-goad ouzh an daol. Kompren a reas e oa deuet en-dro d' he zi hag edo adarre hec'h-unan, hec'h-unan-penn e Noz an Nedeleg.

Trouz ebet ne gleved nemet an takennoù glav o flikflokad war vaen an treuzoù.

Sellout a reas ouzh an horolaj : un eur hanter anezhi. War vervel e oa an tan en oaled. Teurel a reas ur brank lann kras ha bleñchoù war ar regez. Ar flamm a zihunas Paotr-Du kousket en e gropoù e-tal al ludu tomm. En ur plad brechet e tiskennas Seza gozh ur bannac'h laezh dezhañ. Lakaat a reas ur

gastolodennad dour da virviñ war an trebez.

Ha hi neuze war-du an nor hag he digeriñ. Ne oa tamm kemm ebet en amzer. Ne spurmanted diwezh ebet d' ar « gwlizhaj » hogen klevout a raed trouz kammedoù Klaoda ha Yona, an amezeien, o tostaat war hent-karr.

Krec'h-ar-Roue (Kanada), 28-8-1957.

FOENNEG AN DOURIG KOZH

GANT YOUENN DREZEN

A ! ya. An hent da di mamm-gozh Menez-Piked ? N' eo ket diaes ha n' eo ket pell. Kemerit al laezenn verr a ya diouzh traoñ Pont-Gwern da Ger-an-Tre. Eno e welot, dres dirazoc'h, ostaleri Mari-Anna Kollober, gant un hent bras, a ra e ziforc'h a bep tu d' an ti : hini Sant Yann war an dorn dehou ha, war an dorn kleiz, hent Plomeur, an hini a gas da borzh-mor ar GellvĚneg ha da Benn-Marc'h, a zo ivez war bord ar mor bras.

Na gemerit ket hent Sant Yann. Kemerit hent Plomeur.

Mont a reot, a-hed un tri c'hant metr bennak, etre tiez nevez gwennrazet ha parkeier gant o c'hleuzioù ken strouezhek ha m' int izel. Kerkent, war ho tu dehou, e vo koadig pin teñval Moustig Gwaremm Gwion ha, dres e-tal ar c'hoad pin, penn an hent-karr, skoasellek a-walc'h, a gaso ac'hanoc'h da vetek ti mamm-gozh. Gwelout a reer alese dreñv ar vereuri, e-kreiz he farkeier. Erru e penn an hent-karr, troit a-gleiz, etre div wezenn uhel, unan kraoñ hag unan kistin, pe dilh, n'am eus ket soñj ken, plantet a bep tu d'ar gloued he barinier koad. Eno, an estrebed, ar straed mar kavit gwelloc'h, a gaso ac'hanoc'h, etre div vogerig mein, betek al leur. Emaoc'h degouezhet e ti mamm-gozh.

16

Dirak an div wezenn en em astenne un dachenn tirienn Ledanik, a raemp anezhi al leukĚr, al leur-gěr mar kirit, n' ouzon dare perak : n' oa na ti na kraou war he zro. E penn-laez al leur-gěr e oa ur grugell, un durumellad douar geotek. Krediñ a rae deomp e oa eus an durumell-se gwele pe vez ur roñfl. Ar vugale a gred kement a vez lavaret dezho. N' oamp ket e chal, moarvat, da zihuniñ ar spontailh-se eus an amzer gozh, rak ingalik e vezemp krapet warni, paotredigoù ha merc'hedigoù, evit c'hoari toullpennikañ, ha da riskañ, diwar al laez d' an traoñ, war hor revrigoù noaz ; rak e sae e oamp atav.

Mont a rae an dirienenn war ziribin davet ur puñs e vein karrezek debret gant an amzer, met fichet-brav gant dule ha raden-bleiz. N' oa nemet heuliañ ar wenojenn. Eno e veze lakaet div vioc'h tad-kozh da beuriñ, ouzh hed o fun, dalc'het ur penn anezhi gant ur peul sanket mat en douar, a daolioù mailh-koad. Rak ar saout a zo laer, evel ma ouzoc'h ; mes n' int ket diskiant, ha gouzout a reont mat-tre ober o dibab etre melchon tener pe ed glas, ha peuri treut ar waremm.

Tre e traoñ al leur-gěr e oa foenneg, glas atav, an Dourig Kozh. Dispartiet-krenn e oa ar foenneg ouzh al leur-gěr gant ur foz, a gavemp don, hag ur fetis ha ledan a c'harzhad drez ha spern, kaletoc'h ha lemmoc'h o drein eget skilfoù ur c'hi yud.

Lammat a raemp er foenneg dre un ode, ur riboulenn gromm digoret en ur strouezheg a oa uheloc'h egedomp, kalz. Ar foenneg, ma oa hirik, n' oa ket ledan, harzet ma oa, en tu all, ivez, gant ur mell gwaremmad kerreg ha douar lann ha brug, hep ur wezenn da reiñ disheol dezhi. Treuzet oa ar foenneg, en he c'hreiz, gant ur wazh-dour divall, strishaet he naoz gant ar c'horz, ar broen hag ar beler. Aze oa rouantelezh ar gwesklev hag an nadozioù-aer, ar re-se o spluiañ er waz, d' an disterañ trouz, hag ar re-mañ atav o tarnijellat diouzh korzenn da vroennenn, pe a-rez an dour lugernus. N' eo ket ni eo a vije bet gwelet o redek war-lerc'h ar skañv a zimezelled-se, daoust pegen lufurus e oant, ha livet-brav o eskell. Krediñ a rae deomp ez en em lakaent e divskouarn ar vugale, hag e teue unan bouzar evel-se. Gwelloc'h a gavemp ober korfadoù mouar du, pa veze ar mare. Biskoazh, a gredan, n' em eus debret mouar du ken mat ha re ar bodennadoù drez a hede foenneg an Dourig Kozh, hag ar mouar ruz ivez, put mes ken saourus o blaz, pa strakent dindan hon dent yaouank.

Pa vezemp o c'hoari en-dro d' ar puñs, tra difennet groñs, koulskoude, anat deoc'h, e welemp siminal ha mein-glas lintrus darn uhelañ toenn ti mamm-gozh. Eus ar foeneg ne welemp nemet maged ar siminal. Trawalc'h oa se. Re aon hor bije bet, anez ar merk-se, d' en em goll er maezioù don. Bugaligoù n' oamp ken.

17

Un devezh yaou bennak eta e oamp bet digêret, gant hor mammoù, da di mamm-gozh, evit kaout peoc'h ouzh hor genaouioù, evel ma lavarar. Diskennet oamp da c'hoari, dre un diri, graet gant tri maen sanket er c'hleuz, e foeneg an Dourig, ur c'hwec'h pe seizh ac'hanomp. Tomm oa an heol, goude kreisteiz, ha ragach hag ebat gant hor bandennad, koulz ha kement ha gant ar filiped en aer. Ha daoust ha ret eo anzav n' oamp ket chomet re bell a-raok tostaat ouzh ar stêrig ?

Taolet e oa bet div bladenn vaen ledan dreist an dour, e doare ur pont. Brav a gavemp, ouzh hor skluch, gant hon daouarn war hon daoulin, sellout ouzh an dour o 'n em silañ dre zindan ar pont teñval, fichetoc'h c'hoazh eget ar puñs gant dule ha raden-bleiz brasoc'h ha glasoc'h. Ha brav a gavemp an traezh dastumet eno en ur poullig, evel un aod eus bord ar mor bras. Un aodig bihan-tre.

Stlapet oa bet ar botoù-koad du-mañ du-hont, war ar c'hlazenn, deomp da redek buanoc'h, oc'h ober an hu war skrilhed lammennek ar prad ha kemenerien ar ganol, pe o c'hoari alc'houeder ha toutig-penn. Unan pe zaou eus ar re oadetañ ac'hanomp a ziskennas war an aodig hag a soubas o zreid en dour. Sin oa an dour. Pebezh skrijadenn gant ar blijadur ! Pebezh cholori daoust d' hor mouezhioù munut ! N' oa chomet na paotrig na plac'hig war ar sec'h. Holl en dour ! Troñset betek o begel. Ha stlapig, ha saflig, ha bountadegoù, ha gwic'hadegoù gant hon tudigoù. Ken oa tec'het, diwar o strafuilh rak kement a zispac'h, raned ha penndologed, e-barzh goudor an elestreg.

Mamm-gozh, d' an ampoent, a oa o tont eus ar c'hraou, gant ur sailhad laezh, a oa bet o c'horro.

- Pelec'h emañ ar vugale ? emezi da voereb Katell, tra ma fenne al laezh eonennek en ur varaz velen gwerniset. Pelloc'h eo poent merenn-vihan.

Moereb Katell, ur vigoudenn yaouank ha yac'h, a oa o veskañ an dienn, e-kichen maen an oaled. Teurel a reas ur sell ouzh an horolaj en hec'h armel hir.

- El leur, aze, oant bremaik, emezi. Feiz ! n' o c'hlevan ken.

Lezel a reas ar vazh er ribod evit mont da welout. Bugel ebet war al leur.

18

- Feiz ! Da belec'h int aet adarre ?

Hopal a reas diwar an treuzoù :

- Voñvoñ !... Nana !... Mar-Louizig !...

Ne respontas nemet geiz al laboused, e gwezenn bêr al liorz, dirak an ti.

- Feiz ! eme voereb Katell. 'Maint kuit adarre. Me 'bari int aet adarre war dro an dour. Gisti bihan fall !

Moereb Katell, daoust ha rust en he c'homzoù hag en he doareoù, ha prim da skandalat - tra eus an efedusañ da lakaat forzh piv da sentiñ diouzhtu, evel ma rae tad-kozh - a gare kalz bugale he div c'hoar.

- Mont a ran da welout, emezi, betek foeneg an traoñ. Hag hi kuit, difrae warni, dre ar parkad avaloù-douar.

Goude bezañ en em ziwisket e-unan en noazh-pilh, Voñvoñ en doa tennet spilhoù tavañjer ha sae e geniterv Mar-Louizig vihan, d' he sikour en em ziwiskañ ivez. Hiviz hag all.

A-benn neuze o doa an « houldi » all tapet meur a lamm en dour, en ur ober soubig d' o feskennoùigoù, hag a oa gleb-teil o dilhad. Voñvoñ, hardiz evel ur bleiz, a ruze e gofig tev war c'horre an traezh, oc'h ober van da neuñ evel un den bras. Ur pezh kofig tev a oa da Voñvoñ, ur sac'h-yod, a lavare e dad, ha morzhadoù gwenn-roz, kuilh ha tener, ur revr bonner, en ur ger. Mistroc'h oa Mar-Louizig, ha gwennoc'h kroc'hen dezhi.

Neuze eo e tarzhas, evel un talm-kurun, ur garm, diwar laez an dorgenn, a-us d' ar prad.

- I che ! Gisti bihan fall ! Gortozit, ma vo pradet deoc'h ho revr !

Moereb Katell !...

N' oa ket ar « gisti bihan fall » diestlammet, ma oa erru warno.

- Petra 'lavaro ho mammoù ? a fuc'he... Ha ma vijec'h bet beuzet !... En dour e oant, va Jezuz !... En dour, mar deo permetet !... Hag en noazh !.. Pa ouezo ho mammoù !..

Me 'lavar e oa difretadeg gant ar vugale. Ne gavent mui na sae, na botez, na spilhenn. Kollet oa ar spilhoù e-touez ar geot. Lakaet ar botoù kleiz da zehou. Ha prest an holl da zifronkañ.

- Hag ho merenn-vihan ?... Disoñjet ganto o merenn vihan gant ar mall c'hoari !...

Gwir oa. Ha souezhus. Disoñjet oa bet ganeomp hor c'hofoù, gant ar blijadur c'hoari.

19

Houpet he doa moereb Katell Nana vihan war he brec'h, ha kroget gant he dorn all e dorn Mar-Louizig, ha kuit da Venez-Piked, a gammedoù bras, hon tropellad d' he heul, d' ar piltrotig.

Ha mamm-gozh, ouzh hor gwelout o tont :

- Hag ho merenn vihan, bugale droch ! Ha kerkent : Sed e pe stad emaint !

Ne voe ket seizhdaletoc'h dorn prim moereb Katell o tennañ diganeomp hon dilhadoù d' o lakaat da sec'hañ, keit ha ma frape Voñvoñ war davanañjer mamm-gozh.

- Mamm-gozh, me 'm eus naon.

- Ma n' eo ket un druez en em lakaat e seurt stal, a lavare mamm-gozh, en ur vont da laez an daol, e-tal ar prenestr, da gerc'hat an dorzh a-zindan an daol. Hag e roe deomp da zebriñ.

Troc'hañ 'rae deomp melloù felpennoù bara hag amann. Bodet oamp en-dro dezhi evel un torad poñsined en-dro d' ar yar-gloch. Moereb Katell a ribote a-zevri-kaer. Ha mammgozh a lavare :

- Ar grouadurien kaezh !... Ma n' eo ket un druez !... Rostañ o c'hein en heol berv, ha riellañ o zreid en dour sklas.

Naoned, 31 Here 1957.

DIBENN AN DEIZ

Gant RONAN HUON

Chomet e oa en e sav e-kichen dor ar stal, e dog en e zorn evel boaz. Edo ar varc'hadourez o tiskouez d' un Itron kristoù olifant, re arc'hant ha re alaouret en ur flourat anezho gant karantez : « *C'est de la belle matière, Madame, et signé* ».

Ar pezh a servije da dog d' an ostizez en doa dedennet ar beajour-kenwerzh e-pad ur pennadig. An Itron a selle ouzh ar c'hristoù, a dostae, a bellae, kemer a reas unan ha mont betek an nor da sellout outañ e gouloù an deiz. Lakaat a reas ar paotr e sac'h ler war ur gador. Skuizh e oa e vrec'h hag an traoù a oa stummet da badout. E gwirionez ne rae ket kalz a van evit gortoz ken kustum ma oa.

En degouezhioù-se, ar gudenn a oa kavout un dra bennak da vagañ e huñvre, da leuniañ an amzer vak. Dreist da werenn ar stal e wele, astennet, ar porzh-brezel, al listri. Gant al listri e kroge e spered da veajiñ, dalc'hmat e broioù tomm ar mor Habask, e-mesk palmezennoù, inizi o livioù flamm, lec'hioù n' en doa gwelet nemet er sinema pe lennet diwar o fenn el levrioù.

Treiñ a reas trumm. Edo ar varc'hadourez o komz outañ gant he mouezhig skiltr :

- O, Aotrou Branelleg, va digarezit, n' am bije ket dleet ho lakaat da c'hortoz. N' eo ket degouezhet al levr ho poa goulennet. Deuit en-dro er sizhun a zeu, ret e vo d' ho klientez gortoz c'hoazh ur pennadig.

Hag e vousec'hoarzhe, he fenn un tammig kosteziet o reiñ e goñje dezhañ.

21

Aet e oa kuit. Un ehan en doa graet war an treuzoù da lakaat e dog, met tavet e oa ar glav hag an hent a luc'he en heol. Div stal en doa c'hoazh d' ober. Mont da ginnig e varc'hadourezh en unan nevez-digoret e straed ar C'hastell ha dastum arc'hant en unan all. Soñjal a reas neuze en e vamm er gêr, en e vuhez ganti hag int kozh o daou. En e vuhez er Havr-Nevez pa 'z ae a di da di da ginnig mekanikoù-gwriat ha diwezhatoc'h mekanikoù skrivañ ha penaos a-benn ar fin e oa deut da chom er gêr-mañ a gare kement, en doa karet kement. Met an dud a oa kemmet, e dud a oa kemmet, e diez ne oant ket mui e diez.

Erru e oa en ul liorz, nann ne oa ket evel gwechall al liorz, ne oa ket divalav avat ar brizh-heol o tañsal dindan ar gwez tilh, war ar c'hlazenn ha war an alezioù. Sec'h e oa dija ar bankoù hag an holl dud er-maez. War un delienn bennak e luc'he an diwezhañ takennoù glav.

Ur volotenn a ruilhas betek e dreid, ur bugel o redek war he lerc'h, he herzel a reas Per Branelleg gant e droad hag ar bugel da ouelañ, ne grede ket tostaat d' he c'hemer evel spontet gant melkoni daoulagad glas-lin an estrañjour. Mousc'hoarzhin a reas ha pellaat gant e sac'h ler, en e vantell-c'hilav uzet er plegioù hag ar bugel a redas da gemer e vell.

Mont a reas en ur burev-butun, e-kichen, da brenañ ur gelaouenn ha dedennet e tistroas d' he lenn el liorzgig war unan eus ar bankoù. « Ur vag o tont eus an Aljeri oa oa nevez-degouezhet er porzh gant ur garg gwin. Komz a raed eus sevel ul labouradeg evit implij eoul ar bigi. Ur paotr yaouank 16 vloaz a oa en em lazhet en ur lammat diwar bont Kêrber. Ar Jeanne d'Arc a oa distro eus New-York goude bezañ graet tro ar bed gant ur bagad martoloded yaouank. »

Soñj en doa bezañ gwelet ar vag er Penfeld an deiz a-raok. P' edo bugel ez ae gant e vamm da sellout ouzh ar bigi pa zistroent eus ur veaj hag e veze sonerezh ha taolioù kanol. Ar vartoloded a veze bodet war ar pont hag ur bern

tud o huchal war ar mogerioù kreñv.

Ar brizh-heol-se... dañsal a rae bremañ war e journal. Tommañ a rae e gein, un drugar. Ur banne heol ne ra ket a zroug. Klevout a reas mouezh ar bugel o krial war e vamm, edo du-hont er penn all, bepred o redek war-lerc'h e vell. Harpañ a reas e gein ouzh ar bank, e journal kouezhet war e zaoulin. Pegen fresk ha kempenn e oa an tammig liorzhañ gant ar gwez pupli-Itali, ar c'hlaenn, ar struj yaouank, ken peoc'hus, hegarat, disheñvel diouzh an dud. Sellout a reas ouzh ar gelaouenn ha skeudenn ar Jeanne er Penfeld hag adarre ouzh ar c'hlaenn « ken disheñvel diouzh an dud ». A-drek ar gwez e spurmante, er pellder, morennet un disterañ al lein anezho, tiez uhel Keliverzan e penn all ar pont. Ac'halese moarvat en doa lammet skoliad al lise. Hag adarre e teuas d' e soñj en doa da vont er stalioù-se ha tout an heol a yeas kuit eus e galon.

22

E peseurt stal ez afe da gentañ ? N' en doa tamm c'hoant ebet da vont en hini anezhe. Perak an diaoul en doa dibabet ar vicher-se ? Perak n'en doa ket klasket ul labour all. Gwech en doa lavaret warc'hoazh, gwech er bloaz ha zeu ha neuze en doa kendalc'het hep mui soñjal zoken e oa tu d' ober un dra all. P' edo yaouank ez ae c'hoazh, kalon ha nerzh en devoa da c'houzañv ar c'herseadennoù. Bremañ an nac'hadennoù pe an digasted e lakae klañv. Direnkañ a rae an darn vuiañ anezhe, bez o doa pep tra hag a bep seurt, ne oa ket a werzh war an traoù-se, ur mare fall e oa da dremen.

Hag ez ae kuit en un ti all, goulenn a rae hag ezhomm o doa eus an dramañ-dra hag e veze respontet adarre « evit ar poent hon eus trawalc'h, deuit endro a-benn ur miz pe zaou » hag e salude, hag ez ae kuit adarre evit kregiñ gant ar memes abadenn en un ti all.

Sevel a reas gant kerse, sellout a reas ouzh ar bank e-lec'h ma oa bet azezet ha ma tañse c'hoazh ar brizh-heol kalonekaus. Ur c'hard eur bale a oa evit mont betek ti Kariou evit dastum an tammig arc'hant e oant dleour dezhañ, ha gwelout hag-en e oa gwerzhet traoù all. Tremenet e oa dija met n' edo ket ar vestrez eno. Pemp mil lur a gonte koulskoude evitañ. Prenañ a rafe... Petra a brenfe d' e vamm ? Plijout a rae dezhi ar c'habelloù-touseg. Prenañ a rafe « girolles » hag e rafe dezhi un alumenn-vioù. Ar c'habelloù-touseg a gasfe da soñj dezhi eus he yaouankiz hag ouzh o zebriñ e kontfe evit ar c'hantved gwech an ergerzhadennoù a rae gant he zad e koad ar C'hrannoù d' o c'hlaenn.

Mont a reas unan eus ar mitizien yaouank er sal vihan e foñs ar stal. Klevet e voe o kuzulikat hag e tistroas ar vatezh. An Itron n' he doa ket amzer d' an ampoent, edo gant ar c'honter... dont a-benn tri c'hard eur pe un hanter eur.

23

Kuitaat a reas an ti hag e-lec'h pellaat diouzhtu e troas a-gleiz hag e reas an neuz da sellout ouzh al levrioù hag an itrikoù diskouezet. Gwelout a rae mat en diabarzh : edo an div vatezhig o komz hag o c'hoarzhin. Komz a raent diwar e benn. Ober a raent al lu warnañ. Pellaat a reas. Edont oc'h ober goap anezhañ, sur e oa eus se. Krizañ a reas e dal.

E venoz a reas distreiñ hepken e dibenn an devezh, evelse e vefe suroc'h. Moarvat ne vefe gwerzhet netra hag ez afe kuit o n' em zigareziñ evel kustum. Ar plac'h a vousec'hoarzhfe outañ ha goude e rafe goap adarre « ar paour-kaezh n' eo ket mui evit ober ar vicher, a-boan ma kred kinnig ar pezh en deus da werzhañ, ha peseurt soñj gwerzhañ traoù n' eus ket a werzh warne, traoù n' o deus ket ezhomm an dud er mare-mañ ».

Treuziñ a reas adarre al liorzhañ. Freskoc'h e oa. Ar brizh-heol ne varelle ket mui an alezioù. Ar vugale hag o mammoù oa oa aet d' ar gêr.

Evel meur a hini all en dije gellet en em lakaat da evañ, evel Perig Menez

da skouer, e gemener eus Poullig al Lor, hag a oa bet gantañ e skolaj Lesneven. Marteze an alkool a rofe nerzh dezhañ endro. Gwechall e oa bet kennerzhiet meur a wech gant ur werennad. Neuze e rae laouen e labour, ez ae eus un ti d' unan all hep damant ebet, leun a surentez hag a fiziañs ennañ hag an dud ne larent ket dezhañ dont en-dro a-benn un hanter eur. Met bremañ e oa kozh, tri ugent vloaz gant gouel Mikael, bremañ e veze klañv, klañv evel ur c'hi war-lerc'h evañ, hag e vamm a oa.

- O rambreal, Per Branelleg, eme ur vouezh en e gichen. Neuze penaos emañ ar bed ?

- Evelsedig, emezañ d' e vignon, gwelloc'h eget er goañv.

- Klañv oc'h ebet ? Setu ur pennad n' am eus ket ho kwelet.

- O nann, n' eo ket me. Mamm eo. Ar re gozh a zo evel ar vugale, c'hwi oar, ken kizidik int ma vez dalc'hmat aon ne bakfent ur c'hleñved bennak.

Iskis e oa klevout anezhañ o lavarout « ar re gozh », evel ma ne vije ket bet ur c'hozhiad e-unan gant e dri-ugent vloaz, e zremm skuizh ha gweñvet a vije laret gant roufennoù ar boan pe ar glac'har kentoc'h eget ar c'hozhni. Ma oa diaes ijinañ edo e vamm ouzh e c'hortoz er gêr en ur gador-vrec'h e-kichen ar preneustr a skoe war-du ar mulgul.

- Ret e vo deoc'h dont ur wech betek an ti. Met va mamm, c'hwi oar, d' an oad-se e vezer trelatet gant ken nebeut a dra. Ne fell ket din reiñ an disterañ trubuilh dezhi.

24

Goude bezañ kuitaet e vignon e krogas adarre da soñjal er stal. Poent e oa mont, c'hwec'h eur e oa. Gant souezh e verzhas n' edo ket war an hent mat. Hent ar gêr en doa kemeret hep gouzout dezhañ. Adwelout a reas penn ar vatezh « deuit en-dro a-benn un hanter eur pe tri c'hard eur, ar paour-kaezh ne gred ket zoken kinnig... » Klask a reas distreiñ. Nann, n' helle ket. N' helle ket mont di, ne oa netra d' ober. N' afe mui morse.

Edo e vamm kousket er gegin, he fenn war an daol. Eno e tremenent ar sulioù-goañv evit espern glaou, er gegin teñval a skoe war diadreñv an tiez, war dachenoù bihan mogeriet. Leun e oant bremañ a zilhad o se'c'hiñ, a vernioù glaou, a lastez a bep seurt.

Treuziñ a reas ar gegin war vegoù e dreid. Mont a reas d' e gambr da skrivañ ur ger a lakaas, en ur golo lizher e-kreiz an daol, an arc'hant a oa en godelloù a lakaas en ur golo brasoc'h. Serriñ a reas an nor gant evezh. En traoñ an diri e kavas ar borzhierz :

- Ankounac'haet hoc'h eus un dra bennak, Aotrou Branelleg ? Un den a zo bet d' ho klask goude lein. Lavaret am eus dezhañ ne dalveze ket ar boan pignat, evel m' ho poa kemennet din, abalamour d' ho mamm a vez...

Fin ar frazenn a voe kollet evitañ. Evel ma errue war ar straed e klevas tost-tre kornioù-boud an arsanailh. Echu e oa an devezh labour. Ret e oa hastañ a-raok na vije re a dud. Bremaik e vefe leun ar ruioù gant ar vicherourien o vont dillo etrezek ar gar, o seier mezer a-istribilh ouzh o skoaz.

En tu all, listri ar porzh-brezel a oa lijennet er vorenn ha gris evel ar mor, ar chaoseroù hag an tiez tro-dro. Ur vag ruz er radoub, tostoc'h, a rae un tarch splann. Dre ur preneustr en trede estaj ur plac'h a rae sin d' ur martolod en e zilhad-labour glas-sklaer war vourzh unan eus al listri-brezel bihan renket war ribl ar c'hae en traoñ.

Soñjal a reas er varc'hadourezh n' e welfe ket o tont, hag e voe laouen. Neuze e soñjas ivez ne rae ket foutre-kaer ha n' he dije ket soñj zoken anezhañ.

Ma voe teñvaloc'h e benn.

25

Kemer a reas hent Kerinou o kas d' ar pont... Bale a rae bremañ o sellout eeun dirazañ, evel ugent vloaz a-raok, e Pariz, goude bezañ klevet e oa diskleriet ar brezel hag e oa ret serriñ ar stal edo o paouez lakaat en e sav war-lerc'h trizek vloaz labour e servij tud all. Hag a-greiz-holl e steuzias pep tra eus e spered. Ne c'houzañve mui. Mont a rae, hep gwelout den, a gammedoù bras.

Ne soñje mui e netra.

Du-hont en tu all d' ar pont, e Kêrber, war brenestroù tiez uhel Keliverzan e lufre bannoù diwezhañ an heol ruz.

Brest, d' ar 24 a viz Genver 1957.

ISRAEL

gant Léon LUNTZ

Ar pennad da heul, aozet gant Leon Luntz, ur Yuzev anezhañ, a voe embannet er « Serapionovy Bratia » (Breudeur Serapion) un teskad moulet e Moskov er bloavezhioù kentañ goude an Dispac'h ha ma lenned ennañ danevelloù gant Mikael Zotchtchenko, Leon Luntz, Mikael Slonimski, Wsievobod Ivanov, Konstantin Fedin, Viktor Kaverin, Nikolaz Tikhonov ha Nikolaz Nikitin (1). Ar rummad skrivagnerien-mañ en em vode dindan an anv « Kelc'h an Imajinisted » (taolennerien), met o vezañ ma felle dezho chom distag diouzh kostezenn ar Volcheviked, ne veze graet diouto nemet « Spoutniki », da lavarout eo « ar re a ra ganimp ur pennadig hent », gant ar skridvarnerien e Moskov. N' ouzon ket reizhmat daoust hag hen o deus holl gallet kenderc'hel da labourat war o micher e-keit ma rene er C'hremlin Jozef Vissarionovitch Djougatchvilli (Stalin), met hiniennoù da vihanañ, hag e penn kentañ M. Zotchtchenko - un doare Courteline anezhañ - a rankas tevel mik adal ma teurvezas Jdanov, skoazeller meur ar Marichal (?) Stalin, teurel ur sell hag astenn e bav war-du al lennegezh.

Jarl PRIEL (Kerzu 1957).

(1) aozer Ar C'hi bet embannet war « Al Liamm », niv. 42 (1954).

Bemnoz, kerkent ha kroget an tan er bernioù keuneud endro d' ar c'hamp, e kouske pep hini dindan e dinell. Ha pa darzhe an deiz, e loc'hent adarre, naon bras dezho ha droug enno. Kalz-kalz e oa anezho rak piv a c'hellfe niveriñ pobl Jakob ha mibien Israel, stankoc'h eget greun an traezh war ribl ar mor ? Ha pep hini a sache war e lerc'h e holl vadoù hag e chatal, e wragez hag e vugale.

27

Tomm-tomm e veze an amzer hag en o zouez e rene ar spont. Ha war greiz an deiz e veze krizoc'h c'hoazh ar spont-se o vezañ ma lugerne adal ma tarzhe an heol ur sklerijenn alaouret ha luftr, hep an disterañ kemm, ha dre se e teue da vezañ teñvaloc'h da welout eget teñvalijenn an noz.

Poanius ha tenn e veze ar c'herzhout hag enoeüs ivez. Ha netra ne vane d' ober nemet mont ha mont, mont ha kenderc'hel da vont. Abalamour d' an enoe a boueze warno, a drugarez d' an naon ha d' an anken o plavañ a-us d' al lec'hioù digenvez, kement hag ober da vihanañ un draig bennak gant o daouarn blevek, daouarn o ivinoù togn, e stagent da laerezh madoù an nesañ, e armoù-kegin, e arrebeuri hag e grec'henn, e chatal hag e wragez, hag al laeron tapet war o zaol a veze lazhet. Ha goude pep muntr, evit ober gwall ouzh gwall, e veze lazhet ivez ar vuntrerien. Ne veze ket a-walc'h a zour, met gwad e-leizh a veze skuilhet. Ha du-hont pell-pell, ha pelloc'h c'hoazh, e oa an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel.

Hag aner e vije bet klask tu da dec'hel kuit ; gwazh a se d' an neb a chome a-dreñv, rak fin e veze dezhañ. Hag Israel a ruze en ur vont gant e hent, war e lerc'h e ruzatae loened gouez al lec'hioù digenvez hag e penn a-raok e ruzatae an Amzer.

Ne vire den ebet un ene en e greiz ; suilhet e oa bet gant an heol. Ne vane netra ken nemet ur c'horf du, kreñv, krinet ha krizet gant an tommder : un dremm barvek, ur genou da zebriñ ha da evañ, treid da gerzhout, ha daouarn da lazhañ, da ziframmañ ar c'hig, da bavata ha da vriata ar merc'hed en noz. Hag a-us da Israel e oa Doue, hollvadelezhus, c'houzañvus, eeun, karantezus ha gwirion, Doue, du ha barvek evel Israel, droukrañzus ha muntreer eveltañ. Hag etre Doue hag Israel e oa an oabl glas, luftr, divarv ha skrijus, hag ivez

Moizez, rener Israel, skoet alies gant an drougsant.

* * *

28

Bep c'hwec'hvet devezh d' abardaez-noz e sone an drompilh, ha raktal e kerzhe Israel etrezek Teltenn an Aotrou hag en em vode dirak un dinell varellet ha bras meurbet, nezet gant reun kañval. Hag e-tal an aoter e weled Aaron, ar beleg meur, du ha barvek, ur c'holier aour gantañ en e gerc'hen, hag eñ o krial hag o leñvañ. Hag en-dro dezhañ e veze e vibien, e c'hourvibien hag e gerent all eus gouenn Levi, du ha barvek, gant peb a sae limestra pe ruz-tan, hag i ivez o leñvañ hag o krial. Hag Israel, du ha barvek, gant kreññ gavr war e chouk, a grie hag e leñve diouzh e du, krignet gant an naon hag an aon.

Ha neuze e veze kroget gant ar varn. War ul leurenn-blenk uhel e pigne Moizez, skoet gant ur barr drougsant, Moizez hag a gomze tal-ouzh-tal gant Doue, en doare ne ouie ken ober gant yezh Israel. Ruilhal a rae e gorf war blenk al leurenn se, war e vuzelloù e klogore an eon hag alesont e tifloupe geriennoù na vezent intentet gant den, met seul skrijusoc'h a se. Israel a grene hag a vleje, daoulinet war an traezh hag a stage da c'houlenn ma vefed truezus en e geñver. Ar re gablus a groge d' anzav gant keuz o fec'hejoù ha seul ma kreske ar spont, e rae ivez kemend-all meur a hini direbech. Hag ar re se a veze lazhet holl a daolioù mein. Ha goude e kenderc'he Israel da gerzhout etrezek an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel.

* * *

Aour, arc'hant ha kouevr, gloan livet en glas, e limestra hag e ruz-tan, reun kañval, kreññ gavr ha kreññ dañvad, krec'hen diaoz pe givijet ha darn anezho livet en ruz mouk, koad ha plusk a dalvoudegezh, louzoù c'hwezh vat, ezañs, mir hag eol, ha bravigoù, an holl draoù se a veze digaset gant Israel dirak Teltenn an Aotrou kerkent ha ma son an drompilh. Hag Aaron gant e vibien hag e gerent all eus gouenn Levi a zastume an holl brofoù kinniget dezho.

Hag an neb n' en devoa en e gerz nag aour, nag arc'hant, na limestra, na bravigoù, hennezh 'vat a gase gantañ armoù-kegin, pe asiedoù, skudelloù ha kiboù-evañ, hag ar pep gwellañ eus e eol, e rezin hag e vara, bara kan, bara goet, gwestell pe gouignoù libistret gant mel hag eol, deñved, oaned pe leueoù.

Ha kement hini n' en devoa netra, nag eol, na rezin, na chatal, a veze lazhet.

* * *

29

Met bep tro ne vane nerzh ebet da vont pelloc'h, d' ober ur gammed ouzhpenn gant ar suilhet ma veze o solioù gant an traezh hag o c'hroc'hen gant an heol, bep tro ne gaved takenn dour ebet, pa stage ar bobl da lonkañ kig azen ha d' evañ staot azen, neuze en em stleje Israel davet Moizez gant garm, klemm ha gourdrouz : « Piv 'ta, emezañ, a bourvezo evidomp kig da zebriñ ha dour d' evañ ? N' hon eus ket ankounac'haet ar pesked klouket ganimp leizh kof e Bro-Ejipt, nag ar c'hokombrez, ar suktrin-dour, nag an ognon hag ar c'hignen drailhet munut. Pelec'h 'ta emañ an douar ma red drezañ stêrioù laezh ha mel ? Pelec'h emañ an Doue ma 'z omp bleniet gantañ, diouzh da glevout ? A-walc'h hon eus krenet dirazañ. Ni a fell dimp dont war hon giz, war-du Bro-Ejipt ! » Ha Moizez, skoet gant ur barr drougsant, e-lec'h eilgeriañ, a ruilhe e gorf war e leurenn-blenk, gant an eon o klogoriñ war e vuzelloù, hag alesont e tifloupe geriennoù na vezent intentet gant den, met seul skrijusoc'h a se. Hag Aaron, e vreur, gant ur sae limestra en-dro dezhañ, a save en e gichen da c'hourdrouz ha da c'hourc'hemenn : « Lazhit, emezañ, an neb a fell dezhañ enebañ ! » Hag ar re se a veze lazhet.

Ha mar kenderc'he Israel da glemm ha d' ober trouz : « Daoust ha n' ac'h eus graet fall a-walc'h dimp o tennañ ac'hanomp e-maez Bro-Ejipt, evit ma vefemp distrujet holl gwitibunan el lec'hioù digenvez ? Hag evit ar pezh a sell ouzh an douar ma red drezañ stêrioù laezh ha mel, biken ne vimp leviet ganit bete du-

hont, ha tremenet ac'h eus hep lodenniñ etrezomp gwini ha parkeier. Ac'han 'ta, ne fell ket dimp mont pelloc'h, nann, ne fell ket dimp ! », neuze 'vat e lavare Aaron d' e gerent eus gouenn Levi « Lemit ho kleze e-maez ar feur ha kit a-dreuz ar bobl ! » Ha sentiñ a rae outañ ar wazed eus gouenn Levi ha dre ma tremenent e-mesk ar bobl e lazhent kement hini a gavent war o hent. Ha ne rae Israel nemet krenañ ha gouelañ, gant an aon a vreve anezhañ, an aon rak Moizez a ouie komz tal-ouzh-tal gant Doue, ha rak gwazed Levi gant peb a gleze en o dorn.

Ha goude e save Israel a-ziwar bennoù e zaoulin hag e kenderc'he da gerzhout etrezek an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel.

* * *

30

Ha mar dicheañse d' Israel kavout war e hent ur bobl all bennak, setu m' en em strinke warni e-giz un nijad kirvi-raden o kouezhañ war ur parkad ed war-nes dareviñ. Lazhañ a rae 'ta pep den eus ar bobl se ; didruez ha lontek evel al loened gouez e lonke hag e vrife, ha pa ne wele netra ken da ziframmañ ha da zrailhañ, e kerzhe pelloc'h. Ha ken didruez all, loened gouez al lec'hioù digenvez a ruze da heul Israel a zrailhe hag a ziframme an nebeudig chomet war-lerc'h mibien Israel.

Roud ebet ne vane eus an Edomited, ar Voabited hag an Amoreized ur wech tremenet Israel a-dreuz o bro. Kregiñ a rae hemañ an tan e tiez an dud se, skeiñ a rae d' an traoñ an aoterioù savet ganto, lakaet e veze a-rez gant an douar an tosennoù ma pigne warno ar bobl-mañ-pobl d' azeuliñ he doueoù hag he gwez sakr a veze tiskaret hag heskennet d' ober tan. Ha pakañ arae Israel holl vadoù ar bobl drec'het gantañ, hag ivez he gwraez hag he chatal. A-hed un nozvezh e rae pep hini evel ma kare gant ar vaouez degouezhet dezhañ ha kerkent ha gouloù-deiz e veze lazhet houmañ. An dougerezed a veze toullgofet hag ur wech diframmet he c'hrouadur diganti, e veze laosket ar vamm da beurc'houzañv en he foullad gwad war an traezh suilhet gant an heol. Hag ar pep gwellañ eus an arrebeuri, an armoù-kegin hag ar chatal, kerkoulz hag ar re goantañ eus ar merc'hed a veze dibabet gant ar wazed eus gouenn Levi.

* * *

En em stlejañ a rae ar bloavezhioù ha ken goustadik all en em stleje Israel. Ha da heul Israel en em stleje ivez an naon, ar sec'hed, an aon hag ar gounnar. Ne vane ken netra da zougen dirak Teltenn an Aotrou pa sone an drompilh. Ha stagañ a reas Israel da lazhañ e chatal ha d' e gas d'Aaron ha d' e vibien eus gouenn Levi. Met an neb a ranke en em ziskouez hep prof ebet en e zaouarn a veze lazhet war an taol. Hag alies-aliesoc'h e kerzhe Israel davet Moizez da glemm, da leñvañ ha da vlej al ; ha seul aliesoc'h e leme mibien ha gourvibien Aaron o c'hleze e-maez ar feur da vont a-dreuz ar bobl en em vode dirazo. Ha kenderc'hel a rae ar vugale da greskiñ, kerkoulz hag ar bloavezhioù, an dienez, an naon hag an aon.

* * *

31

Ha setu ma tegouezhas kement-mañ. War e hent e kavas Israel ar Vadianited ha neuze e savas etre an daou bobl ur c'hrogad start meurbet. Fineez, mab Eleazar ha gourvab Aaron, ar beleg meur, a rae evit pennrener ar vrezelerien hag an armoù sakr kerkoulz hag an trompilhò da seniñ an argad a voe fiziet ennañ. Mont a reas an trec'h gant Israel hag adal ma welas e oa ar c'hreñvañ e stagas da vezañ didruez, diboell ha diroll evel boaz. Hag ur wech graet gantañ e reuz, e voe lodennet ar chatal hag ar merc'hed. Hag ar pep gwellañ eus ar chatal hag ar vaouez goantañ a zegouezhas da Fineez, gourvab ar beleg meur.

Ha da c'houlou-deiz e kemeras Fineez krog en e gleze da lazhañ ar vaouez-se goude m' en devoa graet ganti evel ma kare a-hed an noz. Met pa gouezhas e selloù war houmañ, ledet en nozh-pilh war lein he c'hein dirazañ, e torras krenn da Fineez ar c'hoant d' he lazhañ. Redek a reas er-maez hag eñ gervel ur **mevel** ha reiñ dezhañ e gleze : « Dal, emezañ, kae dindan va zinell ha lazh ar vaouez a zo du-hont. » - « Mat-tre, Aotrou, eme egile, he lazhañ a rin. » Hag eñ

etrezek an dinell. Tremen a reas ur pennad amzer ha Fineez da huchal war ur mevel all « Tap ur c'hleze, emezañ, kae dindan va zinell, lazhañ ar vaouez a gavi du-hont hag ivez an den a zo ganti ». Goude e rankas gourc'hemenn an hevelep tra d' un trede, d' ur bevare ha d' ur bempvet mevel. Hag holl e lavarjont : « Mat-tre, Aotrou ! » kent mont dindan an dinell. Hogen, kaer en devoa gortoz, ne wele Fineez hini ebet o tont er-maez alesont. Hag eñ mont tre d' e dro ha kerkent all e paras e selloù war bevar c'horf marv astennet war an traezh, met ar mevel deut e-barzh an diwezhañ a oa gant ar vaouez war ar gwele. Kemer a reas 'ta ur c'hleze da lazhañ ar mevel-se ha c'hoant en devoa d' ober kemend-all d' ar vaouez, met o vezañ ma 'z oa houmañ ledet en noazh-pilh dirazañ, ne gredas ket sevel e zorn warni. Mont a reas 'ta er-maez ur wech ouzhpenn ha goude treuziñ ar c'hamp a-bezh ez eas da c'hourvez a-hed e gorf war dreuzoù Teltenn an Aotrou.

* * *

Ha diwar gement-se e krogas an orged hag an dizurzh bras da ren e-touez Israel. Dre ma 'z a oa ar vaouez-se ledet en noazh-pilh war ar gwele, en em vode ar wazed en-dro d' an dinell hag i d' en em lazhañ a bep eil hag an neb a zegouezhe dezhañ bezañ trec'h en em sile dindan an dinell, met kerkent ha ma felle dezhañ dont er-maez e veze lazhet d' e dro.

32

E-giz-se ez eas da get un devezh, ha da heul kuzh-heol e renas an deñvalijenn, hag adal ma voe echu an noz e tarzhas adarre an deiz ha goude e voe lonket a-dammoù ar sklerijenn gant an deñvalijenn. Petra bennak ma rae diouer ar bara ne glemme den ebet, ha goude ne vane takenn dour ebet, ne c'houzañve den gant ar sec'hed.

Hag ar c'hwec'hvet devezh ne sonas ket an drompilh d' abardaez-noz hag Israel a dremenas hep kerzhout etrezek Teltenn an Aotrou, rak chomet e oa en-dro da dinell Fineez ha hemañ a oa bepred gourvezet a-hed e gorf war dreuzoù an Deltenn.

Dont a reas tro ar seizhvet devezh, da lavarout eo hini ar Sabad, hag an deiz-se ne zeuas ket Israel dirak Teltenn an Aotrou ha ne zegasas du-hont prof ebet. Neuze e treuzas ar c'hamp Gwazed gouenn Levi gant peb a gleze en o dorn, met e-lec'h lazhañ ar vaouez gant ar binvioù se e krogjont d' en em doullgofañ an eil egile, hag an hini a veze trec'h d' ar re all a yae da gousket ganti.

Hag e-keit-se e ruilhe Moizez e gorf en ur grial war e leurenn bleñch hag eus e c'henou e tifloupe an eon mesk-ha-mesk gant geriennoù skrijus, met ne oa den ouzh e selaou, ha den kennebeut all ne bare lagad war Fineez, mab Eleazar, ledet a-hed e gorf war dreuzoù Teltenn an Aotrou.

Paouez a reas 'ta Israel da ruzañ e dreid etrezek an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel, ha loened gouez al lec'hioù digenvez a baouezas ivez d' en em stlejañ war e lerc'h hag evelto e chomas an Amzer a sav krenn.

* * *

Hogen an navet devezh war greiz an deiz e teuas ar vaouez e-maez an dinell hag e stagas da vale en noazh-pilh a-dreuz ar c'hamp, hag Israel en em strinke war he lerc'h da boket da roudoù he zreid war an traezh. Ha hi da lavarout d' ar wazed : « Diskennit d' an traoñ aoter ho Toue ha savit gant douar ha traezh un dosenn en enor da Vaal Fegor, rak Baal Fegor, hag hini all nemetañ, eo an Doue gwirion ». Hag evit sentiñ outi e troas kein Israel d' e Zoue hag e krogas d' azeuliñ Baal Fegor war an dosenn nevez savet. Etretant e oa erru ar vaouez dirak Teltenn an Aotrou hag eno e welas Fineez, mab Eleazar, gourvezet a-hed e gorf war an treuzoù. Ne gredas ket evelkent mont e-barzh an Deltenn, met goulenn a reas digantañ : « Perak 'ta, emezi, e vane aze ledet e-giz-se, evel ma ra chas gouez al lec'hioù digenvez. Deus kentoc'h dindan da dinell da gousket ganin-me ! » Hag o vezañ ne gleve digantañ ger ebet e c'hourc'hemennas d' ar re all « Skoit gant an den-mañ ! » Neuze e reas ur gammed Zimri, mab Salou, pennrener gouenn Simeon hag eñ da zistagañ un taol troad gant Fineez. Ha kerkent ha ma krogas ar vaouez da gerzhout war he giz etrezek he zinell, e redas war he lerc'h Zimri,

mab Salou.

33

Hogen, pa voe diwezhat a-walc'h anezhi, setu ma savas Fineez en e sav hag eñ ivez war-du e dinell, e sell da gousket gant ar vaouez. Israel a welas anezhañ eus a-bell ha raktal a gilas a-ziwar e hent. Mont a reas Fineez dindan an dinell, ur goaf dir gantañ en e zorn. Pa welas ar vaouez en noazh-pilh war ar gwele ha ganti Zimri, mab Salou, ken noazh all, e sankas e goaf e kein an den-se, ha ken lemm e oa an direnn ma treuzas korf Zimri, hini ar vaouez dindanañ, ha zoken koadenn ar gwele. Neuze e tiskaras Fineez an dinell hag adal ma spurmantas Israel ar vaouez ha Zimri tachet o daou e stumm-se ouzh koadenn ar gwele, e stagas da yudal ha da ouelañ druz. Fineez 'vat, mab Eleazar ha gourvab Aaron, ar beleg meur, a yeas war e c'hiz da c'hourvez adarre a-hed e gorf war dreuzoù Teltenn an Aotrou.

* * *

Ha pa darzhas an deiz war-lerc'h, pa glevas Israel ne vane neblec'h nag ur c'hreunenn vara, nag ur begad kig, nag un dakenn dour, e tihunas ennañ ur wech ouzhpenn an naon, ar sec'hed, ar spont hag ar gounnar. Hag ur wech ouzhpenn e kerzhas davet Moizez, skoet gant ur barr drougsant, da c'houlenn digantañ : « Piv 'ta a bourvezo evidomp kig da zebriñ ha dour d' evañ ? N' hon eus ket ankounac'haet ar pesked hag an ognon drailhet munut, lonket ganimp leizh kof e Bro-Ejipt, hag ar c'hokombrez, ar sukrin-dour hag ar c'hignen. Perak ac'h eus tennet ac'hanomp e-maez ar vro-se da vervel holl gwitibunan el lec'hioù digenvez gant hor chatal hag hor bugale ? N' omp ket bet leviet ganit betek an douar ma red drezañ stêrioù laezh ha mel. Ac'hañ 'ta, ne fell ket dimp mont pelloc'h, nann, ne fell ket dimp ! » Hogen Aaron, ar beleg meur a savas en e sav hag a c'hourc'hemennas d' e gerent eus gouenn Levi : « Lemit ho kleze e-maez ar feur ha kerzhit a-dreuz ar bobl ! » Sentiñ a reas outañ gwazed gouenn Levi hag an neb a gavjont war o hent a voe lazhet gante.

44

Ha pa grogas an heol da vont da guzh e savas Israel a-ziwar e zaoulin hag e stagas adarre da ruzañ e dreid war-du an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel, hag er penn a-raok e ruzatae an Amzer, ha war-lerc'h e ruzatae loened gouez al lec'hioù digenvez hag an deñvalijenn.

Ha Fineez, mab Eleazar, a gerzhe e unan penn en a-dreñv hag en ur vont gant e hent e troe alies da sellout war-du ar c'hamp nevez zilezet, rak du-hont e vane ar vaouez ha Zimri, mab Salou, pennrener gouenn Simeon, tachet o daou en noazh-pilh ouzh koadenn ar gwele.

Hag a-us da Israel ha d' an Amzer, kerkoulz hag a-us d' an douar ma rede drezañ stêrioù laezh ha mel, e oa Doue, du ha barvek evel Israel, droukrañzus ha muntre eveltañ, Doue hollvadelezhus, hirc'houzañvus, eeun, karantezus ha gwirion.

Moskov, Meurzh 1921.

TRISTAN HAG IZOLD

Tennet eo bet ar pennad-mañ eus an TRISTAN HAG IZOLD, adsavet gant LANGLEIZ a zle bezañ embannet gant « Al Liamm » e derou 1958, a-drugarez d' un nebeut mignoned vrokus o deus kemeret war o chouk ul lodenn gaer eus ar mouladur koustus-se.

An darn vuiañ eus an darvoudoù a gaver e « Romant Tristañ » a zo displeget en un doare damheñvel eveljust en aozadurioù giz-vremañ savet gant Pierre Champion, A. Mary, ha zoken Joseph Bédier. E-kichen ar pennadoù boutin-se, e vo kavet e levr Langleiz darvoudoùigoù all, nebeutoc'h anavezet, amprestet rag-eeun digant ar skridennoù kozh embannet er « Grenn-Amzer ». Seurt bruzhun prizius, lezet da gouezhañ gant an darn vuiañ eus ar re o deus adskrivet abaoe kontadenn TRISTAN HAG IZOLD, a roio muioc'h a dalvoudegezh c'hoazh da romant Langleiz.

Rak-skrid

E-touez ar mojennoù o deus bet ar muiañ a levezon war o amzer, e c'heller renkañ romant « Tristan hag Izold ».

Troet e nouspet yezh, en abeg d' e vraventez dispar, en deus lakaet da drivliañ kalonoù miliadoù ha miliadoù a dud... Ha n' eus netra souezhus e kement-se pa soñjer e danvez gwirion ar gontadenn : trec'h ar yaouankiz war an oad-kreiz, trec'h ar c'hoant war ar furnezh, trec'h ar garantez war lezennoù ar bed.

Ha, dreist-holl, trec'h an tonkadur war youl mab-den...

Setu perak ne gredfe nikun tamall ouzh an daou garedig nag o gwanidigezh nag o follentez...

Daoust ha n' o deus ket evet a-gevret, hep soñjal, hep gouzout zoken, an died-se o doug an eil trema egile gant kement a nerzh hag a feulz ma ne c'hellont ket enebiañ ouzh ar c'hoant a verv, bremañ, en o gwazied ?

36

N' int ket kablus, eta, tamm ebet !

.

Kentel risklus a-walc'h ar romant kozh.

Hogen unan all a c'hellfemp tennañ ivez dioutañ : hervez o flijadur o deus bevet int o daou, hep heuliañ lezenn all ebet estreget hini o c'hoant ; o buhez o deus renet dizouj kaer.... Daoust hag eürusoc'h a-se ez int bet, koulskoude ?

Ne seblant ket bezañ.

Diaes e vefe kavout, en ur romant all, ur blanedenn, doaniusoc'h eget hini Tristan hag Izold, e vuiañ karet. Chadennet gant o c'harantez, sklavourion an eil eus egile, e foranont o yaouankiz en un doare bevañ risklus ha goullto war un dro : daoust d' ar gevier livet kaer a ijinont evit luziañ o c'hammedoù, e krenont noz ha deiz rak o skeud o unan. Bezañ dizoloet... setu o enkrez hag o spont, ken n' o deus mui « levezet ebet hep trubuilh ».

Echu ar gontadenn, pe skeudenn a chom an tostañ d' hor c'halonoù... hini Marc'h, hep arvar ; Marc'h eeun ha didroidell hag a varn bepred ar re all diwar e lealded-eñ.

Pa anav ar wirionez, da heul marv Tristan hag ar rouanez, nag uhel ha fromus ar c'homzoù a zistag dirak an daou arched a zalc'h o c'horfoù !

« A ! Tristan, niz karet, perak n'out ket deut d' am c'havout evit anzav din ar wirionez, pa zilestras Izold ganit war an douar-mañ ?

« An aotre d' en em unaniñ an eil gant egile dirak Doue ha dirak an dud am bije roet deoc'h a galon laouen... Tevel ar wirionez d' an hini ho kare evel pa vefec'h bet e vugale, setu ho torfed nemetken ! »

Ya ! trec'h ar vadelezh war ar garantez - ur garantez kablus na gred ket en em ziskuliañ dirak an holl - setu, pa soñjer mat, eil kentel ar romant fromus-se, savet, gwechall-gozh, gant barzhed a Vreizh-Veur hag a Vreizh-Vihan, hag a zo kriz ha flour, war un dro, evel ene hor gouenn.

Ur studiadenn diwar-benn ar romant e-unan, e orin hag e levezon, a vo kavet e dibenn al levr. Hag ivez ur geriadurig gant an nebeut gerioù diaes ne oa tu ebet da dremen hepto en ur seurt oberenn uhel..

37

AR GWIN A GARANTEZ

IV

Pa soñjas mamm Izold e oa deut ar mare da lezel he merc'h karet etre daouarn an estrenion, e kutuilhas bleunioù, geotenoù ha gwriziennoù hag o meskas gant gwin da sevel un evaj kreñv ha nerzhus, ha - skuilhet al louzoù-se en ur vuredig arc'hant - e lavaras da Vrangwenn :

« Plac'hig, peogwir e tleez mont gant Izold da vro ar Roue Marc'h, kemer ganit ar vured-mañ ; he fiziout a ran ennout, taol evezh bras warni ! Pa vo deut noz vurzhdus an eured ha degouezhet ar mare da lezel ar priedoù nevez o-unan-penn, kinnig ar gwin a zo enni d' ar roue ha da Izold, ma vo evet ganto betek an dakenn ziwezhañ. Hogen, en anv ar garantez leal a vagez evit da vestrez yaouank, dalc'h soñj e tle bezañ miret ar gwin-hud-se pell diouzh pep lagad ha pep dorn, rak a-grenn hag a-zevri e tle en em garout ar re o devo tañvaet anezhañ a-gevret... Liammet ma vint, korf hag ene, gant ur garantez kreñvoc'h eget o youl o-unan, ha neket er vuhez-mañ hepken met, zoken, en tu all d' ar marv : DA VIKEN. »

Diougan amzer gaer a oa gant an oabl, perak daleañ muioc'h ? Deut ar mor da vezañ uhel a-walc'h, e voe savet an eor ha lakaet da ouel hag e skoas al lestr trema Kerne-Veur. Eus ar porzh e voe merzet c'hoazh e-pad ur pennadig, ur stumm difiñv, e-unan-penn war aros ar vag : Izold an hini e oa, o leñvañ d' ar vro a gare. Hogen war deuziñ ez eas hepdale he skeudennig voan, o vihanaat muioc'h-mui ; hag, en diwezh, ne voe mui gwelet eus al lestr e-unan nemet ur pik gwenn o sankañ en dour goustadik.

En he sav war an aros edo bepred ar plac'h yaouank, koulskoude ; he daoulagad paret ganti war an hevelep korn-douar o pellaat. Daoust ma oa splann an amzer, e teuas ur mare ma ne c'hellas mui gwelout, a-us d' al linenn gromm a zisranne ar mor diouzh an oabl, roudenn ebet ken eus an aod.

Treiñ kein a reas, neuze, en ur guzhat he dremm en he daouarn.

Bremañ, dindan an telt m' he doa en em dennet ennañ gant Brangwenn, e klemme hag e hirvoude : « an estrenion-se, n' anaveze ket c'hoazh an derc'hent, a ! perak e oant deut d' he diframmañ diouzh kement tra a gare ? Hag evit he c'has da war-du pe vro zoken ? »

Na kriz e seblante dezhi he flanedenn vremañ, na teñval hag enkrezus an amzer da zont ! Hag e leñve d' he yaouankiz ha d' he levenez kollet, ha d' he zud ha d' he bro.

Pa dostae Tristan evit klask he frealziñ gant komzoù flour, e nac'he e selaou hag en e gase kuit gant kounnar, leun a gasoni m' edo he c'halon en e geñver. Daoust ha n' en doa ket he lorbet hag he disprizet war un dro ?... Hardis a-walc'h e oa bet evit he skrapañ a-ziouzh ti he mamm, hag eñ koulskoude, an den a gasae ar muiañ er bed, an hini en doa lazhet hec'h eontr karet !.. Hag ur wech paket en e lasoù evel ul loen dizifenn, n' en doa ket teurvezet, zoken, he mirout evitañ e-unan. D' un all en doa divizet he reiñ, kerkent ha ma vefe degouezhet ganti en tu-hont d' ar mor yen.

« Reuzeudigezh ma 'z on, a hirvoude, ra vin beuzet gant al lestr-mañ am doug etrezek e vro ! Gwelloc'h e vefe bet din, mil gwech, mervel war an douar e-lec'h ma 'z on ganet, eget bevañ du-hont ! »

Un deiz, avat, e kouezhas an avel hag e voe ret d' al lestr estren, ma chome he gouelioù e-skourr a-hed ar gwernioù, gortoz a-raok loc'hañ en-dro. Un enezenn a oa nepell ac'hano. Deut da vezañ skuizh gant ar mor, ar vartoloded hag ar c'hant marc'heg o doa c'hoant d' he gweladenniñ. Moret e voe bigi bihan al lestr evit o c'has d' an aod. Ouzhpenn Izold ha Tristan, n' en doa ket fellet dezhañ lezel ar plac'h yaouank hec'h unan-penn gant he glac'har, ne chome mui war ar vourzh nemet Brangwenn hag ur vatezh vihan.

Difiñv e-kreiz an oabl difiñv, an heol a skede a-us d' o fennoù, biskoazh skedusoc'h ha tommoc'h, o leskiñ pep tra war ar vag ken difiñv all. Taget gant ar sec'hed, an daou zen yaouank a c'houlennas ouzh ar vatezh vihan degas dezho un evaj bennak d'o distanañ. Klask a rae ar plac'hig hogen ne gave mann. En diwezh, avat, e kouezhas war ar vured arc'hant fiziet e Brangwenn gant mamm Izold : ur frond c'hwek a save diouti. « Gwin am eus kavet ! » a c'harmas dezho ar bugel, laouen holl.

Nann, ne oa ket gwin e oa, siwazh ! hogen ar garantez, an drubuilh, an dudi marvel, an anken padus hag AR MARV.

Leuniet ganti un hanaf, ar vatezhig a roas an died frondus d' he mestrez : Izold a evas da gentañ ul lonkadenn hir hag a astennas an hanaf da Dristan, ha Tristan he goulonderas. Dres d' an ampoent e terede Brangwenn : sellout a raent an eil ouzh egile, trefuet holl, hep rannañ grik, spontet ha plijet war un dro hag evel er-maez anezho o unan.

Brangwenn a baras he selloù war an daol hag a welas ar vuredig damc'houllo hag an hanaf. Er vured e krogas neuze ; redek a reas beteg bardell al lestr ha, deut eno, en he stlepas er mor, ar pellañ ma c'hellas. Distroet e-tal Izold, avat, en em roas da hirvoudiñ, ken e oa un druez he c'hlevout.

« Ra vo milliget an deiz ma pignis war al lestr-mañ : Izold va c'halonig ha c'hwi Tristan, ho marv eo hoc'h eus evet gant ar gwin-se ! »

Hepdale, e skoas adarre al lestr war-du Tintagell, hogen petra 'verne da Dristan ? N' edo mui e spered gant an hent a heulie war ar mor... En Izold hepken e soñje noz ha deiz. Gounezet holl gant e breder, e seblante dezhañ merzout o tifluskañ eus e galon ur spernenn vurzhdus - lemm he drein ha frondus he bleunioù - o liammañ, gant he mil skourr, e gorf yaouank ouzh korf dinamm Izold.

Izold ! E holl huñvreoù... E holl c'hoant !

Hag, ennañ e unan, e soñje gant heug ha gant mezh : Aldred, Denoalen, Gwenelon ha Golwin, trubarded ac'hanoc'h, e gaou e oa e tamalec'h din gwechall

karout ar roue en abeg d' e zouar ; viloc'h eo c'hoazh va fec'hed rak n' eo ket e zouar a c'hoantaan bremañ, siwazh din ! A, eontr karet c'hwi a zegemeras gant kement a vadelezh an emzivad a oan neuze, kent gouzout, zoken, e rede em izili yaouank gwad ho c'hoar Olwen ; c'hwi hag a leñve din, fromet holl, endra m'am dougec'h etre ho tivrec'h nerzhus betek ar vagig hep roeñv na gouel ; a ! eontr karet, perak n' hoc'h eus ket argaset pell diouzh ho lez ar bugel estren deut en ho ti evit ho touellañ ?

« Pe seurt soñj am eus, avat ? Ho kwreg eo Izold ha me 'zo, me, ho servijer feal. Ho kwreg eo Izold ha me 'zo, me, ho mab. Ho kwreg eo Izold ha ne c'hell ket va c'harout. »

Izold e gare, koulskoude. Kasaat Tristan a felle dezhi. Daoust ha ne oa ket bet touellet gant ar marc'heg yaouank, ha disprizet gantañ zoken, en un doare biskoazh viloc'h ?

Kasaat Tristan a felle dezhi... Hogen ne c'helle ket hen ober ; hag ur boan gwashoc'h eget na vije bet ar gasoni e oa eviti ar garantez prim-se a luske he c'halon davetañ en desped d' he youl.

40

O spial a rae Brangwenn diouzh he zu, gant muioc'h a enkrez c'hoazh eget n' o doa into unan ; rak ne oa nemeti a ouie a belec'h e teue an nerzh vurzhodus-se o douge ken taer d' en em garout. O gwelout a reas e-pad daou zevezh, o nac'h pep magadur ha pep died : netra ne blije mui dezho. Heñvel e oant ouzh daou zall oc'h en em glask en deñvalded ; oc'h hirvoudiñ gant an hiraezh p' edont pell an eil diouzh egile, ha gwalleurusoc'h a dra sur, p' edont a-gevret... Kement e touje pep hini anezho a anzav d' an all, e from hag e drefu.

D' an trivet deiz, o welout Tristan o tostaat d' an telt a oa bet stignet eviti war bont al lestr, e savas prim Izold en ul lavarout dezhañ gant ur galon uvel :

« Deuit-tre, va mestr ha va aotrou !

- Rouanez, eme Dristan, perak hoc'h eus graet ac'hanon hoc'h aotrou ? Daoust ha n' on ket, en enep, ho servijer hag ho marc'heg feal, lakaet en ho kichen gant e vestr evit ho karout, hoc'h enoriñ hag ho tiwall evel e rouanez hag e itron ? »

« Nann, eme Izold adarre, gouzout a rez splann n' eo ket gwir : va aotrou ha va mestr ez out ! Gouzout a rez splann e krenan dirak da nerzh hag ez on da sklavez. A ! perak n'em eus ket lezet da vervel, gwechall, ar barzh gouliet am aspede da bareañ e gorf krignet ez-vev gant ar preñved ? Perak n em eus ket lezet da vervel e-kreiz ar palud an hini a lazhas an euzh-loen ? Ha, d' an deiz m' edo dizifenn hag en noazh dirazon, en dour klouar, perak n' em eus ket lezet da gouezhañ war e benn ar c'hleze am boa savet a-us dezhañ ? Ne ouien ket, neuze, ar pezh a ouzon bremañ.

- Izold, petra a ouzoc'h, bremañ, hag a c'hell degas kement-se a c'hilac'har d' ho kalon ? Petra a ro deoc'h kement-se a drubuilh hag a boan ?

- A ! Kement tra a ouzon am gwask hag am jahin ! Kement tra a ouzon ha kement tra a welan : an oabl e-unan am strafuilh, hag ar mor-mañ, tro-war-dro dimp, ha va c'horf ha va buhez !-»

Beuzet e oa he daoulagad gant an daeroù ; he diweuz a grene. Lakaat a reas he brec'h war skoaz Tristan ha Tristan hec'h atersas adarre gant douster :

« Keneilez ! Petra ho trubuilh evel-se ? »

Eilgeriañ a reas :

« Va c'harantez evidoc'h ! »

Damzigor e oa manet he diweuz ; Tristan a dostaas, neuze, e c'henou ouzh hec'h hini. Edo Brangwenn, avat, ouzh o spial : d' ar mare ma tañvaent evit ar wech kentañ, plijadurioù ar garantez, e laoskas ur c'harmadenn skiltr hag, he divrec'h astennet daveto en em stlepas da dal o zreid morlivet.

En anv ar Salver ! Chomit a-sav ha distroit war ho roudoù mar gellit hen ober c'hoazh ! Nann, avat ! stanket eo an hent war ho lerc'h ; emañ ar garantez ouzh ho luskañ bepred pelloc'h, ken n' ho po mui hiviziken levezeg hep anken.

41

« Ar gwinn a garantez an hini eo ho talc'h en e c'halloud. Ho mamm hec'h-unan he doa aozet, Izold, an died-se ; e fiziet he doa ennon e kuzh rak ne oa nemet ar roue Marc'h a zlee e dañva ganeoc'h da zeiz hoc'h euredenn. E lasoù an Droug-Ael ez omp kouezhet holl a-gevret, koulskoude, ha setu m' hoc'h eus evet, war un dro gant Tristan, al louzoù hud a oa tonket d' ar roue.

« Tristan, keneil ker, Izold, keneilez karet ! Va c'horf ha va buhez a roan deoc'h a galon vat evit va c'hastizañ me va-unan eus va diavisted : n' em eus ket gouezet ho tiwall ha n' eus nemedon a zo kablus m' hoc'h eus evet en hanaf villiget-hont ar garantez hag ar marv... »

En o c'horfoù yaouank, mistr ha kran, e trivlie avat lusk ar c'hoant ha jol ar vuhez. En em vriata a rejont, endra ma lavare Tristan :

« D' ar marv da zont, eta ! »

Ha pa gouezhas an noz war al lestr, - o skeiñ adarre, skañv ha mibin, etrezek douar ar roue Marc'h, - liammet da viken, en em rojont d' ar garantez.

Prederiadennoù e sigur un nebeut skrivagnerion vrezhonek

EIL LEVRENN

Pennad kentañ : KALLOC'H

KENTAÑ LODENN

Setu daou-ugent vloaz eo marv Kalloc'h. Abaoe ur pennad amzer, abaoe 1953, ma fell din spisaat, e oan e soñj gouestlañ ur studiadenn dezhañ. N' em boa ket kendalc'het gant va labour evit meur a abeg : diouer amzer, diouer a zielloù. Karet em befe d' ar mare-se e vije bet ar skrid-mañ an hini kentañ eus ur rumm studiadennoù nevez am bije savet diwar-benn ar skrivagnerion a embannas o oberoù etre 1900 ha 1925. Emic'hañs avat e chomo ar studiadenn-mañ hec'h unan penn e-pad ur pennad amzer rak erru on faezh evit ar poent gant ar skridvarnerezh a ro kalz darbar - lenn, notennaouiñ, h.a. - ha, ret eo din lavarout, nemeur a levez.

I

Daou stumm eus personelezh Kalloc'h a garfen resizañ : ar skrivagner hag an oberour breizhat. Plijout a rafe din merkañ e lec'h en Emsav an 20vet kantved. Petore brogarour ez eo bet a fellfe din diskouez dreist-holl avat.

Sellomp da gentañ ouzh ar skrivagner.

43

Diforc'h krenn eo Kalloc'h diouzh ar skrivagnerion o deus skrivet en e raog dre maz eus ul lenneg anezhañ. Moarvat e oa strishoc'h e zeskadurezh keltiek eget hini Taldir, da skouer : n' anaveze mat yezh keltiek ebet, yezh all ebet kennebeut, ma lakaer a-gostez ar galleg hag al latin. Al lennegezh vodern nemeti a bleustre a oa hini Vro-C'hall. En e lizhiri e veneg meur a wech P. Claudel, Viélé-Griffin, Psichari, ar gelaouenn N.R.F., h.a. E-touez ar skrivagnerion vrezhonek, daou hepken o deus bet levezon warnañ : Erwan Berthou ha Taldir ; o daou o deus savet barzhonegoù diwar-benn ar Gelted kozh (o vont evel-se war roudoù Vallée - Meven Mordiern).

Gwerzaouerezh Kalloc'h, forzh penaos, a zo hini an XIXvet kantved gallek : pozioù ha troc'hoù barzhonegoù Victor Hugo a adkaver meur a wech en e bezhioù, da skouer, ha gourdonet e oa Kalloc'h a-hend-all da sevel pezhioù diouzh giz ar barzh-se, e galleg, pa oa er c'hloerdi.

Peseurt talvoudegezh lennegel he deus eta un oberenn e-giz « War an daoulin » ? Lakaat a ran a-gostez eveljust an dalvoudegezh a zeu dezhi diwar bersonelezh ha gwirionded ar barzh.

Pell zo en deus merket Roparz Hemon e oa dizingal a-walc'h arzelezh an dastumad-mañ. Displeget dizampart ha savet fall ez eo « Gwerz ar marv » enni lavarennoù boutin ha wall vlazet petra bennak maz eus amañ hag a-hont bommoù nerzhus a-walc'h : lavaret e vefe edo ar barzh d' an ampoent re dost d' e boan evit kavout enni danvez barzhoniezh. Heñvel eo evit « Tristidigezh ar C'helt », « Koroll an deil marv », « 'Vit an Anaon ». En holl bezhioù-se e chom diakuit an displegerezh. Roomp hepken ul lec'h ispisial d' ar « Voraerion » (1905) e-lec'h e kejer gant un nebeut gwerzennoù brav :

O ma enez kollet du-se e-kreiz ar mor
pegoulz e touarin en da berzher digor ?

pe :

D' e di livet e gwenn a gousk er stankenn don...

Barzh ar mor, barzh ar werin, setu ivez pezh ez eo Kalloc'h er varzhoneg-

se, e-giz e-barzh « Pedenn ar moraer ». Pezhioù all, evito da vezañ bet savet diwezhat a-walc'h ha gwerzaouet start a-hend-all, a chom sec'h war va meno ; bez ez eo « Pedenn ar moraer », « Ma ngouenn », « Gweledigezh », « Talitha cumi », ha re all savet abretoc'h : « Pedenn evit Breizh », « Beati mortui », « Diougan Ezekiel ». Danevelloù eo an holl bezhioù-se ; barzhonegoù displegañ menozioù kentoc'h eget diavaezañ trivliadoù ez int ; seurt barzhoniezh a zo heñvel a-walc'h ouzh ar varzhoniezh c'hallek klasel. A dra sur e krede Kalloc'h er pezh a lavare a-greiz e galon : entan a zo e-barzh « Diougan Ezekiel » pe « b-Pedenn evit Breizh » :

44

Piv a vo an den brezel
A roy an trec'h da Vreizh Izel...

Dre vras avat ne santer ket ur gizidigezh par d' an hini a intr pezhioù arall.

II

Boaz eur da soñjal ez eo ar pezhioù diwezhañ e yezh-plaen barzhoniel ar re wellañ a gement en defe savet Kalloc'h. Moarvat e tellez ar pezhioù-se ar brud o deus. Ne gredan ket avat ez eo disteroc'h egeto pezhioù all zo savet e gwerzennoù reoliek a-raok ar brezel : « Fiat », « Pried ar barzh », « Judica me », « Pedenn en deñvalded », « Miserere », « Sonenn d' e zaoulagad ». Kavout a ra din ez eus enno un arz brav kenañ.

Kemeromp da skouer « Judica me », pe « vMiserere ». Splann eo en deus arnodet Kalloc'h lakaat an trivliad a felle dezhañ diavaezañ da glotañ gant sioulder trist ha kellusk kemmus ar frazenn, lañs hag arsav enni a bep eil. Heverk eo dreist-holl skañvder gwerzennoù diwezhañ « Miserere ».

« Fiat » a ziskouez ivez ur strivadenn gaer da genurzhiañ ul luskad hir kempouezet, trevezet diwar derou « A Villequier » gant Victor Hugo a-hend-all. Un druez eo e wall-echu al luskad-se gant pozioù diakuit. Kavout a reer ennañ avat skeudennoù brav awenet gant ar mor evel ma c'hoarvez alies e-barzh barzhoniezh Kalloc'h :

Peogwir emañ aet kuit gant ar mor stur ma lestr.

« Pried ar barzh » en deus plijet din kenañ a-viskoazh ha krediñ a ran ez eo unan eus gwellañ pezhioù Kalloc'h. Tem ar baourentez hag an disurentez, hini an dilez hag an digenvez, setu an diazez anezhañ. Ouzhpenn kement-se a zo avat : intret eo an temoù-se gant ul levenez kristen, iskis, anataet gant sonioù sklintin an amdremenet pe ar gerioù gwenedek en « e » hag ivez ar genvogalenniezh a laka skeudennoù zo da hekleviañ :

Leizh a vleun huñvre hadet a vrec'had...

Nag a fulennoù dindan o ludu...

45

En tu-hont da se, erfin, dibunadur kevrinus an danevell hec'h un na ouezer ket pelec'h e tisoc'ho a ya d' ober eus ar pezh-mañ ur wir benn-oberenn.

Kemend-all a c'heller lavarout diwar-benn « Sonenn d' e zaoulagad » : hedad didroc'h, diharz, berus al lavarennoù, douster ar gerioù, esparded skeudennoù zo e-giz

Liorzh huñvreoù neñvel diniver...

a grou ur varzhoniezh wirion ha don par da hini Tangi Malmanche d' an hevelep gre.

Ar « Bedenn en deñvelded » he deus perzhioù mat all. Da gentañ eo urzhiet brav. Ouzhpenn-se e kaver enni eus skodegusañ skeudennoù Kalloc'h :

Ma glac'har ec'h on e-barzh 'vel ur c'helan er mor...

Ec'h on 'vel ul loen skuizh ha na c'houl met ac'hoez...

(ec'hoaz)

Tennet en deus ar barzh ivez un implij kaer eus ment ar pozioù : stumm berr dihelc'het ar re ma kont enno e vuhez. E-lec'h-all e tegas Kalloc'h efedoù

arouezius kenañ gant ur c'hellusk torret o talvezout e loes :
Laoskit me. Flastret on. Mont a-raok n' hellan mui...

Kement-se a ziskouez hon eus afer ouzh un arzour gwir, gouest da blegañ e yezh diouzh e ezhommoù ha na laboure ket, sur-mat, diouzh ur vammenn-skrid gallek evel m' eur bet techet da grediñ a-wechoù.

Hegaset a-walc'h e vezan o lenn « Pedenn ar Gedour » dre ma ne veneger tost da vat nemet ar pezh-se pa reer anv eus Kalloc'h er c'helaouennoù gall. Emdouell ar barzh a gred e stourm evit e vro en ur harpañ ur stad vac'hom a zo gwall zisplijus ha brouezus e gwirionez. Koulskoude ne c'heller ket nac'hañ ez eo unan eus pezhioù gwellañ an dastumad. Gwir eo ez eo digenstag a-walc'h a-wechoù al lavarennoù hag ez eo diakuit meur a werzenn ; n' en deus ket tizhet Kalloc'h echuiñ mat ar varzhoneg kennebeut. Hogen ar velkoni sioul a blav enni, an asant kreñv d' ar Ret, d' ar boan a salvo, ar skiant eus pouez e garg (hag hi touell) , kement-se diskleriet gant an eeunded ar vrasañ, hep stambouc'h, skoret gant reoliegezh veurdezus ar c'hellusk, ne c'hell ket chom hep fromañ al lenner. Ha bez ez eus ivez degounadur un abardaez-noz e-pad ar goañv war un douar dilevenez :

An deñvelded pounner a devaas war-dro din ;
War ledanded al lann liv an noz 'n em lede.

An daou bezh e yezh-plaen barzhoniell eo ar re zudiusañ en oberenn Galloc'h moarvat : ar stumm anezho, evitañ da vezañ amprestet, a zo nevez tre en hol lennegezh. Kenaozet mat hag hir-analet eo ar barzhonegoù-se.

46

Ne gredan ket ez eo ken stambouc'het-se ar pezhioù-mañ. Evel-just ez eo lidek ha prezegennek a-walc'h derou an « Deuit Spered Santel » hag an diwezh ivez, ma karer. Kavout a ra din avat e tere mat a-walc'h al lidegezh-se ouzh ar menoz a fell da Galloc'h diskleriañ. Mestroniañ e yezh a ra ar barzh er pezhioù-mañ.

N' eus nemet nebeut a skeudennoù enno a-hend-all, ha paz eus anezho, n' int ket « klasket », evito da vezañ meurdezus, evel

« An douar a zo un neved leun a biledoù marv... »
pe dennet adarre diouzh ar mor

« War aodoù ar C'hornog un tour-tan bihannoc'h... »

Lusk ar frazenn pe nerzh an troiennoù eo perzh pennañ an arz-se, diginkl ha noazh peurliesañ. Lennit, da skouer, lodenn gentañ « Tri neved, teir bedenn ». Kavout a reot hiradur ar c'hellusk a ziavaez ar goulenn ankeniet ha berradur ar c'hellusk, heñvel auzh ur glaz, oc'h aroueziañ an direspont dic'hoanagus. Notit ivez ereadennoù-gerioù stank kenañ hag o skeiñ ar spered, a laka ac'hanomp a-stok ouzh ene Kalloc'h koulz lavaret hag a zo displegadur peurwirion ar pezh a sante en e greiz :

« Nen don mui nemet ur sell dirak ho sell... » ; « Larit din perak ec'h on bev... » ; « Mezv on gant ar boan, ha mut on... » Bez ez eus ivez implij sonioù ar gerioù hag a ziskouez c'hoazh ampartiz an arzour, e-barzh « Deuit, Spered Santel » : « Bez ar freilh hag a val, ar garreg hag a flastr, ar gurun hag a freuzh, ar mor a veuz... »

Anzav a ran a-hend-all n' on ket evit prizout mat kened ar pezh-mañ : re hegaset on gant menozioù ha trivliadoù Kalloc'h. Kaer em eus prederiañ, n' on ket evit meizañ mat gwadsec'hed ar barzh. Ne c'hellañ bourrañ nemet en eil lodenn e-lec'h e komz gant kalz tenerded ha melkoni eus tristidigezh tiez Keltia diframmet diouto ar wazed en oad gour evit o c'has d' al lazhadeg.

Deizlevr Kalloc'h a zo bet savet en hevelep degouezhennoù ha gant an hevelep spered hag ar varzhoneg emeon o paouez menegiñ. Kavout a reer ennañ ar memes kasoni diboull ouzh an Alamaned, ar memes soñjennoù diot diwar-benn ar mil vad a ray ar brezel d' ar Vretoned : ma vije bet ur Gall en dije graet anv eus ar gallekaat en o zouez. Un nebeut traoù plijus a brizan en deizlevr-mañ

koulskoude : taolennadur trivliet ar goadeg, da skouer, e brederiadenn diwar-benn mister kerseüs e vuhez pa hirvoud a-zivout « Steudoù ma huñvreoù diskaret... ». Dre vras avat e kavan re lipet, re fichet, re lennegel stumm Kalloc'h en deizlevr-mañ : ar skrivagner ne dizh ket diforc'hañ ar varzhoniezh diouzh ar yezh-plaen.

47

Keñveriet eo bet Kalloc'h ha Tangi Malmanche a-wechoù. Padal n' eo ket aes hen ober rak n' eus netra boutin etrezo, a gav din, nemet an amzer m' o deus kroget o daou da skrivañ e brezhoneg. Klaskomp gwelout evelato ar plas a c'hellfe kaout Kalloc'h el lennegezh vrezhonek e-keñver hennezh.

Evit pezh a sell ouzh an arz hag ar yezh eo bet gwall varnet Kalloc'h re vuan ha roet eo bet ar maout re brim marteze da v-Malmanche. Lakaomp eo gwir an tamalloù graet gant Loeiz Herrieu da yezh Kalloc'h. War va meno avat, ez eo pinvidikoc'h, gourelloc'h ha nerzhuc'h arz Kalloc'h eget hini Tangi Malmanche ; liesoc'h eo ivez : a bep seurt doareoù barzhoniezh a zo gantañ. Ha ne ranker ket ankounac'haat ez eo marvet Kalloc'h yaouank flamm. An oberenn en deus lezet war e lerc'h a ziskouez splann, hag hi dizingal, en doa ar barzh-mañ kement a ijin ha Tangi Malmanche, ha marteze a-walc'h muioc'h egetañ.

EIL LODENN

Menzioù Kalloc'h diwar-benn ar yezh

Daoust ma n' en deus implijet biskoazh nemet rannyezh Wened (lakaomp a-gostez ur pezhig barzhoniezh bennak skrivet e « yezh Kerne », hervez lavar Kalloc'h) ne gav ket din e c'heller renkañ Kalloc'h e-touez ar skrivagnerion wenedek rik. Pezh a ziforc'h Loeiz Herrieu hag eñ broadelour a-hend-all diouzh Emsav an Emglev eo e chome hemañ un den eus ar bobl, tost d' ar gouerion hag o vevañ o buhez. Kalloc'h avat, evel Vallée evit darn, ha lod muiañ skrivagnerion Walarn (kendalc'herion Emsav an Emglev) a zo « diwriziennet » : aet eo diouzh ar werin evel m' eo aet diouti an holl sperededion a labour eviti. Rak-se ivez n' en doa morc'hed ebet Kalloc'h oc'h ober gant ur yezh hag a oa deut da vezañ evitañ, da gantañ, ur yezh lennek.

48

Gwelomp penaos eo bet Kalloc'h un nevezour. Emañ a-enep d' ar re a soñj dezho dres n' eo mat ar yezh nemet evit ar beizanted hag a ya d' ar galleg kerkent ha m' o devez da zisplegañ un dra bennak ha na denn ket da vicher ar peizant. Ret eo ouzhpenn pinvidikaat anezhi « Hor yezh ne vo plaenaet ha ne gresko met dre un implij pemdeziek. Mein-glas a fell demp goleiñ gante ti ar brezhoneg, kariad, ha gwennaat hag uhelaat an doenn ». A-du e oa Kalloc'h gant Emglev ar skrivagnerion. « Roit harp dezho da blaenaat, da zousaat, da greskiñ hor yezh, d' ober dezhi ur bern traoù en « at ».

Prederiet eo bet Kalloc'h ivez gant kudenn an unvanidigezh. Merzet en doa endev edo el lizherenn « z-h » ar c'hemm brasañ etre daou skourr ar brezhoneg skrivet, e-keñver sonadouriezh da vihanañ. Pa oa o studiañ gouyezh Groe en deveze dudi o verkañ ar stummoù a dostae rannyezh e enezenn ouzh rannyezhoù KLT : liester « kazh », « kizer », ar furm « laez » (liac'h en-dro da Wened, « laezh »). Dav e oa d' ar Vretoned a-hend-all dont d' en em intent penn-da-benn da Vreizh gant o yezh hepken. « A-raok dek vloaz ac'hanemañ ne vo dishañvaledigezh ebet er giz-skrivañ hag er giz-komz a viro ouzh ar Vreizhiz desket em gompren penn-da-benn da Vreizh. »

Kenskrivañ a rae Kalloc'h a-hend-all gant Meven Mordiern (hemañ e lakae da lenn oberoù ar skrivagnerion ma oa-eñ sorc'hennet ganto : Le Play, Le Bon, h.a.) . Kavout a rae e-barzh « Kroaz ar Vretoned » pennadoù Vallée diwar-benn ar yezh hag heuliañ a rae e labour krouiñ gerioù nevez ; klask a rae e unan implijout ar gerioù-se bewech m' en deveze tro ha dont a ra dindan e bluenn gerioù e-giz « gramadeg, yezh mammel », h.a.

Ar gerioù-se n' int ket mat-mat atav ; diskouez a reont avat n' oa ket

Kalloc'h ur mirour e-keñver yezh da vihanañ. Mat e vefe ober ur roll eus ar gerioù nevez seurt-se pe ar gerioù amprestet digant ar yezh kozh e-giz « dihuz », h.a., a gaver e-barzh « War an daoulin ».

Gant peseurt hent e vefe aet Kalloc'h m' en defe bevet ? Daoust ha kendalc'h et en dele da ober gant brezhoneg Gwened ? Pe daoust hag heuliet en defe skouer Langleiz ? Kavout a ra din avat kentoc'h e vefe bet damheñvel e emzalc'h ouzh hini Roperzh ar Mason hag en defe stourmet a-zevri eveltañ da beurunvaniñ ar yezh.

* * *

49

Broadelouriezh Kalloc'h

I. - Gant petra eo graet broadelouriezh Kalloc'h ? Meur a elfenn a ya d' hen ober e gwirionez ha da gentañ an elfenn nac'hus, an tu enep-gall anezhañ. Taer ha lorc'hus en deus asuret adal 1911 dreist-holl : « Nen don ket gall evit ur blank ». Hag en ul lizher all e tisklerio krenn « Me 'gred emañ ar Frañs o vervel... » Ne c'hell ket gouzañv evel ma lavar un « nation païenne, la tyrannie d'une nation persécutrice... » Anv a zo gantañ d' ar c'houlz-se eus ar « byzantinisme français ». En ul lizher all e 1911 e skrivo adarre « Frañs en deus graet biskoazh met droug da gorf ha da ene hor mamm Breizh ». Ul labour herzel e vo eta hor c'hentañ labour, a zispleg Kalloc'h : « Labouromp da vougañ ar pezh hon eus resevet bete hiziv a sevended gall... » (Lizher 20-3-1911). Ha dreist-holl eo ret disfiziout diouzh ar vro-se hag a zo ampartoc'h eget n' eus forzh pehini da lazhañ ar broadelezhioù a zo kouezhet en he dalc'h : « Ar gwaskour gall, » a skriv-eñ, « a oar an tu, ar gwaskour gall a glask troioù, hag e-lec'h dihun Breizh, eñ he luskella evit ma kousko... » Ur gentel amañ d' al lakaerion da gousket !

En desped d' ar pezh a soñj lod ez eo bet prederiet Kalloc'h muioc'h gant ar politikerezh eget gant al lennegezh. Embann a ra diouzh skouer Maurras « Politikerezh da gentañ ! » Tamall a rae dres d' an UKB pleustriñ war draoù dister ha chom hep diskoulmañ krenn kudenn ebet. Ret eo goulenn an emrenerezh evit ar vro peogwir dres ne c'hell ket bevañ he spered anez kaout an dra-se. « Ar spered ne c'hell ket bevañ ma n' en deus ket ur c'horf... » a ziskleir Kalloc'h hag eñ war var da dremen d' un danvezelour. Anavezout a ra Kalloc'h levezon ar politikerezh war ar sevenadur e unan ; en ul lizher e tispleg an dra-se : « Ur gouarnamant broadel en ur Vreizh urzhet a vo deut mat gantañ ul lizheradur broadel : kantved Perikles, h.a.... » Ha lavarout a ra ouzhpenn : « Me a c'houlenn an disparti etre Frañs ha Breizh ». Sur eo ne vo ket ken groñs atav hogen e 1914, goude bezañ nac'het emezelañ e-barzh Strollad Breizh Dishual e skrivo Kalloc'h e rank Breizh kaout an « *autonomie administrative et économique...* » ar pezh a zo bet anvet abaoe « *autonomie interne* ». Taeroc'h eget se ez eo bet avat hag er memes bloaz e tisklerie d' ur mare ma oa tarzhet ar brezel na c'helle istor an darempredoù etre Bro-C'hall ha Breizh nemet lakaat da sevel ennañ un « *défiance insurmontable* ». E 1914 dalc'hmat e c'hourdrouz a-zivout « unded Vro-C'hall » evel hen : « *Nous implorons qu'on ne nous force pas à choisir entre elle et le salut de l'âme bretonne* ». Soñj en doa ivez Kalloc'h eus skouer Iwerzhon hag ar « Sinn Féin » pa skrive en e lizhiri ur pennad amzer a-raok e oa ret sevel : « Ur Vreizh politik (sic). Savomp-hi ni hon unan, hon yezh, hor feiz hag hor gwirioù politik... » ha daoust ma tiogel a-hend-all n' eus ket anezhañ un dispac'hour e c'hoarvez gant Kalloc'h taeriñ evel-mañ : « ...ha mar deu da vout anat emañ koll amzer goulenn hor gwir dre gomz hepken, bec'h d' an oberoù : ni 'votazo ar skolioù bihan ha bras, ni votazo an taosoù, ni 'votazo pep tra a gavimp e Breizh... » Rak, eme Galloc'h : « Ne vo sovet Breizh nemet d' ar Vreizhiz. Gouarnamant ebet ne roy deomp ar pezh a soñjit met pa savo bec'h d' e revr gant oberoù ar Vreizhiz ». Feiz fall a zo gant hon eneberion. « *Alors, qu'est-ce qu'on attend pour leur résister avec des arguments plus concrets que de belles phrases...* » Ret eo anzav e oa eus Kalloc'h e 1911 ur gwir « Sinn-Féiner » ha komz a rae tost da vat evel m' o dije graet an disrannerion daerañ a zo bet etre an daou vrezel.

II. - Un dra da sabatuiñ eo avat penaos n' eo ket aet Kalloc'h a-du gant ar Strollad Broadel edod o paouez sevel e 1911. Diskleriañ a ra perak e-barzh ar « Pays Breton » er bloaz-se.

Me ' gred n' en doa ket Kalloc'h a-walc'h a istim nag a fiziañs e renerion ar Strollad-se : setu ar penn-abeg a viras outañ da emezelañ. Ne wele den-meur ebet gouest da c'hourc'hemenn e Breizh, « Lemenik » ebet da lakaat e penn ar vro. Boazet da soñjal hag eñ Maorasour e oa ret kaout ur roue hag ur renerezh kreñv e Bro-C'hall e oa diaes dezhañ degemer ur Republik e Breizh ! Diskouez a ra dres bezañ gwall-nec'het dirak ar stumm-gouarn a vefe da ziazezañ e Breizh ma teufe houmañ da vezañ dishual. Setu evit an diabarzh.

An diavaez bremañ. Un digarez all a ro da chom hep goulenn an dishualded. O soñjal en istor Europa betek neuze e touje na zeufe Breizh da vezañ un dachenn-emgann etre Bro-C'hall, Bro-Saoz ha... Bro-Alamagn... abalamour d' he zalvoudegezh vrezelekaerezhel. Bepred e klaskfe Bro-C'hall hon « adpakañ » (« ravoir ») . Ur faezhour eo eta Kalloc'h e-giz m' eo bet Anna Vreizh gwechall, ha war un dro... ur peoc'helour : « *Que le pauvre peuple ne soit pas écrasé en des luttes sans issue...* » Ha lavarout a ra ouzhpenn : « *On ne neutralise pas une position comme Brest...* » Setu pezh a soñj an Amerikaned hiziv emichañs !

51

Klozomp. Setu petra a ziskleir Kalloc'h en diwezh: Ret eo asantiñ d' un « *tutelle française éternellement acceptée, je ne dis pas avec amour et reconnaissance* (chom a ra Kalloc'h enep-gall en e greiz eta) , *mais avec une loyauté fidèle* ». Goude-se e ra Kalloc'h « *ses chers égarés* » eus an disrannourion. E gwirionez n' en deus ket a gasoni outo.

Addisplegoù a c'heller ober da gement-se. Fogasiñ a ra Kalloc'h da vezañ ur « gwirvoud-karour » hag a wel an traoù evel m' emaint. Meur a graf a c'heller stigmañ outañ evelato. Da gentañ ne oa ket ken diboell-se pezh a argue P. N. Le Roux e unan. Kalloc'h a rae goap ouzh hemañ pa rae anv eus ar c'hirri-nij gouest da lemel digant Brest he zalvoudegezh strategel. Ar wirionez a lavare ar Rouz koulskoude. Hiziv an deiz n' eo mui Breizh netra e-keñver brezel en ur bed dispartiet etre daou stad divent hag o deus ezhomm eus rannvedoù a-bezh da gas da benn o brezelekaerezh. Forzh penaos emañ Bro-C'hall er-maez eus ar gont. N' eo ket mui hi a ren ar c'hoari, Afer Suez en deus hen diskouezet splann.

Brav eo bezañ peoc'helour. Keuziañ a c'heller avat penaos o vennout espern ur brezel d' ur vro e vonter anezhi en ur brezel all a lamm diganti 240.000 eus he bugale (1). Erfin, peseurt fiziañs a c'hello kaout ar gouarnamant gall e tud hag a embann n' int ket Gallaoued, ez eo Bro-C'hall evito ul lez-vamm hag ez int stag outi dre ret ? C'hwi ' gred o lezo da c'hourc'hemenn e Breizh ? Ken diaes eo e gwirionez kaout an emrenerezh hag an dishualded : an hini a zo gouest da gaout unan a c'hell ivez, hepdale, kaout egile. An istor a ziskouez a-walc'h ne roer an emrenerezh nemet d' ur rannvro.

Meizañ a rae mat Kalloc'h pegen tenn, dreist da c'halloud Mab-den, koulz lavaret, eo sevel ur stad e Breizh a-barzh ma varvo ar brezhoneg evel yezh ar bobl. Rak-se, evel kement a re all, e kinnige krouiñ ur vuhez « *régionale* » da gentañ, un « *organisation* » war-lerc'h. Ha resizañ a rae : « Adneveziñ spered ur vro a zo ul labour talvoudusoc'h eget adneveziñ ha reishaat ur meslestradur ».

(1) Skrivañ a ray Kalloc'h e-kerzh ar brezel : « Petra eo marv unan, pe kant, pe marv kant mil ? War-lerc'h ma vo bev ha klodus ar vro, war-lerc'h ma kendalc'ho ar ouenn... » Ha c'hoazh : « Kelanoù ma breudeur a welan 'vel greun en douar... » Pelec'h emañ 'ta kalon vat Kalloc'h ? Pa soñjer eo marv ar Vretoned-se evit startaat ar galloud a gas o bro da get !

52

E gwirionez ne ouie ket Kalloc'h peseurt statud politikel na pegement a emrenerezh en dije goulennet evit e vro. Re nec'hus ar gudenn ha ne venne ket hen diluziañ. Doareoù all eus e vroadelouriezh a fell deomp imbourc'hañ avat.

III. - An tu anatañ anezhi eo an tu kristen, pe, evit komz evel ma ra Kalloc'h e unan an tu « iliziek » anezhañ. Merket hon eus endev penaos e rebeche ouzh Bro-C'hall bezañ digristenet Breizh e-barzh ar varzhoneg « Pedenn evit Breizh ». Kemeret en doa a-zevri evel kalz a re all en Emsav d' an ampoent, ar ger-stur « Feiz-ha-Breizh ». Klask a ra diskouez ez a kuit ar feiz war un dro gant ar yezh e Groe. Respont a ray d' ar Rouz pa damallo hemañ d' an Iliz bezañ divroadelet Breizh : savet eo bet Breizh gant kristenion renet gant menec'h. Komz a ray e sigur sevenadur Breizh eus « *culture celto-catholique* ». Hag asuriñ a ray zoken n' eus kemm ebet etre an ober breizhek hag an ober katolik. Hiraezhiñ a rae marteze d' ur meni « ilizrenerezh » pe da vihanañ « kredenn-renerezh » : « *L'autorité sociale, c'est le chef religieux qui la possède...* » a lavare Kalloc'h, ha sur eo na rae ket nemet gwiriañ ur fed a oa anezhañ e Breizh d' ar c'houlz-se, e-giz ma ra pa verk ez eo ar c'hloer ur « *puissance sociale* » e Breizh. Ar c'hloer-se eta a felle da Galloc'h sachañ a-du ganeomp. Reiñ a rae Kalloc'h kement a bouez d' ar relijion er politikerezh ma en em zispartio diouzh « Brittia », kensavet gantañ koulskoude, pa grogo ar gelaouenn-mañ da dagañ ur vikel-vras bennak eus Sant-Brieg. Kement-se ne viro ket ouzh Kalloc'h da vezañ kerseet buan a-walc'h : goulenn a ray digant ar veleion diskouez ez int « *Bretons autrement qu'en paroles* » (1912) , ha klemm a ray diwar-benn ar « *mauvaise volonté de ceux à qui nous devons le respect* ». Daoust hag anzav a rin ouzhoc'h ? Goude holl e oa ar wirionez gant ar c'hloer pa nac'hent ober eus ar relijion ur benveg-stourm d' ur politikerezh. Petra a vije disoc'het en diwezh ? Diazezañ relijion e-giz e Bro-Spagn ? Ne gav ket din e c'hell ur relijion a-berzh-stad dellezout an anv a relijion hag hi harpet gant an nerzh hag implijet gant ar politikerezh (1).

(1) Kement-se ne dalv ket e roan an absolvenn d'ar c'hloer o deus lakaet ar relijion e Breizh e servij ar vroadelouriezh c'hall..

53

IV. -- An hevelep liv relijiel-politikel a zo war menozioù Kalloc'h diwar-benn an etrekeltiegezh. Lenn a reomp e-barzh ul lizher deiziadet 2 a viz Ebrel 1911 : « Ur wech ma vo adsavet Breizh, ret e vo gober ur feur gant Iwerzhoniz... adgalotikaat (sic) an Urop (sic). Vel gwezharall, Keltia a roy c'hoazh buhez d' an eneoù...

E-barzh e varzhonegoù dreist-holl eo displeget an tu-se eus brogarouriezh Kalloc'h, e-barzh ar pezh « Gweledigezh » da skouer :

Ar Gelted a chomo marc'hegion Doue ar Mab...

pe « Diougan Ezekiel » a zo bet savet nav bloaz a-raok : diouganañ a ra ! Kalloc'h an dieubiezh evit an holl bobloù keltiek :

Mab Gamer a zo dihun.

Kornal a ra e vouezh evel tarzher ar gurun

Ha ganti menezioù Breizh-Izel, Iwerzhon,

Menezioù Bro Kamri, Kernev, Skos a zasson...

E 1915 zoken, e-barzh ar varzhoneg e yezh-plaen « Deuit Spered Santel » e ra ur vro eus Keltia (astennet betek Galia, gwir eo) . Klevomp-eñ o c'hervel :

Kelt Alban Uhel, 'men ezh out ? Na te, Kelt Iwerzhon ? 'Men ezh out Kelt a Gembre ? O Kelt a Vreizh, ma ngwad, emen ezh out ?

Ret eo pouezañ dreist-holl war un tu eus broadelouriezh Kalloc'h : ar vesiazelezh etrekeltiek. Sklaer eo e-barzh ar varzhoneg hon eus meneget uleloc'h, splann eo ivez el lizher hon eus roet un arroudenn anezhañ. Reiñ a ra ar barzh ul lec'h ispisial da Vreizh ha d' ar broioù keltiek e mennad Doue war an istor. Gwall herr eo ar menoz-se hogen biskoazh n' en deus termet Kalloc'h d' hen degemer. Rak-se eo tuet dreist-holl da Iwerzhon hag a zo keñveriet ouzh Breizh alies. An div vro-se o deus bet sent diniver, Iwerzhon he deus kaset dre ar bed misionerion e-leizh gwechall (evel ma ra Breizh en amzer-vremañ : daoust ha ne felle ket da Galloc'h e unan mont da visioner ?). Miret he deus Iwerzhon

ivez ar sevenadur kristen ; chomet eo e feiz anterin da vare an disivoud. Me ' gred e soñj Kalloc'h eo tonket d' ar pobloù keltiek, Breizh hag Iwerzhon peurgetket, addeskiñ d' ar « Gatell Europa » aet pagan ha nac'het ganti he Doue hent ar feiz kristen. War ar poent-se eo bet mestr da skrivagnerion e-giz Maodez Glanndour pe da strolladoù e-giz Bleimoriz.

54

V. - War ur poent e chom Kalloc'h tre war-lerc'h e gwirionez (hag an dra-se war wall Meven Mordiern) : hini an henamzer geltiek. Goude Taldir, Ewan Berthou hag a-raok Youenn Drezenn en deus Kalloc'h, e-barzh « Ma ngouenn », meret tem ar Gelted o vale etrezek ar C'hornog. Sur-mat n' en deus ket graet hep kounañ an « Notennoù » hogen me ' gav din en deus dalc'het soñj dreist-holl eus ar c'hentelioù istor en deus selaouet er skol. Gantañ eo meneget Galia hag Arvor (Ma ngouenn, 1914) , Galia ha Keltia (Deuit, Spered Santel, 1915) keñver-ha-keñver, dont a reont da vezañ ar C'hornog difennet gant Kalloc'h a-enep d' ar C'hermaned e-barzh « Pedenn ar Gedour ».

Ar Gornog a zo demp. Ni ' biau ar Gornog...
hag ar werzenn vrudet :

Ene Kornog, he douar, he merc'hed hag he bleuñv...

Mantrusoc'h c'hoazh : gant ar youl aheurtet da zifenn e emzalc'h diboell (engouestlet hag eñ brogarour da vrezeliñ evit ur stad hag a vac'h e vro) e skrivo en e zeizlevr ez eo Galia - Bro-C'hall, na petra 'ta ! - mammvro an holl Gelted ! Goude-se n' hon eus mui nemet asuriñ ez eo ar galleg ur yezh keltiek ha divec'hiet kaer e vo koustiañs meur a hini.

E gwirionez, war-bouez selaou randonenoù Meven Mordiern ha lenn koñchennoù Kezar diwar-benn brezel Galiae e oa deut Kalloc'h a-benn da grediñ edo bepred o vevañ en amzer Ariovista. D' en em c'houlenn a zo ha stourm a rae Werkingetoriks a-enep da henezh pe a-enep da Gesar.

* * *

Menoziou Kalloc'h diwar-benn politikerezh dre vras

Daou dra a ziskleir fazioù Kalloc'h o tilezel e uhelvennad: hep gouzout dezhañ : e venozioù politikel dre vras hag e demz-spered.

N' eus mar ebet e oa Kalloc'h en derou evel an Emsaverion gantañ un « dehouad ». Chouan ha roueelour e oa. Sunet en doa ar gredenn-se e kloerdi Keranna e-lec'h e reas e studioù. Lennit, da skouer, ar varzhoneg c'hallek diwar-benn ar jeneral Hoche. Reiñ a ra da c'houzout d' e vignon L. Palaux d' ur mare e chom-eñ roueelour, p' en doa hemañ dilezet ar gostezenn-se. C'hoarvezout a ra gantañ huerniñ ouzh Sangnier : ober a ra anezhañ « Sangnier euzhus ! ». Skrivañ a ray diwezhatoc'h hag eñ didaeret un tammig : « *La démocratie, passe encore, mais la république je n'y croirai jamais* ». Lenn a rae bemdez an « *Action Française* ». Skrivañ a rae da z-Drumond el « *Libre Parole* ». Ne gare ket ar Yuzevion : ar wech kentañ ma oa aet da Bariz e skrive en doa gwelet eno « *quelque nez israélite* ». Perak eta n' eo ket aet Kalloc'h da zisrannour ? Peogwir en doa spi en e greiz emichañs e teuje en-dro ur roue e Bro-C'hall hag e vije tu d' en em glevout gantañ diwar-benn Breizh. An Diberder, rener Brittia, a oa aet betek Brussel da gavout, sañset, an danvez-roue. Aes a-walc'h eo a-hend-all diverzout tres menoziadeg Maurras en e gealioù-eñ. Anv a vez gantañ alies, da skouer, eus an Urzh : « Ar C'helt glan, ar C'helt hep relijion, a vefe un den a zizurzh... » (20 Meurzh 1911). Pe c'hoazh : « N' hon eus ket dober a c'houlenn gant ur gall dont da reiñ demp da anaout an Urzh... »

55

Ha gourdrouz a rae e-lec'h-all penaos ar C'helt dic'hoanaget ha kerseet a nac'ho pep lezenn en diwezh nemet hini ar « c'hlañ ». Gouzout a reer avat e oa boazet tud ar gostezenn-se da veulganañ an arme hag ar brezel, da brezeg ar gasoni ouzh an Alamaned (ouzhpenomp n' oa ket nemeto : Péguy ha Psichari lennet gant Kalloc'h a rae kemend-all). Evelto e skrivo Kalloc'h : « *Quelle vie splendide : la guerre ennoblit...* »

Kompren a raimp aesoc'h penaos eo deut ar barzh da zegemer penn-da-benn savboent ar gostezenn dehou diwarbenn ar brezel a darzhas en Europa e 1914 (1).

(1) Ret eo resizañ koulskoude e skrive e 1907 : « *Ces questions de politique française deviennent pour moi d'une petitesse inimaginable...* » Anzav a rae ivez penaos n' he doa graet ar « *République marâtre* » nemet heuliañ « *l'exemple des rois...* »

E-leizh a speredeien e Bro-C'hall a oa arloupet ha diboellet a-enep d' an Alamaned. Copeau, e-touez re all, a skrive : « *J'ai soif de massacres* ».

* * *

56

Temz-spered Kalloc'h

Na vezomp ket souezhet kennebeut ma n' eo ket bet start Kalloc'h en e venozioù : un den ankeniet a oa anezhañ, techet a-se da argilañ ha da dermal bepred, un den prest da sentiñ kentoc'h eget da ren, da blegañ kentoc'h eget d' en em sevel. Diot eo krediñ e tamallomp an dra-se dezhañ : pep hini en deus e natur ha nikun n' eo kiriek d' ar pezh ez eo. Sur-mat e keuzie Kalloc'h en e zeizlevr d' ar vuhez rener pobl en dije gelllet kaout hogen a-ziagent en doa anzavet n' en doa tamm ebet ene un dispac'her.

D' an 23 a viz Mae 1911 e skrive en ul lizher : « Ene un distrujour, un dispac'hour n' em eus bet biskoazh... » E Breizh, siwazh, e c'hell soñjal lod, evel ma verk Roparz Hemon e-barzh « *Ur Breizhad oc'h adkavout Breizh* », hon eus ul labour distrujañ koulz hag ul labour sevel da gas da benn.

A c'hell bezañ ivez eo kiriek d' e arvar ha d' e « droietaerezh » an diorroadurezh en deus bet er c'hloerdi. Pa zeu er-maez dre ret eus an ti-se e 1907 en em gav Kalloc'h estrenvanet a-grenn evel unan kollet gantañ ar goudor e wareze diouzh ar vuhez : glac'haret eo pa verz e ra e vistri gozh outañ evel ouzh un estrañjour ur wech m'en deus kuitaet ar c'hloerdi. E-pad meur a vloaz eo chomet Kalloc'h war vordo hep gellout krennañ netra. Ne oar ket mat ha prientiñ a ray ar « *Brevet* » pe an aotreegezh ; ne oar ket kennebeut ha misioner pe vanac'h e vo. Diskleriañ a ra : « *La vie laïque ne m'a jamais attirée...* » ha war un dro e kemer perzh a-zevri e buhez an Emsav e-giz p' en dije graet e venoz gouestlañ e vuhez d' ar vro : « *...dévouement sans mesure à la Bretagne et à la Bretagne seule...* » a skriv-eñ. Enkrezet eo oc'h en em c'houlenn petra a zegouezho gant e vamm pa ne vo ket mui harpet gantañ hag er memes amzer eo prest da vont da lean pe... d' en em engouestlañ en arme d' ober brezel. E gwirionez e oa meur a zislavar e buhez Kalloc'h. Penaos souezhiñ maz eus bet meur a zislavar en e venozioù ivez ?

N' eo ket bet marv Kalloc'h frouezh e garantez evit Bro-C'hall, frouezh e arvar ne lavaran ket : an dra-se a glaskin diskouez bremañ. Pursuet eo bet Kalloc'h a-hed e vuhez gant soñj an emlazh. Kounit e varzhonegoù « *Gwerzenn ar marv* » da skouer, pe an hiraezh d' an diskuizh, d' an hun e-barzh meur a bezh all :

O diskuizh ! O kousket (Pedenn en deñvelder))
pe d' ar baradoz e-barzh « *Teir Neved...* » hag an deizlevr.

E 1907 e asure d' e vadoberour en em lazhfe « *avec délices* ». Er bloaz goude e pade ennañ an hevelep stad-spered « *faite de lassitude, de désespoir, d'une sorte de douloureux mépris de tout...* » E gwirionez e oa pounner ar bec'h en doa Kalloc'h da zougen : marv e dad, e c'hoar henañ o kleñvel, e vreur war he lerc'h, e c'hoar yaouankañ da c'houde, hag eñ o krediñ e oa o vont da gleñvel ivez. Ha war un dro e ranke dilezel e c'halvedigezh ha koll marteze ar spi da gaout ur vuhez enorus. Piv en e lec'h ne vije ket kouezhet e krabanou an arvar ? N' eo ket un dra da sabatuiñ eta ma asante Kalloc'h d' ar marv gant kement a c'hred paz eas d' ar brezel a youl Baer e 1915. Skrivañ a rae d' ar c'houlz-se diwar-benn ar marv : « *Je ne la crains pas non plus : si Dieu veut, qu'elle vienne...* » Hag e-barzh ar varzhoneg « *Deuit, Spered Santel* » :

Bloaziad nevez, bloaziad brezel (blead) , Ra vezez benniget nag e tegashes en da vantell, a-gevret gant an nevez-hañv 'vit ar bed, ar marv evidon...

Hiniennou eus e vignoned a sante an dra-se a-hend-all hag an Itron A., da skouer, a responte goude m' en doa kemennet dezhi e oa war-nes en em engouestlañ : « *J'espère bien que vous n'allez pas chercher la mort..* »

D' ar c'houlz dres m' en deus en em engouestlet e oa vak ha dilabour Kalloc'h ha gwall-ankeniet gant e amzer-da-zont : n' en doa atav micher ebet. E miz Here 1914 e klask evit an drede gwech mont da skolaer e Groe : en aner, korbellet eo adarre. D' ar mare-se rik e varv e c'hoar. Erfin, gwall fromet eo gant ul lizher : ur mignon a zo bet gloazet war an dachenn-emgann ; dres war-lerc'h ez a Kalloc'h d' en em engouestlañ evit veñjiñ anezhañ ! Enoeiñ a rae a-hend-all : « *Je trouve le temps long...* » a skrive-eñ (20-10-1914). Mezh en doa o chom war-dreñv hag eñ ur gwaz yaouank : « *Des types plus vieux que moi ayant passé la visite après moi sont déjà partis depuis quinze jours...* » Lakaomp na vije c'hoarvezet hini ebet eus an teir degouezhenn am eus meneget uheloc'h, lakaomp dreist-holl en dije Kalloc'h tapet kaout ar plas dindan ar gouarnamant a c'hoantae kaout : klaoustreañ a c'heller na vije ket aet d' en em engouestlañ, rak, goude holl, en dije gallet hen ober kerkent goude m' eo tarzhet ar brezel. Marteze en dije roet deomp an oberennoù meur hor boa ar gwir da c'hortoz digantañ.

* * *

Klozadur

Gwall-chañs Kalloc'h eo bet mervel gant ur maskl a zic'hize anezhañ penn-da-benn. Ar maskl-se, sur-mat, en doa gwisket e unan : kuzhat a rae e wir bersonelezh avat.

56

Daoust ha kouezhet e vije ar maskl-se a-ziwar e zremm ? Daoust ha deut e vije da vezañ adarre ar pezh e oa ? Difur eo faltaziañ ar vuhez n' eus ket bet anezhi hogen ne gav ket din koulskoude e oa pignet, evel ma lavar Roparz Hemon, e-barzh « karrigell ar rannvroelerion » d' ar mare ma varvas. Broadelour ez eo chomet betek diwezh e vuhez. Lenn a reomp bepred e-barzh « Deuit, Spered Santel » :

Gwelout a ri ma mBreizh dihaod 'benn an diwezh hag he yezh enoret...

En ul lizher eus ar 15 a viz Gouhere 1915 e lavar ober gourc'hemennou d' an Aotrou Per Mokaer en doa graet nebeut amzer a-raok en Oriant ur brezegenn diwar-benn - horreo referens - « *le nationalisme breton* ». En ul lizher all er bloaz-se (kaset da A. Colin, eus Larmor) e tispieg penaos, « *le sentiment national se réveille* ». Er varzhoneg « Beati mortui » pe en e zeizlevr e veneg a-gostez Sent Vreizh ha Sent Vro-C'hall : sellout a rae ouzh Bro-C'hall evel ouzh ur vro gevredet. Komz a ra eus ar goulennadegoù a-du gant ar yezh hag an emrenerezh da lakaat sinañ dres goude ar brezel ar gouarnamant ne c'hellfe nac'hañ netra ouzh ar re o dije stourmet ken kalonek ha ken feal evit Bro-C'hall. Gwall zidro e oa ar paour-kaezh Kalloc'h (1) .

E berr gomzoù eta, bez e c'heller degemer ez eo chomet Kalloc'h ur gwir vrogarour daoust d' e fazioù : n' en deus ket gouezet meizañ e oa e zlead kentañ mirout e vuhez evit e vro. N' eo ket bet un haroz broadel avat. Kemeromp anezhañ evit pezh ez eo : ur barzh meur, ur galon uhel, gwan avat e meur a gaver, un den en deus gouzañvet kalz, fromus ha truezus e donkadur.

(1) Gandhi en deus graet an hevelep fazi : n'oa ket dispered Kalloc'h. Dallet eo bet evel kement a re all en ur bed a veve dre e c'hevier en amzer-se evel bremañ.

Diaes a-walc'h eo intent e vije aet Kalloc'h a-du gant Maurras hag a oa enep-kristen en e zonañ. Anv a zo gant henezh da skouer eus « *l'esprit de révolte hébraïque* » hag a argase krenn evel pep dizurzh ha pep dispac'h.

Evit un deiz-ha-bloaz : OBER

gant PER DENEZ

E-giz Rakskriz
Ginivelezh un emsav
gant F. R. A.

Dek vloaz zo dija ez eo bet krouet OBER, nebeut amzer goude ar c'hentañ skol-hañv bet dalc'het e Breizh, e miz Eost 1931, e presbital Sant-Wazeg, dre vadelezh an Ao. Saout, beleg, gant un darn eus an dud yaouank a oa deut d' ar skol. Dek vloaz ac'han, pa vo savet ar pikol levr hon eus ezhomm diwar-benn kelennadurezh ar brezhoneg eus amzer an Drouized betek amañ, e vo goulennet outo resis an holl draoù a zo bet graet ha lavaret e Sant-Wazeg d' ar mare-se (ne gav ket din ez eus bet graet rentañ-kontoù eus an holl skolioù-hañv - d' an nebeutañ rentañ-kontoù dre ar munut -, hag un druez eo) . Hogen, betek aze, e vo ret dimp ober hepken gant dastumadeg ar gelaouenn liesskrivet **Ober**.

Bremaik e teuo tud sirius an emsav da vezañ figus a-walc'h, badaouet ma vezint gant frammoù hag ensavadurioù meurbet enorus hag enoret, sizhunvezhioù keltiek, kelaouennoù divyezhek a bep tu, levrioù-skol ha romantoù tri c'hant pajenn, skolioù-uhel hag ur bern kentelioù e pep lec'h. Ha bremaik e kredint, gant un tamm youl vat, n' eus bet biskoazh er vro-mañ nemet karantez evit ar brezhoneg ha tud gouest da youc'hal : « Bevet Breizh ! ».

60

Dek vloaz zo, ne oa tamm ebet ar bed e-giz-se gant hon tud sirius, ha pa gomzent eus stad an traoù e Breizh e oa gant komzoù fur ha pennoù du ha kalonoù skuizh. Edont o klask pemp troad d' ar maout brezhonek, edont o klask o hent, edont o klask Kêr Is gollet, ha goueledet mil bloaz araozo.

An darn vuiañ anezho a soñje e oa echu gant ar politikerezh - tost da vat, dre m' edo ar paour-kaezh politikerezh d' ar mare-se, o tremen dre baludoù ha taouarc'hegi ha poullou-pri eus an diaesañ. Re a gomzoù, a soñje an dud sirius. Ret ober un dra bennak, ret oberiañ. Ober, oberiañ, labouromp, pehini eus an anvioù-se a zibabimp ? a c'houlenne Tinael er c'helc'hlizher kentañ a voe kaset da holl skolidi Sant-Wazeg. Eno edo an dalc'h, evito. Ha neuze, da gentañ, e savjont ur gelaouenn.

Ur gelaouenn evel just - ne oa mui ar mare da sevel gwerzioù ha da gan er foar ar pezh o doa dizoloet, m' o doa e gwirionez dizoloet un dra bennak nevez. Ur gelaouenn, da gentañ - evel kalz tud araozo er vro-mañ. Kelaouennoùigoù na roent ket a geleier, ha na deuent er-maez nemet kalz re ziwedhat, ha na vevent nemet diwar goust o rener hag unan pe zaou zen all, hag a varve - hag a varve dreist-holl. Kelaouennoùigoù treut ha sec'h an darn vuiañ anezho, ganet e-kreiz an trouz hag al levnez (trouz ha levnez ar c'halonoù, d' an nebeutañ, pa ne oa ket kalz a daboulinoù a-hend-all) , bevet gant trubuilh ha trabas, ur bern raktresoù labour, ar c'hoant da c'houzout diouzhtu menozioù al lennerien, ha neuze, o welout ar wezenn difrouezh, echu, marv - ha c'hwerv an darn vrasañ eus an dud, skrivagnerien ha lennerien.

Ur gelaouenn all a savjont. Hogen e oant deut da vezañ evezhiek evel an naer, skolidi Sant-Wazeg. N' o doa ket arc'hant da voulañ ur gelaouenn ; neuze hini anezho ne deas da gaout ur mouler. Liesskrivañ un nebeut follennoù paper a rejont - ha ne oa tamm foug e enno, war ar marc'had. Nann, pa welan dirazon an dastumadeg-se, gwenn ha ruz-roz, ha liesskrivet fall-meurbet, evit lavarout ar wirionez - peogwir ne ouient ket ober gant an « Nardigraphe » d' ar c'hentañ - e soñjan : ne oa tamm foug ebet enno, ne oa tamm levnez ebet enno - eus ar siriusañ e oant e-touez tud sirius ar mare.

Sioù ar mare a zo warno ivez. An holl anezho a oa yaouank-flamm - amzer o deus bet abaoe da vezañ brudet, ha marteze e teuint da vezañ brudetoc'h c'hoazh - ha n' o doa ket desket neuze ar wirionez-mañ : Ne c'heller ket ober pep tra, ret eo gouzout da gentañ peseurt tachenn a c'heller da embregiñ, ha neuze troc'hañ kement skourr didalvoud ha kreskiñ. Setu perak e vez en OBER alioù e-leizh ha goulennoù forzh pegement evit harperien : harperien da sevel levrioù-skol, levrioù-studi, pezhioù-c'hoari, harperien evit dastum ar gerioù-pobl, mat ha peuz dianav. Kerlann a lavare : ho pet ur c'harned en ho kodell, na dit ket er-maez hep ur c'harned evel ma vije bet ar c'harned-se an tu nemetañ da herzel ouzh ur ster perlezennoù uhel-briz da vezañ kollet - hag e oa lakaet anvioù an dougerien-garnedoù war an daolenn-enor.

Ha neuze, o doa dizoloet ivez, evel ar yaouankizoù all, giz ar c'hampañ, giz an natur, giz ar baleadennou hir war ar maez. Setu pezh a raent, kement ha ma c'hellent, mont da vale, evit bezañ yac'h ha dizalc'h moarvat hag ivez, en o c'hreiz, evit dizoleiñ ene ar vro. Met evel just, arabat krediñ int aet da vale bep sul, en ur ganañ, a-gantadoù, dre ma kreske « kevredigezh efedus ar vrammataerien bobl ». Roparz Hemon a lavare un deiz : « Er broioù all e vez lavaret : Da gentañ e oant tri, ha goude dek, ha neuze kant, bloaz goude mil. Er vro-mañ ne weler nemet an hevelep pennoù atav ». En Ober ez eus ur pennad fromus o lavarout : « Goude Sant Wazeg e oamp tri o labourat ha bremañ ez omp tri, met n' omp ket digalonekaet ».

Petra o deus graet an oberourien nevez ? War ur rummad eus an niverennoù e vez kavet frazenn Pearse : « Hag en em c'hraet em eus un ene uheloc'h eget ene mistri va fobl ». N' eo ket ur respont fall, pa soñjer er gwir labourioù a zo bet savet abaoe ganto, pep hini war e dachenn - sellit ouzh an hini a liesskrive ar rummad-se, da skouer, Kenan Kongar, sellit ouzh an hini na vije bet skol-dre-lizher ebet hepti, Marc'harid Gourlaouen.

Hag **Ober** e-unan, **Ober** ar gelaouenn baour hag ar gevredigezh kaezh, en deus roet lañs da dri dra hag a zo a bouez bras en istor ar brezhoneg en amzer-vremañ : Breuriez ar Brezhoneg er Skolioù - a vo studiet bremaik e labour en **Arvor**, hag a zo bet un aloubidigezh war an dachenn danvezel, war an dachenn wirion ha diaes eus ar yezh e-touez ar vugale. Ar skolioù-hañv, a zo bet raktresoù ar skolioù-uhel a welimp niverus dizale, spi am eus. Ha neuze, evit echuiñ, an oberenn a basianted hag a aked, skol dre lizher **Ober** he deus kemeret herezh skol dre lizher Walarn.

N' eo ket gant ur pennad-skrid hepken e c'heller studiañ ar skourroù-se eus ar wezenn **Ober**. Evel ma weler eo marvet ar gelaouenn evel kalz re all araozi. Frouezhioù a zoare he deus taolet avat.

(Adembannet diwar GALV, niv. 8-9, Goañv 1941, Nevez-Amzer 1942.)

62

Notennoù diwar-benn istor "Ober"

Pemp bloaz warn-ugent zo e oa savet Skol dre Lizher OBER : e 1932, ar bloavezh hag a chomo, e meur a geñver, evel unan eus ar mein-miltir pouezusañ war hent adsavidigezh Vreizh. Kement a zarvoudoù a zo bet abaoe, kement a dud o tremen hag a eñvorioù o vont da get, m' am eus soñjet na vefe ket fall, da geñver an deiz-ha-bloaz-se, lavarout ur gerig bennak diwar-benn ginivelezh ha kresk un oberenn hag a zalc'h, dre he labour hag he levezon, ul lec'h bras en istor hon emsav.

E miz Eost 1931 eo en em vodas, e Sant Wazeg, e presbital in Ao. Saout, ur dornadig brezhonegerien vrogar. Pet e oant ? Un dousenn bennak, a gredan. Piv e oant ? N' eo bet enskrivet e nep lec'h roll o anvioù. Ha, koulskoude, dellezout a rafent kaout o zammig brud, ar baotred hag ar merc'hed yaouank en em vodas e Sant Wazeg. Rak int o deus gounezet, e-touez meur a dra all, e teufe ar

brezhoneg da vezañ, ez-eeun-tre, yezh-darempred an emsavididi.

Koumananterien e oant da Walarn, hag ivez Simbolidi. Nemet, e-kichen labour Gwalarn, mont d' ar bobl dre ar skridoù, e felle dezho reiñ lañs d' un oberenn all : mont d' ar bobl dre ar ger bev. Ar c'hoant-se da vezañ tost ouzh kalon Vreizh, tost ouzh kalon an dud vunut, an hini eo a reas dezho aozañ « Sizhun Vreizhek Sant Wazeg ». Hag evel un taol-trompilh e tregerne ar c'halvadenn a voe kaset e miz Gouhere d' un nebeut tud, ouzh o fedañ da zont da dremen eizhtez (23-29 a viz Eost) e kalon Breizh-Izel : « En em reiñ a reot da Vreizh, Bevañ a reot evel gwir vreudeur, Gwellaat a reot en ho prezhoneg, Studiañ a reot diazezoù an emsav, Bevañ a reot evel ur gwir Vreizhad... Evit ar wech kentañ e Breizh, pell diouzh tregas ar vuhez pemdeziek, BREIZH YAOUANK, a oar petra 'venn - a raio Breizh da zont - a vodo he zud - evit prederiañ diwar-benn o mennadoù hag o huñvreoù a Gelted - evit urzhiañ hag oberiañ evel tud a-vremañ ma 'z int, gant youl hag emrousted ».

Sinet e oa ar c'halvadenn gant ar bodad-renañ, ennañ F. C. Kervella, Kerlann, Kervella-Kongar ha Per Tinavel (A. Keravel, hag a gemero hepdale da anv Tinael) . Dalc'het e voe ar c'hamp. Mantrus eo, avat, na vije bet savet danevell ebet diwar e benn : diouzh ar roll-labour embannet en a-raok, e c'heller dastum e voe divizoù hir diwar-benn menozioù diazez an emsav, koulz ha kentelioù istor hag abadennoù kanañ ha koroll, hag ivez tabutoù a-zivout ar pezh a oa da ober da adsevel Breizh dieub. Leuniet mat e oa an devezhioù, zoken ma oant hir : rak da bemp eur hanter diouzh ar mintin e save ar gampourien ouzh ton ar biniou skosat.

Nebeut goude e oa kaset da Sizhunidi Sant Wazeg ar c'helc'hlizher-mañ :

« Kenvroidi ker,

War-lerc'h ar Sizhunvezh Vrezhonek divizet e oa bet ganeomp holl e vije savet un tamm « kannadig bennak » da dalvezout da liamm etrezomp ha da genderc'hel ha da ledanaat al labour boulc'het e Sant Wazeg.

Stumm ha danvez ar c'hannadig a oa da verkañ spis. D' ar sul 30 a viz Eost da noz, ar Sizhunidi deuet da Wengamp - nemet pevar anezho - en em vodas evit se.

Pal labour ar c'hannadig a voe diazezet dre vras ganto.

Tri ac'hanomp (Henaff, Kongar, Tinael) a voe neuze karget da en em welout e Brest a-benn un nebeut deizioù, d' en em glevout diwar-benn aozadur ar c'hannadig kentañ.

An emweladenn-se a zo bet nevez zo.

Eno eo bet divizet danvez ha stumm an niverenn gentañ-se. O vezañ m' emaint o chom en hevelep kêr, Kerlann ha Tinavel eo a bledo - betek gwelout - war-dro ar c'hannadig. Int-i eo a genstrollo ar skridoù, int-i eo a verourio an arc'hant, int-i eo a « voulo » ar c'hannadig.

Re ger en dije koustet dimp moulañ hor c'helaouennig en un ti-moulerezh. Peogwir n' eo anezhañ nemet ur « skrid-liammañ » etre un nebeut tud hepken, ur c'helc'hlizher savet gant an holl ha kaset d' an holl, hon eus kavet gwell tremenn gant hel liesskrivañ.

64

N' en devo ket hor c'hannadig nebeutoc'h a dalvoudegezh evit-se. »

Hag e miz Here 1931 e teue er-maez niverenn gentañ « kannadig miziek Breuriezh ar Simbolidi », dezhañ da chomlec'h boest-post Eujen ar Gelleg e Montroulez. Liesaet e oa en un doare uvel-meurbet : gant ar maen-gleb, evel ma lavarar, goude da Gerlann ha da Dinael skrivañ gant an dorn an danvez anezhañ. A-benn ur pennadig (Meurzh 1932) e voe klasket gwellaat mouladur ar c'hannadig dre brenañ un Nardigraphe : a verzh-mat. Gwech liesskrivet, gwech tennet war maen-gleb, e talc'has ar c'hannadig da vevañ, diskempenn a-walc'h met bev-

buhezek, betek an hañv 1933, ma 'z eas d' ober e annez e Roazhon ha ma wiskas un doare difistur gant ar follennoù roz-tener a voe kavet dezhañ er sekretourva nevez.

OBER a oa anv ar gazetennig. Hag ober traoù a felle d' an dud ivez : leunchouk a vennadoù eo pajennoù ar c'hannadig: en niverenn gentañ e c'houlenn H. Delaporte alioù evit sevel dilhad giz-ar-vro d' ur bagad skouted eus Kastellin, e c'houlenn L. Andouard skoazell evit ul levrig diwar-benn « Kavidigezh Penn-Ahel ar C'hreisteiz » ha Tinael ma vo kaset dezhañ kanaouennoù ha skridoù « a-enep ar parlamanterezh ». Ha dreist-holl e kaver enni, en niverenn gentañ-se embannet ken dister, mennad teir oberenn a-bouez : displegañ a ra R. Delaporte e lakaio kelenn brezhoneg « en ur skol merc'hed eus ar re vrasañ, e kêr K. » ; kemenn a reer a vo savet e miz Du ur skol dre lizher ; hag e tispleger, erfin, e vo kendalc'het gant ar c'hampoù-hañv.

Krediñ a ran ez eo mat reiñ amañ ar pennad-digeriñ eus an niverenn gentañ-se. Disin eo ar pennad. Met, mar deo bet heuliet ar raktres-labour divizet e Gwengamp, diwar bluenn Henaff eo e tle bezañ. Setu eñ :

« Ur maen nevez.

Lakaat ar brezhoneg da vezañ komzet gant an holl Vrezhoned.

Pell amzer ez eo bet lavaret hag adlavaret, diskleriadurioù kaer a zo bet savet, menozioù poellek a zo bet displeget - e galleg. Lavarachoù, ha gwashoc'h c'hoazh, gallegachoù, netra ken.

65

Kalz komzoù e brezhoneg ivez, oberioù, avat kalz nebeutoc'h.

Daou seurt anezho :

Unan dizeeun, hini an oberoù dre skrid : Skol dre Lizher, Brezhoneg ar Vugale, levrioù ha kaieroù embannet evit ar skolioù hag e sell eus ar gelennadurezh. Bugale Gwalarn anezho holl, koulz lavaret. Labour mat hogen labour dizeeun : ar yezh skrivet, hag ar yezh komzet a zo daou dra disheñvel.

Unan eeun ; hini an oberoù dre gomz. Al liester a zo re ; n' eus nemet ar Simbol, bet savet e 1928 gant renerezh Gwalarn. E dalvoudegezh : dibab unan dre unan an dud gouest en o brezhoneg, hag o rediañ da implijout ar brezhoneg etrezo. Hogen peur ec'h en em gave simbolidi a-gevret ? Da vare ur c'hendalc'h, ur vodadeg bennak, atav beuzet e-touez ar c'hallegerien. E gwirionez, ne dalveze ket kalz ar Simbol, dreist-holl pa soñjer e niver ar Simbolidi, un dousenn anezho, hag i skignet e Breizh ha Kornog Europa.

Ha setu an dra nevez : Dre youl pevar den yaouank ez eo bet bodet brezhonegerien desket evit ar wech kentañ e Breizh. E Sant Wazeg, e-pad pevar devezh, brezhoneg nemetken en hon touez. Eno evit ar wech kentañ hon eus kavet gwir hent ene hor bro. Peseurt kemm gant an holl gendalc'hoù, enno tabut, komzoù, galleg, kendalc'hoù tud a glask adsevel ur Vreizh na anavezont ket, nemet a-ziavaez.

Ni, avat, a oa Breizh ganeomp e Sant Wazeg.

Ne day ket da goll ar Vreizh vev hon eus dihonet en hon touez, al liammoù savet etrezomp a bado dre ar c'hannadig-mañ. Hag ar vreuriezh a reomp a ledo hol labour brezhonek war an holl dachennoù kevredigezhel, chomet dizarempred koulz lavaret bete bremañ. Un oberenn nevez eo n' eo ket savet war zouar unan all. Un oberenn nevez hag a vo, mar gellomp, unan eus pouezusañ mein-diazez adsavidigezh Breizh. »

66

A bep seurt a voe klasket ober gant « Breuriezh ar Simbolidi », ha na zeujont ket holl da benn-vat : sevel ul levraoueg a fellas dezho (C'hwevrer 1932) met ne gredan ket e voe lakaet kalz levrioù e prest a-benn ar fin ; dastum gerioù-pobl a fellas dezho ivez, hag e niverenn Gwengolo 1932 ez embannet roll

an dud o doa gouestlet kaout atav ganto ur c'harnedig a skrivfent warnañ kement ger talvoudus o defe klevet ; sikour a veze goulennet gant F. Gourvil da sevel roll elektourien Vreizh-Izel - dre barrezioù - ha roet e oa munudoù zoken diwar-benn ur vicher nevez : gwerzhañ kanaouennoù brezhonek war ar blasenn. Ne badan ket ouzh ar blijadur reiñ an arroudennad amañ da heul diwar an niverenn gentañ : « Hor c'heneil K. a zo bet oc'h aesañ kanañ ha gwerzhañ sonioù brezhonek. E Lesneven e oa, miz zo. Gant daou ganer all hag ur soner-banjo en em gave eno, e korn al leurenn-gêr... N' o deus ket en em glevet avat da badout gwall-bell gant an abadenn : en ur c'hard-eur bennak n' o doa gwerzhet nemet 45 lur « paper » (= 40 lur gounid) ha se n' oa a-walc'h evito da genderc'hel... Ma c'hell ec'h adstago hor c'heneil da vont ganto, ha klask a ray ober gwelloc'h gant e genwerzherien... Ali d' ar re o deus... godelloù sec'h, ur vouezh kreñv, hag un tammig taerded en o c'hreiz ». Kement ha diskouez nag a vicherioù a ranker ober pa vezer eus an emsav.

Kement-se avat a oa traoù bihan. An hini kentañ eus gounidoù bras OBER a zo bet hini ar c'hampoù-hañv. Ha, koulskoude, ne voe gouest morse « Breuriezha ar Simbolidi », keit ha ma chomas bev gant he c'hannadig (1931-1933) da aozañ ur c'hamp all. Goude hini Sant Wazeg e oa ur skol-hañv all da gemer lec'h e Gwezeg, eus an 8 d' ar 15 a viz Gwengolo. Morse ne voe graet. En abeg, a zo bet lavaret din, da drubuilhoù ar mare, goude tarzhadeg Roazhon. Ar bloavezh goude (1933) ne voe keal ebet eus ur skol-hañv. E 1934 e voe meneget an dra ur wech ouzhpenn, ha kroget da zastum arc'hant evit prenañ teltennoù ha binvioù : e Mezheven ne oa siwazh nemet 95 lur er c'hef e miz Eost 250 ; re nebeut evit pourchas ar pezh a oa ezhomm. E 1935 hepken e voe graet ur c'hamp, en enezenn Kerlaven, e-kichen Plouvouskan : paeroniet e oa ar c'hamp gant Herberc'hti Yaouankiz Vreizh ha renet gant an den a c'hell bezañ sellet evel tad hor skolioù-hañv : Jermen Breton. Berzh a reas ar c'hamp ha betek ar brezel ec'h aozas H. Y. V. he skol-hañv bloaziek, enni etre 40 ha 70 skoliad bep taol. E 1936 e oa ar c'hamp e Lopereg, goude ur « gouel ar gampourien vreizhat » er Releg, e Ploneour-Menez, d' ar 14 a viz Eost. E 1937 en em vodas ar skolidi-hañv en ti a vije chomet, panevet ar brezel, kreizenn-herberc'h ar yaouankiz vreizhat, milin Penfoull, e Loperc'hed : goude ur c'hamp war-c'horre Menez Kador hag un tantad da enoriñ milvet deiz-ha-bloaz Alan Barvek, e voe er vilin ur gwir skol-hañv vrezhonek, gant un arnodenn ar Simbol. En hañv 1938 e voe ur skol all, dalc'het enni evit ar wech kentañ arnodenn an Trec'h hag unan c'hoazh zoken e 1939. E 1940, avat, e oa distrujet Herberc'hti Yaouankiz Vreizh. « Deut e oan da Benfoull evel boaz, » a skriv din Jermen Breton ; « va unan e oan bremañ. Lenviñ a raen : drastet, laeret kement tra gant ar bobl e kounnar war urzh an archerien hag an Aotrou Maer. Skrivet e voe e bras war dor hor Skol-Hañv « Jermen Breton d' ar Marv ! » Setu ar pezh am boa kavet e miz Eost 1940, goude bezañ savet klemm d' an Aotrou Maer. » Ar bloavezhioù a-raok en em vode an dud, bemnoz, en-dro d' an tantadoù, da selaou kanaouennoù ha prezegerezh paotred ha merc'hed ar Skol-Hañv. Ha bremañ...

67

Lavaret em eus he doa c'hwitet Breuriezha, ar Simbolidi adsevel Kamp Sant Wazeg. Ne oa ar c'hwitadenn nemet un hanter hini, avat. N' eo ket hepken dre ma veze dalc'het bev menoz ar Skol-Hañv gant ar pennadoù e-barzh OBER, met dreist-holl dre ma veze graet, e-pad an hañv, baleadegoù gant ar vrezhonegerien vrogar : « ha ne vije bet morse Skol-Hañv ebet », a skriv din c'hoazh Jermen Breton, « panevet da valeadeg ar Faou en hañv 1933 ». E gwirionez, an hevelep talvoudegezh a zieubidigezh a oa roet d' ar c'hampoù ha d' ar baleadegoù brezhonegerien, hag outo e oa sellet evel un doare da vreizhekaat emsav an herberc'htiez yaouankiz a oa o kregiñ e Breizh d' an ampoent (Ober, niv. 15). Gwelloc'h eget displegadurioù hir, e tiskouezo ur pennad eus skrid Kerlann *Wanderung* (Niv. 14, C'hwevrer 1933) petra oa e soñj renerien OBER gant ar baleadegoù.

« WANDERUNG.

Setu pezh a glevis an deiz all gant ur c'heneil elzasiat :

Pa zeu an hañv, en nozvezhioù klouar hag en devezhioù tomm, pegen brav eo bezañ em bro gant ar yaouankiz ! Bep sadorn da noz, ha dreist-holl derc'hent ur

gouel bras evel ar Pantekost, mar deo kredet e vezo brav an amzer, en em vod paotred ha merc'hed da vont a-gevret da vale. War o c'hein o deus pep a sac'h da zougen boued, hag ur pallenn a-wechoù da gousket. Re all a gerzh en a-raok, ganto ouzhpenn pep a vandolin, akordeoñs pe harmonika. Ha muzik ! ha kan ! A-hed an traoniennoù, a-dreuz ar c'hoadoù sapr, da gribenn ur menez. Du-hont ouzh krec'h, ez eus er c'horn-mañ-korn tiezigoù prenn. Eno e tremen tud yaouank zo nozvezhioù hañv, hag antronoz, adalek heure, war vale.

Da c'hortoz tarzh an deiz, heol ar sul, tremenet e vez an noz en-dro d' un tantad bras. Muzikat a reer, pep unan a zistag e dammig kanaouenn, ha plijadur a zo, ken ha ken.

Tremenet an noz verr, kuit en hent adarre ! diskabell ha gwisket skañv, ha marvailhat hed-ha-hed an hent en ur estlammiñ ouzh kaerderioù an natur tro-war-dro.

68

Gwechoù all em eus gwelet betek hanter-kant Alaman yaouank o tont evel-se em bro...

Ata ! mar deo kaer Bro-Elzas, ha n' eo ket kaeroc'h c'hoazh ar menoz ? Daoust ha ne vez ket graet kemend-all e Breizh-Veur, e Skandinavia koulz hag en Alamagn ? Troomp hor sell war-du ar yaouankiz yac'h, yaouankiz an hanternoz, ni tud yaouank Breizh. Greomp hor mad eus kement-se, ni hag a glask un ene. Setu un tu da dostaat ouzh douar hor bro, d' he c'harout muioc'h c'hoazh mar bez gallet, ha da dostaat ouzh ar gouerien, gwrizienn vev hor gouenn.

Mar domp bet gallekaet eo en abeg m' omp bet dalc'het pell diouto, hogozik-holl e kêr, ken omp deut da santout e oamp e-giz estrenien gant ur yezh disheñvel, doareoù disheñvel, hag all. Me a lavar tostaat ouzh ar bobl eo a zo da ober, kemer an hent ha mont d' he c'haout e-lec'h m' emañ.

Keneiled, hon amzer vak, klaskomp an tu d' hen tremen a-gevret. Startaat a ray hor c'hengarantez, buhezekaet a ray an Emsav. Ouzhpenn, kaout ar gounid a zo da glevout an nevezintioù, da geñveriañ hor menozioù, hor feiz e Breizh a greñvaio. »

Baleadegoù a voe graet, neuze. Setu, ma ne fazian ket, ar roll anezho, da nebeutañ e-keit ha ma padas ar gazetennig **Ober** : baleadenn ar Roc'h-Morvan, e-kichen Brest (Meurzh 1932), Daoulas (Ebrél) , ar Menez C'homm (Mae) , Douarnenez (Mezheven), Menez C'homm adarre (Here), Menez C'homm c'hoazh (Gouhere 1933), ar Faou (Gwengolo), Landernev (Gwengolo), Beg ar C'havr - pe gentoc'h Beg Penn ar Roz (Here), koadoù Pariz - evit an divroidi (Mae 1934) , Argoll (Mae 1934) ... Betek 1935 e voe kendalc'het gant ar baleadegoù, hervez Jermen Breton, met e nep lec'h n' em eus gallet kavout ar roll anezho betek neuze. Setu amañ , avat, da virout an eñvor eus ar mareoù-se, da aweniñ marteze tud yaouank da adkregiñ gant ar seurt menoz, un nebeut arroudennoù eus pennadoù moulet d' an ampoent war OBER, pennadoù gant div stourmerez kalonek, Marc'harid Gourlaouen hag Ivona Martin :

69

« Emañ an treizher en tu all, » a skriv Marc'harid Gourlaouen o kontañ baleadenn Menez C'homm d' ar 16 a viz Gouhere 1933. « Ret gortoz. Ur martolod kozh eürus da gaout unan bennak d' e selaou, a zispleg dimp e blanedenn. Goude bezañ bet pell war an holl vorioù eo bet tonket dezhañ dont da besketa war ar stêr Aon. Ni ivez a zo « pesketaerien brezhoneg c'hwek » ac'hanomp, hag e vourrump pa glevomp anezhañ o tibunañ anv an avelioù : biz, reter, gevred, su, mervent, kornog, gwalarn, ken klok hag ar gwellañ yezhadur.

Setu ni war ar ribl all. Heuliañ a reomp un hent eus ar bravañ : gwez, delioù glas, dourioù-red o kuzulikat, gwenodennoù strizh gwaskedet, kan an evned dre-holl. Ma teu soñj dimp eus komzoù ar barzh :

Kornog,
sinadurezh an andonioù lirzhin ha boull,

hesonerezh an dour sklentin o piltrotat,
e-touez ar gwez, war ziribian ar runioù glas...

Ha neuze ni ha pignat. Raktal, park ebet mui, gwezenn ebet nemet ur wezenn bin dreut bennak, trouz ebet, ha gwashañ zo, hent ebet mui. Ni er brug hag el lann betek hon daoulin. Ne gollomp ket hor poan avat. Tra ma tostaomp ouzh beg ar Yelc'h, en em zispleg dirazomp lenn Vrest el latar ; tostoc'h, pont Terenez ; en a-dreñv, kernioù ar menezioù Are hag ar menezioù Du. En em gavet en nec'h, nag ur marzh eo gwelout pleg-mor Douarnenez o luc'hañ evel arc'hant etre beg ar Van ha beg ar C'havr. Kerne a-bezh. Chom a ranker bamet gant kaerder hor bro...

Hogen sonet eo un eur, hag eo bet digoret hor gourlañchenn gant an avel yac'h. E oamp gant hol lein pa zeuas ul loenig koant da zaoulammat war ar brug, ur yourc'h, hag eñ kuit kerkent. »

Hag evel-hen e taolenn Ivona Martin baleadenn Landernev (24 a viz Gwengolo 1933) :

« Sabatuet Landerneviz gant ar biniou. Den pe dost ne lavar grik evelato. Ret eo anzav ez eo « dereat » hor pobl. Ul lostad bugale a heuilh Ar Menn koulskoude (evel ma heuilhfent ur bagad kolonialed), ha buan Tinael war o buhez - kelenner a-raok pep tra. Un ton-seniñ evit ar frioù lous : « lavarit bremañ : Trugare, aotrou - tru-ga-re-ao-trou ».

Un deiz m' edon o vale hed-ha-hed an hent bras...

Gwellañ m' eo eo kanañ penn-da-benn. Kanomp 'ta, ma skoio skañv hon treid, ma vo hir ha gwevn hor c'hammedoù. Na kaer an draonienn : strouezh glas treuzet gant bannoù heol, dour o kuzulikat dindan ar gwez, geot tener, krec'hiennoù koadek.

70

Un taol sonerezh war bont ar Roc'h evit pesked an Elorn ma n' int ket bouzar. Pignomp bremañ :

Kemeromp an hent treuz...

Abalamour da se eo emichañs e reomp un dro dre ar vourc'h. Emañ an oferenn oc'h echuiñ. Ar Menn, daoust d' e c'hoant, ne gav den evit koroll...

...Hogen en ur gemerout hent Penc'hrann e teu soñj dimp eus ar valeadenn gentañ bet graet amañ warlene.

« Biken ne vo torret al liamm bet skoulmet etrezomp. » Un dro da welout an iliz da gentañ - hag hi kozh ha bev war un dro - kement a dud o deus pleustret warni (kizellet eo a-bezh) ha gouzañvet enni, hag he c'haret - ne ran nemet tremen, hag he deus plijet din diouzhtu - ma kemer un tammig buhez-den - c'hoant a zeu din flourañ gant va dorn ar mogerioù louet ha melen.

Ha neuze en hent, *Mari-Janig me da gar* o tregerniñ. Un ehan dindan an derv drouizel. Kentelioù koroll ha kan ha setu neuze Penc'hrann gant e iliz c'hoar da hini ar Roc'h.

Gwez stank ha bras a bep tu d' ur vali hir war zinaou. Bannoù an heol o lufrañ war lenn Vrest er pellder. Nag ur blijadur astenn an divesker tra ma tregern ur wech c'hoazh *Un deiz m' edon o vale hed-ha-hed an hent bras*. Tostaat a reomp ouzh Landernev. Ra bado c'hoazh an hent a hetan ennon va-unan. An hentoù kaer ne badont ket allas.

Echuiñ, dibenn un devezh skañv ha dudius... hogen
Biken ne vo torret al liamm
Bet skoulmet etrezomp
Pa gimiadomp. »

E gwirionez, ar garantez a oa, n eo ket hepken ouzh menoz Breizh, met c'hoazh ouzh douar e-un Breizh. Tañvañ 'ta saour an notennig-mañ war niverenn gentañ OBER : « Un arnodenn ar Simbol a zo bet da vare ar skol-hañv (hini Sant Wazeg) , al lodenn dre skrid d' ar 26/8 er c'hoad e-kichen kastell Trevarez, al lodenn dre gomz, antronoz, war ar maez. O deus bet berz : an Ao.Ao. Saout, Andouard, Tinael, Kerlann... »

Savet e oa bet arnodenn ar Simbol gant Gwalarn. Bez e oa OBER, a-benn un nebeut bloavezhioù, dre ma teue labour Gwalarn o kreskiñ da gemer muioc'h-mui amzer e rener, da sammañ war e choug aozadur an arnodenn-se, goude envel anezhi arnodenn an Trec'h (Meurzh 1938). En hevelep doare, skol-dre-lizher Gwalarn, kaset en-dro gant Roparz Hemon ha Frañsez Vallée, a oa da lezel tachenn kelennadurezh prevez ar brezhoneg en aked skol-dre-lizher OBER. Rak, abaoe an derou, e oa bet chalet OBER, dreist-holl dindan levezon ar skolaerien a oa e-barzh, gant kelennadur ar yezh - « diazez dieubidigezh speredel » ar bobl, evel ma skrive Tinael.

71

Ur raktres labour eus ar re wellañ a gaver e niverenn miz C'hwevrer 1932. « Kelennourien gouest hag ampart, » a skriver eno, « a c'houlenn an emsav bremañ, ha muioc'h c'hoazh en devo ezhom diouto en amzerioù da zont labour krouidigezh Breizh Nevez :

- da grouiñ ur bagad tud a zeskadurezh breizhek penn-da-benn hag a vo galvet da ren hor bobl warc'hoazh ;

- ha dreist-holl da sevel he skol vroadel dezhi. »

Hag evit kas da benn ar mennadoù-se e kinniger :

« **studiañ** : 1. ar gelennouriezh a-vremañ ; 2. kudennoù ar brezhoneg da yezh skol ; 3. kelennadurezh ar bobl hag an dud yaouank dre ar brezhoneg ; 4. ar skolioù nevez dre ar bed ha dreist-holl er broioù bihan dishualet ;

oberiañ : 1. o ragaozañ ar brezhoneg-yezh-skol (geriadur ha levrioù) evit ur gelennadurezh vroadel ; 2. da c'hortoz kemer perzh en ur gelennadurezh-a-stad, dre lakaat da vont en-dro : skolioù-hañv evit ar vrezhonegerien desket, evit an divrezhonegerien deskidi ; skoligoù brezhonek evit bugale ar vrogarourien vreton, evit bugale diwar ar maez; prezegennoù, ha kentelioù gwerinel evit an dud yaouank hag ar gouerien. »

Rannet e oa bet, zoken (niverenn II), etre un nebeut tud (F. Gwegen, Kerlann, Kongar, Tinael) al labour sevel levrioù-skol, met morse ne vo sevenet kement-se gant OBER : hep-dale, gwir eo, e vo lezet gant AR FALZ kiriegezh ar stourm war dachenn ar skoliata hag ar gelennouriezh ha Yann Sohier e-unan a ranko aberzhañ e vuhez d' ul labour abostolerezh eus ar re galetañ. En ur c'heñver-all, hini ar c'henteliañ-dre-skrid, eo e c'hounezo OBER ur brud mil gwech dellezet.

Kentañ skol-dre-lizher OBER - rummad-kentelioù a zlefen lavarout kentoc'h eget skol-dre-lizher - a zigoras e miz Kerzu 1931 hag a badas betek miz C'hwevrer. Ur skol uhel e oa. Pemp den a lakaas o anv hag a labouras betek ar fin. Ar reizher a voe Kervella-Kongar. Un eil skol a grogas goude Pask met evit un abeg bennak e paouezas goude ar c'hwec'hvet kentel : c'hwec'h den o doa lakaet o anv hag ar reizherien a oa bet ar wech-se Kervella-Kongar ha Kerverziou. Un trede rummad-kentelioù a oa da gregiñ e miz Here met, a-benn ar fin, ne grogas nemet e miz C'hwevrer 1933, gant 16 skoliad kelennet gant an Ao. Bourdelles. A-benn ar fin, ar skol uhel-se a voe paouezet ganti.

72

D' an deiz kentañ a viz Meurzh 1932 e tigare ar skol izel : berzh a reas diouzhtu, gant 59 skoliad er bloavezh-se (32 eus Breizh-Izel, 15 eus Breizh-Uhel, 12 eus, pe o chom en estrenvo) hag 31 e 1933 (5 eus Breizh-Izel, 19 eus

Breizh-Uhel, 7 eus an estrenvo). Renet da gentañ gant Marc'harid Gourlaouen, Kerlann hag Erwan Berthou, e chomas buan ar skol e karg Marc'harid Gourlaouen hepken : abaoe he deus renerez SKOL OBER graet war-dro ar skol izel eus an eil penn bloaz d' egile, o reiñ d' an holl ur skouer dispar a bennegezh hag a zalc'husted : etre 1932 ha 1957 he deus kelennet ar yezh da 1.950 diskibl hag emichañs e c'heller lavarout ez eo dleet-mat dezhi evit-se doujañs hag anaoudegezh-vat an emsav a-bezh.

Ur skol-etre a voe savet e 1933 ; padout a reas betek 1943, ma voe kemeret e lec'h gant skol an Trec'h Kentañ. Kaset en-dro gant an Dr Rousseau, an Ao. P. Bourdelles, Job Mens, Reunan ar Moug'n ha Yann ar Beg, he doe en holl war-dro 200 diskibl.

Ar Skol Uhel, savet e 1937 dindan renerezh an Ao. Bourdelles, n' he doe nemet nebeut a skolidi. Paouezet e voe ganti e derou ar brezel, ha klasket hec'h adsevel e 1941 : met en aner.

Lavaret em eus e oa bet savet e 1938 arnodenn an Trec'h. N' eo ket hepken, a-hend-all, evit amprouiñ barregezh an dud : rak ar re kavet barrek a zeu, ma fell dezho, da vezañ izili ur gevredigezh anvet Breuriez an Trec'h, a rank an holl enni komz brezhoneg hepken p' en em gavont a-gevret. Div bazenn a zo en arnodenn : unan, aes a-walc'h, an Trec'h Kentañ, hag un all kalz diaesoc'h, an Trec'h Meur. Etre 1938 ha 1957 ez eus bet 218 den o c'hounit an Trec'h Kentañ ha 49 o c'hounit an Trec'h Meur. Ur mantr eo e vije bet lezet Breuriez an Trec'h da vont da gousket, koulz lavarout, daoust ma vez lakaet c'hoazh tud da dremen arnodenn an Trec'h Kentañ da geñver Kamp ar Vrezhonegerien : rak ul labour pouezus he deus ar Vreuriez-se da seveniñ ha ret e vefe klask reiñ dezhi en-dro he buhez kent.

Evit prientiñ an dud da arnodenn an Trec'h ez eo bet savet, e fin 1942, Skol an Trec'h Kentañ. Renet betek fin 1943 gant Roperzh Steven, he doe ar skol neuze war-dro 30 diskibl. Abaoe ar mare-se emañ Skol an Trec'h Kentañ e karg Yann Thomas, hag un 60 diskibl bennak a zo bet oc'h heuliañ ar c'hentelioù.
73

Komz a zo bet eus sevel ur skol Brezhoneg-Kenwerzh, met morse n' eo deut an huñvre da wir. Ur Skol Gembraek, avat, ar SKOGEM, a zo bet savet e miz Here 1938 ha kaset en-dro e-pad bloavezhioù gant G. B. Kerverziou. Ouzhpenn stummañ ur rummad brezhonegerien gouest da lenn kembraeg ez eo bet pouezus ar skol-se en ur c'heñver all : eviti eo bet aozet, gant G. B. K. hag Abeozen, levrioù e brezhoneg da zeskiñ kembraeg. N' em eus ket gallet kavout pet diskibl he doa bet ar SKOGEM.

Goude ar c'hampoù hag ar skol-dre-lizher, an trede oberenn ganet eus OBER a zo Breuriez an Brezhoneg er Skolioù. Diouzhtu goude savidigezh OBER e oa deut e soñj R. Delaporte stourm evit ar brezhoneg e-barzh ar skolioù ha dre ar skolioù : ne reas kement-se, avat, nemet er skolioù kristen, ha nemet e korn-bro ar C'hastellnevez : n' en dije ket gallet, daoust pegen brav e oa sikouret gant Yeun ar Go hag un nebeut tud all, ober muioc'h. Da gentañ, e lakaas R. Delaporte deskiñ brezhoneg hag istor Breizh en ur skol hepken, brasañ skol-merc'hed ar C'hastellnevez (OBER, niv. 1, Here 1931) ; tammig-ha-tammig ez astennas e levezon : er bloavezh-skol da heul (1932-33) e oa 138 bugel o teskiñ lenn ar brezhoneg, ha 500 e 1933-34. Ken e tivizas R. Delaporte lakaat anezho da dremen un arnodenn e fin ar bloavezh-skol ha reiñ dezho testenioù-studi : e miz Gouhere 1934 e oa 389 bugel o tremen an arnodenn hag 31 testeni-studi a oa roet. Er bloavezh a-raok ar brezel, 1938 - ar brezel an hini eo a lakaas fin da labour ar Vreuriez - e oa bet 1.500 bugel o tremen an arnodenn. En hevelep bloavezh, a-hend-all, diwar skouer ar Vreuriez, e kroge Abel Omnes, gant aotre ar renerien hag ar burevioù, da gelenn ar brezhoneg da 85 bugel e skol lik Plouvouskan. Un dra vat e vefe kaout, digant R. Delaporte pe unan eus e vignoned, ur studiadenn hir diwar-benn ar Vreuriez hag a reas kement a labour evit ar brezhoneg e korn-bro ar C'hastellnevez, Keraez ha Speied.

74

Goude an niverenn 20 (Mezheven 1934) e paouezas OBER, kannadig Breuriez an Simbolidi, da vezañ embannet. Perak ? Daoust n' en doa bet morse ar

c'hannadig muioc'h eget 50 koumananter, e c'helle ober e dreuz. « Diouer a amzer », a skriv din F. Kervella, hag a oa e-unan-penn oc'h ober war-dro OBER d' an ampoent. Keuz a zo da gaout d' e ziskar. Rak e-pad e vuhez verr en doa boulc'het meur a labour : lakaat sevel skridoù brezhonek (Levr an Amprevaned, Anvioù Lec'hioù Breizh-Uhel, Geriadurig Skinarouezerezh, gant Kerverziou), lakaat c'hoari pezhioù evit ar bobl (e Bleun-Brug 1932 da skouer), skoulmañ darempred gant Kembreiz (gwelout pennad Cyril P. Cule e niverenn Meurzh 1934 hag an degemer graet e Brest da veajourien Urdd Gobaith Cymru en hañv an hevelep bloavezh) , moulañ deiziadurioù (unan moulet e 1933, 5.000 skouerenn, 3.000 gwerzhet miz goude), ha meur a dra all c'hoazh. Hag, evel m' hon eus lavaret dija, genel ar Skol-dre-Lizher, Breuriezh ar Brezhoneg er Skolioù ha, dre ar Sparfelled Breizh hag Herberc'hti Yaouankiz Vreizh, ar c'hampoù-hañv. A-hend-all, pa adlenner dastumadenn OBER, e verzer un dra : gant OBER ez eo bet staget, evit ar wech kentañ, menoz al Labour evit Breizh ouzh Levenez ar vuhez yac'h ha dieub er maezioù. Labour ha Levenez. Ha pa ne ve ken evit an dra-se, daoust ha ne zellezfe ket OBER an amzerioù kentañ bezañ eñvoret ?

Ar Skol-Veur hag ar Bobl

Gant R. Tudur JONES

Ar brezegenn a roomp amañ da heul an droidigezh anezhi a zo bet displeget, e-pad Eistezvod Vroadel Kembre, gant an Dr. R. Tudur Jones. Kelenner eo an Dr. R. Tudur Jones e Coleg (kevrenn Skol-Veur) Bala-Bangor. Embannet eo bet testenn ar brezegenn gant ar gazetenn Y FANER en he niverenn eus ar 15 a viz Eost, hag an droidigezh a zo roet amañ gant aotre hegarat an Dr. Jones, hag a skriv deomp : « Y mae'n sicr fod amryw o'r pethau a ddywedir yn wir hefyd am Lydaw. Yr ydym yn ceisio paratoi'r ffordd ar gyfer troi ein cyrsiau yma yn rhai a fydd yn defyddio'r Gymraeg fel cyfrwng addysg. Golyga waith mawr - ond rhaid ei wneud os yw'r Gymraeg i barhau'n iaith fyw ».

Klasket ez eus bet heuliañ, en droidigezh, red hag emzispieg ar c'hembraeg. Spi am eus ne vo ket kavet re luziet frazennoù zo. Ezhomm a zo labourat kalz ar brezhoneg a-barzh bezañ gouest da zispiegañ ez-eeun ennañ menozioù diheverz a sevenadurezh. Per Denez.

Ma 'z eus, a-berzh tud zo, eneberezh taer ha dispered a-enep ar c'hembraeg, ez eo kalonekaüs gwelout, war an tu all, kement a dud oc'h ober o seizh gwellañ evit dihuniñ hon emskiant e-keñver hor yezh vroadel. N' eo ket fall evidomp en em c'houlenn penaos emañ kont gant an traoù e kelc'hioù ar Skol-Veur.

76

MARE AR STUMMAÑ

Ret eo anzav ez eo bet stummet ar Skol-Veur - evel an holl gelennerzh - en ur mare ma oa un niver bras eus hor renerien o krediñ n' he doa ket ar yezh kembraek pell amzer ken da vevañ. Souezhus a-walc'h e oa, drezañ e-unan, ar soñj-se. Souezhusoc'h c'hoazh, avat, an dezastum a voe tennet eus ar vartezeadenn : na oa ket ret ober tra da glask diogelañ ar yezh hag he difenn.

Ar pezh a fell deomp amañ n' eo ket prederiañ diwar-benn an abegoù o deus roet lañs d' ar seurt menoz. Lavarout a raimp hepken e oa hennezh an doare menoz a c'helle bezañ roet deomp gant an deskadurezh saoznek. Taolomp evezh ivez na c'hellomp ket lakaat ar bec'h war London evit bezañ an abeg eus ar seurt kudenn. Warnomp hon-unan e oa ar bec'h, ha warnomp, emañ c'hoazh ma pad keit-se ar saoznegelezh da ren etre mogerioù hor Skol-Veur. N' eo ket se avat hag a fako an disoc'hou da vezañ dic'hrevusoc'h.

TREUZSONJOU.

Krediñ a ran ez eus un nebeut treuzsoñjoù, sanket don en hor pennoù, ouzh hol lakaat da gammveizañ petra a zle bezañ labour ar Skol-Veur.

(1) Desket hon eus sellout ouzh ar gelenadurezh a vez roet deomp e Kembre evel ouzh un dra d' hol lakaat barrek da guitaat Kembre.

Evit un darn vras ac'hanomp ez eo hon deskadurezh un dra hag a zle hor prientiñ d' ar sklavelezh. Ha n' eo ket se hepken : met un dra a zle hor prientiñ da vont da Vro-Saoz. Evel just, dleout a ra ur gelenadurezh dereat lakaat an den da vezañ muioc'h eget a-raok ur c'heodedour eus ar bed - ober dezhañ anaout sevenadur ar bed bras war e dro. Met, salv ho kras, ober eus un den ur Saoz n' eo ket ober anezhañ ur c'heodedour eus ar bed. Ha bezañ intret gant ur yezh hag a zo yezh ur bern tud war an douar ne vir ket da gaout tro-spered strizh ur barrez vihan. Rak pa damaller ouzh un den kaout « strizhder spered ur barrez vihan », an dra-se a zo lavarout en deus dispriz evit feunteun

kement parrez a zo, nemet hini e barrez dezhañ e-unan.

Ha bremañ emeur, en hor skolioù bihan koulz hag en hor Skol-Veur, o teskiñ an dispriz-se da galz Kembreiz. Gant an diforc'h-se avat e tesker dezho kaout dismegañs evit puñs o farrez-int war zigarez hanter-azeuliñ puñs ar barrez e-kichen.

77

MAT DA NETRA.

« N' eo ar c'hembraeg mat da netra er-maez eus Kembre, » setu ar pezh a glever gant kalz tud. Hag eus ar wirionez anat-se e te zastumer na zle ar c'hembraeg bezañ mat da netra e diabarzh Kembre ivez.

Evit gwir, dalc'het e vezer atav dindan gazel-se gant ar soñj emañ ar c'hembraeg o vervel. Ha pa lenner danevell « Poellgor ar Skol-Veur Gembraek » (1) e teuer da grediñ ez eo diwar-benn ur relegenn eo emañ an danevell ; ur seurt fardaj a vo ret sevel ur mirdi d' e ziwall ha boestoù gwer d' e virout. Ar riskl a zo na vefe prest kalz ac'hanomp da gavout mat na vije ar c'hembraeg nemet yezh un niver-bihanañ e Kembre. Ret e vefe deomp, er c'hontrol, argadiñ. Ret eo deomp stourm evit ober adarre eus ar c'hembraeg yezh ar vro en he fezh.

AR PAL.

Kembre gant ur yezh hepken, hag ar yezh-se ar c'hembraeg, eo ar pal nemetañ - pe neuze lezel ar c'hembraeg da vervel. Gouzout a ran e lakaer kalz tud da spontañ pa zispleger kement-se. Met ar pezh a zo em spered pa lavaran seurt tra eo e tlefe ar c'hembraeg bezañ yezh kustum an darempredoù hag an aferioù, ar gelennadurezh hag ar relijion evit ar vroad en he fezh.

Lavarout ez eo unyezhek Bro-Holland n' eo ket lavarout n' eus ket enni miliadoù tud gouest da implijout ha da gomz yezhoù all. Ha bez e tlefe hor Skol-Veur en em lakaat kalonek ha didroidell da vont war-du ar pal em eus merket.

(2) Desket hon eus disoñjal ar wirionez eeun-mañ : ez eo Skol-Veur Kembre hor Skol-Veur-ni - ha n' eo ket unan e-touez meur a hini all eus ar skolioù-meur proviñsel saoznek.

O komz eus an nebeut klasoù kembraek a zo en hor Skol-Veur e lavar danevell « Poellgor ar Skol-Veur Gembraek » kement-mañ : « efed ar re-se eo krouiñ e Skol-Veur Kembre un aergelc'h hon eus ar gwir da soñjal ez eo disheñvel diouzh aergelc'h skolioù-meur all Breizh-Veur ». Setu aze ur mennad gwan a-walc'h. Mar deo un aergelc'h, hon eus ar gwir da soñjal ez eo disheñvel, holl ar pezh ez omp chalet gantañ, neuze emaoamp erru fall a-walc'h.

(1) Kuzul krouet nevez zo da studiañ ha tu a vefe da sevel ur Gevrenn Skol-Veur na vefe implijet enni nemet ar c'hembraeg da yezh-kelenn.

78

GWRIZIENNAÑ AN DEN.

Ul lodenn eus labour pep kelennadurezh eo gwriziennañ an den en e hêrezh - e-keñver sevenadurezh, e-keñver lennegezh, e-keñver kredenn, e-keñver skiant, e-keñver yezh. Stagañ an den ouzh e dremenet en ur lakaat anezhañ barrek, war un dro, da binvidikaat e hêrezh ha d' he legadiñ d' an amzer-da-zont, setu aze labour ar gelennadurezh. An dud a gelenner an hini eo a zo pouezus, goude-holl. Ha bez' ez eus ur pleg dañjerus da reiñ muioc'h a bouez d' an danvezioù a studier pe da ensavadur ar gelennadurezh eget d' an dud o-unan.

Komz a reer a-wechoù evel pa n' he defe ar Skol-Veur netra d' ober nemet krouiñ arbennegourien (1) brudet dre ar bed a-bezh. « Piv, » eme ar bismigerien, « a yelo da lenn e kembraeg ul labour resis ha tec'hnek diwar-benn ar strilhouriezh ? » Ma, d' am meno-me, ma 'z eus gant ar strilhourien gembraek un dra bennak a dalvoudegezh da reiñ d' ar ouiziegezh etrevroadel, ne vo ket pell

ken na teuint da vezañ brudet.

Fentus eo gwelout, en devezhioù-mañ, an doare ma poagn lod eus hon doueonourien war ar saozneg, a-benn ober o mad eus an deskadurezh hag eus ar skiant a vez pourchaset gant ar yezh-se. Met, er-maez eus an dra-se, petra diwar-benn ar strilhourien o-unan ? Daoust ha n' int ket tud, gant o gwrizioù sanket don en o hêrezh ?

Daoust ha reizh eo diwriziennañ hor skiantourien diouzh o hêrezh sevenadurel evit un hanter dousennad arnodskridoù hag a dalvezo ar boan e gwirionez ? Arnodskridoù, ouzhpenn-se, a vefe deut o danvez da vezañ brudet, forzh penaos ?

AR PEZH A ZO EZHOMM.

Ar pezh hon eus ezhomm hiziv an deiz en Europa eo tud a c'hell reiñ meurdezh da sevenadur ha da binvidigezhioù speredel ar broadoù bihan. Ha morse ne dizhimp ar pal e Kembre ma kendalc'homp gant ar politikerezh hon eus : ober diouzh Kembreiz estrenien d' o hêrezh speredel o-unan dre ar seurt kelennadurezh a roer dezho.

(1) Ar ger-se a implijan, diwar skouer ar c'hembraeg **arbenigwr**, evit lavarout spesialisted. Ur ger **arbenn** a zo e brezhoneg (dre an arbenn ma, war arbenn da) ha diwarnañ e c'heller sevel arbennek, arbennegour, arbennekaat, h.a.

79

Aon am eus, e gwirionez, e servijfe an div drederenn eus ar gelennadurezh a roer hiziv an deiz e skolioù Kembre, n' eo ket da wriziennañ an dud en o hêrezh, met d' o diwriziennañ. En ur bed e-lec'h m' emañ o vont da get an doujañs evit an talvoudegezhioù speredel, emamp-ni o labourat kalet hag o tispign arc'hant bras da zeskiñ da viliadoù bugale ne deo teñzorioù speredel tremened o fobl nemet dister dra, mat hepken da zisoñjal e-skoaz marzhusterioù hon amezeien an dostañ. Ma n' eo ket hêrezh ur bobl - he yezh hag he doare-bevañ stummet gant pevarzek kantved a hengoun kristen - un dra sakr, neuze en deus kollet ar ger « sakr » pep ster. Ha, war ar marc'had, ne reer ken sevel rummad goude rummad a Filistined. Ar c'hembraeg a zo en hon touez-ni ur benveg da zisplegañ hor soñjoù ha da reiñ kelennadurezh, met evit arbennegourien ar Skol-Veur ne deo nemet un danvez-studi.

Ne c'hellomp ket, e gwirionez, kaout doujañs a-walc'h evit an arbennegourien-se. Graet o deus kalz da wareziñ ar Skol-Veur diouzh frouezh fall politikerezh ar Skol-Veur hec'h-un. Met ar c'hembraeg ne zle ket bezañ un danvez-studi Skol-Veur - hor yezh vroadel, setu pezh e tle bezañ - ha renerien ar c'hevrennoù kembraek er Skol-Veur eo o deus desket deomp kement-se.

Ret eo deomp, neuze, adsevel, e Skol-Veur Kembre he-c'hun, an doujañs evit Kembreiz. Anez-se, komzoù goullo e vefe goulenn ma vefe doujañs evit an denelezh.

AN DISRANN.

(3) *Desket hon eus kavout mat e vefe un disrann etre hor Skol-Veur hag hor pobl.*

Evit kalz ac'hanomp, hag a zo bremañ oc'h ober ar vicher kelenner, ez eo ar Skol-Veur evel un tour-olifant, ha ne raio biken ar c'helenner mat tra ebet hag a ziskouezfe e kemer preder gant ar pezh a dremen er bed war e dro. Ne da ket d' ar bodadegoù politikel, evel just ; ne skriv ket er c'hazetennoù ; ne ren ket ur c'hlas er skol-sul.

E labour a zo bezañ ur gouizieg, ha seul vihanoc'h e vo al liamm etre e ouiziegezh ha buhez ar bed bras, seul welloc'h. Ne gredan ket ez eus, en danevell diwar-benn ar Skol-Veur Gembraek, frazenn ebet truezusoc'h eget honnezh

: « al labour saveteiñ ar yezh kembraek n' eo ket ul labour hag a zo, drezañ e-unan, e kiriegezh Skol-Veur Kembre ». Hag ar frazenn a zeu da heul eo : « traoù all he deus d' ober ». Forzh pegen diresis eo ster ar frazenn (n' eo ket sklaer tamm ebet petra zo kuzhet dindan ar gerioù-se) ne weler ket war betra e c'heller diazezañ ur seurt empennadenn. Gouzout a ra an holl n' eo ket ar Skol-Veur un dra hag a zo bet savet a-ratozh hag hepken evit diogelañ, evit saveteiñ ar yezh kembraek. Met war ar Skol-Veur e kouezh ul lodenn vras eus al labour lakaat doujañ anezhi ha reiñ dezhi en-dro al lec'h he deus ar gwir da gaout.

80

Bez ez eus, e Kembre, kalz re a dud, a zo ur garg bennak ganto, hag a gomz evel-hen : « saveteiñ ar yezh n' eo ket hol labour deomp ; a-se, chomomp hep ober tra gant ». Bez e c'hellomp ni respont n' eo ket o labour ivez he lazhañ. Hag, e gwirionez, ul lodenn vras eus labour ar Skol-Veur ea diogelañ hor yezh, he doujañ, hec'h implijout hag he c'helenn. Ne zlefe ket hor Skol-Veur bezañ ur Skol-Veur saoz war zouar Kembre, met ur Skol-Veur a gompren ez eo an enkadenn m' emañ pobl Kembre enni hiziv, un enkadenn fall eviti ivez.

DIOUER A DAERDED.

(4) Dindan levezon an treuzmenoziou-se ez omp taget gant ur seurt lentegezh, hag a seiz ac'hanomp, koulz hag ar re a zo bet kelennet gant hor Skol-Veur.

Merzet eo bet peseurt diegi o deus hor c'huzulioù Skol-Veur oc'h envel Kembreiz, kembraegerien pe get, da gelennerien. Mar deo an diegi-se un arouez eus ar bri a vez douget d' an dud a zo bet kelennet gant hor Skol-Veur e-pad an tri c'hard kantved diwezhañ, neuze e ranker anzav n' he deus ket hor Skol-Veur graet gwall berz evel magerez kelennerien a zeskadurezh uhel. Pe neuze marteze ez eomp pelloc'h eget n' eo ret en hon uvelezh ? War-dro an hanter hepken eus kelennerien hor Skol-Veur a zo Kembreiz bet war o studi e Skol-Veur Kembre. Respontet e vo n' o deus ar c'huzulioù tra d' ober nemet envel an dud gwellañ, forzh piv int. Krediñ a ran neuze ez eo ar gudenn gouzout piv eo an dud gwellañ. Ne garfe den, sur on, lavarout droug an disterañ eus an dud vat a zo bet anvet e karg. Servijet omp bet e-pad pell amzer, hag en un doare kaer, gant ur bern Saozon, Skosiz hag Iwerzhoniz. Hogen daoust hag an dud gwellañ a c'hell bezañ ar re a vez o labour, pa vez studiet en e vunudoù, o sikour reiñ da Skol-Veur Kembre un aergelc'h hag he lak da vezañ peuzheñvel ouzh, lakaomp, Skol-Veur Liverpool ?

81

Un dra gaer eo kaout, o kelenn en hor Skol-Veur, tud hag o deus kalz ampartiz hag ur ouiziegezh diarvar. Hogen, daoust ha ne vezer ket, pa roer re a bouez d' an ampartiz ha d' ar ouiziegezh, o labourat a-enep da balioù broadel hor Skol-Veur ? Daoust ha ne vefe ket tu da verkañ un nebeut reolennoù d'an dibab a vez graet ? Daoust hag ez eo Skol-Veur Kembre, goude kelenn kement all a studierien, dic'houest da gavout ar gelennerien he deus ezhomm e-touez ar studierien-se ?

MONT WAR-RAOK.

Ar pezh a c'heller dezastum eus kement-se eo na pegen kalet e vo ranket labourat a-benn dizober an droug a zo bet graet en amzer wechall. Gouzout a ran n' emañ ket an holl a-du, e Kuzul ar Skol-Veur, gant kaout ur Gevrenn (Coleg) hollgembraek. Met diaes eo koulskoude gwelout peseurt raktres all a c'hellfe servijout d' un dra bennak. Ha laouen on, e gwirionez, o welout an traoù o vont war-raok.

Emañ bremañ Kevrenn Doueoniezh ar Skol-Veur o studiañ penaos goulennata e kembraeg ar studierien p' en em ginnig evit ar B. D. hag an diplom doueoniezh. A-hend-all emañ ivez Kuzul ar Skol-Veur o paouez reiñ an urzh envel kelennerien hiviziken en ur zerc'hel soñj e tlefent bezañ gouest da gelenn e kembraeg. Kement-se zo pouezus ha kalonekaüs. Hogen ret eo mont buanoc'h ha pelloc'h. Evel-se hepken e teuio ar Skol-Veur e Kembre da vezañ ur gwir Skol-Veur Kembre.

(troet diwar ar c'hembraeg gant Per DENEZ.)

Hortus Mangarevensis

Enumeratio plantarum in Villa Mangareva cultarum

gant Remont JESTIN

(Kendalc'h)

PANDANUS L. (Pandanaceae).

PANDANUS FURCATUS Roxb. Indezennoù reterel, 1824.

Ti-broud tomm. Plantenn vras, delioù gwer boutailh sklaer, hir ha ledan a-walc'h war o c'heinger (1) drein kromm.

(1) Keinger (eus kein ha ker) : carina

PANDANUS VEITCHII Hort. Polynesia, 1868.

Ti-broud tomm. An delioù a zo gwer-teñval hag o erienoù gwenn hed-da-hed.

Notenn. - Ar Pandanus-ed a zo diouto meur a liesdoare all. N' int ket plantennoù da c'hellout bevañ en Europa rak zoken el lec'hioù tommañ n' eus tu da zerc'hel nemet unan pe ziv eus al liesdoareoù-se ha gant bec'h. Ar P. furcatus a zo unan anezho. Anavezout a ran abaoe bloavezhioù hini liorz ar villa « Les Cèdres » e St-Jean-Cap-Ferrat, n' eus hini all ebet war ar c'h-Côte d'Azur. Daou vloaz 'zo em eus plantet amañ ur P. Veitchii, bravoc'h hogen kizidikoc'h. Gwall vihan e oa hag e derou ar goañv e c'holois anezhañ gant unan eus ar c'hasedoù gweret war an a-raok a ran evit gwareziñ diouzh ret an traoù blin. Droug ebet dezhañ betek derou Genver, e-pad ar miz-mañ avat hag a voe taolioù yenijenn ennañ gwashoc'h eget bloaz e c'houzañvas ar blantennig savet en ti-broud tomm hag e varvas. N' eus ket da grediñ e c'hellje derc'hel gant un temz-hin izeloc'h eget 8° ; 6° ur wech brasoc'h hag e-pad nebeut amzer. An Ao. Rose eus Museum Pariz a lavare din ur wech e tlee bezañ ur P. kreñvoc'h c'hoazh eget ar P. furcatus. Hogen ne weler estreget ar Veitchii Pandanus e gwerzh e Kornog Europa vihanañ rak klasket a-walc'h em eus.

83

PANDOREA JASMINOIDES K. Schum. (TECOMA JASMINOIDES Lindl.) (Bignoniaceae).

Aostralia ar Gevred. Ti-broud yen hag orañjezeg. Plantenn graper vras, bleunioù e-stumm ur founilh, gwenn, ar bleunzeliennoù ruz-mouk e diabarzh ar gorzenn (miz Eost). Delioù goafheñvel, luc'hus-kenañ.

PERSEA GRATISSIMA Gärtn. (Lauraceae). Amerika drovanel, 1739.

Ti-broud tomm. Gwezenn a war-dro 6-8 m. anvet e saozneg en doare boutin Avocado pear, enbroet en holl vroioù tomm. Skourroù gant delioù er penn hepken, ruskenn c'harv, hini ar skourroù bihan gwer. Delioù hirvoan, tev, bras. Frouezh e stumm per, gwenn ha bouk an diabarzh anavezet mat dindan an anv a -.

Notenn. - Daoust dezhañ bezañ meneget atav evel plantenn a di-broud tomm, e kresk brav-tre hep droug ebet zoken e-touez ar re vihan, ar P. gratissima e lec'hioù tomm ar c'h-Côte d'Azur. Teurel frouezh a ra ivez hogen bez ez eus hiniennoù ha ne reont ket, n' ouzer ket perak. Arabat e vije re a leizhded en-dro d' ar gwrizioù e-pad ar goañv, rak bez e c'helljont breinañ.

PHILODENDRON Schott. (Araceae). Ti-broud tomm evit an holl liesdoareoù.

PHILODENDRON ELEGANS Hort. Amerika drovanel. Plantenn o tennañ kalz d' ar Monstera deliciosa ; bihanoc'h eo hag an delioù, kalz bihanoc'h ivez a zo enno askoù ken don ma 'z eont hopos betek ar bennwazienn.

PHILODENDRON SCANDENS Hort. Amerika drovanel. Delioù bihanoc'h c'hoazh,

kalonheñvel, garenn voan ha gwevn evel hini un droellblantenn. Un harp a rank kaout ar Philodendron-se kerkent ha m' en em laka da greskiñ.

Notenn. - N' eo ket aes derc'hel bev ar plantennoù-se e-pad ar goañv. Ar P. elegans bihan, deut en un ti-broud, plantet amañ daou vloaz 'zo a valvas e Genver pe C'hwevrer diwezhañ daoust d' ar c'hased-gwarez lakaet warnañ. Ar P. scandens hag a zo koulskoude ken kizidik ma n' eo ket muioc'h, en deus padet, goudoret gwelloc'h eget egile. Evit reiñ d' ur blantenn rividik ar gwellañ gwarez, setu amañ ar pezh am eus kavet an efedusañ : ober evel ma 'm eus lavaret uheloc'h, gant ur c'hased koad lakaet gwer e lec'h ar goloenn ha tennet kuit koad ur penn evit gellout lakaat anezhañ en e sav war ar blantenn. En diabarzh ledañ kartoñs war an tri c'hostez bras a chom ha war ar penn en ur stagañ anezhañ gant broudoù. Lakaat ur sac'h tev dirak ar gwer (troet eveljust war-du an heol), dalc'het dre ur wrimenn war benn ar c'hased ; ar sac'h-se a vez savet e-pad an deiz da lezel an heol da barañ war ar gwer ha diskenn anezhañ kerkent hag aet an heol kuit. Ouzhpenn-se e c'heller gourizañ traoñ ar c'hased gant un doare teil a zalc'h e dommder e-pad pell : teil-kezeg da skouer. Evit ma ne vreinje ket ar c'hartoñs er c'hased gant ar glav, n' ez eus nemet goleiñ penn ar c'hased gant un tamm houarn-kannet bennak.

PHOENIX L. (Palmae, Phoeniceae).

PHOENIX CANARIENSIS Hort. (1). Inizi Kanarias, 1864.

Ti-broud yen hag orañjezeg. Skouerennoù eus ar balmezenn veurdezus-se a weler e Rosko, Enez Vaz, Dinan hag ul lec'h all bennak gwarezet-mat war aodoù Breizh. Aes eo da anavezout gant e gef bras ha tev hag e bikol boked delioù gwer-teñval lod anezho o tizhout 3 m.

PHOENIX DACTYLIFERA L. Afrika an Hanternoz, Arabia.

Ti-broud klouar-yen. Kef mistroc'h hag uheloc'h eget hini ar P. can. hag un tammig stouet peurvuiañ. Delioù rouesoc'h, reutoc'h ha treutoc'h, gwer-arc'hlas. Frouezh anavezet gant an holl.

Notenn. - Daoust ha ma ne daol den amañ an disterañ evezh ouzh frouezh ar wezenn-datez en enep d' an Arabed a struj bleuñvadurioù an troadoù gwregel gant sper-bleuñv an troadoù gourel, debret em eus meur a wech datez e Garavan, pa gouezhont eus ar wezenn. Ken c'hwek hag ar re a werzher pa vezont naturel (2).

PHOENIX RECLINATA Jacq. Afrika ar C'hreisteiz, 1792. Ti-broud klouar. Palmezenn bihanoc'h, un tamm mat moanoc'h he c'hef eget en hini a-raok. Stouetoc'h ivez. Delioù bihanoc'h, gwer-teñval, kromm. Evel ar P. dact. ar P. red. a daolenn, pezh a zo rouez e familh ar palmez.

PHOENIX ROEBELII O'Brien. Siam, 1889.

Ti-broud klouar. Ar Phoenix-mañ a zo ur c'horr pa ne gresk ket en tu-hont da 2 m. - 2 m. 50. Mistr-kenañ eo, dezhañ un tammig neuz ar P. dactylifera e gwevnoc'h ha koantoc'h ha kalz skañvoc'h. Gwer tener an delioù moan-kenañ ar ranndelioù anezho.

(1) Hag hervez B. Chabaud e-unan (« *Les palmiers de la Côte d'Azur* », p. 136)

PHOENIX CANARIENSIS Chabaud.

(2) An darn vuiañ eus an amzer, datez Afrika a zo bet soubet en ur siroz sukr. Gwelloc'h neuze chom hep debriñ diouto, diyac'hus int.

85

Notenn. - Al levrioù a lavar « Ti-broud klouar » evit ar P. red. (ha zoken ar P. dact.) koulz hag evit ar P. Roeb. Koulskoude hemañ a zo un tamm mat kizidikoc'h, war-bouez nebeut ken kizidik hag an *Howea Forsteriana*. Er « *Villa Les Cèdres* » e c'holoer anezhañ e-pad ar goañv. An hini a zo amañ a zo dindan ur *Vitis Voignieriana* (gw. aze) a warez anezhañ kenkoulz rak an heol e-pad an hañv, rak lazhet e vije gant bannoù an heol a-hend-all. Gwelet em eus an dra o c'hoarvezout en ul liorz all. E gwirionez, ar plantennoù bihan a zo disheoliet gant ar re vras en natur.

PHORMIUM TENAX Forst. (Liliaceae). New-Zealand, 1798.

Ti-broud yen hag orañjezeg. Geot bras birvidik, delioù a-enep an eil d' eben dre ziv, 2 v. a hirder dezho, gwer war an tu-enep, arc'hlas war un tu gin. Ul liesdoare (Ph. t. variegatum) a zo dezhañ delioù roudennet a velen war o hed, dreist-holl war an erienoù.

Notenn. - Plantenn greñv aes da ziorren, a blij dezhi kenkoulz an heol hag an disheol. Dour a-walc'h a rank kaout e-pad an hañv. N' am eus ket gwelet anezhi e Breizh met da grediñ eo e teufe brav war aodoù Breizh-Izel.

PITTOSPORUM TOBIRA Ait.. (Pittosporaceae). Sina, Japan, 1804. Orañjezeg.

Gwezennig atav gwer, gant un deil stank-kenañ ha bleunioùigoù gwenn e bolzadigoù, c'hwez dezho evel gant re an orañjezennoù (nevez-amzer).

PLATYCERIUM ALCICORNE Desv. (Polydiaceae). Gevred Aostralia, Inizi Soychelles ha Mascarenhas, 1808.

Ti-broud klouar. Radenenn a gresk war gefioù ar gwez, rannet e daou flip (1) pep hini anezho oc'h ober aspadennoù hir, faoutet don e daou pe dri beg o stummañ a-walc'h kerniel ar c'harv-meur.

PLUMBAGO CAPENSIS Thunb. (Plumbaginaceae). Ar C'hab, 1818.

Ti-broud yen. Gwezennig graper, garenn ha skourroù moan hag hir, delioù bihan hirvoan, bleunioù glassklaer tener e bokedoù e-penn ar skoultrigoù (Mezheven-Kerzu) .

(1) flip fibra, germ. Lappen.

86

PORTLILACARIA AFRA Jacq. Afrika ar C'hreisteiz, 1732.

Ti-broud klouar. Gwezennig vihan (1 m.) atav gwer, gant delioùigoù krenn, tev. Karout a ra ar sec'hor evel ar «plantennoù druz ».

PSIDIUM CATTLEIANUM Sab. (Myrtaceae). Brazil ar C'hreisteiz, 1818.

Ti-broud klouar. Gwezennig a dizh amañ etre 2 ha 3 m. Delioù bihan, hirvoan-lemm, lerek. Frouezh anavezet mat er broioù tomm (guayaba e spagnoleg), eus ment ur brunenn ruz-gwin en diavaez koulz hag en diabarzh, saourek, hopos kenvlaz gant ar sivi.

PUNICA GRANATUM L. (Punicaceae). Reter-nesañ, Himalaya. Orañjezeg. Gwezennig anavezet mat dre he frouezh (malum Granatum, Granatum, aval-greunadez) a weler e gwerzh e holl gêrioù ar broioù Kornog ivez. A-raok frouezhañ e ra bleunioù ruz splann brav-kenañ.

PYROSTEGIA VENUSTA Miers. (BIGNONIA VENUSTA Ker.) (Bignoniaceae). Brazil, 1816.

Troellblantenn gant delioù bras a-walc'h, begek, ar re uhelañ o kaout bizied moan ha pegus-tre zoken war ar mogerioù. Bleunioù bihan korzennek e blokadoù, niverus-meurbet, liv an aour ruz-flamm. Unan eus bravañ troellblantennoù bleuñvus eo. Bleuniañ a ra e Genver-Meurzh.

Notenn. - Kizidik eo ar blantenn-mañ. Ret eo he lakaat el lec'hioù troet ar muiañ war-du an heol. Alies a-walc'h pa c'hoarvez un taol yenijenn (da lavarout eo 1° - 0° en noz) e vez taget ar bleunioù ha kouezhañ a reont.

RHOPALOSTYLIS BANERI Wendl. & Drude. (KENTIA BAUERI Mart.) (Palmae, Arecinae) . Enezenn Norfolk.

Ti-broud klouar-yen. Palmezenm o tennañ d' an Howea-ed ha d' an Archontophoenix ; reutoc'h ha sonnoc'h an delioù hag ar ranndelioù, kef tevoc'h ivez.

Notenn. - Rouez-tre eo ar balmezenn-mañ war-dro amañ. Gant poan vras e teuis a-benn ur wech da gavout unan, hogen kalz re vihan e oa c'hoazh, un deliennig a-netra dezhañ hep muiken, ha kaer em eus bet ober eus va seizh gwellañ war e dro, mervel a reas nebeut goude.

87

SABAL BLACKBURNIANA Glazebrook (S. UMBRACULIFERA Mart.) (Palmae, Coryphinae). Inizi Bermudas, 1825.

Ti-broud klouar-yen. Delioù avelerheñvel, bras-kenañ (brasañ delioù palmez a weler war ar c'h-Côte d'Azur), betek 2 v. a dreuskiz, keingeret-kreñv (1), gwer-teñval. Kef kreñv a-walc'h a c'hell tizhout amañ 4-5 m.

SENECIO LONGIFOLIUS L. (Compositae). Mec'hiko.

Ti-broud yen. Gwezennig gant nebeut a skourroù hir, gwenaennek ha marellet, delioù bras hirvoan, tev, un tammig dantek togn ; bleunioù melen-aour e bolzennadoù bras (hañv ha goañv) .

SOLANDRA HARTWEGII (Solanaceae). Ti-broud klouar (2) . Plantenn graper hag a zeu da vezañ hirmeurbet ; garenn greñv hag ar skourroù ivez, ruskenn sklaer, roudennet, delioù hirvoan lemm, tev ha lufr, bleunioù bras doursilheñvel, dezho liv ha c'hwez an abrikez, ar gurunenn a zo tev, gwevn, flour evel ur c'hroc'hen gavr-venez (nevez-amzer).

Notenn. - Plantenn rividik a-walc'h, a goll zoken darn eus he bleuñvroñs a en em ziskouez e miz Genver. Ar muiañ a heol ar gwellañ. Dour a zo da reiñ forzhik e-pad an hañv ha teil dourennek.

SOLANUM WENDLANDII Hook. (Solanaceae). Kosta-Rika, 1882.

Ti-broud tomm. Troellblantenn, garenn wevn, skoultrigoù bouk ha gwer ; war ar re-mañ ha war du gin an delioù ez eus drein bihan strewet amañ hag ahont. Delioù bras a-walc'h o stummañ flipoù togn. Bleunioù glas lireu lirzhin e bouchadoù bras laosk, derc'hel a reont eus mae du pe gerzu.

Notenn. - Daou vloaz 'zo e welis e diwezh ar goañv e oa treset fall ar S. W. amañ, deut an nevez-amzer koulskoude e stagas da adgreskiñ met dister. O sellout pizh outañ e welis e oa krog ar c'harenn da vreinañ a-rez an douar, dindan kentoc'h. N' oa ket bet taget ar blantenn gant ar yenijenn, ne c'helle dont ar c'hleñved nemet eus al leizhded. Troc'hañ a ris eta ar blantenn a-zioc'h al lec'h klañv (tri metr hanter a oa dezhi) , distagañ anezhi diouzh ar c'hromelloù ma krape outo hag he flantañ evel-se ouzh troad moger an ti gwarezet diouzh ar glav gant rizenn an doenn. Adkregiñ a reas aes aze, en douar skañv strujusaet gant teil-douar ha douar-brug, dont a reas bravoc'h eget biskoazh ha diwar neuze re voe droug ebet ken nemet ur merk bennak a riv er goañv tremenet bet yenc'h eget boaz. Ret eo atav teurel evezh bras rak al leizhded pa 'z eus d' ober gant plantennoù o c'hoad bouk. En abeg da se, na me nag ar re all n' omp deut a benn da ziorren amañ ar c'h-*Carica papaya* a zalc'hje dindan temz-hin amañ paneve glaveier re vrokus an diskar-amzer ha derou ar goañv.

(1) gw. p. 55 niv. 64.

(2) N' on ket evit reiñ muioc'h eus an displegadurioù-diazev evit ar blantenn-se degaset n' eus ket keit-se en Europa, meneg ebet diouti el levriou evit c'hoazh.

88

STENOCALYX MICHELII Berg. (EUGENIA UNIFLORA L.) (Myrtaceae) . Brazil. Ti-broud klouar. Gwezennig a 2-3 m, a uhelder, stank, ledan. Reiñ a ra frouezh ruz tev evel prun bihan, stumm ar meloñs dezho, ruz evel kerez. O blaz a laka da soñjal e blaz ar re-mañ ivez.

STRELITZIA Ait. (Musaceae) . Ti-broud klouar.

S. AUGUSTA Thumb. Ar C'hab, 1791. Kef a dizh 3-4 m. a uhelder, delioù bras damheñvel ouzh re ar wezenn-vananez nemet oc'h en em zisplegañ holl en hevelep plaen evel un aveler (ha dres evel ar *Ravenala madagascariensis* na c'hell ket bevañ amañ). Ar bleunioù kenstumm gant re an hini war-lerc'h n' int ket ken brav na tost.

S. REGINAE Ait. Ar C'hab, 1773. Plantenn kalz bihanoc'h, digef. Bleunioù e stumm penn ul labous klipennek ha lemm e veg, liv an orañjez, splann, hag ar begoù glas.

STREPTOLOSEN JAMESONII Miers. (Solanaceae). Ekuador, Kolombia, 1847.

Ti-broud yen. Plantennig o stummañ ur bad a war-dro 1 m. a uhelder. Delioù bihan-kenañ, bleunioù korzennek niverus, bihan, melen-aour ha ruz-tan e lec'h ma teu ar gorzenn da ledanaat.

TRETROEPANAX PAPYRIFER C. Koch. (ARALIA PAPYRIFERA Hook.) (Araliaceae). Formosa, 1852.

Ti-broud klouar. Gwezennig a 2 m. - 2 m. 50 a uhelder, hep skourroù. An delioù bras-tre (0,60 m. a dreuskiz) palmrannek (1), blot a-walc'h, gwer-sklaer war ar c'horre, kentoc'h rous dindan, dezho lostoù hir ha kreñv o vont a bep tu d' ar c'hef evel skinoù rodoù.

(1) palrannek : *palmatifidatus*. Ar gerioù dornheñvel, lavheñvel ne seblantont ket din klotañ amañ,- rak tuet e vezer da grediñ neuze ez eus pemp beg en delienn evel ma 'z eus pemp biz en dorn.

89

THUNBERGIA L. (Acanthaceae).

T. ALATA Boj. var. GIBSONII Hort. Natal, 1823.

Ti-broud tomm. Troellblantennig gant ur c'harenn ha skoultrigoù moan-moan, delioù bihan kalonheñvel gwer-lintrus ; bleunioù bihan, doursilheñvel, eus ar bravañ liv-orañjez a anavezan ken splann ha goulaouek ha ma 'z int (e-pad an hañv).

Notenn. - Ar blantennig-se a lakaer d' en em ledañ war ar mogerioù a zo rividik-kenañ. E-pad ar goañv diwezhañ, bet hir ha fall, e voe taget divalav an troadig yaouank nevez lakaet amañ. Sechañ a reas a-raok an nevez-amzer. Kavout a rae din e oa marv met e miz Mae e savas ur c'harennig nevez ha deut eo an T.-se da vezañ ken brav hag a-raok. E Cannes e klevis abaoe gant ul liorzhour en doa diouzh an T. a. G., rouez-tre war-dro amañ, e oa deut e holl blantennigoù e podoù da revañ da vat en ti-broud tommet hag an « troad-mamm », kalz kreñvoc'h eget va hini d' ober heñvel. Gwir eo ez un tamm mat ynoc'h ar goañv e Cannes eget e Garavan.

T. COCCINEA Wall. Nepal, India an Hanternoz, 1823. Ti-broud klouar. Plantenn kalz kreñvoc'h eget an hini a-raok, gant delioù begek-hir ha bleunioù gant ul liv o vont eus ar ruz-bev d' ar melen, e stumm re ar geol-bleiz ha barroù istribilhet-hir.

T. GRANDIFLORA Roxb. Burma, India, 1820.

Ti-broud tomm. Ken bras hag an T. coccinea, da lavarout eo gouest da c'holeiñ stank talbenn un ti ha dezhañ delioù heñvel. Ar bleunioù avat a zo brasoc'h, ar gurunenn digoret-mat, a bemp bleuñvzelienn ledan, glas-lireu sklaer.

TILLANDSIA DIANTHOIDES Rossi (Bromeliaceae). Brazil, 1810.

Ti-broud tomm. Doare geot gwezgar (1) , bouchadek (2) , gant delioù hir, moan-tre, beget-lemm, kromm ha bleunioùigoù roz glasruzik (Mae-Mezheven).

Notenn. - Ar blantennig-se a weler ispilhet ouzh ur skourr pe un orjal, en disheol hogen en ul lec'h tomm. Pa n' he deus koulz lavarout gwrizienn ebet e lakaer anezhi war un tamm koad kozh, un tamm spoue pe ouzh keff ur wezenn gant kinv en-dro d' an traoñ hag e stager gant un orjalenn. Bevañ a ra an T. diwar azot an aer ha ne dalv ket ar boan zoken reiñ dour dezhi, hini ar glav pa gouezh a zo a-walc'h.

(1) gwezger

(2) *caespitosus*.

90

TRACHYCARPUS EXCELSA Wendt. (CHAMAEROPS EXCELSA Thunb.) (Coryphinae, Palmae).

Sina, japan, 1844.

Ti-broud yen hag orañjezeg. Kef a seblant bezañ blevek gant ur gwiskad neudennoù du hir a c'holo anezhañ. Tizhout a c'hell 6-8 m. Delioù avelerheñvel, krenn,

gwer teñval, reut a-walc'h. Kaletañ palmezenn a zo hag a bell, meur a skouer anezhi a zo e Breizh.

TREVESIA MICHOLITZII (Araliaceae).

Ti-broud klouar (1). Plantenn hag a c'hell tizhout 2 - 3m. Garenn wer sonn, gant drein strewet warni, n' eus ket a skourroù hogen lostoù-delioù hir ha kreñv o tougen delioù bras, gwerluc'hus, o zrolinenn o stummañ flipoù hir o-unan liesflip ha kenlinennek en-dro da greiz an delienn en un doare koant-meurbet.

Notenn. - En disheol e rank bezañ ar blantenn-mañ. Kreskiñ a ra buan gant ma vo roet dour e-leizh dezhi e-pad an amzer domm. Un arnodenn doanius a ris ur bloaz bennak. 'zo gant un T. M. o klask lakaat anezhañ da zont gwelloc'h e rois dezhañ meur a wech eus an teil dourennek a vez degemeret ken mat gant an holl blantennoù koulz lavarout. A-nebeudoù e stagas an delioù da gouezhañ ha warlerc'h ar c'hef da vreinañ a-rez an douar. Kaer am boe ober, mervel a reas ar blantenn. N' eus eta, hervezon, da reiñ d' an T. M. nemet teil-douar mat, rak dont a ra neuze brav-tre, hep meskont.

VITIS VISNIERIANA Hort. (Vitaceae). Sina, 1897.

Ti-broud yen. Plantenn greñv a c'hell sevel betek 8 - 10 m., dezhi delioù hirvoan dantek munut, strollet dre bemp evit ober un delienn kenstrollek, gwer sklaer lizhin, stank, padus, warno koulz ha war al lostoù hag ar skoultrigoù yaouank « tomentum » rous.

WASHINGTON FILIFERA Wendl. (Coryphinae, Palmae). Kalifornia ar C'hreisteiz.

Ti-broud yen. Kef tev hag a dizh 10 m., delioù avelerheñvel, gwer-sklaer, bras, begoù ar skejennoù gwevn hag o tougen neudennoù gwenn hir-kenañ. Daou liesseurt a zo : *W. f. microsperma* ha *W. f. robusta*, nebeut-tre a ziforc'h etrezo.

(1) Plantenn meneget c'hoazh e nep lec'h. Alese berrder am diskleriadurioù-diazez. Eus Gevred Asia pe eus inizi tost ez eo an T. M. forzh penaos.

91

WASHINGTONIA GRACILIS Parish. Kalifornia ar C'hreisteiz.

Ti-broud yen. Kef moanoc'h hag uheloc'h. (Tizhout a ra amañ 20 m. Brasañ palmezenn a vev war ar c'h-Côte d'Azur eo.) Delioù bihanoc'h, gwer-teñval, hep neud pe gant nebeut a neud kentoc'h. Kresk herrek-tre.

WASHINGTONIA SONORAE S. Wats. Bac'ha-Kalifornia, Sonora.

Ti-broud yen. N' am eus ket gwelet a W. S. ha n' eus hini ebet war-dro amañ, nemet un troad bennak bihan-tre ha n' eur ket gouest da c'houzout dres peseurt diforc'h a c'hell bezañ etre an trede W.-mañ hag an daou all. Krediñ a ran e tenn muioc'h d' an eil, kreskiñ gorrekoc'h a ra, moanoc'h c'hoazh e tle bezañ ar c'hef ha moarvat ne sav ket ken uhel. N' eo ket taolennet ar balmezenn-mañ war al levrioù (nemet, da grediñ eo, war ar Bailey ; n' am eus ket gelllet gwelout).

YUCCA L. (Liliaceae).

Anavezet a-walc'h eo ar Yucca-ed hogos gant an holl. E Brest, da skouer, e weler meur a hini diouto. Meur a liesdoare a zo, an darn vuiañ gant ur c'harenn greñv hag uhel, holl gant delioù klezeheñvel, lerek, lemm-tre o beg. Ober a reont bleunioù gwevn evel kleierigoù strollet en ur mellad blokad en deus a-wechoù 1 m. a uhelder. A-walc'h e vo din eta menegiñ amañ da skouer :

- Y. ALCIFOLIA L. Jamaika, Mec'hiko.

Ti-broud yen. Bleugn en hañv ;

- Y. GLORIOSA L. Kreisteiz ar Stadoù-Unanet.

Ti-broud yen. Bleugn en hañv ;

- Y. GUATEMALENSIS Baker. Mec'hiko, Guatemala.

Ti-broud klouar-yen. Bleugn en diskar-amzer.

Notenn. - N' eus plantenn ebet, a gav din, e vije kreñvoc'h enni ar « youliñ-bevañ » eget er yucca. Forzh pegement e vije troc'het, mac'hagnet ha gwallgaset, adkreskiñ a ra atav. Meur a vloaz 'zo em boa tennet eus an douar ur yucca gloriosa liesd. pendula a war-dro 2 v. a uhelder ; toullet em boa tro-dro d' ar

c'hef ha don a-walc'h ha sachet kuit ar gwrizioù. Ma, tammoù bihan eus ar re-mañ a oa chomet evel ma chom atav nemet toullañ a rajer evel evit sevel un ti, hag abaoe amañ hag ahont e sav eus an douar delioù bihan lemm o tiskouez e venn pep tamm gwrizienn stummañ ur blantenn nevez ha kaer eo o lemel kuit, dont a ra atav re all en o lec'h e-kichen plantennoù all na c'heller ket turiañ re ouzh o zroad.

* * *

92

Echu va fennad ganin-me, n' am eus da lavarout bremañ nemet gwall nebeut a dra da heul : mar deo un den bennak hag a gar ar plant, bravañ kinkladur an douar, dedennet gant an doare-liorzhouriezh-se hag ar c'hoant o tont dezhañ da ober arnodennoù e Breizh, Iwerzhon, h.a. (e penn Kernev Veur, war am eus lennet, e c'hell raden gwezheñvel 'zo derc'hel en douar frank) bez' e c'hell, ma kar, goulenn diganin-me, displegadiurioù hag alioù. Eus va gwellañ a rin evit harpañ anezhañ, hervez va gallusted.

« ...et ei Cyrum respondisse : « Atqui ego omnia ista sum ,demensus : mei sunt ordines, mea descriptio ; multae etiam istarum arborum mea manu sunt satae ». Tum Lysandrum... dixisse : *« Rita vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuae fortuna conjuncta est ».*
(De senect. XVII, 59.)

AL LEVRIOU

DIE GESCHICHTE VON JOEL BRAND, embannet e galleg: gant an anv L'HISTOIRE DE JOEL BRAND ; 252 pajenn. 600 lur, Editions du Seuil, Paris, 1957.

Joel Brand a oa ur Yuzev eus Budapest. E 1941, pa darzhas ar brezel etre Rusia hag an Alamagn, e voe harzet e vreur-kaer hag e c'hoar-gaer, ha kampak'het e Bro-Oukraina. Evit o saveteiñ e roas Joel Brand arc'hant d' ur poliser eus ar servijoù kuzh hungarat. Hemañ a zegasas en-dro e gerent, hag un nebeut tud all da heul. Evel-se e voe ganet ar *Waada Ezra we Hazalah*, ur gevredigezh hag en em ouestlas da saveteiñ buhez ar Yuzevien.

Kerkent ha deut an Alamanted en Hungaria en em gavas Joel Brand e darempred ganto. Hag un deiz, d' ar 5 a viz Ebrel 1944, e voe galvet dirak an Obersturmbannführer Adolf Eichmann, rener ar soudarded SS en Hungaria, hag a lavaras dezhañ : « Prest on da werzhañ deoc'h ur milion a Yuzevien. C'hwi a gaso anezho el lec'h ma karoc'h. Pegement oc'h gouest da baeañ ? »

Ne oa ket ar wech kentañ e oa graet ar seurt kinnig. E-tro diwezh 1942 e oa deut Guisi Fleischmann, ur Yuzev kalonek eus Bratislava, a-benn da welout an Hauptsturmführer Dieter von Wisliceny, rener ar soudarded SS e Slovakia : graet o doa marc'had hag en eskemm evit 50.000 lur sterling, e voe prometet lezel o buhez gant ar 25.000 Yuzev hag a chome c'hoazh e Slovakia. Paeet e oa bet an arc'hant, ha chomet goude-se ar Yuzevien e peoc'h, evel ma oa bet divizet. C'hwec'h miz goude, en doa goulennet Wisliceny gwelout Guisi Fleischmann en-dro : en eskemm evit daou vilion a zolaroù, da vezañ paeet dre 200.000 dolar bep miz, e vefe paouezet, en Europa a-bezh nemet er Reich hag e Pologn, da gas ar Yuzevien d' ar c'hampoù-bac'h. War-dro tri milion a Yuzevien a chome bev c'hoazh d' an ampoent, 4 milion a oa bet lazhet. Klask a reas Guisi Fleischmann tennañ an arc'hant digant strollad-sikour an Amerikaned, ar **Joint** : nac'het e voe. D' an termen merket e taskoras von Wisliceny da Guisi Fleischmann ar 57.000 dolar arrez a oa bet paeet, hag e voe adkroget gant al lazhadeg.

Gant muioc'h a vunudoù e kont Joel Brand istor e zivizoù gant Eichmann. D' ar mare-se e veze kaset diouzh Hungaria 12.000 Yuzev bemdez da vervel (kalz anezho ne dizhent ket zoken ar c'hampoù-bac'h), ha korf hag ene en em roas Joel Brand da saveteiñ an nemorant eus e bobl. Gant aotre an Alamanted ez eas da Istanbul ; divizout a reas eno gant kargidi ar Sohknouth (Jewish Agency). Santout a reas diouzhtu avat e oa un nerzh kuzh o labourat a-enep dezhañ. Ne voe ket pell o c'houzout peseurt nerzh e oa hennezh : a-benn un nebeut devezhioù e oa lakaet, dre douell da vont d' ur vro e dalc'h ar Saozon, hag eno e voe harzet. « Petra 'fell deoc'h e rafen gant ur milion a Yuzevien ? » eme dezhañ, un nebeut sizunioù goude, Renner an Intelligence Service evit ar Reter Tostañ, Lord Moyne. (Bez e tle Lord Moyne bezañ diskaret nebeut goude gant daou soudard eus an Irgoun.) Hag e miz Gouhere, pa oa e Budapest ur mignon da Joel Brand, an Dr. Kastner, o klask ober d' an Alamanted krediñ e oa an divizoù o vont da vat war-raok gant ar Re Unanet, ez embanne Servij-Kelaoua Reuter na vije morse asantet kas an disterañ tra d' an Alamagn e-pad ar brezel. Pezh a oa ur gwir varnedigezh d' ar marv evit kantmiliadoù Yuzevien.

94

Diaes eo, en un nebeut linennoù, lakaat da gompren pegen pouezus eo al levr. Teurel a ra sklerijenn war ar stourmoù diabarzh etre an Alamanted diwar-benn kudenn ar Yuzevien ; war ar stourm etre an Alamanted hag Europiz all diwar-benn an hevelep kudenn ; war doareoù-ober ar Re Unanet e-keñver an dud paour barnet d' ar marv. Mat eo lenn kement-se, pa 'z eo bet ar c'hazetennoù bras o labourat ken kalet evit prouiñ e oa an holl zrougiezh eus an hevelep tu.

Per DENEZ.

E. HOWARD HARRIS, THE LITERATURE OF FRIESLAND,

92 bajenn, Van Gorcum, Assen. (Bez e c'heller prenañ al levr evit 500 lur digant P. Ar Bihan.)

Lennerien « Al Liamm » a anavez un dra bennak dija diwar-benn Bro-Fryslân, peogwir eo bet gouestlet d' ar vro-se un niverenn en he fezh. Daoust da se, pe kentoc'h en abeg da se, e kavint dudi, ar re anezho a oar saozneg, o lenn levr an Ao. Harris : ur skouer eo al levr-se eus ar pezh a zlefe bezañ graet evit Breizh.

Kentelioù hon eus ni, Bretoned, da gemer e pep lec'h. Zoken gant ur bobl kalz bihanoc'h egetomp evel Friziz. Menegiñ a rin kement-mañ hepken : kenteliet eo ar frizeg er skolioù ; e skolioù zo e vez degemeret ar frizeg da yezh-keleñn ; holl bezhioù-c'hoari Shakespeare a zo bet troet e frizeg (gant an Dr. Douwe Kalma) ; ar Bibl a zo bet troet e frizeg ivez ; teir c'hazetenn sizhuniek a zo ; kenteliet e vez ar yezh e 4 Skol-Veur ; hag etre 1945 ha 1948 ez eus bet embannet e frizeg 21 levr-barzhonegoù, 57 romant, 114 pezhc'hoari, 59 levr evit ar vugale. Ur wech c'hoazh, daoust ha ne c'heller ket mont da gemer kentel gant Friziz ?

Komprenet o deus Friziz daou dra - hag a vez klasket dinac'h hiziv an deiz e Breizh gant tud zo : an dra gentañ eo na c'hell ket ar yezh bezañ savetaet hep ar menoz broadel hag un emsav broadel - ac'hane uhelvennad an « natio frisica » hag emsav « Fryslân Frij » renet gant E. B. Folkerstma. An eil tra eo na c'hell ket ur yezh bezañ savetaet ma ne zeu ket da vezañ ur « Kultursprache » : « *The culture is the key to language survival* : n' eo nemet dre ober eus ar yezh ur benveg-sevenadurezh eo e c'heller saveteiñ anezhi ». Ha berzh-mat stourm Friziz a ziskouez gant piv emañ ar gwir.

95

Ur pennad-digeriñ a zo diwar-benn istor Fryslân hag istor hec'h emsav. Berr eo, met reiñ a ra ar pep talvoudusañ. E Fryslan e vez lidet emgann Warns (26 a viz Gwengolo 1345) evel un deiz gouel broadel, e-giz ma vez lidet Bannockburn e Bro-Skos pe emgann ar C'hentroù Aour e Flandrez. Hag ar stourm, evel e Warns, a gendalc'h : « n' eo ket mui a-enep marc'heien hollandat, » a lavar Fedde Schurer, « met a-enep burevidi berrwel a nac'h o gwirioù broadel hag o buhez broadel ouzh Friziz. »

Bez he deus Fryslân un hir a hengoun lennegel. Lezennoù kozh eus an unneket kantved ha, da vare an Azginivelezh, ur barzh meur, Gysbert Japiks, hag « en deus graet d' an Azginivelezh komz frizeg ». E-keñver kement-se n' he deus Breizh da ziskouez nemet misterioù. Ha didorr e chom linenn al lennegezh frizat betek an deiz a hiziv : un emsav romantel a zo bet e Frizia gant Joan Halbertsma hag Harmen Sytstra, hag e fin an naontekvet kantved en em unan ar romantelezh gant ar socialistiezh en oberenn Peter Jelles Troelstra. Ar chañs en deus bet ar frizeg da zisplegañ atav menozioù an araokaat, tra ma 'z eus bet pobloù all - gwelit ac'hanomp gant hor Chouanted, gwelit Euskariz ugent vloaz zo - o kaout an dichañs da vezañ luziet e brezelioù-koll ha na oant ket, e gwirionez hag evit pep tra, o brezelioù.

Al lennegezh a-vremañ a zo bev-tre. Menozioù ar bed bras a heuilh : ur prenestr digor-bras war ar bed eo ar friseg evit Friziz, ouzhpenn benveg-emziplegañ o ene. Ne servijfe da netra reiñ amañ ur roll anvioù. E levr an Ao. Harris e vint kavet, gant notennoù mat diwar-benn buhez hag oberoù pep skrivagner a dalvoudegezh ha troidigezhioù brav diwar pezhioù barzhoniezh berr eus pep mare lennegel.

Per DENEZ.

LES AVENTURES DU ROI BACO, gant Coarer Calondan, ur romant breizhek e galleg.

Pa savas Edmond Coarer e-touez e vignoned en herberc'hti brudet « Jean-François de Nantes », war gae ar Foz, da zeiz diskouezadur e levr diwezhañ « Les Aventures du Roi Baco » (Les Presses Bretonnes, Sant-Brieg) e sellas an holl outañ gant evezh hag azaouez.

Paotred ha merc'hed ar Skingomz a oa eno, Coarer o vezañ komzer e Skinva Naoned-Breizh. Broadelourien vreizhat a bep menoz a oa deut ivez.

Dall eo Koarer abaoe e yaouankiz ; Kalondan a zo e anv-pluenn. Un den bras ha korfek eo, ledan e zivskoaz, ur prezeger ampart hag ur skrivagner anavezet mat gant tud an Emsav, daoust ma skriv peurvuian e galleg. Arabat ragachat en abeg da se. Rak Breizh-Uhelad eo, ha Naonedad zoken. Desket en deus ar brezhoneg koulskoude, ken eo deut da vezan skoazeller Per Loisel evit ober war-dro ar Gorsedd.

Ha bremañ gwelomp petra a zo displeget en e romant. Mesket eo gant an oberour mojenn geltiek ar Vorganez gant hini Neptunus, doue ar Romaned karet gant Naonediz mar kreder ger-stur o ardamezioù (adalek an Dispac'h).

96

Baco, paotrig an Naoned, a dec'h eus ti e vamm evit mont war ul lestr da redek ar morioù (emaomp en XVIIIVet kantved). Taolioù skourjez ne raint ket diouer dezhañ evit deskiñ d' ar penn fall ma 'z eo sentit ouzh ar gourc'hemenoù ha kaout resped ouzh ar re gozh.

Un deiz meurdeus, e-kreiz an arne, e klev Baco mouezh ar Vorganez.

Deut da vezañ laer-mor ha kabiten, zoken, e kred bezañ beuzet en ur peñse. An holl verdeidi nemetañ a zo kollet. Neual a ra e-pad eurioù diniver war ar mor ha kavout a ra dre chañs ur varikenn distrad. Douariñ a ra erfin en enezenn dianav ar Menez Tan ma ren warni Adema, ur rouanez du he c'hroc'hen. Lezel a reomp d' al lenner ar blijadur da gavout diouzh e c'hoant (pe nann) ebatoù Baco gant Adema hag an troioù kamm c'hoariet dezhi gant e bried kleiz.

...E walc'h en deus Baco eus ar vroig pell-pell-se ha keuz en deus o soñjal e Naoned hag e Breizh (en amzer-se e oa holl Naonediz Breizhiz a galon). Gant joa eo ez a kuit war vourzh ul lestr gall hag a zo deut eno dre zarvoud da glask dour dous. Kas a ra gantañ teñzor ar Rouanez.

Distroet e Breizh e tispign buan an teñzor gant bourc'hizien lorc'hus ha gisti a renk uhel, aluzon e ro ivez ar mondian nevez d' ar Seurezed a Garitez. Un ti meur en deus savet e karter ar beorien, l'Hermitage, hini e gavell.

Hepdale e teuio da vezañ paour hag hini eus ar re en deus skoazellet ne soñjo mui ennañ. Nemet Nanoñ (Annaig), e vatezh, hag ar paotr kozh Mahe, ar martolod en doa skourjezet anezhañ p' edo yaouank-flamm.

Siwazh ! un deiz e kaver Baco hanter varv gant an naon hag ar riv war gae ar Foz. Kaset d' an ospital e varvo dizale an hini a voe « Roue », en ur stourm ouzh ar Vorganez. Ar vatezh feal hag ar martolod kozh a zegouezho goude ma vo aet da anaon.

Ur romant melkonius ha dudius war un dro eo. Savet gant un den awenet gant kredennoù ar Gelted kozh hag a oar e unan petra eo an droug, hag ar gwalleur ha pegen prizius eo peoc'h an ene e-kreiz safar ar Bed. Da lenn gant an holl Vrezhoned.

MELAR JOSIG.

(E gwerzh e ti an oberour : E. Coarer-Kalondan, 12, rue Kléber, Nantes.)

NOTENNOU

HOR MIGNONED. -

Ganet eo bet ur plac'hig, Mari-Helena, d' an 19 a viz Du, e ti an Ao. hag an It. Mikael Le Cossec.

Herve ha Dominga Jeusset a zo laouen da gemenn deoc'h ginivelezh o c'hoarig Veronika.

Michele-Agnola ha Renea Jeusset o deus bet ur verc'hig, Patricia, d' ar 25 a viz Du, e Roazhon.

Gwenael, Tudual ha Herve Huon a zo laouen da gemenn deoc'h ganedigezh o breur bihan Riwal Gurvan, e Brest, d'an 31 a viz Here.

PROFOU.

- Setu roll ar profoù degouezhet ganimp e-korf an daou viz diwezhañ :

HERE :

Guichard, 1.000 lur ; J. Soulard, 1.000 ; Dr G. Etienne, 1.000 ; Y. er Meliner, 3.000 ; Ao. Mary, 100 ; E. Kemener, 500 ; J. Morvan, 1.000 ; J.-Y. Gwilhou, 2.000 ; A. Ar Fur, 200 ; Job Kemener, 200.

War un dro : 10. lur.

DU :

Dr G. Etienne, 1.000 lur ; Wilhelm Minarech, 1.000 ; Yann Thomas, 1.000 ; Andreu Daniel, 4.000 ; H. ar Floc'h, 100 ; J. J. Penneg, 620 ; J. Penneg, 500 ; F. ar Bleiz, 200.

War un dro : 8.420 lur.

Abaoe derou ar bloaz hon eus bet 195.210 lur a brofoù. Trugarez d' an donezonerien galonek a zalc'h ar gelaouenn en he sav.

LIZHIRI. -

« Va gourc'hemennoù deoc'h evit kresk ar gelaouenn, tizhet ganti ar 500vet koumananter. Soñj am eus bezañ lennet e oa e 1944 gant « Gwalarn » 440 koumananter ha lennet am eus war « Skol » he doa « De Tsjerne », kelaouenn lennegel Bro-Friz, 520 koumananter, en ur vro ma vez lennet kalz muioc'h er yezh vroadel. Va gourc'hemennoù ivez evit al levrioù kaer ha dudius embannet e-doug ar bloaz. »

P. P.

Setu ul lizher diwar-benn kudenn « An doare-kontañ ». Kaset eo bet gant Arzel Even hag a zo o vevañ abaoe bloavezhioù e Bro-Gembre :

« Evel ma ouzer, peuzheñvel eo an doare-kontañ kembraek ouzh an hini brezhonek gant an disheñvelderioù-mañ : 16 « un war bemzek » ; 17 « daou war bemzek » ; 18 « daounav » ; 30 « dek warn-ugent » (ha 31 « un war zek warn-ugent », h.a.). Ouzhpenn-se, lavarout a reer « un war zek », « tri war zek », « pevar war zek » e-lec'h « unnek », « trizek », « pevarzek », met dister-tre eo ar c'hemm-se.

98

Ma, bremañ ez eo bet taolet an doare d' ar blotoù gant ar skolioù a gelenn e kembraeg (da lavarout eo n' eo ket hepken ar « skolioù hollgembraek » a reer kement a drouz en-dro dezho, hogen an holl skolioù pe dost en teroueroù ma vez komzet kembraeg gant an darn vuiañ. Setu penaos e konter goude 10 : « un-dek-un », « un-dek-daou », « un-dek-tri », h.a., betek 20 = « daou-dek » (hep kemmadur), ha neuze « daou-dek-un », h.a., « tri-dek », « pevar-dek », hag evel-se betek « kant ». En doare ma n' on ket evit en em intent gant va merc'h henañ ; pa lavaran deuddeg e soñjan evel just « daouzek », hogen hi a gompren « ugent » ha pa lavaran **ugain** ne gompren ket.

N' ouzon ket en empenn piv eo diwanet ar menoz skedus-se. Mar deo gwaskedet ar c'hembraeg diouzh an dripatouilherien reizhskrivadur, en deus kavet ur vosen all war e hent. Evit aesaat al labour d' ar vugale, sañset. Evel ma vije diaesoc'h d' ar vugale deskiñ un doare kentoc'h eget un all ! Ar re a gav an traoù aesoc'h marteze eo ar vistri, skoliet ha m' int bet e saozneg... N' eus abeg ebet da chom a-sav, ur wech ma vezer krog da vale war un hent ken plijus : perak da skouer kenderc'hel d'ober ar c'hemmadiourioù, ken diaes evit tud desavet

e saozneg ? (Ne gomzan ket diwar-c'hoarzhin, klevet am eus pennoù-skañv o lavarout an dra-se.)

Ho lezel a ran da faltaziañ peseurt degemer a vije graet d' an « abostoled maboul » a ginnigfe « reizhañ » doare-kontañ ar saozneg pe ar galleg (1). Ha dellezet mat e vefe an degemer-se. « Aes » pe « ziaes », un darn eus ar yezhadur eo an doare-kontañ, ha den ebet n' en deus ar gwir da c'hoari gantañ. » Arzel Even.

(1) Muioc'h a zo er c'hontrol d' ar pezh a hañval I. Kraf krediñ, ken kozh eo ar stummoù septante, octante, nonante (deut eus al latin) hag ar stummoù soixantedix, quatre-vingts, quatre-vingt-dix (a orin galianek eo an doare-kontañ dre 20 e galleg), hogen ar stummoù diaes eo a zo bet miret. Hevelep tra e brezhoneg : ar stumm eitek kinniget gant I. Kraf a oa anezhi e brezhoneg krenn - ha kollet eo bet !

BREZHONEG AR VUGALE. -

Degemeret hon eus ur prof a 12.000 lur gant ar meneg-mañ : « dastumet evit Embannadurioù ar Vugale hepken, J. M. ». Lakaet eo bet an arc'hant-se eta e kef al levrioù-bugale. Trugarez d' hor skoazeller kalonek.

HOR YEZH. -

Niverennoù 14 ha 15 « Hor Yezh » a zo deut er-maez. En niverenn 14 e c'heller lenn : « Galleg-pobl ar C'hanada » gant Per Denez ; « Enskrivadurioù brezhonek » « Dastumad Penwern » gant F. Elies ; « Anvioù doareoù-bagoù » gant Erwan Bregar ; « Mengleuz ar brezhoneg » gant Erwan Bregar ; « Gerioù Etrevroadel » gant Roparz Hemon. En niverenn 15 e c'heller lenn : « Gerioù dastumet e Sant Ivi » gant A. Heussaff ; « Lizheroù lennerien » ; « Dastumad Penwern » (diwezh) gant F. Elies ; « Gerioù Etrevroadel » gant Roparz Hemon ; « Istor ar Yezhoù Keltiek » (kendalc'h) gant Arzel Even. En niverenn 16, hag a zle dont er-maez da vare gouelioù an deiz kentañ a'r bloaz, e vo kendalc'h « Istor ar Yezhoù Keltiek ». Koumanant : 500 lur evit 4 niverenn. Teñzorier nevez : G. Etienne, Maen ar Ya, Châteaulin (Fin.). - C.C.P. 1162-91 Rennes

99

AN HEBREEG KELENNET E LISEOU STRASSBURG. -

Ar pennad da heul a zo tennet eus ar gelaouenn « Combat » (13-11-1957) : « Abaoe digoradur ar skolioù e miz Here 1957 e vez kelennet an hebreeg a-vremañ evel yezh vev da zibab e liseoù Strassburg. Kement-man a zo bet divizet gant Ministr an Deskadurezh. Ar c'hentelioù a vo roet da gentañ an en klas, er c'hentañ klas hag er c'hlasoù uheloc'h evit ar re a zibabo an hebreeg evel yezh dired er baccalaureat. Gouzout a reer e c'hell endeo an hebreeg servij evit tremen ar « propédeutique » (arnodenn gentañ an aotreegezh) hag evit daou sertifikad all. O vezañ m' emañ kelennet e skolioù an eil derez ne vo ket diaes dezhañ bezañ kinniget evel eil yezh vev er « bachot » ha dont da vezañ diwezhatoc'h danvez aotreegezh, hag un deiz, danvez skolveuriegezh (agrégation) ».

EMBANNADUR « TRISTAN HAG IZOLD ». -

Oberenn Langleiz « Tristan hag Izold » a zeuio er-maez e dibenn miz Meurzh, embannet gant « Al Liamm ». Sed amañ anvioù ar re o deus kaset profoù evit sikour moulañ an oberenn gaer-se : Dr Grall, 15.000 lur ; An Ao. Bourgeois, 10.000 ; Langleiz, 5.000 ; Y. ar Beg, 5.000 ; An It. Rohan, 5.000 ; Kelc'h Keltiek Roazhon, 10.000. Betekhen : 50.000 lur.

Ment al levr a vo 18 X 14. Ouzhpenn 200 pajenn a vo ennañ hag ouzhpenn 20 skeudenn.

Tennet e vo eus al levr-se :

25 skouerenn war baper neud disi « Arches », niverennet adal al lizherenn A betek Z, gant anv ar rakprener moulet warnañ 5.000 lur

25 skouerenn war baper neud disi « Arches », niverennet e sifroù roman adal an I betek an niverenn XXV 1.800 lur

75 skouerenn war baper Offset kaer, niverennet e sifroù arabek adal 1 betek 75 1.200 lur

4.000 skouerenn war baper tev hep niverenn 850 lur

(100 lur evit ar mizoù)

Kasit ho rakprenadenn da : R. Huon, 132, rue de Verdun, Brest - C.C.P. 1629-14

Rennes.

RESEVET HON EUS. -

Sed amañ ar c'helaouennoù pe ar follennoù a zo degouezhet ganimp :

- « Barr-Heol war feiz ha Breizh », renet gant an Ao. Klerg.
- « An Tribann », renet gant Per Loisel.
- « Dispac'h », peder follenn, renet gant G. Toublanc.
- « Bleun-Brug », renet gant an Ao. Bleunven.
- « War-Raok », renet gant A. Russon.

PRIZ MEUR AR PLADENNOU. -

Priz Meur ar Pladennoù folklorek a zo bet gounezet er bloaz-mañ gant Kelc'h Keltiek Poullaouen. Ar bladenn a zo bet engravet e ti Vogue.

100

KUZUL AR BREZHONEG. -

Savet ez eus bet gant renerion ar C'hevredadoù meneget amañ war-lerc'h ur C'huzul ar Brezhoneg.

Pal ar C'huzul a zo harpañ e pep feson al labour graet evit ar yezh ; bruderezh, dastum arc'hant ha, difeun gwirioù ar brezhoneg unvan.

1) Skourr Breizh ar C'hendalc'h ; 2) Al Liamm ; 3) Kevredigezh ar Skrivagnerien ; 4) Ar Vro ; 5) Barr-Heol ; 6) Ar Bedenn evit ar Vro ; 7) Skol 8) Hor Yezh ; 9) Skol Ober ; 10) Mouladurioù ar Bibl ; 11) Kamp ar Vrezhonegerien. Ar re a garfe mont er C'huzul n' o deus nemet skrivañ d' an Ao. Klerg, President, Person, Buhulien (Côtes-du-Nord).

Kas an arc'hant da : L. Morvezen, 6, bali ar Gar, Konk-Kernev.

REIZHADENNOU. -

Mankoù e-barzh skridoù Youenn Olier.

1 - E-barzh an niverenn 62, er varzhoneg « Endervezh » e ranker lakaat ar werzenn

Diegi a hiraezh d' ar morvor
a-raok an hini a zeu war-lerc'h.

2. - E-barzh an niverenn 63, war ar bajenn 26, e ranker lenn en dilinennad diwezhan « ahe » e-lec'h « aze ». Ur ger klevet e Gwaien ez eo : talvezout a ra « kousk en deiz » ha kar eo moarvat d' ar ger gwenedek « ahoe » a gaver da skouer e-barzh « Pedenn en deñvalded » gant Kalloc'h :

Ec'h on 'vel ul loen skuizh ha na c'houl met ahoe...

N' ouzon ket ha tostaat a c'heller ar gerioù-se ouzh ar stumm « ec'hoaz », daoust ma c'hellfe dont « ac'hoz » eus « ec'hoaz » treuzlakaet ar vogalennoù anezhañ.

KANERIEN BRO LEON. -

Strollad Kanerien Bro Leon, krouet e 1950 gant an Ao. Abjean e Landivizio, a zo brudet hiziv an deiz. Un dra gaer eo bet dreist-holl dont a-benn da stummañ kanerien ken barrek en ur gêriadennig 4.000 a dud.

Strollad Kanerien Bro Leon a zo ul laz-kanañ breizhat hag en tu-hont da sonourien bras an Azginivelezh (Victoria, Palestrina ha kement 'zo) en tu-hont d'ar sonourien glasel evel Haendel, Bach ha Mozart, en deus pleustret war ar sonerezh breizhek a-wechall hag a-vremañ. Sed amañ ur roll eus ar pladennoù a zo bet engravet gante : « Breiz a gan », 25 sm, 33 tro, « Voxigrave », 6 ganenn ha 6 kantik « Sonioù Breiz », 25 sm, 33 tro, « Voxigrave », 5 ganaouenn ha 5 kantik gant Yvon Le Marc'hadour - « Quatre chorals gallois », super 45 tro, « Voxigrave » - « Chants dans la nuit », super 45 tro, engravadur un nozvezh Bleun-Brug - « Au Pays des Calvaires », super 45 tro, « Mouez Breiz », warnañ « An div Vreizh » gant Thielmans, ha 2 gantik - « Cantiques Bretons », super 45 tro, « Mouez Breiz », engravadur dirak an holl eus un abadenn kanañ gant an Ao. hag an It.

Marc'hadour - « Folklore Gaélique n° 1 », super 45 tro, « Mouez Breiz », 4 c'hor diembann gant Marc'hadour - « Folklore Gaélique n° 2 », super 45 tro, « Mouez Breiz », 4 ganaouenn. Un tu eus ar bladenn n' eo ket dreist.

Diskleriadurioù Directeur des Kanerien Bro Leon, Landivizio.

Priz : 820 lur 45 tro, ha 1.800 lur 33 tro. Mizoù-kas 120 lur.
Dil J. Larvor, Landivizio. - C.C.P. 1712-25 Roazhon

UN DASTUMAD NEVEZ A GANAOUENNOU KOZH. -

Gouzout a ra an holl ez eus bet embannet ul levr tonioù biniou e derou ar c'hantved gant ar c'horal Alfred Bourgeois eus Brest. An holl a oar ivez eo an den-se eo a aozas Kenstrivadegoù Sonerion e Brest gwechall. Alfred Bourgeois en doa dastumet ivez ur bern kanaouennoù brezhonek, komzoù ha tonioù un tammig e pep lec'h.

101

Un dibab eus ar c'hanaouennoù skrivet gantañ etre 1850 ha 1900 a oa prest da vezañ moulet pa varvas an dastumer e 1904.

Dre eurvad eo bet miret e baperioù e Pariz. Kenvreuriezh Sonerion Pariz he deus adskrivet danvez Alfred Bourgeois, kaset e vo d' ar mouler hepdale. Talvoudek dreist e vo al levr-mañ e pep doare pa na vefe ken da geñveriañ gant oberennoù Kermarker, Luzel ha Penwern, hag ivez an tonioù skrivet gant Duhamel.

An neb en deus c'hoant da gaout al levr a zo pedet da skrivañ hepdale da Herve ar Menn, 3, rue F.-Garnier, Paris (7°). Pevar-ugent kanaouenn gant an tonioù a vo el levr, ne vo moulet nemet evit ar rakprenerion.

PAJENN AR RE YAOUANK. -

Goulenn a reomp bezañ digarezet ma n' hon eus ket embannet « Pajenn ar re Yaouank » ar wech-mañ o vezañ ma ne oa ket prest ar skridoù. Ar wech a zeu e vo roet muioc'h a lec'h d' al lodenn-se.

Roll ar Pennadoù

enbannet war Al Liamm Bloavezh 1957 (niv. 60-65)

Anvioù an oberourien renket hervez urzh al lizherenneg

ABANNA	
An dorn amc'houloù	7/62
Diskan bugel	7/62
Dibradañ	5/64
D' an Tad a'r wrez	7/65
ABEOZEN	
Istor lennegezh vrezhonek an amzer-vremañ (kendalc'h)	109/60
Istor al lennegezh, reizhadennoù	77/61
ADY. (Endre)	
Barzhonegoù	5/61
BARANY (Tamas)	
Lizher d' ar re Yaouank	29/61
BREGAR (Erwan)	
Suz Tirol	35/62
BRISSEON (Rojer)	
Ar Chapeled	28/63
BROUDIG (Roperzh)	
Koun	8/62
Na Teuz na Reuz	8/65
KALLOC'H (Yann-Ber)	
Pried ar Barzh	4/65
KERGREN (Y.-j.)	
O stourm evit ar Frankiz	62/61
KONAN (Jakez)	
Diwezh-sizhun	6/64
Noz ar Pellgent	9/65
KOVALOVSKI	
Anton Reguly, ur yezhour hungariat	35/61
KRAF (Ivon)	
An doare-kontañ dre zek	47/63
DENEZ (Per)	
Al levrioù	81/62
Al levrioù	64/63
Al levrioù	62/64
Evit un deiz-ha-bloaz : Ober	59/65
Ar Skol-Veur hag ar Bobl (troidigezh)	75/65
DERY (Tibor)	
Karantez	11/61
DREZEN (Youenn)	
Foenneg an Dourig Kozh	15/65
ELIES (Fañch)	
Tonton Saig	9/62
Ar Bastard	14/64
EWAN (Jil)	
Breizh digor war ar Bed	41/63
FUST (Milan)	
Prezegenn-gañv dirak bezioù ar re varv	26/61
GALDI (L.)	
Taolenn ar yezh vagiarek	31/61
Hungariz evel m' en em welont o-unan	38/61
GOSTONYI	
Notennoù Istorel	48/61
GLANNDOUR (Maodez)	
Mari Madalen	3/62
HEMON (Roparz)	

Eñvorennoù Yaouankiz	14/62
Galv ar Beziou	3/63
Fin ar Bed	10/63
Eñvorennoù Yaouankiz	35/64
HEUSSAFF (A.)	
Perak stourm evit Breizh	49/62
Hent ar C'hoad	33/63
Kudenn ar 6 Kontelezh	58/64
HUBAY (Miklos)	
Emskiant	23/61
HUON (Ronan)	
Embannadurioù	3/60
Dibenn an deiz	20/65
JESTIN (Remont)	
Hortus Mangarevensis	67/62
Hortus Mangarevensis (kendalc'h)	51/63
Hortus Mangarevensiskendalc'h)	52/64
Hortus Mangarevensiskendalc'h)	84/65
JONES (Tudur)	
Ar Skol-Veur hag ar Bobl	75/65
JOSIG (Melar)	
Al levrioù	95/65
LAJTHA (Ladislas)	
Korollerezh pobl Hungaria	74/61
LAMENNAIS	
Komzoù ur C'hredour	40/62
LANGLEIZ	
Tristan hag Izold	35/65
LATIMIER (Andrev)	
Al levrioù	63/63
LE CLER (Jorj)	
Arzhela Vras	30/64
LUNTZ (Leon)	
Israel (tr. J. Priel)	26/65
OLIER (Youenn)	
Kreisteiz	4/62
Endervezh	5/62
Serr-noz	6/62
Prederiadennoù	56/62
Ar C'hermes	23/63
C'hoari-sac'h	25/64
Prederiadennoù (J. Kerrien)	46/64
Prederiadennoù (Kalloc'h)	42/65
PENIARTH (R.)	
Komzoù ur C'hredour (troidigezh)	40/62
PENN AR C'HOAD (Evnig)	
Ar c'hure bras hag ar c'hure bihan	23/62
PENNWERN	
Ar c'hemenerezh ag ar Prinç Dauphin	3/63
PETOFI	
Barzhonegoù	8/61
POISSON (H.)	
Erwan ar Moal	27/62
POUPINOT (Yann)	
Ur sell war ar Vro	45/61
Div gudenn Hungariat	54/62
Prederiadennoù diwar-benn un Emsav-pobl	60/62
Diaesterioù Hungaria Sosialist	68/62
PRIEL (Jarl)	
Israel (troidigezh)	26/65
RIOU (Jakez)	
Geotenn ar Werc'hez	11/60
Ur Barr-avel	17/60
Prometheus Ereet	23/60

Yun	28/60
Mona	38/60
Gouel ar Sakramant	46/60
Ar Run-Heol	59/60
Anna Tregidi	68/60
Ar Goulenn	76/60
Lan, embanner al ludu	84/60
Tan war c'horre Kemenez	99/60
Pec'hed marvel Gregor Kogan	102/60
SAUVAGEOT (A.)	
An hungareg nevez	33/62

Nevez embannet
 TRI LEVR EVIT AR VUGALE
 12 pajennad skeudennet kaer
 luduennig
 Kabellig ruz
 Gwen-Erc'h hag ar seizh korrig
 150 lur al levr

Embannet dija en hevelep dastumadenn :
 Paotr e varv glas, 150 lur - Merc'hig ar Rozenn, 150
 -Robinson Kruzo, 180 - Ar C'hemener bihan kalonek, 180
 - Istor Meudig, 150 - Ar Goantenn e Koad ar C'housk, 150
 - Ar C'hazh gant heuzoù ler, 150
 ROPARZ HEMON
 Grammaire Bretonne
 Trede mouladur
 Priz : 310 lur
 P. BODENAN, 3, Chemin des Potiers,
 Ergué-Armel, Quimper - C.C.P. 212-23 Rennes